1927. ANUL XIX — AUGUST, SEPTEMBRE No. 8, 9

Viaţa Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ŞI ŞTIINŢIFICĂ

SUMAR:

IAŞI

Redacţia şi Administraţia: Strada Alecsandri 3

1927

Viaţa Romînească apare lunar cu cel puţin 160 pagini. — Abonamentul în ţară un an 400 lei.—jumătate an 200 lei.—Numărul 40 lei.—Pentru străinătate: un an 600 lei.—Jumătate an 300 lei.—Numărul 60 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

VIAȚA ROMINEASCA

REVISTĂ LUNARĂ
Iași, Strada Alecsandri No. 3
ANUL XIX

CONDIȚIILE DE ABONARE

Abonamentele sint: semestriale și anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 până la No. 6 inclusiv, sau dela No, 7 până la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 până la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuar pentru un an sau jumătate de an; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an,—trimițind suma *prin mandat poștal.*

Reînoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Prețul abonamentului pe anul 1927 este:

ÎN ȚARA:

Pentru Autorități, Instituțiuni, Societăți și Intreprinderi comerciale, financiare și industriale pe an . 500 lei

Pentru particulari:

Pe un an	400 lei
Pe jumătate an	200 „
Un număr	40 „

ÎN STRAINATATE:

Pe un an	600 lei
Pe jumătate an	300 „
Un număr	60 „

Abonaților li se acordă o reducere de 10 la sută din prețul volumelor editate.

Pentru siguranța primirii regulate a Revistei, D-nii abonați sînt rugați a trimite odată cu abonamentul și 150 lei anual costul recomandării pentru țară și 220 lei pentru străinătate.

Colecții complecte pe anii 1920, 1921, 1922 și 1923, se găsesc în depozit la Administrația Revistei cu preț de 200 lei colecția, iar 1924, 1925 și 1926 cu lei 300 colecția.—

Administrația.

Viața Romînească

Viaţa Romînească

Revistă literară şi ştiinţifică

VOLUMUL LXXI

ANUL XIX

IAŞI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ŞI EDITURA
VIAŢA ROMÎNEASCĂ
1927

Intre vînturi *

Ardeau numai luminile utile, depărtate cu preciziune unele de altele, aerian izolate, cu spaţii de noapte marină între licăririle lor fragile. Intuneric prin umbra onctuos spintecată—spuma elicei fumega alb pe vînatul lins al apei—fără de trup, tăcut; vaporul nu era decît procesiunea somnambulă a unei constelaţii grupată geometric, subt tremurul captiv al constelaţiilor fixe.

Nu răsuna nici-un tunet spumos de talaz—salt solitar sfărmat în larguri,—nici pas desculţ de val nu s'auzea, împiedecîndu-se în trena lungă. Tăcere fără cadenţă de frunză, iarbă, vînt sau undă: tăcerea cosmic destinsă în fluida boltire a celor patru zări. Cosite, vastele întinderi abureau seva salină a mării. Amar, amar parfum de toamnă, de parcă zeul apelor adînci strivise'n palme sucul pămîntean al frunzelor de nuc, şi cu o singură mişcare, îl imensificase umed păn' la stele.

Toţi pasagerii dormeau în cabinele alb şi jilav mirositoare a odae de bae, cu ferestruicile închise, înfăşuraţi în pături groase, căci după suavele nopţi mediteraniene, cu dulcea lor privire de un albastru marin subt vălurile de cadînă ale lunii, şi cu suflarea lor de floare de lămîi, migdal şi portocal,—aspra noapte a Mării Negre, înfricoşa ca ochii de corsar.

De aceia, coverta cabinelor de clasa I-a era pustie; chaises-longues-urile, goale. In curba molatecă a unora, cîte o batistă uitată amintea viteazul strănut care alungase în cabină pe călătoarea hotărîtă, în principiu, să aştepte răsăritul lunii.

Două chaises-longues-uri numai erau ocupate. Unul adăpostea o umbră, somnul unei umbre; celălalt, o lumină, o iluminare

* Fragment din volumul al III-lea al ciclului „La Medeleni" care va apărea în cursul acestui an.

căpșunie cu intermitențe de întuneric: ritmul luminos al pipelor pufăite. Aceasta împrăștia mirosul franc al maryland-ului. Fumătorul era un fanatic al maryland-ului, tutun a cărui aromă pornea elegiac din adolescența-i depărtată, cu bereta de catifea a pictorilor înclinată pe-o ureche în care viața din Montmartre răsuna cu zvon de sărutări, pahare sparte sau ciocnite, și argot de midinete.

„La royne Blanche comme lis
„Qui chantoit à voix de seraine
„Et Jehanne la bonne Lorraine
„Qu' Englois brûlèrent à Ronan
„Où sont-ilz, où, vierge souvraine?
„Mais où sont les neiges d'antan?

Unde era Parisul de altădată? Alt sunet aveau cafenelele, alt miros. Monedele jankee și britanice ricanau cinic ca și răsfrîngerea lor în ochii midinetelor de astăzi. Odinioară, moneda franceză aruncată pe zincul bistro-ului era rîsul bohemei calice. Nu mai răsuna. Calicia de după răsboiu se numea mizerie, și era.

Fumul pipelor engleze și americane, adevărat cocktail tabagic, fiertură de tutun cu miere, santal, smochine și opiu, dulceag ca sarailiile orientale, echivoc, trîndav și cu cleioasă ceață, izgonise simplul și bărbătescul fum de maryland; ori poate acesta pierise deasupra tranșeelor galice odată cu o întreagă generație al cărei parfum fusese.

Jazzul antropofag, urlat, scuipat, scrîșnit, orăcăit, și hîrîit de gura cacofonică a negrilor buzați, destrăbălase zîmbetul francez, copil al șansonetei melancolice și malițioase. Vechiul Paris ardea pe rugul valutar, încălzind obrajii congestionați ai celor care arseseră odinioară pe Ioana d'Arc, și ai fraților lor transoceanici.

Alexandru Pallă, moldovean cu străbuni de pe vremea lui Vodă Ștefan, nu se mai simțea contemporan cu viața Parisului. Îmbătrînise?

Cînd nu mai ești contemporanul epocii în care-ți porți declinul vîrstei, ci numai al pietrelor amintitoare a epocii apuse, te-ai sihăstrit în trecut ca înserarea în apa brumărie a unei vechi oglinzi, printre tăceri uscate de mătăsuri.

Alexandru Pallă nu mai trăia viața Parisului, și cum pentru el a trăi însemna a picta, nu mai picta viața Parisului, dar nici viața demodată a amintirilor. Pe pînzele lui de după războiu, curgeau apele Senei cu cenușiuri lung ostenite spre funduri turburi de argint, dar nici o vîslă nu le turbura visarea, nici-un catarg, nici un braț de om, și curgerea lor ca și a timpului era parcă solemn împovărată de imensa trenă a propriului trecut; visau cheiurile Senei cu parapete triste și pustii, c'un uuit de vînt parcă amuțit prin golul lor și un vîrtej de frunze moarte, dus; cîte un pod trecea dela un mal la altul cu pașii tăcerii prin rugina lui; se

năruia un zid de casă veche cu varul măcinat ca fața de os a leproșilor.

Domina albul în toate pînzele, dar un alb în care frageda lumină se stinsese, un alb colbăit ca surul fior al ațelor de paianjeni în casele părăsite.

Intr'un singur peisaj, tot un parapet pe cheiul Senei, viața lăsase un semn. Sena curgea cu gestul halucinat al brațelor de oarbă bătrînă, călăuzind trupul prin locurile tinereții. Pe parapet atîrna o păreche de mănuși mici de femee, albe. Se înecase femeia care le purtase? Poate că le uitase acolo după ce strînsese în mînile goale mînile iubitului ei. Plecase poate fericită, cu dragostea alături. Dar ani trecuseră de atunci, desigur. Mănușile erau veștede. Parfumul delicat al mînilor care le purtase, pierise. Melancolia dezumflată a albului lor mort, pecetluia gestul ostenit al anilor.

Toate tablourile puteau fi întitulate: Tăceri. Tăceri ca în unele case ale epilogului romanelor lui Turghenief. Intipărirea elegiacă a timpului pe decoruri ale tinereții. Prin sgomotul barbar al epocii, „Tăcerile" lui Alexandru Pallă erau un anacronism.

In apartamentul din Rue de l'Observatoire, două „Tăceri" trecuseră deadreptul în odaia Monicăi, deși fuseseră dăruite Olguței și deși Alexandru Pallă socotea că mai nimerit le-ar fi fost locul în odaia pianului negru unde asculta nocturnele lui Chopin privind corbul pletelor Olguței desfășurîndu-și aripele pe profilul solitar deasupra muzicei ca figurile săpate 'n prora triremelor,—decît în odaia unde Monica își lucra teza de doctorat — „Baladele lui François Villon" — cu o gravitate blajină de bunică și cu'n zîmbet blond de miere și de tei în cozile medievale.

*

Brusc noaptea fu neagră.

Enorm răsărită în enorma încruntare, plată, grea, fără lumină, de un roș otoman, luna. Orizontul era straniu ca un zid care deodată ai simți că te pîndește c'un ochiu de ciclop, ca un uriaș zid de marmură neagră care ar deveni deodată un ochi roș, fără trup, fără cap, fără pleoape, fără gene, fără pupilă, ochi opac, orb, care totuși te vede, vine, crește, se dilată, te cuprinde, te soarbe umplîndu-se de sîngele inimii tale...

Coșmarul se ridică de pe pieptul mării. Desprinsă de pe tăișul zării luna pluti masiv. Deasupra și în jurul ei pe cer se aprinse ca într'o mohorîre de fum gros, sanghinul nimb al vulcanilor.

Vroiau parcă să înflorească maci din truda și mocnirea sîngerie.

Infloriră, roși, rubinii, profirii... se topiră în largă dîră. Ingălbeniră.

Palid, nuferi galbeni tremurară.

In noaptea limpede, cu abur aiurit plutea paloarea pură a lumii, alungată tot mai sus de groaza roşie, căzută în adîncuri, a monstruosului ochi tentacular din încleştarea căruia scăpase. Şi marea era acoperită de sudoare rece.

*

— Nu dormi, Olguţa?

Trupul din chaise-longue nu se mişcase. Ochii nu clipeau; mari deschişi, priveau pironiţi, fără să vadă în afară, ostenind faţa, fruntea; privire din acelea care lasă cearcăne subt ochi şi o dungă pe frunte.

— Olguţa!

Alarma exagerată a glasului care-o chema, o deşteptă.

— Am visat, Paşa... şi dumneata ai visat?—urmă glasul şovăitor, cu o ironie automată.

Intoarse capul pe o parte. Vroia să fie singură.

— A răsărit luna?

— Da.

Se răsuci pe o coastă. Pledul îi lunecă de pe picioare. Paşa se ridică, se aplecă acoperind la loc trupul suplu. Răsufla greu, ca după un efort. Scutură cenuşa pipei, o umplu, o aprinse.

Zorii lunii se ridicau pe mare de pretutindeni caşi cum luna n'ar fi fost isvorul, ci numai semnul deşteptărei lor. Albe denii în miez de noapte.

Unii oameni trăesc în pat. Deopotrivă pentru somn şi lenevirea trează, patul îi cheamă cînd iubesc, cînd cetesc, cînd visează. Viaţa lor e un lent şi cotidian înnec în pat.

Dacă şi-ar face bilanţul plastic al orelor de pat şi-al celorlalte, viaţa lor ar putea fi reprezentată printr'o vastă suprafaţă orizontală, într'un colţ al căreia, prizărit, un mănunchiu de verticale s'ar ivi ca o caravană în deşert.

Pentru Olguţa, patul însemnase întotdeauna, spaţiul strict al somnului şi nimic mai mult. In copilărie, cînd deschidea ochii dimineaţa, spontan sărea din pat, resortul săriturii fiind parcă în ridicarea pleoapelor. Această elasticitate a copilăriei o păstrase agresiv dealungul anilor şcolari şi a celor următori.

Acum şedea întinsă în chaise-longue, trează, cu ochii deschişi. Infrîngere de corabie cu pînzele întinse, răsturnată pe ape.

Mari, gravi, neclintiţi ca fluturii de noapte în lumină, ochii priveau.

Ii era frig. Dar răceala venea mai ales din lăuntru.

Trecuse iarăşi prin vis gîndul acela, ca un gheţar plutitor. „Voilà, il est parti le petit bobo... mais si'l venait a se répéter, il faudra l'enlever tout de suite"...

Fraza păstra încă, intact, parfumul farmaceutic, iodat şi fenicat al hirurgilor. Cînd o auzise întîia oară, o înregistrase superficial urechea, şi profund sufletul. Profesorul Mass, meridional sonor ca o peşteră cu ecouri şi hirsut, albise cum se zahariseşte un gavanos cu dulceaţă de nuci: tumultul cîrlionţat al părului, musteţilor, sprincenelor şi bărbii era o cristalizare zaharoasă din care două nucuşoare verzui rideau: ochii. Intonată de buzele lui, fraza se impregnase de bonomie jovială. Nu putea eşi o profeţie lugubră dintr'un astfel de om hilar. După cîteva luni însă procesul de dezagregare al cuvintelor de buzele care le rostise şi de accentul cu care răsunaseră atunci, se împlinise. Fraza răsunase din nou, aton, cu miros hirurgical, impersonală caşicum cuvintele care-o alcătuiau s'ar fi format dela sine din tăceri de spital.

„...mais si-l venait a se répéter..."

Olguţa cînta. Monica lucra în odaia ei. Paşa îşi fuma pipa. Rupt, un acord răsunase ca un candelabru răsturnat.

O tăcere cu sîngele zvîcnind în tîmple.

Obrajii Olguţei albiseră.

Apoi, capacul închis brusc răsunase lung. Pianul amuţise negru.

— Noapte bună, Paşa.

Congediat mult mai devreme ca de obiceiu, Paşa strînsese o mînă îngheţată.

A doua zi însă, şi în toate zilele care urmară până la îmbarcarea din Marsilia,—pentru Monica, Paşa, pentru profesorul ei de pian şi pentru toate camaradele ei şi ale Monicăi, Olguţa fu aceiaşi Olguţă de până atunci.

„...mais si'l venait"...

Cînd îţi aminteşti cuvintele cuiva, e o mişcare în suflet, un murmur mut, o vorbire a gîndurilor. In sufletul Olguţei însă, nici-o silabisire nu răsuna. Şi totuşi fraza *era*. O vedea deodată după ce o fixase lung fără s'o vadă, ca bolnavii pironiţi în ghips pe spate, desemnul sau crăpătura păretelui din faţă, mereu privit, absorbit de ochi, orizont identic al cîmpului vizual.

Inceputul era un coşmar. Simţise răceala viperii şi înţepătura colţilor în sînul stîng. Se deşteptase cu tîmplele reci şi inima'n galop. Lucidă imediat îşi dăduse seama că în timpul somnului, cruciuliţa cu lemn sfînt, pe care o purta din copilărie la gît, atîrnată de un lănţujel lung, îi incrustase, ostil parcă, un colţ în sînul stîng.

Atît. Adormise iar, pe cealaltă coastă.

Peste cîteva luni, dimineaţa, în odaia de bae, cu o mişcare familiară din copilărie, îşi apăsa părul cu palmele, deoparte şi de alta a cărării. Abea eşise de subt duşul rece. Simţise o jenă, ca o haină nouă greşit tăiată, care te strînge subţioară. Făcuse mişcări cu braţele. Jena dispăruse. Reapărea însă atunci cînd ridica braţele deasupra capului. Parcă se strîmtase pielea. Descoperise cauza: o mică duritate rotundă, superficial ascunsă în sînul stîng.

Ridicase din umeri şi se îmbrăcase fredonînd. Cîteva zile, scena matinală se repetase, fără ecou diurn. Intre timp, Monica plecase în Pirinei, pentru cîteva zile, la prietina lor comună Andrée Bertrand. Se dusese la profesorul Mass, din cochetărie, ca să-i extragă „cette énervante boule de graisse".

„Extracţia" luase proporţii de operaţie, din cauza decorului şi a cloroformului numai, căci prezenţa profesorului Mass, în uniforma hirurgicală, transforma lugubrul doliu alb al sălii de operaţie, într'un alb culinar, un alb de cofetărie în care fierbe ciocolata cu dulce clocot, aşteptată de mormanele de frişcă decorativă. Olguţa se aşezase pe masa de operaţie, în lungă cămaşă de noapte al cărei miros de sulfină aducea parfum de Medeleni, îndepărtata solicitudine a doamnei Deleanu.

Un gest neprevăzut al Olguţei, dăduse un ritm alegru şi zîmbitor tăcerii preliminare în timpul căreia se pregăteşte cloroformul. Fusese învitată să-şi scoată cămaşa care nu avea deschizătură în faţă. Işi scuturase pletele şi cu o siugură mişcare găsise soluţia oportună. Trasă brusc, din două părţi, de degetele lungi şi impetuoase, c'un fişiit metalic olanda se rupsese net până subt sîni. In această atmosferă de ea creată, Olguţa îşi părăsise trupul de o puritate egipţiană, pe masa de operaţie.

După opt zile abea, îşi revăzuse sînul, bandajat până atunci, cînd profesorul Mass îi scosese firele. Puţin bosumflat, ca un obraz de copil deşteptat noaptea din somn, purta o fină semilună roză.

„... voilà, il est parti le petit bobo..., mais si'l venait à se répéter, il faudra l'enlever tout de suite...".

Era frig şi umed pe mare. O săgetă iar cicatricea, intimidîndu-i respiraţia. Inchise ochii ghemuindu-şi bărbia în piept. Sufletul ostenit de trup, avea descurajarea luptătorului călit în lupte glorioase, cînd îşi dă seama că lama lungă, tăioasa prelungire a braţului, care-l purtase până atunci ca o firească aripă bărbată,— i-a devenit deodată grea în mînă şi străină, biruindu-l şi pe el.

*

Amiaza lunii ardea atît de intens încît pleoapele somnului, opace, deveneau translucide ca boabele de poamă.

Nici albul mat al varului mănăstiresc, nici cerul sur al perlei în care un zbor de îngeri s'a împaenjenit şi agonia unei lebede a fulguit; nici dura marmură în spuma căreia pluteşte alba nuditate a statuilor; nici îngheţatul crin şi nici fosforescenţa albă a zăpezii,—şi nici-una din înfloririle, mîniile, gînguririle, curgerile, plutirile şi suavităţile albului pămîntesc, nu putea fi asemuită cu neclintita deslănţuire a luminii de lună.

Fuseseră parcă păduri pe mare, păduri masive. Nu mai erau. Vibrau străvezii în golul luminii care le străbătuse mistuindu-le.

Neagră, densă ca încleştarea pămîntului, marea devenise adîncă, şi clarul ei afund era al lunei: în cer caşi în mare. Fusese pămînt, era apă haotică după somnul metamorfozei. Dar mai era pe undeva pămînt? Mai erau munţi, dealuri, stînci, mari reliefuri aspre pe care pasul sună, şi prin care cuvîntul fîlfîie'n ecouri? Dar mai erau paşi? Mai răsunau cuvinte?

Trecea un zbor halucinat prin toate cele, pulberea unei vitese albe. Tot ce era parcă fusese numai.

Din orizont în orizont, stea, apă şi noapte, sufletul era un gol în golul fără piedică şi fără de hotar al lunii.

*

Minutarele cronometrului arătau două jumătate. „A stat" gîndi precipitat Monica, sărind din pat. Şi încă zăpăcită de somnul întrerupt de lună ca de un pumn de apă proaspătă'n obraz, puse mîna pe beretă, reveni, zmunci cămeşa de zi şi ciorapii, scutură capul alungîndu-şi cozile pe spate, clipi...

Tictacul ceasornicului o trase de ureche. Deschise ferestruica, scoase capul, văzu ziua mare, găsi luna, o privi incredulă ca pe-o farsă de-a Olguţei, zîmbi stelelor—era luna—şi respiră adînc, punîndu-şi mînile pe inimă.

Cu capul înclinat pe o parte, părea că ţine'n braţe un buchet prea greu.

Prin fereastra căscată, frigul pătrunse, rărind căldura, cutremurînd trupul Monicăi.

Inchise fereastra şi se aşeză pe pat bucuroasă că erau numai două jumătate, întristată că erau abea două jumătate, fericită că va ajunge la Constanţa în zori, tristă că Iaşul nu era port la Marea Neagră în locul Constanţei, bucuroasă şi tristă de toate cele, căci bucuriile Monicăi, caşi genele ei grele, se'nvecinau cu lacrimile.

Atîta aur îi îmbrăca părul, încît părea luminat de soare ca acele cupole ale bisericilor avîntate care mai strălucesc încă atunci cînd tot oraşul e'n amurg. Poate de asta trupul părea mai nalt decît era, culminînd în aurul aerian.

Era frumoasă? naltă? sveltă? Nu-i erau palizi obrajii, turburi ochii? Naltă ar fi vrut să fie, sveltă, dulce, limpede ca dragostea pe care i-o aducea lui Dănuţ după trei ani de despărţire. Să-i fie trupul conturul şi iluminarea dragostei, cum pare cupa de cristal conturul şi iluminarea pură a apei care-o umple.

Dănuţ! Topit în buzele ei, numele drag nu era strigăt ci tăcere îmbrăţişată. Il iubea atît de mult încît numai dela el primea impresia multiplă a vieţii, zvîcnirea ei caldă. Cînd se gîndea la Dănuţ, o dulce greutate i se cufunda în suflet, şi subt bătaia inimii, ultim inel deasupra unei cufundări adînci, ardeau comorile'ngropate în fluida imensitate a amintirii.

Era atît de real Dănuţ, depărtatul Dănuţ, încît toţi ceilalţi oameni pe care-i cunoştea, cu care trăia zilnic, păreau pictaţi pe pînze moarte, cu încremenita lor mişcare desuetă, cetiţi în cărţi prăfuite, cu voce tare; pentru Monica, tinereţa celorlalţi părea situată în istorie, ca tinereţa străbunilor, căci singurul contemporan al inimii ei era solitarul Dănuţ. Uşă al cărei mîner păstra întipărirea caldă a mînii lui Dănuţ, uşă prin care năvălea copilul mare cu vestea dragostei în ochi; fereastră la care privea Dănuţ, cu

bărbia în mîni, cum fîlfîiau albastre dealurile Iașului, spre depărtata Monica; pernă, în care se îngropa capul lui Dănuț, bucle și parfum călduț, ca un mănunchiu de flori uitat de Monica pe divanul ei; carte în care ochii lui Dănuț descopereau ca'ntr'o oglindă fumurie de'nserare, zîmbetul Monicăi aplecat spre el, — sufletul Monicăi era tot ce putea fi în jurul lui Dănuț cu duioșie și cu bunătate.

Și totuși se ducea spre Dănuț, venind de departe; vaporul mergea încet și erau...

„A stat" se încruntă Monica!

Nu stătuse. Tictacul bătea regulat. Cu domoală hărnicie de furnici urnind uriașe greutăți, clipele mișcau trupul de lăcustă moartă al minutarului.

Erau trei fără douăzeci... și aproape cinci minute.

Minutare! Minutare!

Ochii Monicăi se opriră pe toate minutarele familiare ei. Mergeau toate? Nu se oprise niciunul? N'a rămas niciunul în urmă?

Minutarele ceasului din bucătăria dela Iași, mergeau. Ceas nichelat, cu pîntec de darabană, proptit gimnastic pe patru picioare, cu casca de alarmă a clopoțelului deasupra. Rămînea totdeauna în urmă.

— Dece nu-s gata puii?

— Da i-ați poruncit pi la opt!

— Sigur. Is opt și un sfert,—invoca Doamna Deleanu sfertul academic.

— Di unde, Dudue, numai șapti jumatati-i la „riveiu" nostru, pi ochii mei, parcă ci-s chioară?

— Uf! Am să-l dau pe foc „riveiu" vostru.

— Nichelu-i incombustibil, mamă dragă,—intervenea Olguța.

Era nemuritor ceasul din bucătărie, „riveiu", cum i-se spunea de servitori, „crăcănel" cum îl poreclise Olguța din pricina atitudinei de călăreț cu patru picioare, „Blindatul" cum îi spunea nu mai puțin nemuritorul Neculai, inventatorul cuvintelor nobile.

Trei fără douăzeci și trei minute.

In bucătărie, focul stins, călduț încă. Bîzîie somnul nazal al muștelor. Subt cuptor clocește găina preferată a „Babii". Baba... Le scrisese Doamna Deleanu că Baba se'mbată des, că slugile nu mai pot sta de răul ei și că „dacă mai continuă îi dau drumul..."

Inima Monicăi se strînse. Dacă nu mai era Baba, în bucătărie nu mai era piuit de puișori rotunzi și aurii, nu mai erau pisici, cîni... Dacă nu mai era Baba, amintirile cu foc de toamnă, măsuță joasă, turtă dulce, cocoșei și mere coapte, din bucătăria de la Medeleni, rămîneau zvîrlite-afară, ca mîțișorii lepădați.

*

Trei fără douăzeci și două de minute. Minuțioasă preciziune a cronometrelor! Lumina lunii, de o intensitate solară, răspica până și genele minutelor. „Cucul" din sofrageria dela Iași. Cadranul negru, orele albe, minutarele aurii, cutia ca o căsuță elvețiană: și timpul e fermier în Elveția. Două fetițe cu șorțuri de școală, una brună cu fulgere albe de rîs și fulgere negre de ochi, alta blondă, stînd cuminte pe scaunul grav cu pernița, roșind cu genele plecate decîteori se aude cuvîntul „Dănuț" oftat de Doamna Deleanu, învăpăindu-se cu genele ridicate decîteori s'aude cuvîntul „Buftea", biciuit de Olguța.

Un zgomot de resorturi, o ușiță se deschide ca pentru o minusculă scamatorie, și apare un cucușor de lemn făcînd o reverență: „cu-cu" cîntă cucul și dispare'n clămpănitul ușiței urgente.

— Unu!—exclamă Domnul Deleanu, sorbindu-și cafeaua și consultîndu-și agenda. Și mi-i un somn!... Paa copii. Și cași cucul, dispare Domnul Deleanu.

Cînta numai în trecut gușița cucului de lemn, căci numai amintiri veneau și se sculau dela masa din sofragerie, scuturîndu-și fărămiturile, în cadența complimentului automat, în miros de pîine, de tutun și de cafea prăjită.

*

Lugubra pendulă antică din salon. De marmură neagră, masivă și întunecată, ca insula mortuară a lui Böklin în draperia rigidă a chiparoșilor. Toate orele sunate de ea, aveau accentul cobitor al miezului de noapte. Sunet slab, stins, ca un vaet de buhnă subtpămînteană. Și cadranul ei era livid în piatra sumbră, ca o fereastră de biserică pustie în lumina lunii prin care minuntarele săgetau un zbor negru.

Trîmbițile mobilizării în noaptea de August. Dănuț venise în permisie dela Școala Militară. Tuns, slăbit, timid și taciturn ca în copilărie, în uniforma grea de constrîngeri. In anul acela nu plecaseră la Medeleni. Olguța era la Govora cu Domnul Deleanu, Dănuț la școala de Artilerie din București. Mai apăsător ar fi fost pustiul la Medeleni decît la Iași.

Noaptea de August, cu privirea ei de căprioară gonită... Se plimbase cu Dănuț pe străzi lăturalnice, unde nu erau agenți de-ai comenduirei, nici coșmarul galonat care-i dădea lui Dănuț spasmul salutului.

Rătăciseră amîndoi în ținutul de stele și umbrare al Sărăriei, din care pornesc străduțe laterale spre vale, ca niște vîsle putrezind în voia apei unui port părăsit. Erau îmbrăcați așa cum se sculaseră dela masă: Monica cu capul gol, Dănuț fără capelă și fără sabie. Se coborîseră pe scări, trecuseră prin ogradă, ieșiseră pe stradă, mînă'n mînă, ca îndrăgostiții dela țară, și porniseră prin Iași ca printr'o odae familiară cu stelele pe cer ca o sulfină pe dulap, cu siluetele caselor întunecate ca niște mobile de nuc și de stejar, cu luminile potolite și blajine ca luciri de candelă subt iconare.

— Dănuț, să ne 'ntoarcem, ne așteaptă tante Alice...

O lăsaseră cîntînd la pianul din salon.

In preajma casei subt bolta unui castan... Cădeau și acuma'n sufletul Monicăi stelele nopții de August cu tot șiragul cerului desprins de cutremurul sărutării care-i răsturnase capul în imensitatea respirată cu gura și bătută cu genele a cerului care-i lăsase pe frunte umezeala și înălțimea.

Doamna Deleanu cînta.

— V'ați plimbat copii?

Se roșiseră cu gura pecetluită de aceiași sărutare, gravi.

— Hai să ne culcăm, e tîrziu!... Ce s'aude?

Trîmbițele. Sunetul lor spart în tăcerea Iașului.

Clopotele, grele, colosale, ca potcoavele unui cal apocaliptic pe lespezi de metal.

Uralele mulțimii. Se aprindeau lumini pretutindeni. Pendula neagră bătuse de douăsprezece ori, și se oprise, mută, fără tictac, cu minutarele drepte, cașicum moartea și-ar fi ridicat degetul în fața vieții.

Doamna Deleanu se rezemase de pian, Monica încremenise cu mîna pe tîmplă. Și'n tăcerea rănită din care cad lacrimile, toată tinerețea lui Dănuț îmbătrînise într'un zîmbet și se prăbușise în umerii plecați.

— S'a declarat răsboiul, mamă...

*

Toate luminile-s stinse, numai fereastra odăii lui Dănuț e palidă, deși storul e tras și deși lampa dela birou, e cu abat-jour.

Dănuț scrie. Iar a băut cafea neagră. Iar nu doarme. Iar lucrează cu fereastra închisă, în fum de tutun, cu mucurile de țigări morman în scrumelnița de lîngă caet. Nu bate la ușă. Intră deadreptul, în halat, papuci, cu cozile pe spate.

N'o aude: Tresare. Obrajii lui sînt în mînile ei.

Doamne! Tîmplele lui Dănuț zvîcnind în mînile Monicăi, în mînile care de trei ani fac gestul rugăciunii atît de fierbinte că parcă n'ar fi lipite una de alta de vidul lor, ci ar cuprinde tîmplele vii ale lui Dănuț.

Doamne! Prăbușita respirație de stele a fericirei! Trage storul, deschide fereastra, și intră'n odae noaptea, noaptea Iașului, tăcerea Iașului, parfumul Iașului, respirația Iașului, și Dănuț e alături, viu, înafară de Monica... și-i tîrziu... Auzi cum bate, auzi, deasupra Iașului, de patru ori, clopotul Mitropoliei, solemn, vast, cu bronzată cadență, în preajma zorilor.

— Dănuț, Dănuț, sînt patru! Ești palid Dănuț. Ți-s obrajii reci. Vezi!...

Zîmbesc ochi în ochi, căci Monica e rumenă, obrajii ei sînt calzi.

Și se stinge muzicală, ultima bătae a clopotului Mitropoliei.

— Noapte bună, Dănuț.

...oftă adînc prin zîmbetul feței în care se stingea ultima bătae a clopotului ieșan.

Minutarele cronometrului arătau abia trei jumătate. Și iar zîmbi. Lumină de lună pe genunchii ei, sufletul Monicăi era lumină de zori la fereastra odăii lui Dănuț, în care niciodată nu intrase, decît casta ei închipuire.

*

Cînd luna-i plină, umbra marelor castele feudale se plimbă pe aleele parcurilor lor pustii, până departe, unde pasul turnurilor, în ascuțită încălțăminte de cavaler în armură, descălecat, se oprește medieval, cu veacurile, printre lăncile plecate ale crenelelor.

Pe vastele și albele alei ale mării, nici bancă de piatră goală, nici joc de ape, amuțit, nici secate bazenuri, și nici umbră de castel, pornită lung.

Nimic decît ajurarea tăcerei și deasupra, brațul de marmură al lunii, rupt din umăr: purtase 'n el o desmierdare? o poruncă? un blestem?

Plutea în înălțime gestul ciung al unei statui fără trup, și nici o umbră nu cădea pe mare.

*

Genele Olguței tremurară. Își ținu respirația ca să nu alunge, să nu distrame ceiace urechile ascultaseră, în vis parcă, și ascultau... Ascultau?

Frigul se înăsprise.

Deschise ochii asupra stelelor în abur de lună.

Era trează. Asculta. Auzea. Aceiași amplă cadență. Aceiași întunecată asprime. Aceiași inflexiune mai pură decît a fluerelor, acelaș sunet viu, dens, cînd ascuțit ca săgeata din arc pornită, cînd boltit în vibrație gravă, bronzată cupolă a propriei sonorități...

— Nu.

Vorbise singură, poruncitor. Își smulse cascheta de piele, își clătină pletele, se ridică de pe chaise—longue, dreaptă ca vibrația unei lănci înfipte. Era o energie sălbatecă în gest și 'n trup.

Și totuși ochii plîngeau. Plînseseră. Se deșteptase plîngînd. Își trecu mîna pe față, iute, ca să-și limpezească ochii, ca să poată vedea trenul pornit prin întuneric, în prohodul armatelor rusești.

Sînt întîlniri prin ani, cu acelaș gest al mînii, al trupului, și al sufletului, atît de identice, încît ai impresia halucinată că gestul început cu șase ani în urmă îl desăvîrșești după șase ani, de pildă, că lacrimele pornite din ochi cu șase ani în urmă, acuma le ștergi, abia plînse...

Ridicase mîna acum șase ani, pe un peron de gară, în urma unui tren pornit, să-și șteargă lacrimile, aceleași lacrimi, pe care acuma le întîlnea mîna care prin ani făcea același gest.

Sufletul basculă imens, cu tot trecutul...

Își trecu mîna pe frunte, nu văzu, desigur, trenul demult pornit cu anii, văzu marea, vaporul, cerul...

Și totuși.... Ascultă. Nu se mai auzea nimic. Și totuși cineva fluerase o arie din Boris Gudunov, pe care.... Nu se mai auzea nimic, nimic. Se prăbușise tot în trecut, cu bătăile inimii.

Se așeză din nou pe chaise-longue, singură, cu insomnia unei dureri care de șase ani, cu ochii deschiși, aștepta un zîmbet să-i usuce ochii sau o mînă să-i închidă.

Mort, îl iubea încă. Abea îl iubea. Dragoste grea, născută și zidită în tăceri și noapte, ca o bufnă cu vaet jalnic și ochi de soare somnambul, deschiși în propria criptă de întuneric.

Vania Dumșa: acesta era mortul ei.

Il văzuse în copilărie, înainte de plecarea în America. Il uitase cum uiți o melodie închisă în tăcerea ta. Il revăzuse în anul 1914. Plecase iar în Rusia. Căutase să-l uite. Il regăsise în sufletul ei în 1916. Și pribeagul, mort, nu mai plecase.

O lună după decretarea mobilizării. Doamna Deleanu și Monica, organizaseră o cantină așezată lîngă peronul gării Iași, popas cu ceai, pîne, entuziasm și mîncări reci pentru convoiurile militare.

Olguța lucra la un spital, de unde o luau spre seară cantinierele dela gară.

Intr'o seară, întorcîndu-se acasă, văzuseră în antretul de din-față, un geamantan de mușama jupuită, mînjit, umflat în curelele care-l încercuiau. Peste el un palton ros și decolorat, și-o caschetă englezească.

Stăpînul lor nu ancora în nici o casă: trecea numai. Totuși era la el acasă în orișice decor. Se instalase în salon descifrînd cu o stîngăcie de urs, partitura lui Boris Gudunov.

— Neculai, să mai pui un tacîm,—poruncise doamna Deleanu suind scările și trecînd deadreptul în etac, neglijînd să mai spue bun-venit celui care nu purta uniforma militară într'o vreme cînd numai statuile, copacii, bătrînii, copiii și ambuscații mai cutezau să fie civili.

— Treci tu dintăiu, Monica,—vorbise autoritar Olguța în fața ușii salonului, lăsînd clanța pe care-o apucase în prima bătae a inimii.

Monica intrase în salon, Olguța în odaia ei.

Călătorul ajuns pe vîrful muntelui înalt oftează: „Am ajuns?" și se așează pe o stîncă sau pe pămînt, respiră și privește roată împrejur. Nu s'a întîmplat nici-un miracol. Nu i-au crescut aripi, nici n'a început brusc un spectacol unic. Un simplu fapt: stă pe vîrful unui munte același trup care a stat pe scaunul de acasă, pe bancheta tramwaiului, sau perna trăsurii. N'are senzația perpendiculară, de înălțime clădită pe care o ai de pe acoperișul unei case.

Oare e înalt muntele? Intre stînca pe care stă acum și scaunul de acasă pe care-a stat până acum, se cască o mie, două de metri? Intr'adevăr?

Ce-i asta? Colb stîrnit? Nu. Pe mîna întinsă lăcrimează un nour aburos, din aceia care sînt o noiță pe albastrul cerului,— văzuți de pe fereastra casei, cînd stai la îndoială dacă trebue să iei bastonul sau umbrela.

E împăiat? Nu. Arhanghelul bălan, cu cioc și ghiare, desface aripele și plutește vast, cu familiaritate. E un vultur pe care-l urmărești cu mîna pe ochi, paianjen desprins din bolta cerului, — văzut de jos, de acolo unde cotcodăcesc găinile.

Așa! Mîna deprinsă să ia țigara sau jurnalul de pe măsuța de noapte, întîlnește un nour, zborul unui vultur.... poate și mîna lui Dumnezeu,— căci într'adevăr ești printre stele, pe vîrful unui munte, alături de cer, în limpedele miracol al singurătății înalte.

Olguța se așezase pe patul din odaia ei.

Venise Vania. Patul era pat, masa masă, zidul zid, fereastra fereastră.

Și închise ochii. Și-i deschise zîmbind. Iubea. Era așa de simplu încît își pipăi mînile, își pipăi fața, să vadă dacă într'adevăr exista ea, Olguța—nu Vania.

•

Venea din Rusia. Pleca pe front. Războiul era pentru el o nouă călătorie, o inedită experiență. Avea ochi verzi, mici, rotunzi, de un verde atît de tare uneori că părea sonor. Era îmbrăcat ca un trunchiu de copac. Hainele păreau coaja lui robustă. Nu erau nici elegante, nici sărăcăcioase, nici clasă socială n'aveau.

Il vedeai pe el, nu hainele,—care altminteri erau necălcate și de lucrător mai degrabă, de muncitor manual.

Făcuse, în treacăt, în anii din urmă tîmplărie. Mai fusese profesor de matematică la un liceu din Petrograd, și deținut „pentru idei prohibite" și profesate din întîmplare tocmai în ora de matematică.

Evadase și venise cu geamandanul la Iași, să asculte puțină muzică înainte de a trece pe la cercul de recrutare să afle ce-i, unde-i, și itinerarul. Ascultase cu neclintita seriozitate—de om care respectă mîncarea—în timpul mesei, discuțiile curente asupra răsboiului. Mai erau invitați la masă. Mînuia furculița și cuțitul cu delicatețea oamenilor puternici, pentru brațul cărora arma cea mai grea e ușoară. Obrajii celorlalți purtau palori convalescente alături de obrajii lui, bătuți de vînt și arși de soare. Nu era nici frumos, nici urît: puternic. Ca tăcerea unui clopot de bronz printre cristale, făptura lui făcea fragilă și soprană, făptura citadină a celorlalți.

Dintre toți comesenii era singurul care pleca pe front. Părea totuși singurul impermeabil pentru moarte. Metalic. Mîncase copios. Nu era congestionat.

La „liqueur"-uri, discuţia alunecase peste Nistru, venind de la Verdun, via Ardeal. Invocarea „marei noastre aliate" stîrni un entuziasm unanim.

— Blini—zîmbi Vania, jovial, cu o voce gravă prin timbrul ei. Şi explicase că „Blini" e echivalentul slav al clătitelor moldoveneşti. Adică: o foae de clătită, rotundă ca un talger de aluat, bine muiată în unt, pe care presori icre negre. Apoi îi pui capac o altă foae, bine muiată în unt, pe care aşezi sardele. Apoi o acoperi cu o foae identic tratată, pe care torni smîntînă; vine la rînd alta, pe care o pavezi cu mezeluri. Şi tot aşa, foae cu foae, treaptă cu treaptă, sue toate categoriile de mîncări imaginabile: de preferinţă cele mai indigeste. Insfîrşit o ultimă foae, are rolul acoperişului pe o clădire. Peste ea torni unt proaspăt topit, mult, din belşug... Şi imediat înghiţi o felie, mori, bei un pahar de vutcă, învii, înghiţi alta, mori, reînvii cu vutcă, şi mori iar cu Blini.

Rusul e nemuritor,—încheiase Vania, dar „marea noastră aliată", e o mîncare indigestă pentru stomahul romîn.

Şi în protestul general, adăugase:

— In schimb, Romînia pe o foae de blini, e un ingredient apreciabil pentru stomahul rusesc.

*

Obştescul oamenilor, cînd sînt în casă, se aşează comod pe scaun, canapea sau pe divanuri, rezemîndu-se de speteze ori de pereţi.

Vania şedea mereu lîngă ferestre. Se profila pe cer, ca stejarii solitari. Prezenţa lui nu era durabilă; într'o încăpere dădea impresia provizoratului, ca trupul paserilor de pradă cînd stau. Iminenţa pornirii parcă, îi avînta masivitatea trupească, dîndu-i elasticitate, tăiuş şi vîrf.

Cioplit oarecum în substanţa puterii, ca pietrele şi trunchiurile, voinicia lui părea involuntară şi permanentă ca a corpurilor grele. Aveai impresia că o mînă de-a lui lăsată pe umărul cuiva, l-ar fi îndoit cu un geamăt; că pasul lui avea soclu, ca al statuilor. Aşa că zîmbetul acestui om era o delicată surpriză, ca prezenţa unei flori luminos întîmpinînd deadreptul din stîncă.

Zîmbea rar.

Dar zîmbise Olguţei.

Natural, Olguţa îi cîntase din Boris Gudunov. Adică i-l cîntase în întregime. Partitura o căpătase dela Vania în 1914.

Trecuse miezul nopţii. Toţi se culcaseră. Nici Monica nu mai era în salon. Ea ştia bine preţul unei ultime nopţi, cînd unul din cei doi pleacă pe front. Şi mai ştia, tot atît de sigur, că Vania era „al doilea".

Vania şuera. Nu şuera aproximativ partitura, urmărind mai ales melodiile, cum fac în genere amatorii de şuerat care de îndată ce un pian sau o orchestră începe, fixează o stea, un tablou sau plafonul, şi cu aerul inspirat al unui robinet comunicînd direct cu luna şi privighetorile, îşi dau drumul în sus. Şuera ca unii şefi de orchestră pasionaţi şi afoni, care exprimă prin şuer toate glasurile pădurii instrumentale ai cărei animatori sînt. Apoi, şueratul lui Vania nu era siropos, nici cu un singur registru. Dulceaţa glasului de femee şi vîrtoşenia glasului de bărbat, devenite şuer, supleţă şi vigoare, cum şarpele e deopotrivă braţ de titan lovind şi trup de Salomee ondulat, — şueratul lui Vania, izvorît din buzele cărnoase avea intensitatea tăcerilor din catedrale, gravitatea orgei şi a violoncelului, şi puritatea soprană de emisiune a guşilor cu aripi numite privighetori.

Auzise la Petrograd, pe cînd se numea Petersburg, Boris Gudunov cu Şaliapin, cîntăreţul întunecat ca o grotă marină în care vîjîitul vîntului şi elegia undei ar fi cîntecul gemut de glasul lui Satan.

Ii vorbise de Şaliapin, pe care Olguţa nu-l auzise, situîndu-l faţă de Carusso, al cărui glas curgea prin toate pîlniile gramofoanelor, ca ploaia prin uluce. In Carusso vibra sensualitatea meridională, exprimată în literatură de d'Annunzzio. Glasul lui Şaliapin ca şi gîndul lui Ibsen, era răsvrătire şi singurătate.

Lumina electrică se stinsese la unu, înlocuită cu luminări.

Vania explica textul, traducînd abrupt din ruseşte. Curgea parcă Nistrul între cuvintele celor două limbi, care-şi zmulgeau una alteia asprimile, blestemele, durerile, ca o luptă călare, la lumini de torţi, prin aprigul hotar al apei.

La începutul fiecărui act, evoca decorurile, sculptînd cu mîna scorbura neagră a unei ferestre deschisă pe noaptea ţarului, aruncînd acolo spaima unui candelabru cu limbile vîlvoiu, dincolo clădind fastul sinistru al tronului uzurpatorului împărat. Astfel decorurile aveau iluminarea fragmentară, dură, zvîcnitoare a luminilor de fulger.

Lîngă Vania nu puteai concepe somnul. Viaţa curgea prin el fluvial, ca o mulţime în mers, văzută noaptea, fragmentar în umbră, fragmentar în lumină, cu mii de feţe, gesturi şi glasuri, îmbulzită la poarta unei cetăţi: Era şi poarta şi mulţimea.

Salonul dispăruse, ca toate odăile în care trăia el, mistuit de decorul pe care-l impunea evocarea lui.

Boris Gudunov, în noaptea aceia de Septembre, murise în palatul ţarilor, cu săli enorme prin care vîntul şi stafiile clatină grele draperii, cu străji neclintite ca marile buhne, cu scări atît de vaste, că parcă aşteptau să le sue pasul reflexului oceanic, cu acoperişuri pe care fîlfîe înfipt destinul ca un steag mortuar, deasupra întregii împărăţii de coruri, de blesteme, de biserici şi de temniţe.

*

A doua zi, disdedimineaţă, dispăruse, lăsîndu-şi geamantanul şi paltonul.

Olguţa nu se mişcase de acasă toată ziua, cu ochii la fereastra dinspre poartă. Spre seară se înapoiase, în haină de recrut care izbutea să fie ridicolă fără să-l facă şi pe el. Haină de postav verzui, rigidă ca un carton păros, cu mîneci scurte şi umeri normali de strîmţi faţă de amploarea celor care-o purtau; pantaloni lungi cu şireturi, corcitură de izmene cu şalvari; bocanci mopşi care imprimă ritm de scafandru picioarelor, dîndu-le sunetul lat al potcoavei de cal normand; şi capelă holbată'n colţuri, deşălată'n mijloc, bleagă'n cozoroc: însăşi tichia tîmpeniei cu cap de ridiche de lună în unghiul salutului de răcan.

Astfel intrase îmbrăcat de regiment împăratul inimii Olguţei.

*

„Cina cea de pe urmă" fusese veselă: «Courteline ar fi putut-o iscăli, cum ar fi putut iscăli întreaga activitate din acea vreme, a Cercurilor de recrutare. Şi Cercul de Recrutare Iaşi se mutase cu şi prin Vania, în sofragerie.

Aşteptase la Cerc dela şapte dimineaţa până la cinci seara; căci cercul era atît de ocupat încît toată lumea aştepta, fără nici o excepţie, cauza preocupărei fiind aglomerarea din ogradă, cauză care „sta drepţi" în ograda cercului, efectul aglomeraţiei fiind inactivitatea înfrigurată a gradaţilor, efect care sta „în repaos" faţă în faţă cu cauza.

— ...Aşa se întîmplă cînd „cauza" e recrut şi „efectul" e gradat.

Plutonierul Vulpe dela „biuroul mobilizărei" era obligat să fie sever din pricina sprincenelor—dens stufoase—şi spiritual, din pricina musteţilor cu şmecher şfichi. Acest dublu decor contradictoriu, îl conciliase recurgînd la injuria naţională „cruci şi Dumnezei" pe care o murmura cînd cu nuanţa sprincenelor, faraonic, cînd cu nuanţa musteţilor, diabolico-săltăreţ. Pe Vania îl cinstise cu ambele nuanţe, inversîndu-le ordinea, căci numele „Vania":

— Ia taci!?—dezlănţuise, prin neverosimilitatea lui naţională şi ostăşească, un cutremur ilar al musteţilor locutorii,—iar foaia matriculă a lui Vania—nesupus la încorporare, judecat şi achitat, apoi nesupus la toate concentrările — provocase o cavernoasă privire, şi — miracol — exprimarea la singular a pomenitei locuţiuni panteice.

— Umflă-l. Bagă-l la başcă.—tunase plutonierul Vulpe. Nu se mişcase nimeni, căci toţi îl ştiau „dat dracului" pe plutonier, şi de asemeni cunoşteau toţi amnistia generală din 1916—pe care de altfel o dezaprobau. Aceasta o aflase Vania din interjecţionala conferinţă pe care i-o ţinuse plutonierul Vulpe, despre amnestie şi închisoare. Frontul faţă de închisoare era socotit ca o vilegiatură glorioasă, nemeritată:

— Aşa-i, mă leat, Romînul: iertător....

— Bini, bini cu amnestie la timp di paci, da la războiu mai bini fără, — insinuase un negustor usturoiat, care corespundea din ochi, cu ochiul, nara şi plămînii buzunarelor plutonierului. Negustorul prefera vilegiatura închisorii.

Intervenţia neaşteptată a unui locotenent, precipitase serviabil actele operetei militare. Locotenentul fusese elevul lui Vania. Teroarea pe care o inspira profesorul de matematică fostului elev nul, era atît de durabilă încît îl salutase pe Vania cu gestul alarmat al ridicării din bancă şi cu un—„vă salut, domnule profesor" —exotic în acel decor. Şi îl servise cu promptitudinea cu care odinioară ştergea de pe tabelă cu buretele, nerozia lent cifrată, subt ochii verzi ai profesorului de pe catedră.

Epilogul. La plecare, Plutonierul Vulpe îi strînsese mîna:

— Imi pare bine, domnule profesor... Cum aţi zis?

— Vania.

— Vania,—oftase admirativ Vulpe. Frumos nume... Ei, bietu' tatu-meu m'a botezat Ion că m'a făcut mama de Sfîntul Ion.

Ştiţi, nevoile...

— Am onoarea, Domnule plutonier.

— Zi-mi Ionică, că-i mai particoler.

*

După masă, încredinţase Olguţei geamandanul în care-şi avea „biblioteca" şi „garderoba civilă". Olguţa-i împrumutase un geamandan al ei, mai mic, în care-şi rînduise rufele: spălate şi cîrpite de mînă de bărbat. Răspîndeau un miros tare de săpun în calup.

— Să ne vedem sănătoşi, — se adresase tuturora în pragul salonului: cordiale în hotărîtul lor contur, vorbele tuturor plecărilor. Obrajii Olguţei erau foarte albi şi gura încleştată.

Il însoţise până la poartă, dimpreună cu Monica.

Incă odată:

— Să ne vedem sănătoşi.

Şuerau locomotivele. Tremurau stelele cerului de Septembre. Bocancii sunau metalic pe asfalt. Se îndepărta calm, masiv, drept, spătos. Păşind în răspărul unei ape repezi, tot aşa ar fi mers.

Il vedeai în noapte ca printr'o mulţime care s'ar fi dat în lături în faţa lui.

Trecuse pe subt lumina unui felinar. Cotise.

Tremurau stelele cerului de Septembre în sufletul Olguţei aplecat deasupra nopţii, căci dela nici-o fereastră de-acum nu mai putea să-l vadă.

*

Totuşi, îl mai văzuse chiar în acea noapte.

Curînd după plecarea lui Vania, cu spontaneitatea impetu-

oasă pe care o regăsise de îndată ce fusese singură, se hotărîse să-l însoțească la gară.

Plecase fără știrea nimănui, prin starea de asediu a orașului. Gara era o cazarmă revărsată. Acolo noaptea mirosea a toval ca o tăbăcărie; mai puternic decît mirosul cărbunelui, mirosul mobilizării stăpînea. Pretutindeni, pe cimentul sălii de intrare, îngrămădiți ca sacii în antrepozite, prăbușiți ca trunchiurile în pădurile tăiate, soldații, împachetați pentru front.

Durerea cu palmele bătătorite fuma mahorcă și scuipa amar.

Peronul era pădure scundă, prin care sticleau roș ochii de lup ai locomotivelor.

Treceau, cu pieptul împletit în pielării galbene, cu scîrțîit de geamandan nou, sublocotenenți cu aer de liceeni deghizați. Unii aveau ochi de juncă și fumau pentru întâia oară. Alții înjurau cu miros de alcool. Ordonanțele duceau lăzi de lemn cu inscripții albe, lunguețe și rigide ca raclele. La lumini fugare de chibrit vedeai o mînă cu o bucată de mălai, o traistă vărgată, o raniță, un obraz de femee înmărmurit ca la căpătâiul unui mort.

Răsunau numai ordinele militare, această brutală telegrafie verbală. Mulțimea tăcea: vorbele se înapoiaseră în sate, dela barieră, ca niște mînji pe lîngă carele și căruțele care se întorceau goale, cu o femee, cu un copil, cu un bătrîn.

Cineva cînta nazal și tînguitor dintr'un fir de iarbă. Mai exista iarbă, primăvară?

Olguța trecuse dincolo de peron, dincolo de baraca ceaiurilor, spre un tren lung împresurat de mișcările mulțimii.

— Tu ești, Olguța?.... Pe cine cauți? — vibrase deodată noaptea, bărbătește. Își făcuse loc înlăturînd cu mînile două grupuri, și răsărise în fața ei.

Olguța plecase ochii și capul. Vorbise fără lacrimi, dar în șoaptă răspicată:

— Am venit, Vania... am venit... să-ți spun... să te întorci sănătos.

O clipă, mînile Olguței fuseseră în mînile lui Vania.

Plecase. Nici o vorbă. Nici fața nu i-o văzuse, fiindcă nu îndrăsnise să ridice ochii. Plecase, plecase. Apoi, ascunsă într'un ungher de gară, așteptase, așteptase, fereastră pustie cu noapte și stele, până tîrziu, mult după miezul nopții, cînd trenul pornise.

Trecuse locomotiva, peșteră de iad cu fum, flăcări, lopeți și negre zvîcniri, apoi vagoane, vagoane nenumărate, cu tăceri, coruri, glasuri, cai, furgoane, lumini...

In urma trenului...

Și nu-i mai văzuse fața.

*

Vania Dumșa era un simplu soldat printre sutele de mii. In tot timpul războiului, geamandanul, cascheta și paltonul lui Vania îl așteptaseră în odaia Olguței.

Abea în 1919, în ajunul plecării la Paris, Olguța umblase în geamandan. In compartimentul „garderobă" erau hainele, puține și sărăcăcioase fără de forma puterii stăpînului lor.

In compartimentul bibliotecă, dominau cărțile de matematică. Puțină literatură rusească, „Les opinions de Jerôme Coignard", un volum de Kipling „Kimm", și Baladele lui Villon.

La fund tocmai găsise cele cinci caete, care-i cutremuraseră mînile. Cinci caete de cifre, formule și semne matematice. Singura urmă vie a celui dus, era inaccesibilă și enigmatică pentru Olguța, ca aurul astronomic al constelațiilor.

Tîrziu, noaptea, Olguța umpluse la loc geamandanul și după ce privise lung pe fereastră pustiul întregii lumi, așezase în geamandan cascheta englezească și paltonul, care până atunci, scuturate și periate zilnic, stătuseră afară.

*

Și totuși plecase, trăise. Viața ei din ultimii ani nu avea gestul crengilor rupte. Își pierduse poate exuberanța de odinioară. Ca obrazul adolescenței de pescar crescută pe mare, energia ei devenise mai gravă, mai concentrată, de o amploare sobră în mișcările ei. Apoi muncise.

Ceas cu ceas, zi cu zi, ultimii trei ani petrecuți la Paris, erau ogor arat de mînile ei, cu toată puterea brațelor și încordarea trupului. Muncise cu severitate, despuiată de orgoliu. Sîngele de cal arab al mînilor ei, se răsvrătise la început, constrîns de disciplina monotonă a gamelor și a exercițiilor zilnice. Il stăpînise. Deget cu deget, mușchi cu mușchi, mișcare cu mișcare, își refăcuse mînile.

Erau perfecte, dulci și dure, suple și fierbinți, cu 'ncheetura brațelor flexibilă, și fiecare deget stăpîn pe strălucirea lui distinctă în armonia celorlalte, ca stelele în constelații. Puteau scoate din claviatură, sunetul pur care-i lumină 'n nopțile cu lună plină, și armonie naltă în Beethoven,—sunetul grav care-i privire în ochiul lui Dumnezeu, și armonie solemnă în Bach,—sunetul frajed, luceafăr în calea magilor din Bethleem și radioasă armonie în Mozart,—sunetul stins, care-i prelungul gol al oglinzilor istorice în muzeele pustii și armonie mistuită în Chopin.

Putea smulge gloria, cum smulsese împăratul corsican coroana împărătească din mînile papei. Își pregătise mînile în umbră, și le călise în apa vie a sufletului.

De ce?

Pentru cine?

Era singură ca perfecțiunea acalmică a mării pe care plutea. Moartea lui Vania îi cruțase viața, lăsîndu-i intactă energia elanurilor, răbdarea înfrumusețării lor,—dar îi luase dragostea.

Monica îl iubea pe Dănuț; toate camaradele ei iubeau. In toate vibra un clopot, trist sau vesel, dar vibra. In ea nimic. Își

pierduse sonoritatea esențială a vieții. Nu mai putea iubi. Ș'abea acum își dădea seama că Vania murise. Nu crezuse până acum. Mintea știa că Vania murise, cum știa că Dumnezeu nu-i,—totuși te închini și absența-i o prezență.

Nu și-l putuse închipui pe Vania mort. Un mort e galben, cu mînile inert încrucișate pe inima oprită. Sufletul ei nu-l putea răsturna în moarte. Ca un clopot, care la gestul răsturnării răspunde aprig, tot mai aprig din cerul lui de bronz, mai viu îl vedea pe Vania, pe măsură ce-l credea mort.

Se pregătise pentru el,—deși îl știa mort. Dar îl aștepta. Muncise, se adîncise, devenise frumoasă, aprig frumoasă ca un acord fără pedală. Pentru cine?

„Mais si-l venait a se répéter, il faudra l'enlever tout de suite".

Știa că murise Vania, fiindcă abea acum vorbele Doctorului Mass, cu prevestirea lor lugubră, se prefăcuseră în cenușă ușoară.

Calmă se ridică din chaise-longue. Alexandru Pallă adormise cu bărbia în piept. Invăluit în vastă pelerină neagră, cu barba luminoasă, părul alb în ondulată răscoală și trăsăturile solemn frumoase, părea un mitropolit mort ascultînd coruri.

Umbra Olguței trecu lîngă el, spre marginea covertei. Își rezemă coatele pe ea. Inclină capul. Pletele-i alunecară pe tîmple deschizînd aripele lor de corb heraldic. Adînc, adînc privirile căzură ostenite în lumina apei.

Luna se înclinase. Fără cută, cer senin de dimineață, marea aștepta obrazul lunei.

— Bietul papa...

Il vedea, acum trei ani, pe debarcaderul portului Constanța,—cu tîmplele acoperite ușor, mătăsos, de fumul alb al bătrîneții, pe care degetele ei îl dezmierdau uneori. Plin de păcatele normale tuturor bărbaților, dar ținîndu-le în vitrină, și totuși pur ca și surîsul de copil pe care anii nu i-l isgoniseră; înecat în datorii de baccara, muncind de dimineață până seară ca să-și sporească noaptea datoriile la club odată cu nesomnul; devotat tuturora, înșelat de oricine vroia, zîmbind de toate, mai ales de el; cu fruntea lui bombată ca o minge zvîrlită de un copil pe-o margine de acoperiș, și cu pasiunea lui total admirativă pentru Olguța.

Venise la Constanța, zmulgîndu-se de la un proces important, ca s'o mai vadă pe Olguța. Sosise cu un sfert de oră înaintea plecării vaporului. Nu găsise trăsură. Venise pe jos: în goană. Era nădușit. Părea mai îmbătrînit în lumina crudă a soarelui marin. Venise încărcat de pachete. Bomboane de mintă, ca acele pe care în copilărie le oferea Olguței din biuroul dela Medeleni, șocolată, un buchet de violete, un carton de prăjituri, o sticlă de colonie: tot ce putuse cumpăra în goana trăsurii care-l dusese dela Palatul Justiției din București, până la gară. Olguța era mai naltă decît el. Ii dezmierdase tîmplele nădușite și fruntea fără de astîmpăr. Ea era singurul lui camarad adevărat. Pleca.

— Fetița mea...

Și-l văzuse micșorat pe cheiu, din depărtare, fluturînd batista subt soarele necruțător, cu brațul întins ca un copil care și-a perdut zmeul.

Ii telegrafiase ziua sosirei la București.

Scutură capul deasupra apei cu umedă suflare. Ar fi vrut să pue mîna pe fruntea tatălui ei și să-i spue:

— Papa, să nu fii supărat pe mine. Tu ești bun. Dac' ai ști, și tu mi-ai da voe.

Uită tot și pe toți...

Respira liniștit. Și trupul și sufletul o ascultau.

Va face un plonjon, va înnota—apa era glacială—și se va înneca. Imaginația își stinse luminile pe toate zările. O preocupau detaliile mărunte: să-și scoată paltonul, pantofii și rochia. Vroia să fie suplă, cu mișcările libere în apă. Nu putea primi *s'o înnece*, s'o assasineze greutatea hainelor. Vroia să înnoate lung, frumos, tăind apa pe o coastă, cu avînturi ascuțite, până cînd, ostenit, înghețat, la fel cu sufletul, trupul va consimți frățește să se odihnească definitiv în adîncimea aceluiași pat de lumină curată.

In vîrful picioarelor se îndreptă spre proră, depărtîndu-se de Alexandru Pallă. Își descheie unul cîte unul nasturii paltonului.

Toată marea era o aureolă ușoară între zări de argint umbrit.

Fiecare mișcare, proectată pe clarul deșert, era simplă ca în stampele biblice.

Își deznodă fularul dela gît, fără grabă...

— ...?

Își trecu mîna peste frunte, plecă urechea, ascultînd.

Limpede, șuerul răsuna din nou.

Mașinal își înnoda la loc fularul.

Boris Gudunov intră în sala tronului, își vede copiii. E nefericit. Stafia țareviciului ucis e în inima lui...

Cine șuera?

Se strînse în palton, încheindu-și nasturii cu degetele'n friguri.

Cine șuera moartea lui Boris Gudunov?

— Va...

Numele frînt în întâia silabă, se rostogolise ca o țidvă, nu din buzele Olguței, ci din trecutul căscat.

Era îngrozitor de straniu șuerul mortului, cîntecul buzelor lui, suflarea lor, răsunînd după șase ani, în singurătatea mării.

Cine șuera întocmai ca Vania.

Cine cuteza?

Subt fruntea Olguței ochii se înăspriră, deasupra lor sprincenele își desfăcură aripele curbe.

Șuerul venea de jos. Traversă puntea, coborî îngustimea scărilor repezi, cu șuerul în urechi, călăuzită de el, cu pumnii strînși, cu dinții strînși. Vroia să-i vadă și să-i spue:

— Taci.

Cui?

Nu se mai auzea nimic.

Coverta cabinelor de clasa III-a mirosea a gudron, a uiei și a cauciuc încins. Mormane de parîme, clădite ca niște buți de frînghie. Lăzi. Buccele. Panere.

S'auzeau mașinile duduind înfundat.

Un marinar neverosimil, de tinichea parcă, în mărime naturală, proectat pe cer.

Șuerul...

După un morman de parîme era șuerul, omul. Nu era. Marea, luna, frînghiile, șuerul, tîmplele, mașinile vaporului îi băteau în tîmple.

— Vania.

O umbră culcată într'o barcă de salvare, se ridică, mult mai înaltă decît Olguța, crescu, crescu, mult mai înaltă decît cerul, se apleca... Un uriaș o culege în palmă, o ridică spre ochii lui verzi, minusculă în tremurul de libelulă al inimii, o lasă, o ridică, o lasă, o ridică... Ochii verzi, marea, înnecul într'o privire verde... Și o orgă, în catedrala lumii, cu toate vînturile mării, înălță un singur acord:

— Olguța!

Și amuți secată.

*

Tremura. Cu tot trupul și cu dinții. Se destrăma în ploaia unui tremur, care-i cernea mintea, gîndurile, amintirile. Dinții clocniți mărunt îi sunau ca o mazăriche de gheață pe sticlă. Nu putea vorbi. Nu putea zîmbi. Dezagregat în tremur ca o ninsoare, cu ondulări de vifor, sufletul își pierduse conturul.

Mormanul de parîme de care-și rezema spinarea avea o duritate vînjoasă de rădăcini seculare. O învelise cu paltonul lui peste paltonul ei. Pe podele, subt ea, așternuse un pled cu o arsură neagră: de țigară probabil.

Ochii ei aveau intensitatea de întuneric și mișcarea amplă a ochilor de paralitic. Îi urmărea toate mișcările.

Intiiul gînd se formă deodată și răsună absurd, formidabil de absurd în tăcerea de cataclism care-l născuse:

— Un „Primus".

Vania fierbea apa într'un ceainic de metal, la flacăra unui „Primus" așezat pe o lădiță.

„Un Primus" stărui gîndul, și după el, a doua absurditate răsări:

„Primum vivere, deinde philosophari". Cu această maximă își inaugurase cursul de filosofie, profesorul dela Humpel.

Poate că întâiul om, Adamul biblic, deschizînd ochii în care naștea privirea omului cu mugurul luminii în ea, și mișcînd mîna cu care ridica lespedea veacurilor, — și-a frecat ochii, mahmur, ca orice om care se deșteaptă din somn. Dar strănepoții au vrut ca

ediția princeps a omului, încă umedă de tiparul dumnezeimei, să fie sublimă, deși în clipa aceia n'avea cine s'aplaude.

De aceia deșteptarea întâiului om e reprezentată floral: crin pur al întâii mirări desfăcîndu-se gol, mireasmă și petală, în mîna lui Dumnezeu.

Din absurd în absurd, din glumă în glumă, din amănunt în amănunt, sufletul Olguței se refăcea. Miliarde de paianjeni zideau din nou golul prin care statura unui uragan trecuse, lăsînd portalul dimensiunei lui. Vania existase pentru ea din clipa cînd își auzise numele spus de el, dar existase astronomic nebulos: cum o planetă-i pentru altă planetă. Apoi totalizat în contur geografic, ca un continent: Vania, — ca un continent răsărit din ape, — viața lui Vania. Exista viața lui Vania. Mai mult o certitudine decît o realitate.

In vaste vîrtejuri concentrice, sufletul se apropia de el. Până cînd uman, ultimul cerc încremeni în zîmbetul umed al privirii care-l cuprinse pe Vania, se topi și viu căzu de pe gene dealungul obrajilor.

— Bea, Olguța.

Cu o mînă îi sprijini capul, cu cealaltă îi duse ceașca fierbinte la gură. Sorbi ceaiul, cu lacrima pe buze, și abea atunci își dădu seamă că era trează.

*

Tremurul de frig se convertise în profundă vibrație de căldură, cu unde repezi.

Copiii, cînd intră vara pe ușa sofrageriei, prăpădiți de murdari și rupți, după ce o după-amiază întreagă au bătut mingea, — au obrajii Olguței. Acești obraji sînt gloria sîngelui. Dar și ochii în negru, erau la fel cu obrajii. Și buzele, în roș, erau la fel cu ochii. Numai capul: se vedea, aprins în aroma agerii tinereți, deasupra mormanului de stofă care-i înghițise trupul.

Tăcea cu vioiciune. Tăcea cu absolută sinceritate a obrajilor, a ochilor și a buzelor. Sufletul abdicase: culoare în obraji, privire în ochi, umezeală pe buze, era adînc avînt de sevă pentru faptul fraged al fericirii.

— Imi pare bine că te văd, Olguța.

Un prietin îți oferă la el acasă, ca aperitiv, o tartină cu icre negre. Crusta pîniții e blondă și sună sfirmicios ca o cojiță de purcel fript; miezul e o spumă de aluat pufos; untul, pur ca privirea vacii; icrele, boabă cu boabă delectabile în gură cum sînt mărgăritarele în șirag.

Minunea comestibilă e cumpărată, amănunt cu amănunt, dela brutărie, lăptărie, băcănie. La rîndul tău cu bani identici, vei oferi prietinului o identică sinteză de delicii. Te oprești, din întîmplare,

lîngă un zidar care mînîncă pe o schelă. L-ai văzut din depărtare. Il admiri. Apetitul său franc, în decorul muncii oprite— var, cărămidă și căldări—dă seducțiuni imperioase pînii care rîde lat, maslinii brune și'ndrăcit sarate, și slăninii vărgate cu cioric ardeiat. Te uiți la schelă, te uiți la zidar, înghiți. Se întîmplă să te vadă și spontan să-ți tae cu cuțitul o felie de pîne, una de slănină și să ți le ofere cordial.

Cele mai simple vorbe spuse de Vania, dădeau impresia că și le smulge dintr'o substanță limitată, că-i împuținează hrana lui; astfel căpătau semnificație prețioasă a unui dar rupt dela gură.

— Imi pare bine că te văd, Olguța.

Să-i spue:

— Și mie, Vania.

Nu. Era inutil.

Dar cînd spui cuiva pe care nu l-ai văzut de șase ani, după o tăcere de șase ani, „Imi pare bine că te văd",—și cînd vorbele sînt spuse sobru, cu seriozitatea unei bucurii prea adînci ca să fie exuberantă, — înseamnă că cel care se bucură văzîndu-te, te-a ținut minte, te-a regretat poate.

— Mi-e cald, Vania, ia-ți paltonul.

— E frig. Păstrează-l.

— Tu?

— Eu beau ceai.

Niciodată Olguța nu acceptase privilegiul creiat de bărbat femeii slabe, atunci cînd e frumoasă. Adică, bărbatul să tremure fiindcă paltonul său cavaleresc... Sau să primească dușul ploii torențiale, fiindcă umbrela sa ocrotitoare... E penibil să vezi un bărbat răzbit de frig, livid, cu dinți clănțănitori, zîmbindu-ți protector, —și e și mai penibil să-l vezi subt ploae, permeabil, bleg, gutunărit, caricatură omenească a sifonului, contemplîndu-te cu ochi prometeici de pompier care-a stins focul.

Acceptă totuși paltonul lui Vania pe umerii ei, fiindcă Vania nu tremura,— și ea, fără paltonul lui, desigur c'ar fi tremurat. Numai lîngă Vania accepta să fie femee. Și era într'atît, încît nu se miră nici de ea, nici de Vania.

Il vedea ca întotdeauna, profilat pe cer. Işi bea ceaiul, rusește, cu o bucată de zahăr în gură, sorbindu-l clocotit dintr'o farfurie albastră, scobită adînc. Așezat pe o lădiță, cu genunchii desfăcuți, aplecat deasupra farfurioarei, avea atitudinea soldaților în tabără cînd își beau supa din gamelă.

Nu se schimbase. Absorbea enorme cantități de ceai, la masă mînca întreit mai mult decît ceilalți comeseni, dar fără lacomă pripire, grav și concentrat ca cei care-și fac semnul crucii înainte de a se așeza la masă,—și isprăvea odată cu toți.

Intr'un muzeu cu armuri medievale, statura lui n'ar fi părut confecționată în atelierele de croitorie ale unui veac debil. Văzîndu-l pentru întâia oară, cuvîntul „bărbat" îți venea pe buze cu intonația amplă cu care exclami: „un munte"—cînd ochii și gestul mînii ridicate îl văd și îl salută.

Rasă, dură ochiului, fața lui nu părea luminată de brici, britanic, ci rebelă părului ca stînca toridă.

Rotunzi și foarte mici, după criteriul spațial, ochii lui Vania erau obositori de intenși. Două puncte verzi dilatate într'atît încît vibrația culorii devenea lumină. Păreau sinteza altor ochi mai mari, ca soarele trecut prin lupă. Văzîndu-l de profil, te frapa nasul.

Un nas straşnic, cu nări groase, curb arcuite deasupra buzelor cărnoase. Insă după ce exclamai în fața nasului—comic în sine ca toate nasurile mari,—vedeai împlîntarea masivă a frunții scunde, late, bombată deasupra arcadei ca metalele nu ca petalele, vedeai agerimea netă a bărbiei scăpărînd, și-ți dădeai seama că linia întregului profil, cu proeminența dominantă, întrecea linia profilului normal nu după ritmul deformant al caricaturii, ci în măsura în care capul calului din frunte, suprem distins în plină vitesă, întrece la potou nările calului dealături. Vedeai profilul avîntului spre viață, întrecîndu-l pe-al celorlalți, — și deveneai simplu spectator.

Acest profil—pe atunci descarnat și famelic—în primăvara anului 1917, pornise din lagărul de prizonieri romîni, tîrînd prin noapte un trup vărgat de bătăi, se ridicase ca fumul negru și se aplecase deasupra unei sentinele cu cască prusacă, gîtuită cum storci un burete,—trecuse prin toate nopțile Germaniei, ca printr'un tunel, săpat pe brînci, cu fruntea și cu mînile, și se înălțase subt cerul atît de suav comercial al Elveției, hirsut, pămîntiu și enorm. Nu se oprise. Pornise din nou spre Germania cu armatele franceze, la pas, pe brînci, tranșee cu tranșee, în uniformă albastră; apoi, sergent în corpul expediționar francez, plecase în Rusia. In 1921 era la Geneva, improvizat librar. Cel mai ciudat librar al Genevei. Nu accepta în librărie decît preferințele sale, pe care le impunea clienților.

De pildă clientul intra cerîndu-i „Sous les yeux d'Occident" de Joseph Conrad. Brațele amplului librar se ridicau și cădeau vast dezolate.

— Stimate Domn, e o carte slabă. Acest Conrad e polonez și scrie englezește. Această carte scrisă în englezește de un polonez expatriat, descrie sufletul rusesc văzut de mintea unui englez. Vedeți ce amestec înfiorător! Dacă vi se oferă un voiaj gratuit în Japonia sau o carte de Loti despre Japonia, cred că n'o să ezitați și o să alegeți vaporul. Ei bine, stimate Domn, eu vă ofer o călătorie gratuită în sufletul rusesc: toate volumele lui Dostoewschi, Fedor Dostoewschi.

Nu ezitați „Sous les Jeux d'Occident"! Dumneavoastră aveți ochi de occidental, eu vă ofer autentica dramă slavă. Cumpărați un volum de Dostoewschi, iată: „Frații Karamazov". Costă și mai ieftin pe deasupra.

Clientul șovăia.

— Stimate Domn, vă rog acceptați această carte.

V'o împrumut, v'o dăruesc. Permiteţi-mi să adaug şi „Les possedés".

Clientul uluit eşea cu două cărţi subt braţ, pentru care fantasticul librar nu acceptase bani.

Alt client, cerea o carte de Paul Bourget. Se pomenea cu o carte de Mirbeau, în care fadul Bourget se topea ca un elegant borcan de briliantină la dogoarea unui foc haiducesc, la care se pîrjolesc în frigare berbeci întregi.

— V'am cerut Bourget, răspica lectorul.

— Mi-aţi cerut, stimate Domn, o otravă cu care desigur v'aţi intoxicat. V'am oferit antidotul.

— Dar...

— Vă rog, acceptaţi-l.

— Domnule...

— Imi veţi fi recunoscător.

O Domnişoară cerea „Toi et Moi" de Paul Géraldy.

— „Ariane, ma soeur, de quelles amours blessée, vous mourûtes aux bords où vous fûtes laissée, ?" recita Vania, îndulcind metalica octavă a glasului său, dîndu-i pentru Racine, timbrul de oboi. E frumos acest suspin, nu Domnişoară? Cumpăraţi Racine, Domnişoară. E miere curată, vă asigură un urs adevărat. Géraldy e un manechin de modă. Il vedeţi în toate vitrinele, gratuit. E păcat să daţi bani...

Uneori, oferea ceai, clientului încredul, şi-i făcea lungi lecturi irezistibile. Glasul gros exalta luminozitatea netedă a frazei lui Anatole France, care apărea cărnoasă, goală, albă şi rotundă ca o nimfă ondulînd printre trunchiuri de pădure seculară. Tragedia în lumini de zîmbete şi de legume a lui Crainquebille, cînd ridică din greşală vălul Justiţiei care-i dă lipsă la cîntar, lui, negustorul ambulant, cu umilă şi onestă balanţă; duhul doctului şi sfîntului abate Jérôme Coignard, măsluitor la joc de cărţi, fur, asasin şi lingeblide, în cugetul căruia zîmbetul, ca şi lumina soarelui, e veşnic şi se formează din fuziunea corpurilor solide ale seriozităţii; Bergeret, savantul dascăl universitar, încornorat de nevastă subt ochii lui, şi care în loc să facă moarte de om, îşi ia coarnele de pe frunte, coborîndu-şi-le în cugetare ca un emoţionant motiv decorativ săpat pe zidul unei peştere primitive de întâii oameni; Paphnuce, cel care-şi servea trupul de o murdărie îndîrjită, cerului, în vîrful unui stîlp, ca un aperitiv de stirv în vîrf de scobitoare, oferit lui Dumnezeu; şi toate făpturile născute din lumina păgînă şi zîmbetul lui France,—eşeau din rafturile şi din paginile dughenei acestui librar care vindea viaţă, sau o dăruia.

Refugiaţilor ruşi le semnala şi împrumuta recenta literatură rusească. Lirismul fioros al poemului „Celor Doisprezece" de Alexandru Block, prin glasul lui Vania, năvălise în sufletele refugiaţilor ca un vînt siberian, fosforescent de alburi şi imensităţi, prin ferestre căscate a pustiu.

Evident, dăduse faliment.

— Comerţul nu e o instituţie filantropică,—epilogase Vania.

Aflase dela nişte refugiaţi basarabeni, că de curînd murise un alt Dumşa, fără urmaşi direcţi, lăsîndu-i o moşie în Basarabia, dar că Vania era considerat ca mort, şi că pedeasupra fusese condamnat la moarte în contumacie, de militari, pentru dezertare la inamic.

Se instalase la Marsilia, hamal în port, ca să-şi agonisească banii pentru repatriere. Directorul unui circ îi propusese să devie „Şampionul Siberiei" la lupte franceze. Refuzase. Avea o profundă aversiune pentru aspectul sportiv al puterii, mai ales comercializat. Intîrziase mult la Marsilia, deşi era bine plătit pentru excepţionalele sale merite muşculare, din cauza cîtorva concerte interesante ascultate de sus la galerie, unde spatele care încărca şi descărca sacii în port, se înălţase ca o colonadă înfiptă'n vîrf de munte, spre cerul de vînturi, fulgere şi luceferi, al muzicei.

Pe coverta clasei a treia, adevărată mahala de naţionalităţi, curînd după îmbarcare, Vania devenise un personaj respectat cu teroare la început, cu simpatie mai apoi. Pe acelaşi vapor, se îmbarcaseră din Marsilia, cu destinaţia Constantinopol, doi boxeuri negri „poids-lourds", expulzaţi de boxul francez pentru grave abateri dela loaialitatea pugilatului în ring: Sam şi Jimmy. Cu păr funinginiu şi creţ ca sîrma de parchete, cu ten de bocanci galbeni, văxuiţi negru, cîneşte cîrni, buzaţi ca biftecul în sînge, cu rînjet alb şi ochi de ou răscopt, hîiţi, pociţi, la faţă şi la vorbă Sam şi Jimmy păreau corcitură de bivoliţă cu un cazan de smoală.

Erau formidabili şi puerili. Teşită, fruntea matahalelor conţinea naivităţi de buratec şi zburdălnicii de limonadă gazoasă. Ca munţii acefali din poveste, se băteau cap în cap, glumeţi. Prindeau muşte ca dulăii şi le mestecau c'un zîmbet gîdilit în fălcile blindate. Dimineaţa se antrenau, cu iuţeli săltăreţe de purici în gambete de smoală statuară, luîndu-şi fiecare duşul bolohănos de pumni reciproci, cu'n zîmbet de săpun.

După amiază, jucau cărţi, în doi, trîntiţi la pămînt, ca nişte malaci miopi cu botul într'o cutie de bomboane colorate. Se furau unul pe altul, trişînd necontenit, cu o enormă evidenţă, ceiace egaliza jocul. Rîsul le venea ca un strănut săltat în trombă. Cîştigătorul jubila astfel.

Spre seară înghiţeau alcool, cu sticla, umăr lîngă umăr, cu braţele încrucişate, sticla lui Sam vărsîndu-se în gîtlejul lui Jimmy, sticla lui Jimmy, gîlgîind în botul fără botniţă al lui Sam. Apoi, turtiţi de beţie ca o baltă africană subt soarele harapilor, cîntau pe două glasuri.

Sam, bolborosea ca o broască devenită tobă mare, mîlos şi fleşcăit de duioşii subite; Jimmy horcăia nazal şi bas ca un trombon devenit contrabas prin răguşeală, şi mugetul tîmpeniei prin metempsicoză. Apoi dormeau laţi ca vărsaţi din butoaie cu nămol, şi somnul lor buzat avea nări sforăitoare de harmasar între iepe.

Intr'o zi, un glumeţ îi înfierbîntase cu alcool înainte de a-şi

fi isprăvit jocul de cărți. Alcoolul devenise geniu în craniul lui Sam, care observase că Jimmy trișează.

Bătaia se învîrtejise subit ca un simun,—fără mănuși de box. Marinarii cercaseră să intervie. Zburaseră ca pleava, frînți. Atunci se întîmplase miracolul vieții lui Sam și a lui Jimmy, fenomen cardinal în mintea lor cum ar fi căderea Romei pentru antichitate.

Bătaia lor era un nod vertiginos cu dimensiuni de par. Două brațe îl desnodase subit, dublînd unicatul. Un pumn alb în ochii lui Sam, un pumn alb în ochii lui Jimmy, cu scînteile de rigoare. Așa se prezenta fenomenul. Sam în stînga, Jimmy în dreapta; brațele lui Vania între ei. Se îmbulzeau capetele înfricoșate ale rasei albe, de jur împrejur.

Jimmy se ridicase, Sam la fel. Vania între ei, nemișcat. Ritmul vertiginos al bătăii părea suspendat o clipă, pe culmea unei îndoite prăbușiri a negrilor spre albul impostor.

Miracol! Reacția celor doi negri fusese aceiași. Ca maimuțele avîntate după o insectă, care în plin elan, întîlnind o nucă de cocos, uită de insectă și apucă nuca, Sam și Jimmy, deoparte și de alta a lui Vania, îi contemplau pumnii, ca pe un aerolit sfărmat în două de capetele lor. Un idol pentru Sam, altul pentru Jimmy. O porție pentru Sam, alta pentru Jimmy.

— A-ooh! se hlizi Jimmy, cu fetișism de negru și accent englezesc.

— A-ooh! se hlizi Sam, întocmai.

Reputația lui Vania era stabilită. Era tratat cu deferența datorită unui zeu, cu brațele însuflețite de mari motoare. Până și bucătarul înțelegea să-i aducă ofrande, amplificîndu-i porțiile, omagiu la care Vania era foarte sensibil, căci, după cum spunea el arătîndu-și cu dezolare întinderea trupească, avea de hrănit o familie numeroasă. Accepta totul până la nas. Trupul călătorea în clasa treia, dar nasul nu accepta mirosul promiscuității dormitorului comun. Deaceia își alesese drept culcuș o barcă de salvare suspendată pe punte. Nimeni nu-i spunea nimic. Noaptea își fierbea apă pentru ceai. Nimeni nu observa. Tot noaptea, șuera. Nimeni nu auzea. Capriciile lui erau încorporate în peisajul uman al clasei a treia, ca ale unui munte, cu norii și zăpezile lui, în scobitura cu sate din vale.

E drept că devenise simpatic tuturora. Pentru copiii mici care plîngeau, Vania era o jucărie cu proporții de monument și agilități de paiață. Rîdeau și oamenii mari, copilărește, cînd mai pe franțuzește, mai pe nemțește, mai pe romînește, Vania deforma o povestire de Cehov, pe înțelesul bucuriei acestor oameni veșnic triști fără să știe.

*

— Vania, de atîtea zile călătorim împreună!—răsună dezolat glasul Olguței.

— Tu sus, eu jos,—zîmbi Vania, gesticulînd cu un deget în sus și în jos.

— Dacă știam... îți țineam tovărășie, — urmă Olguța cu o ușoară încordare a sprîncenelor.

— Nu se poate! Tu sus, eu jos,—reluă Vania, cu același gest, refrenul.

Sprîncenele Olguței se îmbinară deasupra agerimei ochilor. Nimeni, absolut nimeni și nimic n'ar fi putut-o opri să-i ție tovărășie lui Vania „jos" cum spunea el. Era atît de evidentă răsvrătirea ei, încît Vania zîmbi.

Serioasă o clipă, subt zîmbetul lui, dojenitor de serioasă, fața i se dărui toată în culorile obrajilor și zîmbetul ochilor. Cuvîntul „jos" își perdea vertiginos semnificația pe care i-o dădea Vania, în glumă de altfel,—„sus" căpăta o semnificație de surghiun umilitoare pentru Olguța, și „jos" devenea inaccesibil, încîntător, cum e fereastra casei sărăcăcioase la care răsare, acolo și numai acolo, obrazul fericirii.

Vania nu mai călătorea în clasa treia. Clasa treia era locul care-l adăpostea pe Vania; clasa întăia, decorul fad și mort prin care Vania nici nu trecuse. Vaporul își schimbase configurația obiectivă, căpătînd una lirică, așa cum se întîmplă în orașele în care deodată te-ai îndrăgostit de cineva. Cartierele cele mai frumoase, pe care le preferai, devin sarbede; cartierul prin care trece, sau în apropierea căruia locuește iubirea,—cartier pe care-l ocoleai până atunci, îți pare atît de inaccesibil, chiar dacă e foarte sărăcăcios, încît cea mai modestă casă deacolo te intimidează ca o rudă a ființei iubite. Și dacă nu-s grădini pe acolo, grădină-i pentru tine'ndrăgostitul, presimțirea micei respirații călătoare.

*

Cînd ai trăit o viață întreagă printre lucruri și fapte aspre, purtîndu-ți colții condensatei tale singurătăți, cînd ai trăit războiul, dîndu-ți seamă că civilizația e o pictură nu un organism viu, tenul unui fard nu al sîngelui, cînd ai simțit mereu că fiecare om, prietin sau dușman, e un copac vasal al codrului primordial, la umbra căruia, în loc de bancă, un lup așteaptă, în crengile căruia, privighetoare, o gorilă clipește lubric; cînd te-ai deprins să nu mai socoți viața ca un mănunchiu de flori, idilic, cules de îngeri și prefirat din poala lui Dumnezeu, ci ca o absurdă îndîrjire milenară într'o vastă indiferență spațială; și cînd șueri melodiile muzicei ca să nu scuipi, și-ți apleci ochii pe file ca să-i speli de viață nu ca s'o găsești acolo,—e ciudat, foarte ciudat, să simți deodată frăgezimea unui zîmbet omenesc, hărăzit ție!

Față în față cu zîmbetul Olguței, Vania întoarse capul, încet de tot, ca o enormă lacată cu cheia demult pierdută, deschisă de o floare, ca o lacată dată în lături cu poarta de fier pe care o cetluise până atunci.

Sufletul pierduse curajul — sau nepăsarea — unei mişcări. In faţa zîmbetului Olguţei, sufletul lui Vania şedea de profil. Ciudat!... Caşicum în cerul pe care-l ştii deasupra capului, cu indiferenţa absolută a miliardelor de stele, s'ar întîmpla deodată ceva nu în legătură cu astronomia, ci cu tine.

Să simţi deodată că o stea, răzvrătindu-se, rupîndu-se din legile constelaţiilor, desprinzîndu-se din algebra lumilor strălucitoare,—te priveşte, se uită la tine, şi ceeace pînă atunci era lumina ei, devine zîmbet pentru tine, s'o simţi a inimii tale, nu a cerului,—şi să-ţi fie frică, nu de un trăsnet, ci de o stea care te-a ales.

De şase ani sufletul pierduse libertatea unei mişcări. Un glas lăuntric edictase o lege: „Acolo n'ai să te uiţi".

„Acolo" era Olguţa. „Acolo" era o scenă pe un peron de gară: o fetiţă — nu? — venise în goană la gară, trecînd printr'un oraş întunecat, plin de soldaţi, ca să-i spue: „Să te întorci sănătos" cu ochii plecaţi şi mînile ei — mînile de o suverană energie deasupra clapelor pianului—subţiri, uşoare şi timide în mînile lui...

Fără voe, Vania îşi privi mînile—trecuse tot războiul asasin prin ele, cu baionete, puşti, evadare, gîtuire, granate, glod, sînge—şi găsi, neşterse, mînile subţiri, uşoare şi timide.

Oare venea într'adevăr în ţară pentru o moştenire?

„Acolo n'ai să te uiţi".

„De ce?"

Respiră adînc şi nu se uită.

Dar îi era sufletul ca un munte învăluit în violete.

Se stinsese zîmbetul şi culoarea pe obrajii Olguţei. Abea acum îşi dădea seama că Vania se schimbase: nu mai vorbea cu ea. Şedea singur, privind marea, cu capul întors. Profilul i-l vedea numai luna.

*

Cu douăzeci de ani în urmă, Vania Dumşa, văr de-al doilea după tată cu Doamna Deleanu, sosise — sau, mai exact, căzuse la Iaşi, refugiindu-se din Rusia, unde tînărul student revoluţionar, avea de ispăşit o pedeapsă de 10 ani în frigoriferul politic al Siberiei. Cu păr ceva mai lung — curînd retezase scurt acest romantism aparent, cu bluză rusească, geamandan pirpiriu, palton, şapcă şi pungă plată. De pe atunci cu geamandanul, ca Don Quichotte cu Rosinanda pe căile lactee ale morilor de vînt.

Devenise imediat gloria facultăţii de Matematici. Dar o glorie neagră, ca Lucifer printre îngerii fondanţi ai paradisului. Inaugurase ironia şi chiar sarcasmul în dialogul matematic dintre bancă şi catedră. Nivelul cugetării celorlalţi era al hîrtiei cu cifre, clădite în volum prin suprapunere, pe cînd cifrele palpitau înalt în cugetarea lui ca stelele vii ale cerului. Pentru ceilalţi matematica era o profesie, pentru el o aspiraţie sufletească, acelaşi elan care pe unii îi duce spre Dumnezeu, pe alţii spre pămînt.

Dar concomitent cu activitatea matematică, neîndestulat, întreprinsese diverse activităţi publice, în genul celora din Rusia, care-l făcuseră să devie scandalul universităţii şi al benignului oraş moldovenesc.

Vroia, de pildă, pămînt pentru ţărani, el, un Dumşa, fecior de boeri adevăraţi, — student pe deasupra. Vroia pămînt pentru ţărani, fiindcă socotea el că numai pămîntul posedat pe veci de ei, va fi generatorul de civilizaţie al acestei clase, formidabilă numeric, deci al ţării întregi, căci, spunea el, civilizaţia oraşelor nu însemna civilizarea ţării, după cum tratamentul estetic al obrazului plin de coşuri, cu pudră şi sulimeneli locale nu înseamnă purificarea infecţiei sîngelui. Concepea deasemeni exproprierea nu ca o gratificaţie de acordat ţăranilor, ci ca o restituire.

Reacţiona în acest fel faţă de toate realităţile sociale soluţionate agreabil, pe atunci, pentru clasele dominante.

Vroiau şi alţii ceeace vroia Vania, dar vroiau moldoveneşte, decorativ, blajin, aşa cum aspiră spre cer timidele şi molaticele dealuri ale Moldovei: gesturi de fum mai mult decît de pămînt. Aducea puţin Nistru în Moldova Prutului şi'n Iaşul Bahluiului.

Animator, găsise aderenţi, mai mult, fanatici între camarazii săi. Injghebase o revistă intitulată scurt „Nu", care opunea un veşnic veto „da"-urilor obşteşti. Evident, nici profesorii nu erau cruţaţi de acest „Nu", „erga omnes" cum spuneau colegii de la Drept. Revistele universitare, în deobşte, au un public limitat, căci în genere, n'aduc altceva decît entuziasmul tineresc de care buzunarele părinţilor sînt blazate. Revista lui Vania însă aducea în oraşul lui Panu, acel pelin al sarcasmului, pe care mulţi bătrîni îl apreciaseră în tinereţe. Aşa că „Nu" în Iaşi, era preţuit esteticeşte. Ciudat: ceiace era destinat acţiunii sociale, destructivă pentru doctrina reacţionară, era aplaudat în saloanele Iaşului. Insfîrşit! revista era discutată, apreciată, hulită, criticată, detestată: într'un cuvînt avea lectori. Directorul ei avea duşmani. Colaboratorii ei, prestigiu. Revista pamflet e un edificiu cu un singur paratrăsnet. „Nu", îl avea pe Vania.

Trăsnetul solicitat apăru din senin, o femee: Ioana Pallă. Femeile mai îndrăzneţ curioase, sufăr o străveche atracţie pentru oamenii reputaţi „răi": Aceaşi impulsiune, în ordinea intelectuală, ca cea care le face să prefere alimentele pipărate, muştarurile, sosurile englezeşti, în ordinea alimentară. Răutatea e „picantă". In salonul „închis" al Ioanei Pallă, intrase tînărul revoluţionar transnistrian.

Cast trupeşte şi sufleteşte cum numai palizii Ruşi, nu Englezii cu sînge şi ten de tomată, ştiu uneori să fie, Vania reacţiona agresiv, cinic, brutal — în idei evident, căci profund iniţiat de propria-i delicateţă nu confunda, romîneşte, vulgaritatea cu puterea — în faţa Ioanei Pallă, prerafaelită pe atunci, în discuţii, ca un vitraliu cu suavităţi de crini lunari şi stînjenei vesperali.

Vorbele lui Vania, consumau dinamita şi vitriolul tuturor

atitudinilor explozive în revoltă și corosive în judecăți. Brutalizată, Ioana admira în el fastul barbar al puterei bărbătești, și-l stimula, — pe tărîmul discuțiilor.

Majuscula inițială a atitudinei lui Vania — iarăși în discuții — față de fenomenul „femee", alături de părerile curente, era același „Nu" prometeic al tinereții universitare în jurul lui grupate.

Nu! Femeia nu poate fi o proprietate individuală, cît timp Adam e un plural și Eva la fel, de cînd cu gramatica paradisului pierdut. Căsătoria monogamă: invenția creștinismului, utilă preoților prin virtualitatea de noi căsătorii, și avocaților prin divorțurile prealabile. Poligamia natural că e anatemizată de preoți, și condamnată de legiști, devreme ce le expropriază latifundiile profesionale.

Nu. Fidelitatea e crimă de les-biologie. Viața este proces de experiențe cît mai variate, nu de monotonii reiterate. Toți oamenii de geniu, toate formulele proeminente ale vieții sînt rezultatul unui adulter proxim sau depărtat. In pomicultură adulterul moralei, e sfînta instituție a altoiului. Și însuși pămîntul e fructul unui adulter cosmic.

Nu. Femeea să fie nesinceră, perfidă, diversă, conglomerat de sincerități autonome; să poată iubi mai mulți bărbați deodată, cum marea primește în același culcuș de apă suplă, în care trupul ei e veșnic altă lumină cu alte unde, revărsarea, felurit ritmată și colorată, a fluviilor care-i dau viață și vigoare.

Iubirea platonică? Nu. Nu există. Există glande și există frumusețea. Varsă cincizeci de ani pe dragostea eternă a lui Romeo și a Juliettei; Julietta va închide fereastra ca să nu răcească, trăgînd storul pe splendoarea lunii care incomodează somnul; Romeo, numai la gîndul că există scări — de lemn comod, nu de mătase elegantă — va binecuvînta eternitatea plană, cu perne moi, a patului. Reia-le cei cincizeci de ani, absoarbe-i, și fiziologic vor fi lirici în poemul lui Shakespeare.

Nu! Nu! Nu!... Corsar negru în fața flotelor imense ale da-urilor, distrugea.

Intr'o zi, Ioana Pallă, campioana suavităților în discuții, spusese da. Și Vania. Adică „da"-ul căzuse între ei ca un măr copt; vorba devenise fapt trupesc.

Ioana gustase cu o profundă jubilare, savoarea decepției. Era întâia femee a acestui padișah al haremurilor verbale. Trupul Ioanei, ca întâiul steag înfipt în polul nord, fîlfîia pe o împărăție de zăpezi intacte, fără urme de galoși, în bătaia unor vînturi nealterate de nici un iz omenesc. Epilogul întâiului dialog trupesc, fusese neașteptat, pentru Ioana. Vania îi ceruse să plece cu el! Unde? Oriunde. In Africa, în America, în Australia; de pe atunci avea aptitudini continentale. De ce? Nu putea să accepte ignobilul gest de a saluta și surîde omului bătrîn care era soțul amantei sale. Dece? Prefera să bea apă din pumni, sau să moară de sete, decît să-și moae buzele după altul. Dece? Fiindcă o iubea. Ei și?

— Cum?

Așa cum ar striga profetul tînăr în fața cerului crăpat deodată, gol, fără Dumnezeu: „Cum?" cu sufletul spart ca și cerul.

— Bună seara.

— Ne vedem mîne, Vania — zîmbise Ioana Pallă, care cunoștea perfect legile gravitației.

Dar nu-l cunoștea pe Vania. A doua zi, tînărul revoluționar plecase în America. Ii era scîrbă nu numai de Iași, de Moldova, de Romînia, ci de întreaga Europă. Oceanul despărțitor era de rigoare: atlantică batistă dusă la nas.

Desigur că și Ioana Pallă ar fi plecat după el în America — gestul lui Vania bătea recordul picantului — dar între timp sosise din Franța Alexandru Pallă, dînd o inedită savoare Europei.

De atunci — douăzeci de ani — Vania cunoscuse femeia, așa cum mănînci din picioare, așa cum bei din fîntîni, mereu altele, la drum lung, în scurtele popasuri.

Dincolo de trup nici-o femee nu trecuse în mînăstirile dragostei zăvorîte de blestem.

*

Se înclina mereu obrazul de palori al lunei pe umărul ei gol.

Pe tipsia mării, un parfum de trandafiri galbeni — era vag apusul lunii.

Pe toate zările, sălciile tăcerii, oglindindu-se în ape. Simțeai, în noapte, clipa de cufundare lăuntrică a toamnei, cînd singură își spune cu cea dintâiu frunză căzută: Du-te.

*

Pe unii oameni în momentele grele ale vieții îi persecută același motiv exterior. Un stor de pildă, pe care l-au văzut legănîndu-se în vînt, în clipa cînd au aflat o moarte, îl văd în fața ochilor de cîteori durerea, îndoiala sau melancolia îi apasă. Pe alții o melodie de gramofon. Pe alții, unghia stupidă a degetului lor arătător. Pe alții o caterincă și un papagal verde ca harta Irlandei.

Pe Vania, gîndul Americei. La aceiași fereastră sufletească, din același vîrf de turn în care rareori se suia, vedea exact același contur: America. Continentul era acolo lipit în fereastră, ca un paianjen în ața lui. Numele noului continent avea în sufletul lui, un răsunet psihologic, nu geografic. America nu era dincolo de Atlantic, ci în creerul lui ca un centru autonom, determinînd anumite reacții particulare, anumite ticuri. America, un fel de epilepsie a libertății.

Rupse tăcerea; întorcînd capul spre Olguța.

— Știi că plec în America...

„Iarăși" dădu să îngîne Olguța, dar tăcu fiindcă spaima îi împrejmuise vorbele.

Glasul lui Vania era liniștit și informativ. Dar vibrația lui așternea pe obrajii Olguței, ca gerul pe fereastră, abur peste abur

paloare peste paloare, alb peste alb. Şi iarăşi o impresie nouă, de o noutate stranie, pentru Vania. Dacă pămîntul pe care mergi, pe care-l calci, fără să te gîndeşti la el, duritate încorporată în paşi ca cerul în ochi,—ai simţi deodată că sufere din pricina ta, fiindcă paşii tăi sînt grei, dacă ai simţi înlăuntrul lui ca o durere fără de expresie aparentă, fiindcă îl calci,—ce-ai face: ai merge înainte, sau te-ai opri?

Zeflemeaua, ironia, sarcasmul, duritatea,—le înfipsese în oameni, cînd trebuia, ca să înainteze prin indiferenţa lor masată: prora nu despică val sau linişte, cînd pînzele-s desfăşurate?

Şi iată că deodată, mişcările lui, capriciile libertăţii lui, pornirile nevoilor lui, limitate la trupul şi sufletul lui,—porunceau durere sau bucurie în altcineva.

Işi pierdu echilibrul firii lui, ca un om educat de presiunea atmosferică a pămîntului, deşteptîndu-se într'o planetă nouă, în care pasul devine salt, braţul, aripă. Vrei să te pipăi, şi te loveşti îngrozitor cu propria ta mişcare, detracată. Lacrima-i glonţ; şoapta, bubuit.

— Am moştenit o moşie în Basarabia. O vînd şi plec... Mă vezi tu pe mine, proprietar în Romînia?

Să cauţi fraze, oarecum hazlii, în faţa unor ochi negri care te privesc cu un fel de mirare amară...

„Mă vezi tu proprietar în Romînia" un ecou răspicat îi repetă vorbele în craniu. Ce însemna asta? Motivarea acţiunilor lui! Dece? Pentru cine? Niciodată nu dăduse socoteală nimănui. Niciodată nu-şi anunţase nici explicase intenţiile, necum faptele.

Era jenat, intimidat. Tot ce făcea devenise deodată forţat, nenatural. Actele lui cele mai simple, aveau spontaneitatea tunetului. Stîrpise din el umbra cabotină pe care analiza o pune în jurul faptelor, concomitent cu formarea lor, atenuîndu-le vigoarea sigură. Acum le culegea şi le dădea drumul, ca unor foşti vulturi deveniţi muşte cu pretenţii.

Persevetă totuşi, fiindcă prefera să fie ridicol, decît să existe istovitoarea transparenţă a tăcerii între sufletul lui şi ochii negri.

— ... Mi-a revenit fobia Europei. Aşi fi plecat în Rusia, dar s'a schimbat...

Capul căuta cuvinte. Nici construcţia frazelor, banal gramaticale nu mai avea abruptul frazei lui. Culegea cuvintele din dicţionare. Nu mai aveau sînge, necum sîngele lui.

— ... Ruşii au devenit un popor de spioni, dintr'un popor de sclavi. Asta-i îngrozitoarea invenţie a bolşevicilor. Au etatizat mahalagismul, făcîndu-l spionaj... Plec în America. Mă fac fermier.

America devenise un carton de jucării, în care era o fermă de lemn, cu iarbă artificială, animale cu miros de clei şi etichetă...

Căuta cuvinte cu febrilitate. Era în sufletul lui mişcarea dezordonată a picioarelor de cărăbuş întors pe dos.

Tăcerea începea.

— America...

Tăcerea se forma, limpede, de cristal dur.

Tăcu, prins în gheţar, ca un gol de aer.

— Vania....

Ce se întîmpla?

Buzele Olguţei se chinuiau în neastîmpăr. Ştia să vorbească. Orice gînd găsea conturul sunetului precis în buzele ei, care nici în copilărie nu bîlbîiseră. Intotdeauna viaţa îi dăduse cuvintele care devin faptă, călcînd pe buză ca pe un hotar de luptă.

Dar acum?

Era în sufletul ei o îngenunchiere, cu mînile împreunate, care cerea cerului cuvintele.

— ... eşti hotărît să pleci în America?

Işi înclină capul, prezentînd fruntea ca un scut.

— Da.

Fruntea Olguţei se plecă mai tare, şi genele.

— Vania...

Şoptise numele desprins din bătăile inimei.

— ... mă iei şi pe mine?

Işi aplecase capul de tot, cu fruntea pe lespedea destinului.

— De ce?

Aspre, cuvintele porniseră cu pumnii strînşi, din gura lui Vania spre fruntea lui, nu spre Olguţa. O loviră. Il privi cu ochi în care nici-o stea nu răsărise: Noaptea începutului.

— Fiindcă te iubesc.

Azvîrlise un soare în braţele unui om.

— Şi eu te iubesc.

Cine vorbise?

Olguţa ştia fiindcă ascultase; Vania nu, fiindcă vorbise.

Din nou plecată, Olguţa îşi răcorea buzele pe lespedea destinului.

*

— Cînd plecăm?

Glasul Olguţei trecea pe subt umbrare cu mult soare printre frunze. Sunetele erau grave de fericire, obosite de belşugul lor.

Dacă şi-ar fi întors faţa spre Olguţa, i-ar fi răspuns:

— Cînd vrei.

Dar şi-o ţinea în palme, grea. „E un copil, e un copil" cîntau coruri de glasuri în el. „Cruţ'o... lasă-o, e un copil", porunceau glasurile în el.

Vorbi, ţinîndu-şi capul aplecat:

— Sînt un vagabond...

— Ştiu.

— ... Sînt... unchiul tău...

Glasul se înăsprise.

— Ştiu.

— ... Sînt cu douăzeci de ani mai mare decît tine...

Cum ar spune vîntul: vin de departe, am pornit cu gheţarii, am fost amar prin brazi, crîncen pe mări, am scuturat floarea livezilor de portocali şi am venit cu rîndunelele. Sînt bătrîn.

Olguţa zîmbea. Se rumenea omătul piscurilor pe obrajii ei.

— ... Am iubit o femee...

Ochii Olguţei se micşorară şi fără să vrea scutură pletele care-i cădeau în ochi, descoperindu-şi fruntea.

— ... Acum douăzeci de ani, urmă Vania, sfărmînd cu inima tăcerea buzelor.

Olguţa regăsi un zîmbet care clipise.

— ... Viaţa... viaţa...

Pieptul larg al lui Vania se umflă. Călca însfîrşit pe pămîntul lui.

— ... Viaţa...

O privi pe Olguţa cu ochii care priviseră mereu viaţa în faţă, dominînd-o cu trupul bătut de toate vînturile, de toate nevoile, de toate greutăţile...

Şi întîlni un zîmbet, cu duioşie ireverenţios.

— Viaţa... e grea.

Atît găsise ca să bată medalia Infernului al cărui miros ars îi palpita în nări.

— Ştiu.

Un „ştiu" de rîs topit.

Şi pe aceiaşi faţă zîmbetul se stinse, trăsăturile se ascuţiră, fruntea se ivi, copleşind şi dominînd rotunjimea copilăroasă a obrajilor.

— Ştiu, Vania...

Mînile lui Vania, pe genunchii lui încleştate, se umplură parcă de conturul obrajilor Olguţei, rămînînd tot pe genunchii lui.

— ... Te iubesc, — şopti Olguţa.

Obrazul Olguţei se înclinase fraged pe viola prăfuită a vorbei vechi.

Şi iarăşi zîmbetul aprinse feerii de ger subt lună.

— Cînd plecăm?

Şedea în faţa Olguţei, aplecat spre ea, cu mirare şi fără mirare, ca o mare statue de granit, care deodată ar vedea cu ochii ei de piatră, macul privit de ochii orbi până atunci, în zeci de primăveri.

Inlătură cu o mişcare a mînii grămezile de ani din jurul lui, — şi cu un zîmbet care se resemna să fie fericit, vorbi încet, cu glasul lui adînc:

— Plecăm, Olguţa.

* * *

Prin somn îi simţise poate mişcările, cum simte fundul mării umbra unui nour din cer, călătorind altfel decît umbra vietăţilor adîncului mut.

Alexandru Pallă se deşteptă neliniştit ca şi cum ar fi pierdut ceva. Intoarse capul: chaise-longue-ul Olguţei era gol.

Il privi totuşi, şi după ce ochii constatară absenţa, nu cum te uiţi la un scaun decurînd gol, ci cum măsori conturul precis al singurătăţii.

Spumoasele crengi ale lunii în declin, atîrnau frînte de propriul lor belşug,

Işi umplu pipa, o aprinse. Un căscat alungă întâiul fum înainte de-a fi intrat în piept. Privirile-i alunecară pe punte, pe mare, pe cer, pe zare.

Trase un fum mai îndesat şi-i dădu drumul cu putere, oftînd. „S'a dus în cabină".

Niciodată gîndul lui n'o desemna pe Olguţa, nominal. Insă pronumele care-o cuprindea avea un timbru şi o inflexiune specială. Intr'o carte religioasă, tipărită negru, ar fi fost majusculă cu roş chenar, pe care un fir de busuioc şi-ar fi lăsat piperul: dar o carte pe care nimeri n'ar îndrăzni s'o deschidă, închisă între scoarţe pentru vecie.

Fetele lui... Le iubea deopotrivă, adică voia să le iubească deopotrivă. Cînd se gîndea la Monica, o vedea lumină de soare uitată de trecut într'o fereastră ogivală, vestind senin cu rîndunele, — şi zîmbea. Deasupra Monicăi se boltea cerul Florenţei. Presimţita şi fireasca vecinătate a acelui cer, o făcea parcă atît de surîzător blondă — dimpreună cu teii — şi atît de pur înaltă, deasupra spicului bogat. Cînd se gîndea la Olguţa... prefera să fie alături şi Monica: astfel numai emoţia lui îndrăznea să zîmbească.

De trei ani era tovarăşul lor, camaradul lor sur, într'o măsură bunicul lor. Cuvîntul „bunic" îi inspirase statornic aversiunea pe care ţi-o dau cuvintele împăiate de literatură: lună, dor, Veneţia... Acum îl înspăimînta, mai puţin alături de Monica, faţă de care toţi oamenii vrîstnici aveau atitudini de bunici măguliţi, — imperios însă, alături de Olguţa.

De acum înainte...

Il aruncase viaţa între ele, cum ar arunca vîntul o pelerină asupra unui zbor de cocori.

Dar fără miracolul tovărăşiei unui cîrd de cocori cu o pelerină, aceasta e o sumbră bucată de postav bleg cu fald romantic şi miros de maryland. Şi atît. Bună de pus în cuer, nu în colivie.

Se întorcea în ţară, fiindcă se întorceau fetele. Le însoţea până la capăt, cu toate că acum trei ani plecase hotărît să nu se mai întoarcă.

Plecarea de atunci!

Oroarea de atunci, în stare să răstoarne un munte, nu o inimă!

O muscă veninos şi gros lucioasă, înşurubîndu-se într'un

hoit, e un spectacol hidos, firesc însă, care te dezgustă de moarte și de heruvimii ei verzi.

Dar un frag; rumen, fraged, aromat, mărgean de rouă, răsărind pur ca luceafărul diminețilot biblice pe buzele unui hoit,— te-ar dezgusta de fragi pe vecie. Așa era înfiorătoarea copilărie a frumuseții Adiei, pe sufletul ei: frag pe buzele unui hoit.

După cinci ani de căsătorie, cînd se deștepta dimineața cu Adia alături, o privea cu zîmbetul nou al celui care a dormit cu iarbă de primăvară și s'a trezit în zor, om, între viorele și rouă.

Anii treceau pe alături de ea, ca o armată în marș, care s'ar despica dela sine călcînd flori tinere, și-ar merge în vîrfuri, strivind miresme, ca să nu turbure somnul unei ciobănițe frumoase adormită în luncă.

El îmbătrînea, Adia rămînea tînără. Ii sacrificase pictura, adică i-o hărăzise ei. Din 1914, decînd se căsătorise cu ea, până în 1919, pînzele lui erau ferestrele unui mare palat, prin care se juca o Infantă cu păr roșcat ca ruginele soarelui și ochi verzi de răcoare vegetală; răsărind la o fereastră, la alta, cu alt neastîmpăr, alt zîmbet și altă mirare răsturnată în vistieria luminilor și a culorilor.

Sufletul lui o iubea fără pauzele care sînt clipirea ochilor dragostii, o iubea cu ochii veșnic deschiși ca ai apelor.

Cele mai mari iubiri au clipe, ore și zile moarte, — au osteneli, au saț trecător, au reculegeri în singurătate, au discontinuități, intermitențe; au, într'un cuvînt, ca și pămîntul, anotimpuri care după exuberanțe în afară, poruncesc tăceri și inviorări subterane. El o iubise pe Adia mereu. Miliardele de clipe ale celor cinci ani, fuseseră toate iubire, adorare, uriaș policandru cu toate luminile aprinse pentru ea, pentru cele mai mărunte și neînsemnate mișcări ale ei.

Alți oameni cînd iubesc, nu orbesc pentru priveliștea mulțimii celorlalte femei. O iubire pentru ei e o virtualitate împlinită, dar celelalte virtualități rămîn disponibile și agere. Parfumul părului altei femei de cît cea iubită, rămîne în nara lor lung palpitînd; rîsul unor buze mai tinere decît cele pe care le sărută, le dă uneori vigoare, alteori nostalgia mușcăturilor umede; și șerpuirea unei coapse dacă nu le fulgeră sîngele în braț, le lasă spirala unei istovitoare visări.

El o iubise total. Un fluviu duce mării în apa lui, toate ploile și toate apele unui vast ținut mărginit de munți. Acolo sînt șipote, izvoare, și cerul oglindit de ele, și florile și brazii și plopii și stejarii, și ochii căprioarelor care s'au adăpat, și zig-zagul trăsnetului solitar în creer de munte, și freamătul pădurilor, și aripa cu zimț a diavolului în miez de noapte, și inelul de argint care s'a înfiorat pe miezul pulpei de țărancă, și piscul zborurilor, vulturul, și nufărul de-o clipă al pîntecului rîndunelei, și tăcerea zăpezilor și parfumul toamnei. Un fluviu aduce mării care e o adîncă

oglindă a constelațiilor, tot misterul lumii topit în oglinzile lui curgătoare.

Astfel o iubise: cu toată simplicitatea sufletului și cu întreg fastul talentului.

Natural, dorințele și capriciile cele mai absurde ale Adiei, erau primite nu de voința lui, ci de dragostea lui cu porți împărătești deschise pentru ea.

Astfel, în timpul răsboiului, cînd hotarele pribegiilor frumoase îi erau închise, cumpărase casă mare la Iași, unde nopți dearîndul ofițerii aliați, mai ales medicii armatelor aliate, cunoscuseră ospitalitatea unui boer moldovean trăit la Paris, biblioteca unui Romîn poliglot și artist, și candoarea unui mare pictor ale cărui coarne aveau dimensiunile și paleta unui curcubeu interaliat.

In timpul zilei Adia era soră de caritate întru Cythera și Lesbos, dimpreună cu nedespărțita sa cumnată Ioana Pallă. El se închidea în atelierul de pictură, cu pipa, trudind și chinuind culorile cum Dumnezeu le-a chinuit înainte de a face lumile.

Verzi erau ochii Adiei; el pribegea cu soarele în brațe prin luncile, crîngurile și codrii verdelui, ca să găsească ochii Adiei.

Roșii erau buzele Adiei: inima lui era rană în piersici și însîngerare în rodii ca să le presimtă.

Roz era chipul Adiei și trupul cu obrajii sînilor: sufletul lui era nisip printre scoici și vînt printre caiși ca să-l atingă.

El trăia în atelierul de pictură cu Adia, ca livezile cufundate în meditația primăverei. Cu Adia rareori era singur. Se întorcea dela spital seara tîrziu, împreună cu Ioana Pallă, purtînd pe frunte crucea sanitară, însoțite de un alai întreg de uniforme albastre, verzui etc... Mesele aveau îmbelșugare și cadență de chef deghizat în banchet.

După masă oaspeții dansau cu cele două amfitrioane.

El privea zîmbind, nu cum privește un bărbat îndrăgostit pe femeia lui frămîntată de alții, ci cum privește un părinte îndrăgostit pe fetița lui zburdînd printre păpuși și jucării.

Se culcau foarte tîrziu. Adia adormea cu o spontaneitate copilărească, răsturnînd pe pernă părul și obrajii la care paleta și penelul rîvniseră. O privea la lumina mică a lămpii de noapte, îi auzea respirația care-i punea un abur pe inimă, îi privea mișcările somnului înmugurind încă, o creangă înflorită, — și era fericit.

Intre timp scandalul luase proporții de monument public. Spitalul la care lucrau Adia și Ioana Pallă, adăpostea mulți soldați. Foștii țărani, întorși de pe front mutilați, aduceau o resemnare încruntată pe masa de operație, și'n noua viață, pe lîngă picioarele sau brațele de lemn, acea mirare a sutelor de mii în fața căreia reformele sociale trebuiau să răsară nu ca un act de generozitate ci ca un act de prudență. Acești țărani din moși strămoși cunoscuseră desfrîul Turcilor, al Fanarioților și al boerilor corciți sau băștinași,— și-l socotiseră ca un drept boeresc. Dar acum de cînd mîna lor mînuise prea multă vreme pușca și sabia ca să nu

uite toată resemnarea coarnelor de plug din urma coarnelor de bou,—nu mai puteau accepta ceiace până atunci nici nu cutezaseră să judece. Verdictul invalizilor vrîstnici fusese drastic: izgonirea celor două infirmiere care confundau crucea roșie cu felinarul roș. Aceasta, după ce răniții mai tineri priviseră săptămîni dearîndul, de pe ferestruica unui closet al etajului de sus, cum într'o odăiță albă cu sofa, dosită tuturor privirilor și ferestrelor, „două muieri scîrnăveau pămîntul lui Dumnezeu". Intr'o zi ferestruica closetului care făcea victorioasă concurență vorbelor și gravurelor obscene de pe ziduri, se purificase. Spartă cu cîrjele și brațele valide, ușa se prăvălise. Adia și Ioana Pallă, goale, cu blănile pe ele și desculțe în pantofi neîncheiați, trecuseră prin „huideo"-ul unor oameni prea scîrbiți ca să-și spurce cîrjele lovind ceiace se lovește cu scuipatul numai.

Scena făcuse înconjurul întregii societăți ieșene înainte ca să ajungă la urechile lui Alexandru Pallă. Abea atunci cînd devenise amintire picantă din vremea răsboiului, lovise pe cel care-l informase, somat să explice o glumă echivocă. Nu credea. Nu putea crede. Intrase totuși neanunțat, pe furiș, în casa fratelui său, unde Adina își petrecea după amiezele, și văzuse tabloul familiar ferestruicii closetului de la spital. In acea clipă nu-l îngrozise atît palpitarea nudă a celor două femei, cît zîmbetul candid de copil deșteptat din somn cu care Adia-l privise prin fagurii revărsați ai părului.

Frag răsărit pe buzele unui hoit.

Soluția divorțului îi apăruse atunci în toată trivialitatea ei. Să pui în vitrină viața nupțială! Nu.

Părăsise tot. Nu luase nimic din casa în care rușinea și scîrba urlau a pustiu. Insărcinase pe prietenul său de club, advocatul Iorgu Deleanu, să-i administreze averea înjumătățindu-i venitul între el și femeea care-i purta numele. Numai formalitățile pașaportului îl mai rețineau. Pleca la Paris, în orașul tinereții.

Acceptase cu distrată indiferență la început, apoi cu surdă enervare, apoi cu lehamete resemnată, rugămintea Domnului Deleanu, de a fi însoțitorul Monicăi și Olguței, care plecau în Franța pentru studii. In schimb, nu cedase de loc stăruințelor de-a renunța la itinerarul pe apă, alegînd trenul în locul vaporului. Și Olguța prefera vaporul, așa că plecaseră pe mare, fără știrea Doamnei Deleanu, cu consimțămîntul smuls Domnului Deleanu și complicitatea lui.

Acum trei ani... Aceiași noapte rece subt stele, ca un dar de înălțimi al munților, coborît pe mare. Aceiași punte goală. Aceleași chaises-longues-uri părăsite pe rînd. Același Alexandru Pallă, învăluit în amplă pelerină, cu pipa, cu barba sură, părul alb ondulat, aceiași față palidă cu trăsături de o înaltă frumusețe, dar scurmată, devastată. Schimbase cu fetele încredințate lui, formulele de strictă politeță, și atît. Monica se retrăsese îndată după masă în cabină, Olguța se înstalase pe punte într'un chaise-longue.

Plecaseră unul cîte unul, toți admiratorii nopților, afară de Olguța. Alexandru Pallă, așteptă mult, și-i din ce în ce mai ostil, plecarea ei. Il sîcîia și tăcerea, pe care o presupunea febrilă, guralivă, și futilă, a tinerei lui tovarășe. Și pe deasupra, tinerețea femeiască, nu-i mai apărea ca o răcoare înviorătoare pentru ochi și suflet, ci ca o pîndă veninoasă.

Olguța nu pleca. El n'o privea. Avea impresia că se îndărătnicește lîngă el, lîngă celebritatea lui, așteptînd exclamația, vorba, conversația: desvelirea monumentului ilustru.

Olguța nu pleca. El fuma pipă după pipă. De la o vreme o uitase. Suferea atît de mult că uneori îi venea să ofteze și să geamă ca țăranii cînd bolesc pe prispă. Miliardele de clipe în care ardea o iubire de cinci ani, fumegau puturos ca lumînările de său stinse. Ingrețoșarea era vastă și profundă, ca acele crăpături care despart continente, dar o iubea încă pe Adia. O iubea, fiindcă simțea nevoia de a o lovi cu pumnii: impulsiune care tot spre trupul ei îl mîna.

Dacă marea, în loc să fie cuprins de apă sărată ar fi groapă de putrefacții, fluviile tot acolo s'ar vărsa. Dar Alexandru Pallă era om, nu fluviu, și sufletul său alungat de aceiași mișcare prin același vad se încrețea de scîrbă în preajma trupului nopți dearîndul vegheat și adorat, zile dearîndul cîntat și împodobit.

Cum? Tot nu plecase? Intîlnise profilul Olguței, proectat pe stele, cu ochii deschiși. Tînăra lui tovarășe, nici nu dormea, nici nu vorbea, nici nu-l iscodea. O privise de cîteva ori dealungul nopții înghețate, regăsind-o cufundată în același gest spre stele.

Zorii, răsăritul soarelui. Nu exclamase nimic. Nu-i notificase priveliștea. In argint de dimineață, profilul tovarășei lui era sever și închis în semnificația lui, ca o literă chinezească de tuș.

— Bună dimineața, ați dormit bine Domnișoară?

— Mulțumesc. Am dormit bine.

Plecase. De ce mințise tovarășa lui tînără, care o noapte întreagă veghease cu ochii deschiși? Iubire? La vîrsta ei iubirile au insomnii cu scurt circuit. Durere? La vîrsta ei durerile plîng și adorm în culcuș comod, nu pe scaune, fie ele și chaises-longues-uri.

Atunci?

Cîteva nopți, tăcerea lui Alexandru Pallă, se mirase alături de tăcerea Olguței. Apoi o stimase. Tăcerea unei fete frumoase și tinere, care nu doarme, alături de veghea unui bărbat, e o perlă neagră mai prețioasă decît lumina, fumul și sclipirea celor albe.

Astfel descoperise Alexandru Pallă tăcerea Olguței, înainte de a o descoperi pe Olguța. Se mirase din nou. Taciturna lui tovarășă de nesomn, nu era nici timidă, nici tăcută. Vorbele spuse de ea aveau îndoitul aspect al chipului ei: hotărîte și agere ca trăsăturile și ochii, copilăros vesele ca plinul obrajilor. Cu aceiași siguranță vorbea, glumea, tăcea și se mișca. Nu căuta nici să placă, nici să se impue celorlalți. In atmosfera de înfrățire specială

călătorilor pe vapor, cu fizionomia ei unanimă, datorită unor cauze identice acţionînd asupra unei grupări omologate de identitatea decorului în care se mişca, — Olguţa trăia izolat, fără să fie ursuză, singură fără să fie retrasă. Spre deosebire de ceilalţi, care erau veseli, visători sau preocupaţi numai cînd şi fiindcă şi ceilalţi oameni erau la fel, cum ai îmbrăca smokingul, fracul sau sacoul, după cum te duci la un ceai, la un banchet sau pe stradă, — Olguţa avea tăceri, veselii şi umbre ale ei, numai ale ei, de propriile-i legi ordonate, distincte de-ale celorlalţi, dar intense ca ale tuturora la un loc.

Uneori toamna are nevoe de o pădure întreagă ca să-şi desfăşure şalul persan cu arabesc de crengi, colorit de frunze, căderi de franjuri. Dar sînt copaci solitari, cedrii de pildă, pe al căror trunchi nu cresc coroanele de crengi ale copacilor în turmă, ci păduri. Umbra lor e un cer aşternut la picioare. Toamna, e toamna lor, păunul de aur hrănit, crescut şi desfăcut în palma imensităţii lor. Prin crengile lor, nici luna, nici soarele nu trec — popas fugar pe o bancă — ci călătoresc.

Sufletul lui Alexandru Pallă ştia îmbelşugarea acestor singurătăţi, tumultul acestor tăceri. Inainte de a cunoaşte sufletul Olguţei, îi bănuise dimensiunile.

Fetele tinere cînd nu glumesc, au deseori cochetăria să-şi valorifice puerilitatea buzelor cărnoase şi candoarea ochilor limpezi, vorbind lucruri serioase. Nici haina de doliu, din acest punct de vedere, nu le displace: frăgezeşte tenul şi întinereşte tinereţa mai bine decît fardul.

Şi femeile bătrîne au uneori predilecţie verbală pentru lucrurile serioase, îndeobşte rezervate bărbaţilor. E lugubru. Atunci seriozitatea nu mai e un aspect dur, unghiular al vieţii, ci o pulbere înecăcioasă a morţii.

Olguţa nu vorbea niciodată lucruri serioase. Le ocolea poate. Dar seriozitatea era subt vorbele şi glumele ei, ca pămîntul subt pasul copiilor şi oamenilor mari deopotrivă.

Existenţa statornică a acestei seriozităţi, din care se desprindeau toate mişcările ei, vorbe mici, fapte mici, gesturi zilnice, — îi purifica vioiciunea de acea futilitate gazoasă, apreciată uneori ca un atribut exuberant al feminităţii, care dă valută-fleac şi greutatea-fulg comportării femeilor în genere. De aceia, alături de ea un bărbat putea să rămîe bărbat, fără instantaneul „tuns, ras şi frezat" după care bărbatul ridică ochii spre femee ca spre o oglindă menită să-l satisfacă. Cuvîntul „camaraderie" suna cinstit şi plin alături de Olguţa.

Debarcînd la Marsilia, Olguţa îi spunea lui Alexandru Pallă: „Paşa"; Alexandru Pallă îi spunea tovarăşei lui: „Olguţa". Nici Olguţa nu se înălţa, nici Alexandru Pallă nu se cobora.

Cînd doi oameni s'au cunoscut, în faţa morţii de pildă, se cunosc perfect. Dar rareori oamenii au prilejul să se cunoască aşa de bine. Unii oameni însă, foarte loaiali, despuiaţi complect de

cabotinism şi cochetărie, se pot cunoaşte foarte bine în condiţii de o banală normalitate. Mai tîrziu, se vor sătura poate unul de altul, dar decepţii nu pot avea niciodată.

Alexandru Pallă se împrietenise în aşa chip cu Olguţa, şi în aşa măsură preţuia prietenia Monicăi — cînd de lampă intimă, cînd de candelă subt icoane — cînd de fereastră spre lanuri de grîu — încît devenise în tot timpul şederei la Paris, oaspele familiar mesei de seară, în apartamentul din Rue de L'Observatoire. El locuia în ostrovul Senei, numit „La Cité" în preajma catedralei Notre-Dame. Acolo avea şi atelierul cu pînze înourate de cenuşiu şi alb. Odată cu Adia aruncase şi penelul culorilor ei. Il regăsise însă, şi-l reluase.

Prietinele lui, Olguţa şi Monica lucrau: Monica la Sorbona şi la „Bibliothèque Nationale", Olguţa la profesorul ei de pian şi acasă. Atmosfera de muncă tînără a casei lor, dăduse lui Alexandru Pallă voinţa de-a ridica sceptrul culorilor, aruncat. Paleta de la Iaşi arzătoare şi fragedă de tinereţa culorilor tari, îmbătrînise ca un om: pălise, surîse, albise, în împăenjeniri cu zîmbet stins.

Mult alb, dar pierise soarele şi stinse erau stelele pentru acel alb, şi doar o lună subterană ca ocnele de sare îl cărunţea cu veacurile ei.

Şi cheiurile Senei pe care le picta, erau amare şi pustii, ca sufletul celui care-şi aşternea singurătatea chinuită pe pînze, izgonind'o treptat din el, *creiată*.

Zilele treceau. Artistul copleşea încet cu încetul pe omul de până atunci, încorporînd în actul creator toate experienţele care devastaseră sufletul şi trupul omului. Alexandru Pallă se echilibra în noua viaţă. Adia mistuită în alburi de scrum, de fum şi de cenuşă, nu mai era o amintire tragică, ci profundul ferment al unei noi configuraţii picturale. Pe cheiurile Senei îmbătrînise o dragoste; apele Senei prohodeau un trecut.

Spre seară, pe la şapte, Alexandru Pallă privea ceasornicul, cu ochi de lucrător pentru care seara e o răsplată, o vacanţă. Dela el până la apartamentul fetelor erau vre-o doi alegri chilometri parizieni, împestriţaţi de tinereţă universitară până la Jardin du Luxembourg, de unde Boulevardul Saint Michel, oprit o clipă, bătrîneşte, în dreptul grădinii pline de copii şi de baloane colorate, pleca pacificat, se întîlnea cu amintirile de vals din faţa Balului Bulier, şi întinerit se bifurca împrejmuind grădina observatorului, ca un buchet cuprins în braţe, în faţa căreia Alexandru Pallă pieton greoi, se oprea să răsufle.

— Vos nièces sont à la maison, — îl anunţa inutil, cu o regularitate cronometrică, consierja imobilului, un fel de chioşc de ziare devenit femee, cu obraji puponi, sprincene şi mustăcioară de pislă, şi glas de tenor sopranizat în gramofon.

Urca scările pe care coborau gamele pianului de sus, suna, şi intra. Gamele încetau. Monica venea blondă cu tîmplele zburlite şi mînile studioase pătate de cerneală; Olguţa, brună, scutu-

rîndu-și pletele până atunci aplecate pe game. In clipa aceia, toți trei intrau „în recreație" ca școlarii. La Paris Alexandru Pallă înlocuia pe Domnul Deleanu. Cași el sosea cu surprize: uneori stridii proaspete, alteori brînzeturi picante, faimosul „saucisson de Lyon", o langustă, un paté, — sau baclavale, cataif, bunătăți cu gust deacasă, exotic la Paris, fabricate numai într'o cofetărie din Boulevard Saint Michel la întretăerea cu Rue-des-Ecoles, în drumul lui Alexandru Pallă.

Acolo, în sofrageria solidului apartament de burghez francez, Alexandru Pallă cunoscuse un aspect întinerit al vieții de familie, al vieții de la Medeleni. Căci Olguța cînd se înveselea era și copilăria Olguței dar și Domnul Deleanu, iar Monica, rămânînd Monica era și Doamna Deleanu. Ea conducea redusa gospodărie, urmînd dogmele de acasă, dar cu grația tinereții ei blînde. Monica făcea menu-ul, dezorganizat de surprizele, previzibile de altfel, ale lui Alexandru Pallă. Tot ea, așezată în capul mesei, servea, veghind cu gravitate ca Olguța să mănînce, dojenind-o la nevoe, ceiace stabilea deîndată între ele raporturile dintre Olguța și Doamna Deleanu.

Olguța întinerea sclipitor în acele clipe, iar Monica se maturiza în felul fetițelor îmbrăcate cu rochii de femei. Tot Monica prepara în ibric adus de acasă, cafeaua turcească: raritate la Paris. Cafeaua era destinată lui Pașa, dar Olguța nu accepta acest privilegiu, după cum nici Monica nu accepta ca Olguța să-și strice somnul bînd cafea. Ceiace însemna o acceptare, după luptă, din partea Monicăi. Luau masa într'o atmosferă de cordialitate neumbrită.

La aceste mese, participau uneori, prin vorba Olguței, cei de acasă. Olguța reconstituia c'un vîrf de zîmbet, scenete de la Iași și Medeleni. Printr'un tacit acord, răsboiul era eliminat din discuție, de toți trei. Răsboiul aparținea tăcerilor izolate: vorbele îl ocoleau ca să poată respira și zîmbi. După masă, Monica își relua lucrul în odaea ei, Olguța cînta, Pașa fuma.

Uneori plecau împreună la concerte, la operă sau la teatru, ca trei buni camarazi; apoi supau împreună.

Duminica, Pașa prezida un dejun de fete: prietine de ale Olguței și Monicăi. Unele frumoase, altele sluticele, dar toate tinere, toate gătite și copilăroase în veselie fiindcă era Duminică după o săptămînă de intensă muncă. Intimidate la început de maestatea frumuseții lui Alexandru Pallă — mitropolit într'un pensionat de fete—și de celebritatea lui, demult pariziană, — se familiarizaseră cu el ca hulubii Veneției cu statuele glorioase. Mîncau lucruri bune, preferau dulciurile — de care se îngrijea mai ales Pașa — fumau cu o ignoranță încîntătoare țigarete obligatorii fiindcă băuseră cafea turcească, susțineau controverse literare în complicarea cărora Olguța excela drăcește, beau și cîte un deget de o curaçao sau o „fină" cu proporții de degetar, avînd convingerea că au făcut o adevărată orgie, rîdeau fiindcă se credeau amețite—

în realitate erau numai îmbujorate — dansau, privind cu impertinențe de școlăriță care joacă pe catedră cînd profesoara e în fundul clasei, portretul Domnului decorat și demodat: bunicul proprietarului apartamentului mobilat,—dansau, dansau, și plecau tropăind ostentativ pe scări, gata să cînte Marseilliesa și să dărîme Bastillia; lăsînd în urma lor o dezordine atît de irezistibilă încît Monica, în loc să se încrunte ca Doamna Deleanu, rîdea ca Monica și ca Olguța, privindu-l pe Pașa care furat și el de revoluție, scutura scrumul pipei pe covorul proprietarului.

Din ce în ce, Pașa participa mai adînc și mai amănunțit la viața lor. Teza de doctorat a Monicăi, „Baladele lui François Villon", crescuse subt ochii lui, foae cu foae, capitol cu capitol. Subiectul tezei era datorit într'o măsură Olguței. Ea i-l suggerase. Vagabondul slut, poltron, uscățiv și nemernic care-și ducea sufletul printre tâlhari, bețivi și dezmătați, ca o desagă de heruvimi, intrase demult în sufletul Olguței prin glasul lui Vania, celălalt vagabond, dispărut ca și Villon în fluviul pribegiilor nu în căminul mormîntului. Pașa, la fel cu profesorul Monicăi, se îndoise că Monica va putea duce la bun sfîrșit o lucrare care în afară de cunoștințe istorice și linguistice, cerea o adîncă experiență a vieții, a unei vieți care nu accepta raftul bibliotecii, ci numai arșița sau viscolul drumului și popasul crîșmei. Dar acea viață rebelă literaturii, exista totuși în baladele vagabondului. Exploda în ritmul biografic al baladelor, cetindu-l pe Villon trăiai viața lui Villon. Așa că experiența necesară priceperii lui, nu era nevoe numai decît să fie prealabilă lecturii, căci o căpătai cetindu-l.

„En ce temps que j'ay dit devant,
Sur le Noël, morte saison
Que les loups se vivent de vent
Et qu'on se tient en sa maison,
Pour le frimas, près du tison;
Me vint ung vouloir de briser
La très amoureuse prison
Qui souloit mon cuer debrisier..."

Olguța se dilata cetind aceste versuri care-i umflau pieptul cu nostalgii de crivăț. Poezia lui Villon, decolorează întreg lirismul sedentar al Franței, spunea drastic Olguța, și Monica împărtășea blînd această judecată.

Imbărbătată, aparent numai de Olguța, Monica își aplecase sufletul asupra odiseei Villoniene. In năframa Veronicăi, abur delicat țesut, nu se întipărise mai viu decît în piatră, lemn și marmură, chipul lui Isus?

Monica lucra cu simplicitatea pietății. Uitase că scrie o teză de doctorat, deși munca informațiunii biografice și bibliografice, și scrupulozitatea ei studioasă, îi aduceau mereu aminte de caracterul lucrării. Scria despre baladele lui Villon cu aceiași sinceritate cu care îi vorbea lui Dănuț despre literatura lui. Nu rîvnea nici

să fie originală—obsesie juvenilă a lucrărilor de doctorat—nici să scrie frumos—pacoste a debutanților.

Pentru ea Villon nu era un subiect sau un pretext, ci un om. Un om atît de om, încît în el erau mai mulți oameni, unii răi, alții buni, alții și mai răi. Din pricina asta era poet. Monica știa că ea e o simplă fată îndrăgostită din copilărie pentru totdeauna de un Dănuț nestatornic, felurit, puțin fățarnic, care-i ascundea multe lucruri urîte subt căldura vorbelor frumoase,—dar că Dănuț o iubea și că poate iubirea lui Dănuț era mai prețioasă decît a ei, fiindcă Dănuț, feluritul Dănuț era un cor de oameni, pe cîtă vreme ea, Monica, era un singur glas știind un singur cîntec. De cîte ori îl iertase pe Dănuț,—de cîte ori îl va ierta...

„Vous portates, digne Vierge, princesse,
Jésus regnant qui n'a ne fin ne cesse.
Le Tout Puissant, prenant notre faiblesse,
Laissa les cieulx et nous vint secourir,
Offrit à mort sa très chière jeunesse;
Notre Seigneur, tel est, tel le confesse,
En ceste foy je vueil vivre et mourir".

Și înțelegea foarte bine tînăra îndrăgostită, că dacă pămîntul n'ar plămădi ticăloși ca Villon, Fecioara Maria n'ar mai avea pe cine să primească în cer, avînd pe buze zîmbetul mamei vagabondului cînd îl vedea sosind rupt, murdar, urmărit de legi și totuși dulcele ei copil.

Astfel Monica se prinsese tovarășă cu steaua zidită într'un păcătos trup de om, mînat de vînturi.

Cu tâlharii, cu popii derbedei, cu femeile care se vînd, prin temnițe, prin taverne, prin gropi, pretutindeni drumul lui Villon era pur printre păcate, și dureros printre cîntece. Viața lui era viața unui fluer căzut din cer, apropiat de toate buzele, zvîrlit din toate mînile, și cules din nou, de mîna care-l scăpase prin somn, mînjit, dar cu același sunet.

Aplecată pe biografia vagabondului, Monica niciodată nu se încruntase, niciodată nu roșise. Cu drept cuvînt Olguța poreclise pe fosta Melizandă „La mère de Villon". Stilul Monicăi avea delicată siguranță și meditativul calm, care călăuzesc copita calului de munte prin cele mai anevoiase poteci.

Alexandru Pallă, zi cu zi urmărind lucrarea Monicăi, era uimit de maturitatea judecății, de lipsa totală de pedantism scolastic, de independența unei gîndiri nealterate de învățătură, și de bunătatea înțelegătoare, care se desprindeau din rîndurile așternute de o mînă hărăzită parcă dezmierdării pe frunte. Lucrarea Monicăi era vie. Semăna cu ea. Contemporană cu Villon, aceiași Monică desigur că dacă l-ar fi întîlnit i-ar fi întins mînile cu bunătate, fără nici un dezgust. In filigranul lucrării de doctorat, Alexandru Pallă vedea această scenă.

Totuși, cu o zi înainte de susținerea lucrării, Pașa nu-și găsea

astîmpăr. Avea obsesia „tracului". Reacționa cum ar fi trebuit să reacționeze Monica. Dar Monica era calmă.

Și Pașa și Olguța asistaseră la examen. Olguța încruntată, măsurînd cu ochi caricaturizanți, soborul învățaților examinatori. Pașa, fără pipă, căutînd-o mereu, frămîntîndu-și mînile și răscolindu-și barba. Sala plină de publicul parizian specializat în astfel de spectacole. De altfel vînătoarea de gazele are un deosebit farmec pentru amatorii de emoții crude și fragede totodată.

Ceiace izbise mai intâiu sala, fusese sluțenia—normală dealtminteri—a examinatorilor, de îndată ce Monica se izolase de public pe scaun, înaintea lor.

Ochii tuturora întîlniseră, însorit ca vitraliile cu tîmple iluminate de cer, un profil desprins de pe vitraliul unei catedrale franceze. Cu mînile încrucișate pașnic pe genunchi, Monica aștepta, sala o privea,—o priveau și savanții dascăli, înainte de-ai examina știința. Plutea un început de zîmbet — istoric nu ironic — în sala Sorbonei.

Desigur că cei care-o examinau, cunoșteau altfel alhimia limbei franceze, și alt orizont aveau pentru situarea în priveliștea franceză a operei lui Villon. Era mică învățătura candidatei, în fața specialiștilor coalizați, din fața ei.

Dar Monica, în colocviu cu sluții învățați, parea tînăra contemporană a lui Villon, și ei posteritatea lui bătrînă. Le vorbea despre Villon, răspunzîndu-le la întrebări, cu gestul recules pe care-l are cel ce pomenește de un mort în preajma căruia a trăit odinioară.

Era într'o măsură, prin felul cum le vorbea, o bunică informînd cu siguranță blajină pe savanții ei strănepoți, despre un om pe care ei l-au *studiat*, pe cînd ea l-a cunoscut.

„Femme je suis povrette et ancïenne,
Qui riens ne sçay: oncques lettres ne leus".

Parcă pluteau deasupra ei versurile baladei în care mama vagabondului vorbește cerului, adunînd îngerii spre ea, cum vin copiii la fereastră cînd ninge alb.

Se forma un zîmbet desuet pe toate buzele. Intrebările prea filologice se sfiiseră. Colocviul se'ndepărta de bibliotecă, apropiindu-se de viață.

Le răspundea cu un bun-simț care dezarma dogmele științifice și severitatea fizionomiilor interogative. Astfel, Ioana d'Arc, țărăncuța, avea un zîmbet rumen și o vorbă sănătoasă care cîștigau victorii, comandînd științei războinice a căpeteniilor militare.

Olguța zîmbea, un zîmbet care săruta obrajii Monicăi și chiar pe-ai dascălilor.

Rumoarea sălii, după examen, aducea vorbe insolite în acel decor rigid și doct.

— Elle est charmante!

— Délicieuse, la petite Roumaine.

— Quelle grâce...

— Parcă eşim de la operă, după o reprezentaţie de-a Pavlovnei, — rîdea Olguţa, braţ la braţ cu Paşa şi cu îmbujoratul doctor în litere, îndreptîndu-se spre poştă de unde succesul trebuia să treacă în Romînia.

La Paris festivitatea succesului fusese organizată de Paşa. Participase şi profesorul de litere al Monicăi, bătrîn cu ochelari malițioşi, indicat comesean 'al Olguţei care găsise momentul să-şi răzbune emoţiile încercate în timpul examenului. Zece fete şi doi bărbaţi. O veselie de douăsprezece persoane, cu şampanie şi trei sticle de Bourgogne-Musigny, demult pregătite de Paşa. Profesorul Monicăi nu ştia dansuri moderne, pe cele vechi le uitase, şi avea reumatism.

Dar răzbunarea Olguţei prelungise diabolic valsul, început cu Monica şi reluat de alte nouă fete vindicativ tinere, până cînd, profesorul de literatură clipind miop, suflînd precipitat, cu gulerul moale şi trupul la fel, fusese purtat de fete spre divan ca un simplu candidat cuprins de leşinul celor respinşi la examene.

Astfel trecuseră trei ani. In ajunul plecării, Paşa printre cufere şi pachete, în dezordinea absorbită sistematic de lăzi, avea aerul nedumerit al unui obiect familiar, pe care nici un geamandan, nu-l accepta.

— Paşa, adică de ce n'ai veni cu noi în ţară? — exclamase Olguţa, rezumînd situaţia.

— Adică de ce să nu vin? meditase Paşa.

Şi venise cu fetele îndărăt, spre ţara pe care o lepădase la plecare.

* * *

Cînd ai adormit noaptea tîrziu, cu fereastra deschisă pe o livadă neagră, şi cînd dimineaţa o vezi deodată, izbucnitor de albă, dimineaţa'n dimineaţă, hohot de flori pe obrazul luminii — exclami ca un nerod:

— Primavara!

Şi eşti ca un voevod atunci încoronat, în zalele primăverii. Te-a surprins, dar o aşteptai de cu noapte. Strigătul cu buzele deschise în adîncul inimii pîndea.

Dar cînd călătorind pe aspră mare, cu luna şi cu noaptea, cu apa şi tăcerea, ai uitat că'n acea clipă pămînturile's verzi de pasul ierbii, şi zorii zărilor, argint şi rumen, sînt floare în livezi,— şi cînd deodată primăvara e asupra ta, îţi cade în braţe cu mii de trupuri calde, cu mii de aripi vii, cu mii de glasuri picurate,— eşti în miracol, taci şi priveşti cerul deschis deodată ca un fluer cîntat.

Aşa căzu primăvara asupra vaporului plutind pe unda Mărei Negre. Venea din cer, aripă lîngă aripă, pană sprinteñă, guşă albă, zbor ascuţit, subţire glas. Ca mii de frunze revărsate'n poala vîntului din mii de crengi, ca mii de aplauze din cer venind şi ca

un nebunesc veşmînt de umbre şi de ciucuri, căzut deodată la picioarele dansatoarei dezgolite în spirala opririi în vîrfuri,—brunul stol de rîndunele învălui cu vînt, cu ciripit, cu freamăt şi cu inimioare, vaporul de lemn şi fier.

Le vezi pe sîrmele de telegraf albe şi brune de neastîmpăr ca ochii gitanelor cînd te privesc, le vezi dînd streşinei blajine, mişcare de arcaş, le vezi subt cer zigzagul negru, — dar niciodată braţul omenesc nu poate fi creangă acestor muguri de noapte şi de trăsnet, nici tovarăş.

Dar acum, domniţele cerului se'nvecinau cu palma bătătorită a omului şi cu tot ce această palmă, grosolan clădise şi'mpletise.

Veneau de departe, din Africa toridă a palmierilor şi a nisipurilor iuţi. Degetul tînăr al primăverii, întorcea o foae de poveste din Africa, peste mări, cu cerul zugrăvit albastru şi literele risipite'n vers.

Primavara! Simţeai alături tîmplele primăverii aplecată asupra rîndunelelor ei.

Şi viaţa omenească a vaporului deodată se sfii, greoae, zîmbind captiv, ţesută 'n rîndunele.

*

Sunetul mării îl găseşti simplificat în cîteva litere ale alfabetului, dacă îl cauţi acolo în loc să-l cauţi în coardele şi în gîtlejurile instrumentelor muzicale. Il găseşti în s, în f, în ş şi în v.

S. Un s ascultat pe o imensitate. Marea e liniştită. Nici un relief de val, nici o frunză de apă nu-ţi vădeşte pădurea de adîncuri. Calm. Totuşi urechea ascultă marea pe care ochiul o vede mută. Ce răsună? De unde? Ce fior catifelat dezmiardă auzul? Ssssss... Astfel şampania după ce s'a potolit în clara cupă de cristal, musează încă pe margini. Acelaşi s, nezimţat de nici un z, acelaşi s şoptit de buza aerului, — dar s-ul mării musează delicat într'o cupă atît de vastă că zările abea îi pot cuprinde claritatea în mîni. E oftatul aburit al imensităţii calme.

F. Foşnet, dar ca de fum. Nimic nu se clatină pe mare.

Pe albastrul cu afunduri verzi, un sul de spumă rîde alb. Fffff... E lenea moale a mării. E spuma plină ca o guşă de hulub. E zborul onctuos ca al buhnelor albe în lumină de lună.

Ffffff... Se desprind fulgi de pe aripa uriaşă a pămîntului.

Ş. Fierbe spuma în clocote mari, şuerînd.

Şşşş. E ca o gară din care toate locomotivele lumii, în aburi şi în fum, ar porni, clătinînd temeliile pămîntului, cu uraganul lor de fier înspumat.

V. Ochii se închid ca să nu vadă. E gura de leu a pămîntului, cu colţii împlîntaţi în urlet. E ca un v devenit munte prea nalt subt cerul scund, şi apoi urlet. E vijiitul vînturilor sfărmat în colţii altei imensităţi. Pe nici o coardă n'a cîntat.

Dar uneori marea tace. Lîngă ea urechea e ca lîngă un zid de care trupul e lipit. Atunci, de pe țărmuri, se aud numai glasurile pămîntului venind pe mare. Stai pe malul mării și auzi greerii ca în livadă. Ești lîngă undă, și-ți auzi inima cu urechea pe ea. E straniu cași cum marea ar fi devenit spațiul împovărat dintre gîndurile tale. Și'n locul mării apăsate, oftezi, ușurînd-o.

*

Demult nu mai exista pentru ureche. Plecase. Tăcea ca o bancă de curînd goală, dar o bancă de pe care zece munți s'ar fi ridicat, lăsînd mirarea absenței lor formidabile.

Lin ca în lunecare unsă de arcușuri, lumina se ivi pe zare.

Și marea, dispărută din urechi, începu să existe pentru ochi atît de suav încît îți venea să o respiri ca pe o floare atunci deschisă. Fără cută, abea înălbăstrită avea petala de înserare a stînjeneilor viorii, pe care o clipă de soare îi decolorează. Lumina zorilor înlocuia lumina lunii, înclinînd palori. Mîni delicate în văzduh, și imensități sfiite în fața lor.

Ținînd ochii închiși, numai cu plămînii știai că se luminează. Și totuși apusul lunii prin lumina zorilor, și ochii pur încercănați ai mării fără val, lăsau o sfîșietoare tristeță.

Simțeai că tîmplele în jurul cărora ar fi lucit această aureolă, s'ar fi înclinat ca tîmplele crucificatului.

*

Zîmbise prea mult. Era luminos ostenită. In fața ei veghea Vania ca un foc aprins pentru ea ; de jur împrejur, popasul istovit al rîndunelelor. I se închideau genele și în tremurul lor vedea lumina alergînd desculță pe ample trepte albe, ochii verzi ai lui Vania și capul rotund al rîndunelelor. Cînd deschidea genele îi surîdea lui Vania ca prin somn, răcorindu-și fruntea cu o clătinare a capului.

Știa că e fericită, știa că e ostenită. Somnul și Vania, două fețe profund îmbinîndu-și oglindirea, cu umbre și lumini, în sufletul ei. Ii era rușine să-i spue lui Vania: „mi-e somn", — și-i era atît de somn! Demult ședea încremenită pe pledul lui Vania, rezămîndu-se de mormanul de parîme — acum turelă de rîndunele — învelită cu paltonul lui Vania peste al ei. Uitase de trup. Era numai un obraz cuprins în plete și doi ochi care clipeau. Vorbise și glumise mult, și se simțise adunată și adăpostită în tăcerea lui ca un joc de ape într'un basin de piatră.

„Ii lipsește un nasture și am să i-l cos".

— Iți lipsește un nasture ș'am să ți-l cos, — repetară buzele hotărîrea gîndului.

Somnul o făcea să vorbească așa cum rîzi în ger. Căuta sunetul vorbelor ca să nu adoarmă deabinelea.

Și-ar fi culcat obrazul pe pieptul lui Vania, acolo unde-i lipsea nasturul, ca să închidă ochii fără să-i mărturisească somnul care-o cuprindea moale, dens, ca blăni de lutră, — dar era prizonieră în paltoane.

— Ți-e somn Olguța.

Tresări clipind ca la auzul bubuitului în munte. Il măsură cu ochii mari, îl revăzu. Rîsul îi acoperi din nou fața cu somn, aplecîndu-i genele.

— Nu.

Și adormi.

Vania o privea, alături de ea, așa cum stă nisipul la marginea mării, umbrit și luminat pe rînd de capriciul undelor. De cîte ori capul Olguței se înclina pe-o parte, cu pleoapele grele ca somnul fluturelui pe tulpină subțire, îi venea să întindă palmele lui mari, și nu îndrăznea, c'o bătae de inimă. Era atît de treaz în cadența adîncă a inimii, încît tot ce se întîmpla în fața și în jurul lui, devenea straniu și prea gingaș, ca apropierea zorilor după nesomn. In fața capului cu plete negre și obraji rotunzi, care tresărea, clipea serios și nu zbura — la fel cu toate rîndunelele — era ca un cioplitor, trăit numai în cariere de piatră, mînuitor de daltă și ciocan, deprins s'audă sunetul tare al fierului intrînd în stei, deprins să ridice puterea grea a blocului colțuros, — care deodată ar vedea, cu dalta implîntată și ciocanul ridicat, acolo unde erau stane, mărunt norod ușor de zburătoare.

Chiar adormit, semăna atît de mult cu rîndunelele capul fără trup al Olguței, înclinat în aripele lucioase ale pletelor, împrejmuit de zborul oprit al rîndunelelor, că nu îndrăznea să-i adăpostească somnul în mînile lui, cum nu îndrăznești să-ți apropii mîna de trupul rîndunelei care stă pe zborul ei ca o stea în cer, imens depărtată deși clară ochiului.

Trecuse noaptea și zorii luminau minunea adusă de noapte. Curînd, curînd trebuiau să se deștepte oamenii. Ochii lor aveau să întîlnească, în decorul familiar privirii, capul înclinat printre rîndunele. Ii venea să alunge rîndunelele ca să le cruțe de privirea oamenilor, — și-i era milă de istovirea lor. Ii venea să deștepte capul adormit — și nu se îndura să se despartă de el.

Intr'un pustiu, el singur, ca să cruțe odihna rîndunelelor și somnul capului împrejmuit de aripi brune, ar fi dus vaporul în brațe, fără geamăt, cu fața sleită, nădușită și arsă, dar cu un zîmbet fericit.

De ce nu era în pustiu cu povara de aripi în brațe?

Era printre oameni. Aveau să se deștepte din somnul care-l izola de ei, aveau să privească, să zîmbească, așa cum zîmbesc oamenii cînd văd alături de un bărbat chiar un cap de rîndunică adormită.

Mînia nu-i strîngea pumnii; îi micșora numai ochii, înțepător.

Soarele era subt orizont, ca o bătae de inimă subt platoșă.

— Olguța...

Șoptise, încovoiat cu mii de crengi asupra ei. Rîndunelele soprane vorbeau mai tare decît glasul gros. Poate rîdeau în aerul fraged, cum rîd subt streșini.

— Olguța...

Se ruga.

Dacă n'o trezea el ar fi trezit-o soarele, peste o clipă, două, trei... Un tumult îmbelșuga lumina.

— Olguța...

Ii puse mînile pe umeri, luîndu-i paltonul, cum desfaci un mugur.

Olguța tresări.

— Nu dorm!

— Nu dormi, dar ți-e somn,—zîmbi Vania, și ușor o ridică.

Și o văzu în proaspăta lumină a dimineții, întreagă, trup în loc de zbor, aducîndu-i un zîmbet somnoros pe o înaltă tulpină, din acelea care cresc atît de sus încît își înclină floarea la fereastra casei cu o lene sprintenă.

— Ce să fac, Vania?

Clipea de somn.

— Să te culci.

Plecară cu pași șovăitori. Umblau printre rîndunele ca printre flori atunci deschise, fără alei. Ajunseră lîngă scara îngustă și repede. Unul lîngă altul se opriră. Olguța își ridică somnul cu genele spre el. De pe orizont, întreg, cu gest de lampă ridicată de împărătească mînă, soarele îi lumina roș obrajii

Vania crezu că a făcut un pas îndărăt, dar nu-l făcuse decît sufletește. Era ca un turn neclintit, înfiorat de un fir de iarbă care crește. Olguța îi întinse fruntea cu semnul soarelui. Vania era atît de mare că ar fi trebuit să se aplece, și atît de împietrit că ar fi trebuit să se dărîme ca să ajungă fruntea întinsă lui.

Olguța aștepta, cu fruntea ca un zbor oprit plutitor, ridică genele, văzu, și cu o alintată mișcare ocrotitoare își alătură obrajii de marele piept bărbătesc. O clipă, cît soarele întrecu orizontul. Fugi pe scări în sus. N'o mai văzu. Îi atîrna o icoană pe piept.

Respiră larg.

Curgea parcă un zvon de izvoare subțiri printre rîndunele. Pornise zborul soarelui. C'un singur avînt, izbucniră ascuțit, săgetînd cu tuș negru, roșul de lac chinezesc al soarelui rotund. Se cufundară în văzduh, departe, mai departe, până cînd se șterseră pe cer, ca o inscripție măcinată de veacurile clipei cerești.

Puntea era goală. Puteau să vie oamenii, cu viața lor de toate zilele.

In dreptul soarelui, ședea drept, un om din larg clădit, ca o poartă închisă cu lacăt de veci, prin care trecuse Dumnezeu.

* * *

Vîntul dă mării bucla des lucind a hulei, dar calmul așterne nebuloase alei lactee țesute'n fum de perlă, în argint pufos, și

alburiu ca al mugurului de salcie, în albastru suav aburit ca al gușei de stînjenel, în brumăriu de prună și în sur de promoroacă.

Gingășia risipelor de pe aripele fluturilor străvezii, dar pe vigoarea unei imensități adînci. Diafana fibră a zorelelor cernută prin tremurul aripei de libelulă, sclipind pe puste de borangic.

Cădeau polenuri de cer, albăstrind lumina. Era ca o evaporare în vibrație a ponderei și a conturului, în marea luncă de culori neînflorite.

Gîndul se inclina, și fum, se topea alene.

Marea: jilavă respirație și lumină de seră cu multe violete și înserare în vitralii largi.

Sufletul era o mișcare de voaluri prea străvezii ca să existe: mănunchi aiurit de adieri.

Totul era departe și albăstriu ca așezat pe zări de toamnă cu nelămuriri de cer și de zbor dus. Iți venea să privești cu mîna pe ochi sau printre gene, cași cum marea pe care pluteai, ar fi fost un punct pierdut în cer, albastră dispariție, pastel al golului și-al vagului.

Pe hotarul dintre concret și abstract, marea era un început sau un sfîrșit de somn al luminii, cu visul nopții pălind între gene.

Dacă ar fi existat vorbe, ar fi avut parfumul cățuilor cu mirodenii ale basmului arab, crescînd în zmalțul tăcerilor.

*

Deși o noapte întreagă, femeile mai friguroase decît bărbații, se înveliseră cu pledurile, dorind flacăra sobei,—acum în preajma sosirii, se gătiseră cu rochii subțiri, cu imprudența cochetă a florilor în dimineți de primăvară.

Dimineața marină le pedepsea, împlîntîndu-le fiorul verzui care încrețește pielița obrazului cu vibrația bătrîneții. Culorile vii, exaltate de soare, dădeau punții înfățișarea unei plaje de lemn. Pantofii albi hulubăreau, doi cîte doi, plini de neastîmpărul pe care-l dă femeei apropierea balului și a uscatului.

Comozi, bărbații își păstraseră paltoanele pe umeri, ca la plimbarea de toamnă prin grădină. Binoclurile erau în plină activitate, cum sînt la varieteu cînd de departe, prin sticla măritoare ei ca aperitiv optic piciorul desvelit al dansatoarei. In loc de jartieră, farul Constanței avea medalia verzue, cu vorbe solemne și profil domnesc. Cîteva capete se trudeau să fie coloniale, prin căștile de plută cu înveliș de pînză și răsuflători, rude cu bostanul și cupola. Altele, copiau din răsputeri fizionomia flegmatic energică a ofițerilor de marină care la rîndul lor o importau din Britania și din literatura lui Claude Farrère, ale cărui volume sînt garda de onoare a bibliotecii marinarilor recenți.

Copiii erau navigatori prin inscripția și panglicele beretelor, și muște prin întrebările cu care-și sîcîiau mamele, muște și ele, la rîndul lor, pentru consortul cu privire de amiral și nervozitate maritală.

Intimitatea de sofragerie, rău de mare, punte şi dans care înfrăţise aproape două săptămîni familia cosmopolită a clasei întâia, se dovedea precară în faţa uscatului. Fiecare cap de familie devenea feudal între bagajele, odraslele şi nevasta lui.

Flirturi şi idile se încheiau cu vagul în privire al răului de mare, şi cu gest grabnic de batistă pentru gutunarul suav al ochilor.

Obsesia indiscreţiei vamale încreţea multe frunţi, şcolăreşte, ca la apropierea orei de Matematică.

Ţărmul se apropia, pierzîndu-şi vălul albastru de cadînă aşternut de zări, avînd în frunte Cazinoul care este întâiul păcat al Constanţei în faţa mării, al doilea fiind statuia lui Ovidiu, în faţa cerului şi a eternităţii imperiului roman.

Pe punte începea înfrigurarea călătorilor de pe peron, cînd se anunţă expresul urgent, prin palpitaţia clopoţelului şi duduitul şinelor. Sentimentul plecării copleşea absurd pe cel al sosirii. Femeile erau enervate de gîndul că au uitat ceva în cabină şi o priveau recapitulativ, bărbaţii îşi pipăiau toate etajele buzunarelor şi se uitau la ceas, tic echivalent cu al femeilor cînd se uită în oglinda poşetei.

Comandantul vasului se suise la comandă, într'un fel de costum de tenis, galonat. Vaporul îşi încetini mersul, devenind parcă mai greu. Incepu manevra elegantă, dar mult prea migăloasă a intrării în port. Inălţate deodată—ca poştele pe sfoara zmeului—pe catargul mare, pavilioanele cu numele vaporului, fîlfîiră colorat.

Două steguleţe se ridicară: albastru pentru pilot, galben pentru vizita medicală.

Din port se desprinse un fel de gîscă, rapid plutitoare, cu gît de fum,—care apropiindu-se deveni vaporaş cu direcţie impertinent perpendiculară pe flancul vaporului. Venea, crescînd, dar din ce în ce micşorat în contrast cu enormitatea sporită a vaporului, ca o ţigaretă serviabilă dela care o havană cu proporţii de castravete solicită focul.

Pilotul se sui pe vapor. Actul întâiu se isprăvise. Aşteptai cortina şi aplauzele.

Pilotat de noul sosit, vaporul trecu printre faruri, intrînd solemn din mare în cuşca portului, cu statura lui clădită pentru larguri, dar demnă în exil.

Intre „comandă", „proră" şi „pupă" începu schimb de porunci, gesturi şi urlete, ca o sfadă stacată proectată pe cer, de la prea mare distanţă ca să devie bătae. Comanda: „Funda" slobozi un huruit apocaliptic, caşi cum vaporul, fără să ştie, ar fi adus în pintecele său un cataclism. Prin nările vaporului, ancora se prăvăli ca o cruce pe un mormînt de cruciat, însoţită de cascada zornăitului de lanţuri şi fierării, ca un galop medieval.

„Bândulele" zburară festiv ca serpentinele. Parîmele vînjoase fură prinse de „babalele" cheiului, enorme boturi de fier de care sînt priponite vapoarele. Şi nebuneşte, hîrîind delirant ca într'un

atelier de croitorie în care toate maşinile deodată trepidează, vinciurile vaporului se deslănţuiră, aducîndu-l inert spre chei, captiv între parîmele întinse, ca trupul unui Guliver ostatic în ţara piticilor.

Cînd ai ajuns în faţa peronului cu trenul, te cobori grăbit. Cînd ai ajuns cu vaporul în faţa cheiului, lipit de zidul debarcaderului,—stai. Stai tot pe vapor, cum fierbe apa în oală, dar stai. Ai impresia că eşti atîrnat în cuer.

Formalităţile se suiră imediat pe punte, vamale şi medicinale. Odată cu ele, şi infracţiunea, adică micul privilegiu, atît de reprezentativ pentru ţara pe malul căreia vaporul acostase. Infracţiunea era incarnată de un avocat. Avocatul era domnul Deleanu. Nu era nici vameş, nici doctor, dar băuse vermuth şi cu doctorul şi cu vameşul, formînd cu ei o trinitate care păşea inseparabilă pe puntea vaporului oprit.

— Olguţa!

O căuta prin mulţime, cu privirea vertiginos lucidă a jucătorului de cărţi, care desparte cupa, trefla, pica şi caraua, în iureşul maşinei de treer.

Avea tîmplele albe şi masca mistuită a bătrîneţii, mască numai, căci ochii erau de copil la uşa pomului de Crăciun, inima la fel, şi mişcările capului şi-ale braţelor dovedeau agilităţi de veveriţă.

— Olguţa!

O avea în braţe, o strîngea, o săruta, spunîndu-i numele printre sărutări, ca o veste.

— Fetiţa tatii!

Şi era ciudat şi înduioşător să vezi pe acest copil cu părul alb, strîngîndu-şi în braţe păpuşa regăsită, spunîndu-i cu ochii părinteşte umezi: „Fetiţa tatii",—în timp ce „fetiţa" mai naltă decît el şi imperios tînără, îi dezmierda tîmplele albe de care curînd avea să se despartă, înălbindu-le mai tare şi mai greu decît anii.

Ionel Teodoreanu

King Lear şi concepţia dramatică a teatrului shakespearean

King Lear, fără îndoială, e cea mai vastă şi mai profundă din dramele lui Shakespeare. E triumful suprem al artei sale neperitoare, în care închegarea viziunii, individualizarea caracterului, simbolizarea ideii, suggestia marilor înţelesuri şi contemplaţia poetică se găsesc concentrate indisolubil în aceiaşi creaţie, în care bate viu pulsul etern al umanităţii, prin umbrele mistice ale misterului.

Din această înalţime stăpînitoare poţi privi toate puterile operante ale geniului lui Shakespeare, în întreaga splendoare a varietăţii, complexităţii şi imensităţii lor, cum se desfăşoară tumultuos, închegînd şi distrămînd viaţa umană cu repeziciune ameţitoare de vijelie, înaintea ochilor înmărmuriţi de groază şi milă, a minţii frămîntată de întrebări şi chinuită de mister, a imaginaţiei dilatate şi 'nfiorate de extazul oroarei sau admiraţiei, pînă la contemplaţia senină a frumuseţilor poetice, unice în literatura lumii.

Totul e viu. „Totul e în mişcare şi mişcarea e cea de tempestă. Un cap grotesc care ne priveşte dintr'un loc aproape de noi, deodată îşi schimbă locul şi expresia şi-l vezi minat estompîndu-se în depărtare cu buzele şi ochii trişti şi patetici, în loc de groteşti. Tot ce vedem în jurul nostru e în vîrtej tempestuos şi palpitant, şi totuşi simţim că o lege predomină aceste vicisitudini şi incoherenţe aparente. Devenim convinşi că e o logică în această furtună. In timp ce orice lucru pare că e smuls din locul lui propriu, şi că şi-a perdut legăturile fireşti, că instinctele, pasiunile, raţiunea... totul s'a pervertit şi deformat, totuşi, fiecare lucru în acest chaos aparent îşi ia locul cu o siguranţă şi pre-

ciziune infailibilă. In *King Lear*, mai mult decît în oricare alta din piesele lui, Shakespeare stă în faţa misterelor vieţii umane"[1].

Aceasta e construcţia şi fizionomia piesei; aceasta e atmosfera; acesta e *tempo* în *King Lear*. Iată ce spune Hudson despre limba în care e scrisă opera:

„Desigur în niciuna din piesele lui Shakespeare nu simţim mai mult prezenţa şi puterea acelei uimitoare dicţiuni, ca să nu zicem limbi, pe care el a lucrat-o şi construit-o ca organ adequat şi necesar al cugetării sale. Literatura engleză nu are nimic asemănător; şi limba din orice altă operă, pare anemică, rigidă şi mecanică, în comparaţie cu limba din *King Lear*"[2].

*

Citind *King Lear*, simţi că universul moral şi material e în convulzii.

„Tunetul care trăsneşte deasupra capetelor noastre nu se opreşte deodată, ci se dublează, se multiplică şi se întăreşte, bubuind prelung în depărtări, în reverberări infinite",—avînd viziunea furtunii, spune Schlegel.

Ai intuiţia că eroul piesei e parte integrantă[3] a firii, supus

1 Ed. Dowden, *Shakespeare: His Mind and Art*, pp. 257, 258.

2 H. N. Hudson, *Shakespeare: Life, Art and Characters*, vol. II, pp. 353, 354.

3 Sentimentul de integrare a noastră în natură, cu legile ei misterioase, e adînc în om şi apare vehement în momente de mari îngrijorări, de mari suferinţi şi dureri: aici stă origina superstiţiilor. Acesta e fondul psichologic nu numai tradiţia populară, care tocmai conţine acest fond, întrebuinţat de Shakespeare, în procedeurile lui dramatice. Ingrijorarea tuturora după uciderea bătrînului Hamlet face ca lumea să stabilească legături între soarta ţării şi eclipse de soare şi de lună, comete, pete în soare, stafii; chiar Horaţio, care era blindat cu filozofia lui sceptică, începe să admită neindependenţa omului faţă de necunoscut. Acelaşi procedeu îl întrebuinţează Shakespeare în *King Lear*, cînd îl pune pe Gloucester să vadă o legătură logică de prevenire între fenomenele cereşti şi cele petrecute la Curtea Regelui Lear. Gloucester simte şi crede aceasta pentrucă era adînc mişcat şi îndurerat; Edmund însă care se bucura tocmai de ceiace se întîmplă nu simte şi nu crede: „Aceasta e extravaganta prostie a lumii, că atunci cînd sîntem nenorociţi—adeseori din cauza faptelor noastre—dăm vina pe eclipsele din soare, din lună şi pe stele".

Acelaşi procedeu îl întrebuinţează Shakespeare şi în *Julius Caesar* şi alte piese. Aceiaşi psichologie e şi în momentele de mari încîntări şi transporturi de fericire. In scena de iubire din grădină, dintre Lorenzo şi Jessica, din *Merchant of Venice*, cerul şi planetele iau parte în sufletul lor, la fericirea lor.

In *Macbeth* şi *King Lear*, cadrul naturii coordonat de Shakespeare cu starea sufletească a eroilor implică voit aceiaşi unificare între individ şi natură.

convulziilor ei prin puterile elementare și misterioase ale existenții universale. Nu sînt două furtuni ci una. Furtuna din suflet se contopește cu uraganul elementelor naturii și biata viață zbuciumată a Regelui Lear, care e și a noastră, devastată de suferința deziluziilor și bîntuită de viforul înghețat al urii și mîniei, găsește la sfîrșit, alinarea, pentru o clipă, în îngereasca iubire a Cordeliei,—eroina de a cărei „frumuseță cerească a sufletului", Schlegel spune că „nu îndrăznește să vorbească".

Cordelia, cea mai superioară creație din galeria feminină a lui Shakespeare, prin discreția delicată și balsamică a iubirii și sacrificiului ei, mîntue sufletul bătrînului Lear de scorpionii urii,—pe cînd înseși existența ei între noi apropie omenirea de Dumnezeire.

Ormuz a învins pe Ahriman; lumea care a creiat pe Cordelia nu poate fi blestemată! Dar apariția neașteptată pe scenă a bătrînului Lear, cu Cordelia moartă în brațe, încearcă sufletul omenesc peste puterile lui de a suporta durerea. Cele cinci cuvinte strigate cu desnădejde de Regele Lear: „She is gone for ever!" (s'a dus pentru veșnicie) sînt inscripția celei mai sfîșietoare scene de cruzime din literatura lumii. Natura înseși pare mefistofelică, redîndu-i ironic bătrînului Rege, pentru un moment, mintea și speranța fericirii, ca îndată să-i zdrobească inima pe marginea propriului lui mormînt.

Asasinarea brutală a Cordeliei ne copleșește sufletul cu amarul desperării pînă la senzația unei violenți fizice. Totuși, cînd ne gîndim că infinita frumuseță a caracterului Cordeliei e posibilă tot în aceiași lume brutală, revolta îngenunche în adorație. Realitatea nu promite nimănui justiția poetică, care rămîne numai în dulcegăria compoziției literare a lui Nahum Tate, [1] menite în veacul al XVIII-lea și al XIX-lea să aducă serviciile distractive sentimentale ale cinematografului de astăzi, tihnitei burghezii. Bradley, deși condamnă vulgaritatea și împietatea lui Tate,

1 Poetul care a prefăcut piesa lui Shakespeare într'o versiune, în care Cordelia nu e strangulată în închisoare, ci împerechiată cu Edgar, spre fericirea amîndurora și a publicului.

Această versiune a înlocuit pe scenă piesa originală, timp de o sută cinci zeci de ani, pînă la complecta restaurare în teatru a originalului lui Shakespeare de către Macready, în 1838. Marii artiști Betterson, Garrick, Kemble, Kean au jucat pe scenă numai versiunea lui Tate.

Despre această versiune, aprobată de Dr. Johnson, Lamb spune: „Tate a pus belciugul în nasul acestui Leviathan, pentru Garrick și urmașii săi, ca să-l tragă mai ușor pe scenă". (W. Hazlitt, Shakespeare's Characters, p. 125).

găsește că în adevăr Shakespeare, în sfîrșitul Regelui Lear, apasă așa de dureros sufletul nostru, încît se naște în noi dorința de o ușurare și legitimează umanitar, dacă nu estetic, tendința lui Tate.

*

Pentru a caracteriza valoarea piesei *King Lear*, în vastele și diferitele ei dimensiuni, chiar cele mai temerare superlative și comparații sînt insuficiente. Mai mult ca oricare altă operă, *King Lear* suggerează marile întrebări.

Ce e lumea, în tragedia lui Shakespeare? „O imensă scenă a nebunilor", nu numai pentru nefericitul Lear.

Viața? „O umbră rătăcitoare, un biet actor, care se îngîmfă și se agită un moment pe scenă și apoi nu se mai aude: e o poveste spusă de un idiot, plină de sgomot și de furie, fără înțeles".—blestemă cu desgust Macbeth, după atîta sete de mărire și atîta ruină în suflet!

Marele și nobilul Othello din fața Senatului venețian; victoriosul acoperit de glorie în Arabia și în Indii, la Aleppo și la Cypru, ale cărui gînduri curg ca apele Ponticului spre Propontida și Hellspont; cuceritorul inimii celei mai frumoase nobile venețiene, care „privea fața lui în sufletul lui"; cel mai romantic poet dintre eroii lui Shakespeare, mai aprins în imaginația poetică a iubirii decît Romeo,—în culmea mîndriei, pompei și gloriei, ajunge o jucărie, și se disprețuește singur: „O nebun! nebun! nebun!"

In *King Lear*, acest trist ecou al vieții răsună dureros și profund. Lear ajunge înțelept după ce-și perde mintea; Gloucester spune că a ajuns să vadă dupăce și-a perdut ochii; Bufonul și Edgar spun adevăruri adînci, simulînd nebunia cași Hamlet. Și nu e indiferentă, căci Shakespeare nu spune lucruri indiferente, exclamația lui Edgar, ascultînd cuvintele lui Lear: „Rațiune în nebunie!"; nici observația lui Polonius, ascultînd pe Hamlet: „Adeseori nebunia pătrunde ceiace mintea sănătoasă nu poate înțelege"; iar Ophelia, inocenta Ophelia, care niciodată nu exprimă o cugetare filozofică, în nebunia ei formulează lapidar cea mai adîncă cugetare asupra înțelesului bietei vieți omenești: „Dumnezeule, știm ce sîntem, dar nu știm ce putem deveni", — adevărat motto pentru toate tragediile lui Shakespeare. Chiar procedeul de a îmbrăca judecata profundă în haina ne-

buniei simulate, întrebuințat în *Hamlet* și *King Lear*, nu e indiferent în Shakespeare. Și e semnificativ că Hamlet, cel mai adînc cugetător dintre eroii lui Shakespeare, — eroul geniu, — spune ironic lui Horațio: „Sînt mai multe lucruri în cer și pe pămînt, Horațio, decît se visează în filosofia ta", cuvinte care amintesc ironia cuprinsă în înțelepciunea nebuniei lui Lear, cînd spune Cordeliei: „Să luăm asupra noastră explicarea misterului lucrurilor cașicum am fi spionii lui Dumnezeu".

Desigur toate frazele citate sînt ale personagiilor lui Shakespeare, dar fără să voim simțim că de acest prelung ecou de desperare, care străbate toată drama lui Shakespeare, sufletul lui nu e departe; că această atitudine ironică față de puterile minții omenești, dramatizată în atîtea feluri și în atîtea personagii nu e numai o caracterizare de individualizare a unui personagiu dramatic. Din întregul zbucium al vieții se încheagă întrebări fără răspuns; deasupra întregei drame umane plutește un mister, de nestrăbătut, pe care voim să-l explicăm cași cum am fi „spionii lui Dumnezeu".

Unde e adevărul? „Nu e nimic bun sau rău, mintea noastră numai califică lucrul", răspunde Hamlet, decepționat de lumea în care Lear, Macbeth și Othello au cules cele mai amare deziluzii. „Intr'o coajă de nucă, Hamlet s'ar simți regele spațiului infinit numai să nu aibă visuri rele".

„Ce minune e omul! cît de nobil în rațiune! cît de infinit în puterile minții! cît de impunător și admirabil în chipul și fapta lui! în acțiune ca un înger! în înțelegere ca un zeu! splendoarea lumii! regele animalelor! Și totuși, pentru Hamlet, ce-i această quintesență de pulbere?" Prospero, din *Tempest*, răspunde: „Sîntem din stofa din care sînt făcute visurile, iar biata noastră viață e înconjurată de întuneric".

Lear, nebun, cînd îl întîlnește pe Edgar, gol și sălbătăcit, în bataia ploii și furtunii, se întreabă uimit și plin de milă: „Nu e omul nimic mai mult decît atît?" „Tu nu datorești mătasă viermelui, nici piele animalului, nici lînă oii... tu ești lucrul în sine: omul fără lucruri accesorii nu e decît un biet animal gol și zburlit ca tine", spune Lear lui Edgar.

Ințelesul vieții noastre? Gloucester orb se tîngue: „Sîntem ca muștele pentru copiii care se joacă; zeii ne ucid din distracție". Dreptatea? Credinciosul Kent, doborît de suferință în fața Regelui Lear, cu Cordelia moartă în brațe, exclamă c'o întrebare: „Acesta e sfîrșitul promis?" și întrebarea ajunge deodată desperare.

Ce ne așteaptă dincolo de viață, dincolo de lume? Ceva mai grozav decît sbuciumul miniei și deziluziilor lui Lear; decît tortura halucinațiilor lui Macbeth și chaosul din sufletul lui Othello. E înțelesul celor cinci ultime cuvinte ale lui Hamlet: „The rest is silence". Pustiul inexistenței veșnice, mintea noastră nu poate să-l cuprindă. Pe pragul infinitului etern și'n desperarea marilor dureri, țipătul strident al desnădejdei devine rugă umilă în fața a ceiace nu putem înțelege. Inainte de a părăsi viața, perdem mîndria inteligenței. Ne cutremurăm și ne plecăm în fața propriei noastre neputinți.

Și totuși idealismul și iubirea de oameni, nu scepticismul, e esența sufletească a marilor eroi ai lui Shakespeare. Cîtă generozitate de cugetare și ce milă îndurerată pentru suferințile celor obijduiți și nedreptățiți, în solilocul to be or not to be! Hamlet, în criza deziluziilor amare pe pragul sinuciderei, nu se gîndește la el ci la cei care sufăr.

Deziluziile lui nu sînt decît forme ale idealismului rănit. Numai marii idealiști pot încerca grozavele deziluzii în Shakespeare; marii sceptici, ca Jago și Edmund, niciodată.

Lear nebun, în urgia ploii și furtunii, se uită pe el și se gîndește la „sărăcia fără adăpost", rugîndu-se pentru cei nefericiți:

„O voi nenorociți goi, oriunde ați fi, care sînteți expuși la această ploae și vijelie nemiloasă, cum capetele voastre fără adăpost, corpurile voastre fără hrană, hainele voastre rupte și găurite vă vor apăra de furtuni ca aceste?".

Aceiași milă; același suflet mare și bun; același idealism sublim, în Lear cași în Hamlet.

„E unul din acele pasagii care ne fac să adorăm pe Shakespeare", spune Bradley, care crede că, „în lumea poeziei, cu siguranță, nu există o figură atît de mare, atît de patetică și atît de frumoasă ca Regele Lear" [1]).

Pe scena vastă ca lumea a teatrului lui Shakespeare se frămîntă mari figuri desamăgite. Sufletele lor nobile, generoase, superbe, ard pe rugul propriilor lor pasiuni și idealuri.

1. A. C. Bradley, Shakespearean Tragedy, pp. 287, 285.

Hamlet,—Prometheu,—în mintea căruia trăesc vii toate marile probleme; care, în nobilul lui idealism, vibrează pentru tot ce e mare, bun și frumos;—înșelat de mari iubiri, simte dureros toate nedreptățile și nefericirile omenirii, ajungînd să dorească drept locuință „o coajă de nucă, numai să nu aibă gînduri rele".

Majestosul Lear, plin de putere, de mîndrie, de nobleță, de iubire, ajunge să urască și să blesteme pe aceia care-l iubea și-l venera și... nebun, la 80 de ani, înțelege să nu caute fericirea în pompă și ambiții, ci în închisoare, alături de Cordelia lui iubită „peste ale cărei sacrificii zeii înșiși aruncă tămîie", ca acolo „să îngenunche și să ceară ertare... să se roage, să cînte, să spună povești de demult, să rîdă uitîndu-se la fluturi poleiți"... viața simplă și caldă a iubirii!

Othello, romanticul erou al spadei, ajunge să caute mîntuire în sinucidere, dupăce a insultat, a lovit și a ucis pe inocenta Desdemonă care-l adora, fără iubirea căreia „chaosul i s'a coborît în suflet".

Macbeth generalul loaial, viteazul curajos, ajunge asasinul chinuit de remușcări, tremură de spaima propriilor lui halucinații și aleargă la moarte cu sentimentul de ușurare.

Pentru viața fiecăruia din acești eroi nemuritori ai teatrului lui Shakespeare, cași pentru viața fiecăruia dintre noi, răsună tristul refren al Opheliei nebune: „Știm ce sîntem dar nu știm ce putem deveni".

Aceste caractere epice prin majestatea sufletului lor, care prin măsura superiorității în ce e mare, bun și frumos întrec tot ce omenirea a conceput ca înălțime, sînt pas cu pas sfîșiate înaintea noastră pe scena lui Shakespeare, — pînă la „quintesența de pulbere" și la „lucrul în sine".

Iubiri suave, arzătoare, dumnezeești, — pe care nici o nedreptate și nici o suferință nu le poate clătina, peste ale căror sacrificii și „zeii aruncă tămîie",—sînt chinuite, brutalizate, insultate, desconsiderate. Ophelia, Desdemona, Cordelia, Juliet, Imogen, Viola, Miranda, Perdita, Rosalinda... iată galeria martirajului feminin al iubirii cît timp va trăi omenirea.

Pentruce atîta suferință și distrugere tocmai pentru acei mari și buni? Triumful e pentru cei răi? Niciodată răul nu dobîndește succesul final în teatrul lui Shakespeare: Claudius, Iago, Edmund, Regan, Goneril, Oswald, Cornwall își iau pedeapsa, dar dupăce Hamlet, Othello, Lear, Gloucester cad victimele lor.

Concepția luptei eterne între bine și rău în natură pare astfel dramatizată de celebrii eroi ai lui Shakespeare, în viața umană. Nici într'o piesă această luptă nu e așa de semnificativă ca în *King Lear*, în care sînt două grupe bine distincte: Lear, Cordelia, Kent, Gloucester, Edgar, Bufonul, Albany pe deoparte; iar pe de alta Edmund, Regan, Goneril, Oswald, Cornwall.

Cei răi sînt cauza tuturor convulziilor umanității și suferinților celor mari și buni, care în zbuciumul nefericirii lor desvălue o măreție a sufletului uman, și o putere de simpatie, ce ne face să-i admirăm, să ne identificăm cu ei, să trăim viața și aspirațiile lor prin propriile noastre emoțiuni,—să exclamăm: „ce minune e omul!"

In puterea artistică de a ne face să vibrăm cu toată ființa noastră pentru tot ce e mare, bun și frumos și de a simți repugnare adîncă pentru tot ce'i egoist, mic, rău și urît stă valoarea etică a lui Shakespeare,—nu în soarta vieții personagiilor și în distribuția nedreaptă a justiției în lume.

Un lucru îl simțim adînc, cu toată puterea sufletului nostru: răul e cauza eternă a convulziilor umanității, care se frămîntă și se zbuciumă pentru a-l expulsa, ca pe un toxic incompatibil cu esența vieții cu prețul atîtor răstigniri a celor buni!

Această luptă, cu sacrificii divine, menține etern în lumină scara valorilor sufletului uman și formează esența tragismului în piesele lui Shakespeare, peste elementul senzațional, justițiar și poetic.

Colaborînd cu Shakespeare, în conviețuirea sufletească cu creațiile lui neperitoare, o cută desigur rămîne și'n sufletul nostru, ce ne face să înțelegem majestatea morală eternă a umanității, peste tot ce-i trecător. *The myriad-minded* Shakespeare e cel mai mare artist și moralist. „El e singurul lui biograf; și nu poate spune nimic nimărui decît lui însuși din noi," spune Emerson, concentrat și plin de înțeles.

*

Criticii piesei *King Lear* întrebuințează superlativul hiperbolic, fără ezitare:

„Tot ce putem spune ori concepe despre *King Lear* e neputincios. A încerca să dai o descripție a piesei ori a efectului produs asupra minții noastre, e simplă impertinență; totuși trebue să spunem ceva: este deci cea mai bună din toate piesele

lui Shakespeare", [1] spune Hazlitt, în desperare de a găsi „cuvîntul ce exprimă adevărul".

„Este cu mult cea mai aeschiliană dintre operele lui Shakespeare: cea mai elementară, cea mai oceanică, cea mai titanică în concepție," [2] spune Swinburne, în paroxismul superlativizării calităților acestei piese.

King Lear cuprinde întreg geniul lui Shakespeare. Dacă printr'o catastrofă ar fi dispărut toate operele lui, afară de *King Lear*, complexitatea și puterea geniului lui Shakespeare, pentru noi, n'ar fi cu nimic micșorate, crede Bradley,—poate, cel mai profund cunoscător al lui Shakespeare, astăzi.

„E cel mai înalt specimen pe care-l avem, de ceiace cu adevărat se numește dramă gotică", [3] spune Hudson, minunat de grandoarea concepției și armonia construcției, în *King Lear*.

Dowden [4] vede în *King Lear* înțelesuri adînci și eterne, ca în *Prometheu Inlănțuit* al lui Aeschil și *Faust* al lui Goethe; iar Bradley [5] grupează această piesă cu *Divina Comedia* lui Dante, simfoniile lui Beethoven și statuele lui Michel Angelo din capela Medicișilor.

Coleridge caracterizează astfel scena 4, Act, III, din *King Lear*, în care, subt furia vijeliei și trăsnetelor cerului, divaghează înțelept: nebunia reală a Regelui Lear, nebunia simulată a lui Edgar, nebunia profesională a bufonului și devotamentul desperat al lui Kent.

„Cu siguranță o așa scenă n'a fost concepută pînă la Shakespeare, nici după el! Dacă o considerăm pentru ochi numai, e mai grozavă decît orice un Michel Angelo, inspirat de un Dante, ar fi putut concepe, și nimeni altul decît un Michel Angelo n'ar fi putut executa. Ori, dacă ar fi rostită orbilor, gemetele naturii ar părea că se transformă în glasul conștiinții umanității". [6]

Voi aminti pe lîngă această scenă, remarcată de Coleridge, o situație din Act IV. sc. 2, uimitoare prin puterea ei dramatică. E o scenă de tandreță amoroasă din care exală oroarea crimei, pînă la crispația fizică.

1 W. Hazlitt, *Shakespeare's Characters*, p. 108.
2 A. C. Swinburne, *A Study of Shakespeare*, p. 171.
3 H. N. Hudson, *Shakespeare: His Life, Art and Characters*, vol. II, p. 353.
4 Cf. E. Dowden, *Shakespeare: His Mind and Art*, p 259.
5 Cf. A. Bradley, *Shakespearean Tragedy*, p. 244.
6 S. T. Coleridge, *Lectures and Notes on Shakespeare*, p. 341.

Nici într'o piesă *răul* nu e așa de puternic și de respingător reprezentat ca în *King Lear*. In *Othello*, caracterul lui Iago e mai bogat deliniat, dar Othello era un străin pentru Iago, pe cînd oroarea pe care o inspiră Edmund, Regan și Goneril are savoarea ironică a paricidului. Apoi cruzimea grozavă a celor două eroine e mai teribilă decît orice a imaginat Shakespeare în descripția răului. Caracteristic spune Albany: „Diformitatea morală nu pare așa de oribilă în demon ca în femee":

Goneril dă o sărutare de dragoste lui Edmund, suggerîndu-i totodată să asasineze pe Albany, soțul ei; astfel el putea urca tronul prin căsătoria ei cu *„scumpul Gloucester"*.

Ultimele două cuvinte de desmerdare amoroasă au putere de trăsnet: ele evoacă brusc participarea lui Edmund, la scoaterea ochilor lui Gloucester, tatăl lui. Prin această crimă numai Edmund ajunsese conte de Gloucester. după dreptul de moștenire.

Mi se pare o scenă unică, chiar în Shakespeare, ca concentrare de tot ce-i odios și respingător, în lumina ironiei tragice.

*

Și totuși această extraordinară capodoperă a omenirii nu e scutită de a trece pe subt furcile caudine chiar ale unora dintre acei critici care-i fac apoteoza. Azi e reprezentată pe scenă mai rar decît celelalte tragedii din repertorul lui Shakespeare; iar în trecut nu s'a bucurat niciodată de o prea mare popularitate, decît doară travestită și remorcată de Tate. E și aici o ironie a soartei!

Voi transcrie exact cuvintele lui Bradley, care invederează succint și precis problema ce se pune dela sine, cînd privești *King Lear*, în raport cu capacitatea și putința technică a scenei.

„Cînd citesc *King Lear*, două feluri de impresii mi se impun minții, care par că răspund la două categorii de fapte. *King Lear* mi se pare cea mai mare operă a lui Shakespeare, dar, în același timp, am impresia că *nu* este cea mai bună piesă a sa. Și mă găsesc că înclin să o consider din două puncte de vedere diferite. Cînd o privesc strict ca dramă, mi se arată, deși în anumite părți covîrșitoare, hotărît inferioară, ca tot, lui *Hamlet*, *Othello* și *Macbeth*. Cînd simt că e cu mult mai mare decît oricare dintre aceste și că e cea mai înaltă revelație a geniului lui Shakespeare, mă găsesc că nu o privesc numai ca dramă, dar că în mintea mea o pun alături de opere ca *Prometheu*

Inlănțuit, Divina Comedia și chiar de cele mai puternice simfonii a lui Beethoven și de statuele lui Michel Angelo din capela Medicișilor". [1]

Impresiile lui Bradley, citind *King Lear*, sînt evident influențate de conștiința limitării posibilităților de reprezentare a scenei teatrale și de codul dramatic obișnuit. Mai mult, din clasificarea impresiilor se vede că Bradley admite implicit numai criteriul sensorial, cînd judecă, după puterile de concretizare ale scenei, calitatea dramatică a unei piese de Shakespeare.

„Scena este proba calității strict dramatice, și *King Lear* e o piesă prea enormă pentru scenă". [2]

Din punctul său de vedere, Bradley desigur e consecvent în aserțiunea sa. In adevăr, a îndesa tot cuprinsul piesei *King Lear* în limitele scenei teatrale, pentru a o prezenta spectatorilor care așteaptă să *vadă* și să *audă* lucruri ce nu se pot decît *imagina*, însamnă să cerci a vîrî Turnul Eifel într'o cutie de chibrituri.

De asemenea Bradley are dreptate, din același punct de vedere, cînd contrazice pe Hazlitt, care găsește că *King Lear* e cea mai bună din toate piesele lui Shakespeare.

Dar din acest punct de vedere, scena e mică pentru oricare din piesele lui Shakespeare,—*King Lear* deține numai recordul între ele.

Din studiul pieselor lui Shakespeare rezultă însă o altă concepție despre rolul scenei în teatru, care pare să fi fost și a lui Shakespeare, cînd a creat piesele lui pentru a fi jucate pe scenă, —căci Shakespeare era în primul loc om de teatru și a scris exclusiv pentru scenă.

Fără îndoială că Bradley recunoaște că *King Lear* nu e o piesă lipsită de scene dramatice perfecte, din punctul său de vedere; totuși „*King Lear*, ca tot, este o piesă imperfect dramatică și e ceva chiar în esența ei în războiu cu simțurile". [3]

„Imensul cuprins al operei; massa și varietatea experienței intense pe care o conține; interpenetrația imaginației sublime, a pathosului impresionant și a humorului aproape tot atît de mișcător cași pathosul; vastitatea frămîntării atît a naturii cît și a pasiunii umane; nesiguranța în determinarea locului unde acțiu-

1 A. C. Bradley, *Shakesperean Tragedy*, p. 244.
2 *A. C. Bradley*, op. cit., p. 247.
3 A. C. Bradley, op. cit., p. 248.

nea are loc și a mișcărilor personagiilor care se perindă pe această scenă; strania atmosferă, rece și întunecată, care ne izbește de îndată ce intrăm pe această scenă, învăluind aceste figuri și mărindu-le formele ca o ceață de iarnă; înfiorarea cu suggestii ale existenții unor vaste forțe universale, amestecîndu-se în lumea destinelor și pasiunilor omului,—toate aceste împedecă claritatea dramatică, chiar cînd piesa este cetită, iar pe scenă nu numai că refuză să se reveleze complect prin simțuri, dar pare a fi aproape în contrazicere cu ele. Aceasta nu se întîmplă cu celelalte mari tragedii". [1] „Adevărul este că Shakespeare, în această piesă are un material prea vast pentru a-l putea întrebuința cu o complectă eficacitate dramatică". [2]

Așadar scena, fatal neîncăpătoare pentru un material atît de bogat și variat și pentru o acțiune atît de vastă, e dela început o cauză de scădere dramatică organică a piesei *King Lear*, după Bradley. O altă cauză de inferioritate dramatică, deși de natură deosebită, Bradley o găsește în faptul că: „Improbabilitățile în *King Lear* cu siguranță întrec cu mult pe ale celorlalte tragedii, în număr și grosieritate." [3]

Nu mai insist asupra altor multe diferite neajunsuri dramatice, găsite de Bradley în *King Lear*.

Aceasta-i analiza severă și competentă făcută piesei *King Lear* de către criticul Bradley.

Cînd însă criticul Bradley își lasă deoparte criteriile critice și se abandonează cu totul piesei *King Lear*, iată ce spune:

„Cum se face, totuși, că această dramă imperfectă ne copleșește într'atîta încît ori devenim inconștienți de defectele ei, ori le privim ca lucruri aproape neglijabile? Indată ce ne punem această întrebare recunoaștem, nu numai că piesa *King Lear* întrunește calități curat dramatice, care întrec cu mult defectele ei, dar că mărimea ei consistă în parte în efectele imaginative de o natură mai vastă. Și, căutînd izvoarele acestor efecte, găsim printre ele unele chiar dintre acele lucruri care ne păreau din punct de vedere dramatic greșite ori dăunătoare. Astfel, pentru a lua de îndată două din cele mai simple exemple de acest fel, chiar acea nesiguranță în determinarea localității de care am pomenit, și acel exces în massa de material și

1 A. C. Bradley, op. cit., pp. 247, 248.
2 Id., Ibid., p. 256.
3 A. C. Bradley, op. cit., p. 256.

numărul personagiilor, evenimentelor și acțiunilor, în timp ce împedică claritatea viziunii, au în același timp o valoare pozitivă pentru imaginație. Ele dau sentimentul vastității, sentimentul nu al unei scene ori al unui loc particular, ci al lumii; ori, pentru a vorbi mai exact, al unui loc particular care este deasemenea o lume. Această lume pentru noi e obscură, în parte din cauza imensității ei, în parte pentru că e plină de întunecime; și în aceastà obscuritate forme se apropie și se depărtează, ale căror fețe văzute pe jumătate și mișcări ne umplu de groază, de oroare ori de cea mai îndurerată milă,—simpatii și antipatii pe care ni se pare că le simțim nu numai pentru ele dar pentru întreaga omenire. Această lume, ni se spune, se numește Britania; dar să nu o căutăm în atlas după cum nu căutăm Caucasus, unde Prometheu a fost înlănțuit" [1].

*

Astfel Bradley constată singur în *King Lear* o putere extraordinară de închegare a viziunilor și înfiorare a sufletului cu emoțiuni, presimțiri, ingîndurări stranii și misterioase. Cauzele? Chiar dintre acele care sînt considerate de Bradley erori dramatice, pentrucă nu sînt lucruri de esență dramatică, ci de o altă natură. In orice caz însă, dacă cauze ce nu sînt de natură dramatica, produc totuși un așa covîrșitor efect asupra noastră, piesa, nu se poate spune, că se prezintă cu deficit dramatic. Oricare ar fi nomenclatura efectului, evocarea vieții umane prin închegarea viziunilor și 'nfiorarea sufletului sînt cele mai caracteristice efecte dramatice, care consacră puterea dramatismului piesei. Căci nu e vorba aici, chiar după Bradley, de provocarea în noi a unei stări sufletești de meditație filosofică numai, caracteristică literaturii alegorice și simbolice, ci de înfrigurarea întregei noastre ființi, în toate capacitățile sufletului, pînă la halucinații.

De fapt, nu materialul piesei contribue la acest efect dramatic, ci procedeul artistic al scriitorului. Shakespeare, ca toți marii artiști, se servește de materialul compoziției numai ca mijloc în creația unei vieți sufletești verosimile; materialul îl deformează uneori până la contrazicerea brutală a probabilităților rea-

1. A. C. Bradley, op. cit., p. 261.

lității. Totul e ca legile spiritului să nu fie încălcate, căci ele singure sînt eterne; aici stă imponderabilul talentului artistului creator de adevăruri veșnic valide, nu în forma mulajelor peritoare.

Numai imaginația dramatică dă trăinicie spirituală operelor de artă,—de orice fel de artă și în orice gen sau școală literară, din orice epocă.

Valoarea artistică a poemelor homerice nu stă în miturile zeilor, ci în caracterul dramatic al personagiilor terestre, create de imaginația dramatică a poetului, cași expresia Jocondei, de aceiași imaginație a pictorului.

Ceiace-i viu într'un mare epos, într'un roman modern, nuvelă ori piesă de teatru nu e narațiunea faptelor, ci sufletul omenesc, înurnat în operă, cu secretul magic de a tresări și vibra în unison cu cel care se apropie de el cu înțelegere.

„Succesul poeziei epice atîrnă de puterea autorului de a imagina și reprezenta caracterele. Fără reprezentarea dramatică a caracterelor, creația epică e narație simplă sau romantică. Esența poemelor homerice nu se găsește între zei, ci în drama caracterelor. Izvorul tuturor variațiilor e imaginația după care caracterele se disting. Viața și individualizarea caracterelor aduc cu ele toate celelalte feluri de variații" [1].

Evident că și valoarea dramatică a piesei lui Shakespeare, nu se poate califica după distribuția materialului și exigențile de concretizare ale scenei, care sînt accesorii, ci ea trebue căutată, în primul loc, în înseși esența dramatică a operei, care constă în puterea de evocare a vieții, prin resorturile imaginației dramatice. Atunci raportul dramatic dintre *King Lear* și scenă poate fi privit din alt punct de vedere decît al lui Bradley. Nu punem întrebarea dacă *King Lear* corespunde scenei, ci întrucît scena corespunde dramei *King Lear*; sau, pană unde *King Lear* se poate realiza dramatic prin senzații, și dacă realizarea acestei piese prin vasta scenă a imaginației nu e o realizare dramatică?

Drama, pe timpul lui Shakespeare, cerea foarte puțin sprijin dela scenă, pentru realizarea ei dramatică. Arta scenică și arta istrionică erau foarte rudimentare. Dramele lui Shakespeare se adresează mai mult imaginației pentru închegarea viziunilor și

1. W. P. Ker, *Epic and Romance*, pp. 17, 19.

evocarea vieții. Scena teatrală se reducea la o platformă, fără decoruri simbolice și fără cortină care întrerupe și distribue acțiunea. Pe această platformă, fiecare actor venea și-și recita pasagiul. Această platformă era atît de puțin agresivă asupra simțurilor, încît rolurile femeilor erau jucate de bărbați. Jocul imaginației era lăsat complect liber ca să realizeze piesa. Scena nu prindea ochiul, distrăgînd atenția și concentrarea internă, prin elemente cinematografice. Spectatorul trebuia să fie activ, să trăiască piesa cu propria lui imaginație. Publicul era educat în acest sens. Progresul technic a perfecționat scena și-a făcut din spectator un privitor pasiv, interesîndu-i simțurile și adormindu-i imaginația.

In Apus, scena modernă face azi sforțări de adaptare în două direcții, pentru repertoriul lui Shakespeare. Sînt teatre în care s'au suprimat complect și decorurile și costumele; în altele ingeniozitatea technicei americane e pusă să concureze cu imaginația lui Shakespeare. Ambele direcții arată același lucru: actualitatea lui Shakespeare în preocupările intelectuale și artistice în țările cu mari literaturi.

*

Dar orice piesă bună face ca scena să nu se mărginească în teatru ci să se prelungească în imaginația noastră. Aici, și numai aici, efigia abia schițată de autor capătă suflul vieții organice specifice, desvoltîndu-se în caracter, definiindu-se în personagiu dramatic. Fermentul vieții cuprins în cuvîntul magic al scriitorului, dacă nu are în el puterea tainică de a răscoli adînc puterile noastre sufletești, din care să-și tragă singur seva vitalizării și creșterii, opera creată e fără vigoare; e inertă pentru mintea și imaginația noastră, în care viziunile nu se vor închega, inspirațiile nu se vor trezi să ne șoptească. Ne găsim în fața unei simple compoziții literare, nu în a unei creații vii dramatice.

Desăvîrșirea individualizării personagiilor nu se isbutește numai prin cuvintele care le fixează cîteva momente pe scenă, înaintea noastră, ci prin colaborarea imaginației noastre explodate prin prezența lor. Dacă scriitorul nu poate să ne turbure, să ne frămînte sufletul și să ne facă colaboratorii lui, el nu e creator, ci fotograf, — și fotograful, oricîtă finețe ar avea în meșteșugul său, n'are decît meritul aparatului, care nu-i creația lui. Marii creatori în literatură sînt pictori, nu fotografi. Fotograful înghiață viața omenească în expresia unui moment dat, pictorul lasă fluidul ei viu să curgă la infinit, neistovit, în opera

lui. De zeci și sute de ani se scriu comentarii asupra Jocondei, Madonei Sixtine, Hamlet, Prometheu, Faust... asupra statuelor lui Michel Angelo, simfoniilor lui Beethoven... cu interpretări și concluzii diferite, pentrucă viața operelor neperitoare o trezim și o dinamizăm noi, prin sufletul nostru, cînd știm să ne apropiem intim de aceste creații ale geniului artistic. Prin ele se păstrează vie continuitatea sufletului uman din generație în generație, trecînd peste hotarele timpului.

Numai operele ce nu produc soluții de continuitate în istoria sufletului omenesc trăesc peste epoci, iar autorii lor au creat etern,—și Shakespeare e cel mai mare dintre ei. E vechi și actual și... viitor creator de viață. A izbutit să incrusteze cea mai autentică psichologie umană, dramatizînd'o chiar în cele mai absurde povestiri romantice. In *King Lear* a realizat și minunea de a dramatiza stări sufletești în însuși procesul nașterei lor, cînd abia le simțim fiorul vag și nedeslușit în noi. A dramatizat sufletul omenesc în elementele lui cele mai abstracte, mai nebuloase și mai chaotice, prin imaginația dramatică a intuițiilor adînci și misterioase din domeniul subconștientului.

E de observat de asemenea că în *King Lear*, Shakespeare întrebuințează maximum de sobrietate în delinierea caracterelor scenice, tinzînd oarecum spre imaterializarea procedeului de creație, prin întrebuințarea a cît se poate mai puține cuvinte. Și cu toate aceste schițele din *King Lear* se desprind singure din vastul cadran de reliefuri; se încarnează și trăesc cu o putere de viață egală cu a celor mai pletorice figuri din galeria lui. Recordul acestei metode de creație îl deține Cordelia care, din douăzeci și șase de scene din piesă, apare numai în patru și nu i se acordă decît o sută de versuri. Și cu toate aceste e tot așa de vie în teatrul lui Shakespeare cași Hamlet, Othello ori Macbeth. Sufletul ei îl simțim operant copleșitor și permanent în Regele Lear; e determinant în conduita și suferințile lui Kent, Glouster, Edgar, Bufonul, Albany... plutește în întreaga atmosferă a piesei. Cordelia e prezentă necontenit pe scenă deși lipsește mai tot timpul. O au toți în suflet fără să-i spună cineva numele. E cea mai subtilă creație a lui Shakespeare, din punct de vedere al discreției artistice și a puterei imaginației dramatice.

*

Ca să înțelegem pe Shakespeare și să-l trăim în frumusețile artei lui neîntrecute trebue să dăm foc imaginațiunii noastre, nu să-l îngheţuim pe scenă.

Ca să auzi muzica dumnezeiască din Shakespeare, nu trebue să-i verifici breviarul canoanelor dramatice, să vezi din ce şcoală este, ci să pătrunzi prin rugina timpurilor ce-au trecut peste dînsul la cuvîntul fermecat, în care el a încrustat viaţa eternă a omenirii, care e şi a ta, să-l trezeşti cu înţelegerea propriului tău suflet şi-atunci, ca dintr'o harfă eoliană, vei auzi imnuri neauzite, şi 'ntreaga ta fiinţă se va înfiora de o măreţie, în care simţi că-ţi topeşti sufletul, uitînd de propria ta existenţă.

Scena e prea mică pentru *King Lear?* E prea mult material întrebuinţat ca să încapă?

Nu din acest punct de vedere chestiunea prezintă importanţă, ci din al armonizării efectelor scenice cu al închegărilor viziunilor dramatice. Scena de multe ori paralizează ori contrazice brutal înţelesul central al piesei, falşificînd în esenţă natura chiar a eroilor principali.

Piesa *King Lear* suferă cel mai mult în reprezentarea ei pe scenă, din cauza scenei, nu din a lipsei însuşirilor ei dramatice.

„A vedea reprezentat pe Regele Lear—a vedea pe scenă un bătrîn tremurînd, sprijinindu-se de un toiag de drum, dat afară din casă de fiicele lui într'o noapte furtunoasă e un spectacol care n'are în el nimic decît ceva dureros şi desgustător. Simţim în noi dorinţa să-l adăpostim şi să-l uşurăm. Acesta este întreg sentimentul pe care l-a produs totdeauna în mine reprezentarea Regelui Lear. Lear al lui Shakespeare însă nu poate fi reprezentat pe scenă.

Neputinciosul maşinism prin care se imitează furtuna nu e mai adequat să reprezinte furia elementelor reale decît orice actor să reprezinte pe Lear... Mărimea lui Lear nu-i în dimensiunea corporală ci în cea intelectuală. Exploziile pasiunii lui sînt teribile ca un vulcan; sînt vijelii deslănţuindu-se şi deschizînd pînă la fund acea mare,—mintea lui,—cu toate vastele ei bogăţii. E mintea lui care ajunge devastată. Acest caz de existenţă în carne şi oase pare prea neînsemnat să ne gîndim la el; cum şi el însuşi îl neglijează.

Pe scenă nu vedem nimic decît infirmităţi şi slăbiciune corporală, neputinţa furiei; pe cînd, atunci cînd cetim piesa, noi nu vedem pe Lear dar sîntem Lear, – sîntem în mintea lui, sîntem susţinuţi de o măreţie care sfidează răutatea fiicelor sale şi vijelia; în aberaţiile minţii lui, descoperim o impunătoare putere de judecată, îndepărtată dela scopurile obişnuite ale vieţii, dar exercitîndu-şi puterile, cum şueră vîntul, asupra conrupţiilor şi abuzurilor omenirii... Lear e în esenţa lui imposibil să fie reprezentat pe scenă. Dar cîte personagii dramatice sînt în Shakespeare, care deşi mai adaptabile decît Lear, totuşi, din cauza unei anumite împrejurări sau al unui specific al caracterului lor, sînt inapte să fie prezentate ochiului nostru trupesc, Othello de exemplu"... [1].

*

Bradley observă că şi mulţimea improbabilităţilor din *King Lear* îi sporesc neajunsurile dramatice. Desigur şi din acest punct de vedere *King Lear* ţine recordul, deşi niciuna din tragediile lui nu sînt lipsite de contradicţiile realităţii. Istoria întreagă din *King Lear* e absurdă şi necredibilă. Dar a critica pe Shakespeare, din acest punct de vedere, e a critica imaginaţia populară înseşi, care a creat zmeii şi zînele şi le-a admis să convieţuiască cu oamenii. Shakespeare nu e autorul *povestei* din piesele lui. Romantismul naiv şi încîntător e al povestirilor romantice curente de atunci. Lumea Renaşterei purta în suflet frescheţa imaginaţiei şi tinereţa elanurilor poetice. Realitatea era voinţa şi imaginaţia acelei exuberante generaţii. Adeseori *povestea* în Shakespeare e absurdă, pentrucă e anachronică. În ţesutul improbabilităţilor de fapt însă, Shakespeare n'a strecurat o singură neverosimilitate a sufletului omenesc. Nici o contravenţie la legile sufletului uman, în întreaga lui maşinărie dramatică!

„Inprobabilităţi grosolane de circumstanţă nu sînt tocmai rari în Shakespeare. Vrăjitoarele în *Macbeth* şi stafia în *Hamlet* desigur nu sînt mai probabile ca fapte decît împărţirea regatului lui Lear. Dar e un fel de improbabilitate care nu se găseşte în Shakespeare, dezvoltarea sistematică a bunătăţii din răutate, a puterii din slăbiciune; unirea a ceiace, fie în domeniul sentimentului ori al intelectului, e antagonic şi incompatibil" [2].

Povestea din *King Lear* chiar dela început e absurdă; absurd începe şi *Hamlet* şi *Macbeth,* căci supranaturalul e absurd.

1. E. D. Jones, *English Critical Essays,* (C. Lamb, *On The Tragedies of Shakespeare), pp. 111, 112.*
2. H. N. Hudson, *Shakespeare: His Art and Characters,* vol. II, p. 365.

Arta modernă cere verosimilitatea faptelor. Shakespeare admite fără nicio rezervă absurditățile povestirilor romantice, iar uneori deformează voit realitatea, în scop de a caracteriza sufletul personagiilor, în mod etern.

Shakespeare nu e un realist în înțeles modern: nu caută pe evreu în Shylok, pe maur în Othello, pe roman în Caesar și Coriolan; nici adevăruri istorice în Britania lui Lear ori caracterul roman în piesele lui istorice cu personagii romane. El nu face operă de *Kulturgeschichte*, ci *creiază* pentru umanitatea eternă, prin datele și legile elementar neschimbătoare ale sufletului omenesc. Personagiile lui nu concurează cu autenticitatea istorică prin asemănare realistă, intrînd în anonimatul schimbător și peritor al creațiilor lui Dumnezeu. Creațiile lui Shakespeare sînt un spor în natură, un adaos la registrul stării civile prin originalitatea și eternitatea lor. Ele vor trăi cît va trăi omenirea pentru că nu trăesc prin ce-i peritor și schimbător ci prin ce-i etern. Iată de ce deformarea realității în aspectele ei, nu numai că nu are nicio importanță din punct de vedere al artei lui Shakespeare, dar e chiar un sport al lui, în care se complace. Ca însuși Regele Lear, care prin nebunia lui ne desvălue cea mai adîncă judecată, Shakespeare, prin neverosimilitățile lui, dramatizează cea mai veridică autenticitate a sufletului nostru. Astfel teatrul romantic al lui Shakespeare formează cea mai realistă literatură, nu numai a unei epoci sau a unui popor ci a tuturor epocilor și a tuturor popoarelor.

Teatrul lui Shakespeare conține dezvoltarea înaintea noastră a celor mai puternice sentimente și pasiuni, care caracterizează sufletul umanității în toate timpurile.

Pentru caracterizarea sentimentelor puternice, absurdul în teatrul lui Shakespeare, cași în viață, nu e numai un mijloc dar e chiar un criteriu.

Ce poate fi mai caracterizant pentru marea generozitate și iubire din sufletul lui Lear decît împărțirea regatului! Tocmai absurditatea faptei caracterizează generozitatea sufletului. Și Shakespeare pune astfel dela început accentul puternic pe natura sufletului bătrînului Lear. De aici urmează toată desfășurarea dramei.

Iubirea nobilei venețiene pentru un om de altă rasă, nu e ceva absurd? Dar Shakespeare ia anume această împerechere absurdă între Desdemona și Othello pentru a caracteriza tocmai

pasiunea celei mai romantice iubiri, sfidînd absurdul fizic. Desdemona iubește pe Othello numai dupăce îi cunoaște trecutul și eroismul lui cavaleresc. Desdemona spune că „vede fața lui Othello în mintea lui", și'n această frază stă virtual întreaga piesă.

Shylock urăște cu pasiune sălbatecă pe Antonio. Poate fi o dovadă mai evidentă de puterea acestei pasiuni a lui Shylock decît credința lui oarbă în absurda poveste a litrei de carne acordată de justiția unui stat?

Marile iubiri, marile pasiuni sînt absurde și absurdul e cel mai sigur criteriu al lor.

Supranaturalul, o altă categorie de absurd, e utilizat de Shakespeare în același scop dramatic. Umbra, în *Hamlet*, arată bănuiala crimei în sufletul tuturor; vrăjitoarele, în *Macbeth*, exteriorizează ambiția care'l chinuia pe generalul regelui Duncan.

Niciuna din operele lui Shakespeare nu cuprinde un tumult atît de furtunos de pasiuni omenești ca *King Lear*, de aceia această piesă deține recordul neverosimilităților și absurdităților în domeniul faptelor și realităților.

*

Interesul care ne prinde sufletul în această piesă nu e ingratitudinea și consecințele ei. Din acest punct de vedere Lear ar fi un erou pasiv. „Acel demon cu sufletul de marmoră, mai hidos, cînd se arată într'un copil, decît monștrii mării", care nu e o figură ci o viziune pentru Lear, în adevăr face pe bătrînul rege să reverse din sufletul lui vulcanic acele torente de lavă topită, împotriva Reganei și Gonerilei, neîntrecute în literatura lumii. Vijelia suferințelor lui Lear, majestatea înțelepciunii în nebunia lui, superba renunțare la toată pompa și mărirea care l-au încîntat și înșelat până la 80 de ani, concentrarea cu desperare a întregii lui existenți într'un moment de iubire pentru dumnezeeasca Cordelie, desnădejdea chaotică a perderei ei pentru veșnicie... toate aceste frămîntări, ale celui mai mare, mai bun și mai vehement suflet din galeria lui Shakespeare, încunună sfîrșitul piesei cu *triumful spiritului și al iubirii*, prin negurile nebuniei,—lăsîndu-ne copleșiți de misterul că forțele mari ale minții sînt dincolo de domeniul inteligenții, în infinitul elementar al inconștientului din sufletul omului.

Apoi însuşi faptul interpenetraţiei a două *intrigi* similare în piesă dă o semnificare mai adîncă decit dramatizarea unui fragment de viaţă umană. Inţelesuri mari pătrund întreaga atmosferă, infiltrîndu-se în toate episoadele acţiunii omeneşti, învăluind şi contopind totul într'o unitate mistică, care te absoarbe şi te disolvă.

*

Shakespeare e *creator* în *artă* nu în *intriga* dramelor lui. El nu poate fi judecat după un cod artistic prestabilit, ci din analiza mijloacelor artistice *create* de el reesă o nouă poetică, dupăcum Aristot, analizînd mijloacele artistice ale marilor tragici antici a fixat regulele *Poeticei* lui.

Shakespeare a creat arta cea mai subtilă şi limba cea mai bogată [1] în comprehenziunile cele mai adînci ale nuanţelor sufleteşti. Cu acest aparat a lăsat omenirii opere neperitoare, dînd nemurire creaţiilor lui, prin cea mai puternică imaginaţie dramatică şi cea mai neţărmurită simpatie de înţelegere a vieţii în toate formele ei, până la panpsihismul cosmic.

Toate aceste forţe şi izbutiri titanice se simt pulsînd viaţa eternă în construcţia gigantică, care este *King Lear*.

I. Botez

---

1 Recordurile bogăţiei lexice: Shakespeare întrebuinţează 15000 cuvinte; Iliada şi Odysseia, la un loc, 9000; Milton 8000; Biblia 6000.

„Poetic"

Ca şi multe alte polemici din filozofie, discuţiile esteticienilor asupra întrebării: „Ce e poezia şi sentimentul poetic?" pare a presupune că nomenclatura curentă, populară, a fost statornicită cu profunde scrupule ştiinţifice şi logice.

Esteticienii pleacă dela noţiunea „poezie", ca şi cum ea ar fi o idee stabilă şi unitară. Nimic mai fals decît această convingere preconcepută. E probabil că la început, la baza noţiunii „poezie" a fost ritmul. Poetul era un om care scria cu ritm şi măsură. Pe acest fond primitiv s'au depus cu încetul o sumă de alte idei şi înţelesuri foarte diverse, care fac din „poezie" o noţiune discordantă, cuprinzînd tendinţi logice contradictorii sau disparate, şi în acelaşi timp un cîmp de bătae potrivit pentru filozofi.

Cum cuvîntul „poetic", ca toate cuvintele, nu numai că se complică şi evoluează ca sens cu timpul, dar variază şi în acelaşi epocă dela o clasă socială la alta, am fi în drept să cerem filozofului să ne precizeze mai întâiu la ce perioadă istorică şi la ce grup de oameni se referă; în al doilea rînd să ne explice, dece tocmai *acest* înţeles vrea el cu tot dinadinsul să-l lege odată pentru totdeauna de cuvîntul „poetic", şi nu ori care altul.

Chiar după ce am delimitat o noţiune în timp şi spaţiu, ea rămîne totuşi, adesea, echivocă, fie pentru că e un conglomerat de sensuri diferite, fie pentru că a păstrat din înţelesurile timpurilor trecute tendinţi logice nedesluşite şi nepotrivite cu înţelesul principal. După cum armonicele unei note muzicale renunţă la individualitatea lor pentru a constitui timbrul sunetului fundamental, tot astfel, uneori, sensurile trecute ale cuvîntului, fără să ajungă conştiente ca atare, îi dau acestuia o nuanţă caracteristică şi precisă pe jumătate logică pe jumătate afectivă.

Astfel, dacă ne întrebăm ce se găseşte *actualmente* subt cuvîntul „poetic", luat în sensul foarte popular, mitocănesc dacă vreţi, vom descoperi în domeniul astfel restrîns, mai multe tendinţi logice.

Poetul e mai întăiu un om care dispreţueşte „noroiul greu al prozei", un om desinteresat, inapt să rezolve problemele vieţii de toate zilele, şi preocupat de fapte şi sentimente fără aplicaţii practice, dar mai înalte, mai nobile, mai elegante, mai „*chic*" şi cu un prestigiu misterios, în care simţi ecoul străvechii convingeri că poetul e inspirat de puteri divine—părere suggerată poate de poeţi înşişi. Acest fel de-a înţelege cuvîntul nostru nu are nimic aface cu estetica, şi nu ne interesează.

Vom observa în al doilea rînd că anumite fenomene ale lumii exterioare merită să fie titulate „poetice", şi că cele care, dimpotrivă, sînt „prozaice" pot prezenta această însuşire în diverse grade—ca şi cele poetice dealtfel. Mai poetică decît orice e luna, în special luna plină; într'un grad mai slab stelele şi noaptea fără lună, apoi lacul, izvorul, pădurea, marea, munţii şi cîmpia, în ordine descrescătoare. Natura, dar natura fără amestecul omului, căci după cum se ştie, mîna omenească, civilizaţia, depoetizează creaţia lui Dumnezeu.

Dar aici intervine deosebirea de grad, de care vorbeam: operele unei civilizaţii rudimentare mai păstrează o nuanţă poetică, cele ale civilizaţiei înaintate, nu. Coliba, satul şi poteca au o hotărîtă superioritate din acest punct de vedere asupra casei, a oraşului şi a şoselei.

Mai sînt poetice: visul, umbra, florile, fluturii, muzica, singurătatea, tăcerea etc.

Dintre sentimente, dragostea, după cum ştiţi prea bine, lasă mult în urmă, ca „poezie", pe toate celelalte.

Bine înţeles, culmea „poeziei" e atinsă atunci cînd combini mai multe elemente „poetice". Astfel, cromolitografiile cele mai căutate reprezintă o păreche de îndrăgostiţi, subt lumina lunei pline, lîngă un lac.

Intreagă această teorie a poeziei se arată azi foarte puerilă. Dar ea ne apare aşa pentrucă e demodată; în realitate ea e modul epocei romantice de-a înţelege poezia.

Moda şi demodarea sînt fenomene datorite claselor sociale. Un fel de-a se îmbrăca, de-a se purta, de-a vorbi etc. e adoptat spre pildă de clasele de sus, fie pentru că le place, fie pentru a se distinge de clasele inferioare. Dar acestea—din snobism—care e o tendinţă tot atît de veche cît şi societatea, cu toată noutatea termenului—încep să maimuţărească „moda" celor superiori lor socialmente. In curînd, cei din clasa de sus bagă de seamă, că felul lor de-a fi s'a trivializat, şi deci nu-i mai distinge, şi atunci se văd siliţi să-l schimbe adoptînd o nouă „modă". E drept că astăzi schimbarea modei, mai ales în ce priveşte îmbrăcămintea, a devenit un fenoment atît de obişnuit, încît are loc mecanic, fără să mai fie nevoe de trivializare.

Cam la fel se petrec lucrurile în literatură, cu deosebirea că avem aface aici nu cu clase sociale ci cu clase intelectuale, care numai într'o măsură oarecare se confundă cu cele dintăiu. Şi mai e încă o deosebire importantă: In evoluţia sensibilităţii estetice, şi deci a artelor, intervine, mult mai mult decît în alte demodări, nevoia subiectivă de schimbare, setea după ceva nou, indiferent de cota socială. Totuşi, trivializarea joacă şi aici un rol principal. O ilustrare foarte bună a fenomenului ne-o dă începutul de popularizare a armoniei muzicale „moderne", care scandaliza atît pe părinţii noştri („N'auzi ce falş e?"). Asemenea acorduri răsună azi în mii de gramofoane. Citám între multe alte exemple posibile primele măsuri dintr'un Black-Bottom intitulat „Miss America", şi care amintesc mult maniera lui Dukas.

O trivializare foarte violentă de acest fel a păţit-o şi poetica romanticilor. Şi de aceia cetind azi pe Lamartine sau pe Musset, avem atît de des impresia că sînt mitocani.

Cu toată antipatia ce ne-o inspiră acum poetica romantică, ea merită totuşi să o analizăm şi să încercăm a da de urma principiului ei,—presupunînd, bine înţeles, că e unitară şi că are deci un astfel de principiu unic.

Intr'adevăr, putem să ne întrebăm, ce au comun toate acele lucruri disparate, enumerate mai sus, ca să merite toate epitetul de „poetic", şi de ce au ele puterea de suggestie pe care acest epitet o presupune. Vom răspunde la acestea după o scurtă digresiune necesară.

* * *

Printre alte multe feluri de discontinuităţi, sufletul omenesc prezintă o stratificare *sui generis*, ba chiar două sisteme de stratificaţii suprapuse:

Perioadele succesive ale copilăriei şi, în general, ale timpurilor demult trecute, continuă să existe în noi, ele formează poate chiar temelia noastră sufletească şi ne determină felul de a fi, fără să ne dăm seama. Dovadă de realitatea lor eficace sînt acele *bouffées de passé* misterioase: un miros, un gust, o melodie ne pătrund deodată de o emoţie cu totul caracteristică, şi despre care putem spune numai că are nuanţa trecutului. Cînd ne dăm osteneala şi cînd reuşim să dăm de urma originei acelui sentiment, ajungem foarte des să-l localizăm în copilărie. O uimitoare descriere a acestui fenomen se găseşte în Proust (Du côté de chez Swann. Vol. I pag. 46—49).

Alte adînci zăcăminte sufleteşti sînt acele ale memoriei ancestrale. In fundul inconştientului zace, în pături suprapuse, experienţa strămoşilor noştri din epocele preistorice. La suprafaţă ea se arată prin atîtea şi atîtea instincte şi mişcări instinctive, cum e spre exemplu bălăngănitul braţelor în timpul umbletului — reminiscenţă a mersului în patru labe—dar şi prin sentimente „instinctive" cum e frica de întuneric.

De altfel, poate că aceste două sisteme de stratificaţii se confundă în parte. După un principiu biologic — ce-i dreptul, cam

controversat — embrionul trece, în evoluția lui, prin aceleași forme prin care au trecut speciile în transformarea lor una într'alta, până la apariția omului. Tot astfel se poate ca evoluția psihică a copilului, să repete, oarecum, evoluția omului primitiv până la omul de azi.

Rolul „poeziei" pare a fi să trezească răsunete din aceste adîncuri stratificate ale sufletului. Intr'adevăr, să trecem în revistă din acest punct de vedere, datele poetice enumerate.

E evident că noaptea trebue să fi reprezentat pentru omul primitiv o noțiune pătrunsă de efectele cele mai puternice: Noaptea ies fiarele sălbatice din vizuini și umblă după pradă; noaptea îl pîndesc dușmani și pericole de tot felul; noaptea, în fine, e vremea visurilor, care îl îngrozeau cînd erau rele, și care constituiau, de sigur, totdeauna pentru el lucrul misterios prin excelență, o realitate alături de cea adevărată, și căreia în nici un chip nu-i putea da de rost — și deaceia visul e unul din principalele ingrediente „poetice".

Dar ne-am putea întreba: Dacă spaima, legată de noapte în mintea omului primitiv, dă astăzi nopții nuanța „poetică", de ce lumina lunii întărește această nuanță? Noaptea neagră trebue să fi fost doar mult mai spăimîntătoare pentru el, decît cea cu lună.

In primul rînd, întunericul complect e, prin el însuși, indescriptibil pentru poet. Poetul ar putea cel mult să ne vorbească de sentimentele provocate de besnă; dar atenția omului mediu e îndreptată natural în afară. Lui îi trebuesc obiecte exterioare care să-i evoace sentimentele, nu exprimarea sentimentelor însăși. Descrierea acestor sentimente e mai curînd treaba psihologului. El e minierul care coboară în măruntaele sufletului și aduce de acolo metale utile. Poetul e un amator care lovește cu ciocanul numai ca să ne facă să auzim ecourile din adîncimi.

Dar afară de aceasta, dacă noaptea neagră era pentru omul primitiv mai înfricoșătoare, în schimb noaptea luminată de luna reprezenta, de sigur, pentru el o problemă misterioasă. Lumea sublunară, pe care o vedea rar, căci de obiceiu noaptea dormea, sau stătea ascuns în peștera lui, era asemenea visurilor întru cîtva, o realitate identică și totuși deosebită de cea adevărată. Așa se explică poate că până azi lumina tăcută a lunii e înrudită în sufletul nostru cu visarea, are o nuanță ireală.

E ușor de văzut că poezia celorlalte fenomene enumerate poate fi explicată în același fel. Natura sălbatecă e tovarășa intimă de toată clipa a omului primitiv, iar pentru copil ea e decorul necesar al basmelor și al aventurilor cu haiduci sau piei-roșii. E natural ca pădurea să aibă mai mare răsunet afectiv decît marea sau cîmpia, și pentru că e mai întunecoasă și mai misterioasă, și pentru că e mai periculoasă—căci nu oferă orizontul larg al celorlalte — și pentru că e o cunoștință mai veche a omului primitiv, care a fost vînător înainte de-a fi pescar sau păstor. In ce privește situația privilegiată a lacului din punctul de vedere al „poeziei", vom comenta-o mai tîrziu.

E evident iarăși că singurătatea și tovarășa ei, tăcerea, înseamnă pericol și frică pentru omul primitiv, ca și pentru copil.

Coliba și toate celelalte atribute ale unui început de civilizație mai sînt întrucîtva legate de timpurile depărtate ce ne interesează, spre deosebire de decorul civilizației actuale.

Umbra neliniștea și ea, și-l lăsa nedumerit pe omul primitiv, pentrucă amintește noaptea, dar mai ales pentrucă e iarăși o realitate fără consistență, o realitate ireală. Nu fără un puternic reazim ancestral a putut umbra să simbolizeze cu atîta încăpățînare neființa ca și tot ce e efemer.

Florile și fluturii sînt anexe ale naturii, și au parte astfel de poezia inerentă ei. Ceia ce sporește însă aici impresia „poetică" sînt culorile vii. Sălbatecii, după care putem reconstitui până la un punct omul primitiv, și copiii sînt atrași de culorile bătătoare la ochi. Tot prin „poezia" culorii vii se explică de ce, în literatura romantică și în general în acea care e pe placul marelui public de azi, cerul e mai des senin decît înourat și marea mai totdeauna albastră sau verde și mai niciodată cenușie, cum, de fapt, e adesea. In schimb, pentrucă nu face parte din decorul naturii, un covor, oricît de pestriț ar fi, nu e „poetic". Numai pietrele scumpe, și colorate și strălucitoare, au fost „poetizate" de cîțiva parnasieni și simboliști.

*

Bine înțeles, pentruca toate cîte le-am înșirat să facă impresie „poetică", trebue să nu fii într'un contact prea îndelungat cu ele. Astfel trebue recunoscut că țăranii nu cunosc „poezia naturii". In poeziile populare, natura nu e decît decorul necesar pentru conținutul epic sau liric; și numai atunci recîștigă o valoare „poetică" proprie, cînd țăranul exprimă nostalgia locurilor părăsite demult.

*

Intre fenomenele „poetice" am pus și muzica. Dar nu ori cărui fel de muzică i se potrivește acest epitet. Un marș cîntat de muzica militară nu e poetic, ci numai muzica „visătoare", „sentimentală", adică acea cu un profund răsunet afectiv.

Efectul pe care muzica îl are asupra noastră e și el o problemă. Cum se face că anumite sunete, simultane și succesive, ne impresionează atît de adînc? După unii, originea muzicii ar fi dansul sau nevoia de ritm în timpul muncii. Dar ne pare că pe aceste căi nu putem da seama de acea răscolire puternică a sentimentelor noastre adînci, ce caracterizează muzica. Mult mai verosimilă e hipoteza datorită lui Darwin. Se știe că în multe specii animale, bărbatul, în epoca dragostei, caută să atragă femela prin

cîntec. Se pare că o anumită specie de onagru emite cu ocazia aceasta o gamă aproape completă. Astfel, combinaţia sunetelor muzicale, deşi nu mai are vechea semnificaţie, a rămas totuşi asociată în fundul memoriei ancestrale cu emoţia erotică transfigurată, şi trezeşte reminiscenţe afective foarte neprecise dar puternice.

Dacă e aşa, atunci înţelegem de ce un anumit fel de muzică e „poetic", şi altul nu. Hipoteza lui Darwin explică numai originea muzicii; de atunci ea a evoluat şi alte idei şi sentimente au acoperit fondul primitiv. Muzica aceia care a rămas mai aproape de natura ei originară, aceia care, mai primitivă, trezeşte, asemenea luminii de lună, ecouri afective străvechi, e muzica sentimentală şi „poetică".

*

Putem trece acum la analiza dragostei ca fenomen „poetic". Aici s'ar părea că teoria noastră nu se mai potriveşte; s'ar părea că dragostea consistă în sentimente şi idei orientate actual, şi nu spre trecut, că ea tinde spre satisfacerea unor scopuri imediate, şi că n'ar putea deci să trezească în inconştient reminiscenţe cu totul ineficace, nepotrivite cu acele dorinţi actuale. Dar trebue să observăm că dorinţele... să le zicem „precise", şi care singure sînt cu adevărat actualiste, nu sînt considerate după felul de a vedea popular romantic pe care l-am adoptat pentru durata acestui articol, nu sînt considerate deloc ca „poetice", ci dimpotrivă, ca de un prozaism desăvîrşit. „La poésie de la chair" e o noţiune cu totul străină sistemului poetic popular, şi născută chiar din opoziţie cu acesta.

In general, complexul de sentimente violente care e dragostea, adesea nici nu cuprinde acele dorinţi precise. Haeckel spune, puţin cam brutal, că omul cînd e îndrăgostit nu e deloc conştient de ce vrea, şi că singure anumite celule din el îi cunosc scopul adevărat. Avem deci şi aici, ca şi la muzică, o deviare, o transfigurare a sentimentelor primitive. Şi pare verosimil că ceiace constitue puterea şi nuanţa misterioasă şi „poetică" a sentimentelor dragostei, e că face să răsune amintirile erotice ancestrale, asemenea muzicii.

Cauza dragostei „poetice" e, pe deoparte îmbrăcămintea care ascunde obiectul dorinţelor precise, pe de alta înăbuşirea acestor dorinţi, impusă de societate, înăbuşire care joacă un rol atît de important în teoriile lui Freud. Dacă mîncarea ar fi totdeauna acoperită, şi dacă regulele sociale ne-ar fi impus de foarte multă vreme să răbdăm de foame prefăcîndu-ne că sîntem sătui, foamea ar fi şi ea astăzi un sentiment „poetic".

Din toate cele de mai sus vedem că opiniile curente, după care „poetul e un copil" şi „un neadaptat vremurilor de azi" au un sîmbure de adevăr, dacă le interpretăm cum trebue.

*

Kant explică sentimentul sublimului (das Erhabene), adică frumuseţea mării înfuriate, a furtunii, a munţilor prăpăstioşi, prin

aceia că aceste fenomene ne inspiră o slabă frică, întovărăşită însă de convingerea că nu ne ameninţă nici un pericol.

Dar cum am putea explica această „slabă frică"? Cum se poate că orăşeanul civilizat, care ştie că furtuna nu-i poate face nici un rău, că din vîrful muntelui prăpăstios poate cobori liniştit pe drumuri comode, că valurile mării nu-l ameninţă deloc, cum poate el fi speriat cît de puţin de toate acestea? Fără îndoială, avem de-aface cu reflexul fricii străbunilor depărtaţi.

Ni se va răspunde poate, că marea furioasă n'a devenit o ameninţare pentru om decît foarte tîrziu, cînd el a învăţat să navigheze; deasemenea, că multe lucruri pot fi măreţe pe care omul primitiv nici nu le-a cunoscut, o clădire mare şi impunătoare spre pildă. Dar *orice* manifestare foarte violentă a forţelor naturale îngrozea pe omul primitiv—ca şi pe copil de altfel—pentru că nu ştia dacă nu e îndreptată împotriva lui, ba chiar, întruparea *oricărei* puteri mult superioare puterilor sale. Un indiciu că aici se găseşte rădăcina impresiei de măreţie e exclamaţia stereotipă „poetică": „Ce mic e omul pe lîngă...!" Bine înţeles că singure fenomenele naturii sînt asociate *direct* cu aceste reminiscenţe ancestrale, şi de aceia o clădire, oricît de măreaţă ar fi, nu are aproape deloc nuanţa „poetică".

*

E caracteristic faptul că impresiile „poetice", cînd sînt foarte intense, ca, spre exemplu, acea datorită luminii tăcute a lunii, au şi ceva misterios în ele. E foarte natural să fie aşa: sentimentul ni se prezintă fără motivaţia respectivă. Pe vremuri, frica omului primitiv de noapte şi singurătate era perfect logică, pe cînd ecoul acestei frici în sufletul nostru de azi e nemotivat, pluteşte în aer. Afară de aceasta sentimentele „poetice" au un ton reminiscenţial, sînt orientate spre trecut, fără să ne aducă aminte de ceva precis. Tot astfel, *les bouffées de passé* de care vorbeam, sînt intens misterioase atît timp cît nu le-am localizat în trecut, dar îşi pierd această însuşire îndată ce ne dăm seama despre ce fapte din viaţa noastră vorbesc. Sentimentele „poetice" însă sînt un fel de *bouffées de passé* pe care niciodată nu le putem localiza.

Impresiile copilăriei, atît de vii şi de colorate, sînt şi ele adînc pătrunse de mister. Un stufiş, un fund de grădină par a ţinea ascuns secrete şi a fi înzestrate cu forţe tainice. O altă analogie e că în copilărie ca şi în poezie, se petrec necontenit metempsicoze minunate: După cum în poezie o fată este o floare, tot aşa, pentru copii, băţul devine cal, sau bolovanul tigru. In fine, personagiile supra-naturale şi misterioase din basme: zînele, Făt-Frumos etc. fac parte şi ele din repertoriul „poetic".

* * *

O altă tendinţă logică a cuvîntului „poetic" luat în sensul popular actual, pretinde poetului să se exprime la figurat.

Comparația subt toate formele e curentă în literatura întreagă. Intrebuințarea ei e prea vastă ca să poată avea un singur scop și o singură origine. Una din originele ei a fost, desigur, nu estetică ci pedagogică, explicativă.

Poetului însă i se cer, nu figuri oarecare ci figuri poetice, ceiace înseamnă că unul măcar din termenii comparației, trebue să fie „poetic" în sensul precedent. Astfel se leagă cele două înțelesuri din urmă ale cuvîntului „poetic". Dar există încă o legătură mai importantă: nu toate figurile poetice sînt comparații explicite. Nu zicem „zgomotul izvorului seamănă cu un murmur" ci „izvorul murmură". Aceste figuri care însuflețesc natura sînt o moștenire evidentă a antropomorfismului primitiv, iar pe de altă parte am văzut că ele sînt legate și de jocurile copilăriei; și acestea sînt, desigur, și ele, dintre originele comparațiilor în general; iar multe din felurile „poetice" de a vorbi: „vîntul geme", „soarele se scaldă în mare" etc. reprezintă convingerile omului primitiv. Astfel se explică dece romantismul face așa risipă de figuri de tot felul.

Comparațiile romanticilor aveau și alte foloase: ele surprindeau prin analogii ascunse și neașteptate și subliniau, scoteau în relief, noțiunile uzate de întrebuințarea zilnică, împărechindu-le neobișnuit. Amîndouă aceste funcțiuni aveau pe vremuri rolul să amplifice sentimentul „poetic". Acum însă, nici analogiile acestor comparații nu mai sînt neașteptate, nici împărecherile lor neobișnuite. Ele au păstrat în chip convențional doar epitetul de „poetice" și, poate, pentru cei care nu sînt familiarizați cu literatura, un vag rest de parfum „poetic" datorit tocmai asociației lor convenționale cu poezia.

Sînt însă și comparații, a căror succes milenar nu poate fi explicat numai prin cele spuse până aici, și care își hrănesc longevitatea dintr'o sursă mai adîncă. Desigur, între toamnă și melancolia bătrîneții sînt analogii, ca și între primăvară și veselia tinereții; dar nu trebue uitat că toamna vestea omului primitiv sosirea iernei, adică a gerului ucigător și a lipsei de hrană, iar primăvara însemna încetarea acestor pericole. Astfel asociațiile toamnă-tristețe, primăvară-bucurie sînt mult mai vechi decît constatarea analogiilor respective, și, pentru că răsfrîng fapte din memoria vremurilor imemoriale, au fost atît timp, și sînt încă, „poetice".

Exact același lucru se poate spune despre familiile de metafore reprezentate prin schemele: zorii zilei—bucurie-speranță și apus-descurajare-tristețe, căci, după cum am mai spus, noaptea, ca și iarna, era în trecutul depărtat perioada pericolelor. Tot astfel, în domeniul altei arte, gama cromatică, mai ales cînd urcă și coboară simetric, păstrează o umbră de spaimă, pentrucă imită urletul furtunii.

* * *

Ințelesul cuvîntului „poetic" s'a schimbat, desigur, dela romantici încoace, pentru literați și pentru publicul priceput. Dar

nici o epocă literară n'a fost complect lipsită de efecte poetice, în sensul popular actual; cu alte cuvinte, poezia a fost totdeauna romantică într'un grad oarecare. Chiar în marii reprezentanți ai clasicismului francez găsim versuri celebre care datoresc faima lor unor efecte specific „poetice"; spre pildă:

C'etait pendant l'horreur d'une profonde nuit. (Racine)

sau:

Cette sombre clarté qui tombe des étoiles. (Corneille)

Astfel și poezia contemporană a păstrat mult din atmosfera romantică. Toate ingredientele acesteia, dela lună la singurătate, joacă și acum un rol însemnat, deși nu atît ca pe vremuri. Ceiace s'a schimbat e felul întrebuințării lor: poeții contemporani evită figurile uzate și caută să obțină efectele „poetice" în chip mai indirect. De exemplu:

Plus ne vibrent les vents en le mystère vert
Des ramures. La lune a tu leurs voix nocturnes:
Mais à travers le deuil du feuillage entr'ouvert
Pleurent les bleus baisers des astres taciturnes. (Stuart Merrill).

J'attends la lune dans mes yeux
Ouverts au seuil des nuits sans trêves,
Afin qu'elle étanche mes rêves,
Avec ses linges lents et bleus (Maeterlink).

Inlocuirea unui cuvînt prin sinonimul său e suficientă cîteodată, pentru a reînoi o expresie sau o comparație vulgarizată de romantici. Poate servi drept pildă titlul lui Régnier: „Tel qu'en songe". Puține expresii au ajuns mai triviale decît „comme un songe", și mi se pare că prin gările italiene se vinde și un roman: „Come un sogno". Și totuși titlul lui Régnier e original și frumos, cu atît mai mult cu cît se învecinează cu o banalitate.

Dar în afară de aceste ingrediente „poetice" mai găsim în literatura contemporană altele, care nu sînt propriu zis romantice —întrucît romanticii nu aveau predilecție pentru ele—însă efectul lor poate fi explicat ca și a celor analizate mai sus. Astfel sînt apa și oglinzile.

Două însușiri ale apei trebue să fi făcut dintr'însa un element tainic pentru omul primitiv: transparența și mai ales faptul că, liniștită, oglindește țărmul ca și pe privitor. Pe deoparte ea are o existență inferioară, parcă, față de celelalte lucruri, căci nu ascunde ce e în dosul ei, și, cînd e foarte clară, nici nu o poți vedea; pe dealta ea creiază, numai prin prezența ei, lucruri nouă, ireale în ce grad? De asta nu se putea lămuri bine omul primitiv.

Aceste însuşiri ale apei liniştite, împreună cu tăcerea care o întovărăşeşte, explică de ce lacul e la romantici mai „poetic" decît rîul sau marea.

Inutil să adăogăm că oglinda, deşi necunoscută omului primitiv, e asemenea apei prin însuşirile ei, şi că a prezentat probleme similare copilului. Cred că o mică anchetă între cunoscuţi ar arăta oricui că mulţi oameni îşi mai aduc încă aminte că oglinzile le inspirau frică în copilărie, sau, cel puţin, îi preocupau.

E interesant de observat cum acei poeţi moderni în opera cărora revin cu predilecţie apa şi oglinzile, adoptă păreri primitive, copilăroase, despre ele, pentru a trezi reminiscenţele afective ascunse. Astfel, ei se prefac adesea a crede, că în dosul suprafeţii oglinzilor e un spaţiu tainic, real dar intangibil pentru noi: Intr'o nuvelă de Régnier, vechiul stăpîn al unui castel veneţian coboară la el acasă dintr'o oglindă; în Orphée de Cocteau ni se spune că oglinzile sînt drumurile pe care vine şi pleacă moartea etc. iar expresii ca: „Le vide des miroirs (Stuart Merrill), „Les grands miroirs déserts" (Samain), întîlnim foarte des în poeţii de azi. Deasemenea găsim la tot pasul alte păreri primitive ca acestea: „l'eau lente—Qui m'écoute quand je me penche—Sur elle. (Régnier); „Tous ces reflets tombés dans l'eau" (Éphraim Mikhaël); „L'eau... l'ombre diaphane de l'azur" (Albert Mockel) etc.

Caracteristic de asemenea e marele număr de comparaţii între oglindă şi apă. Dăm un singur exemplu, fragment al unor versuri celebre:

O miroir !
Eau froide par l'ennui dans ton cadre gelée (Mallarmé).

Intre toţi Régnier, cel mai romantic dintre poeţii moderni cu toate aerele lui de neo-clasic—e veşnic preocupat de tot ce e fluid şi limpede, de aer, de vînt, de apă cu deosebire, de imaginea văzută într'însa. S'ar putea zice, că o mare parte din opera lui poetică e dedicată transparenţei, şi, asemenea faunului din Mallarmé, el ar putea spune:

Ne murmure point d'eau que ne verse ma flûte.

Ni s'ar putea obiecta că apa şi oglinda, fiind explicabile, ca efect literar, la fel cu ingredientele romantice, ar trebui să fie şi ele poetice în sensul popular actual, pe cînd, de fapt, le lipseşte această nuanţă; trecînd cu gîndul de la aceste date poetice nouă la cele vechi, avem impresia precisă a unei schimbări de coloraţie afectivă-literară, deşi, ce-i dreptul, şi a unei analogii oare-care. Dar nu trebue uitat că, între aceste două grupe de ingrediente literare e o deosebire esenţială. Apa şi oglinda n'au fost popularizate ca date „poetice", şi le lipseşte nuanţa *convenţional*-poetică. Şi

deşi efectul afectiv al celor două grupe are aceiaşi origine, ele sînt asociate în mintea noastră, fiecare cu altă epocă literară. Aşa se explică deosebirea ca şi analogia constatate.

*

Vorbirea clară, exprimarea precisă a orice, sînt achiziţii relativ recente ale speciei noastre. Astfel, renunţarea la aceste însuşiri, aşa cum o găsim la Rimbaud, Verlaine, Mallarmé şi la urmaşii lor, înseamnă şi ea o atitudine estetică primitiv-copilărească. Prin aceasta, şi fără să-şi dea seama, poeţii moderni au păşit mai departe în direcţia indicată de romantici. Ce-i dreptul, romanticii nici n'aveau nevoie de aşa ceva: întreg materialul „poetic" le stătea netrivializat la dispoziţie; şi abea perimarea acestui material a silit pe poeţii contemporani să fie ingenioşi şi să inventeze imprecizia.

In cartea lui despre Mallarmé, Thibaudet arată că, subt versurile obscure şi alambicate ale acestuia, nu se ascund de obicei gîndiri profunde sau simboluri, ci imagini şi senzaţii imediate, goale. „Il y a chez lui, comme chez Verlaine ou Rimbaud, une sensibilité d'enfant, originale, un jour lavé de création". Iar numele însuşi al şcoalei „Dadaiste" nu caută să imite bîiguitul copilului? De altfel, comparînd efectul emoţional, vag şi misterios, al lunei romantice cu impresia estetică a unor frumoase versuri moderne, confuze şi ilogice, cred că se poate constata un hotărît „air de famille".

*

Acum vre-o doi ani, abatele Henri Brémond a cetit în şedinţa publică a academiilor reunite o comunicare intitulată „La poésie pure", care a provocat infinite discuţii. „Poezia pură" a devenit acum un fel de *mot d'ordre* între literaţii francezi. Iată care ar fi ideia fundamentală a lui Brémond.

„Un poème a, en quelque sorte, deux sens, celui qu'il exprime directement, immédiatement, précisément, et qui est prose: —l'impur; celui qu'il respire, si j'ose ainsi dire, et qui seul est poésie:—le pur. Un second sens, qui, à proprement parler, n'est pas un sens, mais qui est gros des significations les plus riches; sens non formulé, non *formulable* que seuls, je ne dis pas comprennent, mais saisissent, palpent, s'approprient soit le poète lui même, soit les heureux qui lisent poétiquement". Tocmai pentrucă e informulabilă, poezia pură e silită să se incarneze totdeauna în cuvinte. Acest element tainic nu poate fi redus la muzicalitatea versurilor, deşi aceasta poate fi o condiţie necesară a frumuseţii; ar fi o muzică „grêle et monotone", mai ales comparată cu muzica adevărată. Misterul poeziei pure nici nu-şi poate găsi o explicaţie raţională, ci numai una mistică: Poezia „aspire à rejoindre la prière". Poezia pură arată spre o realitate suprasensibilă, dumnezeiască.

E greu să negi, că mai există în poezie, ca și în toate artele, alte frumuseți decît cele intelectuale. Adevărații „philosophes de la poésie-raison" nu cred să fie mulți la număr. Dar să alergi din această cauză numai decît la explicații mistice desperate, mi se pare exagerat. E potrivit cîteodată pentru poet să fie, sau să facă pe misticul—sinceritatea nu e necesară—pentrucă tot ce e misterios poate ușor deștepta ecouri „poetice". In afară de poezie însă bănuesc că misticismul nu servește la nimic.

Cele spuse în acest articol pot explica, une ori, impresia botezată „poezie pură". Intr'adevăr, sonoritatea tainică a straturilor adînci sufletești nu e justificată prin înțelesul versurilor și e de asemenea independentă de muzicalitatea lor.

Cînd efectul poetic nu poate fi explicat astfel, cauza lui trebue căutată în jocul tonurilor afective a cuvintelor și în amplificarea valorii lor emoționale prin acumulări sau contraste; căci orice cuvînt are, în jurul înțelesului său, o nebuloasă afectivă datorită asemănării cu alte vorbe, sonorității originii lui, altor înțelesuri pe care cuvîntul le poate avea la figurat, nuanței afective caracteristice lucrului denumit, valorii lui literare etc.

E evident că, pentru ca să existe nebuloasa afectivă, trebue ca cuvintele versului să fie cunoscute, chiar dacă înșirarea lor nu formează o frază cu înțeles. Deaceia, ori cît de îndrăzneți au fost poeții novatori din ultimile decenii, nici unul nu a îndrăznit să facă versuri numai din silabe melodioase, fără sens. Cel mult, unii au modificat cuvintele, nu însă într'atît încît ele să fie de nerecunoscut: „En m'en venant au tard de nuit — se sont éteintes les étoiles" (René Ghil) sau: „Des chevaliers qui sont partis--Dame, savez-vous morts ou vies?" (Gustave Kahn). Brémond pretinde că o țărancă „bien née" gustă poezia psalmilor cu toate că nu înțelege latinește. Dar e evident că aici, poate subt sugestia teoriei lui, autorul confundă sentimentul poetic cu cel religios. Nu încape îndoială că țăranca în chestie ar simți exact același lucru, dacă i s'ar citi în locul psalmilor, fără ca ea să știe, versuri din Terențiu.

De altfel, toate acestea dovedesc că într'adevăr singură armonia versurilor nu constitue frumusețe poetică, și de aici ar părea să urmeze, că ea nu ar putea fi decît un auxiliar fără mare valoare a acestei frumuseți. Și totuși îți dai seama adesea că cutare vers frumos e astfel mai ales pentru că sună muzical. Care e soluția acestei contradicții? Elementele frumuseții nu se adaogă una alteia ca niște forțe convergente, ci se amplifică nespus una pe alta, astfel că rezultatul e mult mai puternic decît suma elementelor; ceiace de altfel, e un caz particular a unei legi psihologice generale. Astfel muzicalitatea care, singură, n'ar avea decît o minimă valoare estetică, poate fi foarte de efect în tovărășia altor componente.

Astfel se explică de pildă frumusețea faimosului vers al lui Racine:

La fille de Minos et de Pasiphaë

pe care Brémond îl citează ca exemplu de poezie pură. Sonoritatea lui armonizează cu rara putere creatoare de atmosferă istorică și legendară a numelui Pasiphaë. E cu atît mai evocator acest nume cu cît știm că versul e de Racine, ceiace îl face foarte neașteptat. Intr'adevăr, cred că în întreaga operă a poeților clasici francezi, nu se mai găsește un cuvînt cu atîta savoare antică, un cuvînt atît de puțin franțuzit sau măcar latinizat, ca Pasiphaë. Dacă versul de care ne ocupăm ar fi scris de un poet contemporan, ar fi mult mai puțin frumos. Cunoașterea operei întregi a autorului și a epocei în care a luat naștere un detaliu artistic, hotărăsc adesea nuanța și gradul valorii acestuia, căci fără a fi actuală, cunoștința aceasta e totuși activă.

Mai e un vers care îi pare lui Brémond un exemplu foarte doveditor a teoriei lui: „Attendons enfin que les philosophes de la poesie-raison nous expliquent, d'abord, pourquoi le vers de Malherbe

Et les fruits passeront la promesse des fleurs

est un des quatre on cinq miracles de la poésie française, ensuite comme il se fait qu'on ne puisse toucher à la moindre lettre de ce vers sans le dégrader tout entier....

Et les fruits passeront *les* promesses de fleurs

le vase est brisé.

Ce vers a un sens—la récolte sera bonne—mais si indigent qu'on ne peut imaginer que tant de poésie en découle".

Acest vers are iarăși o sonoritate muzicală și nu e nevoe să fii fonetist ca să înțelegi că versul avînd numai două silabe cu vocala *a* și patru cu *é*, înlocuind una din cele dintăiu cu alta tot din felul al doilea echilibrul muzical al versului se strică. Dacă facem însă operația inversă, scriind spre pildă:

Car les fruits passeront la promesse des fleurs

obținem un vers cel puțin tot atît de frumos ca cel primitiv.

In ce privește mediocritatea sensului, ea ne pare absolut necesară. Contrastul între banalitatea înțelesului și felul pretențios, de o eleganță puțin învechită și prețioasă, de-al exprima, face tot hazul acestui vers.

Ar fi poate interesant să analizăm acum frumusețea mai complicată a unei superbe fraze din „Salomea" lui Wilde: „Ea (Salomea) e ca umbra unui trandafir alb într'o oglindă de argint". In comparația aceasta intervin, după cum se vede, trei cuvinte cu

ecou „poetic“: umbră, trandafir, oglindă. Comparaţia însăşi e o înoire, o transpunere a unei comparaţii extrem de banale; „ca un trandafir“ e de o trivialitate strigătoare la cer. Astfel legătura neobişnuită de cuvinte se profilează pe fondul celei banale, şi apare, prin contrast, mai stranie, mai neaşteptată; o procedare pe care am văzut-o întrebuinţată şi de Régnier. Oglinda din fraza lui Wilde e de argint, pentru a spori suggerarea culorii albe, dar mai ales pentru că imaginele în oglinzi metalice sînt decolorate şi şterse, fac o impresie fantomatică, potrivit cu atmosfera stranie a frazei. Dar ceiace face mai ales frumuseţea acesteia e înlocuirea „imaginii“ din oglindă prin „umbra“ care se insinuează astfel, neaşteptată şi superbă, peste albul suggerat de restul comparaţiei şi sporeşte impresia fantomatică.

Mai totdeauna prin urmare, „poezia pură“ poate fi explicată, adică subsumată unor reguli obiective. Sînt însă şi cazuri unde aceasta nu e posibil, anume acele unde avem aface cu impresii estetice pur subiective. Un vers poate, spre pildă, să deştepte rezonanţa afectivă a unei întîmplări personale demult uitate. Intr'un caz de acest fel e, evident, inutil să încerci a explica frumuseţea versului.

*

In aceste cîteva analize am văzut, de fiecare dată, apărînd contrastul ca izvor de efect estetic. Nu totdeauna contrastul are acest rol. In următoarea admirabilă strofă de Valéry:

> Oui! Grande mer de délires douée,
> Peau de panthère et chlamyde trouée
> De mille et mille idolles du soleil,
> Hydre absolue, ivre de ta chair bleue,
> Qui te remords l'étincelante queue
> Dans un tumulte au silence pareil

îmi pare că cuvîntul abstract „absolue“ face ca o pată desagreabilă, contrastînd cu noţiunile concrete şi evocatoare din tot restul strofei. Cînd e frumos şi cînd nu contrastul, e greu de stabilit, şi de sigur, lucrul se şi schimbă de la un gust estetic la altul.

Ioan D. Gherea

Despre iubire

Adouazi la dejun li s'au servit pînişoare foarte gustoase, cotlete de berbec şi raci; şi pe cînd mîncau venea mereu sus bucătarul Nicanor ca să întrebe ce doresc oaspeţii pentru prînz. Era un om de statură mijlocie, cu faţa umflată şi cu ochii mititei, ras, iar musteţile parcă nu-i erau rase, ci smulse.

Aliohin povesti că Pelagheia cea frumoasă era îndrăgostită de acest bucătar. Dar cum el era un beţivan şi un boclucaş, ea nu vrea să se mărite cu dînsul, dar primise ca să trăiască aşa. El era foarte bisericos şi convingerile-i religioase nu-i îngăduiau să trăiască astfel; pretindea ca ea să meargă după dînsul, şi nu vrea altfel, şi-o mustra cînd era beat, ba o şi bătea. Cînd era beat, ea se ascundea sus şi bocea, şi atunci Aliohin şi slugile lui nu ieşeau din casă, ca s'o apere la caz de nevoie.

Incepură să vorbească despre iubire.

— Cum se naşte iubirea,—zise Aliohin,—pentru ce Pelagheia n'a îndrăgit pe altcineva mai apropiat de dînsa după însuşirile ei sufleteşti şi exterioare, ci s'a îndrăgostit tocmai de acest Nicanor, de acest tanău,—la noi toţi îi zic tanău—întrucît sînt de importante în iubire problemele fericirii personale—toate astea nu se ştiu şi despre toate astea poţi să tratezi cum pofteşti. Pînă acum s'a spus despre iubire numai un singur adevăr necontestat, şi anume că „taina aceasta mare iaste“, încolo tot ce s'a scris şi s'a vorbit despre iubire, n'a fost o rezolvire, ci numai o punere de probleme care tot nerezolvite au şi rămas. Explicaţia care se pare că ar merge pentr'un caz, nu merge pentru alte zece cazuri, şi cel mai bun lucru după mine e să explici fiecare caz în parte şi să nu cauţi a generaliza. Trebue, cum spun doctorii, să individualizezi fiecare caz separat.

— Foarte drept,—aprobă Burchin.

— Noi Rușii, oameni cum se cade, avem înclinare spre astfel de probleme rămase fără dezlegare. De obiceiu iubirea e poetizată, e împodobită cu trandafiri, cu privighetori, noi Rușii însă împodobim iubirea noastră cu aceste întrebări fatidice, și dintre dînsele alegem pe cele mai neinteresante. In Moscova, pe cînd eram încă student, aveam o concubină, o femee drăguță, care oridecîteori o țineam în brațe se gîndea cît am să-i plătesc pe lună și cît costă acum funtul de carne de vacă. Așa și noi, cînd iubim, nu încetăm să ne punem întrebări ca: e onorabil, ori neonorabil, e cuminte ori e o prostie, unde o să ducă această iubire, și așa mai departe. E bine ori nu e bine așa, nu știu, dar că asta te stinghereşte, că nu te satisface, că te irită—o știu.

Părea că voește să povestească ceva. Oamenii care traesc singurateci au totdeauna pe suflet ceva despre care ar povesti bucuroși. In orașe burlacii se duc într'adins la baie și la restaurante numai ca să vorbească, și uneori povestesc băiașilor ori oficianților întîmplări foarte interesante, la țară însă, ei își descarcă sufletul înaintea musafirilor. Acum pe fereastră se vedea cerul sur și pomii uzi de ploaie, pe o asemenea vreme n'aveau încotro apuca și nu le rămînea alta de făcut decît să povestească și să asculte.

— E demult de cînd stau eu în Sofiino și mă ocup cu moșia—începu Aliohin,—tocmai de pe cînd am terminat universitatea. După educația mea sînt un cuconaș, după aptitudini un om de cabinet, dar moșia, cînd am venit eu aici, avea o datorie mare, și cum tată-meu făcuse datorii în parte fiindcă cheltuise cu învățătura mea, mă hotărîi să nu plec de aici și să muncesc până voi plăti datoria asta. Așa m'am hotărît și am început să muncesc aici, recunosc, nu fără oarecare dezgust. Pămîntul din partea locului rodește puțin și pentruca gospodăria rurală să nu fie în deficit, trebue să te folosești de munca clăcașilor sau a muncitorilor cu ziua, ceiace e aproape același lucru, sau să faci pămîntășie după obiceiul țărănesc, adică să muncești la cîmp singur, cu familia. O cale de mijloc nu este. Dar pe atunci nu-mi mai băteam eu capul cu asemenea subtilități. Nu lăsam în pace nici un bulgăre de pămînt și mînam la muncă pe toți țăranii și țărancele din satele vecine, munca ferbea la mine de istov; și eu aram, sămănam, coseam, și în acest timp mă plictiseam și mă zbîrceam de urît ca o mîță de sat, care de foame mănîncă castraveți din grădină; trupul mă durea, iar eu dormeam mergînd. Dintr'un început îmi păruse că această viață de muncitor am s'o pot ușor împăca cu obișnuințele mele culturale; pentru asta e destul, gîndeam eu, să te ții de viața ordinei exterioare cunoscute. M'am așezat aice sus, în camerele din față și am orînduit așa fel ca după dejun și după prînz să mi se dea cafea cu lichioruri și, după ce mă culcam, citeam noaptea „Viestnik Evropi" [1]. Dar iată că vine popa nostru, părintele Ivan, și într'o singură ședință îmi bea toate licheorurile; „Viestnik Evropi" ajunse și el la fetele popei, deoarece vara, mai cu seamă pe vremea cositului nu dovedeam să mă tîrăsc nici până la patul meu și adormeam în sania din șură sau în altă parte, în vre-o colibă de pădurari—de unde să mai cetesc? Incet, încet m'am cărăbănit jos, am început a prînzi în bucătăria argaților și din luxul de mai înainte mi-au rămas numai slugile astea, care slujiseră încă pe tată-meu și pe care m'ar durea în suflet să le dau afară.

1. „Informatorul Europei", un ziar mare.

Chiar în primii ani m'au ales aici judecător de pace onorific. Cînd și cînd mi se întîmpla să merg în oraș să iau parte la ședințele adunării și ale tribunalului, și asta mă distra. Cînd stai aici fără să ieși două-trei luni, mai ales iarna, atunci în cele din urmă ai să începi a tînji după jacheta neagră. Iar la tribunal erau și jachete, și tunici, și fracuri, tot juriști unul și unul, oameni care primiseră o cultură generală; aveai cu cine sta de vorbă. După dormitul în sanie, după bucătăria argățească, să șezi în fotoliu, în rufe curate, în ghete ușoare, cu lănțișor la piept — e un lux!...

In oraș eram primit cu dragă inimă, făceam cunoștințe bucuros. Iar din toate cunoștințele cea mai temeinică și drept să spun, cea mai plăcută pentru mine a fost cunoștința cu Luganovici, ajutorul președintelui tribunalului. Amîndoi îl cunoașteți: o persoană foarte simpatică. Asta a fost chiar după vestitul proces al incendiatorilor: dezbaterile duraseră două zile și noi eram istoviți. Luganovici se uită la mine și-mi zise:

— Știi una? Hai la mine la masă.

A fost pe neașteptate, deoarece eram puțin cunoscut cu Luganovici, doară în mod oficial, și niciodată nu fusesem pe la dînsul. Mă abătui numai pentru un minut la hotel ca să mă schimb, și mă dusei la masă. Și aici mi se prezintă ocazia să fac cunoștință cu Ana Alexeevna, nevasta lui Luganovici. Pe atunci era foarte tînără, n'avea mai mult de douzeci și doi de ani, cu jumătate de an mai înainte născuse primul ei copil. E un lucru din trecut și acum m'aşi munci cu mintea mea să definesc ce avea în ea atît de neobișnuit de mi-a plăcut atît de mult, dar atunci după masă totul pentru mine era clar ca lumina zilei; am văzut o femee tînără, frumoasă, bună, cultă, fermecătoare, o femee cum nu mai întîlnisem niciodată mai înainte; și pe loc am simțit în ea o ființă apropiată, cunoscută bine, ca și cum această față, acești ochi civilizați și inteligenți i-ași fi văzut cîndva în copilărie, în albumul care ședea pe scrinul mamei mele.

In procesul cela de incendiare, erau acuzați trei Evrei, fusese recunoscută o bandă, dar, după mine unul, absolut fără nici un temeiu. După masă eu fui foarte agitat, îmi era greu, și nu-mi mai amintesc ce spuneam, atît numai că Ana Alexeevna tot clătina din cap și zicea lui bărbatu-său:

— Dmitri, cum se poate?

Luganovici—e un om mărginit, unul dintr'acei oameni can-

dizi, care ţin morţiş la părerea că odată ce un om e tras în judecată, apoi înseamnă că e şi vinovat, şi că a-ţi exprima îndoiala în dreptatea sentinţei nu se poate altfel decît pe cale legală, pe hîrtie, dar nici decum după masă şi nici în conversaţii particulare.

— Eu şi cu dumneta n'am pus foc,—zicea el cu blîndeţe,—şi iată că noi nu sîntem judecaţi, nu sîntem puşi la închisoare.

Şi amîndoi, bărbatul şi femeia, îşi dădeau osteneală ca să mînînc şi să beau cît mai mult; după cîteva nimicuri, de pildă cum fierbeau cafeaua împreună, şi cum se înţelegeau unul pe altul cu jumătate de vorbă, am putut conchide că trăiesc bine, în bună înţălegere şi că sînt bucuroşi de oaspeţi. După masă cîntară la pian la patru mîni, apoi a înoptat şi am plecat acasă. Asta a fost la începutul primăverii. Apoi toată vara am petrecut-o în Sofiino fără să mai ies deacolo şi nici n'am mai avut cînd să mă gîndesc la oraş, dar amintirea femeii trupeşe şi blonde nu m'a părăsit nici o zi; nu mă gîndeam la dînsa, ci parcă o umbră uşoară a ei şedea în sufletul meu.

Toamna, tîrziu, în oraş a fost un spectacol în scop de binefacere. Cînd să intru în loja guvernatorului (fusesem invitat acolo în antract), ce să văd? Alături de soţia guvernatorului era Ana Alexeevna, şi iarăşi aceiaşi impresie irezistibilă, izbitoare a frumuseţii şi a ochilor drăgălaşi şi graţioşi, şi iarăşi acelaşi sentiment al apropierii sufleteşti.

Şezurăm alături, apoi ne plimbarăm prin foyer.

— Aţi slăbit—zise ea.—Aţi fost bolnav?

— Da. Am răcit la un umăr şi pe vreme de ploae dorm rău.

— Arătaţi slăbit. Atunci astă-primăvară, cînd aţi venit la noi la masă, eraţi mai tînăr, mai vioiu. Atunci eraţi plin de însufleţire şi vorbeaţi mult, eraţi foarte interesant şi, drept să spun, m'am simţit puţintel atrasă de dumnevoastră. Nu ştiu de ce adesea în cursul verii îmi veneaţi în gînd şi astăzi, cînd mă pregăteam să plec la teatru mi se părea că am să vă văd.

Şi ea începu să rîdă.

— Dar arătaţi slăbit,—repetă ea. Asta va face bătrîn.

Adouazi am luat dejunul la Luganovici; după dejun au plecat la vila lor, ca să aranjeze acolo pentru iarnă, şi am plecat şi eu cu dînşii. Tot cu ei m'am întors în oraş, iar la miezul nopţii am băut ceai la dînşii într'o atmosferă paşnică, familiară, cînd focul ardea în cămin iar tînăra mamă se tot ducea să vadă dacă fetiţa doarme. Şi după aceia de cîteori veneam în oraş, negreşit mă duceam şi pe la al de Luganovici. Ei se deprinseră cu mine, şi eu mă deprinsei cu dînşii. Deobiceiu intram fără să mă anunţ, ca un om de casă.

— Cine-i acolo?—se auzea din camerele îndepărtate glasul prelung, care îmi părea atît de frumos.

— E Pavel Constantinîci, — răspundea camerista sau doica.

Ana Alexeevna îmi eşea înainte cu faţa îngrijorată şi în fiecare dată întreba:

— Pentru ce n'aţi mai venit de atîta vreme? S'a întîmplat ceva?

Privirea, mîna delicată şi nobilă pe care mi-o întindea, rochia de casă, pieptănătura, vocea, paşii ei produceau asupra mea aceiaşi impresie de ceva nou, neobişnuit în viaţa mea şi important. Multă vreme şedeam de vorbă, dar şi tăceam mult, gîndindu-ne fiecare la ale noastre, sau îmi cînta ceva la pian. Dacă însă nu era nimeni acasă, eu rămîneam şi aşteptam, sfătuiam cu doica, mă jucam cu copilaşul, sau şedeam culcat în cabinet pe un divan turcesc şi citeam gazeta, iar cînd se întorcea Ana Alexeevna, eu o întîmpinam în anticameră, luam dela dînsa toate cumpărăturile, şi nu ştiu dece în fiecare dată aceste cumpărături le duceam cu atîta dragoste, cu atîta entuziasm, curat ca un copil.

Este un proverb: baba n'a avut năcazuri şi şi-a cumpărat un purcel. N'au avut năcazuri soţii Luganovici şi s'au împrietenit cu mine. Dacă nu veneam timp mai îndelungat în oraş, atunci însemna că eram bolnav, sau că se întîmplase ceva cu mine, şi amîndoi se nelinişteau foarte tare. Ei erau neliniştiţi că eu, un om cult, care cunoşteam limbi străine, în loc să mă ocup cu ştiinţa sau cu lucrări literare, stau la ţară şi mă învîrtesc ca o veveriţă într'o roată, muncesc mult, dar totdeauna sînt fără leţcae. Li se părea că eu sufăr şi că dacă vorbesc, rîd, mînînc, asta o fac numai ca să-mi ascund suferinţele, şi chiar în momentele vesele, cînd îmi era bine, simţeam cum se îndreptau spre mine privirile lor cercetătoare. Erau deosebit de înduioşători, cînd într'adevăr îmi era greu, cînd mă strîngea cu uşa vre-un creditor sau nu-mi ajungeau banii pentru vre-o scadenţă; amîndoi, soţul şi soţia, şoşoteau la fereastră, apoi el se apropia de mine şi cu o figură serioasă îmi zicea:

— Dacă mata, Pavel Constantinîci, ai pentru moment nevoie de bani, eu şi cu nevastă-mea te rugăm să nu te jenezi şi să iai dela noi.

Şi urechile i se înroşeau de emoţie. Se mai întîmpla, tot astfel şoşotind la fereastră, ca el să se apropie de mine, cu urechile roşii şi să-mi spuie:

— Eu şi cu nevastă-mea te rugăm să primeşti din partea noastră acest dar.

Şi-mi dăruia butoni de manşete, vre-o tabacheră — sau vre-o lampă, iar eu în schimb le trimeteam din sat vre-o pasăre tăiată, unt şi flori. La dreptul vorbind amîndoi aveau stare. La început adesea luam bani cu împrumut şi nu eram cine ştie ce pretenţios, luam ori de unde puteam, dar nici o forţă nu m'ar fi făcut să iau dela al de Luganovici. Dar ce să mai vorbim de asta!

Eram nefericit. Şi acasă, şi în cîmp, şi în şură mă gîndeam la dînsa, mă străduiam să înţeleg taina unei femei tinere, frumoase şi inteligente, care se măritase cu un om neinteresant, aproape după un bătrîn (bărbatul ei avea peste patruzeci de ani), avea copii cu dînsul, — să înţeleg taina acestui om neinteresant,

comun, prostănac, care judeca cu un raționament atît de plicticos, care la baluri și serate stătea în preajma oamenilor cu greutate, fad, nefolositor, cu o expresie umilă și rece, de parcă ar fi fost dus acolo să vîndă, care credea totuși în dreptul său de a fi fericit, de a avea copii cu dînsa; și mă tot căzneam să înțăleg pentru ce ea îl întîlnise tocmai pe dînsul și nu pe mine, și la ce folosise faptul ca în viața noastră să se săvîrșească o eroare atît de grozavă.

Venind în oraș, în fiecare dată vedeam în ochii ei că mă aștepta; și chiar ea îmi mărturisea că încă de dimineață avusese un sentiment deosebit, ghicise că am să vin. Vorbeam mult,—tăceam, dar nu ne mărturiseam unul altuia iubirea noastră, ci o ascundeam timizi și geloși. Ne temeam de tot ce ar fi putut descoperi taina noastră nouă înșine. Eu iubeam cu delicateță, adînc, dar raționam, mă întrebam la ce poate să ducă iubirea noastră, dacă n'o să ne ajungă puterile de a ne lupta cu dînsa; mi se părea improbabil ca această iubire a mea liniștită, tristă să nu întrerupă deodată în chip brutal cursul fericit al vieții bărbatului, a copiilor, a casei întregi, unde eu eram atît de fericit și unde mi se arăta atîta încredere. E onorabil aceasta? Ea ar fi mers după mine, dar unde? Unde ași fi putut-o duce? Altceva ar fi fost, dacă ași fi dus o viață frumoasă și interesantă, dacă de pildă, ași fi luptat pentru eliberarea patriei, dacă ași fi fost un învățat vestit, un artist, un pictor, dar dintr'un mediu obișnuit, prozaic, ar fi urmat s'o duc într'altul tot atît, sau și mai prozaic. Și cît timp ar fi durat fericirea noastră? Ce ar fi devenit dînsa în caz de m'ași fi îmbolnăvit eu, ași fi murit sau dacă, pur și simplu, nu ne-am mai fi iubit?

Și ea, pe semne, judeca într'un chip asemănător. Se gîndea la bărbatu-său, la copii, la mamă-sa, care iubea pe bărbatu-său ca pe copilul ei. Dacă s'ar fi lăsat în prada sentimentului său, ar fi trebuit să mintă sau să spue adevărul, dar în situația ei și una și alta ar fi fost tot atît de penibile și de jenante. Și pe dînsa o chinuia întrebarea: oare iubirea ei are să-mi aducă fericire, n'are să-mi complice viața mea și așa plină de fel de fel de nenorociri? I se părea că nu-i destul de tînără pentru mine, neîndeajuns de harnică și de energică ca să înceapă o viață nouă, și ea adesea vorbea cu bărbatu-său că eu ar trebui să mă însor cu o fată deșteaptă și vrednică, care să fie o bună gospodină, o ajutoare,—și imediat adăoga că în tot orașul nu-știu-zău de s'o fi găsind vre-o asemenea fată.

In timpul acesta anii au trecut. Ana Alexeevna avea acum doi copii. Cînd veneam la Luganovici, slugile îmi zîmbeau respectuoase, copiii țipau că a venit nenea Pavel Constantinîci și mi se aninau de gît; toți se bucurau. Nu înțălegeau ce se petrecea în sufletul meu, și credeau că și eu mă bucur. Toți vedeau în mine o ființă nobilă. Și cei mari, și copiii simțeau că prin odae umblă o ființă nobilă și asta aducea în raporturile lor cu mine un fel de

farmec deosebit, ca și cum în prezența mea și viața lor ar fi fost mai curată și mai frumoasă. Eu și cu Ana Alexeevna mergeam împreună la teatru, totdeauna pe jos; ședeam pe fotolii alăturea, umerii noștri se atingeau, tăcînd luam binoclul din mînile ei și în acest timp simțeam că ea e aproape de inima mea, că e a mea, că nu puteam unul fără celalt, dar după o neînțălegere oarecum curioasă, la eșirea din teatru totdeauna ne salutam și ne despărțeam ca niște străini. Prin oraș se vorbea acum pe socoteala noastră Dumnezeu mai știe ce, dar din toate cîte se vorbeau, nu era nici un cuvînt de adevăr măcar.

In anii din urmă Ana Alexeevna începuse să se ducă mai des cînd la mamă-sa, cînd la soră-sa; avea acum uneori rea dispoziție, i se ivia conștiința vieții nesatisfăcute, sfărămate, cînd nu mai voia să vadă nici pe bărbatu-său, nici pe copii. Ea se căuta acum de nervi.

Noi tăceam, tăceam mereu, iar față de străini ea încerca un fel de mînie împotriva mea; ori ce ași fi vorbit, ea nu era de părerea mea, și dacă discutam cu cineva, ea lua partea adversarului. Cînd scăpam ceva jos, îmi zicea rece:

— Felicitările mele.

Dacă, mergînd cu dînsa la teatru, uitam să iau binoclul, ea îmi spunea apoi:

— Știam bine c'ai să-l uiți.

Din fericire, sau din nenorocire, în viața noastră nu există nimic care să nu ia sfîrșit mai devreme sau mai tîrziu. Veni vremea despărțirii, de oarece Luganovici fusese numit președinte într'un guvernămînt din apus. A fost nevoe să vîndă mobila, caii și vila. Cînd ne-am dus la vilă și apoi ne-am întors și ne-am uitat ca să vedem pentru ultima dată grădina, acoperișul verde, toți ne-am întristat, și eu am înțăles că a sosit vremea ca să-mi iau adio nu numai dela vilă. Se hotărîse ca la sfîrșitul lui August să petrecem pe Ana Alexeevna în Crimeea, unde fusese trimeasă de doctori, iar puțin mai pe urmă avea să plece și Luganovici cu copiii în guvernămîntul din apus.

Am petrecut pe Ana Alexeevna cu mare alai. După ce ea își luase rămas bun dela bărbat și dela copii și până la al treilea semnal mai rămăsese o singură minută, eu am alergat în cupeu la dînsa ca să așez pe rețea unul din coșurile, pe care ea cît pe ce nu-l uitase; și a trebuit să-mi iau adio. Cînd, aici în cupeu, privirile noastre s'au întîlnit, puterile sufletești ne părăsiră pe amîndoi, am luat-o în brațe, ea și-a lipit strîns fața de pieptul meu, iar lacrimile îi curgeau șiroae; sărutîndu-i fața, umerii, mînile ude de lacrimi,—ah, cît de nefericiți eram amîndoi!—i-am mărturisit iubirea mea, și cu o durere arzătoare în inimă, înțăleseiu, cît de nefolositor, cît de mărunt, și cît de amăgitor a fost tot ce ne-a împiedecat să ne iubim. Inteleseiu că atunci cînd iubești, în raționamentele tale asupra acestei iubiri să pornești dela ceva mai înalt, dela ceva mai important decît fericirea sau nefericirea, păcatul sau virtutea în înțălesul lor curent, sau că nu trebue să raționezi de loc.

Am sărutat-o pentru ultima dată, i-am strîns mîna şi ne-am despărţit pentru totdeauna. Trenul mergea acum. M'am aşezat în cupeul vecin,—era gol,—şi până la prima staţie aici şezui şi plînsei. Apoi am pornit acasă la Sofiino pe jos...

Cît timp povestise Aliohin, ploaia stătuse şi se ivise soarele. Burchin şi Ivan Ivanîci ieşiră în balcon; de aici era o vedere minunată în grădină şi în iazul, care acum strălucea la soare ca o oglindă. Ei se desfătau şi în acelaşi timp regretau că acest om cu privirea blîndă şi inteligentă, care le povestise cu atîta sinceritate, într'adevăr că se învîrtea aici, în această moşie uriaşă, ca o veveriţă într'o roată, şi nu se ocupa cu ştiinţele sau cu altceva care i-ar fi făcut viaţa mai plăcută; şi ei se mai gîndeau cum trebuia să fi fost figura îndurerată a femeii celeia tinere, cînd el îşi lua adio în cupeu şi îi săruta faţa şi umerii. Amîndoi o întîlniseră adesea prin oraş, iar Burchin o cunoştea personal şi o găsea frumoasă.

A. Cehov

Gînduri despre lume şi viaţă

Libertate

Omul de ştiinţă are aceleaşi meserie ca şi omul de stat: amîndoi făuresc legi, unul pentru natură, altul pentru omenire. Dar legiuitorul omenirii are o soartă mult mai fericită, decît acel al naturii. El are la îndămînă mijloace multe şi felurite, pentru a întemeia domnia legilor sale. Poruncile legii sînt sfinte, ca şi poruncile celui Etern—aşa ni se spune. Noi însă ştim că sfinţenia cerinţelor divine e curată jucărie, pe lingă aceia a legilor omeneşti. Cel Etern n'a tunat nici n'a fulgerat pe cei care-i nesocotesc poruncile, dar schingiuirile, ce le-a născocit omul pentru călcătorii legilor făurite de dînsul, n'au avut altă margine decît doar marginile închipuirii. Puţinele unelte de căsăpire, ce-au putut aduna muzeele, dau o slabă idee despre sacrilegiile făptuite de bestia umană în numele sfinţeniei legilor, dar o idee destul de puternică, spre a ne face sîngele să îngheţe. Azi legiuitorul nu mai are aceste mijloace, slavă fie Celui de sus. Dar tocmai din cale afară de nenorocit nu e nici el. Poliţia şi armata, închisorile şi ocna, arma cu repetiţie şi tunul cu tragere repede— iată atîtea modeste mijloace care-i stau şi lui la îndemînă, pentru a întări vaza legii.

Faţă de această situaţie vrednică de invidie a legiuitorului omenirii, soarta legiuitorului naturii e în adevăr de plîns. Cîte nenumărate impietăţi a săvîrşit natura faţă de decretele sale, şi încă în chip inconştient. Ea-şi bate joc de legile ce-i prescriu oamenii, fără nici a bănui cît e de necuviincioasă cu ştiinţa. Şi în faţa acestei purtări „fără de lege" credincioşii ştiinţii, făuritori de legi naturale, stau fără putere. Căci născocitorii de arme ucigătoare n'au aflat încă nici un mijloc de a sili şi natura la

supunere. E atît de tristă priveliştea acestor oameni, ce-şi rîd de metafizică, şi totuşi fac metafizica omului primitiv. Ei transpun ideile din creerul lor în natură, le dau carne şi oase şi le botează cu numele sonor de „legi naturale". Şi e firesc că aşa trebue să se întîmple cu toţi acei, care se avîntă la cercetarea legilor naturii, fără să se fi ruginit mai dinainte în cunoaşterea legilor spiritului.

*

In natură e libertate!

Natura crează liber şi neştiutor: ea nu se supune la regule sau scopuri. Şi deaceia natura e marele artist, operele ei sînt neîntrecute lucrări de artă care nu au alt rost decît acela de a fi.

Cei ce vorbesc de scopuri în natură, nu-şi dau seama cît înjosesc pe eterna creatoare. Fiindcă viaţa omenească e iobagă normelor de tot felul, ei îşi închipue a descoperi legi, regule, scopuri şi în viaţa naturii; ei osîndesc antropomorfismul altora, nu văd însă pe al lor propriu.

In natură e libertate!

Ceiace noi numim legi ale naturii, nu sînt regule în înţelesul nostru: nu natura se îndreaptă după ele, ci ele se îndreaptă după natură. De aceia noi sîntem nevoiţi să le schimbăm, de cîte ori naturii îi place să-şi rîdă de ele. Căci viaţa naturii nesocoteşte regula şi necunoaşte datoria, neagă sila şi dispreţueşte piedica: ea e „afirmare pură (Spinoza)", spontaneitate desăvîrşită— libertatea însăşi.

*

Două lucruri umplu sufletul meu de veşnic nesecată însufleţire: conştiinţa **libertăţii** *în mine şi măreţia* **naturii** *în afară de mine. Ele sînt cele două forme, subt care viază firea: esenţa ei e libertatea, forma subt care se arată vederii noastre, măreţia. Astfel* **măreţia naturii e întruparea libertăţii.**

* * *

Rari sînt acei care, în omenire, se pot înălţa la treapta de libertate a naturii, spre a trăi în afară de orice legi şi idealuri. Aceştia întrupează în ei forţele naturale în aceiaşi neştirbită vioiciune, ca natura însăşi: ei sînt artiştii şi eroii—şi unii şi alţii bucăţi rupte din natură şi aruncate între oameni, spre a da priveliştea unei vieţi în sine, rebelă la prescrieri din afară.

Artistul viază ca şi natura: el nu ascultă de regule, nu urmăreşte idealuri; creaţia sa e revărsarea inconştientă a desăvîrşirii sale lăuntrice. A vorbi de idealuri în artă, înseamnă a cobori creatorul spontan la nivelul cîrpaciului, ce lucrează cu deplină conştiinţă, într'un anumit scop.

Cum undele ies din isvor, cum nenumăratele fapturi apar din sînul naturii, aşa isvorăsc operele de artă din adîncurile naturii lăuntrice ale artistului: uşor, liber, neştiutor. Asupra lor se năpusteşte cîrpaciul, le diseacă, le cercetează şi cearcă să desprindă din ele regule de creaţie artistică. Dar ceiace cîrpoceşte el, cu sprijinul acestor norme, e simplă muncă de salahor faţă de ceiace creiază artistul fără nici o regulă, prin revărsarea inconştientă a plinătăţii naturii sale.

Eroul întrupează libertatea neţărmurită a naturii. Viaţa sa se deslănţue ca o furtună, dărîmînd tot ceiace întîlneşte în cale... Sus, la faţa lumii, cîntă muzicile, bat tobele, sună trîmbiţile, vestind în cele patru vînturi gloria lui, clădită pe milioane de cadavre. Jos, în colţuri ascunse vederii, milioane de copii jelesc părinţii lor căzuţi în lupte, milioane de femei, lipsite de sprijinul zilelor din urmă, plîng, plînsul lor încet şi neauzit, gîrbovite în colţul vetrei. Iar deasupra valurilor de plîns şi jelanie, ce acopăr lumea, se înalţă strălucirea unică a aureolei lui. Căci fiinţe, ca cele ce strivesc paşii lui gigantici, răsar din sînul naturii în fiece clipă alte milioane, dar o scînteere ca El nu scapără decît la depărtări de veacuri.

Astfel tot aceiace e măreţ şi sublim, e negarea pedicii din afară—e liber. Aşa e natura, aşa sînt, între oameni, eroii şi artiştii, şi unii şi alţii prelungiri nemijlocite ale naturii în omenire.

*

Cît de asemănătoare sînt căile naturii umane, fie că ea crează subt forma artei, ori a filosofiei! Nici odată acest gînd nu-mi devine mai limpede, decît atunci cînd alătur în minte doi neîntrecuţi eroi ai culturii: *Byron* şi *Hegel*. Amîndoi simpli creatori spontani, lipsiţi de darul producerii reflectate; amîndoi sămănători de perle, fără a se îngriji de forma în care le investmintează. Ei sînt desigur cei mai neartişti artişti, pe care i-a avut vreodată omenirea.

Cel ce străbate vr'un poem de Byron, pare adesea a dibui pe un cîmp întunecat, fără a şti încotro va ajunge. Versuri aruncate la întîmplare, strofe întregi şi întregi şiruri de strofe alcătuite în neîngrijire, obosesc şi nasc ispita de a arunca cartea din mînă. Dar ici colo cîte un vers, ca o uriaşă scînteere, vine să arunce valuri de lumină şi să şteargă din suflet orice urmă de greutate şi obosală.

Cetiţi acele strofe, în care Byron descrie bătălia dela Waterloo. Strofele sale neîngrijite par că te fac să străbaţi un cîmp

plin de hîrtopi. Inaintezi cu greu, fără multă plăcere. Dar iată-l ajuns la un spirit înrudit, deopotrivă de larg, vrednic de a-i pune geniul la încercare: e *Napoleon*. Şi atunci deodată, fără nici o pregătire, eşti martor ca la o adevărată împroşcare de scînteil, în neregulă, aşa cum le făureşte însăşi mama natură în adîncimile spiritului. E desfăşurarea unei forțe creatoare în stare brută, în vigoare neartistică, lipsită de gingăşie, cu atît mai plină de tărie; sînt idei aşternute aşa cum au eşit din laboratorul minții nedăunate de vre-o cioplire artistică spre a le forța bine pe măsura versului, şi a perde astfel puterea firească pentru o îndoelnică frumuseță formală. Scurt, sînt flori ale inspirației, răsărite în sinul larg al naturii, fără a fi răsuflat aerul sleitor de forțe, dătător de anemică frumuseță, ce domneşte în atelierul muncii artistice. Multe din aceste versuri sînt de o atît de isbitoare vioiciune, încît dela întăia cetire rămîn pentru totdeauna întipărite în minte. Iată cîteva din trăsăturile lui Napoleon, săpate ca în piatră:

Nestrămutata sa hotărire:

> Extrem în toate lucrurile! De te-ai fi oprit la mijloc,
> Tronul tău ar fi încă al tău, sau n'ar fi fost niciodată,
> Căci *îndrăsneala a făcut înălțarea, ca şi căderea ta.*

Predominarea neştirbită a pasiunilor în sufletul său, ca la orice adevărat erou:

> Ai putut să sfărîmi, să comanzi, să refaci un imperiu,
> Însă, *să nu stăpîneşti pasiunea ta cea mai mică,*
> Nici să înveți că Soarta ispitită părăseşte şi steaua cea mai înaltă

Soarta sa, în înaltul ei tragic:

> Cuceritor şi prizonier al pămîntului eşti tu! ...numele tău sălbatec
> Niciodată n'a răsunat mai mult în mințile oamenilor ca acum,
> Cînd nu eşti nimic, decît o glumă a Gloriei.

Şi apoi acel vers, mărgăritarul întregii bucăți, ce aruncă prin sclipirea sa pe toate celelalte în întuneric:

> *'Tis but a worthles world to win or lose.*

Cu alte cuvinte, la ce te-ar mai ispiti gloria, de a ajunge stăpînitorul omenirii? Dar, mai ales, ce te-ai mai îndurera la gîndul, că acest vis s'a prefăcut în fum? Doar, la urma urmei:

> *E tot o lume nemernică de cîştigat sau de pierdut.*

O idee mai vastă, mai lugubră, nici că se poate exprima într'o formă mai firească.

Astfel, pregătit oarecum prin asemenea sclipiri singuratece pentru ceva mai mare, geniul ajuns deplin sigur pe sine, porneşte înainte în sbor falnic, scînteerile se înmulțesc, se concentrează şi devin o întinsă flacără. E descrierea boalei zisă a secolului, ce l-a ucis pe el însuşi, ca pe toate spiritele, „pentru care odihna e un iad", a căror viață „năzueşte dincolo de marginile cuvenite ale dorinții", ce „nu obosesc de nimic, decît de repaos": acea boală a tuturor eroilor omenirii, cuceritori, creatori şi deschizători de pîrtii nouă: a acelor oameni „invidiați, totuşi atît de puțin vrednici de invidie", căci:

> Un singur piept deschis ar fi o şcoală,
> Ce ar desvăța omenirea de pofta de-a străluci sau a domni.

Şi toată această isbucnire poetică culminează într'o strofă de covîrşitor adevăr şi neasemuită frumuseță:

> Suflarea lor e sbucium, şi viața lor
> O furtună, pe care aleargă călare, spre a se prăbuşi la urmă
> Şi totuşi atît de deprinşi şi porniți la luptă,
> Că dacă zilele lor, răpunînd toate primejdiile,
> S'ar încheia într'un amurg paşnic, ei s'ar simți covîrşiți
> De tristeță şi desnădejde, şi-ar muri astfel,
> Ca o flacără neîntreținută, ce se mistue
> Prin licărirea ei proprie, sau o spadă pusă deoparte,
> Ce roade în ea însăşi şi rugineşte fără renume.

După această orbitoare lumină se lasă iarăşi peste poem obişnuita noapte, întreruptă doar din cînd în cînd de licărirea vre-unei stele.

La fel cu Byron în poezie, este în filosofie Hegel. Cel ce se adînceşte în gîndirea hegéliană, pare a rătăci într'o pădure. Adesea desnădejdea îl covîrşeşte, crede a nu mai putea răzbate la vre-un capăt. Dar atunci o fişie de lumină străpunge pe nevestite, şi înaintea sa se deschid perspective imense. Ceiace părea până atunci mister, capătă înțeles.

Lipsa de compunere şi formă literară face din Hegel cel mai barbar scriitor, din cîți i-a avut filosofia. Amănuntele sale plutesc în întuneric, mărirea sa unică stă în ideile generale, în vederile de întreg. Aşa se lămureşte, că el a fost odată zeu revelator, iar mai apoi a ajuns lucru de batjocură. Pe vremea sa bîntuia în Germania furia vederilor generale şi aici Hegel rămîne neîntrecut; acum însă această țară a îmbrățişat religia colbului faptelor, cu mai multă pietate ca oricare alta. Şi de aceia nu e de mirare, că ea e nedestoinică să mai descopere ceiace e măreț în uriaşul edificiu al gîndirii hegeliene.

* * *

Nimic nu însufleţeşte mai mult, ca lupta pentru libertate. Şi totuşi asemenea lupte s'au mărginit până acum a schimba numai forma autorităţii: ele au detronat persoanele, au întronat însă în locul lor „principiile", înlocuind tiranii în carne şi oase cu tirani în chip de idei.

Că o fi mai potrivit spiritului civilizaţiei de a se închina la o idee, decît la o persoană, poate. Dar ceiace e straniu, e că oamenii şi-au închipuit a înlătura cu totul tirania, cînd i-au dat o formă ideală. E de prisos a mai învedera, că faptul a rămas mereu acelaşi. Ideile au moştenit deadreptul vaza de care se bucurau înainte tiranii: închinarea la ele a îmbrăcat aceiaşi formă mistică. Şi nici nu s'ar putea altfel, de vreme ce ele sînt chemate a deţinea principiul legii, care la început sta în voinţa unei persoane. Astfel, luînd o formă nevăzută, autoritatea s'a putut întinde tot mai mult, fără a lăsa să se prindă de veste. Urmarea e că omenirea a ajuns să trăiască astăzi o viaţă de cel mai desăvîrşit fetişism: acela al ideilor.

Sălbatecul, ce se închină la lucrurile din natură, e mai fericit, căci se închină la realităţi, pe cînd acum omul îngenunche la abstracţiile minţii sale: ideia e fetişul civilizaţiei. Şi desigur că nici o vrîstă n'a avut mai mulţi fetişi de cinstit, ca vrîsta noastră. Vîjîie văzduhul de idolii gîndirii: legi, principii, idealuri. E o neştirbită mreajă de autorităţi nevăzute, care se întinde în jurul nostru. Azi nu mai putem ridica fruntea, fără a sfărîma un idol, la care ni se cere să ne închinăm, şi a ne atrage mustrarea de fără de lege. Astfel trebue să ne plecăm capul cu smerenie, până ce ajungem cu fruntea la pămînt şi—devenim eroi moderni, căci şi eroul modern zace în faţa duşmanului pe burtă, nu?

*

La vremuri rătăcite, idei rătăcite. Cînd viaţa e liberă, erou e acel ce-şi afirmă libertatea firească — forţele naturale în el — mai mult decît toţi ceilalţi: aşa e în vechime. Cînd însă viaţa e prinsă în iobăgia normelor gîndirii, erou e cel ce şi-o neagă şi subjugă mai mult de cît ceilalţi: aşa e astăzi. De aceia orice afirmare a puterii de viaţă se loveşte acum de normele în fiinţă, adevăratul eroism e acel al plecării, supunerii şi închinării.

Morala ca şi religia oficială sînt în deplină înţelegere în această privinţă. Cel Etern îngădue ca toate făpturile naturii să-l privească cu mîndrie în faţă; dar cînd făptura sa cea mai desăvîrşită, omul, îşi ridică fruntea în sus cu aceiaşi mîndrie, faţa sa se posomoreşte: aceasta e deşertăciune. Şi atunci omul îşi umple sufletul cu duhul pocăinţei, pleacă fruntea cu umilinţă,

aruncă cenuşă pe cap, şi în faţa acestei strălucite dovezi de demnitate şi desăvîrşire, sufletul celui Etern se umple de mulţumire. Zadarnic te-ai întreba tu, muritor, care n'ai darul de-a înţelege tainele religiei şi ale moralei, ce fel de desăvîrşire e aceia, căreia nu-i e îngăduit să trăiască decît cu fruntea plecată: aceasta n'o ştiu decît credincioşii celui Etern. Tu trebue să te mulţumeşti cu lămurirea că pe cînd totul în natură e sublim cînd se înalţă, omul e sublim cînd se umileşte.

Şt. Zeletin

Demonul Tinereţii

Lui G. Ibrăileanu

Făcînd puţintel popas în Tîrgu-Neamţului, Petru-Voievod-Muşat a abătut cu soţiile sale, boieri şi oşteni, cătră Cetate, unde puşcaşii din Vînători au înalţat praporele pe ziduri şi au dat glas din surle. După aceia au trecut apa Ozanei, muind până la genunchi picioarele cailor, ş'au răzbătut la dumbrava cea mare de stejari care se chiamă Branişte. Acolo se lumina un loc dezmierdat al albinelor ş'al căprioarelor, şi'n lunca apei uneori îşi aduceau şi zîmbroaicele viţeii la păşunea de toamnă. De-acolo încep munţii să se zimţuiască; şi s'auzeau clopotele dela o sihăstrie veche depe Nemţişor. Coborînd în singurătate, după chemarea clopotelor, şi găsind pace ca pe un alt tărîm, şi mireazmă de fînaţ ca o tămîie, a hotărît Domnul să înalţe ziduri de piatră şi sălaşuri nouă pentru monahi, în locul celor arse şi pustiite. Din veac în veac clădirea a rămas în picioare, înoindu-se după urgii şi pojaruri—şi'n gropniţile ei se odihnesc monahi de rînd, arhierei şi feţe domneşti: între alţii Ştefan-Voievod, feciorul lui Alexandru-Voievod Bătrînul, tăiat de un nepot al său Roman; şi Teoctist, mitropolitul lui Ştefan Voievod-cel-Mare; şi sfîntul Paisie Malorosianul; şi Calipso Greaca, fecioara, care şi-a cufundat aici tinereţile şi firea ei femeiască în rasă de schivnic, de nimeni cunoscută, de nimeni ştiută, fără decît numai de Dumnezeu, până la ceasul izbăvirii sale. Icoana cea mare făcătoare de minuni cu pruncul, zugrăvită de sfîntul Luca evanghelistul şi dăruită ţării Moldovei de cătră Ion Paleologu, împaratul dela Bizanţ, se află şi astăzi aici, păzind sfîntul lăcaş de toată mînia şi primejdia în veacuri; iar odoarele sale de aur şi nestemate, dăruite de Jupînese, Doamne şi Impărătese, o împodobesc şi astăzi la zilele mari ale Sfinţiei-sale.

Petru-Voievod-Muşat şi unii cneji ai săi au pus să se ridice, din bîrne de brad, case cu cerdac în jurul Cetăţuii,—pentru odihna lor de vară şi pentru petrecerile la vînătoare. Acele case şi

cerdacuri risipindu-se de vechime ori de foc, s'au ridicat altele, care ş'acele s'au prăpădit,—altele din nou înălţîndu-se, cu anii şi rîndurile de boieri şi de monahi, ca la toate sfintele mănăstiri ale acestor munţi până în zilele de acum.

Cătră această binecuvîntată cetate a lui Dumnezeu şi la aceste căsuţe albe boiereşti cu cerdacul lor nelipsit,—s'au deprins demult Moldovenii dela Iaşi şi din alte tîrguri să vie să-şi petreacă tihna verii. Şi venind aici, fac toţi drumul pe care l-a făcut odinioară Petru-Vodă-Muşat, pe subt cetate, peste apa Ozanei, şi prin dumbrava dela Branişte. Cărturari şi boiernaşi au trecut astfel şi'n acest veac,—şi'n preajma ruinilor Cetăţii cavalerilor Ioaniţi au murmurat acel cîntec tărăgănat şi melancolic:

Pe o stîncă neagră, într'un vechiu castel...

Toţi l-au murmurat plîngînd, căci din firea lor Moldovenii sînt supuşi blăstămului slăbăciunii şi uşurătăţii. Fiind robi ai amintirilor şi amintirile venind totdeauna din trecut şi depe morminte, foarte iute varsă ei lacrimi;—după cum tot aşa de repede uită şi se veselesc.

Alegîndu-mi deasemenea şi eu, aici, popas al liniştii mele, în pacea Mănăstirii Neamţului, într'o căsuţă cu cerdac, m'am înduioşat ca toţi, pe urmele lui Petru-Vodă; apoi, venindu-mi în fire, am scris această fantazie de vară, pe care ţi-o închin ca unui bun prietin, şi mai ales ca unuia care ai suspinat mai mult decît noi toţi în această încîntată grădină a suvenirelor.

I.

„Ca azi va fi ziua de mîine...
Ca mîni toţi anii s'or urma"

La ora 4, s'aude toaca la Mănăstirea Neamţului:—e soarele la toacă, după cum spun ţăranii. Apoi sună clopotele: — întâiu cele mici, ca nişte fiinţi care întreabă dacă au voie să trimeată veste în văi şi'n plaiurile munţilor. Punctează subţire pacea,—rar. După fiecare lovitură, la arcadele clopotniţii, par a juca o clipă mutrişoare îngrijate de copii străini şi neexistenţi, care totuşi se văd în zugrăvelile afumate ale iconostasurilor de jos. Atunci lăstunii fac ocoluri mai numeroase şi acrobaţii mai grăbite în preajma zidurilor şi răspund şi ei cu o gamă de sonuri fine—lăsînd parcă să curgă din guşele lor catifelate prundişor sferic în cupe de cristal. Mutrişoarele neexistente dispar, căci un clopot mai mare a născut o notă gravă din altă familie de sunete. Şi îndată după aceia se armonizează cu el murmurul impunător al chimvalelor bătrîne. La arcurile de umbră ale clopotniţii apar alte chipuri din icoane şterse —linii vaporoase, cu bărbi şi plete de fum. Trec numai cît ţine

fracțiunea unei secunde, căci primblarea musafirilor de vară, cu haine europene, prin piața de subt turn, nu-i interesează. Se agită nesimțit în jurul clopotelor și'n cotloanele liliecilor, — cetind și recunoscînd urme și semne din alte zile, dela binecredincioșii Voievozi și monahi care au clădit și au înfrumusețat în veacuri sfîntul acesta locaș.

Clopotarii cei vii în carne și oase, care fac să sune cu brațe tari vechile arămi, își împlinesc slujba cu gravitate și absență, fără a privi lumea de azi, fără a simți umbrele sunetelor sau sufletele clopotelor. Simțesc inconștient că ei sînt într'o fază efemeră și fără valoare. Își vor fi împlinit menirea numai cînd se vor integra în tot ce-i armonios aici: vibrări, lăstuni, lumină și mireazmă, peisagiu de brazi, ziduri sfinte. Până atunci își duc ca o povară săraca și trista ucenicie în această înșelătoare lume, așteptînd altceva. Stau la poarta unui vis—și trimit într'acolo chemările acestea. De o sută de ani, de o mie de ani, de mai multe ori pe zi și pe noapte—perindîndu-se sus la clopote,—perindîndu-se jos la strane, rămînînd aceleași umbre negre, schimbîndu-și numai numele—monahi nemuritori.

S'au pripășit pe-aici prin unele case, și circulă pe drumuri și cărări, oameni din altă parte, cu totul indiferenți peisagiului, bisericilor și clopotelor. E adevărat că mănîncă, rîd, petrec și se duc în primblare până la *Izvorul Tămăduirii.* Asta însă nu-i ceva serios, căci pădurea, cași zidurile, nu-i acceptă; iar izvorului de apă neagră îi zice în realitate *Futurosu*, și numai pentru acești străini și-a pus poreclă.

Cînd bat clopotele cele mărunțele, ies veverițele în poienile dela marginea codrului. Se zbeguiesc cu mare vioiciune, căci muzica aceasta-i pentru dînsele. Cum încep murmurele grave ale chimvalelor, se opresc din joc, se așează pe pămătufurile cozilor și ascultă cuminți și decepționate. Dar după ce ornicul melodic al munților și-a făcut pauza, ca să cadă peste pripoare și peste colnice un val de tăcere măreață, clopotele cele mărunte iar pornesc și veverițele încep din nou să joace și să hîrîie cu bucurie. Rămîn după aceia iarăși înșelate, ș'a doua oară, ș'a treia oară. Căci și veverițele n'au minte destulă, cași oamenii.

S'au arătat pe cărare cîteva costume evropienești. Veverițele răsar din starea lor de filosofie, fac sărituri agile, plutesc pe cozi, cu lăbuțele întinse și ghieruțele răsfirate: le îmbrățișază și le ascund brazii. Și ele, cași Puturosu, nu vor să aibă de-a-face cu străinii. Europenii de-altminteri nici nu le-au observat: vorbesc cu glasuri tari, întrebuințează vocabule ciudate, preocupați de chestii foarte mari și foarte neînsemnate.

Nu departe de ctitoria veche, după ce treci o culme, stă ascuns într'o văiugă, aproape de un iaz, schitul Vovidenia. Imprejuru-i se înșiră cîteva căsuțe de monahi, mai liniștite și mai vechi decît cele din Mănăstirea mare. Biserica cu trei turnuri, cînd își trimete semnele și glasurile, deșteaptă mai multe ecouri

în pădurea de aproape. Și izvorul negru, și veverițele atente, fac parte din poporul ei. Și nu numai izvorul negru — care răsuflă abur urît mirositor, ca să respingă dela sine pe străini; ci și alte însuflețiri și dihănii ale umbrei. Sînt înspre Secu cerbi închiși într'o grădină a lor; înspre Procov căprioare cu ochi mari în care se răsfrîng apele tăcerii; înspre Sihăstrie și Sihla și'nspre Agapia mistreți care nasc din tăurile singurătății. Cum intră în tainițele lor aburii amurgului, se deșteaptă: fulgeră lilieci către ei și-i chiamă spre poieni. Ies din scorburi jderii și mițele sălbatice și se călăuzesc pe cărările misterioase cu cîte-o pereche de lumini de fosfor. Lupoaicele-și scot din vetrele de mușchi puii ca să-i învețe la vînătoare. Și printre brazii neclintiți fîlfîie, cu aripi moi de scamă, huhurezi și bufniți mari.

Cîntă toaca la Vovidenie. Mîni e Sfîntu-Pantelimon—și de mîni vara se călătorește. Fratele Ion Bostan s'a suit în turn și bate cu ciocănașele lemnul sonor în trei soroace. Pentru singurătăți, pentru monahi, pentru ciobanii dela stîni, pentru păduri și fiare și mai ales pentru sine. In același timp cîntă toaca la toate schiturile și mănăstirile munților, și el pare a auzi răspunsurile și ecourile peste valurile codrului—și cu mîni iuți, într'o fină adiere, se pune în armonie cu toate, cu tot ce-l înconjoară și cu Dumnezeu. Cu ochii pe jumătate închiși și privind în sine, către sufletul său, stă drept și neclintit cu trupul, ca o fantasmă neagră, și numai mînile îi tremură și cîntă.

Demult europenii au dispărut din peisagiu, parcă ar fi murit.

II.

Aici, in aceste singurătăți, trăia un monah...

Inainte de a cădea ultimele lovituri de ciocane în turn la Vovidenie, părintele Natanail a ieșit din căsuța lui albă acoperită cu draniță, a coborît din cerdac către sfînta biserică, a trecut valea, ș'a intrat pe-o carare la deal, către miază-zi, printre fînațuri necosite. Plutește în juru-i dulce mireazmă, și cîntecul din turn.

Părintele Natanail se oprește o clipă, c'un zîmbet abia văzut în barba-i rară și bălaie. Se'ntoarce spre turn de unde-i vine bună veste. Apoi își strînge mai tare curaua peste rasa-i neagră, pe trupul supt, și pornește iarăși la deal, printre ochi vii și rîs alb de flori.

— Și pentru ele cîntă toaca... se gîndește monahul, și-și simte sufletul mai ușor decît în alte zile.

Cînd ajunge în marginea pădurii, sună din urmă clopotele, întâiu cele tinere, apoi cele bătrîne, după rînduiala veacurilor. Contenesc, și se face liniște.

Un tipăit ușor s'aude pe cărarea umedă, în urma călugărului. Cuviosul Natanail se întoarce.

— Tu ești, măi Țubichi ?—întreabă el fără supărare și c'o voce deosebită, vorbind ca unui copil.

Cățelul tărcat se oprise cu urechile înălțate ca două cornițe și mișca prietinos din coada ciuntită.

— Bine, numai să n'ai de furcă cu dulăii dela stînă, îi zise Natanail.

Țubichi avea pricină să se creadă în siguranță și mai făcu cîțiva pași înspre stăpînul său.

Amîndoi porniră înainte pe potecă și lumina scăzu între brazi.

Veni o înfiorare peste păduri și cetinile din jurul lor fîșîiră prelung. Cași toaca și cași clopotele, acest cîntec al liniștii era pentru Dumnezeu, pentru puțini oameni și pentru sălbătăciuni. Iar pentrucă rînduiala tainelor să fie deplină, cînd sta șuetul brazilor în răstimpuri, năștea stîns, din depărtarea dela miază-zi, glas de bucium. In această alternanță nu era nimic poetic și romantic. Din bucium zicea moș-Nechita, cel burduhos, la stîna mănăstirii; și dădea o veste ciobanilor lui.

In sara aceasta așa de frumoasă însă, și'n clipa aceia unică din viața lui, fără păreche în trecut și în viitor, părintele Natanail primi în el cîntarea nouă cași pe cea de toacă și de clopot.

— Frumoasă sară, măi Țubichi, zise el, fără cuvinte, cătră cățelul care tipăia acum alături, lîngă glezna lui stîngă.

Cînd cărarea sui alt colnic și ajunse cătră altă vale, susurul de ploaie al brazilor se alină și călugărul, oprindu-se, bătu ușurel cu palma peste grumazul cățelului, ca să steie și el neclintit și fără răsuflet cași dînsul. Atunci, din dreapta, îi veni alt zvon: era o sonoritate măreață, straniu înmulțită și crescută de ecourile pădurii, cașicum s'ar fi împletit și s'ar fi încalcat serii de cornuri de vînătoare, unele subțiri, altele profunde.

— Cu toate acestea e tot un bucium, șopti călugărul emoționat. Știam eu că Mănăilă are alt meșteșug și sună din alte poieni.

Răsuflă adînc, apoi înghiți cu plăcere aerul serii amestecat cu mireazmă de rîșină.

Poteca stînii mănăstirești curgea înainte; apoi, ca un fum șerpuit, suia printr'o rariște pe coasta dimpotrivă. Natanail coti în loc spre mîna lui dreaptă, pe o cărărușă abia văzută dintre ierburile înalte ale poenii. Mai ascultă în două răstimpuri larma de bucium a ecourilor; după aceia, amîndoi, el și Țubichi, urcară în tăcere un deal tărăgănat, și depe culme văzură deasupra asfințitului —aprins—luceafărul de sară. Intr'un cotlon al văii care se deschidea, se afla stîna unor oieri străini, veniți la văratic dintre alte păduri și de pe alte albii de ape.

Bătură tălăngi lin și veni până la ei miros de fum. Cărarea coti pe după un pîlc de brădiș tînăr, pe-un tapșan ușor înclinat. Și 'ndată zbucni focul, ca și cum alt luceafăr enorm ar fi căzut din cerul scund. Și cînii, cu mînie și larmă înfricoșată, se zvîrliră spre străini.

Călugărul se oprise, cu Țubichi alături. Sta neclintit, nalt și

subțiratic în rasa-i cernită. Cei dela stînă îl vedeau zugrăvit pe zarea culmii și-l recunoscură.

— Aista-i părintele Naftanail, hotărî glasul gros al baciului. Măi flăcăi, chemați cînii.

Cîteva fîșcîituri sălbatice sfîșiară înserarea. Strigăte răsunătoare amenințară spre dulăi, amestecînd nume ciudate.—Nea, Lepșa! Nea, Cotoșman! Vin' aici, boală, c'acuș tună dracu'n coșu' tău!

Invălmășala de răcnete și fluerături n'avusese înrîurire prea mare. Dulăii se opriseră ei singuri, căci și ei recunoscuseră în monah un musafir care mai călcase de cîteva ori în acele locuri.

Baciul strigă gros:

— Poftiți, părinte!

Unul din strungărași, băiat sprinten de doisprezece ani, sărise dela locul lui și ieșise în cărare. Primi pe călugăr, îi sărută mîna și-l aduse la foc.

Stîna lui Mănăilă era o alcătuire trecătoare: o șandrama șubredă acoperită cu draniță, rezemată pe cîțiva stîlpi de brad în care toporul lovise și cioplise foarte puțin. Cîteva hîrdaie și doniți, scafe și cupe stăteau aruncate fără rînduială pe poliți grosolane, alcătuite după un meșteșug cu zeci de veacuri anterior celui dintăiu cîntec pe care l-au suspinat păstorii subt codru și care se chiamă *Miorița*. Dela Daci cei de demult și dela alții mai vechi decît ei, în rînduri de generații, ciobanii n'au simțit nevoia să-și schimbe portul, datinile și confortul în munții lor sălbatici. Cu aceleași unelte din tinerețea lumii, cu același ritual de-atunci își duc traiul—numărînd fără scop oile, zilele și anii. Socotelile aceste le fac pe răbuș, adică tot pe o bucată de lemn. Trăiesc iarna în bordeie de bîrne; iar dulceața primăverilor ș'a tinereții o spun tot din lemnul pădurilor lor, din bucium ori caval.

Baciul și cîțiva ciobani cu strungărașul stăteau la foc—deasupra căruia, spînzurat în cîrlige și lanțuri, înegrea ceaunul cel mare de jîntiță. Erau oameni fioroși la înfățișare, cu plete mari netunse și nepieptănate,—îmbrăcați cu straie care fuseseră odată albe, de cînepă și in toarse și țesute de muieri din văi. Acuma aveau o coloare fără nume, păreau un fel de piele vîrtoasă. Tot aceiași rînduială străveche poruncește ciobanilor să-și spele hainele în zăr și să le pătrundă de untul cașului, până ce capătă tăria și floarea știută,—și pe deasupra un miros special pătrunzător, de brînză și de fum. Căci subt șandrama lumina se luptă într'una cu fumul. Oamenii lăcrămează, se apără de vălvătăi ridicînd palmele în dreptul ochilor. Deși-s așa de buhoși, de unsuroși și de demult, zîmbesc din veacurile lor cu prietinie noului venit. La Țubichi nici nu catadicsesc să se uite, căci nu-i decît o cotarlă măruntă, și numai dulăii au preț între pădurile cu fiare.

Bătrînul Mănăilă se sculă în picioare după perdeaua de fum, nalt și spătos, încins c'o piele de buhaiu lată de-o palmă domnească. Suvacurile, stricnelele și celelalte alămuri aninate de chi-

mir risipiră fulgere în bătaia flacărilor. Își mîngîie cu degete groase bărbia rasă din proaspăt cu custură de coasă, și salută pe monah cu vocea-i de bas :

— Bine-ai venit, părinte. Bine-cuvintează.

Călugărul făcu semnul crucii asupra focului.

— Domnul-Dumnezeu să vă aibă în sfînta lui pază. Bine v'am găsit sănătoși, oameni buni.

— Sărutăm dreapta, cinstite părinte, grăi iarăși baciul. Și fîșiind cu opincile-i mari prin sperla vetrelor vechi, întîmpină pe oaspete. Cuprinzînd în laba-i uriașă mîna slăbuță și albă a călugărului, o sărută răsunător. Cu mișcări stîngace, ceilalți ciobani îi urmară pilda, apoi se așezară iar la locurile lor și-și mîngîiară cu palmele pletele unse cu unt.

— Ți-am auzit buciumul, zise Natanail și privi în juru-i căutînd un scaun. Un asemenea obiect este însă lucru de prisos într'o stînă. Oamenii stau pe-o cofă, pe-un petroiu ori pe-o curmătură de brad. Stau chiar și pe pămîntul gol, care-i tatăl nostru al tuturora și ne ține bine.

— Pentru cuvioșia sa, adă scăunașul... porunci grav baciul. Și strungărașul aduse îndată din întuneric scăunașul de lemn cu trei picioare care, obișnuit, avea slujbă să steie întors și să fixeze ceaunul la mestecatul mămăligii.— Precum spui, părinte, urmă bătrînul întorcînd spre monah ochii lui cu streșină de sprincene ; socot că m'ai auzit din valea cealaltă, cînd ai ajuns la Doi-Paltini. Dam semn, ca să iasă feciorii cu oile în porneală. Am și eu o pustie de surlă în care am învățat din pruncie a sufla, întrecîndu-mă cu lupii. Asta-i treaba noastră. Altă ispravă nu facem. Cînd m'oiu înfățișa la împărăția sfîntă, la județul cel de apoi — cînd a fi și dac'a fi—am să fiu cu buciumul ș'am să zic o toană. Domnul Dumnezeu va zîmbi și mi-a face semn cu mîna să trec între cei drepți, în sînul Jidovului.

— Care Jidov, moș Mănăilă ?

— In sînul lui Avram, cuvioase părinte. Cînd ne-om vedea acolo, apoi om ști dacă ne-a fi mai bine decît în astă ticăloasă viață.

Călugărul zîmbi.

— Intr'o privință n'are să fie mai bine, moș-Mănăilă. Căci acolo nu-i foc și nu-i întuneric și nici luceafărul nu se vede lucind deasupra unei măguri, cum îl vedem noi de-aici. Nici nu-i custură de coasă ca să te bărbierești. Nici zer ca să te speli. Nici auzi sunînd tălăncuțele. Nu-i vale cu crîșmă, ca să-ți aducă de-acolo strungărașul șpirt. Nici fum de tutun nu se pomenește. Acolo-i așa un loc de lumină, moș Mănăilă, unde stai ca un abur fără trup. Și precum scrie la carte, acolo nu-i nici durere nici întristare. Și nu-i nici bucurie, după cît înțeleg, — căci sufletul însuși este bucurie precum flacăra e foc.

— Hm !—făcu baciul, mă miram eu să fie mai bine decît aici în sînul unui necredincios. Apoi dacă nu pot eu să mă las pe o

vale cu flori într'o sfîntă zi de sărbătoare, și dacă nu văd sărind din stîncă un izvor ca un berbecuț alb—și dacă nu pot ajunge la han la Irimia ca să beau o litră de rachiu de care-mi place mie, —de celelalte mă lepăd. Eu zic așa că numai cu necuratul trup putem avea plăcere. Cînd a putrezi—gata, dacă n'om avea grijă să facem cele de cuviință.

— Cum se poate să vorbească astfel un om bătrîn ?—îl întrerupse călugărul, fără supărare. Dumneata, baciule, nu ești creștin și botezat ?

— Ba sînt.

— Și nu crezi în sfînta Treime și'n învățăturile Domnului nostru Hristos ?

— Ba cred.

— Atuncea trebue să aștepți învierea morților, care va fi în veacul de apoi. Până atuncea, sufletul dumitale despărțit de trup nu va avea nevoie nici de băutura care-ți place, nici de hrană, nici de toate cîte le socoți bune deși sînt înșelătoare.

— Ba eu, părinte, mi-am zidit fîntînă, ca să am apă cînd mi-a fi sete dincolo. Ș'am dat de pomană pită, sare și caș—ca să nu sufăr de foame. Ș'acești feciori, după ce-oiu pieri eu ș'oiu fi subt iarbă, au să vie să-mi cînte deasupra. Ș'au să mînînce ș'au să beie cu mine, ca să mă satur și eu. Asemenea rînduială noi am apucat-o dela alți baci mai vechi decît noi, care s'au petrecut demult din lume și s'au dus pe tărîmul celălalt, și noi se cade să ne ținem de ce-am apucat și am învățat.

Monahul nu crezu de cuviință că trebue să mai dea replică la asemenea înfricoșată profesie de credință. Creștinismul lui nu găsea cheia la ușa de bronz după care sta închis baciul cu strămoșii săi. Rămase un răstimp visător, cu ochii lui albaștri ațintiți în zbaterile focului.

— Părinte, vorbi iar baciul rînjind, eu abia acuma mă uit și văd. De unde dracu' ai găsit cuvioșia ta asemenea fleac de cățel, cum nu mi s'a aratat decînd sînt ?

— Aista-i Țubichi, răspunse Natanail. S'a luat azi după mine, și văd că nu s'a spăriat de dulăii dumitale. E o corcitură pripășită la chilia mea ; a ramas dela niște boieri care au petrecut în vara asta la Mănăstire. E un corceag de mops și de fox...

— Cum ?

— E un corceag de mops și de fox, însă-i deștept ca un om. Numai glas n'are, ca să vorbească.

Baciul privi cu îndoială și dispreț spre cățel.

— Cum ai zis că-l cheamă ?

— Țubichi.

— Hm ! Aista nu-i nume de cîne, părinte. Ia să chem eu pe Dîrlău, să văd dacă-l cunoaște că i-i neam. Nea, Dîrlău, ia vină 'ncoace și vezi pe ciocoiul ista.

Bătrînul fîșcii haiducește și mai răcni odată numele dulăului. Prin fum sticliră ochi sîngeroși, ș'un cîne mare și flocos, cu ragilă

la gît, se opri la cîţiva paşi, în marginea cercului de lumină. Ţubichi mîrîi scurt şi-şi ridică urechile ca nişte cornițe.

— Il auzi, măi Dîriău? Ce zice?

Dulăul mai rămase o clipă neclintit, apoi se retrase 'n întuneric, dispreţuitor caşi baciul.

Ciobanii rînjiră şi se priviră cu coada ochiului. Apoi se făcu tăcere şi se întinse noapte deplină.

Călugărul trase de subt haina-i largă, dela piept, un pachet cu grijă învălit într'o gazetă veche.

— Moş-Mănăilă, zise el, dumneata nu-ţi vei fi închipuind c'am venit în ia-sară aici, ca să aduc pe Ţubichi, să te minunezi de el. Am venit să-ţi mulţămesc pentru caşul pe care mi l-ai trimes în ziua de Sîntilie.

— Bun şi frumos caş!—întări baciul.

— Intr'adevăr. De-aceia l-am plătit cu dreptate, după vorba pe care mi-a spus-o flăcăul. Iar acuma, pe deasupra, te rog a primi cîteva pacuri de tutun de cel de care-ţi place.

— Mie-mi place de cel negru şi tare, ca să-l simţesc cînd îl trag în piept.

— De-acela ţi-am adus.

— Iţi sărut mîna, părinte. Văd că-mi ştii naravul.

— Ţi-l ştiu, moş Mănăilă.

— Şi văd că-mi dă o mînă sfinţită iarbă de afumat care se chiamă a Diavolului.

Baciul rîse iar arătîndu-şi toţi dinţii. Călugărul îi răspunse cu liniştea-i zîmbitoare:

— Moşule, toate sînt ale lui Dumnezeu: şi ierburile şi fiinţile.

— Asta aşa-i!—încuviinţă baciul. Şi desfăcu cu mare grijă şi neîndemînare pachetul pus pe genunchi, ca să se încredinţeze că într'adevăr are de-aface cu iarba cea mai neagră, care fumegă mai gros şi trece ca o perie de sîrmă prin gîtlej. Apoi îşi căută luleaua de lut în fundul chimirului ş'o bătu cu botul de opincă. O împunse cu suvacul, suflă într'însa şi iarăşi o împunse. Ş'o îndopă cu tact din darul călugărului.

Natanail îl privea pe gînduri; dar era concentrat mai mult în sine. In sara asta toate îi păreau bune şi tihnite. Străbătuse uşor poteca printre păduri, simţind nevoia să schimbe o vorbă cu oameni din lume şi să-i intre cerul în suflet ca un fum de floare violetă. Se ridică sprinten şi-şi mîngîie căţelul.

— Vă poftesc bună-sara, zise el. Nu uita moş-Mănăilă, că eu împărţesc şi altora din fruptul oilor dumitale; are să mai trebuiască cît de degrabă alt caş: mîne ori poimîne. Plata — cum ştii—e fără greş.

— Asta ştiu, părinte, dar eu mă bucur mai ales de bunătatea cuvioşiei tale. Sărutăm dreapta şi să mai vii pela noi sănătos cu tutun de-acesta.

Baciul şi feciorii rîseră iar. După aceia răcniră la cîni ca să-i ferească în laturi. Şi călugărul porni înapoi cu pas elastic spre schit, cu căţelandrul după el. Intr'o vreme rîse singur, gîndindu-se la convorbirea cu Mănăilă la fel cu alte convorbiri din alte cîteva seri de vară. Sălbaticii şi păgînii aceia, care se socoteau creştini, erau blînzi şi buni şi el avea dragoste pentru ei. Intre dînşii, o clipă, se simţea bine—cu sufletul liniştit ca un iaz într'o pădure solemnă.

Adresă într'o vreme lui Ţubichi cîteva cuvinte de prietinie. Se opri lîngă un tufar mărunt, în marginea poienii dela paltini, şi căută, pipăind, o frunză potrivită. O aşeză între buze şi cîntă uşor nopţii şi singurătăţii cît trecu printre brazi, într'un întuneric de catran.

III.

Acum se arată nişte
cinstite feţe de slujbaşi.

In urma lui, la stînă, baciul rămase pîcîind cu mare plăcere din luleaua-i de lut roş cu căpăcel de alamă.

— Era bine dacă se nimerea subt fuşta călugărului ş'oleacă de rachiu... zise el către feciori. Măi Turiţă, dă-mi o cupă de zer.

Strungăraşul îi aduse zerul.

— Cu asta n'am făcut mare lucru, vorbi el iar, oţărîndu-se urît, fără decît mi-am astîmpărat oleacă arşiţa. Tutunul e mai bun. V'aşi da şi vouă o ţîră, da' nu vreau să vă'nădiţi la o iarbă îndrăcită şi puturoasă ca asta. Apoi de cînd ţiu eu minte, şi după cît ştiu, numai baciul trebue să tragă din lulea. Cei tineri se uită şi aşteaptă să le vie rîndul. După ce-or trece vre-o douăzeci de ani, apoi îţi afla şi voi ce-a iscodit diavolul.

Subţire şi muzical, Turiţă strungăraşul se amestecă şi el în vorbă:

— Parcă ciobenii nu duhănesc şi ei?—observă el. Până la crîşma din vale nu-i aşa de departe. Numai cît în loc să-l beie din lulea, îl fac ţigară: îl sucesc în pănuşă de popuşoiu.

— Şi-i bun, măi Turiţă?—întrebă baciul privindu-l într'o parte, pieziş.

— Ii bun, moşule, răspunse strungăraşul.

Ciobanii şi baciul izbucniră în hohot, scuturîndu-şi pletele. In vălvătăile schimbătoare ale focului, obrazurile lor aveau schimonosituri demonice, caşicum i-ar fi aruncat în singurătatea aceia un pămînt necurat.

Dulăii dintr'odată se izbiră cu vrăjmăşie în cărare şi cîteva tălăngi se scuturară în umbra de-aproape. Larma cînilor crescu întărîtată şi doi ciobani săriră repede de pe trunchiurile lor.

Un glas se'nălţă în întunericul opac, modulînd o vocală sonoră: Ho-hoo!

— Is oameni de-ai noştri, grăi unul dintre feciori întorcîndu-se la foc. Cellalt domolea cînii.

Baciul mormăi pe lîngă ţava lulelii:

— Cine-i?—nu cumva îi Pintilie?

— Da. Onuţă şi cu Pintilie.

Baciul aşteptă sucit cu spatele spre cărarea muntelui şi'n aparenţă nepăsător, până ce paşii străinilor fîşiiră lîngă foc. Atunci se'ntoarse şi văzu doi munteni cu sumăeşe scurte, cu ochii mascaţi de pălăriile aplecate pe sprinceană. Unul era înalt, — celalt mai subţiratec şi mai scund. Purtau topoare cu coadă lungă atîrnate la cotul braţului stîng.

— Bună-vremea.

— Bună să vă fie inima, răspunse baciul. Voi sînteţi?

— Noi, răspunse cel scund şi subţiratic.

Traseră de subt sumane puşti cu ţevile retezate şi se aşezară ceva mai la o parte, alături, pe-un singur butuc de brad, cu armele lîngă dînşii. Işi ridicară frunţile, îşi saltară pălăriile. Cel nalt era blond. Cel scund — brun.

Zîmbiră spre baciu. Cel mic cu îndrăzneală, cel nalt cu oarecare stînjenire, — amîndoi însă exprimau aceiaşi stare de îndoială pe care trebuiau s'o aibă oameni ca ei într'o aşezare ce atîrna oarecum de legile şi rînduelile societăţii din vale.

Baciul Mănăilă întrebă iarăşi:

— Aţi mai coborît într'acoace?

— Da, răspunse cel mic, aţintind spre baciu ochi scăpărători şi negri. Am stat o vreme sus într'un loc al nostru. Deacolo am văzut că v'a căzut pe sară oaspete la stînă.

— Da. Părintele Naftanail de la schit.

Cel mare şi bălan mormăi moale:

— Am spus eu că-i părintele Naftanail.

— Aşa-i, întări baciul. Pintilie l-a asemuit bine. Se vede că mîne e ziua lui, cînd se face slujbă mare de vale. Are ochi ageri pentru cele sfinte.

— A fi şi asta, îngînă pe gînduri Pintilie, fără să zîmbească.

O clipă tăcură. Cel mic şi negricios tresări iar:

— A venit să cumpere caş?

— Nu; a venit s'aducă o rămăşiţă de datorie.

Tăcură iarăşi.

Onuţă trase dela şold o taşcă de piele, înflorită cu ţinte şi plăci de alamă, o deschise între genunchi şi scoase din ea o ploscuţă lată de sticlă, îmbrăcată în împletitură de rafie. Scociorî ş'un păhărel de metal, în care suflă de cîteva ori, ca să-l curăţe. Apoi cu osebită grijă, urmărit de toţi ochii, atît ai oamenilor din lumină, cît ş'ai cînilor, — destupă sticla şi turnă atent în păhărel un fir subţire de licoare.

— Aista nu-i rachiu, — e doftorie, explică el. E de cel de mere. Mi l-a dăruit o cuvioasă călugăriţă dela Agapia din deal. Eu socot că i-a cetit şi rugăciuni cînd l-a făcut. Supărare, boală, — ţi le ia ca cu mîna. Poftim, moş-Mănăilă, ia-l de bine.

Ochii baciului demult sticleau, ca ai necuratului din rîpă. Lăsă repede luleaua în spuză, la botul opincei, şi prinse în mîna-i

mare cu ghiare, păhărelul de rachiu. Il aduse domol la gură. Deşi-i tremura mîna, nu vărsă nici un pic. Il gustă din vîrful limbii, — şi încuviinţă adînc din cap: Ihî! Apoi închină spre munteni:

— Apoi vă poftesc sanatate. Domnul să vă fie de spor şi de ajutor.

Şi sorbi cu ochii închişi răsturnînd capul pe spate.

Intinse paharul.

Crezu potrivit să mai adauge o vorbă:

— Eu zic aşa, oameni buni, că Dumnezeu cunoaşte gîndul omului, şi cîteodată i-l împlineşte.

Oamenii buni nu înţeleseră din ce adînc porneşte această banală cugetare; o primiră totuşi cu linişte, caşi pe închinarea în care acelaşi Domn-Dumnezeu trebuia să le steie într'ajutor pentru faptele şi îndeletnicirile lor cam nepotrivite cu uneltele pe care le aveau alături.

Pauză. — Onuţă cinsti şi pe feciori, care dădură de duşcă lichidul de foc fără să crîcnească. Turiţă gustă numai de pe fund, lepădă paharul în mîna străinului şi-şi prinse gura pe rînd cu degetele mînii drepte, apoi cu cele ale stîngii, suflînd pripit aburi de otravă, în hazul tuturor celor de faţă. Veselia risipi deplin şovăirea începutului, — mai ales după ce baciul mai primi un păhărel pe care-l tratà cu aceleaşi mîngîieri şi evlavii.

— Bune lucruri a lăsat Dumnezeu pe astă lume... observă el cu statornica-i filozofie.

— Nu-i dela Dumnezeu, îi dela o călugăriţă dela Agapia, rise Onuţă.

Insfîrşit, găsi de cuviinţă şi Pintilie să arăte ce sunet are glasul lui.

— Baciule, grăi el, cam ce fel de om e călugărul acesta Naftanail?

— Călugărul acesta Naftanail? Apoi cum să-ţi spun eu, bre Pintilie? Eu socot că-i mai mult călugăr decît om.

— Aşa am auzit şi eu dela alţii, care l-au cunoscut ş'au fost pela chilia lui. Eu numai de departe l-am văzut, trecînd prin poieni şi pe cărări. Nu-i vechiu prin partea locului.

— Nu-i vechiu. Şi nici el n'are multe zile crestate la răbuş. S'a pripăşit la Neamţ de vre-o doisprezece-treisprezece ani. Acu ai să mă'ntrebi de unde a venit: asta nu ţi-oiu pute-o spune.

— Zice că-i venit de prin părţile Ieşului.

— Se poate. Iaca aicea ai dreptate. Am auzit că acela tîrg îi mai mare decît toate cîte sînt. Deaceia şi Naftanail are atîta învăţătură. La tîrguri sînt şcoli înalte. El trebue să fi învăţat acolo macar zece glasuri de carte.

— Dacă n'ar fi fost învăţat, nu s'ar fi putut face aşa de degrabă monah; şi n'ar fi duhovnic aşa de vestit — încît vin oameni bolnavi şi muieri de prin sate ca să le cetească dezlegări şi să-i tămăduiască. Dumneata, baciule, ai auzit de asta?

— Cum să n'aud? Doar eu îl cunosc mai dedemult, de pe

cînd încă nu era cuvios ieromonah. Invăţătură trebue să aibă multă, deşi eu n'am de unde o cunoaşte. Iar mai ales are în sufletul lui, după cît ştiu, dreptate,— de-ţi plăteşte un lucru de două ori, ca să-ţi facă mai mare coraj şi plăcere. Ş'apoi, pe lîngă dreptate, a subt laptele bunătăţii dela maică-sa care l-a crescut şi l-a avut drag. Că el pentru rugăciunile lui, pentru minunile şi vindecările ce săvîrşeşte, nu primeşte niciodată bani, ca să nu-şi spurce darul.

Aici bătrînul Mănăilă primi din mîna lui Pintilie al treilea păhărel de rachiu de mere. Plioscăi din limbă şi-şi spori şi mai tare gustul de vorbă, înţelegînd uşor care-i mijlocul să dobîndească şi pe-al patrulea.

— Intocmai aşa este precum îţi spun eu, măi Pintilie. Apoi acolo prin străinătăţi, la Ieşi, va fi avut el după cît înţeleg unele năcazuri mari. Stau şi socotesc: altfel de ce şi-ar fi lăsat el boieriile şi bielşugul, ca să s'aşeze într'o pustie, între codri?

— Am auzit şi eu c'ar fi fost bogat în viaţa lui.

— Se'nţelege. Avea slugi o mulţime. Unu-i ţinea lingura, altul paharul. Unul lua cu degetele pilaf din strachină şi-i punea în gură. Trăia, mă rog, ca un boier. Şi umbla numai cu căruţa şi cu trinu. Acolo este trin: un fel de căsuţă pe roate care fuge singură fără cai. Ce drăcie a fi asta nu ştiu, că n'am văzut-o; eu nu m'am pogorît niciodată dela munte, dintre oi, — dar zice că este. Ei — şi cîte va mai fi fost avînd! Toate le-a lăsat, bre omule, şi s'a tras la schivnicie, din pricina unui diavol.

— Aşa ai auzit? din pricina unui diavol?

— Se'nţelege; altfel cum?

— Eu am auzit că din pricina unei muieri.

— Apoi eu ce spun? din pricina unui diavol. Şi se'nchină şi ceteşte şi zi şi noapte. Numai cîteodată vine pe la noi la stînă. Şi dacă este raiu, precum scrie la carte, apoi drept în raiu are să se ducă, cu trinu'.

Mănăilă se veseli singur de vorba lui. După asta îşi îndopă iarăşi luleaua.

— Are şi tutun bun... adăogi el rînjind şi clătinînd din cap.

Pintilie lăsă să treacă vorba asta pe care n'o înţelegea şi rămase iar gînditor.

Onuţă mistui ploscuţa în taşca de piele. Baciul stupi în foc şi tăcu.

Fiorul de vînt al înserării contenise demult. Noaptea fără lună se statornicise deplin între cer şi codri. Luceafărul trecuse pe celălalt tărîm. Dintre stelele fără număr de deasupra—ca dintr'o spuză de aur, din prundişuri de nestemate, dintre făclioare ale adîncurilor celor fără de margine,—unul din feciori alese un grup geometric şi-i dădu un nume. Atunci se deşteptă iar baciul, uşor înveselit,—îşi înăbuşi căscăturile enorme ale somnului şi luă el cuvîntul, ca unul mai bătrîn şi mai cunoscător al tainelor celor dedemult ale păstoriei. Inaintea lui alţii trebuiau să tacă,— şi feciorul îşi înghiţi vorbele cu sfială pe bolovanul lui colţuros.

Baciul dădu el porecle şi semnificaţii, după o învăţătură cu zece mii de ani mai veche decît creştinismul. Strungăraşul îl asculta cu gura cascată şi ţinea minte pentru vremea cînd avea să fie baciu,—ca să ştie ceasurile oilor şi străjile nopţii după stele. Asta trebuia să fie legea şi religia vieţii lui.

Baciul îl observă într'o vreme şi-şi ascuţi spre el dinţii de criţă.

— Invaţă, îi zise, privindu-l încruntat, căci altfel rămîi prost şi netrebnic. Asemenea cîte altele trebuie să ştii. Phi! n'ai tu păr în cap cîte trebue să ştii, şi nici nu cred s'ajungi să le ştii, căci lumea din ziua de azi nu-i ca pe vremea mea. Pe mine m'au bătut trei baci ca să le'nvăţ. Aşa că trebue să le'nveţi şi să le ştii şi tu.

— Dar sfintele rugăciuni de dimineaţă şi de sară le ştie?— întrebă Onuţă.

Baciul îl privi de departe, cu dispreţ, şi nu-i răspunse. După aceia căscă iar cu ochii plini de lacrimi şi de fum.

Pintilie sta la locul său, tăcut şi nemulţămit. Avea el în sara aceia ceva.—Onuţă îi era bun tovarăş,—însă cîteodată nu-i plăcea, pentru vorbele lui împotriva dreptăţii ş'a adevărului. Era mai ager şi mai harnic la cuvînt decît el: nu găsea niciodată vreme şi mijloc să-i propească fantasmele ori nebuniile. Din pricina lui, pe lîngă altele, mînca uneori de frupt în zile de post. Iar acum nu'nţălegea ce i-a venit să spue baciului şi feciorilor povestea cu rachiul de mere al călugăriţii dela Agapia din deal. Acel rachiu—drept vorbind—era boieresc, cu tot cu ploscuţă şi cu tot cu păhărel de argint. Il dobîndiseră într'o sfîntă zi de Duminică, pela toacă, în urmă cu vreo săptămînă, oprind la o cotitură a drumului mare, în pădure lîngă fîntînă, o trăsură care umbla în primblare la mănăstiri. Cu puştile lor scurte ridicate ameninţător, siliseră pe vizitiu să strunească năprasnic şi să se facă broască pe capra lui; apoi răcniseră cu străşnicie la stăpîni să coboare pe iarbă verde. Ţinîndu-i cu braţele'n sus, îi uşuraseră de bani şi de inele. Le lăsaseră ceasornicele, cu care n'aveau ce face; însă Onuţă înţelegea să plătească cu acele ceasornice ploscuţa şi păhărelul, care-i pricinuiseră mare mirare; şi pe lîngă ploscuţă şi păhărel, cîteva gărăfi burduhoase de rachiu de drojdie, cum nu se mai află pe acest pămînt de bun şi de tare.

Acuma scornea o istorie cu călugăriţa—şi ciobanii îl credeau. Asemenea minciuni avea obiceiul acest Onuţă să spue de multe ori, aşa, ca să petreacă singur; căci el, Pintilie, era suflet drept şi cinstit şi pentru minciună avea mare greaţă. Dar iarăşi — cugetînd—nu se putea pune cu el de pricină, pentrucă era tovarăş viteaz; şi spunea boierilor pe care-i oprea cu puşca multe şăgi şi drăcovenii. Cîteodată se părea că dau cu plăcere ce au asupra lor.

Is bucuroşi că scapă cu viaţa, se gîndea Pintilie.

S'ar putea întîmpla însă ca unul să ridice o armă ş'atuncea curge sînge,—el şi tovarăşul său fiind în drept să-şi apere pielea.—Ar fi mai bine să se isprăvească odată toate şi să mă călugăresc! mormăi el desgustat.

— Ce-ai spus, bre Pintilie ?—întrebă Onuţă.

— Spun că-i vremea tîrzie şi trebue să ne ducem la locul nostru... răspunse alene Pintilie.

— Bine, să mergem, vorbi vesel Onuţă, numai cată să spunem baciului că n'am venit ca să ne numere şi să ne spue pe nume stelele. Ascultă, moş-Mănăilă, se îndreptă el către bătrîn. Noi, în ţiitorile noastre ştiute, la izvoară, împuşcăm cîteodată capre. Ş'atîta capră sălbatică mîncăm încît ni-i lehamite. Drept aceia te-am ruga să ne dai un caş, ca să mai schimbăm mîncarea. Iar dacă nici dumneata nu ai tragere de inimă pentru carne de căprioară, atuncea să-ţi las o garafă dintr'aceiaşi aghiazmă pe care ai gustat-o din ploscuţă. O am la mine: dacă vrai, i-a dumnitale.

— Cum ?—strigă baciul Mănăilă. Ce să fac eu cu căprioara ? De cînd sînt nu m'am împăcat cu carnea de dihănii. Nu m'am învăţat a mînca nici capră, nici lup, nici urs. Aşa că-ţi dau bucuros caşul şi mă împac cu garafa de băutură,—dacă-i plină şi-i tot de-aceia.

— Plină, şi tot deaceia, afirmă cu tărie Onuţă.

Atunci baciul se ridică greoiu şi se duse în întuneric, ca să bîjbîie în comarnic un caş care i s'a părea mai mic.

— Acuma, alta, cu capra... se gîndi amărît Pintilie. De unde le scoate şi le potriveşte el aşa ? Acest om mărunţel e mare pehlivan şi mare calvin.

Primi totuşi caşul fără să spue nimic împotrivă şi îl trecu lui Onuţa.

— Acuma, după ce-am făcut tîrgul, putem să ne ducem, zise acesta.

Mănăilă ridică braţele desnădăjduit :

— Dar garafa, măi oamenii lui Dumnezeu ?

— Este şi garafa... răspunse Onuţă, şi scoase garafa. Pintilie o primi ş'o puse în braţele baciului răsuflînd cu mulţămire. Era bucuros că nu-i pricină—ca să se mai işte vorbă şi foc de puşcă. Un om paşnic ca dînsul nu se'mpăca niciodată cu faptele rele. Iar dela Onuţă se putea aştepta la orice. Cînd se afla cu dînsul, era totdeauna cu ghiaţa'n spate. Nu-i vorbă că nici el nu-şi putea lasa tovarăşul la un asemenea năcaz—şi se simţea nevoit să întrebuinţeze braţul, care era tare ca un buzdugan.—Mulţămesc lui Dumnezeu şi Maicii Domnului că nu s'a 'ntîmplat nimica ! Adăogi tare către cei dela stînă :

— Rămîneţi cu bine, fraţilor !

— Mergeţi cu pace şi cu sănătate !—răspunse baciul.

Bătrînul îi petrecu zece paşi,—mîrîi la dulăi şi-i sudui ca să nu se mişte din covrurile lor, după aceia se întoarse şi ridică sticla între el şi lucirile focului, ca să vadă dacă-i plină. O destupă şi prinse scurt o picătură între buzele-i arse. Cumpăni gustul şi tăria—şi socotindu-se 'mpăcat, îşi vîrî cu grijă în sîn comoara.

Focul se risipea şi murea. La lucoarea lui roşie, se aşeză cu faţa în sus pe pămîntul gol şi călduţ, cu mînile subt ceafă, şi rămase o clipă cu ochii deschişi, chemînd dinspre stele somnul. Adormi într'o clipă şi prinse a sforăi cu modulaţii stranii, ca o fiară necunoscută încă. Flăcăii trecură la datoria lor—şi tălăncuţele picurară un timp în noaptea de vară, până ce se alinară abia-auzit.

IV.

Indeletnicirl obişnuite ale ieromonahului şi duhovnicului nostru, Părintele Natanail.

C'un ceas înainte de miezul nopţii, bătu iarăşi toaca la Vovidenie c'o melodie nouă şi proaspătă între pădurile neclintite. Jivinile erau ieşite în poieni, din farmecul de piatră al întunericului celui mare şi, cu capetele înălţate, cu ochii neclintiţi, aşteptară să sune clopotele, al căror înţeles rămînea ascuns pentru ele din veacuri în veacuri şi din generaţie în generaţie. Izbucniră şi sborurile de sunete-fantome, alungîndu-se şi chemîndu-se din zare în zare. Şi valea schitului rămase după aceia mai tăcută decît înainte.

La cele cîteva căsuţe ale monahilor clipiră lumini. Natanail ieşi sprinten şi fără somn în cerdacul lui şi privi făclioarele cerului cu un simţămînt sămănînd iubirii. Stătu cu fruntea înălţată şi cu braţele moarte în lungul trupului. Apoi îşi potrivi pe frunte camilafca şi coborî domol cele patru trepte. Trecu pe cărăruşa grădiniţii, printre tufe de busuioc şi mintă. Cînd apăsă clanţa dela portiţa tăiată în zăplazul mare cu streşină,—auzi o plîngere moale. Un glas de femee îl salută din cărarea de după zăplaz.

— Sărut mîna, cuvioase părinţele.

Călugărul închise cu stînga portiţa şi întinse dreapta prin întuneric. O umbră încovoiată se apropie şi i-o sărută cu buze reci.

Natanail întrebă încet :

— Care-ţi este năcazul ?

— Cuvioase părinte, chiar acuma am căzut aici, venind de peste munte din valea Moldovei. Am adus în căruţă un biet băiat bolnav—ca să-l vezi şi să ne faci o rugăciune. Nu ne lăsa, te rugăm cu lacrimi. Ajută-ne şi pe noi cum ai ajutat pe alţii. Am desprins iapa dela hlube ş'am dat-o să pască. Ne punem să 'mbucăm şi noi ceva până ce te-i întoarce cuvioşia ta dela biserică.

— Bine, aşteptaţi-mă, răspunse cu acelaşi glas încet monahul.

Se lăsă pe cărare la vale şi puse şi el o pată de umbră mişcătoare pe zidul vechiu al bisericii. Pătrunzînd în naos, găsi lumini aprinse şi murmure de rugăciune. Se alătură la strana dreaptă şi se cufundă, cum îi era obiceiul, cu totul în slujba aceasta de noapte, care-i era mai plăcută între toate slujbele şi

rînduielile monahiei. Era ceva cu totul lui tot deosebit de lumea lui de altădată şi chiar de viaţa zilnică a mănăstirii. Paşii slujitorilor aveau un tact sonor care însă părea străin de ei; glasurile, intonînd cîntări, păreau ale zidurilor ş'ale morţilor de subt lespezi. Şi umbrele sinistre, cu rase şi camilafce, păreau că numai se agită mute,—după ritmurile monotone şi străvechi—aceleaşi şi aceleaşi de secole. Acest misticism şi această înfricoşare îi făceau bine,—ca o suferinţă după care ai pace şi somn odihnitor.

Murmurînd melopei bizantine, se cufundă ca într'un abur al altei stări, în care se găsea tot treaz şi viu, cu privirile aţintite în icoana cea mare, din care fecioara îl privea cu ochi umezi de nespusă tristeţă. Avea în el mila păcii, cum spune cartea. Era ceva armonizat cu starea de uitare şi împăcare pe care o simţise în sine în acea zi unică de August.

— Fericiţi cei săraci cu duhul, se gîndea el, în timp ce cînta şi primea în suflet privirea omenească a icoanei. Adică fericiţi acei care pot lepăda neliniştea judecăţii: care nu-şi trudesc zadarnic mintea, căutînd chei ce nu sînt la lăcăţi ce n'au fost. Nu rîvnesc să răstălmăcească datinile. Nu visează să răstoarne domniile şi stăpînirile. Căci spiritul este demon de nemulţămire. Aşa că cel sărac întru duh se mulţămeşte cu ale sale ca floarea şi ca pasărea, urmînd un destin al împăcării totale.

Gîndurile acestea pluteau mai mult în el ca un sentiment. Se silea să nu le dea o formă, ca să nu strice întru nimic echilibrul în care i se părea c'a ajuns; ca să pule cît mai puţină reflexie a propriei lui stări, asupra căreia, ca pe o rană grea, se prinsese o uşoară şi transparentă pieliţă: la o silinţă ori la o zguduire, putea iarăşi sîngera cu uşurinţă.

In jurul lui se făcu o pauză de tăcere. Atunci tovarăşii săi în haine cernite i se arătară în ipostaza lor omenească. Nu mai erau umbre mute oscilînd după murmurul zidurilor. Şopteau în apropierea lui cu glasuri adevărate, vorbind despre lucruri mărunte. Cu obrazurile ofilite de truda zilei, cu guri ştirbe şi strîmbe, unii căscau prelung şi zgomotos, apoi cu mare mulţămire îşi netezau bărbile. A doua zi, deşi era Pantelimon, trebuiau iarăşi să se ducă unii la coasă, alţii la adunat; altora le era rînduită slujba la pădure. Vorbeau despre toate acestea, amestecînd în ele frînturi de psalmi.

Un bătrîn sărman se tînguia c'o voce slăbănoagă că i-a furat cineva fasolele de pe trei haragi. Iar fratele tînăr şi spîn, cu pletele retezate, care sta în apropierea lui, îl mîngîie întorcînd spre dînsul un bot viclean:

— Adă-ţi aminte, cuvioşia ta, că le-ai cules singur pentru mîncarea de eri. Ş'ai avut la ele şi undelemn.

Bătrînul rămase mirat şi spăimîntat de această descoperire.

Luminile se stinseră. Natanail ieşi din biserică cel din urmă singur.

La portiţă, găsi iarăşi umbra femeii încovoiate. Se tînguia cîntat:

— Ce facem, cuvioase părinţele, ce facem?

Călugărul se opri:

— Unde ţi-i băiatul?

— Aicea în căruţă, cuvioase părinţele, sărutăm dreapta. Iapa-i hrănită, omul a legat-o,—şi poate să m'ajute să-l aducem în chilie la cuvioşia ta.

-- Eşti cu bărbatul?

— Da' nu mi-i bărbat, îs văduvă, părinţele, nu mi-i bărbat. E un om din sat pe care l-am rugat să vie cu mine. Un om are altă putere şi alt cap. Tare te rog să te milostiveşti şi să nu ne laşi.

— Bine. Aduceţi-l.

Trecu iarăşi prin grădiniţă, simţind sufletul busuiocului, intră în casă, şi-şi aprinse singur lampa. Hotărîse ucenicului să nu-l slujească niciodată noaptea. Dintr'un cotlon al cerdacului, Ţubichi îl urmase, ş'acuma se purta bucuros prin casă mişcînd din rămăşiţa-i de coadă.—Il văzu încordîndu-se atent şi mîrîind.

— Fii cuminte, Ţubichi, îi zise el. Sînt nişte oameni năcăjiţi.

Căţelul tăcu. In cerdacul de scînduri tropăiră paşi. Natanail feri uşa în lături şi, din întuneric, intră cu spatele înainte o namilă de om deşirat, ridicînd şi purtînd de cap şi de umeri pe bolnav. Sufla şi fosăia cu părul zbîrlit şi cu ochii tulburi încă de somn. Femeia părea agăţată de picioarele băiatului,—şi se'mpiedecă de prag.

O clipă şi omul şi văduva rămaseră în mijlocul odăii, bălăbănind între ei trupul şi căutînd cu capetele întoarse locul unde să-l aşeze. Văzură laiţa dintre ferestre şi-l aşezară acolo, tropăind neregulat. Icoanele erau aproape, deasupra. Şi măsuţa cu cartea deschisă, cu aghiazma pregătită şi cu potirul acoperit. Călugărul îşi puse veşmîntul slujbei şi Ţubichi ieşi umilit pe uşă, cum ştia că-i porunca şi rînduiala.

Natanail se apropie de laiţă. Văzu un schilod de care nu se înfricoşă, căci asemenea privelişte nu i se arata întâia oară.

Era într'o cămaşă de cîlţi un vierme omenesc — sgîrcit, cu braţul şi piciorul din dreapta răsucite şi moarte. Restul trupului — oase în bolnavă piele fumurie. Un cap de ceară murdară pe care începeau să crească tulee; gura strîmbă, ochi pe jumătate închişi cu supuraţii de rană.

Călugărul se întoarse ca izbit în piept şi privi spre femee. Sta răsucită într'o parte, cu mîna la gură şi cu ochii în pămînt. Omul deşirat ieşise.— Lampa mică de sticlă lăptoasă ardea caşi cum şi-ar fi luminat singură sieşi.

Monahul întrebă:

— Dumneata ai născut acest trup, femee?

— Eu l-am născut, părinte, dar era întreg şi curat. Şi i-a venit dintr'odată boala asta, la opt ani. Am chinuit cu dînsul pela doftori şi prin spital. Dacă am văzut că nu-i folos, l-am lăsat. Zace aşa, se împuţinează şi se usucă de doisprezece ani.

— Mai ai copii?

— Nu mai am, părinte, nu mai am. Am avut, dar au murit cînd erau de ţîţă. Apoi după asta s'a prăpădit şi bărbatu-meu. Drept este că mi-a lăsat oleacă de avere, însă-s singură şi fără ajutor.

— De ce suferinţă a murit bărbatul dumitale?

— Nu pot pentrucă să ştiu, părinte, nu pot să ştiu. A pierit de tînăr, dintr'o umflătură de picioare şi de nişte bube. Fusese în putere—şi nu în multă vreme a căzut. Eu socot că să-i fi dat cineva ceva.

— Cine şi ce să-i deie?

— Ei, cuvioşia ta parcă nu ştii? Sînt duşmani şi duşmance pe lumea asta, care n'au hodină cît te văd mulţămit. Aşa nu s'au îndurat să mă lese cu soţul meu şi cu ale mele — şi i-or fi făcut farmece, i-au dat să bee veninuri. S'a bolnăvit, s'a pus la pat, şi nu tîrzie vreme a murit. Acù eu ce-am putut face după mintea pe care-o am şi poveţele pe care le-am aflat? Cît a fost el bolnav, m'am dus la unele babe să deslege ce-au legat altele. Am fost la preoţi de-ai noştri ş'am dat slujbe. Am ars lumînări întoarse—ca să se topească duşmancele cum se topeşte ceara. Am pus la gîtul lui rugăciune scrisă pentru toate bolile ştiute şi neştiute. Am zvîrlit noaptea în răspîntie usturoiu descîntat, împuns cu ace—în care era blăstăm pentru cele care mi-au otrăvit şi mi-au bolnăvit omul. N'am folosit nimica. Ei, zic, dacă s'a întîmplat aşa cu voia lui Dumnezeu...

— Cum cu voia lui Dumnezeu?

Femeia ridică fruntea, fără să'nţeleagă. Apoi căzu iarăşi în tînguirea-i monotonă:

— Dacă s'a 'ntîmplat aşa, zic, bine c'am rămas măcar cu băiatul. Dar cînd era de opt ani s'a bolnăvit şi băiatul. Şi năcăjesc de doisprezece. Mi-a hotărît primarele acù doi ani să-l duc la spital. Dar parcă ce-am folosit? Acolo-s mai mult aşa, nişte înşelări.

— Unde?

— La spital. Cuvioşia ta parcă nu ştii? Şi văzînd că-s numai nişte înşelări, am stătut, să vedem ce s'a alege. Am primit babe de-a noastre şi ţigănci şi iar au început să deslege şi să descînte. Şi la fiecare dădeam şi eu ce aveam—slănină şi făină—pe lîngă parale; şi aşteptam să se 'ntîmple o minune. Văzînd că 'ntîrzie şi eu rămîn tot aşa de risul duşmancelor, am prins a mă duce de iznoavă încolo şi 'ncoace pe la preoţi deslegători, despre care am auzit veste. Aşa, nefolosind dela niciunul, am aflat despre cuvioşia ta. Acuma am nădejde.

— De la ce oameni ai aflat şi ce-ai aflat?

— Am aflat dela oameni dela noi. Chiar ş'acest gospodar cu care-am venit cunoaşte pe cuvioşia ta— şi zice c'a fost el aici la mănăstire odată pentru nişte boi furaţi...

— Ei?

— Ei, cuvioşia ta parcă nu ştii? Şi-a spus el nacazul ş'a îngenunchiat subt patrafir, şi cuvioşia ta i-ai cetit. Ş'apoi cînd se'ntorcea acasă, iaca vede într'o poiană boii, păscînd. Ii avusese prăpădiţi şi furaţi o săptămînă—şi dac'a fost voia lui Dumnezeu, prin rugăciunile potrivite şi cu darul cuvioşiei tale, iată hoţii au lepădat boii şi boii s'au întors singuri în poiana aceia. In care poiană, tot după voia Celui-de-Sus, a nemerit omul ca să-i găsască şi să se bucure. Aista-i Iordache Axinte din Podoleni. Cuvioşia ta îl cunoşti.

Călugărul nu răspunse.

— Acuma ce te rog eu cu lacrimi, cuvioase părinte? Să-ţi faci o milă ş'o pomană cu acest copil sărman şi bolnav şi să te înduplеci şi pentru mine, care-s o văduvă singură pe lume şi fără mîngîere, să slujeşti în noaptea asta spre Sfîntul Pantelimon, să ceteşti şi s'atingi cu mîna aceasta suferinţa, ca să se curme acest năduh al meu.

— Bine, să cetesc, încuviinţă monahul. Insă darul cu care-am fost învrednicit, femee, este pentru alinarea mîhnirilor, pentru rănile sufletului, căci asupra unui trup ca acesta, ros şi ars, numai unul Dumnezeu mai are putere.

— Asta ştiu, părinte, şi mă pricep după mintea pe care-o am, tresări femeea. Aşa că te rog să ne faci o cetanie, ca să ne alini şi să ne izbăveşti.

Cu fruntea încreţită Natanail trecu spre cartea deschisă, o luă şi veni spre laiţă.

— Am adus şi puţintele daruri, după puterile noastre... adaose femeia cu glas dulceag.

— Acelea dă-le sărmanilor care se află în mare lipsă.

— Da, părinte, însă te rog să nu mă laşi. Să ceteşti ca să ne izbăvim. Să se isprăvească odată!

In sfîrşit călugărul înţelese. Rămase nedumerit, privind lung la fiinţa informă, pe jumătate moartă din faţă-i. Nu făcea nicio mişcare. Abia sufla. Din cînd în cînd îşi zbîrcea uşor nasul şi buzele.

Natanail se'ntoarse spre femee. Intrebă cu voce joasă:

— Vrai să moară?

— Oi, Doamne, se tîngui femeia, dacă te-ai îndura pentru o binefacere ca asta, ca să se izbăvească, n'aşi uita pe cuvioşia voastră până la sfîrşitul zilelor mele!

Muierea deodată începu a scînci ş'a lepăda lacrimi, — îngenunchie şi bătu metanie.

Natanail reveni cătră icoane şi rămase o clipă în tăcută cugetare,—în timp ce femeea se ridicase şi-şi păturea fustele. Indată după asta deveni atentă, cu gîtul întins, aşteptînd începutul minunii.

Monahul porni cetania moale şi monoton. Intr'o vreme se surprinse cu gîndul la florile poienii pe care-o străbătuse în amurg. Se reculese şi'nălţă glasul. Femeea asculta cu ochii des-

chişi mari, hipnotizată. Pentru dînsa murmurul omului negru era vraja de mult aşteptată, întru care nădăjduia c'o înfricoşată pasiune arzînd concentrată în pupilele-i enorme.

După ce isprăvi, Natanail închise cartea în scoarţele-i tari ş'o ţinu între palme. O înfăţişă femeei ca s'o sărute. Ea îşi făcu pripit cruce şi-şi puse buzele pe pielea lucie, apoi, încovoiată, umblă cu buzele ţuguiate după mîna dreaptă a călugărului pe care-o sărută în treacăt, cu smerenie, fără s'o atingă cu degetele ei.

Monahul se'ndreaptă ş'o privi o clipă grav.

— Acuma du-te cu pace, rosti el rar. Nu mai păcătui cugetînd ceia ce nu se cuvine, căci Dumnezeu are hotărîrile sale nestrămutate, pe care nu le putem pricepe.

— Aşa-i, părinte, răspunse femeia suspinînd.

Natanail însă observa uşor că ea nu înţelege niciun cuvînt—şi că-i mişcată numai de sunetul glasului lui şi de clipa solemnă cînd era încredinţată că s'a hotărît definitiv moartea schilavului şi nefericitului său prunc.—Voi să mai adaoge ceva, însă se răsgîndi şi renunţă deplin, întorcîndu-se în sine.

— Luaţi băiatul, zise el.

— Da, părinte, să chem numai pe cumătrul Iordache să-mi ajute. Aşa că eu aşi lăsa ceva de-o molitvă — dacă bine voieşti să-ţi aduci aminte cuvioşia ta de mine, amărîta... Şi te-aşi ruga de pomenirea morţilor mei, pentru care las zece lei: pentru tătuca şi mămuca şi pentru barbatu-meu — Ion, Maria şi Ion. Şi pe mine mă chiamă tot Maria. Părinte, roagă-te pentru noi.

Incepu să desnoade prelung un colţ al broboadei de mătasă. Apoi ridică fusta cea nouă şi roşie de deasupra şi căută într'un buzunar dela fustele de dedesubt. Potrivi în sfîrşit banii şi-i lăsă pe colţul mesei, lîngă carte.

— Bine, bine, rosti Natanail cam nerăbdător. Lasă-i acolo. Sînt ai sfîntului Schit. Pentru rugăciunile mele, eu nu primesc niciodată nimic.

Femeea era încredinţată că acestea-s numai vorbe de ritual—şi-i plăcea forma în care călugărul acela subţire şi boieros îşi primea plata.

— S'aduc pe cumătrul Iordache... se grăbi ea bocănind către uşă.

In aceiaşi clipă Ţubichi, afară, se repezise din cotlonul său la intrarea cerdacului, lătrînd ascuţit cu zvîcniri energice.

Femeea deschise uşa. Lumina dinăuntru curse brusc în întuneric.

— Vai! strigă ea cu spaimă ascuţită şi se dădu îndărăt.

— Ce este? întrebă monahul stînd cu spatele spre ea şi'ntoarnînd numai capul, peste umăr. Căţelul bătea cu aceiaşi îndîrjire.

— Mi-a căzut inima din loc, cuvioase părinte, şi de-abia îmi trag sufletul! Este aicea un om străin, care vrea să intre. Am socotit întăi că e un hoţ.

— Mai ştii? se poate şi una ca asta,—răspunse o voce groasă din cerdac. Taci, măi coteiule, că nu-ţi fac nicio stricăciune. Am treabă cu părintele Naftanail.

Călugărul se răsuci în loc:

— Ori cine-ai fi, intră şi ajută acestei femei să-şi ducă băiatul afară la căruţă.

— Dar cumătrul Iordache unde-i? întrebă iute văduva pe străin, caşicum i-ar fi fost veche cunoştinţă.

— Care cumătru Iordache? Nu ştiu. A fi omul cel lung, care doarme subt căruţă, lîngă gard. M'am impiedecat de picioarele lui. Cumplit doarme. Poţi să-i tragi cu puşca la ureche şi nu se deşteaptă.

Vorbind, lepădase lîngă uşă buclucurile pe care le-avea învălite în suman — şi aşezase pălăria deasupra. Apucă pe bolnav de cap şi de umeri şi femeea cuprinse picioarele.

Omul se retrăgea îndărăpt şi călugărul îl observa din locul său. Era pentru el un chip necunoscut. Un om mare, spătos şi bălan, cu privirea alburie. Era Pintilie, tovarăşul lui Onuţă.

V.

Părerile lui Pintilie despre rînduieli şi legi.

— Bună vremea, părinte, zise omul intrînd iar, şi'n dreptul uşii plecîndu-şi capul.

— Mulţămesc dumitale, răspunse Natanail şi se aşeză trudit pe scaunul de lîngă masă.

Ţubichi mîrîia încă în cerdac, afară.

— Fii cuminte, Ţubichi, şi linişteşte-te.

— Aşa-l chiamă?—se miră munteanul, ştie să grăiască?

— Ştie.

Femeea, întoarsă nesimţit ca o arătare, îşi vîrî o jumătate de trup în lumină.

— Rămîneţi cu bine, cuvioşia voastră, şi nu ne uitaţi!

Pintilie întoarse pieziş ochii. Femeea dispăruse. Era pentru el cea dintăi ciudăţenie.

Se făcu tăcere. Ţubichi se liniştise. Natanail aştepta, cu faţa obosită încununată de aburul lămpii.

Stînd în picioare cu spatele spre intrare, munteanul vorbi:

— Părinte Naftanail, să mă ierţi cuvioşia ta c'am venit la o vreme aşa de tîrzie. Am aşteptat întăi s'aud clopotele. Până ce-am coborît dela locul unde mă aflam, am socotit să se isprăvească slujba. Aşa m'a sfătuit Onuţă. El a rămas acolo şi eu am coborît de vale.

— Cine-i Onuţă?

— Onuţă e un frate al meu, părinte.

— Şi dumneata cine eşti şi cum te chiamă?

— Pe mine mă chiamă Pintilie, părinte.

— De unde ești?

— De-aici, din aceste păduri.

— Și ce slujbă ai? Te văd cu tașcă. Și văd pușcă lîngă prag, subt suman.

Pintilie privi cu mirare spre boclucurile lui. Parcă atunci băga de samă că, într'adevăr, subt suman și pălărie, era o pușcă cu țava retezată.

— Ce slujbă am?

— Da.

— Apoi, părinte, slujba mea e hoț la drumul mare.

Natanail nu clipi. Avu numai în el dorința să zîmbească. Dar nu zîmbi. Așteptă să cunoască pentru ce durere a venit la el, în puterea nopții, un om cu asemenea slujbă.

— Am stat eu, părinte Naftanail, și m'am gîndit, — începu Pintilie c'un glas mai gros și mai scăzut,—și iar am stat și m'am gîndit: ce să fac? Eu cînd m'am ridicat în lume, nu m'am crezut născut cu asemenea talant. Căci părinții mei sînt ș'acuma gospodari la casa lor, în sat la Pipirig. Și eu am mîncat mămăligă muncită cu mîna mea. Iar acuma mînînc pîne ca boierii, dar îmi place mai puțin.

Munteanul răsuflă greu. Aceste erau vorbe din vreme pregătite. Altele le putea aduce mai cu anevoie. Le căută pe păreți și'n bagdadie. Iși pipăi și tașca. Călugărul îl întrebă cu blîndeță:

— Ai zis că te chiamă Pintilie?

— Așa mă chiamă, părinte. Deaceia am venit, căci mîne e sfîntul Pantelimon, care, după cît mi-a spus Onuță, e călător cași mine. Și fiind într'un nume cu sfîntul, nădăjduiesc, la asemenea zi mare, să mă'ndrepte cătră un gînd bun. Ajutîndu-mă și cuvioșia-ta.

— Nu înțeleg bine ce dorești, întrerupse Natanail. Vrai un sfat? Ori vrai iertare? pentru greșeli, pentru silnicii, pentru nelegiuiri ce săvîrșești în slujba pe care zici c'o ai?

Munteanul păru nedumerit și scutură din cap.

— Nu vreau asta. Eu, pecît m'ajunge mintea, nu mă știu greșit cu nimica și n'am făcut nimănui niciun rău. Am intrat în slujba asta pentrucă n'am putut răbda să stau la regiment. Eu nu m'am dus acolo cu voe. M'au îmbrăcat ca neoamenii. Mi-au pus pecetie și număr. M'au dus la feredeu cu abur ca să mă'năbușe. Cînd m'am cerut acasă, la fata cu care mă aveam bine, nu m'au lăsat. Am spus că eu mă duc și fără voia lor. Atuncea m'au pălit preste fălci. Așa că am fugit. Apoi m'au prins jandarmii și m'au dus înapoi. M'au întrebat una, alta; m'au pus jos și m'au bătut,—dar eu nu le eram dator cu nimica. Atuncea am dezertat iar—da' acù m'am ferit, să nu mă mai prindă. Dacă m'am dus în lumea mea ca o pasere ori ca o dihanie, asta nu se chiamă că-i nelegiuire: așa spune și Onuță.

Ei, — acuma dacă eu umblu fugar, trebue să-mi agonisesc bani de cheltuială. Neputînd lucra între oameni, m'am întovărășit cu Onuță și lucrăm singuri, de-oparte. El îi mai vechiu în serviciu. Și-i voinic viclean și cu coraj. Dar noi n'am asuprit nici n'am omorît pe nimeni. Așa că eu nu mă simt vinovat.

— Așa spune și Onuță?

— Sărutăm dreapta, părinte; asa spune și nu greșește.

Călugărul ridică ochii spre hoț. Nu zîmbea și vorbea foarte serios.

— Ascultă, Pintilie.

— Ascult, părinte.

— Legea, Pintilie, e de altă părere. Legea poruncește să nu furi.

— Nu-ți spun, părinte, că nu fur? Tîrgoveții, pe care-i oprim cu pușca, leapădă ei singuri ce au la dînșii și dau de bună voe.

Monahul, cu toată gravitatea situației lui de duhovnic, începea să fie înveselit de această interpretare specială.

Pintilie făcu silință să-și limpezească și mai bine punctul de vedere.

— Dacă-i vorba pe-aceia, de furat fură ei.

— Care ei?

— Boierii iștia dela tîrg, cași cei ai noștri de prin sate, pe care noi îi oprim cîteodată. Birul Domniei e una — acela să zicem că e știut și trebue dat; de el să nu vorbim. Dar ei ridică dela noroade un alt bir al lor, fără niciun drept. Fură banul statului, al văduvei, al sărmanului. Cîte ticăloșii și belituri nu fac, fără să aibă nici o nevoe! Căci stăpînirea le dă pîne și lefuri. Eu socot că nu eu, ci ei au nevoe de iertare, căci eu nimănuia nu fac vatamare. Așa spune și Onuță.

Călugărul își răzemă fruntea lucie în palma stîngă și i se păru ciudat că trebue să caute argumente.

— Ascultă, Pintilie, zise el cu blîndeță, să lăsăm legea oamenilor. Tu nu știi că este o lege a lui Dumnezeu? Intre cele zece porunci, se află una care hotărăște: să nu furi.

— Eu de asta n'am auzit, răspunse cu oarecare nepăsare slujbașul.

— Să nu-ți însușești nimic al altuia, Pintilie. Să trăești din munca brațelor tale și'n sudoarea frunții tale. Asta-i legea lui Dumnezeu.

Pintilie rămase cu ochii ațintiți în lampă și păru mișcat.

— Acesta e un cuvînt pe care eu îl înțeleg, murmură el. Macar că nu m'am simțit vinovat...

Călugărul zîmbi și oftă.

— Macar că nu m'am simțit vinovat, mie nu mi-a plăcut o asemenea viață pe care o duc. N'am culcuș statornic,—umblu ca o fiară. N'am ce mînca precum au paserile cerului; și trebue să-mi agonisesc. Și n'am hodină din pricina jandarmilor. Așa că m'am hrănit și mă bate gîndul să mă las. Pentru asta am venit să cer sfat dela cuvioșia voastră și dela sfîntul Pantelimon.

— Gîndul tău e bun, Pintilie. Impacă-te cu oamenii și cu legile lor, ca să te liniștești. Du-te și te dă prins și-ți fă osînda. Dacă te duci de bună-voe, scapi cu pedeapsă mai ușoară.

Munteanul se posomorî și cătă ajutor cu ochii într'un colț întunecos al odăii.

— Altfel nu se poate?—întrebă el cu îndoială. Nu se poate cumva să mă așez aici la un schit care mi-i drag? Să mă'nchin și eu, ori să lucru cu sfinții părinți, fiindu-le slujitor? Eu cugetam să mă călugăresc și să nu mă mai știe nimeni.

Călugărul clătină domol din cap.

— Nu se poate, părinte?

— Nu. Intâiu trebue să intri în rînduială cu stăpînirea.

Pintilie se încruntă iar:

— Asta eu n'o înțeleg, și nici nu vreau odată cu capul!

— Bine, omule, atunci du-te în drumul tău și Dumnezeu să te lumineze. Ascultă însă cel din urmă cuvînt al meu. Toate acele sfaturi pe care le ții tu cu Onuță nu-ți folosesc nimic, căci ai în tine un vierme neadormit care te roade. Și să mai știi că judecata oamenilor e trecătoare. Ai să dai samă altui judecător mai mare care stă pururea treaz, s'acela are să-ți deie osîndă în veșnicie.

Munteanul rămăsese deodată cu gura cascată și asculta numai glasul monahului și cuvintele răzlețe fără legătura înțelesului, cași muierea cu copilul schilav.

— Atuncea cum mă sfătuești, părinte?—murmură el cu ochii umezi.

Natanail se reculese și zîmbi:

— Du-te.

— Atuncea eu de ce-am venit aici?

— Ai venit poate pentru slujba ta. Află că este o bucată de caș pe-o poliță cum deschizi ușa. Mai sînt banii femeei văduve aici, lîngă sfînta carte.

Pintilie stătu în cumpănă și se'ntrebă în sine ce-ar face Onuță în locul său. Apoi se trase îndărăt către ușă. Iși culese de jos, pe rînd, pălăria, sumanul și pușca.

— Eu tot la călugărie și la liniște mă gîndesc, părinte... mărturisi el cu îndoială. Mai ales mult îmi place s'aud toaca și clopotele...

Mai voi să spue ceva. După aceia se răsgîndi și ieși, ferindu-și fruntea de pragul de sus.

Călugărul rămase singur, cu tăcerea și cu lumina lămpii. Pe ușa deschisă îi venea, din grădinița de-afară, mireazma busuiocului și țîrîitul moale al tomnițelor.

(Urmează)

Mihail Sadoveanu

Probleme monetare din trecutul economiei noastre naționale

1. Sisteme primitive de schimb.—2. **Circulația bănească și vechimea economiei monetare.**—3. **Consolidarea economiei monetare.** a) *Organizarea interioară și formele circulației* b) *factorii generali.*—4. **Reacțiunea antimercantilă.**—5. **Economia monetară ca „școala preparatoare" a capitalismului.**

1. Sisteme primitive de schimb

O cercetare a mijloacelor de schimb și a influenței lor asupra economiei noastre, încă nu s'a făcut. Domeniul economic în care s'a lucrat mai mult a fost cel al raporturilor agrare, iar în ultima vreme a început să se bucure de o atențiune deosebită comerțul și industria. Nu se poate trece însă cu vederea, că numismatica a luat la noi o prețioasă dezvoltare, însă pentru problemele care ne preocupă ea poate fi numai un folositor auxiliar, fără a constitui un mijloc de rezolvare a lor. Cercetarea mijloacelor de schimb duce la domenii cu totul străine de numismatică. Astfel pentru economia istorică este în deosebi de importantă analiza așa numitei „economii naturale" ca și a „economiei bănești", a cărei cercetare stă deoparte și de obiectul și de metoda numismaticei. Stabilirea din punct de vedere empiric-istoric a acestor faze, în trecutul economiei noastre, în structura, aspectul exterior, durata, cauzele lor de dezvoltare ori dispariție constitue o serie de probleme de netăgăduită însemnătate, însă cu totul neglijată până acum. Ceiace impune un interes special problemelor din circulațiunea trecută a bunurilor, nu este numai însemnătatea lor istorică; ele prezintă și un interes actual, căci economia bănească fiind „școala preparatoare" a capitalismului, fără cunoașterea acestor antecedente, rămîn lipsite

de o explicațiune completă, multe din manifestările economiei contimporane. Ignorarea, în mare parte completă a acestor antecedente a dus desigur la literatura superficială care există la noi asupra originei și factorilor de dezvoltare a economiei noastre actuale, fără ca până azi să se poată da ceva precis și definitiv. Una după alta, mai repede chiar decît de obiceiu, timpul a perimat toate aceste încercări; condamnate deja de lipsa înțelegerii istorice a societății pe care o analizau, ele au trebuit să dispară, unele chiar mai repede decît așteptarea. Locul însemnat pe care asemeni cercetări au menirea de a-l ocupa în producția cugetării romînești este astfel încă liber. In cele ce urmează se va căuta în limitele disponibile, să se procure material pentru înțelegerea formării economiei noastre contimporane, cu credința că avînd un nou punct de plecare, rezultatele ce s'ar obține ar fi mai mulțumitoare.

* * *

Valorile pot circula în două moduri principale; fie schimbîndu-se unele pe altele, fie schimbîndu-se print'un intermediar oarecare. Circulațiunea pe credit nu constitue propriu zis o a treia categorie, de oarece intervenția intermediarului dacă nu are loc în momentul transferării valorii, are însă loc totdeauna mai tîrziu. O deosebire esențială este însă între schimbul direct, — numit și troc, — și schimbul prin intermediar. Ea a fost remarcată tocmai de pe vremea juriștilor romani, care au sezisat că în schimb nu poate fi vorba de marfă și preț „ci fiecare după nevoile sale și împrejurări diferite schimbă lucruri care îi erau nefolositoare contra altora de care avea nevoe." [1] In schimbul prin intermediar avem deaface cu două operațiuni distincte, o vindere și o cumpărare, în care lucrul vîndut —marfa—e cu totul altceva decît echivalentul său, prețul. [2] Acest echivalent intermediar a evoluat în natura sa. El a putut fi o marfă obișnuită ridicată la gradul de instrument de schimb curent, sau o marfă specială—metalul prețios transformat în monetă. Din prima categorie de intermediare, istoria economică cunoaște specii variate, și de care ne vom ocupa imediat, constituind împreună cu circulația prin troc ceiace am numit sisteme primitive de schimb. Deosebirea între aceste două sisteme primitive a fost dealtminterea totdeauna bine făcută în trecutul nostru economic. Trocul era în general denumit „schimb" și în documente se întrebuințează chiar această terminologie, spre deosebire de vinderea-cumpărare, în care se întrebuințează expresia de „am vîndut", „am cumpărat". Ideia pre-

1 Digeste, XVII, 1, XIX, 4.

2 Această distincțiune este făcută și in vechile noastre legiuiri; condica Caragea spune: „cînd tocmindu-ne, dăm lucru pă bani, sau pă lucru numai, doar prețuit în bani, sau și pă bani și pă lucru mai puțin la prețu decît bani, sau deopotrivă atunci aceasta se numește vînzare", III, 2, 1. Asupra dreptului de vindere-cumpărare în trecutul nostru juridic posedăm o bună monografie. *J. Peretz,* Histoire de la vente en droit roumain, Paris, 1904. Thèse.

țului este reliefată cîteodată în actul de tranzacție [1] chiar și atunci cînd prețul nu era metalic. El se practica mai ales în circulațiunea valorilor de aceiași natură. De pildă trocul țigani contra țigani, pămînt contra pămînt, sate contra sate, fapte pentru care avem numeroase mărturii. [2] Nu lipsesc nici cazurile în care schimbul să funcționeze și, între valori de naturi deosebite. Găsim exemple de ocini schimbate pe vite, [3] moșii pe țigani [4] sau chiar locuri de casă în București schimbate tot pe țigani [5] cum e cazul din 1705, ori țigani și pîne date pe dugheni și bani. [6]

Acest mijloc de circulație a valorilor trebue să fie cu mult anterior fondării principatelor, și este desigur prima formă a schimbului. El a continuat să supraviețuiască până în timpurile nouă și vestigii de ale sale găsim până în veacul al XIX-lea. In ultima vreme el era practicat de neguțătorii ambulanți, care trecînd cu căruțele lor încărcate prin sate, schimbau produsele industriei străine ca stofe, stambe, ace, betealà, cosmetice etc., pe ouă, găini, vite etc. [7] Chiar după mijlocul secolului al XIX-lea se mai găsește un schimb în natură realizat de țăranii dela munte și cei dela șes sau baltă, cei dintâiu, coborînd cu care încărcate cu fructe și schimbîndu-le cu grîne sau pește, iar cei dealdoilea urcîndu-se la munte, mai ales cu pește. Dealtminterea, rămășițe de ale trocului persistă răzlețe și azi încă la sate făcînd parte, mai ales, din practicele curente ale negustorilor rurali. [8] Existența sa în timpurile nouă a determinat pe autorii codului Callimachi să introducă în această legislațiune un capitol special pentru reglementarea schimbului, conținînd 12 articole deosebite de acele ale vinderii-cumpărării, și care relativ modificate și reduse la număr și însemnătate se găsesc și în actualul cod civil.

Incercînd a preciza partea luată de troc în circulația bunurilor se întîmpină mari dificultăți. Examinarea materialului documentar ne-ar impune imediat concluzia că rolul trocului ar fi fost cu totul secundar; căci aproape unanimitatea extrem de numeroa-

1 „Cari vie am vîndut-o Dum[isali] cu tocmeală ce am făcut și miau dat *plata* viei, *trei vaci cu vițăi și două mînzate și un gonitoriu* și *șase lei bani...*" 1760. *R. Rosetti* Cronica Văscanilor p. 110; „...și *am vîndut* dumisale mătușii meali Negrușii această moșie ce se scrie mai sus *drept o vacă cu vițel...*" 1706: *G. Ghibănescu,* Surete si isvoade, XVII, p. 15.

2 Bibl. Acad. Rom., Creșterea colecțiilor, XIV, p. 126, 133, 136, 141, 142, 144; *I. Bogdan,* Documentele lui Ștefan cel Mare, 2 vol., Buc., 1913. I. 152, 233, 235, 248, 300, 325, 380, 435, 438, II. 161, 172; *Radu Rosetti,* Cronica Vascanilor. An. Ac. Rom., II, XXIX, 1907, p. 40; *G. Ghibănescu* Surete și isvoade XVIII, p. 132.

3 Bibl. Acad. Rom., Creșterea colecțiilor XIV, p. 125, 147 etc.

4 *M. Ștefulescu,* Documente Slavo-Romîne relative la Gorj (1406—1665) Tg. Jiu. 1908 p. 251.

5 Creșt. Colecț., XIV, p. 144.

6 *R. Rosetti,* Cronica Văscanilor p. 130.

7 *I. Heliade Rădulescu,* Pace sau insoçire, București, 1863, p. 10 și urm.

8 Vezi Columna lui Traian, 1882, No. 10—12: Obiceiurile juridice ale poporului romîn, p. 582.

selor zapise de schimburi vorbesc de vînzări și cumpărări pe bază monetară și rar de un schimb direct, pe troc, după terminologia actuală. Concluzia însă n'ar putea fi sigură, deoarece zapisele de tranzacțiuni pe care le posedăm sînt aproape toate privitoare la circulațiunea de valori imobiliare ca sate, moșii, ocini, vii, locuri de prisacă, păduri, livezi, vaduri de moară, case, dughene și heleștee. Găsim de asemeni documente scrise la transferările de proprietate ale robilor, țiganilor și vecinilor, care din punct de vedere a situațiunii de drept par a fi fost considerați ca făcînd parte din categoria bunurilor imobiliare. Este sigur că actul se încheia datorită faptului că era o garanție în siguranța transferării, pe care o reclama însemnătatea valorilor schimbate. Ori aceștia se identificau cu bunurile imobiliare și de aici materialul abundent care atestă acest fel de circulație. Faptul că mai toate se schimbau pe monetă nu poate să ne dovedească că și valorile mici, — cele mobiliare—mai ales, circulau tot pe bani, deoarece schimbul pe bani putea fi un semn al afacerilor mai mari, pe care la toate popoarele istorice, numai moneta metalică a reușit să le efectueze. Insă din punct de vedere numeric, chiar la popoarele cu o economie puțin dezvoltată, se realizează mult mai multe schimburi mobiliare față de cele imobiliare. In rezolvarea chestiunii trebuesc deci introduse și alte elemente decît cele procurate de mărturiile documentare ale circulațiunii de bunuri imobiliare. Ele vor fi luate în seamă în ordinea reclamată de aceste cercetări, astfel că încercarea de a determina însemnătatea trocului va urma mai tîrziu.

Un fapt însă este stabilit în ceiace privește trocul, și anume: tendința constantă de a-l înlătura. Aceasta reese din o serie numeroasă de fapte printre care întrebuințarea monetei-vită ori produs, a celei metalice, a monetei de socoteală, fapte dintre care unele încep să se producă chiar din veacul al XIV-lea. Inlăturarea lui a trebuit să fie și la noi ca și aiurea, cerută de aceleași împrejurări. In primul rînd greutatea—care s'ar putea numi tehnică—a realizării schimburilor și în al doilea, lipsa unui etalon de măsură a valorilor. Astfel de pildă, proprietarul unor țigani care ar fi dorit ca în schimbul lor să obțină o bucată de pămînt, trebuia să găsească numaidecît un proprietar de pămînt care să vrea a-și da ocina sa și anume numai pe țigani. Pe lîngă aceasta, trebuia să țină seamă și de proporția reciprocă a valorilor, desigur greu de stabilit fără o unitate comună. Toate aceste dificultăți încetau odată cu întrebuințarea unei a treia valori în general numită monetă, care să poată îndeplini aceste două funcțiuni esențiale: instrument de schimb și măsură a valorii. Această a treia valoare, întrebuințată la noi din cele mai vechi timpuri, a fost de naturi variate care se pot însă grupa în trei categorii:

a) moneta-vită, moneta-produs și moneta-om *b)* moneta metalică și *c)* moneta-mixtă.

In prima categorie intrau anumite bunuri curente, cai, vite albe, oi, albine, stupi, grîne, sare, miere, vin etc. ori oameni care

găsindu-se într'o situațiune specială de drept—ca robii, vecinii și țiganii—puteau fi obiecte ca și mijloace de schimb, funcționînd cu rol de preț, bine deosebit în schimb, în a doua banii metalici și în a treia bunuri curente împreună ori complectate cu bani. Oricare ar fi fost natura sau compoziția acestei categorii de valori, ea avea totdeauna rolul prețului; schimbul era o vindere-cumpărare. Intre aceste trei grupe de intermediari, există o deosebire specială nu atît din punctul de vedere al rolului îndeplinit în circulație, cît din acela referitor la influența pe care o exercita schimbul pe unul din grupuri sau pe altul, asupra întregii economii. Se face o primă deosebire între grupele monetelor vită, produs și mixtă și între aceia a grupei monedei metalice. Deși moneta-vită sau moneta-produs realizează schimburi prin intermediar—care servește și ca o măsură de valoare, exercitînd aceleași funcțiuni primordiale ca și cea metalică, totuși o circulație servită de ele reprezintă schimbul pe baza unui sistem primitiv. O economie servită *numai* de astfel de mijloace de circulație este implicit într'o stare primitivă. Nu poate fi vorba de organizarea unei economii naționale—care presupune o legătură organică între economiile particulare—realizată printr'un schimb activ; nu poate fi vorba nici de o producție pentru alte nevoi decît cele ale producătorului, pentrucă piedicile sistemului de circulație nu îngădue o producție pentru piață; nu poate fi vorba decît de fenomene de schimb rudimentare, înregistrate rar și fără influență asupra mersului economiei. Situațiunea este cu totul alta cînd acest sistem funcționează alăturea de acel al monetei metalice sau cînd se combină cu acesta. Influența sa asupra organizării economice este diferită, căci dacă întrebuințarea sa unică este aproape fără efecte imediate, întrebuințarea monetei metalice duce la „economia monetară" propriu zisă, a cărei acțiune asupra desvoltării întregei societăți este covîrșitoare. Astfel că întrebuințîndu-se paralel aceste trei sisteme, rezultatele lor vor fi cu totul altele decît în ipoteza întrebuințării lor individuale.

Cercetînd în materialul documentar modul cum a funcționat acest sistem primitiv de schimb cît și limitele aplicării sale, independent de funcționarea celorlalte două, vom găsi prilej de numeroase observațiuni. Un loc deosebit de important în acest sistem îl ocupă vitele albe. Ele serveau ca să schimbe bunurile cele mai variate, să achite deșugubinele și gloabele, să servească chiar ca monetă liberatorie internațională.

Se plăteau cu dînsele mai ales ocinile [1] și se făceau cîteodată cu ajutorul lor chiar și tranzacțiuni însemnate; un exemplu avem în 1657, cînd cu 50 de boi, 50 de vaci cu vițel și 17 vaci

1 *G. Ghibănescu*, Surete și isvoade. II. 99; IV, 243; V. 279; XVII. 15; Ispisoace și Zapise I^b, 83; III^2, 139; *Al. Stefulescu*, Din trecutul Gorjului... 20; 29, 54, 57. Doc. Slavo-Romine. 264, 342, 349, 436; *Greceanu St.* Genealogiile documentale ale familiilor boierești. publ. de Paul St. Greceanu, Buc. 1916, II, 189, 274, 275, 277, 278, 281; *Ioan Filitti*, Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino, București 1919. 207; Rev. „Ion Neculce" IV. 181.

grase se cumpără un sat pe Prut.[1] Uneori vitele albe aveau și o altă putere liberatorie decît în tranzacțiunile comerciale. Până în timpurile mai nouă[2] se păstrase tradiția ca în principiu gloabele și deșugubinele să se plătească în boi, al căror număr era adesea destul de mare; o mamă ucigașă în 1609 plătea 50 de boi[3]. Numărul lor era firește determinat de împrejurări; el se putea ridica chiar la 100 ca în deșugubina de care e vorba în 1661[4] sau la 200 cum e în cazul amintit în 1586[5]. Se pare că gloabele cași deșugubinele se puteau achita și în alte valori în cazul cînd globitul nu avea boi. Găsim astfel achitări în pămînt[6] și în bani. Este probabil că a fost o epocă cînd achitarea lor era obligatorie în vite sau bani, după cum reese, dintr'un document din 1586[7]. Tot ca o eventuală despăgubire-sancțiune în vite albe, era sistemul de a se lua anumite garanții. Astfel strămutarea nedreaptă a pietrelor de hotar, trebuia să coste pe făptuitor un număr de vite[8].

Acest sistem a fost practicat de mai toate popoarele europene. In legile lui Dracon și în vechile legi romane, boii sînt considerați ca unitate de valoare legală în plata amenzilor. Tot așa îi întîlnim în Germania în timpul lui Othon cel Mare, în legile „Brehon-Laws" ale Irlandei, în legile „Regiam Majestatem" ale Scoției[9] cași în zaconicul lui Ștefan Dușan[10]. Boii și vacile mai serveau la noi și în plăți externe. Rareș în a doua sa domnie își achita contribuția pe care se angajase să o dea armatei cruciate a lui Ioachim de Brandenburg, în boi estimați la 100000 florini, pe care îi trimitea tocmai la Iaroslav.[11] Despot își achită o datorie către un nobil ungur tot în boi[12], iar Lăpușneanu oferea boi îngrășați pentru postav și cingători ostășești[13]. Caii și oile se găsesc deasemeni alcătuind prețuri, însă mai rar; mai des îi vom întîlni în prețuri mixte care vor fi semnalate mai tîrziu. In funcțiunea dintăiu vom găsi de pildă cazuri cînd cu un „cal bun" se cumpăra un loc de moară[14] sau cînd cu

---

1 *G. Ghibănescu*. Surete și isvoade, IV. 212.

2 Găsim cazuri în veacul al XIX-lea *T. Stefanelli*, Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului moldovenesc, Buc. 1915, 316.

3 *R. Rosetti* op. cit. 192 nota 1; alte cazuri. *N. Iorga*. Documentele Bistriței II. 3, Studii și documente, VI. 480. *G. Ghibănescu*. Surete și isvoade. II. 180, Ispisoace și Zapise II¹. 134, 151. Arhiva Istorica I, 87.

4 *G. Ghibănescu*, Surete și isvoade VI. 84.

5 *Al. Stefulescu*. Doc. Slavo-Romine, 249.

6 *R. Rosetti*, op. cit., 192 nota 1, 193 nota, și 194 nota; deasemeni in *G. Ghibănescu*. Surete și isvoade, XIII, 10; *T. Stefanelli*, op. cit. 33.

7 „...n'a avut să plătească acea moarte de om cu vaci sau aspri ci a dat și a închinat moșia..." *Al. Stefulescu*, Doc. Slavo-Romine, 249.

8 *R. Rosetti*, op. cit., 205 nota 1; *G. Ghibănescu*, Ispisoace și Zapise, II², 85, cp Arhiva Istorică, I, 78.

9 *G. Roscher*. Principes d'économie politique tr. de Wolowski, I., Paris, 1857, p. 282 nota 2.

10 *C. Jireček*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, III, Wien, 1912, p. 61.

11 *N. Iorga*, Istoria comerțului, I. 190.

12 Ibidem, I, 195.

13 Ibidem, I, 187.

14 *N. Iorga*, Studii și documente, XI, 79.

patru cai se cumpăra o moșie[1]; cu un cal se putea cumpăra chiar un țigan cu femeia și copiii săi ca în 1612[2]. Cîteodată îi întîlnim și ca plata confecționării unor acte, ca de pildă în 1604 cînd unul din logofăți primește un cal și celalt o iapă „fiindcă a făcut ispisoac[e] de mărturie"[3]. Ca și vitele albe, caii se întîlnesc participînd și la plăți externe[4]. Mai des găsim subt formă de preț stupii cu matce sau mierea. O țigancă în 1710 se cumpără cu 30 de vedre de miere[5] iar în 1650 cinci poloboace cu miere plăteau o ocină[6]. Pe la mijlocul veacului al XVII-lea o moșie este cumpărată cu 100 de stupi[7] iar în 1685 alta era plătită cu 50 stupi matce[8]. In 1761 întreg tîrgul Hîrlău se cumpăra cu 600 de stupi[9]. Cași vitele, mierea ori ceara putea servi și în alte împrejurări ca o contra valoare ori valoare liberatorie; astfel găsim în 1774 o moșie care se zălogește pentru 2 vedre de miere[10]. Grînele serveau și ele la alcătuirea prețurilor. Incă dela sfîrșitul secolului al XV-lea, se cumpăra cu grîu măsurat cu banița, pămînt[11], fapte care se repetă mai tîrziu cu malaiul, de pildă 10 merțe de malai plătind un pămînt[12]. Ca și cu alte bunuri, cumpărarea țiganilor se putea face cu grîu, cum atestă un document din 1618[13]. Intîlnim cîteodată prețuri formate din vin. Un țigan se vinde în 1643 cu 100 de vedre de vin[14], ceiace arată marea eftinătate a acestui produs. De cele mai multe ori aceste prețuri naturale sînt alcătuite din produse variate. Cumpărătorul plătea cu valorile pe care le avea la îndemînă, cai, ceară, postav, miere, grîu și alte obiecte de schimb mai puțin curente. Dovezile documentare în această privință sînt foarte numeroase. Dintre cele mai caracteristice se poate cita cazul din 1424

---

1 *G. Ghibănescu*, Surete și isvoade, XI, 159.

2 Ibidem, VIII, 251; alte cazuri în: Surete și isvoade, III, 310, XVI, 62, Ispisoace și zapise II¹, 157; *Al. Stefulescu*, Doc. Slavo-Romine, 235; *N. Docan*. Studii privitoare la numismatica Țării-Romînești, An. Ac. Rom., S. II, t. XXXII. 99, 100; *T. Stefanelli*, op. cit., 30; *I. Filitti*, Arhiva Cantacuzino, 209; *T. G. Bulat*, Contribuțiuni documentare la istoria Olteniei în sec. XVI, XVII și XVIII. Rîmnicul Vîlcii, 1925, 55; *I. Vlădescu*, Despre dări sau impozite, București, s. a. 32, nota 24.

3 *N. Iorga*, Studii și documente, XI, 48.

4 Doc. Hurmuzaki, XVI², 1022.

5 *G. Ghibănescu*, Surete și isvoade, VII, (Cuzeștii), 268.

6 *N. Iorga*, Studii și documente, V¹. 84, alt caz, *G. Ghibănescu*. Surete și isvoade, XVI, 137.

7 Arhiva, Iași, I, 1889, 189.

8 *G. Ghibănescu*, Surete și isvoade, V, 200; idem, II, 114.

9 *G. Ghibănescu*, Ispisoace și Zapise, IV², 235.

10 Bibl. Ac. Rom. Creșterea Colecțiilor, XIV, 161; *G. Ghibănescu*. Ispisoace și Zapise VI² 240—1.

11 *G. Ghibănescu*, Vlad Vodă Călugărul, Arhiva, Iași, 1896, 157, deasemeni in Ispisoace și Zapise, II². 39; *Al. Stefulescu*, Doc. Slavo-Romine, 36—37.

12 *G. Ghibănescu*, Ispisoace și Zapise, IV¹, 109; alte cazuri în Surete și isvoade, III, 171, 172; IV, 116, Ispisoace și Zapise III², 16; *Al. Ștefulescu*, Gorjul istoric, LXVI; *Bulat* op. cit., 55.

13 *Al. Stefulescu*, Doc. Slavo Romine, 372.

14 Bibl. Ac. Rom. Crest. Colect. XIV, 132, 132, alt caz, *Al. Stefulescu*, Doc. Slavo Romine, 553.

cînd un cumpărător plătea o moşie cu un cal, două pahare, două linguri şi un brîu de argint [1]. La 1502 un document menţionează nişte ţigani cumparaţi cu 70 de oi, un cal şi doi boi [2]. Altădată găsim o ocină cu loc de moară şi heleşteu vîndută drept opt boi, cinci vaci cu viţei şi opt oi cu miei [3]. Sistemul continuă până în timpurile mai nouă. Il găsim funcţionînd în 1791 cînd un cal, un mînz, un berbec, doi cîrlani, o capră şi un ied alcătuesc împreună un preţ [4].

Robii, vecinii şi ţiganii se întîlnesc şi ei servind ca monetă, mai rar însă decît vitele ori produsele. De obiceiu se întîlnesc complectînd preţuri monetare sau pe acelea formate din produse [5].

Acest sistem de circulaţie a valorilor reprezintă o perfecţionare a trocului. Intr'o oarecare măsură el înlătură piedicele celui dintâiu, căci mai nainte de toate dă mijlocul de a avea un etalon de măsură determinînd valoarea unor obiecte curente în circulaţie, deci la îndămîna tuturor. Dominarea circulaţiunii de către un produs, în baza unei producţiuni mai abundente, a ridicat acel produs peste tot locul la rangul de instrument curent de schimb şi deci de etalon al valorii. Astfel s'a efectuat peste tot locul trecerea de la circulaţia prin troc la acea printr'o monetă oarecare. Popoarele agricole ori pastorale au adoptat vitele, cele cu ocupaţia de predilecţie vînătoarea, s'au servit de piei. Sistemul este practicat încă pe timpul lui Homer, a lui Dracon şi probabil răspîndit mai la toate popoarele vechi. Origina cuvîntului roman pecunia, atesta cu plenitudine, existenţa acestui fapt. Roscher citează faptul că vechii Suedezi îşi estimau averile în vite şi că şi astăzi încă cuvîntul „fe"=avere—înseamnă vite [6].

In Rusia deasemeni cea mai veche denumire a banului este „skot" care înseamnă vite; pe la anul 1000 termenul „Skotniza" prin care se înţelege locul unde se ţin vitele se confunda încă cu cel de Visterie [7]. Nu este de loc exclus ca cuvîntul nostru „ban" să-şi tragă origina tot dintr'o asemeni împrejurare. Incercarea etimologică a dicţionarului Academiei Romîne, care pleacă dela acest punct de vedere, ar putea însă fi greu acceptată [8]. La Slavii de sud, boii

1 *Al. Stefulescu*, Din trecutul Gorjului, 65.

2 *G. Ghibănescu*. Surete şi isvoade I 310.

3 *I. Bianu*. Documente romîneşti, p. I, t. I, fasc. I, 1576—1629. Buc. 1907, p. 148; alte cazuri în: *G. Ghibănescu*. Surete şi isvoade IV, 7, 18; X 10, 11, 12; Ispisoace şi zapise II² 3, 5; *N. Iorga*. Istoria comerţului I, 64—65; Studii şi documente. VI, 483; Documente mai ales argeşene ale Eforiei Spitalelor civile P. I. Bul. Com. ist. a Rom. III Buc. 1924 p. 77; Arhiva Istorică I¹ 71.

4 *T. Stefanelli*. op. cit., p. 214.

5 *G. Ghibănescu*, Ispisoace şi Zapise IV¹, 219; *A. Ştefulescu*, Doc. Slavo-Romîne, 509; *R. Rosetti*, Pămîntul etc. 261, Nota.

6 *W. Roscher*, op. cit., p. 282 nota 4.

7 *Dr. Joseph Kulischer*, Russische Wirtschaftsgeschichte, Ier Bd, Jena, 1926, p. 115.

8 Vezi şi *C. Moisil*, Contribuţiuni la originea cuvîntului „Ban", Bul. Soc. Num. Rom. XV (1920), 33—34, p. 27 şi urm: In privinţa originei cuvîntului „Ban": *Hajdeu* Etym. Magnum Rom. III; *C. Giurescu*, Contribuţiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV şi XV, Bul. com. ist. a Rom., V, (1927) p. 59 nota 1.

sînt întrebuinţaţi ca mijloc oficial de plată chiar la începutul veacului al XIV-lea, după cum se constată din tratatul comercial din 1332 al banului bosniac Ştefan cu Ragusanii [1], în aceiaşi vreme şi alte mijloace naturale de plată [2]. Caii se întîlnesc întrebuinţaţi în acest scop şi la alte popoare. Se menţionează astfel că serveau în compoziţia preţului la Germani prin secolul al VII-lea şi VIII-lea caşi la Kirgizi, care se mai serveau şi de oi, întrebuinţate în acelaşi scop şi de Perşi [3].

La alte popoare termenul „piele" se confundă cu cel de „ban" [4]. In Rusia cuvîntul „kunen" a fost sinonim cu cel de „ban" până cînd a fost înlocuit cu „serebro" sinonim francezului „argent" [5]. Termenul eston „raha" care însemna „ban" este echivalent la Laponi şi azi cu cel de „blană" [6]. In Rusia chiar şi taxele vamale s'au plătit în piei până în secolul al XV-lea [7]. Tot Roscher, informat după Karamsin, spune că pieile au servit chiar ca un fel de asignate, adică circula numai o bucăţică din piele, cu o anumită stampilă, în schimbul căreia se putea obţine pielea întreagă [8]. Se povesteşte că în regiunea băii Hudson chiar şi în timpurile nouă pielea de castor serveşte drept monetă [9].

Din cercetarea materialului documentar, din care numai o redusă parte a fost citată, rezultă că la noi acest sistem a funcţionat din veacul al XV-lea de cînd avem mărturii scrise de tranzacţii şi până în al XVIII-lea. El a avut o răspîndire generală în sensul că găsim cazuri pe toată suprafaţa principatelor atît la sate cît şi la oraşe, mai frequent însă la cele dintâiu. El funcţionează paralel cu trocul, cu schimbul în monetă metalică şi mixtă. Faptul că îl găsim relativ des, însă cu mult mai rar decît cel pe bani, mărturiseşte că a avut o răspîndire relativ frequentă; despre o întrebuinţare exclusivă a sa nu poate fi vorba, începînd cu veacul al XV-lea şi nici despre veacul al XIV-lea, după cum se va încerca a se dovedi în cele ce urmează, prin afirmarea unei economii monetare parţiale, cel puţin în a doua jumătate a acestui veac. Sin-

1 *C. Jos Jireček*, Die Handelstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters, Prag., 1879, p. 60.

2 *C. Jireček*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, III p. 60—61.

3 *W. Roscher* op. cit. p. 282—283 nota 4.

4 *Dr. N. Lăbuşcă*, Despre cuniţă. Un impediment la căsătorie în vechiul drept romînesc; o dare în Moldova din secolul al XVIII, Iaşi, 1925.

5 *J. Kulischer*, op. cit., 281, 116—118

6 *W. Roscher*, op. cit., 281 nota 3

7 *J. Kulischer*, op. cit., 116—118

8 *W. Roscher*, op. cit., 281—282 nota 3; asemenea monete fiduciare au circulat şi în antichitate. Se menţionează la Lacedemonieni, tot de piele, de fier în vechiul Bizanţ, de sticlă în Egipt, de lemn la vechii Romani etc. *Fr. Lenormant*, La monnaie dans l'antiquité, 3 vol., Paris, 1878—9 vol. I. p. 207 şi urm.

9 La noi despre obiecte monete au scris. *M. C. Sutzu*, Originea monetelor, Bul. Soc. Num. Rom. XIV (1919) 29—30 p. 6 şi urm. şi *C. Moisil*, Obiecte de schimb anterioare invenţiunii monetelor, Ibid. XVIII (1923) 45, p. 28 şi urm.

tem deci departe de teoriile de evoluţie economică care ne vorbesc de faze succesive ale economiei naturale, monetare şi fiduciare şi mai departe de teoriile lui Bücher, referitoare la succesiunea unei economii închise, orăşeneşti şi naţionale, în raport cu suprafaţa pe care circulă produsele. Dar nu-i mai puţin adevărat că dacă nu găsim dominarea acestui sistem, fie a unuia sau a mai multora din formele sale, întîlnim extrem de interesante vestigii în unele din instituţiile ori obiceiurile economice sau sociale. Nu poate fi considerată ca o urmă a acestui sistem întrebuinţarea sa cîteodată; aceasta avînd loc paralel cu funcţionarea sistemului monetar metalic, folosirea altor mijloace apare mai mult ca o complectare a insuficienţei mijloacelor metalice, care este sistemul general şi dela care se întîmplau uneori derogări. Intr'o oarecare măsură funcţionarea acestui sistem paralel cu unul metalic este ceva nou, dacă ţinem seamă de acea apreciere monetară metalică a monetei vită ori produs şi care se întîmpla mai totdeauna la acest gen de circulaţie. Cînd vorbim de vestigii ale sale ne referim la anumite instituţiuni şi fapte care prin prezenţa lor atesta o dominare de altădată, în special a monetei vite. Din aceste urme trei sînt mai de seamă şi anume:

a) „plata calului"
b) „plata vulpei" şi
c) efigiile monetare moldoveneşti.

In documentele veacului al XV-lea şi al XVI-lea privitoare la transferări de proprietăţi imobiliare se găseşte de numeroase ori menţionat un cal care s'a dat domnului de către noul proprietar, cu prilejul confirmării vînzării. In veacul al XVII nu s'ar mai întîlni decît o singură dată, după socotelile făcute de Vlădescu, [1] dispărînd apoi definitiv. Darea acestui cal n'ar putea fi o taxă specială pentru întăriri de cumpărări de oarece ea lipseşte din unele documente, iar atunci cînd începe să se rărească n'o găsim cu altceva înlocuită, ceiace ar putea să însemne că întăririle nu se plăteau propriu zis. Era totuşi un act obligatoriu al cumpărătorului căci în unele documente se menţionează că domnul a ertat calul. Ea trebue să aibă deci un caracter special pe care în parte ni-l lămuresc obiceiurile de la vecini. In economia rusă s'a păstrat până în veacul al XIV tradiţia ca la orice vînzare cumpărătorul să mai dea pe deasupra, peste preţul stabilit, un cal, o vacă sau o altă vită, ceiace reprezintă pentru Kulischer, tocmai o amintire perzistentă a vechiului sistem de schimb pe moneta vită. [2] Obiceiul se găseşte subt o formă variată la Sîrbi, unde exista în timpurile mai vechi darea calului la înscăunarea regelui, la instalarea unui demnitar şi păstrîndu-se şi în veacul al XIII-lea „ca un simbol", după Jireček, în legătură cu anumite donaţiuni. [1] Se pare că Vlahilor din Sîrbia li se respecta şi de ţari o astfel de tradiţie; astfel din documentul din 1348 al lui Ştefan Duşan, rezultă că acestora li se acorda dreptul de a transforma darea de 30 perperi într'un cal, pe lîngă vitele anume înşirate, pe care le datorau mănăstirii Sf. Arhangheli. Se mai vorbeşte de asemeni de simbrii în mînzi, eventual transformaţi în monetă (5 perperi unul) nu ca de un caz izolat, ci ca de un sistem de plată rezervat Romînilor, [2] poate în virtutea recunoaşterii întrebuinţării generalizate a acestui mod de plată. In principate darea calului se păstrează chiar atunci cînd ştim precis că cele mai multe dări se achitau în monetă metalică. Tot în legătură cu darea unui cal este şi dreptul din veacul al XV-lea al voevozilor de a lua cîte un cal dela fiecare cneaz răposat, ceiace reprezintă după Bogdan un „signum dominii". Că strîngerea acestor cai nu era numai decît în legătură cu nevoile directe ale domniei, o confirmă faptul că voevozii cedau altora drepturile lor la cai, după cum se întîmplă în 1487 cînd sînt cedate mănăstirii Snagovului, toate cele privitoare judeţului Brăila [3]. Aflarea acestei instituţiuni şi la alte popoare şi mai ales în forma de donaţiune omagială faţă de persoane particulare sau mănăstiri, ar putea să ne indice că nu poate fi vorba la noi de o dare militară, cu atît mai mult dacă se ţine seama de organizarea ostăşească a vremii. N'ar fi exclus însă că la noi s'o fi menţinut într'o oarecare măsură şi redusele nevoi de cai pentru armată ale domnilor, dar originea ei credem că trebue să fie pusă neîndoelnic printre rămăşiţele unei circulaţii pe baza monetei-cal, ca şi în ţările vecine, şi păstrată ca expresia materială a unui omagiu special.

In favoarea acestei păreri mai vine şi faptul că în popor a rămas până azi foarte curentă întrebuinţarea termenului gloabă în loc de cal [4] amintind faptul că odinioară calul a fost unitatea de plată a amenzilor, ceiace trebue să se fi întîmplat înaintea veacului al XV-lea, deoarece în tot timpul de la această vreme înainte gloabele se achită în boi sau bani.

„Plata vulpii" este un alt vestigiu a dominaţiunii — poate şi la noi — a circulaţiunii bunurilor pe piei. Până azi a rămas în popor obiceiul ca la nunţi să se plătească o dare simbolică anume vulpea. După cercetările regretatului N. Lăbuşcă această „vulpe" este străvechea cuniţă de la slavi, cîndva o taxă specială la căsătorie şi despre care sînt probe documentare că la Slavi se plătea în piei, de unde a trecut la noi achitîndu-se iniţial poate în piei de vulpe. Instituţia se găseşte la Romînii din Polonia care achi-

[1] In lucrarea citată Vlădescu dă şi cifra documentelor cunoscute in această privinţă pentru veacurile anterioare. Cu toată ampla documentare a lucrării, este discutabil dacă socotelile sînt exacte, deoarece sînt şi alte documente publicate care atestă această dare şi care se pare că n'au fost considerate în calcul. Astfel sînt cele publicate de N. Docan, op. cit., pe care Vlădescu nu-l indică la bibliografia operelor consultate, ceia ce denotă că au ramas străine socotelilor făcute.

[2] *J. Kulischer*, op. cit.

[1] *C. Jireček*, Staat und Gesellschaft III.

[2] Arhiva Istorică III 169.

[3] *I. Bogdan*, Despre cnejii Romîni. An. Ac. Rom. II XXVI p. 34—35.

[4] Arhiva Istorică III 177.

tau în piei de jder și probabil ea a fost adoptată în principate prin intermediul lor. Că în adevăr această dare s'a achitat cîndva în piei de vulpe, vine să o mărturisească propria sa denumire „vulpea". Dacă ar fi fost vorba numai de o dare oarecare, nu am fi avut termenul „vulpe" care exprimă faptul că avem de a face cu o unitate specială de plată, care se putea ușor procura prezintînd o valoare relativă, ca și jderul din Polonia.

Efigiile vechilor monete indigene sînt și mai concludente în această privință. Pe întreaga serie a monetelor moldovenești, cu excepția celor ale lui Despot și Tomșa, cînd de fapt monetăria moldovenească încetase să mai funcționeze pentru cerințele circulațiunii, se găsește cel puțin pe o față, bătută efigia unui cap de bou. [1] Ea se găsește chiar pe toate variantele aceluiași domn, arătîndu-se prin această constanță că efigia capului de bou era unul din elementele fundamentale ale desenelor monetare moldovenești—dacă nu chiar singurul. N'am putea să ne gîndim că acest chip de a ornamenta monetele este un produs original al monetăriilor moldovenești; este desigur în el o influență străină, ținînd seamă mai ales de faptul că la multe popoare primele lor serii monetare poartă efigii de animale obișnuite mai înainte ca bani. De pildă monetele grecești, anterioare lui Solon, aveau bătut pe dînsele capul unui taur, ca și cele romane, galice și celte. Influența de sigur că nu vine atît de departe, ea trebue să provină de la speciile monetare ale vecinilor, însă din moment ce această efigie este adoptată și menținută cu perseverență, se afirmă că ea prezintă un interes, acel al amintirii unor vremuri din care noile mijloace de schimb voiau să mai păstreze măcar o reminiscență. Faptul că efigiile monetare din Țara Romînească nu conțin acest „cap de bou" ci multe au vulturul, trebue datorit unor altor influențe străine, reprezentînd un grad superior de dezvoltare al artei monetare, care se urcase până la efigia portret, pe care o constatăm și pe unele din monetele Țării Romînești. [2]

S'ar putea ca la aceste vestigii să se mai adauge și modul de plată al gloabelor și deșugubinelor care se pare că în mod obligatoriu, trebuiau achitate în boi ori bani, cu toate că înlocuirea monetelor metalice în aceste plăți, ar putea fi socotită și ca o complectare a insuficienței bănești. O analiză amănunțită, a cărei loc

1 *D. A. Sturza*, în „Etymologicum Magnum Romaniae, III, p. 2432 descrie această clară și de multe ori foarte bine desemnată schița a capului de bou „drept un cap de bour" după ce în Uebersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenthums Romanien, Wien, 1874, p. 7 și urm... o descrisese ca un cap de „bou"; *N. Docan* în „Notiță despre monetele lui Petru Mușat, „An. Ac. Rom., S. II., XXX, (1907—8) își însușește aceiași descriere; *C. Moisil* în „Monete vechi romînești sau puțin cunoscute An. Ac. Rom. S. II, XXXVIII (1915—16), dă descrierea exactă identificînd acest desemn cu schița unui cap de bou. In aceiași lucrare se dă și o bibliografie a descrierilor vechilor monete romînești, p. 56 nota 3.

2 Vezi *C. Moisil*, Efigiile monetare ale Domnilor Romîni, Bul. Soc. num. rom., XII, (1915) No. 25, 126 și urm.

nu este aici, — a multor obiceiuri populare, a eraldicei, a evoluției plății dărilor,—ar putea să mai descopere multe din aceste urme; pe noi ne interesează însă în prezent contribuția pe care cele două sisteme primitive expuse mai sus, au dat-o în circulația bunurilor și consecințele pe care le-au avut. Este interesant de știut aceasta, căci o dominare dacă nu exclusivă, cel puțin preponderentă a lor ne pune în fața „economiei naturale" cu tot ansamblul său de consecințe, în ceiace privește organizarea economică și socială. Cu materialul pe care l-am prezentat până acum, o apreciere sigură n'ar putea fi dată, de oarece celelalte mijloace de circulație, pe moneta mixtă și moneta produs, n'au fost cercetate, și numai așa se poate constata situațiunea economiei de schimb. Chestiunea a interesat în treacăt pe unii din istoricii noștri de specialitate, care cu ocazia unor lucrări din alte domenii, i-au indicat soluții, fără ca ele să prezinte distincțiunile observate mai sus.

Astfel nu a fost făcută deosebirea între schimbul prin troc și circulația mărfurilor pe baza unui sistem de schimb alcătuit dintr'unul sau mai multe produse generalizate. Chiar în teoria economică ambele aceste sisteme sînt adeseori confundate într'unul singur, numit al schimbului în natură și care caracterizează așa numita economie naturală.

In știința noastră istorică, nu se vorbește decît de schimbul în natură, indiferent dacă era troc sau vindere-cumpărare. Distincțiunea nu are atît un interes teoretic, cît o însemnătate practică. După cum semnalam în treacăt mai sus, sistemul schimbului pe un produs-monetă reprezintă o etapă superioară schimbului prin troc. Prin întrebuințarea unui produs oarecare, ca mijloc de schimb se prepara terenul economiei monetare atît de deosebită de economia propriu zis naturală. Se creia obișnuința ca produsele să aibă o măsură relativ constantă de valoare și ideia însăși a valorii trebuia să capete o conzistență pe care nu putea să o dea trocul. Circulația de produse e menită să se activeze și pătrunderea produselor în regiuni nouă face ca nevoi necunoscute să apară și deci producția să tindă a se mări. Este deci necesară lămurirei modului cum se prezintă problema în trecutul nostru economic, căci cunoașterea ei cît de generală ne va ajuta la înțelegerea economiei noastre de schimb, mai ales a celei bănești. Știința noastră istorică, ale cărei rezultate sînt atît de prețioase în alte domenii, ne oferă de această dată, după cum spuneam, un sprijin mult mai redus. Totuși s'au emis cîteva păreri asupra acestei chestiuni. După aceia a d-lui Iorga,—împărtășită recent de d. I. Vlădescu,—la începutul vieții noastre ca state, nu se poate vorbi decît de un schimb în natură păstrîndu-se până tîrziu obiceiul ca moneta să fie socotită ca o unitate abstractă, fictivă [1]. In altă parte d. Iorga precizează că plata obișnuită se făcea la sate pela 1400 și chiar mai tîrziu în „cojoace,

1 Istoria industriilor la Romîni, Buc. 1927, 47.

în vite, în ogoare" dar mai ales în vite care mai nainte trebuiau să fie estimate „în galbeni de aur și zloți de argint" [1]. D. Vlădescu susține la fel că în veacul al XIV-lea „banul... se pare că nu era mijlocul de schimb între locuitori, schimbul făcîndu-se în natură, viața nefiind atît de complectă, în massa cea mare spre a cere și multe și diferite lucruri streine care ar fi necesitat acest obiect (?) de schimb, banul" [2]). Se afirmă deci după aceasta a doua părere existența unei economii naturale pure cu care începe viața istorică a principatelor romîne și care continuă dealungul veacului al XIV-lea. Cînd vom discuta mijloacele de schimb monetare metalice, vom arata motivele pentru care credem în existența unei economii monetare parțiale, bine înțeles, chiar în veacul al XIV-lea; deocamdată însă trebue relevat faptul că pentru a putea avea loc plata în produse ori vite, a căror valoare a fost mai înainte determinată în bani, trebuește neapărat ca întrebuințarea banului să fie cunoscută, să aibă chiar un trecut și o obișnuință înrădăcinată, care să dea putința ca și în lipsa sa să fie utilizat, cel puțin ca o unitate ideală de măsură. Deci trebue de admis că în prealabil a existat o intensă circulație metalică a cărei dispariție, care nefiind complectă, a readus sistemul plăților numai în produse și vite. Dacă adoptăm această părere ne-am afla în epoca unei economii monetare metalice dispărute înlocuită cu o economie de schimb, bazată pe un sistem de circulație mijlocit de vite și produse, totuși întrebuințînd una din funcțiunile monetei metalice și anume tocmai pe cea mai caracteristică banului metalic. [3]

Și mai puțin încă s'ar putea admite dovedirea lipsei de întrebuințare a banului prin lipsa unui comerț de import și încă abundent, după cum crede d. Vlădescu, ca și cum întrebuințarea banului ar fi determinată de import.

2. Circulația bănească și vechimea economiei monetare

Intrebuințarea unuia sau altuia dintre mijloacele de schimb are astfel urmări însemnate asupra economiei unui popor și ridică pentru știință probleme diferite. Aceste consecințe sînt cu atît mai importante, cu cît un mijloc anumit de schimb a pătruns mai adînc în organismul economic și cu cît reușește să se mențină o epocă

1 Negoțul și meșteșugurile în trecutul romînesc, București, 1906, p. 77; in Geschichte des rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen, Gotha 1905, vol. I. d. Iorga, întrebuințează terminologia „Naturalwirtschaft" (economie naturală) pentru a caracteriza starea economiei în secolul XIV și în timpul lui Mircea cel Bătrîn și Alexandru cel Bun, (XII, XIII, 256 și urm.) Bani erau totuși, de proveniență străină mai ales și obținuți de domni prin vămi. Monetele indigene aveau mai mult „o însemnătate politică, decît un curs zilnic" 259.

2 Op. cit. p. 32.

3 Intr'o conferință ținută la Institutul economic din 17 Noembre 1923 publicată subt titlul „Rolul monetei în trecutul nostru (Bul. inst. econ. II, 1923, No. 11), d. Iorga corectează în parte părerile de mai sus recunoscînd monetei un rol important, cel puțin în unele schimburi, chiar în primele veacuri.

mai îndelungată. Dintre toate mijloacele de schimb acela care a putut determina mai mult aceste împrejurări, se știe că este metalul prețios, utilizat subt formă de monetă. O societate care întrebuințează pentru schimburi banul, este menită a trăi o serie de fenomene cu totul necunoscute epocii de schimb pe produse sau vite; varietatea acestor fenomene și influența lor asupra celorlalte domenii economice va fi deci în raport direct cu proporția valorilor pe care banul ajunge să le exprime. Aceasta este totdeauna opera unei îndelungate evoluții și desăvîrșirea rolului pe care banul poate să-l îndeplinească, adeseaori a cerut veacuri. Căci nu se poate vorbi de existența unei economii monetare din moment ce găsim unele schimburi realizîndu-se prin bani. Chiar atunci cînd rolul banului trece din sfera circulației simple de mărfuri pentru a ajunge în viața socială expresia constantă a bogăției și a determina prin aceasta vestitele acumulări personale de metal prețios din veacurile trecute, și încă nu s'ar putea vorbi de economie monetară în sensul complect al cuvîntului. Numai cînd banul se găsește în situația de a exprima totalitatea valorilor existente într'o societate, atunci doar putem afirma că economia monetară a atins plenitudinea dezvoltării sale. Ea coincide deci cu monetizarea integrală a tuturor relațiilor economice.

Dar cercetarea unor atari probleme trebue precedată de anumite lămuriri în ceiace privește rolul inițial al banului de metal, anume acela de a funcționa ca instrument de schimb, și pe care îl arătăm ca formînd în trecutul nostru a doua categorie de mijloace de circulațiune a bunurilor.

In materialul documentar care atestă circulațiunea monetelor metalice, acestea apar într'un număr covîrșitor de mărturii istorice, purtînd nume dintre cele mai variate, ceiace îndică în parte și origina lor. Pe lîngă monetele naționale din primele veacuri, găsim monete aproape ale tuturor popoarelor europene. Se întîlnesc monete italiene, turcești, ungurești, austriace, rusești, franceze, polone, olandeze, spaniole, nemțești și chiar englezești. Erau de aur, argint și aramă, cîteodată chiar de diferite aliagii și de valorile cele mai diferite. Desigur că nu toate au circulat în același timp și nu toate au avut aceiași importanță în economia noastră. De nenumărate ori găsim prețuri formate din diferite monete, atîția lei, atîția taleri și atîția galbeni sau în multiple alte combinațiuni. Nu găsim mențiuni despre metalul prețios întrebuințat ca mijloc de schimb subt altă formă decît aceia monetară; găsim însă, mai ales la începutul istoriei noastre monetare, metal prețios — în special argint — circulînd subt formă de marfă.

Organizarea schimbului pe bază monetară cere în prealabil organizarea unui sistem monetar care să reprezinte din punct de vedere al valorii, coordonarea tuturor mijloacelor de schimb formate din monetă. Oricît de rudimentare ar fi, între toate aceste trebuește stabilit un raport reciproc de valori, din moment ce sînt de mai multe specii. Aceasta poate fi opera unei

măsuri de stat sau a unei practici de circulațiune. In mod obișnuit un sistem monetar legal sau comercial se creiază pe baza unei axe, formate dintr'un etalon monetar, care servește să reprezinte printr'un plus de atare unități, monetele cu valori mai mari iar fracțiuni din valoarea sa, pe cele mai mici. La noi acest rol a fost îndeplinit de monete diferite printre care ducatul, asprul, groșul, zlotul, talerul, leul, galbenul care într'o anumită epocă, prin faptul că se găseau într'o cantitate mai mare în circulație și erau primite mai bine de locuitori, deveneau moneta dominantă, căpătînd odată cu aceasta caracterul unei monete oficiale, deși nenaționale.

Din această cauză în istoria monetară romînească s'ar putea cu greu vorbi de un sistem monetar legal, în sensul de național, până la anul 1867. Sistemul întrebuințat în epoca baterii monetelor naționale este încă discutat. Chiar dacă ar fi emanat dela autoritatea domnului el trebue să fi fost determinat de circulația monetară străină. Părerea d-lui Moisil [1]) că sistemele noastre monetare în mod neapărat au suferit influențe străine, datorită faptului că voevozii noștri căutau să facă monete asemănătoare celor ale vecinilor pentru a le introduce mai ușor, corespunde de sigur realității, căci nu numai că toate popoarele și-au împrumutat instituțiuni economice unele de la altele, adaptîndu-le nevoilor lor, dar principatele romîne atît la sud și apus cît și la nord erau înconjurate de popoare care ajunseseră la o treaptă superioară de dezvoltare economică, sau cel puțin păstrau urmele unor faze superioare, pentru ca o influență să poată fi resimțită. De atunci încoace toate sistemele care au funcționat erau adaptări, unele atît de puternice încît căpătau oarecum un caracter național, cum a fost cazul cu sistemul leului care funcționează o îndelungată epocă. Studiul sistemelor monetare aparține nu numai numismaticei, dar și economiei naționale. Monetele naționale din trecutul circulației noastre au fost studiate în mod savant — de către numismații romîni Sturza, d-nii Severeanu, Docan și mai ales d. Moisil. Atît datorită obiectului cît și metodei, cercetările numismaticei nu pot fi însă complecte și pentru aceasta trebue să intervină și economia istorică. In sarcina acesteia cad o serie de probleme speciale printre care, acelea ale forței de circulație monetară, a cantității de monetă aflată în circulație, a monetelor dominante, a puterii de achiziție și evoluția ei, a naturii parțiale ori integrale a economiei monetare, a influenței pe care această economie monetară o exercită asupra producțiunii și repartiției averei sociale cît și o serie de alte probleme similare.

Cele mai principale probleme care se pun în economia noastră istorică sînt desigur acelea a vechimei economiei noastre monetare și a împrejurărilor în care s'a dezvoltat și a evoluat. Atîta cît îngădue materialul și limitele acestor schițe se va încerca o lămurire.

1 Contribuțiuni la istoria monetăriei vechi romînești, B. S. 1915, 23.

Cercetarea mai amplă a banilor ca mijloc de schimb, nu poate fi izolată de aceia a celorlalte funcțiuni ale lor. Astfel că dacă vom căuta să determinăm epoca cînd banii încep să fie întrebuințați la noi, în circulația produselor, în mod firesc se pune și chestiunea fenomenelor monetare și sociale determinate de întrebuințarea acestui instrument de schimb. Aceasta este chiar necesar pentru o bună rezolvare a chestiunilor, căci se poate întîmpla ca lipsind materialul documentar special al schimbului monetar, să trebuiască a ne servi de mărturiile privitoare la alte întrebuințări a banilor.

Nu se cunosc până azi mărturii documentare care să ateste direct existența unui schimb intern pe bani în veacul al XIV-lea, căci nu s'au găsit încă acte în care să fie vorba de vre-o vindere-cumpărare. Avem însă mărturii despre alte întrebuințări a banilor, în domenii foarte variate, a căror cercetare va impune concluzia că exista un schimb intern și extern, practicat pe bani, că se produceau în această epocă o serie de fapte economice care ne dau dreptul de a vorbi nu numai de o adoptare a banului ca mijloc de schimb care tindea să devină generală, dar chiar de o economie monetară parțială. Acestea sînt de ordine variate din care trei mai principale:

1) baterea de monete naționale,
2) organizarea monetară a regimului vamal și
3) acumulări considerabile de monete.

Cercetări recente ale tinerei și valoroasei științi numismatice romîne au ajuns să stabilească că baterea de monete proprii datează din veacul al XIV-lea. Investigațiile recente, mai ales ale d-lui Moisil, au arătat că dela Vladislav I (1364—1374) s'au bătut mereu monete naționale atît de urmașul său direct cît și de Dan, Mircea, Mihail, Radu II, Dan II, Vlad, Basarab și Vladislav II; până la Mircea cel Bătrîn, monetăria Țării Romînești a funcționat chiar în mod continuu. Concluzia la care a ajuns știința numismatică e că aceasta este „o dovadă evidentă, că situațiunea economică și culturală a acestei țări reclama în mod imperios întrebuințarea—alături de schimbul în natură—a acestui instrument de schimb care este moneta. Și numeroasele tipuri și emisiuni din vremea lui Vladislav I și Radu I sînt semnele cele mai vădite că moneta se întrebuința în mod curent și că avea un rol important în tranzacțiile comerciale. Iar faptul că în tezaure s'au găsit monete muntene amestecate cu monete de ale țărilor vecine, confirmă neîndoios puterea lor circulatorie și rolul lor comercial". 1

1 *C. Moisil*, Monetăria Țării-Romînești, 131, cp., *D-r C. Severeanu*, Contribuțiuni la Studiul inceputurilor numismaticei Țării Romînești, Bul. Soc. Num. Rom. XII (1915) 25, p. 104 și urm. „...faptul că toți Domnii din a doua jumătate a veacului al XIV-lea au bătut monete de argint, este o dovadă evidentă că situațiunea economică era de așa natură, încît reclama întrebuințarea acestui mijloc de schimb. Desigur că se facea schimbul în natură pe o scară destul de întinsă, ca și în țările vecine, dar pentru tranzacțiile co-

Tot d. C. Moisil a reuşit să stabilească că baterea monetelor mici, banii—este ulterioară baterii celor mari, care erau ducaţii de argint, şi că ei apar în timpul lui Mircea. Acest fapt are o importanţă deosebită. El mărturiseşte că întrebuinţarea monetelor cîştigă nu numai în suprafaţă, ci şi în adîncime. Ea trecuse din sfera circulaţiunii valorilor mari—în primul rînd cu siguranţa a celor imobiliare, în acea a valorilor mici—desigur şi mobiliare, servind schimburile curente, pe care n'ar fi putut să le servească numai ducaţii. [1]

In Moldova se bat primele monete cam în aceiaşi epocă. Cele dintâiu cunoscute sigur sînt ale lui Petru I (1378—1393), urmînd apoi cele ale lui Roman, Ştefan I, Alexandru cel Bun, Iliaş şi Ştefan II [2], ceiace ne duce la aceleaşi concluziuni ca şi pentru Ţara Romînească.

A doua împrejurare din care se poate deduce locul ocupat de moneta metalică, spuneam că este organizarea monetară a regimului vamal. Este drept că din veacul al XIV-lea nu avem nici un tarif vamal amănunţit şi cu taxe în mod sigur băneşti. Documentul în această privinţă, dela sfîrşitul veacului, ar fi insuficient pentru a conchide la organizarea monetară a regimului vamal. Avem însă un număr însemnat de privilegii vamale din veacul al XV-lea în cea mai mare parte din prima sa jumătate, şi care atestă cu plenitudine acest fapt. Privilegiul din 1413 a lui Mircea [3] prevede perceperea taxelor vamale în fertuni, ducaţi, perperi, şi bani, deci în patru monete cu totul diferite; cel din 1421 al lui Radu II în fertuni, ducaţi, perpere şi denari [4] cel din anul următor (1422) al lui Dan II păstrează aceleaşi monete iar în cel din 1424, toate monetele sînt transformate în bani, (denari în latineşte) pentru ca să revină aproape numai la ducaţi şi numai pentru taxele mici, la bani, în privilegiul din 1431. [5] Privilegiul din 1437 al lui Vlad Dracul [6] se deosebeşte foarte puţin de cel al lui Mircea, o diferenţă de ordin monetar fiind numai introducerea florinului pentru perceperea unor taxe. O comparaţie a acestor privilegii evidenţiază marea lor asemănare şi degajă imediat impresiunea că ne aflăm în faţa unui privilegiu tip care a suferit dela un domn la altul, doar uşoare modificări. Concepţiunea generală este permanent aceiaşi şi din toate reese o obişnuinţă de necontestat în

merciale, intrebuinţarea monetei devenise indispensabila. Numeroasele tipuri monetare ce intîlnim sub Radu I, şi multe emisiuni ce constatăm, sînt semnele cele mai vădite despre intrebuinţarea curentă a monetei în acest timp şi despre rolul important ce avea în tranzacţiile comerciale". *C. Moisil*, Monetele lui Radu I. Basarab, Bul. com. mon. ist. Curtea Domneasca din Argeş, 1923, p. 131.

1 *C. Moisil*, op. cit. 40 şi urm. 44.

2 *C. Moisil*, Contribuţiuni la istoria monetăriei vechi romîneşti. p. 12 şi urm.

3 *I. Bogdan*, Relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi cu Ţara Romînească, Buc. 1905, 3—6; tipărit şi în Hurmuzaki, XV şi în *N. Iorga*, Negoţul şi meşteşugirile p. 243—245.

4 Ibidem, 11—13.

5 Ibidem, 15-17, 32—38.

6 Ibidem, 71—74.

folosirea monetei. Tarifarea este făcută cu preocuparea ca să se perceapă valori proporţionale la toate mărfurile şi produsele, şi deaceia se întrebuinţează monete de valori diferite dela cele mai mari, fertunul, până la cele mai mici, banii. Vămuirea trebuia să se facă numai în monetă şi numai la un singur articol—la peşte—urma să se facă în natură. Examinarea mărfurilor care erau supuse acestor privilegii vamale, chiar a primelor în ordine cronologică, arată că era vorba de un comerţ de import şi export variat, care era reglementat şi încurajat direct de către domnie. Se găseşte astfel o grijă permanentă care se repetă în fiecare act ca vama să nu depăşească prevederile privilegiului şi „mare rău şi urgie" va fi pentru boerul care o va calca, „fie că a cumpărat-o, fie că o are căpătată". Se prevăd articole scutite de vamă ca postavul tăiat, şepcile frînceşti, hamuri, blăni, fierul, funii, inul, cînepa, pînza, arcuri, săbii, scutiri care se repetă aproape în fiecare privilegiu, şi care mărturisesc încurajarea importului în ţară a acestor articole. Se mai observă că fără deosebire, atît pentru mărfurile importate cît şi pentru cele exportate, vama trebuia plătită în bani. Urmează deci că negustorii care o plăteau trebuiau să posedă monetă lichidă. O altă provenienţă a acestor bani decît din comerţul pe care-l exercitau ar fi greu de admis.

Trebuia deci ca atît vinderea cît şi cumpărarea, sau cel puţin una din aceste operaţiuni, să se facă în ţară cu ajutorul monetei. Cumpărînd pe bani se lasă în ţară o cantitate de monetă, care trebuia să aibă un rost dacă era primită în schimb, iar vînzînd pe bani înseamnă că în ţară se găseau bani cu care se opera în comerţ. Şi aceasta în circulaţia valorilor mobiliare, de consumaţie curentă, şi nu a celor imobiliare care prin natura lor fiind mai importante, schimbul lor este menit în primul rînd să se realizeze pe bani. Insemnatele cantităţi monetare străine, găsite în tezaurele veacului al XIV-lea verifică pe deaîntregul aceste concluzii. Cele circa 4000 monete bulgăreşti ale ţarilor Alexandru şi Sracimir aflate în tezaurul dela Slatina, mărturisesc mai degrabă ca orice alt isvor, origina lor comercială, precum şi celelalte moldoveneşti şi sîrbeşti găsite în tezaurele din acel veac. [1] Modul de organizare a tarifului vamal desvălue astfel un mod de circulaţie al valorilor mobiliare, care, dată fiind perceperea în bani a taxelor vamale trebue de admis că se făcea cu ajutorul monetei metalice, cel puţin pentru mărfurile importate şi exportate.

O situaţiune analoagă se prezintă în Moldova. Privilegiul vamal din 1407 al lui Alexandru cel Bun [2], cele din 1437 ale lui Ilie Voevod [3], şi din 1435 şi 1437 ale lui Ştefan II [4], cel din 1448 ale lui Petru

1 *C. Moisil*, Monetele lui Radu I Basarab, p. 123—125.

2 Arhiva Istorică, I. 130—132. V. *I. Minea*, Principatele romîne etc. 107—108.

3 *Stoica Nicolaescu*. Documente slavo-romîne cu privire la relaţiile Ţării-Romîneşti şi Moldovei în sec. al XV-lea şi al XVI-lea, Buc. 1905, 86—87.

4 Ibidem, 90—91, 93—94; *I. Bogdan*, Documente Moldoveneşti din sec. al XV-lea şi al XVI-lea în arhivul Braşovului, Conv. Lit. XXXIX, (1905)763 şi urm.

II[1] cele din 1449 şi 1452 ale lui Alexăndrel[2] ca şi cel din 1455 ale lui Petru III Aaron [3] pentru a ne opri aci [4], sînt toate organizate pe bază monetară, fapt care impune aceleaşi concluziuni ca şi pentru Ţara Romînească. Dar pentru această epocă vor urma şi alte mărturii care să contribue la întărirea concluziilor de mai sus; pe noi ne interesează veacul al XIV, pe care digresiunea cu tarifele vamale ale sec. al XV-lea s'ar părea că l-ar fi ocolit. Menţionarea însă a acestor tarife a fost făcută pentru că ele reprezintă continuarea şi repetarea unor privilegii date în veacul anterior, şi despre care nu avem mărturii directe. Privilegiul din 1413 al lui Mircea, spune însă că pîrgarii din Braşov „s'au rugat de domnia mea să le înoesc şi să le întăresc aşezămintele ce le-au avut dela strămoşii domniei mele pentru vamă" care strămoşi trebue să fie primii domni. Deşi se amintesc privilegii ce desigur au existat, nimic nu ne indică că ele au fost întocmai ca cele ale veacului al XV-lea şi mai ales organizate pe bază monetară. Ipoteza aceasta n'ar avea şanse de exactitate, dacă în acest veac nu am avea acea însemnată producţie de monete naţionale de care am vorbit mai sus, şi dacă n'am găsi însemnate acumulări monetare, tocmai în mînile domnilor, care se ştie că trăgeau şi venitul vămilor. După cum arătam mai înainte, monetele indigene aveau un rol pronunţat comercial. Odată ce ele se găseau în operaţiunile de schimb este greu de presupus că n'ar fi influenţat şi organizarea vamală, punînd-o pe baze monetare, căci dacă am văzut pentru veacul al XV-lea că organizarea vamală monetară ne desvălue existenţa unui schimb monetar trebue acceptat că pentru veacul al XIV-lea, schimbul monetar ne poate desvălui existenţa unui tarif vamal monetar. Faptul că se găseşte chiar în pragul veacului al XV-lea un privilegiu vamal care reprezenta o minuire aşa de pricepută a banului metalic n'ar putea fi socotită independent de vremurile anterioare, dacă s'ar privi chestiunea şi din alt punct de vedere. Contrariul ar însemna că ne aflăm în faţa unei inovaţiuni profund deosebită de practica anterioară; ea ar putea fi socotită ca un salt pentru care nu era nici o pregătire, nici măcar la puţinii negustori ai vremei, şi căreia practica curentă i s'ar fi putut opune, cum s'ar întîmpla azi cînd am trece brusc dela un sistem adînc înrădăcinat şi timp îndelungat întrebuinţat, la unul cu totul nou. Cu atît mai mult o introducere bruscă a unei atari importante instituţiuni este greu de admis, cu cît trebuie să se ţină seamă de condiţiile de evoluţie pe care le reclamă perfecţionarea unei instituţii şi mai ales de spiritul

1 *I. Bogdan*. Documente moldoveneşti 829—830.

2 *S. Nicolaescu*, op. cit., 103—104, 108—110. *I. Bogdan*, Documente moldoveneşti, 830 şi urm.

3 Ibidem, 114—115, Ebenda, p. 839 şi urm.

4 Cp. *I. Nistor*, Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV, XV u. XVI. Jahrhundert, Gotha 1911; Das Moldauische Zollwesen in XV şi XVI Jahrhundert, Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkwirstschaft, 36, 1912 I.

tradiţionalist, profund înrădăcinat în mentalitatea unei societăţi ca aceia din epoca pe care o dicutăm. Aşa că ori din care latură ar fi privită problema, soluţia înclină către admiterea unui regim vamal monetar şi în veacul al XIV-lea, cu atît mai mult cu cît în aceiaşi epocă şi la vecinii noştri Sîrbi[1] şi Bulgari[2] vămile se plăteau în monetă metalică.[3] Lucrul acesta îl mai confirmă şi acumulările însemnate de monete în mînile unor reprezentanţi ai claselor stăpînitoare, fenomen pe care îl remarcam mai sus şi despre care se pot da următoarele amănunte.

Incă din veacul al XIII-lea se pomenesc în aceste locuri mari cantităţi monetare. In 1280 Barbat se răscumpără plătind o „non modicam cantitatem pecuniae" [4]; în veacul următor, la 1330 se semnalează cererea lui Carol Robert adresată Voevodului Basarab, pentru a i se plăti tributul de 7000 mărci de argint, care întîrziase a fi achitat [5]; între 1364 şi 1374, Vladislav I face dovada că era posesorul unor cantităţi însemnate de monetă, dăruind mînăstirei Vodiţa din cassa domnească cîte 1000 perperi aur, anual, şi pe deasupra încă cîte 300 săracilor [6]. In 1388 Petru Muşat acordă lui Vladislav Iagello un împrumut în suma de 3000 mărci de argint [7] ceiace constituia o sumă foarte însemnată. Despre cantităţi însemnate monetare ne mai vorbesc tezaurele unor acumulatori anonimi, descoperite în ultima vreme. In cele patru tezaure găsite până azi, identificate ca aparţinînd veacului al XIV-lea, s'au aflat numeroase monete, astfel 408 în al doilea, aproape 6000 în al treilea şi vreo 300 în cel de al patrulea, ceiace reprezintă cantităţi considerabile de bani.[8] Toate cifrele cu privire

1 Arhiva Istorică III, 104, 124; [*C. Jireček*, Staat und Gesellschaft III 71 şi urm.

2 *C. J. Jireček*, Geschichte der Bulgaren, Prag. 1876, 411.

3 Privilegiul vamal din 1368 dat Braşovenilor, de Vladislav (Hurmuzaki XV[1] *I*—2) nu indică taxe vamale în bani; vorbeşte însă de plata unui tribut „vechiu şi drept,"şi a unei tricesime. Nimic nu îngădue concluzia că n'ar fi fost plătite în monete. Termenul latin „tributum" întrebuinţat în privilegiu este întrebuinţat în alte ocazii referindu-se la percepţiuni monetare, iar tricesima care funcţiona şi la începutul veacului al XV-lea, căci o găsim în toate privilegiile vamale menţionate anterior pentru Ţara—Romînească, reprezintă o taxă bănească. Chiar şi terminologia care indică actele de comerţ pe care Braşovenii puteau să le facă, arată că e vorba de cumpărări şi vinderi, ceiace presupune mai degrabă intervenţia monetei, decît circulaţia pe produse — şi nu de schimburi în natură, pentru care limba latină are termen propriu. Un alt privilegiu muntean anterior celui din 1413 este cel dat de Mircea negustorilor poloni, fără dată certă, admis de Nistor în 1408 (I. Nistor. Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau in XV u. XVI Jahrundert, Gotha, 1911, 222) şi de I. Minea între 1402 şi 1406 op. cit., p. 109 nota 3) şi care de asemeni nu specifică taxele monetare, vorbind numai de plata vămilor cumpărate şi vîndute (Arhiva Istorică I 3—4).

4 Citat în *C. Giurescu*, Organizarea financiară a Ţării Romîneşti în epoca lui Mircea cel Bătrîn An. Ac. R. S. III. T. VII. M. I. 1927, p. 16, H. 454—483.

5 *N. Iorga*, Istoria comerţului, I, 39.

6 *Al. Stefulescu*, Mănăstirea Tismana 48.

7 Arhiva Istorică, I, 177.

8 *C. Moisil*, Monetele lui Radu I Basarab, p. 123—125.

la tributuri, donațiuni și împrumuturi nu indică desigur toate cantitățile posedate de domnii munteni sau de cei moldoveni; trebue să fi fost rezerve considerabile din moment ce numai tributul atingea suma enormă de 7000 mărci și cînd Vladislav avea venituri anuale așa de mari, încît numai unei singure donațiuni putea să-i destine o sumă de importanța celei date și făgăduite și pe fiecare an în viitor. Este astfel de admis că toate aceste cifre reprezintau numai o parte din cantitățile pecuniare acumulate de domni, care trebue să fi fost deținătorii unor frumoase averi bănești. Se pune însă problema, care este origina acestor valori mobiliare, care a fost modul lor de formație, pentrucă avînd răspunsurile necesare să posedăm încă un element—și încă prețios—de apreciere a stării economiei noastre, privită din punctul de vedere al schimbului. Ținînd seamă de calitatea persoanelor menționate ca deținătoare, aceste averi pot proveni din două surse: din veniturile domniei și din manipularea averei particulare a domnului. Dintre veniturile domniei, s'ar putea menționa în primul rînd dările și vămile, căci de o provenire direct din mine a acestui metal nu se poate vorbi, deoarece la noi nu s'a cunoscut niciodată o producție abundentă de aur și argint. După o părere recentă [1] se afirmă că în veacul al XIV-lea, dările „par a se fi plătit în natură domnului, fiind luate din ceiace produceau locuitorii țării". Materialul documentar existent nu impune o concluzie precisă în acest sens. Documentul lui Mircea atribuit anului 1399, corectat în urmă la 1409, indică ca dări, oieritul, porcăritul, albinăritul găletăritul, vinăriciul, gloaba, caii de olac, boii de cărat, cît și un venit domnesc amintit în celelalte trei documente din veacul al XIV-lea pe care le întrebuințează Vlădescu. Nu reese de loc, de nicăeri, că s'ar fi putut plăti în natură, iar faptul că domniei pentru întărituri de acte i se plătea cai, nu poate fi o indicațiune, deoarece această plată putea avea un cu totul alt sens, și dovada este că se păstrează încă într'o vreme cînd știm precis că dările se achitau în bani. In documentata monografie a d-lui C. C. Giurescu, se susține părerea contrarie, anume că cheltuelile domniei n'ar fi putut fi satisfăcute numai cu venitul vămilor și deci „a trebuit... să se puie și un impozit personal pe cap de locuitor" [2], un regim fiscal existînd încă din momentul fondării principatelor și care ar fi putut fi de influență ungurească. Insuficiența veniturilor vamale nu constitue însă un fapt concludent în favoarea existenței unei dări monetare pe cap, căci dacă această insuficiență ar fi existat, ceiace iar nu e sigur, ar fi putut fi compensată și cu dări în natură nu numai direct în bani. Deci ipotezelor cari s'ar putea elabora, fie într'un sens fie în altul, ar trebui să li să caute un teren mai solid decît cel de până acum. Ar putea servi într'o oarecare măsură faptul dacă am ține în prealabil seamă

1 *Vlădescu*, op. cit., 31.
2 Organizarea financiară, p. 28.

de rostul dărilor. Firește că ele corespundeau unor nevoi reale, dar orcît de numeroase ar fi fost aceste nevoi, este greu de admis că produsul plății dărilor, eventual făcută în natură, să fi devenit simple valori de întrebuințare a curții domnești. A putut rămîne un prisos, care să ia drumul schimbului și datorită căruia să se fi adus o contribuție la formarea averilor bănești ale domnilor. Oricum ar fi fost făcută plata lor, totuși dările trebuie să fi fost un sprijin real la îmbogățirea domnilor, la care se adăuga venitul vămilor vîndute, ale căror taxe erau după cum se știe în bani. Dar în momentul cînd este dovedit că în circulația principatelor erau cantități serioase de bani și că cel puțin tranzacțiile mărfurilor importate și exportate trebuiau să se înfăptuiască pe bani, ce ar fi putut oare împedica domnia ca să tragă măcar prin unele dări, dacă nu prin toate, o parte din această cantitate monetară, pentru a fi scutită cel puțin parțial de greutățile inerente marelui comerț pe care l-ar fi reclamat vinderea produselor percepute. Cu atît mai mult dările în monetă—cel puțin parțial—puteau fi posibile cu cît tendința și la vecini, era părăsirea dărilor în natură [1], cum era depildă la Sîrbi unde multe din ele se plăteau în bani [2, 3]. Despre manipularea unor averi personale ale domnului nu știm nimic, după cum nu avem nici o lămurire despre deosebirea domeniului public de cel privat, confundat în unul singur, chiar după cele mai recente păreri [4], așa că nu rămînem decît la primele izvoare pe care le-am indicat provenienței averei domnești. Acumulările bănești ar proveni astfel din sustragerea din circulațiunea interioară a unei părți din numerar, datorită mijloacelor indicate mai sus. Că există o circulație monetară intensă vine să o afirme chiar unul dintre documentele privitoare la concentrarea numerarului. Am văzut că Vladislav donează 1000 de perperi mînăstirii Vodița și 300 la saraci. Acest mod de ajutorare implică existența prealabilă a unei orcît de restrînse producțiuni pentru piață și o circulație a acestei producțiuni și pe bani, dacă nu numai pe bani. Căci lipsa acestui mediu economic n'ar fi putut provoca o donație în bani, mai ales la saraci, care trebuie să fi fost făcută cu scopul unei întrebuințări imediate și nu al unei tezaurizări. Producătorii puteau deci avea bani din care eventual să plătească dările domniei [5]. Mărturii din veacul al XV-lea aduc o nouă întărire la această concluzie. Un document din 1415 arată că în Moldova banul pătrunsese adînc la sate. Cu ocazia donațiunii lui Alexandru Vodă făcută mînăstirii Homorului, acesta pune 50 ruble de argint, zăvească „pe cei ce au ținut

1 *C. Jireček*, op. cit., p. 410.
2 Ibidem Staat und Gesellschaft III, 66 și urm.
3 Intr'o lucrare consacrată altui subiect, d. Iorga a susținut existența unui bir în bani, cules la început pentru Voevozi și apoi pentru Turci. Sate și preoți din Ardeal, București, 1902, p. 143.
4 *C. C. Giurescu*, Contribuțiuni la studiul marilor dregătorii în secolele al XIV-lea și al XV-lea, p. 27.
5 Cp. *I. Bogdan*, Luptele Romînilor cu Turcii pînă la Mihai Viteazul, Buc. 1898, 41—43.

satul acela şi pe copiii lor şi pe tot neamul lor" [1]; o altă indicaţiune o dau plăţile de lefi ostenești în bani; un călăreţ la 1426, din oştirea lui Dan II avea o perperă pe zi, iar un pedestraş numai a treia parte, ceiace ar reveni la şase ducaţi [2]. Intrebuinţarea banului căpătase astfel o generalizare care trecuse dincolo de sfera schimbului simplu; ea înfluenţase unele instituţii economice, cum am văzut că se întîmplase cu organizarea vămilor, şi cum se întîmpla acum cu organizarea armatei.

Economia veacului al XIV-lea avea astfel unele caractere specifice economiei monetare. Banul era acceptat nu numai ca un instrument de schimb, întrebuinţat şi la sate,—cel puţin în unele,—şi folosind nu numai claselor bogate, ci şi oamenilor săraci, dar existenţa sa influenţase organizarea unor instituţiuni economice şi politice pe bază monetară, vama, — dacă nu şi dările, — armata după cum reese pentru începutul secolului al XV-lea. Această adîncă penetraţie a banului determinase nevoia măririi circulaţiunii pe care o confirmă baterea monetelor indigene, iar tendinţa de acumulări monetare ne arată că banul metalic devenise expresia bogăţiei economice şi de sigur un pivot al puterii politice. Că această economie nu era o economie monetară complectă, este neîndoelnic; nu eram de loc în faza cînd banul poate exprima totalitatea valorilor existente şi trebue să fi fost numeroase cantităţi şi specii care să-şi fixeze existenţa şi să-şi determine măsura independent de bani. Aceasta o afirmă în special numeroasele donaţiuni ale voevozilor, făcute în natură; chiar şi donaţia monetară a lui Vladislav I este complectată cu o însemnată cantitate de produse. Cu atît mai puţin cred că s'ar putea vorbi de o generalizare a perceperii veniturilor particulare în bani. [3] Totuşi până la economia naturală este o mare depărtare.

In posesia acestor noi elemente pe care le deţinem cu privire la schimbul şi organizarea unor instituţiuni economice din veacul al XIV-lea, se pot într'o oarecare măsură indica soluţiuni pentru chestiunile discutate anterior, în legătură cu sistemele primitive de schimb, mai ales cu locul ocupat de ele în circulaţiunea produselor. Pătrunderea banului în organizări de stat, tendinţa de a-l acumula, folosinţa sa chiar parţială în circulaţie, emisiunile monetare indigene sînt fapte care atestă că economia schimbului nu era nici dominată şi nici cu tendinţa de a-şi păstra aceste sisteme primitive de schimb. Cu atît mai puţin deci, se poate vorbi de o economie naturală, care este consecinţa firească a dominării acestor sisteme. Se poate deci

1 *I. Bogdan*, Despre Cnejii Romîni. An. Ac. Rom. II XXVI p. 26.
2 *Docan*, op. cit. 62; *I. Minea*, op. cit. p. 185; *C. Moisil*, op. cit. p. 39.
3 Documentul din 1392 al lui Roman Vodă pe care il întrebuinţează Vlădescu şi pe care il reproduce într'o notă în modul următor: „am dat slugei noastre Ianăş Viteazul, pentru a lui credincioasă slujbă, trei sate pe Siret, în mina lui *cu tot venitul în bani*", p. 48 nota 10, luat din Arhiva Istorică, I, 18—19, este greşit reprodus pentru că în Arhiva atît în text cît şi în traducere nu este vorba de „*tot venitul în bani*" ci de „*tot venitul în veci*".

spune, atît cît ne permite puţinul material existent, că o economie naturală în sensul complect al acestui cuvînt, este străină de istoria noastră economică. Ea nu se găseşte nici la începuturile statelor noastre—cel puţin în a doua jumătate a secolului XIV—pentru cea dintîi neputîndu-se preciza încă şi cu atît mai puţin se poate vorbi despre ea în veacurile următoare.

Se pare chiar că împrejurările erau de aşa natură, încît dădeau economiei noastre monetare aptitudinea de a se desvolta cu mare repeziciune. Este interesant de urmărit intensitatea pe care o atinge în epoca lui Ştefan cel Mare. Din cercetarea materialului documentar reese că economia noastră monetară atinsese un grad de dezvoltare, mult superior chiar veacurilor următoare. Aceasta se vede din generalizarea întrebuinţării banului în domenii variate cît şi din cantităţile însemnate monetare ce sînt semnalate. [1] Amenzile—gloabele—în justiţie apar plătite în bani şi importanţa delictelor sau crimelor avea să se măsoare după cantitatea monetară ce avea să fie plătită. [2] Ori, în veacurile următoare în cele mai multe cazuri găsim gloabele plătite în vite,—după cum dădeam exemple mai înainte. Tot aşa şi garanţiile judiciare—zaveştile—în toate documentele rees plătite în bani. [3] In tranzacţiunile particulare, socotind după numărul documentelor colectate de I. Bogdan, banul apare aproape în unanimitatea cazurilor ca mijloc de schimb, şi de foarte puţine ori, părţile se servesc şi de vite ori produse. Comparativ cu veacul al XVI-lea sau XVII-lea, proporţia documentelor atestînd un fel de schimb şi a celor atestînd pe celalt, este cu mult mai mare pentru veacul al XV-lea, în favoarea schimbului pe bani.

Dar vom continua.

G. Zane

---

1 Vezi şi *I. Ursu*, Ştefan cel Mare, Bucureşti, 1925, p. 329 şi urm.
2 *I. Bogdan*, Documentele lui Ştefan cel Mare, 31, II, 265.
3 Ibidem 33, 42, 68, 69, 195.

Veneţia

— Note de drum —

Trecusem disdedimineaţă frontiera italiană şi-acuma trenul alerga spre Triest.

O zi înainte, am cutreerat peste şesuri nesfîrşite, avînd de-o-parte şi de alta întinderi uniforme de popuşoae în suferinţă. Dela Caransebeşul nostru până la Zagrebul croat, aceiaşi privelişte monotonă şi tristă. Cînd peisagiul urma să se preschimbe, înserarea şi noaptea lăsară tot mai negre perdelele lor. Le-am tras atunci şi pe-ale compartimentului—care-ar fi stat degeaba ridicate—cu nădejdea de-a mă deştepta dimineaţa cît mai degrabă, cît mai în zori. De cîteva ori somnul mi s'a întrerupt de grija sculării, dar aceiaşi beznă stăruia nesupţiată. La un moment, parcă am desluşit o pînză vagă de lună, dar pleoapele grele s'au închis cu dulceaţă.

In sfîrşit, la o nouă deşteptare, perdelele vagonului erau tivite c'o dungă sticloasă de lumină, iar în interior un alb sfielnic înlocuise întunericul orb. De data asta, nu era nici un dubiu, începea ziua următoare...

Peisagiul era schimbat cu desăvîrşire. Dela pusta cu popuşoae, trecuserăm—prin ce tranziţii nu ştiu—la un tablou elveţian. Munţi ascuţiţi cu prăpăstii adînci, unde se tîrau alene balauri de negură efemeră. Din cînd în cînd pe cîte-o costişă răsărea cîte-un sat cu căsuţe îngrijite, din mijlocul cărora se 'nălţa ca un catarg turnul bisericei romano-catolice. Era prea de dimineaţă să văd oameni mişcîndu-se ori turme păscînd. Soarele era încă după munte şi bucata de lună, răsărită tîrziu, era tot luminoasă, ca o baltă ce nu se sbicise încă deşi avea ceasurile numărate...

Vreo două ore se menţin aceleaşi frumuseţi grandioase: înălţimi cu creste de stîncă, pante împădurite, văgăune în scobitura

cărora apar din distanţă în distanţă aşezări omeneşti, prinse ca mărgăritarele de scoică. Ceiace treptat se preface, este atmosfera matinală, trecînd pe nesimţite dela paloarea ternă a zorilor, spre o gamă de culori înviorătoare, până cînd izbucneşte valul razelor de aur, care pun dintr'untâiu stăpînire pe piscurile cele mai înalte. Ciobul de lună se vede încă, dar şi-a pierdut argintul, asemănîndu-se mai degrabă c'o bucată de cretă, pentruca în scurtă vreme să fie şi mai puţin decît atîta: o simplă pată albă, pe care o va şterge cu uşurinţă, de pe bolta albastră, buretele îmbibat al dimineţii...

Dela Postumia—punctul vamal italian—priveliştea scade, mulţimile se domolesc, abisurile se umplu, podoabele se reduc. Ai zice, în comparaţie cu ce fusese mai înainte, masa unui funcţionar către finele lunii.

De altfel nici nu gîndim să se refacă măreţiile muntelui, fiindcă acuma aşteptăm altceva: Adriatica, ce ştiam că se apropie, plină de vrajă unui prestigiu, pe care nu-l are marea noastră, dela malurile dobrogene.

Intâia ivire a Adriaticei se produce aproape de Triest. O pîndeam mai demult la fereastra vagonului, cînd am fost vestit că se şi vede, însă de partea cealaltă, la ferestrele coridorului. Mă strămut repede, pentru a nu pierde nici o clipă,—dar ce desamăgire! Nu se vedea decît o îngustă fişie albastră, dealungul ţărmului, restul fiind înghiţit într'o ceaţă prin care ochii zădarnic se sileau să pătrundă. Aveam astfel înainte un simplu rîu albastru culcat între un mal de pămînt şi altul de abur compact. Elementul de căpetenie al mării, înfrăţirea ei cu cerul, la marginea zării,—acesta lipsea cu desăvîrşire. Eram alături de mare, dar fără să avem senzaţia ei esenţială, cu toate că până s'ajungem în Triest parcă ceaţa s'a mai supţiat. Malul însă, cu tot ce cuprinde, se vede destul de limpede şi putem astfel observa îndelung, pe promontoriul său, Castelul dela Miramare, cu turnurile lui crestate (aducînd aminte de arhitectura Tismanei noastre), avansînd în valurile mării, cu remorca unui parc grandios,—perie de arbori şi farmec de verdeaţă. Povestea castelului îl face şi mai impresionant. Aici a vieţuit ani întregi, retrasă de lume şi cu minţile rătăcite, împărăteasa Charlota, văduva lui Maximilian, arhiduce al Austriei şi împărat vremelnic al Mexicului prin capriciul lui Napoleon al III-lea.

După o scurtă domnie agitată, Maximilian a fost împuşcat de mexicanii revoluţionari, iar nefericita împărăteasă sdrobită de spaimă şi de suferinţă, a pierdut odată cu coroana, şi însuşirile omului întreg. Şi mă gîndesc la inutilitatea acelui splendid decor de natură, în care şi-a trăit anii de după nebunie. Acel care-şi creează singur înconjurimea, din nălucirile minţii sale bolnave, n'are nevoe ca să contemple seninul mării, de realitatea unei mări adevărate, şi pentru a se bucura de umbra copacilor, n'are trebuinţă de un parc efectiv. Iar dacă spiritul său prigonit de

fantome îşi ţese plăsmuiri întunecate, tot albastrul cerului şi toată liniştea mării sînt neputincioase ca să schimbe ecranul obsedant al vedeniilor sale... Palatul şi parcul acela meritau să facă adăpostul cuiva care să înţeleagă de ele...

Sintem aproape de Triest aşa că se ivesc şi alte construcţii din ce în ce mai dese şi mai îngrămădite. După puţin trenul îşi face intrarea subt cupola de sticlă a gării. Aici o aferată desfacere şi adăugire de vagoane, o nouă cercetare a tuturor roţilor, în sfîrşit semnalul, după care, cu sufletul încordat de aşteptare o pornim întins către Veneţia.

* * *

Nu trebue să ai cine ştie ce sensibilitate deosebită, ca să te apropii de Veneţia cu emoţiune. Puţină lume n'a aflat încă ce însamnă Veneţia, în ce consistă neasemănata şi unica ei înfăţişare, trecutul ei prodigios şi melancolia ei prezentă,—zugrăvită în atîtea feluri şi cu-atîta stăruinţă, de artişti ai pînzei sau de cîntăreţi ai cuvîntului. Pentru noi, Romînii, sonetul lui Eminescu, formează o inevitabilă şi suggestivă pregătire sufletească şi în bodogăneala roatelor trenului care 'mi astupa şoapta pentru alţii, cadenţam versurile insinuante:

> S'a stins viaţa falnicei Veneţii,
> N'auzi cîntări, n'auzi lumini de baluri
> . . . .
> Okeanos se plînge pe canaluri,
> Miresei dulci i-ar da suflarea vieţii...
> . . . .
> Ca 'n ţintirim tăcere e 'n cetate, etc. etc...

Nu mai văzusem Veneţia niciodată şi'n neastîmpărul curiozităţii bucuroase, pe care n'o potolea de fel apropierea, am trăit cele trei ore, în care străbăteam distanţa ce mai rămăsese dela Triest. N'am dat mare atenţiune peisagiului, de la care mi-a rămas o amintire globală: întâiu a unor dealuri scrijelate şi pe urmă a unui ţinut cu arbori şi cu vii, lucrat cu o îngrijire migăloasă. Trenul care trecuse fulgerător prin nenumărate gări mai mărunte se opreşte îndelung, puţin înainte de Veneţia. Era cea din urmă staţie de pe litoral, de unde convoiul de vagoane, apucă peste pînza lată a lagunelor, pe lungul pod ce leagă uscatul de grămăjoara de insule norocoase, care în loc să stea smerite şi anonime, ca atîtea altele, au constituit acea feerică aşezare, încărcată de farmec şi de slavă: Veneţia.

Treptele peronului de la ieşirea gării scoboară în apă. Aveam în faţă însuşi «Canale Grande», desi nu în porţiunea pala-

telor celor mai frumoase. Unul singur se profilează mai măreţ deocamdată,—palatul în care a murit Richard Wagner la 1883. Soarele de amiază risipeşte o pulbere de văpăi peste apa canalului, care din cauza asta e fără coloare. Pentru moment ca orice pasager sosit, atîrn de trei factori: hamalul care-mi aducea bagajele, gondolierul care le primea şi 'n sfîrşit de acela care ajuta la îmbarcare, ţinînd cu un fel de cange gondola lipită de ţărm. Această ultimă operaţie constitue în Veneţia o profesiune aparte, şi e remunerată fireşte tot de public.

Am timp să examinez gondola şi pe gondolier. Nici un fel de eleganţă sau de poezie. O luntre masivă, neagră ca păcura, cu un bot în formă de S, avînd la mijloc o scobitură, cu două locuri comode în fund şi cîte-o banchetă îngustă pe margini. Pentru soare sau vreme rea o capotă uzată de pînză gălbue, cu franjuri pe mărgini. Gondolierul, şi dînsul fără nici un pitoresc, cu încălţăminte de pîslă, pantaloni negri şi bluză albă. Stă veşnic cu capul gol, şi lopătează din picioare, chiuind la răspîntii şi luîndu-se la gîlceavă cu toţi camarazii ce întîlneşte în drum.

Nu mergem pe «Canale Grande» — artera centrală a Veneţiei — decît o mică distanţă, şi cotim pe un canal lăturalnic. Aci calea e strîmtă ca o uliţă medievală, e mai multă umbră, apa e verde ca marea, dar murdară. Încrucişăm mereu alte gondole, cele mai multe cu merinde sau cărbuni. Ai impresia că nu pot să încapă două de-odată şi te tot aştepţi la ciocniri. Ele se şi produc dealtfel dar nu sînt periculoase, gondolele nici gînd nu au să se răstoarne, fiindcă se izbesc fără sdruncin şi'ndată după asta alunecă prietenoase una pe lîngă alta...

Casele pe aceste canaluri laterale sînt în genere vechi hardughii dărăpănate, cu parterele umede, încinse cu muşchi. Din cauza ţînţarilor, ferestile au pretutindeni obloane, care stau şi ziua închise, unele aşa de primitive, că le-am luat la început drept scînduri bătute în ferestrele unor case dela sate...

După cîteva cotiri care ne poartă tot pe canale înguste, o nouă cotitură ne aduce o năvală de aer şi lumină. Intrăm iarăşi în Canalul „grande" care se desfăşură încolăcit şi pe care îl părăsisem tocmai pentru a tăia mai drept spre hotel. Eşim în larg, într'un loc plin de animaţie şi forfoteală, aproape de un mare pod monumental care leagă ambele maluri „Ponte di Rialto".

De aici plutim mai multă vreme pe spaţioasa cale de apă, pe care-o cutreeră mulţimea de gondole şi o străbat din timp în timp vapoare, care alungă gondolele cu agitarea valurilor, pe lîngă cele două fronturi de palate, care străjuesc de secole, de-oparte şi de alta a canalului.

Nu ştii pe care să-ţi pui ochii mai degrabă şi de care să te laşi mai ademenit. Fiecare din ele are o istorie şi nu e unul care să nu fie autentică operă de artă. Gondolierul are chef de vorbă şi la urma urmei îşi face numai datoria faţă de-un străin. In dreptul fiecărui edificiu îmi rosteşte un nume, amestecînd de-avalma

celebrităţi mai nouă cu glorii vechi. „Aci e palatul Contelui Volpi, ministrul de finanţe"... dincolo „casa lui Gabriele D'Annunzio"... peste drum a fost a „Eleonorii Duse"... mai departe „palatul Mocenigo" unde ştiu că filosoful Giordano Bruno—martir al cugetării moderne—şi-a făcut ucenicia închisorii, mai înainte de a fi transportat la temniţa din Roma şi de-acolo ars pe rug. Rînd pe rînd alte nume celebre: „palatul Foscari", palatul „Desdemonei", palatul fostului pretendent la tron „Don Carlos", devenit astăzi proprietatea Lydei Borelli,—trecînd astfel de la un rege de operetă, la o stea de cinematograf! Şi altele, şi altele...

In sfîrşit marele canal îmi rezervă încă o surpriză: apariţia unei gondole private, înflorită cu aur şi căptuşită cu covoare, care duce o veneţiană elegantă, la peronul de marmură al unui palat monumental, unde o aşteaptă cu cangea nu un profesionist obişnuit, ci un lacheu, ale cărui galoane aduc o resfrîngere a bogăţiei din interior...

Părăsim iarăşi „Canale Grande" şi apucăm spre stînga, pe un canal îngust dar şi dînsul cu unele edificii frumoase. Pe o casă veche şi destul de simplă, o placă de marmură aduce la cunoştinţă posterităţii că aci a locuit Goethe, în timpul călătoriei sale la Veneţia. De aci, după cîteva lopătări, ajung repede la adresa care mi se dăduse şi la care descind.

Cele trei zile, rămase în Veneţia, au fost de necurmată desfătare, dar fireşte nu de odihnă. Intocmai ca şi pămîntul Italiei de Nord, unde înţelepciunea şi hărnicia oamenilor au înţeles să nu lase nici un centimetru nefolosit, aşa fac şi eu cu timpul scurt pe care îl aveam la dispoziţie; înţeleg adică să nu las nici o clipă neîntrebuinţată cu folos.

Cercetarea Veneţiei începe cam de regulă cu piaţa San-Marco şi cu palatul dogilor. Cu atît mai uşor iau ordinea aceasta, cu cît mă aflu cu locuinţa chiar în vecinătatea pieţii. Străbat deacurmezişul nişte arcade cu galantare luxoase şi iată-mă într'un colţ al splendidei pieţe, care nu-mi poate opri o exclamaţie de încîntare. In fund biserica San-Marco, amestec magistral de stiluri variate, îngrămădire fascinantă de bogăţii incalculabile. La o margine, turnul svelt—Campanile—care deşi rupînd simetria pieţii, nu vatămă însă impresia de ansamblu. Drept împotriva bisericei, palatul regal, care serveşte de muzeu istoric. Pătratul este deschis de două lungi edificii cu arcade,—pe vremuri sediul procuratorilor, un fel de epitropi ai averilor bisericii. La ora aceasta piaţa e inundată de soare, puţina lume e fugită subt arcade, doar pînza cenuşie a porumbeilor tradiţionali, face valuri uşoare pe pavagiul neted şi alb.

Fac ocolul bisericii şi pe urmă îi cercetez interiorul în uluiala comorilor pe care nu le pot cuprinde dintr'odată. Catedrala aceasta care adăposteşte reliquiile marelui evanghelist, aduse pe vremuri din Alexandria, ca să facă din blîndul apostol—prin

acel proces de adaptare al creştinismului—patronul unei cetăţi războinice şi cuceritoare, a fost desăvîrşită în decurs de patru-cinci secole. N'a fost aci întîrzierea din lipsă de mijloace, ci din ambiţiunea de-a o împodobi mereu şi de-a o spori continuu, cu detalii artistice, cu mozaicuri şi statui, cu forme şi colori. Pe lîngă cele făurite de artiştii Veneţiei, biserica a îngrămădit întrînsa bogăţii artistice, aduse fără răgaz din orient, — citez caii de aur luaţi din hipodromul din Bizanţ — fie prin fibăcia comercianţilor, fie prin captura cuceririlor, în vremea cînd corăbiile acestei Veneţii străbăteau mările răsăritului, purtînd biruitoare, pretutindeni, flamurile cu emblema leului într'aripat.

Dela San Marco, trec alături la Palatul Dogilor, care se prelungeşte cu „piaţeta" lui mai mică, până la marea apropiată. Desigur una dintre cele mai originale construcţii arhitectonice, care te uimeşte chiar ca exterior prin cingătoarea artistică a colonadelor dela etaj, unde dau ochiurile şirului de ferești, prin depărtarea lor enormă de acoperiş, de care le desparte un zid abrupt şi înalt, întocmai ca o frunte genială care distanţează neobişnuit de tare ochii de creştetul capului... Dar interiorul cu sălile lui spaţioase, în care se adunau sfaturi mai restrînse sau consilii mai mari, cu estradele lor impunătoare, cu tavanuri pictate şi păreţi zugrăviţi de meşteri care nu se încurcau în mărunţişuri, ci întocmeau compoziţii colosale, şi care s'au chemat fie Bellini sau Carpaccio, fie Titiano, fie Veronese, fie Tintoreto!

In special sala Marelui Consiliu, are picturi atît de vaste, cu-atîta cuprins şi cu-aşa aglomerări, că sentimentul admiraţiei cade în vertigiu şi spectacolul genialităţii se apropie de lumina orbitoare care îţi duce minile pe ochi. Aceiaşi sală conţine pe lîngă atîtea compoziţii formidabile, galeria complectă a tuturor dogilor: defilare pitorească, întreruptă de un singur loc gol, — acela unde ar fi urmat să fie chipul lui Marino Falieri, dogele decapitat pe vremuri pentru o trădare pe care noi o judecăm cu mai puţină asprime decît contemporanii săi neînduplecaţi [1]...

Vizitarea palatului dogilor n'o sfîrşesc scoborînd scara monumentală pe care am urcat-o la sosire, ci traversînd „puntea suspinelor", un coridor întunecos şi sinistru care leagă peste apa unui canal mai dosnic, spatele palatului dogilor cu teribilele închisori ale statului. Osîndiţii de pe vremuri—adesea pe temeiul unui simplu denunţ către „Sfatul de zece"—trecuţi din sala de judecată, în cămările sepulcrale ale temniţii, străbăteau acea punte închisă, prin ale cărei ferestruice puteau să mai vadă Veneţia şi un colţ al splendorilor sale, pentru ultima oară!...

Ostenit de atîtea înregistrări uriaşe, folosesc restul zilei pentru o raită la Lido, insulă puţin mai depărtată de acelea care au constituit Veneţia propriu zisă. Intr'un sfert de oră, vaporul

1 Se pare că Marino Falieri nu căutase decît să mai reducă din puterile oligarhiei veneţiene, atotputinte în această cetate patriciană.

luat de pe cheiul dela „Albergo Danieli" (vechiu palat patrician, transformat în hotel), mă trage la debarcaderul insulei, unde scobor puntea, încorporat ca o celulă, într'un convoi de vizitatori.

Lido este o stațiune balneară luxoasă și modernă. Cine n'are trebuință de băi de mare, are posibilitatea să privească deacolo infinitul de azur al Adriaticei, care dela Veneția e pretutindeni mascat de baricada foburgurilor ei insulare. Astfel în afară de confort și de eleganță, nimic special în această Lido, mult cîntată de unii. Cînd am plecat din țară mi s'a spus de mai mulți: ceiace e frumos la Veneția, e Lido. Să nu se supere nimeni dacă voi avea altă părere și voi spune: ceiace este banal la Veneția, e Lido, – recunoscînd bine-înțeles toată valoarea stațiunii, din alte puncte de vedere...

Seara asist în piața San-Marco, la o defilare cu muzici a unei cohorte de tripolitani.

A doua zi continui, disdedimineață, cercetarea febrilă a monumentelor. Intru în cîteva biserici, începînd cu „S. Maria della Salute", strajă măreață la intrarea Canalului Grande, înăuntru c'o nepreţuită pildă de ce putea să facă Titian...

O altă biserică de pe canalul Grande, cu mănăstirea ei vecină (S. Maria della Carità) oferă surpriza de-a fi perfect amenajată pentru a adăposti bogata colecție de pînze, care au făcut gloria școalei venețiene. De altfel numele bisericesc al edificiului este înlocuit în genere, cu-acela mai corespunzător astăzi: *Galleria dell' Academia.*

Așa dar un fel de Luvru al Veneției. Nu cuprinde pictură modernă. Prin urmare nu vom găsi nici peisagii, nici animale,— decît numai ca accesorii, firește. In schimb ce profuzie minunată de chipuri și de scene omenești! Fără să întîlnim chiar dimensiunile amețitoare ale unor compoziții din palatul dogilor— care în comparație cu pînzele pictorilor noștri, par adevărate continente față de niște insule—totuși în sălile acestei Academii venețiene, unde s'au strîns operele marilor maeștri depe vremuri—în fruntea cărora regăsim iarăși pe Veronese, Tintoret și Titian—aflăm tablouri mari și pururea de concepție, multiplicări expresive și seducătoare ale tipului omenesc. Mai toate aceste tablouri înfățișează scene biblice, (Crișți fără număr și nesfîrșite Madone) așa dar amestecă într'una cerul cu pămîntul, planul existenții noastre, cu acel al divinității.

Dar cu toată năzuința transcendentă și suprasensibilă,— peste tot avem în realitate apoteoza omului, ridicat deasupra lui însuși, până la divinitate. Antropomorfismul obligatoriu al religiilor populare, poate găsi și în această galerie o superbă exemplificare. Mania de-a concepe strict divinitatea după chipul și asemănarea omului, m'a isbit cu deosebire într'o pictură care reprezenta pe Dumnezeu-tatăl (de altfel fără să inoveze nimica) printr'un moșneag. Este desigur culmea antropomorfismului, fă-

cîndu-l pe Dumnezeu să îmbătrînească după trecerea secolilor, precum îmbătrînește omul după trecerea anilor. O analogie mai puțin obedientă, ar fi convenit măcar la atîta: că Dumnezeu avînd tot atîtea veacuri de aci înainte, cîte a avut și'n urmă, se află permanent la vîrsta de mijloc, așa c'ar putea fi reprezentat— fără a jigni nici un fel de simțiminte—prin chipul unui om, la apogeu, la eternă maturitate...

Galeria de artă modernă e mai departe, tot pe Canalul Grande, în palatul Pessaro, fost locuință particulară, iar astăzi muzeu. Și acolo sînt pînze de valoare, cu netăgăduită superioritate la peisagii,—omul fiind în genere sau accesoriu, sau complect nesocotit. Dar deși am străbătut cu interes șirul de saloane, cu tavane aurite și cu mozaic pe jos—așa cum sînt în genere interioarele venețiane—n'am resimțit însă fiorul de genialitate, care-ți produce aci beatitudine aci cutremur, de care te împărtășeai în celălalt muzeu unde pînzele aveau pecetea neîndoioasă a eternității.

Dacă era vorba de peisagii, am preferat să părăsesc sălile muzeului Pessaro, să ies o clipă în balconul aceluiași palat și să îmbrățișez iarăși cu privire nesăturată Canalul Grande, c'o întreagă porțiune de palate ogivale, înroșite de lumina soarelui în declin...

N'am să fac mențiune în aceste însemnări sumare de tot ce-am văzut în această incomparabilă cetate. Dar ași fi nedrept dacă n'aşi pomeni, măcar în treacăt, de merceria, o îngustă, însă lungă stradă pe pămînt-ferm, o splendidă lipscănie (în înțeles generic) cu galantare ce scînteiază de lux și de lumină. Din cele mai vechi timpuri ale Veneției glorioase, culuoarul acesta, astăzi pavat ca o biserică, a avut această destinațiune.

De-asemeni trebue să notez plimbarea în insulele din împrejurimi, din această veche „banlieue" venețiană,—Murano cu sticlăriile ei celebre, Burano cu dantelele sale vestite, în sfîrșit Torcello, unde pare să fi fost cea dintâiu descălecare, dar care astăzi e o insulă aproape părăsită, unde bălăriile asediază o multiseculară biserică de stil italo-bizantin.

Dar ce-am urmărit mai mult decît cunoașterea splendorilor individuale, a fost să-mi precizez icoana de ansamblu și pentru asta am folosit nopțile până tîrziu, pentru lungi cutreerări cu gondola, nu numai pe calea majestuoasă a Canalului Grande, dar și prin labirintul întortochiat al canalelor laterale.

O! neuitatele nopți de la Veneția, cînd în alunecarea lină pe canale misterioase, căutam să-mi umplu sufletul cu tot ce desluşeam în juru-mi și cu tot ce-mi închipuiam că fusese altădată! Ce farmec, să mă strecor printre ziduri tăcute, de unde rar se prelingea o dîră de lumină, în boarea răcoroasă a plutirii, „à l'obscure clarté qui tombe des étoiles"! Din cînd în cînd,

încrucişam alte gondole sau de visători singurateci, sau de perechi îndrăgostite. Cîteodată întîlneam o întreagă companie, veselă şi sgomotoasă. Dar distanţe întregi le străbăteam fără să întîlnesc ţipenie, în toropeala unei vraje fericite!

Nu acelaşi lucru e pe canalul Grande. Şi aci palatele patriciene stau cufundate în întuneric şi tăcere. Dar sînt atîtea hoteluri cu parterele luminate, globuri electrice pe cheiuri, vapoare care circulă într'una. După ce gondolierul îmi face iarăşi istoricul fiecărui palat în parte, îmi propune să mergem la „serenadă". Mă învoesc fără să înţeleg despre ce este vorba, lăsîndu-l să avanseze în mare, în spre un arc de lampioane colorate. Pe măsură ce mă apropiam de ele, desluşesc cîntece şi aclamări. Enigmatica „serenadă" era un teatru plutitor de varietăţi. In jurul vasului-scenă, se îngrămădeau la rînd, în ordinea sosirii, gondolele cu public. Dacă ascultai cîteva numere ale programului, venea cheta unuia din artişti, care sărea din barcă în barcă, întinzîndu-ţi fundul pălăriei. Puteai s'asculţi şi mai departe, până la o nouă încasare, sau de nu, să mergi la altă „serenadă", căci erau mai multe teatre de acestea, cu aceleaşi podoabe de lămpi veneţiane...

O chestie care m'a muncit de îndată, e să-mi dau seama cu exactitate ce este cu „s'a stins viaţa falnicei Veneţii", cu acea decădere vecină cu moartea, despre care au scris poeţii cu atîta tristeţă, cu atîta melancolică înduioşare.

N'o fi şi aicea — măcar în parte — iarăşi mirajul trecutului care scoboară prezentul, mai mult decît este în realitate?

Neapărat că în unele privinţe decadenţa e neîndoioasă. Politiceşte e o însemnată distanţă de la Veneţia de astăzi — oraş de provincie italian — la metropola celui mai mare imperiu colonial din evul-mediu, ceiace a fost Veneţia de odinioară. De asemeni, există şi decădere comercială, începută odată cu schimbarea căilor maritime, şi portul Veneţiei nu mai este ca altădată, cu cele mai multe corăbii din lume. Dar ori care ar fi corelaţia dintre lucruri, nu la acest declin s'au referit poeţii, ci gîndindu-se de preferinţă la alte aspecte: la animaţie, la petreceri, la cîntece, la lumină.

Aci poate s'au lăsat tîrîţi cam departe de nostalgia romantică. Mai întâiu ca podoabe arhitectonice, Veneţia a mers tot înainte, întrucît în vremurile ei de slavă, avea — precum se ştie — încă locuri virane, burueni, noroae. Populaţia de astăzi nu este mai mică, decît în timpurile cele mai prospere, deşi n'a crescut poate, în proporţie, ca aiurea. Afluenţa străinilor este mare şi astăzi—şi nu cred să fie numericeşte mai scăzută—cînd sînt înlesniri de circulaţie cum nu erau în vechime.

Nu atîta s'a stins viaţa, cît este—ca pretutindeni—*altă* viaţă!

Canalele tăcute şi întunecoase erau — cred — la fel şi altădată, —poate chiar şi mai obscure, cînd lanternele înfipte în ziduri, la destul de mare distanţă, aruncau o lumină mai sfioasă ca acum. Iar ca să ne imaginăm în permanenţă flotele de gondole şi ghitare subt fereşti—afară doar de carnavalele obscene ale secolului al XVIII-lea, cînd Veneţia decădea politiceşte cu repeziciune — ar fi să făurim o Veneţie cam convenţională. In vremea cînd puterea ei era pe culme, femeile erau ţinute ca turcoaicele în casă, şi probabil erau tainice şi rare întîlnirile neîngăduite, — care adeseori se isprăveau cu sînge... Baluri fastuoase se vor fi dat multe, dar poate nu în toate nopţile şi mai cu seamă nu în toate palatele deodată. Desigur reşedinţa dogilor va fi strălucit de lumini, pe cînd astăzi stă nopţile în beznă. Acelaşi lucru şi cu alte palate veneţiene. Dar aceasta nu e stingerea vieţii, ci numai *deplasarea* ei,—lucru ce se vede şi'n alte mari oraşe pe care nu le plînge nimeni. Luvrul, unde era splendida reşedinţă regală din Paris, nu zace şi dînsul noaptea 'n întuneric? Şi alte cartiere moarte pe atuncea, n'or fi astăzi clocot de viaţă?

Ca un simbol al deplasării, vedem la palatele prefăcute în hoteluri,—şi la Veneţia şi aiurea — eclerajul cel mai puternic la parter, unde sînt baruri şi restaurante, dar unde altă dată erau părţile cele mai sumbre: încăperile slugilor şi fereştile ferecate.

Astăzi viaţa pretutindeni curge într'un tempo mai grăbit şi are un caracter din ce în ce mai public, casele particulare şi-au redus simţitor primirile, şi chiar la noi, unde mai sînt sindrofiile, revelioanele, şi nunţile care ţineau cu zilele? E, cum am spus, altă viaţă.

Cît despre pitorescul costumelor, dispărut în sobra noastră îmbrăcăminte, aceasta poate fi un minus, dar nu-i specific veneţian.

Fireşte nu osîndesc melancolia romantică, ce evoacă şi slăveşte vremile apuse. Nimeni nu i se poate sustrage cu desăvîrşire, mai ales în această Veneţie care te dispune la visare, pe care-o vezi prin răsfrîngerea atîtor descrieri patetice, şi unde efectiv au dispărut neînlocuite, unele parăzi şi procesii, — acele legate indisolubil de calitatea ei de capitală.

Dar mă gîndesc la vre-un condamnat al Sfatului de zece, care traversa puntea suspinelor, pentru a ispăşi nu vre-o vină adevarată, ci, biată victimă a intrigilor, cruzimei şi înichităţii care făceau bloc cu strălucirea vieţii, în epoca de glorie a Veneţiei. Dacă el, în clipele lui de desnădejde, ar fi putut avea viziunea vremilor de astăzi cu banalitatea, înfăţişarea lor incoloră, dar cu siguranţa mai mare a individului şi a libertăţii sale,—n'ar fi zis oare despre această imagine de existenţă, că este paradiziacă?

I. Petrovici

Ge-on

Interdependența națiunilor

Viața de pe întreg pămîntul, și prin toate manifestările ei, se desfășoară în raporturi de reciprocă dependență. Dacă „interdependența" n'ar însemna decît atît, ar fi un cuvînt care nu spune mare lucru; dar devine o problemă greu de înțeles și o lege greu de aplicat și, pentru egoismul omului și al popoarelor, greu de răbdat, cînd înțelegem că reciprocitatea dependenței este neînlăturabilă ca aceia a resorturilor unui motor-bloc; sau, dacă cîteodată este ceva mai suplă, este tot atît de strînsă ca și aceia dintre organele unei ființe. Un scriitor, Iaworski, a și numit pămîntul, *„Ge-on"*.

Comparația poate fi riguros exactă, dar ca imagine este cam îndrăzneață, fiindcă numai foarte aproximativ s'ar putea grupa viața pămîntului, în ceiace ar corespunde mînilor, picioarelor, ochilor, urechilor, creerului, etc.. Mintea noastră nu poate ușor concepe proporțiile cu care nu sîntem deprinși. Nu ne putem imagina limpede nici pe Micromegas, nici fetița antideluviană la umbra sînului căreia Baudelaire ar fi voit să doarmă ca o colibă la poalele unui deal. Dorință ce, fie spus în treacăt, ar fi fost mai legitimă la Micromegas decît la un delicat poet parisian.

Noțiunea de pămîntul-ființă va avea totuși mult succes, deoarece determină o imediată — deși superficială — înțelegere a teoriei interdependenței universale. Intr'adevăr, popoarele, statele, întreprinderile oamenilor, depind unele de altele ca organele unei viețuitoare; ba încă ale unei ființe superioare și nu din acelea pe care le tai cu cuțitul ca să faci mai multe și apoi așezi bucățile cap la cap, ca să faci iarăși una singură, cum cred unii, de pildă acei care au pregătit teoretic marele războiu.

Reciproca dependință veche de cînd lumea, universală și întrezărită de cîte unii gînditori ai tuturor epocilor, nu mai este decît o himeră, un fel de fata morgana, deîndată ce apare înaintea minții realizatorilor politici. O pildă: filosoful trage serioase lecții de conducere politică, din observația că înmulțirea vînatului în Baragan după războiu, este datorită înmulțirei în bîlciurile Felahilor, înainte de războiu, a mărgelelor de sticlă colorată fabricate în Germania; dar care-i Ministrul de Finanțe care să se gîndească, după cum ar trebui, la acest caz de interdependență, cînd, de pildă, fixează retribuția Magistraturei?

Ideia de interdependență contrazice prea mult idei mai simple și mai intim legate de firea omului, încît putem spune despre ea, că asemenea noțiunii de infinit, încă nu se poate integra în sufletul omenesc.

Interdependența a avut doi teoreticiani iluștri. Leon Bourgeois care a studiat-o, în parte, subt numele de solidaritate; dar mai ales pe Leon Duguit, creatorul cuvîntului. Două din cele mai vaste inteligențe și care totuși n'au văzut desfășurarea logică și implacabilă a legii de interdependență, cu privire la problema unui eventual mare războí. N'au văzut că legea pe care o formulau va face dintr'un mare războiu, un războiu mondial și total și nici că va face din ruina învinsului, ruina omenirii și o totală dezagregare. Dacă ar fi prevăzut această desfășurare ar fi spus-o. Și dacă ei ar fi spus-o și dacă fruntașii politici ar fi crezut-o și ar fi simțit-o, nu se declanșa marele cataclism, fiindcă vinovații de isbucnirea lui, ca și acei care ar fi putut să-l împiedice, nu aveau în vedere decît un războiu scurt și cu efecte limitate.

Nici creerul extraordinar al lui Clémenceau n'a priceput această lege decît, poate, în 1920, cînd a văzut că Franța este nevoită să refuze și marfa germană și lucrătorii germani, ba chiar să amîne, în parte, încasarea ratelor îndemnizației datorită de *Reich*. Dacă s'ar fi așteptat la acest rezultat, altul ar fi fost tratatul pe care l-ar fi impus învinsului. Acest exemplu trebue poate dezvoltat, deși faptele sînt cunoscute.

Cînd Germania a voit să plătească în mărfuri, s'a opus industria franceză care n'avea de lucru; cînd a voit să plătească în mînă de lucru, s'au opus socialiștii francezi fiindcă proletariatul stătea degeaba—(bine înțeles s'a sbîrnîit coarda panașului: „ar fi un blestem să crească copiii eroilor în case reconstruite de mînă de boș"); cînd Germania a oferit beneficiile comerțului său, s'a răspuns că Franța preferă să fie plătită mai cu încetul, decît să lase liberă vînzarea mărfei germane pe piața mondială.

Iată interdependența.

Acum este oul lui Columb, dar până astăzi a fost mister cu șapte încuetori și pentru marele Clémenceau, ca și pentru toți ceilalți. Unul singur i-a prevăzut toate efectele înainte de-a se fi produs, și a încercat să-i adapteze mersul omenirei, *Wilson*.

La noi nu se pricepe nici măcar interdependența factorilor

de producție națională. Cea mai elocventă pildă este sacrificarea agriculturii. Guvernele, începînd cu acelea care au dus țara la 1907 și până astăzi încă, au avut și au față de agricultură, o totală indiferență, superficială atenție, sau atitudine demagogică. Agricultura fiind ușor impozabilă și reprezentată prin două clase debile (resturile unei pseudo-aristocrații înstrăinate și urmașii necivilizați ai iobagilor), este vaca de muls a Ministerului de Finanțe și tot odată isvorul ideologiei politicianismului de cafenea, dela 48 și până astăzi.

Intelectualitatea, la rîndul ei, n'a crezut că problema *interdependenței* poate fi o preocupare serioasă pentru gîndirea romînească [1].

Cînd este însă vorba de realizarea interdependenței, acei care o cunosc nu prea se deosebesc de acei care habar n'au de această lege.

Oamenii toți și pretutindeni, boicotează interdependența, așa încît, în fapt, ea nu poate funcționa armonios ca organele unei ființe sănătoase, ca mecanica cerească, ca roiul de albine, sau ca o colonie de furnici, după cum îi este chemarea.

Numai de cîțiva ani, de teamă ca urmările războiului să nu distrugă civilizația, interdependența începe să fie respectată în viața economică și financiară.

Celelalte raporturi sociale, și mai ales acele politice și morale, nu s'au supus încă legii, națiunea, guvernul și omul fiind încă, imperialist, oridecîteori poate, și chiar numai cînd crede că poate.

Naționalismul, care nu poate fi decît „integral", „mitul naționalist", cum se exprimă Delaisi autorul care a scris cu o rară claritate despre toate aceste chestiuni, împiedică acceptarea interdependenței politice dintre națiuni. Dar ceiace este și mai grav, chiar grupările politice ale aceleiași națiuni își fac războiu tot la umbra „mitului naționalist", adică pentru adevărata interpretare a adevăratului naționalism integral.

Răzvrătirea împotriva interdependenței politice internaționale, în numele independenței, suveranității și a onoarei naționale, duce la stabilirea unei vieți cu totul nestabilă, la precara garanție a ceiace tot Delaisi numește „la loi de la Jungle", fiindcă națiunile neegale ca forță, cred că-și fac echilibru prin politică, a cărei bază e tot

1 Să-mi fie iertate două anecdote oare cum personale, dar elocvente:

Un fost ministru (este drept că dintre acei de după războiu ce s'ar părea că n'are să mai fie și a doua oară, dar totuși un fost ministru al țării) scria acum vreo 14 ani unui foarte distins tînăr ce-și trecea doctoratele la Paris, să pregătească o teză serioasă, „să nu umble cu marafeturi ca interdependența lui Barnoschi, sau vre-o altă bazaconie de acest fel" (Teza mea fusese despre interdependența socială în codul Napoleon).

Mai acum vre-o doi ani, criticul Lovinescu, răspunzînd acuzărei mele că mi-a utilizat *Originele Democrației romîne* fără să mă citeze, zicea că am pretins a fi inventat interdependența. Ca să-și fi închipuit că așa ceva ar putea prinde, trebue ca noțiunea de interdependență să fie nouă în Romînia, chiar pentru un scriitor cu mari pretenții.

forța. Dar cînd omenirea se va simți cu totul însîngerată de colțurile acestei quadraturi a cercului de care se agață, va sfîrși prin a primi curba interdependenței politice mondiale, care va fi cu totul altăceva decît politica naționalistă.

Acest progres, ultimul, va veni pe urma acceptărei solidarității indivizilor a lui Leon Bourgeois. Și toată evoluția va fi grăbită de interdependența economică-financiară impusă de consecințele marelui războiu și dovedită miopiei omenești de evoluția acestui mare războiu.

Drumul spre solidaritatea socială, îl netezește interdependența gîndirii.

Gîndirea și creațiunea artistică, literară, științifică (datorită instinctului de imitație, similitudinei de cultură, mijloacelor de comunicare, unei ritmice dezvoltări a inteligenței omenești și multor alte cauze), au intrat pe făgașul legii noastre.

Desigur T. Arghezi, Teo-Sion, Tonitza, sînt artiști originali, dar originalitatea artei lor face parte din ritmul vremei. Artistul oricît de original, face totuși parte din genul unei epoci, gen totdeauna destul de cunoscut prin ratații genului.

Cea mai mare parte din numeroșii scriitori întortochiați, înbîcsiți și de neînțeles, sînt totuși spirite care au prins nevoia intelectuală a vremii de-a înregistra, prin cuvinte, cele mai mici nuanțe de gîndire și simțire, ca pe un film, mișcarea. N'a reușit decît Proust, care n'a copiat doar, pe ratații ce au scris înaintea lui, în genul său.

Știința fiind deopotrivă cunoscută pretutindeni de elevii aceleași civilizații, marile invenții se fac cam în același timp de diferiți savanți. Nici un judecător, mai înțelept chiar decît înțeleptul Solomon, nu va putea decide cui se cuvine meritul invenției anesteziei ochiului prin cocaină, lui Freud sau lui Koller, deși se atribue acestuia din urmă. Insulina d-rului Paulescu este în același timp descoperită și în America.

Unul din cele mai mari mistere ale Naturei este fecundația; dar cea mai misterioasă fecundație este aceia a creerului. Un mecanic, muncit de problema unui nou motor, primește scînteia invenției dela un vers auzit întro seară la teatru unde se dusese tocmai ca să nu se mai gîndească la problema lui.

Nimic însă nu evidențiază mai bine interdependența universală, decît evoluția economică-financiară post-belică.

Războiul și urmările lui au aratat că interdependența este o lege de aramă, dintr'o aramă mult mai tare decît legea lui Ricardo.

Cea dintâiu lecție întovărășită încă și de amenințarea unei grozave sancțiuni, au dat-o omenirii ultimele luni de războiu. Doi-trei oameni, și care nu erau nici miniștri nici generali, într'un birou la Londra și alții la Berlin distribuiau pămîntului întreg hrana și-i administrau bogățiile, fără nici-o preocupare, înlăuntrul grupului respectiv, de naționalitatea acelui căruia se lua și nici a acelui căruia se dădea.

Numai cînd guvernele au recunoscut că popoarele depind unele de altele, dar o recunoaștere cu acceptarea ultimelor conse-

cinte, fiecare din cele două grupări au putut merge până la capătul programului ce le-a impus desfășurarea războiului, adică rezistența până la istovirea economică a unuia din doi.

Totuși, învingătorii abea scăpați de primejdie, au crezut că pot uita legea fatală, deși le dovedise cu strălucire, că armonioasa colaborare trebuia grabnic să fie organizată chiar între grupările ce s'au războit.

Ca un arc scăpat din șuruburi, superbul naționalism a început să zbîrnie.

Insă, repede-repede, augurii de la Versailles au trebuit să renunțe la frumosul vis și să vadă, că învingătorii, dacă nu vor să se transforme și ei în învinși, trebue să conlucreze cinstit cu învinsul. Până în 1920 învingătorii tot mai credeau că și-au construit la Versailles o citadelă de granit; dar o criză financiară vecină cu moartea, i-a dezmeticit. Unele din cele mai mari întreprinderi din America, Anglia, Franța, Japonia, Belgia, Italia depun bilanțurile, iar formidabile armate de fără-de-lucru amenință organizațiile de stat. In acelaș timp, învinsul produce, lucrează mai intensiv decît ori cînd și își recucerește, în parte, piața mondială. De ce?

Legea interdependenței prea mult nețînută în seamă, se răzbună.

Alt exemplu: cînd guvernele speriate au început să înțeleagă, au intrat pe calea cea cuminte a concesiunilor reciproce. Mai întâiu, America a renunțat la programul de-a nu-și mai da aurul de cît în țările care consimt să se transforme în colonie a *unchiului Sam*; ba chiar nici nu mai propune nimănui această soluție — tot nu i-a trecut spaima! Nu mai cere decît stabilizarea monetei pentru a împrumuta sume mari, cu dobîndă mică și fără nici un fel de ipotecă sau concesiune. Insă pe dealtă parte, interdependența însăși impune Americei, să nu dea bani statelor cu monetă variabilă și de aceia pierde aproape o sută milioane dolari anual, dobînda aurului ei neproductiv.

La rîndul lor, celelalte state bogate, sau cu larg orizont, își văd prosperitatea amenințată de nestabilitatea valutară din țările sărace. Așa încît, încetul cu încetul vor consimți să facă sacrificiile necesare pentru stabilizarea monetară în lumea întreagă.

Altă dovadă: *C. C. I.* — Camera de Comerț Internațională, alcătuită și condusă peste capul guvernelor naționale de către oameni de afaceri internaționale, este iarăși un imperativ al interdependenței. O asociație de particulari a căror patrie este averea lor mobiliară alcătuită din intreprinderi răspîndite în zece țări diferite, au impus guvernelor naționale, mai întâiu *comitetul experților* și apoi *planul Dawes*. Impunere reușită în numele nevoii statului național însuși, nevoii inexorabile de a-și echilibra bugetul și de a-și asigura propășirea industrială și comercială în cadrul fatal și rigid al echilibrului economic internațional.

In sfîrșit, un ultim exemplu: ***Biroul Internațional al Muncii.*** Soldatul, de cînd îi lumea, chiar cînd nu s'a bătut ca mercenar

ci pentru vre-un ideal, a fost susținut și de speranța îmbunătățirii stărei lui materiale. Idealiștilor voluntari ai revoluției franceze, li s'a promis și pămînt în afară de nemurire. Iar neputința îndeplinirii primei făgădueli, a determinat în mare parte, politica Primului Consul și apoi a Impăratului. Pămîntul trebuind dat la eliberare, au fost ținuți mereu subt arme, până cînd unii au fost făcuți mareșali, iar restul a căpătat cealaltă făgăduială, la Waterloo.

Războiul mondial făcut cu armata de lucrători industriali (la noi de plugari, cărora li s'a promis și dat pămînt), nu se putea făgădui decît îmbunătățirea condițiilor de muncă. Realizarea însă, trecea peste puterile statului național, fiindcă industria cea mai națională este tot internațională. Statul care ar fi consimțit să-și scumpească un produs în folosul lucrătorilor — pe cînd la vecin produsul similar rămînea ieftin — se expunea, chiar ajutat de protecționism vamal, să-și ruineze acea industrie sau vreuna conexă, și până la urmă să-și lase fără lucru muncitorii pe care a început prin a-i avantaja.

Romînia a experimentat lucrul acesta. Imbunătățind soarta țăranului fără să țină seamă de condițiile plugăriei mondiale, a făcut să-i fie gonit grîul de pe piața mondială și în țară să facă din agricultură cea mai ruinătoare ocupație.

B. I. T. s'a constituit din patroni și uvrieri fără deosebire de naționalitate, și nici măcar voturile în acest birou nu se socotesc altfel de cît pe cap.

Putem conchide c interdependența economică îndată ce n'a mai fost paralizată de naționalismul economic, a scăpat omenirea de ruină; și apoi că-i va da o generală stabilizare valutară, probabil chiar o unitate monetară mondială, și că în urmă strîngînd tot mai bine resorturile vastului angrenaj, va zdrobi între dinții roților lui, protecționismul vamal naționalist. Formidabila risipă și demoralizare pe care o pricinuește popoarelor industria protejată, nu va mai fi posibilă. Intr'o bună contabilitate internațională nu se va mai putea cere consumatorului să plătească dublu produsul național, pentru hrana artificială a bugetului statului politic, pentru întreținerea unui lucrător mai leneș decît în țara vecină, și a unui industriaș parazit și mai ales de dragul unei himere: suveranitatea economică națională.

Dar, dacă interdependența economică, deși încătușată a silit războiul să fie mondial și ruina să fie generală și dacă beneficiarii lui cei mai fericiți recunosc că jocul este prea periculos, atunci este probabil că supunerea națiunilor la legea interdependenței economice va face războiul imposibil... Dar concepțiile pe care clădim pot fi răsturnate de vre-o mare descoperire morală sau științifică, care să facă omenirea să treacă într'un alt ritm de viață, ce nu poate fi imaginat, și atunci...

D. V. Barnoschi

Vacanţă simplă

După ce-a muncit un an
Luna de vacanţă i se pare
Ca un orizont deschis spre mare,
Nesfîrşit şi van...

S'a găsit de-odată singur
Şi se teme.
Se uitase de atîta vreme.
Intr'o lume veşnică, cuminte,
Toate se ştiau mai dinainte
Intr'o paşnică orînduială :

Orele de masă şi de şcoală
Drumul zilnic pe aceiaşi stradă,
Oamenii pe care-avea să-i vadă,
Vorbele ce trebuiau vorbite,
Toate-aşa erau alcătuite,
Fiecare zi cu ea la fel...
Şi de-odată singur el cu el.

Cum nu se 'ntîmplase 'n alte rînduri,
Are-acum chinuitoare gînduri
Fără să le spue nimănui :
Nu era aceia viaţa lui,
Şi în sufletu-i el simte-acum
Din aceste gînduri, ca un fum,
Tainică amărăciune adunată
Cum nu avusese niciodată.

Zarea i se pare-acum mai largă ,
Ar vroi să plece şi să meargă
Şi s' ajungă 'n fine undeva ,
Parcă-ar vrea să caute ceva,
Parcă s'a pierdut în lumea toată
Cel ce n'a fost dînsul niciodată

Și cît este ziua 'ntreagă
A 'nceput să nu mai înțeleagă
Care rost pe lumea asta-l ține,
Și trăind de azi pe mîne,
In tăcerea lui posacă
Nu mai știe ce să facă.

Demostene Botez

Intre Franța și Germania

După discursul dela Lunévile, pronunțat de neînduplecatul Poincaré, ministrul german de Externe, Dr. Stresemann, i-a ridicat mănușa într'un expozeu ținut în aplauzele Reichstag-ului și ale presei întregi, acuzînd Franța de intenții războinice și de ipocrizie locarnistă. Nu poți subscrie, spunea Stresemann, la politica Locarnului și să continui cu metode care au dus la ocuparea Ruhrului. Intre timp a izbucnit polemica asupra cruzimilor dela Orchies din epoca războiului (23—25 Septembrie 1914), repuse pe tapet de Poincaré și căruia serviciile ministerului de externe din Wilhelmstrasse i-au dat o desmințire drastică. Restabilirea faptelor a dat loc la invective violente, aducîndu-se tot vocabularul hidos al tristelor discuții din timpul războiului. Cearta continuă cu noi elemente. Până atunci, senatorul extrem de influent Borah, Harpagon al finanțelor americane, obiectiv al cîntecelor din Montmartre și călău al Europei sărăcite, s'a sezisat din oficiu ca un procuror, cerînd plata până la o centimă a datoriilor de războiu, fiindcă Europa nu se cuminţeşte. Discursul dela Lunéville și cele ulterioare aruncă sămînța conflictelor într'o lume surexcitată, care nu a învățat nimic din sîngeroasa experiență, curmată de curînd.

E de remarcat, cît de mult copiază Poincaré în actualele mesagii stilul lui Léon Daudet, deși l-a trimis în închisoare și exil. Citind cuvîntarea dela Lunéville, de pildă, ai impresia că citești un număr din „Action Française". Aceiași îndrăzneală de cugetare și expresie, aceiași franchețe, același patriotism fără reticențe, aceiași ură veninoasă pentru „boche". André Germain, aflat în vizită pe la Junkerii și protipendanda prusacă, notează într'un portret al lui Daudet scris pentru *Berliner Tageblatt*, ascunsa și irezistibila simpatie care unește pe Poincaré de marele pamfletar.

Conflictul franco-german se întețește.

Dela Bismarck la Stresemann există o linie unitară, intreruptă numai de politica inaugurată de Wilhelm II, care a dus la dezastru. Actualul ministru de externe german a reluat metodele şi ţelurile bismarckiene, părăsind ineditul căutat de tăetorul de lemne dela Doorn. In politica externă a unei ţări sînt legi şi ţeluri care rămîn în permanenţă, indiferent de cel care există la conducere. In cronicile publicate pe vremuri în „Viaţa Romînească", d. I. G. Duca a repetat principiul de mai multe ori. Imi amintesc, că într'o cronică asupra situaţiei din peninsula Iberică, în speţă Portugalia aflată în continuă efervescenţă şi tulburări, găsea cauza acestei anarhii în călcarea normelor unitare din politica externă (anglofilie şi anglofobie concomitent).

In Germania, după un oarecare inconjur, se reîntorc la Bismarck, luîndu-l ca ax central în politica treburilor din afară.

Cultul exagerat al lui Bismarck, care ia proporţiile unei adevărate superstiţii, e un simptom caracteristic pentru sufletul Germaniei contemporane. Reîntoarcerea neîncetată spre timpurile pierdutei splendori a Reichului este o nostalgie care desvălue brutal mecanismul şi tendinţele intime ale unui neam care nu poate—şi pe drept!—renunţa aşa de uşor la un loc de primul rang în Istorie, compatibil cu forţa, cultura şi infinitele posibilităţi pe care le închide sufletul german în sine. Pelerinagiile la mormîntul şi casa lui continuă precedate de solemnităţi mişcătoare unde ia parte oficialitatea în frunte cu preşedintele republicei, mareşalul v. Hindenburg, asistat de Stresemann, succesorul lui Bismarck în politica externă, dotat cu aceiaşi vedere justă, cu abilitate, cu o tenacitate identică şi care cu timpul—dacă împrejurările vor fi favorabile—va ajunge să fie considerat nu ca un simplu epigon al cancelarului de fier, ci un demn urmaş. Până atunci cultul lui Bismarck ia proporţiile unei *psihoze bismarckiene*. Intr'adevăr... Nu de multă vreme—cazul e specific—un nepot al prinţului de Bismarck a făcut o cerere de intrare în serviciile Ministerului de Externe. Solicitantul este un băiat cu strălucite studii universitare, cam uşurel însă, şi despre care se insinuează că face parte din ceata efebilor cu moravuri suspecte. Cererea—deocamdată simplu fapt divers cu interes exclusiv personal—a fost înregistrată de toate ziarele, inclusiv cele... comuniste, dîndu-i-se poza la locul de onoare şi comentînd-o ca pe un eveniment naţional. Este destul, însă, să priveşti pe stradă sau la cafenea chipul dulce, părul ondulat, privirea niţeluş tulbure prin ochelarii de baga, gesturile dezordonate, pentru a-ţi reaminti tipurile poeţilor dadaisto-expresionisto-comunisto-homosexuali cu cartierul general la „Romanisches Café", unde fac un tapaj extraordinar, exact ca cei din cafenelele artistice ale Parisului, sau ca la Capşa. Evocarea figurei leonine a bătrînului Bismarck în comparaţie cu a nepotului te face să te gîndeşti la proverbul romînesc: „hei, departe-i Griva de iepure". Şi totuşi cererea tînărului prinţ a devenit eveniment naţional în

că îi va lua succesiunea şi va readuce ceva din vechea grandoare a Germaniei.

Dacă destinele zeiţei cu ramura de măslin sînt neclare în dreapta Rinului, acelaşi lucru se petrece în stînga. Ura şi dispreţul reciproc înfloresc în voie.

*

In penultimul număr al revistei germane pentru problemele internaţionale, *„Nord und Süd"*, scoasă de sociologul L. Stein, d. Vandervelde, socialist şi ministru de externe belgian, scrie un substanţial esseu despre necesitatea şi putinţa realizărei *păcii forţate* prin *paneuropeismul economic*. (De remarcat, că într'un singur număr de revistă sînt strînse semnăturile lui: Th. G. Massaryk, despre Dostoiewski şi Europa; Lord Robert Cecil, despre Viitorul Societăţei Naţiunilor; Eduard Beneş, despre Panslavism; Macdonald, despre experienţele cîştigate de partidul muncitoresc englez; Albert Einstein, despre comemorarea lui Isaac Newton—200 ani dela moarte—; Louis Loucheur, despre America şi continentul european; Otto H. Kahn, bancherul faimos, despre cauzele prosperităţei economice americane şi Joh. Victor Bredt, despre acţiunea papală pentru pace în 1917).

Emile Vandervelde comentează însemnătatea conferinţei economice dela Geneva şi speranţele, care se pot pune în rezultatele unei aplicări a ideilor de unificare economică europeană. E caracteristic faptul, că această conferinţă a luat naştere prin stăruinţele lui Loucheur. Iniţiativa a pornit deci *din Franţa*. Tot în Franţa trebue căutată concepţia unui paneuropeism economic, pendantul politic fiind trîmbiţat de Koudenhove-Kalergi. Şi anume în activitatea şi concepţia lui Caillaux.

Cînd s'a format cabinetul Waldeck-Rousseau în uraganul de discuţii provocat de chestia Dreyfus, Caillaux — deşi deputat al dreptei naţionaliste—a intrat în calitate de specialist al Finanţelor în ministerul primit pentru prima oară în Cameră cu strigăte de „trăiască Comuna!" Waldeck-Rousseau propuse acest portofoliu tînărului Joseph, fiul influentului bogătaş Eugène Caillaux, fost ministru al lui Mac-Mahon, pentru a cîştiga dreapta ostilă şi pentru a dilua roşul prea violent al ministerului său. Dar cînd Vistiernicul a luat cuvîntul, „reacţionarii" au părăsit băncile strigînd: „Renégat, renégat!" La debutul său strălucit, Caillaux a stat ca ministru trei ani şi încă de-atunci s'au accentuat opiniile lui asupra importanţei Finanţei, asupra necesităţii de a direcţiona politica externă, scriind în raportul pentru anul 1899: „Se va ajunge la succese în administrarea Finanţelor noastre, numai cînd se va da o nouă orientare politicei generale a ţării". Noua orientare era: *apropierea de Germania*, idee pentru care 18 ani mai tîrziu trebuia să fie dus la închisoare. O cooperaţie

economică a capitalului francez cu cel german, formarea unui bloc unitar de miliarde franco-germane este stînca sigură unde nava războiului se îneacă, credea Caillaux. Cînd interesele sînt prea strîns legate, duşmăniile seculare dispar.

Pacea nu poate veni decît dela Marea Finanţă... Caillaux are mistica Finanţei. Ştie funcţia socială pe care o îndeplineşte o mare avere, posesorul ei fiind, în fond, un funcţionar public lipsit de defectele biurocratului. Identificîndu-se cu interesele capitalului său va scoate maximum de beneficii pentru sine, maximum de salariu pentru lucrătorii săi. Din capitalul său îşi scot existenţa ca slujitori ai lui o serie de cetăţeni. Din veniturile imense, capitalistul occidental consumă o parte infimă în comparaţie cu serviciile sociale pe care le aduce. Ar putea un simplu administrator public să se confunde cu interesele capitalului de Stat pe care îl conduce şi să depuie aceiaş rîvnă ca posesorul capitalist? Dacă în Rusia, Romînia şi în genere ţările pe o treaptă inferioară în Economia modernă, consumaţia inutilă lua proporţii scandaloase la foştii oligarhi (trîntorii din Nissa, Riviera, Paris), diferenţa dintre nivelul şi stilul de viaţă al unui burghez ori uvrier calificat din Occident sau America nu este fundamentală, ca în ţările cu structură şi resturi medievale. Desvoltarea Finanţei aduce cu sine nivelarea stilurilor de viaţă, ridicîndu-l pe al fiecăruia la un anumit grad de civilizaţie şi confort. Armele Finanţei sînt Pacea şi lipsa de impedimente teritoriale sau legislative. Păreri analoge erau exprimate între alţii de Norman Angell şi ventilate de o serie întreagă de publicişti. Este probabil mult adevăr aici.

Fapt este, că Joseph Caillaux a căutat să puie convingerea sa în aplicare. Fără ştirea colegilor săi — şi înaintea conflictului dela Agadir—a intrat în tratative secrete cu Kinderlen-Wächter şi bancherii germani. Cu ocazia conflictului dela Agadir care a dus până la doi paşi Franţa şi Germania într'un războiu, Caillaux a fost mîna hotăritoare, aducînd, după cum arată Cambon, imense servicii patriei sale neînarmate şi nepregătite pentru a ţine piept Reichului ce se înarma de peste 40 de ani.

Dar, din nefericire, cam în aceiaşi vreme a izbucnit campania contra „plutocratului demagog", cum l-a numit Briand, („sirena înşelătoare" a primit numai decît un răspuns cu vîrf şi îndesat dela Mamers), mai tîrziu asasinarea lui Calmette de soţia sa, etc. Clémenceau care avea să-l facă să guste din binefacerile închisorilor îl atacă într'o serie de discursuri cu leit-motiv: „pacifismul financiar şi influenţa secretă, dar formidabilă a Finanţei, n'a dus niciodată la bine". Până şi Jaurès, cu grija lui magnifică pentru pace, îl părăseşte, vorbind în perifraze armonioase şi patetice („ora a sosit, cetăţeni, să denunţăm un îngrozitor pericol"...) contra unui *dandy balzacian*, cum îl gratifica. Incercarea apropierii între capitalul francez şi german pentru menţinerea unei păci durabile a dat greş în 1914, învingînd astfel grupările formate sub suggestia şi instigaţia veşnicului Albion: Antanta Cordială şi Triplica, rămasă apoi Dublă Alianţă, care a dus la războiu, obţinîndu-se dezarmarea şi umilirea Germaniei, pentru siguranţa şi fericirea Imperiului Britanic, ameninţat de pangermanismul imperialist. O nouă grupare a forţelor înainte de 1914 se izbea evident de o serie impozantă de greutăţi. Nu era însă o imposibilitate absolută.

Mai tîrziu Caillaux scria: „dacă eu aşi fi rămas la putere, dacă aşi fi avut mai departe conducerea, aşi fi putut rezolva greutăţile internaţionale". Metoda sa era unificarea şi îmbinarea intereselor Finanţei din ţări care se duşmănesc, silindu-le la pace.

Deci, ideea care s'a discutat cu ocazia conferinţei economice internaţionale dela Geneva, că prin unificarea bazelor economice şi prin stringerea relaţiilor financiare dintre popoare învrăjmăşite de secole se poate ajunge la o *pace forţată*, e veche. Iar dintre marii oameni de Stat ai Europei contemporane cel care a încercat s'o pună efectiv în aplicare a fost Caillaux. Concepţia sa este reluată după războiu şi înglobată în ceeace se numeşte Paneuropeismul economic. In politica europeană Caillaux are încă un rol hotăritor de jucat.

Petre Marcu-Balş

Cronica teatrală

— BUCUREŞTI —

Deschiderea stagiunii

După o vară petrecută de spectatori la plajă, doamnele ard de dorinţa de a-şi arăta pielea brunată: de-aceia, poate, toaletele feminine — în sara de deschidere a stagiunii—erau mai decoltate decît de obiceiu. Domnii însă, neputîndu-şi exhiba pieptul cu peri decoloraţi, îşi proclamau numai faţa arămie.

Artiştii—indiferent: bărbaţi sau femei—s'au sfîşiat între dînşii în timpul distribuţiei rolurilor şi al repetiţiilor... pentruca în sara reprezentaţiei să-şi surîdă pe scenă, să-şi spună vorbe dulci, ba şi să se sărute!

Teatrul Regina Maria şi-a deschis stagiunea cu „Domnişoara Nastasia", tragi-comedie de d. George M. Zamfirescu.

Piesele originale, jucate în ultimul timp, au căzut una după alta—din pricina artificialităţii şi literaturismului lor.

„Domnişoara Nastasia" a eşit în relief prin autenticitatea vieţii reprezentate. Autorul a redat viaţa de mahala în tablouri cu culori vii.

Piesa cuprinde răzbunarea eroinei care pedepseşte pe ucigaşul din gelozie al logodnicului său, primindu-i propunerea de căsătorie şi... spînzurîndu-se în ziua nunţii, de-asupra patului nupţial.

Acest act de răzbunare: excitarea erotică a duşmanului până la paroxism, pentruca durerea-i să fie şi mai adîncă prin pierderea obiectului, dorit cu furie sexuală—nu-i pregătit şi justificat prin nimic.

Cu toată această greşală iniţială, „Domnişoara Nastasia" se menţine prin momentele de adevăr ale piesei, prin cumpănita construcţie a celorlalte personagii şi mai ales prin scenele de moravuri, prinse cu o sigură putere de observaţie.

Piesa d-lui Zamfirescu s'a bucurat de o remarcabilă interpretare.

D-ra Sorana Ţopa a jucat expresiv şi cu naturaleţă, momentele omeneşti ale rolului titular. S'a primblat, ca un echilibrist, pe scara dragostei: dela tainicile înfiorări ale începutului, la patima în toiul ei, la revolta şi agresivitatea geloziei—şi până la durerea intensă, umilă şi ertătoare alături de sicriul iubitului ucis... Suferinţa acestor clipe,—redată de ochii tulburi, de glasul răguşit, de mînile care, odată cu hainele, sfîşiau o viaţă,—a trecut, printr'o magică transfuzie, din sufletul artistei în sufletul spectatorilor.

Tatăl eroinei: un om necăjit, a dat prilej d-lui V. Maximilian să facă o perfectă creaţie de duioşie şi bunătate.

In Vulpaşin, tiranul mahalalei, d. G. Storin a pus forţă şi brutalitate.

D-na Nădejde-Ştefănescu a schiţat, cu delicateţă un rol epizodic.

„Domnişoara Nastasia" a ocupat, cîteva săptămîni, afişul. N'a avut însă un mare succes de public. Am căutat explicaţia. Ni s'a spus că „lumea bună" se preocupă cu viaţa saloanelor, a curţilor, cu conţi şi marchize. Viaţa mahalalei n'o interesează —mai cu seamă că spectatoarele nu-şi pot lua modèle de rochii de pe toaletele duduii Nastasia!...

După piesa d-lui Zamfirescu, Teatrul Regina Maria a reprezentat „Răpirea Sabinelor", localizare de d. P. Gusti.

Această piesă ne-a adus aminte de farsele văzute, în copilărie, pe scena Grădinii Vîrnav. Aceleaşi încurcături, aceleaşi replici triviale... Parcă n'a trecut de-atunci un sfert de veac!

N'avem nimic personal impotriva farselor. Dimpotrivă. Ele-s un bun tratament cu rîs pentru spiritul obosit.

Dar tocmai aceste piese sprinţare au nevoe de un traducător sau adaptator stăpîn pe stil şi pe limbă. D. Gusti, subţire om de teatru acum, îşi reeditează piesele traduse şi adaptate, în mod vulgar, odinioară. Păcat!

Sau poate direcţia Teatrului Regina Maria crede că pentru publicul în formaţie de după războiu anume aceste piese sînt de actualitate...

D. Maximilian, cu vervă şi cu un neîntrecut humor, a interpretat rolul unui director de trupă.

S'a distins d. Groner într'un rol de bătrîn.

* * *

Şaptezeci şi cinci de ani s'au împlinit, în anul acesta, dela întemeerea Teatrului Naţional—şi cincizeci de ani, dela înfiinţarea Societăţii Dramatice.

In programul Teatrului găsim anaforaua, pe care Obşteasca Adunare a înaintat-o în 1840 Domnitorului Bibescu.

„Obşteasca Adunare,—spune anaforaua,—a chibzuit să roage, cu supunere, pe Inălţimea Voastră a porunci să se facă un proect pentru clădirea şi ţinerea unui Teatru Naţional şi de un repertoriu spre învăţătura tinerimii, ce s'a socotit a fi de mare folos spre înaintarea luminării şi a moralului".

Directorii din ultimul timp ai Teatrului Naţional, care au jucat piesele d-lor Victor Eftimiu, Caton Teodorian, Romulus Voinescu et Comp.—oare cum se vor înfăţişa la judecată înaintea lui Vodă Bibescu şi a lui Vodă Barbu Ştirbey, proteguitori de teatru, precum şi înaintea directorilor de odinioară: C. A. Rosetti, Al. Odobescu, Ion Ghica, I. L. Caragiale, etc.?

Ce vor răspunde ei la întrebarea înaintaşilor:

— Ce-aţi făcut din „repertoriul spre învăţătura tinerimii, ce s'a socotit a fi de mare folos spre înaintarea luminării şi a moralului?"

In acelaşi program, d. I. Peretz publică o interesantă situaţie a traducerilor, pe care o redăm întocmai:

„E poate interesant să se ştie că, pe cînd începuturile teatrului romînesc se fac subt influenţa teatrului italian al lui Metastasio şi Alfieri şi a teatrului grecesc, activitatea Societăţii Dramatice timp de cincizeci de ani dela 1877 şi până astăzi se desfăşoară supt înrîurirea teatrului francez. Şase zeci la sută din piesele traduse sînt din repertoriul francez.

Nu din cel clasic. Corneille nu e cunoscut decît prin „Polyeucte" (1893), „Mincinosul" (1895) şi „Cidul" (1905); Racine prin „Phedra" (1892) „Impricinaţii" (1894) şi „Andromaca" (1913). Din piesele lui Molière se joacă douăsprezece, dintre care opt nu sînt dintre cele mai bune, iar „Mizantropul" e necunoscut. Voltaire, care inspirase şi entuziasmase atîta pe eteriştii dela 1821, dispare din program.

In schimb se urmează gustul publicului parizian, trecînd de la „Marchiza spălătoriţă" şi dela „Mama din popor" la „Vălul fericirii" şi la „Primejdia". Repertoriul celălalt străin se reia încet şi fără multă încredere. Un fel de timidă încercare. Cel mai important pentru scena noastră, cel german, (20%) reapare la 1880—81 cu „Maria Stuart" de Schiller; cel englez (8%) la 1884—85 cu „Hamlet" şi „Macbeth". Repertoriul italian (4%) la 1880—81 cu Giacometti şi Camoletti; teatrul scandinav (2%), rus (1%) şi grec (1%) la 1895—96, 1909—10 şi 1889—90; cel ungar (0,80%) la 1908—09, cel spaniol (0,40%) la 1887—88, cel roman la 1905—06 (0,20%).

Incercări izolate, fără plan, fără sistematizare, avînd la bază nu un repertoriu general, ci gustul şi ideile personale ale conducătorilor teatrului, (24 în 50 de ani!).

Dacă Teatrul Naţional e menit nu numai să încurajeze literatura dramatică romînă, dar să fie şi şcoală de educaţie sufletească şi de cultură intelectuală, socotesc, că e momentul de a se pune în aplicare un alt sistem de alegere a pieselor străine".

Stagiunea Teatrului Naţional s'a deschis cu „Răzvan şi Vidra" de Bogdan Petriceicu-Haşdeu. Cele cinci acte au fost ascultate cu veneraţia datorită trecutului.

Rolurile titulare au fost jucate de d-ra Sorana Ţopa şi d. N. Bălţăteanu. D-ra Ţopa a dat viaţă rolului.

In celelalte roluri s'au remarcat d-nii Ion Sîrbul, Gr. Mărculescu, Ion Manu, V. Antonescu, D. Grigoriu, etc.

Dintre primele piese reprezentate a eşit în evidenţă „Cyrano de Bergerac" în traducerea d-lui M. Codreanu.

D. Codreanu are experienţa traducerilor în versuri. D-sa a tradus din Richepin („Martira") şi încă o piesă de Rostand: „Princesa 'ndepărtată".

Acest poet, de-o aristocratică prestanţă, cu un cavaleresc spirit de paradare, abil minuitor al versului—în care rimele au ceva din încrucişarea spadelor şi din zornetul de pinteni—era predestinat pentru opera sonoră a lui Rostand.

Versiunea d-lui Codreanu este un model de traducere. Versul, zvelt şi elegant, mulează versul francez—redîndu-i exact înţelesul şi păstrîndu-i, pe cît se poate într'o traducere, aceiaşi impresie.

Regretăm însă că interpretarea, destul de sîrguincioasă, nu s'a ridicat la înălţimea traducerii.

Ori de cîte ori scena era năvălită de lume,—versul era strivit de paşi, de exclamaţii şi de sunet de spadă.

Iar cînd vorbele se auzeau, dacă conversaţia urma între mai mulţi interpreţi,—fragmentele de vers nu se îmbinau ca pietrele geometrice ale unui joc de copil, nu se angrenau ca roţile şi dinţii unei maşini (pentruca spectatorul să audă versul întreg, cu măsură, ritm, cezură şi rimă), ci rămîneau suspendate în aer... după modelul replicelor din piesele în proză. Aproape jumătate din primul act al lui Cyrano nu părea scris în versuri. Replicele nu cădeau una după alta, ci la intervale—dupăce actorul se primbla pe scenă, ofta şi-şi scărpina armura.

Cît priveşte pasagiile pompoase, pe care actorul trebue să le spună cu gura plină şi cu gestul larg,—artiştii, cei mai mulţi, le-au rostit realist, ca 'ntr'o convorbire cu colegii între culise, lunecînd peste rime... de parcă regizorul le-ar fi uns cu vazelină.

Rolul atît de greu al lui Cirano a fost interpretat de d. Tony

Bulandra, un actor bun—dar în alt gen de roluri. D-sa, ne-avind umor, n'a fost de pildă în stare să provoace nici un zîmbet în „tirada nasului".

In Roxana, d-ra Tanzi Bogdan a fost familiară.

Până şi d. Soreanu a călcat pe delături...

Totuşi „Cyrano de Bergerac", cu fastul versurilor, cu bogăția de decor, cu mulțimile divers costumate, cu muzică, bombardament, clinchet de arme, etc. se ascultă cu multă plăcere şi va face desigur „serie".

In numărul viitor—despre „Teatrul Mic" şi despre „Teatrul Caragiale".

M. Sevastos

Cronica externă

Diplomație fascistă sau jocurile de noroc

Ultimii doi ani au însemnat în istoria fascismului dezvoltarea politicii externe. După ce a readus viața națională în limitele originare ale burgheziei, după ce a reîmprospătat spiritul patriotic cu imaginile legendare ale imperialismului roman, după ce a constrîns entuziasmul popular să se exalteze din virtuțile unice ale puterii, dictatorul italian a vrut să organizeze în afară un sistem de alianțe pe care să se sprijine activitatea sa de expansiune. Inspirațiunile sale sînt conduse de problemele economiei şi ale populațiunii precum şi de o dorință de dominațiune.

In Italia, pămîntul nu cuprinde bogății suficiente pentru liniştea şi prosperitatea națiunii. Populațiunea se înmulțeşte şi nu găseşte mijloacele de trai nici în frontierele proprii, nici în colonii. Contra lipsurilor comune, d. Mussolini caută în paleative spirituale un remediu provizoriu. El înfățişează populațiunii sărace, pe care o împiedică să emigreze, perspective de cucerire. Şi fiindcă nu-i poate desemna un scop concret şi vizibil, îi supune ipoteze diverse, cu şanse eventuale. In fiecare vecin, Italia trebue să bănuiască un inamic şi în orice aliat, un complice. Harta Europei şi toate malurile Mediteranei reprezintă pentru Italia numai rancune şi invidii. Fascismul constrînge națiunea la o atitudine de ciudă şi de tîrguială care contrazice idealurile de grandoare şi pretențiunile morale ale regimului. Nici un fel de libertate în evoluțiunile fragmentare ale diplomației fasciste. Ea aruncă posibilități de colaborare autentică pentru amiciții suspecte şi interesate. Ea crede că poate deține în sfera influenței sale, pe care o vrea activă şi războinică, state care nu se pot agita decît unele împotriva altora. Sau se pot apropia printr'o politică de pace, aceasta însă nu este scopul Italiei. Pe deoparte, diplomația fascistă caută să-şi orga-

nizeze o sferă de influenţă, al cărui scop să fie schimbarea ordinei actuale; pe de alta, dîndu-şi seama de limitele puterii proprii, ea acceptă să fie patronată de o mare putere legată de actualul regim european şi de Societatea Naţiunilor. Anglia îşi fundează, necesar, politica sa pe durata tratatelor actuale şi este, mai ales, interesată la „libertatea" mărilor şi la menţinerea intactă a principiilor de stăpînire colonială. Nici Adriatica, nici Mediterana, nici coloniile nu pot fi cucerite cu asentimentul Marei Britanii. Ce poate face Italia împotriva Angliei, a Franţei, a Iugoslaviei şi chiar a Germaniei?

Din cauza capriciilor proprii, diplomaţia fascistă nu vrea să vadă ceiace este permanent în politica altora.

Italia este ostilă prezentei ordine europene. Ea preconizează o politică de mişcare radicală, pentru ca să culeagă beneficii din schimbările eventuale. In acest scop, nu se poate asocia decît grupului de state nemulţumite, învinşilor din marele războiu. Dar cînd aceştia vor răsturna configuraţia europeană, vor avea de făcut revendicări importante asupra solului italian. Şi dacă, prin ipoteză, Germania, triumfătoare cu sprijinul Italiei, nu ar avea nici o pretenţiune în acel moment, ea ar cere totuşi, un an sau zece mai tîrziu, retrocedarea teritoriilor italiene redobîndite dela Austriaci în baza tratatelor actuale. Germania, unită cu Austria, are neapărat nevoe de o largă eşire la Adriatica.

Astfel, limitată la interesele proprii, diplomaţia fascistă îşi risipeşte puterile în contradicţiuni esenţiale.

Activitatea din ultimii ani a dovedit-o de mai multe ori. Această subtilitate excesivă, care vrea să „concilieze contrariile", devine ineficace şi chiar periculoasă. Istoria are o dialectică cu care se acomodează virtuţile gîndirii, dar care nu se supune sofismelor. Ceiace este numai subtil în gândire devine adesea echivoc în politică şi ruinează moralitatea masselor. Un curent popular nu se poate însufleţi şi menţine cu aceste contradicţiuni continui. Ostil unui popor căruia odinioară i-a consacrat toate devotamentele; supus unei idei contra căreia, până ieri, nu avea decît revolte; învingător pe baza unor tratate cărora nu le acordă nici o permanenţă; liber în dezvoltarea teoretică a tendinţelor de expansiune, oprimat în alegerea mijloacelor de propăşire, spiritul italian se buimăceşte şi se anulează în această manevră vastă şi obscură. Pe căile prudenţei, el devine agresiv; în domeniul grandoarei, îşi simte limita puterilor, şi îşi caută o protecţie; din învăţămintele istoriei, îşi alege aspectul unui moment şi uită forţele care l-au compus. Peste tot, privirea aprigă a d-lui Mussolini vede numai evenimente senzaţionale şi printr'o naturală tendinţă aventuroasă, ridică faptul divers la rangul unui eveniment istoric. Erou şi cuceritor el însuşi, crede că lumea nu are oameni modeşti şi nici istoria căi obscure. Desfiinţîndu-şi adversarii dinăuntru ţării, îşi caută duşmani în afară pentru ca să întreţină un sentiment de costisitoare exaltare în populaţiunile italiene.

Cum se poate rezuma politica externă a fascismului?

Printr'un abuz de putere în practica drepturilor şi printr'un exces de subtilitate în organizarea posibilităţilor. „Tout ce qui est exagéré est insignifiant" zicea Talleyrand. D. Mussolini însă, pentru ca să pedepsească nişte „comitagii" greci, vinovaţi în adevăr de a perpetua banditismele care au dezolat Balcanii, alarmează naţiunea, ocupă milităreşte insulele greceşti, mobilizează marina în apele Mediteranei şi afişează pe străzile Romei formulele de salut ale imperiului roman. Pentru ca să „consolideze" influenţa pe care un act internaţional i-o acordase asupra Albaniei, Domniasa subjugă această ţară la un regim vremelnic, îi constrînge libertatea la un act de vasalitate şi îi leagă destinele de o simplă vicisitudine politică. In realitate, Domniasa îşi demască planurile, umple de grijă pe vecini, îşi mărgineşte prietenia la o singură clasă albaneză şi creiază un conflict pe care toate ţările — şi Marea Britanie—îl desaprobă. Făcînd parte din Societatea Naţiunilor, nu uită o ocaziune să facă declaraţiuni contrare spiritului dela Geneva, să-şi afirme voinţa de expansiune împotriva tratatelor internaţionale, să creadă că numai în virtuţile războinice ale poporului italian se găsesc garanţiile veritabile ale organizării europene.

Adoptînd, în principiu, sistemul pactelor regionale, diplomaţia fascistă le dă altă factură decît cea preconizată de Societatea Naţiunilor, le însoţeşte de scrisori şi declaraţiuni, care le nimiceşte valoarea sau le exagerează întinderea, le consideră acte de prietinie exclusivă, le atribue un caracter agresiv, le îndreaptă unul contra altuia, încît naţiunea italiană desorientată nu ştie cine îi sînt amicii şi unde i se găsesc duşmanii. Ea ştie numai că are şi duşmani, fiindcă în fiecare moment i se cere o contribuţie extraordinară de supunere şi de exaltare patriotică.

Putere garantă a pactelor dela Locarno, Italia îşi compromite imparţialitatea iscălind un tratat cu Germania. Trei săptămîni înainte şi cîteva zile în urmă, d. Mussolini ţine discursuri violente şi înjositoare la adresa acestei puteri.

Practicînd o politică de mişcare şi de independenţă, diplomaţia fascistă îşi dă seama de puterile proprii şi atunci îşi caută o protecţie: Anglia e gata să-i ierte cîteva capricii cu condiţiunea să nu schimbe nimic din ordinea actuală.

In sfîrşit, Italia fascistă, vrînd să restaureze valorile sociale pe baza unei stricte aprecieri morale, confundă condiţiunile permanente ale acesteia cu „oportunităţile" politice. Şi, în loc să respecte liber un netăgăduit drept istoric, ea îl recunoaşte în urma unei injoncţiuni străine.

Fără o politică organizată, ostilă ordinei actuale şi cu interese contrarii statelor care vor să o schimbe, Italia fascistă aşteaptă dela schimbările prevăzute beneficii necalculate. Lipsită de logică şi de consequenţă istorică, diplomaţia fascistă întreprinde succesiv planurile cele mai contradictorii crezînd, ca jucătorul de cărţi, că şansele se găsesc în dorinţa sa de cîştig sau în desfăşurarea misterioasă a hazardului.

Inspirată de istoria Europei de acum două mii de ani — cînd Roma era singura capitală organizată — politica fascistă crede că poate schimba scara valorilor actuale printr'o simplă decizie a vanității sale.

*

Iată, aproape fără comentarii, actele mai importante ale diplomației fasciste:

La 27 August 1923, mai mulți ofițeri italieni, membri ai Comisiunii de delimitare între Grecia și Albania, sînt asasinați pe teritoriul elen. Toată lumea se indignează de această crimă fără nume și dă dreptul Italiei la întinse despăgubiri. Italia le formulează prin două note verbale în care sînt adăogate, în mod excesiv, umilințe studiate până în ultimele amănunte. Membră a Societății Națiunilor și putînd să găsească în pact o protecție eficace, Italia nu sezisează Consiliul. Ea ocupă militărește insula Corfu. Grecia adresează un apel Societății Națiunilor. Consiliul, în fața opoziției italiene, tergiversează și așteaptă deciziunea Conferinței Ambasadorilor. In adevăr, Marile Puteri se ocupă de conflict, acordă aproape toate sancțiunile cerute de notele italiene, dar atrage atențiunea Italiei că ocupațiunea teritorială este o măsură de poliție, care trebue să înceteze. Grecia cere scuze, face o anchetă, dă onoruri militare vaselor aliate și plătește o amendă penală de 50 milioane lire. Italia acceptă deciziunea Ambasadorilor, evacuează Corfu, primește onorurile militare și încasează 50 milioane de lire. Ea sabotase Societatea Națiunilor și dovedise, de prisos, că Italia este mai tare decît Grecia.

In primăvara acestui an, Europa a fost tulburată de conflictul italo-sîrb. Italia, printr'o notă diplomatică adresată Cancelariilor dela Paris, Londra și Berlin, denunță „preparativele militare" ale Serbiei, care amenință independența Albaniei și periclitează astfel pacea Europei. Italia nu se adresează Societății Națiunilor invocînd articolele 10 și 11 din pact sau bazîndu-se pe convențiunea din 9 Noembre 1921 asupra independenței Albaniei. Ea consideră că dreptul și procedura acestui demers sînt create și regulamentate de Tratatul dela Tirana, încheiat la 27 Noembre 1926 între Italia și Albania.

Chestiunea Albaneză este dominată de declarațiunea Ambasadorilor din Noembre 1921. Recunoscînd interesul Italiei la independența și integritatea Albaniei, Conferința Ambasadorilor decide:

1) „Au cas où l'Albanie se trouverait dans l'impossibilité de „maintenir son intégrité territoriale, elle aura la liberté d'adresser „au conseil de la Société des Nations une demande d'assistance „étrangère.

2) „Les Gouvernements de l'Empire Britanique, de la France, „de l'Italie et du Japon décident, dans le cas susdit, de donner „leurs instructions à leurs représentants dans le Conseil de la „Société des Nations de recommander que la restauration des „frontières territoriales de l'Albanie soit confiée à l'Italie".

3) „Au cas où"...

Italia devenise, prin delegațiunea puterilor, garanta independenței Albaniei. Influența sa era instituită printr'un act internațional, dar pusă subt auspiciile Societății Națiunilor. Italia nu-și putea exercita mandatul decît cu asentimentul Consiliului, care trebuia să hotărască oportunitatea lui.

Diplomația fascistă nu se mulțumea cu atîta. După ce d-nii Mussolini și Nincici iscăliseră un acord în Ianuar 1924 punînd capăt diferendului Fiume și organizînd independența Albaniei printr'o dublă și reciprocă garanție, Italia a încheiat la 27 Noembre 1926 tratatul dela Tirana. Albania devenea un protectorat italian. Printr'o clauză extraordinară, Italia garanta situația actualului șef de guvern albanez și se angaja să mențină la putere, prin orice mijloace, prezentul regim politic:

„Toute perturbation dirigée contre le statu-quo politique, „juridique et territorial d'Albanie est contraire à leurs intérêts po„litiques réciproques"... [1]

Tratatul oprește deasemenea pe Albania să închee vre-un pact pe care diplomația fascistă l-ar socoti în opoziție cu interesele sale.

In acest text neobișnuit se găsesc germenii oricăror conflicte viitoare. Intr'însul a găsit diplomația fascistă pretextul ultimului incident. După ce s'a alarmat fără măsură și a protestat în termeni violenți, Italia a trebuit să se supună sfaturilor de liniște și înțelepciune primite dela toate Cancelariile. Anglia însăși, care aprobase poate în întîlnirea dela Livorno principiul tratatului dela Tirana, a recomandat diplomației fasciste mijloacele raționale și oneste. D. Mussolini a avut desigur ocaziunea să mediteze asupra distribuirii forțelor europene și voințelor actuale ale politicei imperiului britanic. D-sa a putut să constate deasemenea că un abuz de drept este cîteodată împiedicat de opinia europeană în dezvoltările sale extreme.

Diplomația fascistă supune politica tratatelor la nesiguranțele, contradicțiunile, beneficiile și riscurile jocurilor de noroc. Fără măsură, împotriva necesității echivalențelor, ea închee tratate fără obligațiuni, numai cu foloase, crezînd că celelalte popoare acceptă obligațiuni lipsite de avantagii. D. Mussolini, reprezentînd un regim, avînd veleități de permanență, vede în orice prim-ministru un reprezentant etern al națiunii. D-sa își alcătuește alianțele cu un partid, cu un șef; le leagă de existența acestuia.

[1] Este curios de constatat că acest tratat a fost înregistrat de Societatea Națiunilor, deși cu desăvîrșire contrar pactului fundamental și tratatelor regionale recomandate de aceasta.

Politica sa albaneză este bazată pe puterea actualului guvernator; în Romînia, influența actuală a pierit odată cu trecutul guvern. Eroarea acestei metode consistă desigur în vanitatea președintelui italian de a-și învinge partenerul. Un șef de guvern poate fi slab, neîndemînatic, incompetent; destinele țării nu se supun însă la greșelile și infirmitățile acestuia. In orice tratative diplomatice se recunosc desigur condițiunile unui tîrg. Unul din contractanți poate cîștiga. Un contract însă prea oneros este invalidat de opinia publică, de timp, de fatalități istorice, de exigențele lăuntrice ale vieții internaționale. Este un calcul greșit și primejdios în această voință nemăsurată de cîștig. D. Mussolini are un spirit prea afirmativ pentru ca să poată stăpîni deodată mai multe ipoteze.

Exemple?

In 1921, Italia obține, prin declarațiunea Marilor Puteri, dreptul să supravegheze Albania și să exercite asupra existenței și dezvoltării ei o mare influență.

In 1920 deja, Italia iscălise cu Serbia tratatul dela Rapallo prin care se stabilea o frontieră comună și un regim al statului liber Fiume.

In 1924, d. Mussolini capătă, printr'un nou acord cu Sîrbii, încorporarea Statului Fiume și alte avantagii, organizînd, de comun acord, independența Albaniei.

In 1926, diplomația fascistă iscălește cu Albania acordul de la Tirana. Albania este pusă subt protecția obligatorie a Italiei de un regim dictatorial a cărei viață este garantată de guvernul italian. Europa află veleitățile de cucerire ale Italiei asupra malurilor Adriaticei; Serbia este încunoștiințată că tratatele și convențiunile sale cu Italia nu sînt respectate; toți dușmanii interni ai actualului guvern albanez—toată opoziția—trebue să devină ostili Italiei. In schimb, Italia obține dreptul teoretic de a ocupa militărește Albania. Cine o împiedica până atunci? Serbia și Europa, care o vor împiedica și în viitor, fiindcă ele sînt libere de tratatul dela Tirana.

La 16 Decembre 1926, d. Mussolini iscălește cu președintele guvernului romîn un tratat de prietinie și arbitraj. Italia obține mari avantagii economice, financiare și politice. Romînia, niciunul. Ea se compromite în ochii Iugoslaviei, cu care ne leagă tratate și interese permanente și palpabile. Recunoașterea Basarabiei, chestiunea esențială pentru politica noastră, este declarată afacere de oportunitate pentru diplomația fascistă. Opinia romînească este alarmată. Guvernul italian ne trimite oaspeți iluștri și ne face declarațiuni de simpatie. Evenimentele internaționale ne ajută. Englezii rup relațiunile cu Rușii. Sir Austen Chamberlain are o întrevedere cu d. Mussolini. Italia ne recunoaște Basarabia printr'o declarațiune făcută la Geneva, cu ocaziunea adunării Societății Națiunilor din Mart 1927. Opinia romînească răspunde cu manifestațiuni de gratitudine. Raporturile italo-romîne sînt foarte călduroase. Romînia contează pe sprijinul italian pentru dezvoltarea vieții naționale în cadrul frontierelor sale naturale.

Dar la 5 April 1927, guvernul fascist iscălește cu Ungaria un tratat de alianță, pe care d. Mussolini îl însoțește cu comentarii extraordinare, ce autoriză veleitățile ungare de iredentism și de răzbunare.

Nimeni nu poate tăgădui dreptul unei națiuni de a iscăli cît mai multe pacte regionale. In multitudinea lor și chiar în contradicțiunile lor aparente se găsesc șanse provizorii de pace. D. Mussolini le dă însă o semnificație agresivă și suspectă care amintește mai mult de vechile alianțe războinice decît de instrumentul de pace instituit de Societatea Națiunilor.

In politica actuală a Europei, Italia, reîntregită prin tratatele de pace, ar fi putut juca un rol de arbitru. Garantînd securitatea frontierelor prin pactele dela Locarno, ea a obținut un nou prestigiu. Membră permanentă a Consiliului Societății Națiunilor, poate găsi acolo mijloacele legale și pașnice ale ameliorărilor necesare.

Diplomația fascistă a preferat însă o atitudine ineficace de violență și o doctrină de mobilitate. Ea s'a apropiat de puterile învinse, sperînd să găsească în această grupare posibilități de expansiune. Incurajîndu-le să dorească o restaurare a vechilor forme politice și teritoriale, Italia își pregătește o atmosferă de pericol și de solitudine. Dictatorul italian nu crede într'o organizare internațională și nici în nevoia civilizațiunii de a se proteja printr'o politică pacifică. D-sa crede că „l'idée de grandeur et de prospérité, sans jalousie et sans rivalité, est une idée trop abstraite, et dont la pensée ordinaire de l'homme n'a point la mesure..." Astfel scria Talleyrand în memoriile sale. Și celebrul diplomat servise pe Napoleon.

Const. I. Vișoianu

Miscellanea

Douăzeci şi cinci de ani dela moartea lui E. Zola

Cu ocazia împlinirii a douăzeci şi cinci de ani dela moartea lui E. Zola, mai multe reviste franceze au deschis diferite anchete asupra importanţei şi influenţei operei marelui romancier. Din cercurile subţiri s'a răspuns bine înţeles că influenţa sa e nulă, deoarece E. Zola a fost un scriitor complect lipsit de artă. Din celelalte răspunsuri se poate însă degaja astăzi perfect situaţia sa în Istoria literară. Realist strict experimental după unii, romantic pesimist după alţii, („le romantisme de l'ordure", cum se exprimă Leon Daudet). E. Zola a fost înainte de toate marele romancier care ştie să animeze viaţa colectivă a maselor. Pentru aceasta e neîntrecut. El e marele lor poet epic. „Germinal" şi „L'assomoir" o dovedesc. Dar meritele sale sînt şi altele. Acela care a găsit tehnica compoziţiei realiste a romanului nu e nici Flaubert, nici fraţii Goncourt, nici Daudet şi nici chiar Maupassant. Acela e Zola. Achiziţiile care se fac în Istoria literară trec demulteori neobservate. Ele se revarsă în patrimoniul comun, plutesc în atmosfera deceniilor viitoare şi autorul nu se poate indica totdeauna cu preciziune. E. Zola are meritul deosebit de a fi reformat romanul. Benjamin Crémieux într'un articol din „Nouvelles literaires" arată că influenţa lui E. Zola se întinde nu numai asupra romancierilor care i-au urmat imediat, dar chiar şi asupra celor mai recenţi: ca de pildă P. Morand şi J. Giraudoux.

Cu toţii, fără să-şi dea seama au adoptat tehnica romanului său. Notiţele apărute în revistele germane arată că toată mişcarea naturalistă germană, începînd cu Theodor Fontane şi Gerhard Hauptmann stă subt influenţa marelui naturalist francez.

S'a zis că E. Zola nu era inteligent şi că nu era artist. Aceste afirmaţii sînt destul de exagerate. E greu de caracterizat inteli-

genţa marilor creatori. Se poate spune în deplină seriozitate că Tolstoi era prost, cum s'a spus? Ceiace e cert e că o intuiţie formidabilă a vieţii şi a lucrurilor înlocueşte perfect orice gen de inteligenţă. In ce priveşte arta lui Zola, e iarăşi sigur că marele naturalist nu era ceiace se cheamă o scrupuloasă conştiinţă estetică. Dar suflul său de viaţă, puterea de creaţie, mînuirea plină de forţă a atîtor personagii omeneşti sînt toate mărturii ale unei energii artistice aspre şi robuste. Ca în toţi scriitorii timpului, există şi în Zola balast şi material inutil. Trebue făcută partea epocei şi a timpului. Ceiace rămîne e totuşi considerabil.

Crima d-lui P. Zarifopol

Nu e un secret pentru nimeni stima pe care o avem pentru d. P. Zarifopol. Am scris-o şi motivat-o aici în diferite rînduri, cu diferite prilejuri. O singură imputare avem de făcut d-lui P. Zarifopol. Dar aceia e aşa de gravă, încît, după cum vom vedea îndată, ia proporţia unei crime.

Iată despre ce e vorba.

In nimic nu s'a afirmat mai evident mitocănia speriată şi „epatată" a unei părţi din critica şi intelectualitatea noastră (sărmani mahalagii introduşi brusc în salonul unui boer) decît prin scandalul pe care-l fac cu „Estetica". Bieţi suburbani balcanici, aceşti critici tremură de a nu fi consideraţi lipsiţi de fineţă ori de maniere. Şi atunci strigă toată ziua pe toate tonurile că sînt esteţi.

Simplismul lor intelectual e aşa de primar încît au ajuns să creadă că Estetica e o „esenţă", o „substanţă" aparte, deslipită şi ferită de viaţă, concepută abstract, în afară de temperamentul, de mediul, de firea celui care creiază. Mai mult decît atît: Estetica e obligatorie, ca şi serviciul militar, pentru toată lumea. Te preocupă alte probleme, ai alte puncte de vedere, altă meserie şi nu-ţi arde de glumă, eşti inginer, medic ori judecător şi nu vrei să-ţi deformezi meseria prin prisma estetică, adică nu vrei să faci poduri, să scrii reţete ori să dai verdicte stilizate şi strălucitoare, eşti numai decît dat afară din rîndul oamenilor subţiri şi chiar dintr'acela al oamenilor cum se cade. „Estetica" e singura realitate, singurul punct de vedere, singura substanţă pură, nealterată de petele vieţii comune. Sîntem prăpădiţi, topiţi de atîta Estetică. In nici o ţară din lume — et pour cause,— nu se face atîta alchimie a frumosului. Aici la noi, la gurile Dunării, în patria unde săpunul nu e necesitate (mai ales pentru intelectuali!), unde morala e echivalentă cu prostia, unde înjurătura bonomă şi socială te răcoreşte de orice stare de nervi, s'a constituit minunata insulă utopică a Esteticei!

Şi încă ceva şi mai comic. După ce am fost asurziţi de aceşti critici, care ne asigurau pe cuvîntul de onoare ori pe mormîntul părinţilor că ei şi numai ei sînt singuri esteţi, ne-a fost imposibil să vedem şi noi o singură dată în ce constă acea

„Estetică". Căci onorabilii deţinători ai acestui elixir secret, nu s'au trădat niciodată. N'au scris un rînd, o mostră cît de mică în care să-şi aplice eminentele principii. Promisiuni şi iar promisiuni. Atîta tot.

Cînd scriu, scriu ca toată lumea şi deobicei, ca să fiu drept, ceva mai prost. O proză banală sau forţată, plicticoasă ca o zi de ploae, nulă ca o compensaţie, în care ai multe dificultăţi să poţi găsi cel mai mic germen de idei, de stil, ori de talent. Cîteodată simple verdicte: cutare e genial, cutare e idiot, fără nici o explicaţie, fără nici o motivare, ca să învăţăm şi noi cum procedează în laboratorul lor secret, aceşti mistici cercetători. Un simplu belfer de liceu cînd analizează o poezie în clasa VI-a după tipicul cunoscut face mai multă Estetică decît Dumnealor.

Aşa dar, ca să ne rezumăm, aceşti stimabili literaţi au afirmat, au decretat că sînt esteţi. Şi o cred. Şi sînt fericiţi. D. M. Dragomirescu a decretat că D-sa a desfiinţat toată critica dela Sainte-Beuve încoace. Un alt şef de ceaiuri literare revendică pentru el această glorie. Nu se gîndesc un moment să ne scoată din încurcătură, scriind odată, măcar odată, un articolaş cît de mic, cît de redus, unde să-şi aplice metoda şi punctul de vedere, cu toate că sînt destul de darnici cu coloanele unor fiţuici. Situaţia lor era, astfel, ca să zic aşa paradoxală, ca să nu zic amuzantă.

La acest episod al istoriei esteticei romîne, se poate plasa intervenţia salvatoare a D-lui Zarifopol. Până atunci li se demonstrase acestor spirite subtile, subt toate formele, că Estetica nu e o esenţă scoborîtă din cer, că creaţia artistică face parte dintr'o personalitate care e deobiceiu mai complectă decît momentul artistic, etc. etc., lucruri pe care le ştiu şi de care ţin seama toţi oamenii care pot gîndi, de aici sau din apus şi chiar şi simplii oameni de bun simţ. Li se arătase copios mai ales că Critica literară este ceiace este, adică ceiace au făcut-o marii săi reprezentaţi: Sainte-Beuve, Taine, Mathew Arnold, Lemaître, Brandes etc. Toţi aceştia însă întrebuinţează toate explicaţiile pentru fenomenul literar dela Biologie şi Sociologie până la Psihologie. Cîte-odată, cînd trebue, fac şi analiză tehnică, adică ceiace se cheamă metodă estetică. Dar numai cînd se prezintă ocazia şi nu obligator, fie că se potriveşte ori nu. Critica, aceia adevărată, adică aceia care *există*, îşi împrumută mijloacele de unde poate. Toate acestea le-am repetat cu sentimentul că emitem mereu truisme.

Dar rasa esteticianilor nu e caracterizată nici prin percepţie iute, nici prin gust pentru idei. Ei se mulţumesc să se cramponeze de afirmarea acestei sărmane obsesii. La urma urmei însă toată această cohortă de admiratori ai frumosului pur, nu mai era luată în serios de nimeni. Oamenii treceau şi zîmbeau: înţeleseseră masca care deghiza nulitatea. Atunci Dl. P. Zarifopol le-a dat o mînă de ajutor. Adept justificat al concepţiei estetice, D-sa a reuşit să scrie articole totdeauna interesante şi profunde servind acest punct de vedere. Cineva se ţinuse de cuvînt şi-şi ajustase metoda concepţiei. D-sa, e drept, a strigat mereu Estetică, dar a şi făcut Estetică.

Şi mărturisim că nu înţelegem de loc de ce a făcut atîta vîlvă d. Zarifopol cu Estetica. D-sa era doar capabil să facă aşa ceva. A dovedit-o. N'avea nevoe deci să strige mereu necesitatea Esteticei pentru ca să svîrle praf în ochii lumii.

Dar Dl. Zarifopol nu s'a gîndit la consecinţi, care sînt grele. Gestul său justifică atitudinea tuturor neofiţilor, tuturor ignoranţilor, tuturor netalentaţilor, tuturor celor lipsiţi de inteligenţă!

Un om inteligent şi totuşi „estetician"!

Cu vîlva făcută de D-sa se vor împăuna toţi scribuleţii desconsideraţi, toţi elevii de liceu repetenţi, toţi respinşii dela conservator, sau de la şcoala militară. Cu toţii vor găsi refugiu în Estetică, care-i va primi cu braţele deschise, de data asta fără examen. Căci această „alma mater" e adînc îngăduitoare cu fiii ei. Acest om inteligent şi solitar, va deveni regele lor aclamat. Elogiile şi osanalele lor îi vor tulbura liniştea şi nervii. Vor trece munţii şi-l vor desmierda în fiecare seară. Şi va muri de plictiseală poate. Dar crima e comisă.

Noi ceilalţi, sărmanele sale victime, vom auzi încă şi mai insistent melopea searbădă a esteticianilor, mai virulenţi încă, mai încurajaţi prin atitudinea D-lui Zarifopol. Conştiinţa sa e apăsată de un greu păcat şi somnul său nu poate fi uşor.—*M. R.*

Lămuriri pentru cetitori

Unii din cetitorii noştri care cunosc concepţiile şi credinţele redacţiei „Vieţei Romîneşti" ne scriu că sînt surprinşi cîteodată de tonul ori de unele afirmaţii pe care le conţin anumite articole pe care le publicăm şi care nu sînt totdeauna în deplină concordanţă cu vederile noastre.

Dar în afară de rubricile redacţionale care exprimă deaproape convingerile revistei, „Viaţa Romînească" a lăsat totdeauna libertate deplină de opinii colaboratorilor săi. Bine înţeles am evitat să publicăm articole care sînt în totală contradicţie cu programul şi crezul nostru. Dar pe nuanţe, pe deosebiri de detaliu, n'am şicanat niciodată pe nimeni. Cu atît mai mult pe aceste timpuri de obscurantism, cînd libertatea de idei, dintr'o realitate, se transformă într'un ideal. Nu noi vom fi aceia care să stînjenim cît de puţin acest ideal pe care l-am apărat totdeauna.

Consideraţiuni europene

Acum vre-o şapte-opt ani entuziasmul pentru Extremul Orient şi civilizaţia asiatică ajunsese la punctul său culminant. Europa părea, cel puţin în partea sa occidentală, după diagnozele unui Spengler sau Keyserling, în situaţia unui muribund ce are nevoe de transfuziune de sînge. Bineînţeles serul viguros trebuia să vie din fundul Asiei şi să fecundeze încăodată, prin ceiace poate da

acest rezervor de viață proaspătă și neuzată, bătrînul continent, ca acum cinsprezece secole, pe timpul năvălirii barbarilor. Deatunci însă bolnavul a dovedit încă multă sănătate. Europa s'a trezit, și-a rechemat forțele și conștiința, și dupăce fusese aiurită o clipă, a început să se apere. Chiar din lumea germană unde ideia asiatică era mai puternică, au pornit curente filo-europene. Mișcarea din jurul lui „Europäische Revue" a lui Karl Anton Rohan, paneuropenismul lui Kudenhove-Kalergi sînt destul de semnificative în această privință. Esteții și artiștii Germaniei au reînceput să treacă, ca și altădată, frontiera dinspre Franța. Alianțe, armistiții măcar, ca acela dela Locarno, au favorizat iarăși vechea solidaritate europeană. Din lagărul francez manifestările de viață și de apărare occidentală sînt și mai afirmative. Cel mai drastic e desigur „Défense de l'occident" al lui Massis. Au urmat apoi „Nation et Civilisation" al lui Lucien Romier și „Locarno sans rêves" al lui Alfred Fabre-Luce. La toate acestea se mai adaugă și criza sau marasmul în care se găsește lumea sovietică, cu așa de mare prestigiu chiar și asupra mediilor reacționare din Germania, acum șapte-opt ani. Civilizația sovietică e departe de a fi constituită și cu toate mesagiile pe care le trimite prin G. Duhamel ori Luc Durtain, e departe de a putea oferi un îndreptar de viață morală ori intelectuală bătrînei Europe. Reînoirea prin misticism, prin viața instinctului și a obscurantismului pe care unii îl cred fecund, nu e încă posibilă—dacă va fi vreodată. Occidentul e departe de a-și cînta cîntecul lebedei. Dealtfel Europa nu și-a spus ultimul cuvînt în civilizație. Fecunditatea tinerei literaturi franceze și engleze și a ideologiei recente germane o dovedesc cu prisosință.

Errata

Volumul „Indreptări" de M. Ralea, apărut în editura Casei Școalelor, a apărut din nenorocire cu o groază de greșeli de tipar. Unele sînt deosebit de grave, fiindcă alterează sensul frazei. Remarcăm în grabă cîteva la întîmplare, din cele mai serioase. De pildă la pag. 193, în loc de: „amintesc direct de marii noștri francezi", să se citească: „amintesc direct de marii moraliști francezi"; la pag. 134, în loc de: „misticismul lui făcea încă ravagii", „misticismul nu făcea încă ravagii"; p. 58 „Cousine Bette", în loc de „Cousin Bette" etc. etc. A le releva toate ar însemna să umplem pagini întregi. Cititorul va binevoi să corecteze după sensul logic al frazei.—*M. R.*

P. Nicanor & Co..

Recenzii

Barbu Lăzăreanu. *Umorul lui Hasdeu.* Edit. „Adevărul".

Cu prilejul împlinirii a douăzeci de ani de la moartea lui Hasdeu, d. Barbu Lăzăreanu, un harnic cercetător al arhivelor literare, a avut nimerita idee să se oprească asupra uneia din laturile cele mai amuzante, dar și mai caracteristice a acestei prodigioase figuri culturale.

Filolog, istoric, gînditor, poet romantic, nuvelist și dramaturg, fire superb înzestrată, geniu incomplect căruia nu i-a lipsit decît tenacitatea, constanta și nu știu ce echilibru sufletesc pentru a creia lucruri veșnice, Hasdeu a fost în toate aceste hipostaze, în primul rînd, un polemist, un temperament bătăios, mușcător și sarcastic.

De la foițele umoristice „Aghiuță" și „Satyrul", până la rapoartele sau necroloagele academice, mai toate personagiile marcante ale politicei sau culturii noastre (Rosetti, Brătianu, Kogălniceanu, V. A. Ureche, A. D. Xenopol etc.) au fost pe rînd ținta înțăpăturilor acestui spirit neastîmpărat și vioiu, de o inepuizabilă vervă, și o juvenilă inclinație spre farsă și mistificare. Mai mult decît erudiția uriașă, inaccesibilă celor mulți, sau talentul literar contestat de unii, acest aspect al activității lui pare a fi impresionat cu deosebire pe contemporani.

In interesantele lui amintiri, G. Panu ne povestește ce răsunet a avut celebrul rămășag în care Hasdeu a izbutit să păcălească de două ori „Convorbirile Literare" și ce consternați au rămas atunci, membrii ca și amicii Junimei! Desigur, cele mai multe din paginile polemice ale lui Hasdeu nu-și mai păstrează savoarea lor primă.

Calambururile numeroase și jocurile de cuvinte în care maestrul se complăcea ne apar puerile, atacurile au adesea un caracter prea personal, și nota lor licențioasă și pe alocuri vulgară, nu odată jignește.

Dar unele lucruri de preţ nu lipsesc şi d. Lăzărescu a desgropat cel puţin un mărgăritar, printre ele.

Bucata întitulată „Caracterul poporului romîn din punct de vedere chinezesc" semnată Puang-Hon-Ki şi publicată în Satyrul 1866, din care citez numai următoarea frază: „Am observat că Romînii îşi modifică totdeauna caracterul după imaginea oamenilor de stat ce-i conduc: viteji subt guverne viteze, înţelepţi subt guverne înţelepte, servili subt despoţi şi liberali cînd nimeni nu-i apasă" cuprinde asupra firii noastre etnice şi a fenomenului romînesc, adevăruri profunde şi crude, iar prin factura ei ce aminteşte maniera lui Voltaire şi a secolului al XVIII-lea francez, merită să figureze într'o antologie.

Octav Botez

* * *

Albert Thibaudet. *Images de Grèce*. Paris. Albert Messein.

Note de călătorie, făcînd parte din cunoscuta literatură a scriitorilor francezi, care la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi la începutul celui al XX-lea au vizitat şi căutat să pătrundă miracolul hellen: Maurras, Barrès, Brémond.

Scrise acum douăzeci şi cinci de ani, pe cînd criticul cunoscut de azi nu era decît un tînăr elev al şcolii franceze din Athena, ele nu mai sînt, cum Thibaudet o recunoaşte însuşi, cu totul în gustul zilei.

Deşi felul de a gîndi şi aprecia al autorului nu e destul de personal şi se resimte prea des de influenţa maeştrilor vremii, Bergson, Mallarmé, Barrès, cartea seduce prin tonul variat, universalitatea preocupărilor intelectuale, stilul familiar şi vioiu.

Thibaudet e liric şi avîntat cînd evocă peisajul grec sau teatrul din Epidaur, pătrunzător şi judicios cînd analizează caracterul spartan, de un irezistibil umor cînd descrie moravurile politice ale Greciei contemporane.

O. B.

* * *

Léon Daudet. *Etudes et milieux littéraires.* Grasset.

Bătăiosul, variatul şi fecundul pamfletar monarhist, care a scris până acum peste cincizeci de volume, e un critic adesea interesant prin opiniile literare ca şi aprecierile lui asupra contemporanilor.

Asemeni amicului şi tovarăşului Maurras, deşi mai puţin ostil decît dînsul literaturilor moderne, Daudet e un partizan fanatic al clasicismului.

Absenţa umanismului greco-latin la un scriitor, e după el, o nenorocire şi un semn de inferioritate. Defectele vizibile, elementul accidental şi neviabil în opera unui Maupassant, Loti sau Zola,

sînt datorite ignoranţii lor fonciare a antichităţii. Un Anatole France, spirit debil de altfel şi puţin adînc, afirmă Daudet, sau un Sainte-Beuve, spirit profund dar incapabil de a pătrunde înălţimile spirituale, datoresc dimpotrivă, farmecul şi superioritatea lor, unei vaste erudiţii antice.

Pornind de la acest punct de vedere, Daudet deosebeşte în literatura franceză numai două mişcări în adevăr interesante: Pleiada lui Ronsard în secolul al XVI-lea şi aceia provensală în secolul al XIX-lea.

Confluent al ultimelor ecouri ale poeziei trubadurilor şi ale revelaţiei splendorilor helene şi latine, pleiada lui Ronsard a avut drept scop îmbogăţirea stilului şi lărgirea sintaxei. Ea reprezintă o alianţă adîncă şi fecundă între poeţi şi erudiţi şi printr'o muncă metodică a pus în Franţa bazele clasicismului.

Inţeleptul din Maillane a consacrat deasemeni, zece ani acelui „Trésor du Félibrige", care cuprinde rădăcinile limbii d'oc, mai caldă şi mai concretă ca cea d'oïl şi regiunea Aix a văzut înflorind în jurul poeziei provensale linguişti eminenţi şi arheologi savanţi. Mistral a fost un adevărat reanimator al latinităţii şi a îndeplinit o imensă muncă de îmbogăţire a limbii.

Pleiada romantică e, după Daudet, departe de a avea aceiaşi valoare. „Care e scopul romanticilor, se întreabă el, a romanticilor al căror val pornit de la Hugo şi continuat prin Gautier, Vacquerie, Banville şi discipolii lor minori, moare cu Leconte de Lisle (brr, passez-moi mon paletot!) şi cu cizelatorul de neant Heredia? Să facă un mare sgomot de cuirase, armuri, jiletci roşii? Să epateze? Să amestece barocul cu sublimul? Versuri frumoase, poeme fulgurante. Dar care e în această furtună artificială, sarcina utilă, savantă, precisă?"

Pasajul următor cuprinde mi se pare, una din cele mai viguroase critici, care s'au adus romantismului: „Poetul (e vorba de Victor Hugo) are ceva de spus, o amintire de evocat, un sentiment de redat, o gîndire de exprimat. El o face cu splendoare; dar cînd a făcut-o, vrea să continue să cînte. Nu e în el „un dessous lirique", o forţă de elan sincer, care să-i permită să ducă creaţia lui dincolo de realitatea însăşi, să o generalizeze, să o universalizeze, să scoată din ea lecţia eternă sau mistică".

Spirit de o remarcabilă claritate, căutînd să prindă în toate lucrurile esenţialul, să stabilească ierarhii şi genuri, Léon Daudet ne dă în studiul său asupra romanului o clasificare fără îndoială discutabilă, dar interesantă. El deosebeşte trei clase de romane:

1) Romanul de tipificare, care prezintă caractere determinate şi ne face să cunoaştem persoanele ca şi cum am fi trăit cu ele. Exemple: cele mai multe din romanele lui Balzac, M-me Bovary a lui Flaubert, La Chartreuse de Parme a lui Stendhal, Tom Iones de Fielding.

2) Operele de istorie a moravurilor cu caracter social în care întîlnim personagii din aceiaşi epocă şi aceiaşi naţiune, trăind

la diverse etape în condiţii de avere diferite şi în care, la fiecare capitol, monografiile familiale alternează cu relaţiile sentimentale: Exemple: „Le Nabab" al lui Alphonse Daudet, La guerre et la paix a lui Tolstoi, Bleeck House a lui Dickens, Les ancêtres a lui Freytag.

3) Operele de pătrundere şi analiză care nu redau în primul rînd tipuri, ci mobilele acţiunilor omeneşti. Iniţiatorul e aici după Daudet, Jean Paul Richter în „Hesperus" şi modelele genului le întîlnim în „The Egoist" al lui Meredith şi în „A la recherche du temps perdu" a lui Marcel Proust.

De o lectură cu deosebire plăcută sînt savuroasele amintiri ale lui Daudet asupra cîtorva din saloanele literare dela sfîrşitul secolului trecut. (Acel dela Champrosay unde primea D-na Alphonse Daudet, acel al prinţesei Matilda sau al D-nei Buloz).

Deşi nota politică pătimaşă şi cea caricaturală nu lipsesc cu totul din viile lui portrete (înfăţişînd pe Faguet nu uită să-l arate totdeauna fără de guler şi mirosind a curcă friptă) Léon Daudet apare în acest volum mai calm, mai moderat decît îl cunoaştem şi însufleţit în primul rînd de dorinţa de a împărtăşi altora, roadele unei bogate vieţi literare şi a unei vaste experienţi.

Octav Botez

* * *

G. G. Antonescu, *Doctrinele fundamentale ale Pedagogiei moderne*, Ed. Casa Şcoalelor, 1927.

Subt acest titlu profesorul de Pedagogie dela Universitatea din Bucureşti ne dă o Istorie completă a sistemelor de Pedagogie. Semnul maturităţii culturale a unei ţări evidenţiază şi mulţimea tratatelor generale. Invăţămîntul nostru universitar era silit, până mai ieri să apeleze la manualele germane ori franceze. Inglobarea atîtor minoritari în statul nostru, care nu cunosc nici una din aceste două limbi, a decis pe mulţi profesori să-şi tipărească cursurile. Acela al d-lui G. Antonescu e fructul muncei de două decenii. E inutil să pomenim ce servicii va aduce marelui public cult şi studenţilor.

Analiza sistemelor, lăsînd laoparte antichitatea, începe cu John Locke. Sînt studiaţi apoi în toate amănuntele gîndirei lor Comenius, Kant, Rousseau, Schiller, Pestalozzi, Fröbel, Diesterweg, Herbart şi urmaşii lui, înfine Spencer.

Autorul scoate în evidenţă din toate aceste doctrine mai ales problemele care interesează punctul de vedere modern în Pedagogie. Căci în fiecare sistem există aspecte caduce, care au murit şi a căror interes e pur istoric şi apoi aspecte, reluate de gîndirea contemporană şi care fac din autor un precursor. O istorie vie a sistemelor trebue să ţie seamă mai ales de acestea din urmă şi d. G. Antonescu o face cu prisosinţă.

M. Ralea

* * *

Iosif Gabrea, *Şcoala creiatoare. (Individualitate—personalitate)*, ed. Casa Şcoalelor, Bucureşti.

E o lucrare plină de merit asupra problemei centrale a pedagogiei moderne. Ideia de personalitate activă stă, în adevăr, la baza tuturor valorilor culturale moderne. Individualismul activist e în acelaşi timp preocuparea aproape exclusivă şi a Pedagogiei şi a Eticei. D. Gabrea ne dă în cartea sa o informaţie aproape complectă asupra situaţiei actuale a problemei. Materialul foarte bogat e compus într'o sinteză destul de unificată. Totuşi preocuparea autorului fiind mai ales pedagogică, introducerea filozofică pură ni se pare prea lungă, (mai mult decît jumătate). In ce priveşte informaţia, lipsesc din sursele autorului două lucrări fundamentale: K. Oesterreich: Phänomenologie des Ich şi W. Stern: Person und Sache, ale căror puncte de vedere ar fi putut întregi concluziile unor capitole.

Această merituoasă lucrare a unui harnic cercetător ar trebui mediată de profesorii noştri. Unele prejudecăţi învechite ar putea astfel să dispară.

M. Ralea

* * *

St. Zweig, *Dickens et Balzac*, ed. Kra, Paris.

Au apărut în franţuzeşte, două din studiile critice ale scriitorului austriac. Ediţia germană cuprinde, pe lîngă aceste două studii şi unul asupra lui Dostoewski, care urmează să apară în traducere separată mai tîrziu.

Critica franceză a excelat totdeauna în analiza ideilor. Critica estetică propriu zisă, adică aceia a individualului artistic din fiecare autor, e făcută în general dintr'un punct de vedere prea raţionalist. Aceste două studii reprezintă două modele de excelentă c itică intuitivă, aceia care pătrunde direct în inima operei, fără argumentaţie şi fără prea multă teorie. Portretul autorilor se încheagă viu din o mulţime de detalii, la prima aparenţă împrăştiate, sporadice, dar care se cheamă unele pe altele într'un sentiment unitar, într'o tonalitate afectivă generală.

Geniul lui Balzac e comparat cu acela al lui Napoleon. Cel din urmă cu epopeia sa grandioasă influenţează pe cel dintâiu. Şi Balzac voeşte să creieze o lume colorată, de proporţii gigantice. El ştie totul, ghiceşte, fără să studieze. Puterea sa de viaţă e unică. Incă de tînăr, privind un portret al lui Napoleon, el îşi promite să-l reediteze în literatură.

Dickens ne apare ca tipul normal al burghezului englez din secolul trecut cu toate consecinţele psihologice ce decurg din această natură.

St. Zweig, care e şi un poet, a scris aceste două portrete cu acea căldură şi strălucire caracteristică beletriştilor şi aşa de rară la criticii de meserie.

M. Ralea

* * *

René Lalou, *Panorama de la littérature anglaise contemporaine,* ed. Kra, Paris.

Vă aduceți aminte de polemica vie dusă acum cîțiva ani de criticul F. Vandérem contra manualelor clasice de Istorie literară: Brunetière, Faguet, Lanson, acuzate că neglijează literatura nouă și mai ales pe autorii cei mai originali suspectați de spiritul academic și pompier. Ca să umple această lacună, René Lalou a scris atunci o „Histoire de la littérature française contemporaine" (1870—1920), plină de viață, de gust și lipsită cu totul de pedantism, de „parti-pris" oficial. Toți autorii erau analizați liber, după textele lor, dintr'un punct de vedere strict estetic. Această lucrare a avut mult succes. Dovadă numeroasele ei ediții.

Cu aceleași calități de vivacitate și tinerețâ, R. Lalou ne dă astăzi un tablou comprehensiv, scurt, sintetic prezentat, al literaturei engleze moderne. Nu e vorba, fără îndoială, de o lucrare sistematică, sau măcar complectă. Pentru aceasta cetitorul are, în limba franceză pe aceia a lui L. Cazamian. E o schiță pitoresc desenată a principalilor reprezentanți ai literaturei moderne engleze, dela ideologie până la teatru, poezie și roman.

Se începe cu moștenirea victoriană scurt caracterizată. Se continuă cu destinul scurt și strălucit al lui O. Wilde, prezentat judicios, cumpănit și inteligent. Caracterizările asupra lui Conrad, Hardy, Galsworthy, nu sînt mai puțin interesante. Dar cel mai mare merit al cărții e ideia unitară, de ansamblu, care se degajă din această „panoramă", bine desenată în toate contururile ei.

M. Ralea

* * *

Miguel de Unamuno, *Trois nouvelles exemplaires et un prologue,* trad. de Jean Cassou et Mathilde Pomès, Aux Editions du Sagittaire, Paris.

„Numesc exemplare aceste nuvele—scrie Unamuno în Prolog—pentrucă le dau ca un exemplu de viață și de realitate. Protagoniștii lor, adică luptătorii—să-i numim personagii, dacă vreți—sînt reali, foarte reali, de cea mai intimă realitate, anume aceia pe care și-o dau ei înșiși în voința lor pură de a fi sau de a nu fi, și nu aceia pe care ar putea să le-o atribue cetitorii".

Scriitorul spaniol are o teorie ingenioasă a eroilor. „Care e realitatea intimă, realitatea reală, realitatea eternă, realitatea poetică sau creatoare a unui om? Fie om în carne și oase, fie din aceia pe care-i numim ficțiuni, puțin importă. Don Quichotte este tot așa de real ca Cervantes; Hamlet sau Macbeth ca Shakespeare".

Omul poartă în el trei indivizi: pe cel care este, pe cel care se crede că este și pe cel care-ar vrea să fie. Din acestea trei, adevăratul chip real este acela care am vrea să fim, care e în noi, în inima și sufletul nostru. „Omul cel mai real, *realis,* cel mai *res,* cel mai lucru, adică cel mai cauză,—este acela care vrea să fie, sau care vrea să nu fie, creatorul. Numai acest om—pe care după moda kantiană l-am putea boteza numenic, acest om volitiv și ideal, această forță, trebue să trăiască într'o lume fenomenală, rațională, în lumea aparențelor care este lumea celor ce se proclamă realiști". Un om este un simbol, și un simbol sau un concept poate să devină om. „Cred că o hiperbolă vrea—da, vrea! să atingă asimptota sa și nu izbutește, și că geometrul care ar simți această voință dezesperată a unirii hiperbolei cu asimptota, ne-ar reprezenta hiperbola ca pe o persoană, și o persoană tragică".

Numai cine poartă într'însul cele șapte virtuți capitale și cele șapte vitii opuse este în stare să scrie și să cetească literatură. Numai un asemenea om poate fi orgolios și umil, lacom și cumpătat, desfrînat și cast, invidios și milos, avar și darnic, leneș și harnic, mînios și răbdător. El scoate din sine însuși „pe tiran cași pe sclav, pe criminal cași pe sfînt, pe Cain cași pe Abel".

Pentru Unamuno „ființa cotidiană și crepusculară", umbra care se teme de tragedie, nu prezintă nici un interes. Personaj, adică făptură reală, este numai cel ce e în stare să creeze și să re-creeze în sine personaje tragice și comice.

Felul acesta de a privi oamenii ca indici de voință creatoare este mai mult al unui dramaturg decît al unui literat. Și în adevăr, cele trei nuvele ar putea ușor deveni admirabile scenarii de teatru. In *Două mame,* Raquel, văduva sterilă, hotărăște pe Don Juan, amantul ei lipsit de voință, să se căsătorească cu Berta, pentru a-i da ei, văduvei, un copil. Raquel ia averea lui don Juan, pune stăpînire pe fiul Bertei. Prin voință devine mamă, fără să fi născut. O nouă realitate, a ei, va exista de-acum înainte.

„Marchizul de Lumbria" e copilul bastard al senzualei Carolina, care fură iubitul surorei sale, apoi soțul, și îi înlătură fiul dela drepturile lăsate la moarte de bătrînul marchiz.

A treia nuvelă („Un om și nimic mai mult") foarte puternic scrisă, ilustrează cel mai dramatic concepția lui Unamuno. Alexandru Gomez este un om bogat și tare. A venit în Renada după o viață de aventuri nebuloase, și aflînd despre frumusețea mîndră a Juliei Yanez, își pune în gînd s'o ia de soție. Izbutește fără mare greutate. Dar de-aici înainte începe lupta între iubirea femeii pentru acest om care a reușit s'o stăpînească, și iubirea nemărginită de sine a lui Alexandru Gomez, — luptă care sfîrșește numai cînd femeia și bărbatul se contopesc în moarte.

Pentru literatura lui Miguel de Unamuno, mai are încă sens observația lui Voltaire: les détails sont une vermine qui ronge les grands ouvrages. Unamuno expune fapte, numai fapte. Nu se încurcă în amănunte de culoare și desen. Pitorescul este format din gesturi și pasiuni. Astfel povestirea capătă generalitate și du-

rată, ca o parabolă de evanghelie. Nimic nu pare totuşi învechit, nici plicticos, pentrucă în spiritul lectorului se operează o compensaţie: dacă Unamuno nu întrebuinţează arta nuanţelor cu care ne-au obişnuit cei mai cetiţi scriitori contemporani, în schimb voluntarismul său este foarte de actualitate.

Invăţatul dela Salamanca (Valery Larbaud îl prezintă ca pe un erudit hrănit la marile literaturi ale antichităţii şi cunoscînd tot ce e mai bun din literaturile moderne) se adresează exclusiv cetitorilor cultivaţi. E un scriitor sobru, dar comunicativ. Humorul lui cuprinde şi oamenii şi ideile, oricît ar fi ele de pretenţioase.

Stejar Ionescu

* * *

G. I. Brătianu. *Actes des notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du treizième siècle (1281—1290)*, Académie Roumaine, Etudes et Recherches II, Bucarest, 1927, 375 p., 4 pl. fotogr.

D. G. Brătianu este într'o serie de interesante lucrări. Ultima, cu titlul de mai sus, e o preţioasă contribuţie la cunoaşterea vieţii juridice şi economice dela sfîrşitul veacului al XIII-lea, dată cu ocazia publicării unui important număr de acte ale notarilor genovezi din Péra şi Caffa, dintre anii 1281—1290. Din cercetările întreprinse de d-sa în *Archivio Notarile* din Genua, sînt publicate în acest volum un număr de 333 de acte în extenso şi 455 în regestre, toate din epoca sus-indicată. Actele publicate în extenso se clasează după categorii în 36 înscrisuri obligatorii, 16 chitanţe de bani, 8 procuri, 120 comandite, 17 contracte de închirieri de corăbii, 7 societăţi, 18 vînzări de case, 47 vînzări de sclavi şi 8 testamente; actele din regestre sînt tot de această natură, multe din ele fiind formulare tipice cu schimbări de nume, sume ori obiect. Acest bogat material dă d-lui Brătianu prilejul de a întreprinde o substanţială cercetare asupra unei laturi a organizării judiciare şi a unor capitole din istoria dreptului civil, comercial şi maritim al coloniilor italiene din Constantinopol şi Crimeia. Viaţa economică a acestor oraşe apare printre diferitele instituţii de drept cu totul deosebită de aceia a Apusului. Ea anunţă începutul unei noi epoci care va sfîrşi prin capitalismul actual, astfel că privite subt acest aspect cercetările d-lui Brătianu au un interes special pentru istoria economiei contemporane.

In aceste colonii italiene găsim o grijă deosebită pentru garantarea siguranţei unui act de comerţ. De aici o anumită organizare judiciară cunoscută subt forma instituţiei notariale. In mai toate coloniile medievale întîlnim notari, care în epoca cercetată de d. G. Brătianu, se puteau socoti ca nişte funcţionari publici, însărcinaţi cu întărirea anumitor acte privind fapte de comerţ. Aceasta garanta actului autenticitatea sa, cu atît mai mult cu cît

toate actele care se instrumentau înaintea lor, notarii aveau obligaţia de a le transcrie într'un registru special. Martorii care participau la confecţionarea actului încetau să mai aibă un rol eventual probatoriu; prezenţa lor făcea parte din formalismul procedurii care prin natura sa era mai dinainte de toate solemnă. Notarul trebuia să fie întotdeauna o persoană cu o oarecare competinţă, şi deaceia i se cerea pentru admiterea sa în funcţionare îndeplinirea anumitor condiţiuni pe lîngă care se adăuga şi calitatea de cetăţean. Ei erau desemnaţi de un juriu şi trebuiau întăriţi de rector. Analizînd actele din regestrele notarilor dintre 1281 şi 1290, d. Brătianu desprinde aspecte suggestive din cele mai diverse domenii ale dreptului. Din unele se constată regimul de drept al emancipării lor, sau regimul familial, din altele protecţia averii minorului, transmisiunea drepturilor reale şi personale, sau regimul succesoral, acesta din urmă dominat în întregime de concepţia dreptului roman care suferă numai doar adăugiri procedurale. Actele notarilor permit mai ales lămuriri asupra regimului obligaţiilor. In studiul d-lui Brătianu găsim asupra lor o concentrată expunere în care, caşi în celelalte chestiuni, este pusă la contribuţie şi o aleasă literatură de specialitate.

Exemple şi cercetări referitoare la locaţiunile imobiliare, la locaţia de servicii şi la contractul de ucenicie complectează acest capitol. Privită sub prizma acestui aspect de drept viaţa socială a coloniilor din Marea Neagră şi Marea Egee „se dezvoltă liberă şi dă relaţiilor dela om la om un aspect aproape modern". Nu găsim aci nimic din esenţialul structurii sociale a Europei apusene contemporane; „în aceste comptoare îndepărtate, la marginea statului bizantin sau a imperiului mongol nu există nici seniori nici vasali".

Instrumentele de credit, a căror formă şi natură se pot relativ bine preciza din aceste documente, mărturisesc şi mai bine caracterul exclusiv mercantil al acestor colonii. Şi în această epocă caşi mai nainte şi mai tîrziu impulsiunea permanentă a dorinţei de cîştig a ştiut şi aci caşi peste tot locul să armonizeze concepţiunea teologică şi a oficialităţii cu practica curentă, în ceia ce priveşte cîştigurile produse din comerţul de bani. In aceste colonii se întîlnesc cazuri de numeroase „aranjări cu cerul" după expresia d-lui Brătianu. Formele lor de realizare, specii anumite ale titlurilor de credit—înscrisuri obligatorii în cazul de faţă după terminologia lui Huvelin pe care o adoptă d. Brătianu, sînt cu o adevărată competenţă de specialist cercetate în origina, natura şi varietăţile lor. Contractul de transport are un loc important în actele din Péra şi din Caffa.

Cu ocazia examinării sale este cercetată şi o formă de societate mult întrebuinţată, anume comandita şi care a avut în tot veacul de mijloc o întinsă răspîndire. Amănunte asupra condiţiilor technice ale îmbarcării şi navigării în raport cu dreptul maritim contemporan, mai ales în ceiace priveşte proprietatea şi con-

ducerea vasului, cași asupra pirateriei, marea plagă a comerțului pe apă, complectează documentata întroducere care precede publicarea actelor notarilor. Ceiace caracterizează, dînd un interes propriu instituțiilor de drept comercial și maritim existente în aceste colonii, sînt elementele nouă, străine dreptului roman încă dominant în alte domenii. Se forma aci, încetul cu încetul, un drept nou pe care-l reclama comerțul internațional în plină dezvoltare și care va servi într'o largă măsură la elaborarea dreptului de circulație modern. D. Brătianu a observat just că viața economică a coloniilor din Levant a trebuit să exercite o puternică influență asupra dezvoltării economiei occidentale; ea s'a exercitat mai ales prin mentalitatea lor economică, anunțătoare a capitalismului, despre care în Apus la acea epocă numai forțînd noțiunile s'ar putea vorbi.

G. Zane

* * *

N. Ghiulea, *Cooperația. Faptă, ideie, doctrină*, Cluj, 1927, 111. p.

Lucrarea d-lui N. Ghiulea, profesor de politică socială la Universitatea din Cluj, este cea dintăiu în literatura noastră cooperatistă care dă o expunere de ansamblu asupra faptelor, ideilor fundamentale și doctrinei cooperației, păstrînd pe lîngă caracterul unei opere de propagandă și pe acel al unei cercetări științifice.

Pentru autorul său, această nouă carte este menită de a dezvolta în mase spiritul cooperatist printr'o reliefare clară, precisă și antrenantă a avantagiilor pe care organizarea cooperatistă le oferă maselor proletare. Căci după concepția d-lui Ghiulea „cooperația este de origină și esență proletară, socotind și pămîntul țaranului ca un instrument de muncă" (p. 57, 72). In raport cu această concepție inițială sînt enunțate și dezvoltate ideile fundamentale ale cooperației și care în ordinea dată sînt următoarele: asociația, solidaritatea mutuală, întăietatea în societate a principiului economic, inutilitatea și nocivitatea intermediarului în schimb, echitatea în schimb, înlăturarea capitalismului, subordonarea producțiunii intereselor capitalismului, creiarea proprietății colective, democrația—adică ideia stăpînirii și conducerii poporului prin el insuși—și transformarea socială. Din cercetarea științifică a corelației între aceste idei și faptele pe care le-au produs sau care le provoacă aplicarea lor, poate să aibă loc o doctrină a cooperației. O schiță a unei atari doctrine, necristalizată încă, încearcă și d. Ghiulea, plecînd dela clasificarea cooperativelor în raport cu domeniile principale ale vieții economice. Caracterizarea generală a doctrinei cooperatiste rezultă chiar din cele zece idei fundamentale menționate mai sus, ceiace dă acestei doctrine un împătrit aspect, social, economic, juridic și moral.

Ințeleasă din acest larg punct de vedere, cooperația este mai mult decît un mijloc obișnuit economic, ea poate fi și deveni, mijlocul cel mai desăvîrșit al politicii sociale, pentru transformarea socială, astfel ca regimul capitalist să fie înlocuit prin altul în interesul muncii (78—79). Datorită acestor posibilități ce stau înaintea cooperației, capitalismul întotdeauna a căutat împiedicarea dezvoltării și mai ales a autonomiei, a libertății de mișcare a cooperației din moment ce aceasta și-a afirmat și întărit existența. Astfel că ajutoarele pe care unii cooperatori le pretind din partea statului trebuesc primite—dacă sînt date — cu neîncredere, tocmai din cauza concepțiunii burghezo-capitaliste, a ordinei de drept actuale. Numai un stat democratic ar putea să dea cooperației prilej și mijloace de a-și îndeplini cu desăvîrșire rolul său. Cooperatismul deci prin esență, doctrina și idealurile sale trebue să stea alături de mișcările politice democratice, căci cași democrația și cooperația, are ca scop suprem „realizarea unei lumi viitoare mai bune, mai drepte, mai fericite" (107). Către aceste scopuri supreme, cooperația pășește prin înfăptuirea scopurilor sale imediate care în primul rînd sînt „rezolvarea problemei organizării agrare, problema conflictului între muncă și capital, problema clasei de mijloc" (104). Mai grabnica lor traducere în fapt stă aproape numai în inițiativa particulară, deci înțelegerea problemelor sociale impune stimularea energiilor individuale prin arătarea posibilităților și mijloacelor cît și prin precizarea scopurilor. Lăsînd deoparte optimismul care domină în această carte, natural menirii cu care a fost scrisă, ea trebue considerată mai mult decît cum vrea autorul său să o prezinte: „o lucrare modestă destinată propagandiștilor". D. Ghiulea i-a impregnat și un caracter științific întrecînd scopul pe care și l-a propus ca „într'un număr restrîns de pagini să dea o imagine complectă a cooperatismului, o schiță în care obiectul e prins în cîteva linii caracteristice fără umbre care să pue în relief planurile, fără desăvîrșiri de amănunt".

G. Zane

* * *

C. Moisil. *Monetăria Țării Romînești în timpul Dinastiei Basarabilor*, Anuarul Institutului de Istorie Națională, III, (1924-25) Cluj 1926.

D. C. Moisil și-a adunat în această lucrare rezultatul unor îndelungate și laborioase cercetări, dînd științei noastre istorice și numismatice o operă remarcabilă. Ceiace distinge studiile numismatice ale d-lui Moisil este concepția sa largă despre această știință.

Numismatica nu trebue să se limiteze la clasarea și descrierea monetelor; ea trebue să constitue un auxiliar prețios al istoriei politice, economice și culturale și să caute ca prin metodele sale speciale să-și aducă contribuția sa problemelor de acest ordin. Aplicarea acestei concepțiuni, făcută și în alte lucrări, dă în studiul prezent rezultate extrem de interesante cu privire la starea culturală și economică a Țării Romînești la sfîrșitul veacului al XIV-lea și începutul celui de al XV-lea.

Cercetînd monetăria Ţării Romîneşti de la întemeierea sa care are loc în timpul lui Vladislav I Basarab şi până la decadenţa sa subt urmaşii lui Mircea cel Bătrîn, d. Moisil constată mai multe epoci în istoria monetară a acestor vremi, fiecare avînd caracterele sale proprii. Astfel epoca întemeierii şi organizării, epoca consolidării subt Radu I Basarab şi Dan I Basarab, epoca continuării subt Mircea cel Bătrîn şi ultima aceia a decadenţii subt urmaşii acestuia. Utilizînd toate tezaurele cunoscute azi, d-sa clasifică vechile monete ale Ţării Romîneşti şi le dă o precisă descriere. După toate investigaţiile făcute, baterea de monete indigene nu trece dincolo de Vladislav I. El este acela care a bătut primii „ducaţi" monetă de argint, pentru a da nu numai o mărturie a independenţei sale politice dar a răspunde şi unei nevoi a vieţii economice, a cărei activitate devenea din ce în ce mai mare. Urmaşii săi continuă pe calea începută, căci şi condiţiile generale se menţineau aceleaşi. Mircea cel Bătrîn bate pe lîngă o serie de ducaţi şi o monetă divizionară, care s'a numit ban. Cercetarea efigiilor acestor monete duce la concluzii extrem de interesante asupra influenţelor culturale care se exercitau în principat, şi asupra luptei dintre curentul bizantin cu cel occidental. Imprejurările generale politice care creiau ţării o situaţiune inferioară celei trecute aduc şi decadenţa monetăriei naţionale. Urmaşii imediaţi ai lui Mircea, care bat dealtminterea şi ei monete, n'au putut rezista hărţuelilor continui şi influenţii din ce în ce mai puternice a străinilor asupra culturii şi economiei ţării. In momentul cînd moneta care simboliza suveranitatea Domnilor nu mai putea corespunde unei stări de fapt, iar producţia monetară străină se desfăcea în cantităţi mari în principat, şi monetăria sa trebuia să decadă. Chiar şi formele eraldice ale monetelor din această vreme mărturisesc această decadenţă. In analiza caracterelor acestor epoci, d. Moisil a dat maximum ce poate să-l dea ştiinţa numismatică. Este sigur că dela lucrarea lui Sturza, Uebersicht die Münzen und Medaillen des Fürstenthums Romanien, Wien 1874, nu s'a publicat la noi, un studiu mai remarcabil asupra unei epoci mari din istoria noastră monetară. Cercetările parţiale întreprinse de atunci încoace, descoperirea noilor tezaure, concepţiunea largă asupra numismaticei dau posibilitatea d-lui C. Moisil ca lucrarea de faţă să fie considerată ca ceiace ştiinţa numismatică romînă a produs mai valoros până azi.

G. Zane

* * *

N. Ghiulea, *Asociaţiile ţărăneşti. Formele, istoricul, şi rezultatele asociaţiei ţărăneşti. Asociaţia ţărănească în Romînia*, Bucureşti, Ed. „Cartea Romînească", 208 p. 1926.

Criza din agricultura noastră, care devine din ce în ce mai evidentă, cu toată împroprietărirea, n'ar putea fi soluţionată decît prin organizarea muncii ţărăneşti, subt singura formă a asociaţiunii. Aceasta este ideia esenţială de la care d. Ghiulea pleacă în această cercetare, şi căreia îi dă o amplă şi documentată demonstraţie. D-sa arată că o dezvoltare a tovărăşiilor ţărăneşti este foarte posibilă la noi în ţară, datorită unui simţ social dezvoltat al ţăranului romîn, care s'a manifestat puternic în trecut şi se manifestă încă şi azi subt diferite chipuri. Felurile de asociaţiune sînt variate în raport cu scopurile urmărite; astfel pot fi sindicate profesionale de agricultori, cooperative de aprovizionare în comun, credit, producţie agrară, desfacere în comun, industrializarea produselor agricole ori vegetale etc. şi asigurări mutuale. O cercetare istorică asupra originii şi dezvoltării celor mai principale forme de asociaţiuni ţărăneşti, cu suficiente date pentru o idee precisă este cuprinsă în cel de al treilea capitol. Se amintesc Fourier şi Owen, consideraţi ca părinţi ai asociaţiunilor în general, şi care prin opera lor au influenţat dezvoltarea tovărăşiilor ţărăneşti, Schultze-Delitzsch şi Raiffeisen, dîndu-se o expunere a originii şi evoluţiei mişcării cooperatiste germane, şi se mai dă un istoric al cooperativelor ţărăneşti în Ardeal şi Romînia Veche. Cea dintâiu încercare de peste munţi a fost acea dela Răşinari din 1868, iar cea dintâiu cooperativă din vechiul regat a fost înfiinţată în 1891 în comuna Dara din jud. Buzău, după care urmează în 1893 banca populară din Şerbăneşti-Poduri jud. Dîmboviţa. Cea dintâiu federală este înfiinţată în 1907 în com. Găiceanu-Tîrg (Tecuci), iar a doua în com. Topoloveni (Muscel) în 1908. Rezultatele pe care asociaţiunile le-au dat în străinătate sînt expuse într'un mod suggestiv pentru a constitui o puternică pildă. Ceiace au făcut sindicatele agricole pentru economia agrară a Franţei nu poate fi trecut cu vederea. Numai dacă s'ar ţinea seama de vertiginoasa lor dezvoltare şi încă ar fi o dovadă decisivă ca după cum sînt azi indispensabile agriculturii franceze, pot să devină mîne tot atît de utile şi necesare economiei noastre. Ceiace poate în adevăr să dea forţa unei tovărăşii, numai cooperativele daneze şi asociaţiunile de asigurări mutuale din Germania pot să o arate. Şi la noi, după datele şi părerea d-sale, asociaţiunile ţărăneşti au realizat progrese remarcabile. Cercetate subt cele patru categorii principale: cooperaţia de credit, cooperaţia de producţie şi consum, obştiile de arendare şi cumpărare de pămînt şi asigurările mutuale agricole,—se dă o expunere a evoluţiei interesante a celor dintâiu trei, căci la noi nu se poate încă vorbi de o mişcare a mutualităţii agrare.

G. Zane

Revista revistelor

Arhivele Olteniei.

Arhivele Olteniei ne aduc imputarea că nu ne ocupăm de revistele din țară. E probabil că revista craioveană nu ne urmărește regulat, fiindcă oridecâteori găsim ceva interesant de revelat publicului într'o revistă națională ne grăbim s'o facem. Chiar despre excelentele Arhive ale Olteniei ne-am pronunțat de multe ori. Numai că publicistica romînă fiind în criză găsim destul de rar, lucruri demne de relevat pentru folosul cetitorilor. Și pe aceste le găsim de obiceiu în revistele de specialitate (care apar destul de rar: odată sau de două ori pe an abia). Foițe literare mai mici, pline de polemici și ințepături menite să satisfacă invidia confraților literari, nu vedem ce utilitate ar prezenta cetitorului serios.

Amintiri despre Tolstoi

Scriitorul rus Iwan Bunin își notează astfel despre Tolstoi: l-am văzut de cîteva ori în viața mea.

Mi-aduc aminte că Cehov îl considera ca cel mai mare geniu al lumii. Cînd trebuia să-l viziteze, avea emoții extraordinare. Eu la fel, mă consideram ca un copil în fața lui. Cînd începusem să scriu, locuiam în Pultava. Acolo se înfiripase o societate de tolstoieni, menită să popularizeze doctrina maestrului. Cu această ocazie l-am văzut întâia oară la Moscova, în casa sa, mobilată simplu și patriarhal. Cînd m'a văzut și mi-a auzit numele m'a întrebat despre tatăl meu cu care fusese camarad în războiul Crimeei, și pe care, deși îl văzuse puțin, îl ținea încă minte.

Mi-a spus: dacă vrei să scrii, n'ai decît s'o faci. Să știi însă că literatura nu e scopul vieții. Viața e amară și tristă. Numai cîțiva ani de tinerețâ sînt plini de iluzii. Restul e un pustiu dezolat, plin de decepții și amărăciuni. Era îmbrăcat ca țăranii, călduros, simplu.

L-am mai văzut după aceia încă odată după moartea fiului său cel mai mic, în etate de șapte ani. M'a întrebat dacă sînt însurat apoi mi-a spus: nu e admis să iubești o femee altfel decît prin căsătorie.

Iwan Bunin arată care era calitatea tolstoienilor din acea epocă: naivi, inconștienți, adesea plini de tot felul de păcate.

(I. Bunin. *Neue Rundschau*).

Fragmente despre literatura franceză

Ceiace reprezintă în Germania filozofia, în Franța e literatura. Spiritul literar, umanistic, cunoașterea marilor clasici naționali e acolo totul. Viața francezului e împletită cu literatură. Insăși evoluția socială e in-

fluențată de literatură. Diplomația franceză actuală, dela Claudel la P. Morand și Giraudoux e compusă din literați. Un om politic în Franța nu face carieră strălucită dacă nu e literat. Mulți oameni de stat sînt scriitori: Clémenceau, Barthou, etc. Insăși revoluția din 1789 e determinată de literatură, de aceia a lui Voltaire și Rousseau. In aceia din 1848 au jucat roluri primordiale V. Hugo și Lamartine.

Deasemeni Chateaubriand sub Ludovic al XVIII-lea și Carol al IX-lea. Literatura e totul. Orice francez vede și viața literar, adică subt prizma marilor fraze. Politica actuală e influențată de doi creatori de curente literare: Barrès și Maurras. In alte părți scriitorii nu pot determina ideologii politice ca în Franța.

Mallarmé a spus o vorbă foarte semnificativă: „Tout aboutit à un livre".

Dar acest spirit literar se exercită mai ales în proză. Literatura franceză n'are spirit poetic. Poezia franceză e pur retorică, n'are suflul mistic în ea. Abia dela Baudelaire începe poezia propriu zisă. Proza raționalistă clară, e apanajul literaturei franceze care apreciază mai mult perfecționarea, decît invenția. Ei pun alături talentul de stilizare față de cel pur imaginativ.

Pe Racine și Molière alături de Shakespeare și pe Flaubert alături de Tolstoi.

(E. R. Curtius. *Neue Rundschau*).

Romanul lui Jean Giraudoux

După Suzanne et le Pacifique, după Siegfried, dar mai cu seamă după „Juliette aux pays des hommes", se părea că d. Giraudoux s'ar fi hotărît să aibă douăzeci de ani toată viața și să nu cunoască decît camarazi de liceu ori de universitate și fete de optsprezece ani.

«Bella» transportă brusc pe d. Giraudoux din adolescență la maturitate.

Anul 1927 va rămîne anul renovațiunilor literare

Publicul nu mai cere unui scriitor ca înainte de războiu, să scrie până la moarte aceiași carte: îi trebue noutate chiar dacă noutatea n'ar mai exista.

Anul 1927 asistă la apariția unui roman de Mauriac fără catolicism, sau a unui roman ca «Bouddha vivant» în care Paul Morand apare în toată plenitudinea talentului său renovat și asistă la marea transformare a lui Giraudoux.

Influențat poate de Marcel Proust ciclul de romane care începe cu Bella continuă cu Bardini și Eglantine și va continua cu Belleta, formează într'o oarecare măsură o cronică a Societății «post-belice».

Toate aluziile care puteau părea jenante, se încorporează acum perfect la opera generală. «Bella» este un rezumat al tratativelor de pace; în Eglantine găsim pagini de antologie asupra suprimării subprefecturilor și a tribunalelor de arondisment.

In modurile deosebite, ale baronului de Fontranges și ale bancherului Moise, de a prepara o salată găsim tot conflictul dintre Occident și Orient.

Dar în cartea d-lui Giraudoux, conținutul doar este altul; alura generală și stilul rămîn aceleași.

D. Giraudoux este singurul scriitor optimist din generația sa—și singurul desigur care-și face profesiune din a ignora pe Freud—nici o urmă de sexualitate în ultimele sale romane. Găsim în schimb o senzualitate furios dezlănțuită.

Principala originalitate morală a autorului «Eglantine»-i e o castă libertate feminină, care invălue un sentiment pozitiv al vieții.

Iar amorul unei tinere fete de douăzeci de ani pentru doi bătrîni, care singuri pot da impresia de stabilitate, această trebuință din partea unei «copile a secolului» este într'un fel rezultanta nevoii de absolut.

(Benjamin Crémieux. *Nouvelle Revue Française*).

Evenimentele din Viena

Rebeliunea din Viena n'a degenerat, din fericire, în revoluție. A produs totuși în Europa o vie emoție

Viena este «punctul nevralgic» al Europei, iar istoria Austriei de după războiu este acea a eforturilor guvernelor aliate pentru a încerca s'o facă să trăiască.

Societatea Națiunilor grație unui împrumut, în parte doar utilizat, a restabilit finanțele Austriei.

Restaurarea financiară nu implică însă restaurarea economică.

Toată lumea ştie cum poate fi realizată: prin export.

Exportul, la rîndul lui n'are pentru Austria decît un singur debuşeu şi acela este Orientul.

Cehoslovacia care practică un schimb foarte mare cu Austria a vrut să joace un rol preponderent în această chestiune.

Italia însă din cauza anexării fostelor teritorii austriace are şi ea vederi personale în această chestie.

Dar atît prima cît şi a doua intervenţie nu pot realiza fericirea economică a Austriei.

O supresiune a taxelor vamale care ar permite Vienei să-şi reia rolul de furnisor al Orientului ar readuce calmul de care depinde prosperitatea întregei ţări şi poate chiar liniştea Europei.

Dacă însă această preocupare încetează de a mai părea imperioasă străinătăţii, atunci Austria va dezespera de a găsi vreodată liniştea şi va căuta o consolare fie în bolşevism fie într'o politică de alipire cu Germania care ar însemna iar războiul şi zdruncinarea Europei.

(Jaques Leydoux. *Les Annalles*).

Lirica romînească

Intr'o corespondenţă trimisă din Romînia, se vorbeşte de lirica romînă. Sînt recomandaţi ca cei mai importanţi, următorii poeţi: L. Blaga, influenţat de Nietzsche şi Mombert, poet modernist, de nuanţă mistică. Nichifor Crainic e reprezentantul tradiţionalismului. Asupra acestuia e indicată influenţa lui Werfel şi Hofmansthal. Din aceiaşi inspiraţie tradiţionalistă e prezentat I. Pillat; Demostene Botez i se pare corespondentului că suportă influenţa lui G. Rodenbach (?!). El e poetul melancolic al Moldovei. Sînt pomeniţi apoi I. Minulescu, T. Arghezi, Camil Petrescu, E. Bucuţa şi Ştefan Neniţescu. Nimic despre Topîrceanu, Codreanu, Al. Philippide.

(*Die Litteratur*).

Aspectul etic al conştiinţei

Triburile primitive se prezintă ca nişte masse unitare şi omogene, în care proiectul de diferenţiere socială abia este schiţat. Aceasta se datoreşte existenţei unui *instinct organic de cooperaţie*, care face pe oameni să urmărească aceleaşi scopuri, realizînd astfel interesele comune tribului.

Membrii acestor grupări reacţionează în mod unitar întocmai ca într'un organism, unde e unitate şi corelaţie desăvîrşită. Deoarece însă modul de funcţionare a acestor triburi prezintă un caracter de omogenitate şi simplitate, ele pot fi considerate ca analoage cu cele mai simple forme biologice.

Autorul deosebeşte *instinctul social cooperativ* de *instinctul gregar* — din care Trotter a făcut factorul cel mai important în constituirea societăţii — susţinînd că instinctul social e *obiectiv*, *integralist* şi oarecum rasial, organic, în timp ce instinctul gregar e ceva *subiectiv* şi *individual*, căci serveşte numai pentru apărarea individului.

(Trigent Burow *The Sociological Review*).

Obiectul sociologiei

Autorul discută în primul rînd caracterele generale ale sociologiei ca ştiinţă, susţinînd că nu poate fi vorba decît de o sociologie empirică şi inductivă, de o ştiinţă care să pornească de la fapte bine constatate şi prin inducţie să se ridice la legi. Dacă există unii sociologi care au atribuit acestei ştiinţi un caracter speculativ-deductiv, greşala lor se explică prin faptul că sociologia, ca orice ştiinţă dealtminteri, operează cu noţiuni teoretice generale şi cu judecăţi, pe care le sistematizează după înlănţuirea lor logică.

Obiectul sociologiei este societatea omenească, iar aceasta e o unitate cooperativă, compusă din elemente diferite, care tind însă toate către acelaşi scop. Prin aceasta autorul apare ca adeptul concepţiei finaliste în sociologie. In studiul fenomenelor sociale trebue să se ţină însă seama de toţi factorii şi de toate condiţiile care pot influenţa viaţa socială, ca atare sociologia va avea un caracter universalist. Sociologia este astfel o ştiinţă culturală centrală.

Autorul analizează diferiţii factori sociali, schiţînd astfel în acelaşi timp şi concepţiile multiple care au redus sociologia la studiul fiecăruia din aceşti factori în parte.

(Florian Znaniecki. *American Journal of Sociologie*).

Morala indiană

Morala Hinduzilor a trezit interesul misionarilor şi filologilor mai mult decît al filozofilor şi eticianilor, care abia în ultimul timp încep a privi în lumină filozofică viaţa morală a Indienilor. Dar în genere Europenii nu au o concepţie destul de definită asupra eticei hinduze, pentrucă le este greu să se transpună în mentalitatea specială a acestui popor.

Etica hinduză îşi are baza pe deoparte în metafizică, iar pe dealta în psihologie şi sociologie. Tradiţia morală ortodoxă hinduză se găseşte în *Bhagavad-Gita*, Manusmriti, Puranas şi cărţile lui Niti. Din punct de vedere metafizic, *Dharma* e principiul şi baza universului, e forţa creatoare, spirit, spontaneitate. Dharma e *binele*. La Hinduzi filozofia şi etica se îmbină, căci orice doctrină filozofică este în acelaşi timp şi o normă de viaţă. Ba chiar valorile logice sînt subordonate celor morale, după Hinduzi, căci la ei «metaphysics finds its verification in ethics, and logic, in life». (Pg. 21). Hinduzii se preocupă de viaţa spirituală şi de binele suprem de *idealul de perfecţiune* (nihsregasa)

Modul cum e conceput binele suprem variază, după cum concepţia despre univers e monistă sau dualistă, teistă sau monoteistă, intelectualistă, voluntaristă sau mistică. In orice caz el e pus în legătură cu cunoştinţa. Dar ideia spirituală de perfecţiune presupune un *ideal social de progres* (abhyndiaţa), care îşi are rădăcinile în experienţă.

Viaţa e continuă şi unitară în evoluţia ei, după cum arată psihologia. Ceiace predomină în sufletul omenesc sînt dorinţele—«a person consists of desires». — Activitatea intelectuală şi voliţională a omului tinde să realizeze dorinţele lui. In prima fază a vieţii omul e stăpînit de egoism (ahamkâra), după Hinduzi; în a doua fază, prin educaţie şi disciplină socială începe să se formeze personalitatea morală propriu zisă. Moralitatea e identică cu organizarea diverşilor factori ai vieţii: afecţiune, raţiune, voinţă.

In etica hinduză concepţia Carvâka reprezintă o etică emoţionalistă, negînd voinţa şi raţiunea, pe cînd *Jaina* şi *Sâmkhya* tăgăduieşte sentimentul. Concepţia hinduză ortodoxă admite armonia dintre cele trei funcţiuni sufleteşti fundamentale, considerînd ca forţă dinamică a sufletului Kâma, care ar fi raţiunea ordonatoare a voliţiunilor şi pasiunilor, puterea de autocriticism. Viaţa morală trebue să fie o ascensiune necontenită, o tendinţă către autotranscendenţă, care se realizează însă în medii diferite şi variabile cu poziţii sociale, vîrsta, sexul, clasa. Morala are deci un ideal dinamic, relativ însă.

(Hanumantha Rao. *The International Journal of Ethics*).

Despre critică

Cartea lui Andr: Bellesort, *Sainte Beuve et le XIX-e siècle*, suggerează alt studiu: *Critica şi secolul al XIX-lea*.

Pentru ce critica se naşte în sec. al XIX-lea? Inainte de acest veac au fost critici: Bayle, Fréron şi Voltaire, Chapelain şi d'Aubignac, Dionisiu din Halicarnas şi Quintilian. Dar n'a fost încă *critica*, adică un corp de scriitori specializaţi, mai mult sau mai puţin, care au profesiunea de-a vorbi despre cărţi şi care scriind despre cărţile celorlalţi, compun ei înşişi cărţi.

Motivele pentru care adevărata critică se naşte în sec. al XIX-lea par a fi trei şi anume:

Corporaţia critică nu s'a născut decît în funcţie de alte două corporaţii, aceia a profesorilor şi aceia a ziariştilor, inexistente înainte. Timp de o sută de ani de cînd există, meşteşugul criticei n'a fost decît o prelungire a meşteşugului de profesor şi nu trebue uitat că corporaţia profesorilor e creată odată cu laicizarea învăţămîntului. Tot astfel cu ziariştii. Au fost şi înainte ziare, mai ales în sec. XVIII. Stilul mlădios, rapid şi pătrunzător al unui Voltaire, Diderot, este acel al ziaristicei literare, şi ziaristica literară este limbagiul firesc al criticei literare. Nu trebue uitată

apoi, rivalitatea dintre cele două corporații, căci de un veac există o critică a profesorilor și o critică a ziariștilor. Sainte-Beuve a fost ziarist, prin natură și prin rasă.

Al doilea motiv: critica tinde spre inventar, pentrucă se ocupă de un fapt îndeplinit, de trecut, și putem considera că a fost fondată la Alexandria, într'o literatură care nu căuta decît să conserve, să rezume, să inventarieze operele trecutului, de bibliotecari care făceau mai ales istorie literară, adică ceiace în sec. al XIX-lea a făcut corporația profesorilor în opunere cu aceia a ziariștilor,-care caută să lămurească, să discearnă prezentul. Critica lui Sainte-Beuve este un inventar, inventarul trecutului creștin și clasic.

Alături de critica inventar, a criticilor mai specializați, a profesorilor și ziariștilor, a înflorit în sec. al XIX-lea critica romantică a unui Hugo, Lamartine, Musset, Baudelaire, critică care e mai mult creație. Varietatea aceasta și antagonismul cercurilor literare au provocat lupte și incertitudini care reclamă un arbitru, arbitrul totdeauna parțial și insuficient care este criticul. Și în fața insuficienței și parțialității criticului, necesitatea unei came.e de compensație, a *criticei*.

Tot de aici, al treilea motiv: pluralismul secolului al XIX, adică un drept egal recunoscut diferitelor sisteme de gust, de planuri de creație, pluralism care a început printr'un dualism, clasicismul și romantismul, cele două sisteme literare coexistente și care au provocat problema tragică a vieții intelectuale a lui Sainte-Beuve.

Sainte Beuve n'a trăit viața intelectuală a criticei, ci a înțeles să fie critic, să se pronunțe pentru un sistem anumit, și acel sistem a fost clasicismul

El a făcut din anti-romantism, linia de îndreptare a criticei franceze, linie care astăzi nu mai merge.

Critica, așa cum a creat-o sec. al XIX-lea, este *liberalismul* și de aceia părintele liberalismului spiritual, Montaigne, poate trece drept părintele spiritului critic.

Starea de liberalism integral, de critică pură, ar fi o formă paradoxală, imposibilă. Astăzi critica se prezintă subt o formă liberală atenuată, pentrucă genii diferite s'au impus egal admirației elitei intelectuale. Liberalismul moderat, pluralismul, a trecut aproape în gustul comun.

Dar și liberalismul nu trebue dus prea departe, conceput fără o critică a lui,—căci nu există critică, fără critica criticei. Nici prea departe să nu se meargă, până la o desființare, fapt care de altfel amenință critica.

Puterea aceasta care ia ființă în sec. al XIX-lea, se hrănește din trei rădăcini ușor transformabile. Prima rădăcină, *corporativă* (profesori și ziariști) a doua *istorică* (gust pentru inventar) a treia liberală (coexistența partidelor adverse, încurajate în măsură egală). Pentru ca critica să dispară e destul ca profesorii și ziariștii să devie instrumentele statului. Activitatea socială îndreptată toată spre viitor, spre acțiunea imediată, ușor înăbușă gustul pentru inventar, deci rădăcina istorică. Iar a treia rădăcină este amenințată de declinul actual al liberalismului politic în Europa și de toate urmările sale.

Critici literari au să existe cît timp vor fi oameni, dar *critica literară* este altceva.

(Albert Thibaudet. *La Nouvelle Revue Française).*

Dezvoltarea economică a Palestinei dela războiu încoace

Dela războiul mondial până azi, Palestina, din punct de vedere economic, a realizat progrese însemnate. Ea a devenit o țară cu o structură economică modernă, fără însă a fi ajuns la o dezvoltare prea mare. Ceiace a contribuit în ultima vreme la stagnarea înfloririi sale este marea criză, care începe de prin Septembre 1925 și care încă durează. Proveniența sa este exterioară Palestinei, fiind datorită, mai ales, crizei economice a Egiptului și raporturilor politice din Siria. Nu mai puțin a influențat criza din Europa mijlocie și orientală. Situația actuală a nouei țări se prezintă astfel, privită din punct de vedere demografic și economic. Populația sa este foarte rară; după ultimele statistice, Palestina, fără Transiordania, avea în Septembre 1926, 887.000 locuitori, un teritoriu de 9000 mile patrate Imigrările, care ar fi putut mări numărul acestei populații sînt în regres. Dela 34.000 de oameni intrați în 1925, numărul lor a scăzut la 13.000 în 1927. In 1927 emigrarea întrece chiar imigrarea. Majoritatea imigranților sînt oameni din mica burghezie, stabilindu-se cei mai mulți din ei la orașe. După confesiuni, marea majoritate a populației este mahomedană. Rețetele de venituri și cheltueli ale statului dau în general un plus la venituri, fiind însă ani ca 1920 | 21 și 1922 | 23, cînd au avut loc deficite. Palestina nu are încă moneta ei fiduciară, ci se servește dela războiu încoace, de pfundul egiptean.

Către sfîrșitul acestui an urmează să se emită o monetă proprie, pe bazele pfundului englez. Balanța comercială arată încontinuu un mare pasiv. Dela 1919 1926 s'au importat mărfuri în valoare de 45.169.038 lire și s'au exportat numai în valoare de 12.215.759, deci un plus de import considerabil, (32.953.279 lire). Articolele mai principale de import sînt: mărfuri de consumație curentă și textile, apoi urmează materiale lemnoase, îmbrăcăminte etc. Cele de export, sînt portocalele, săpunuri, pepeni, vin, tutun etc. Portocalele trec aproape toate pe piața engleză. Romînia figurează și ea ca țară de comerț cu Palestina Cifra acestui comerț era în 1925 de 319.641 lire adică 4.5%, din total; în 1926 a scăzut la 207.002 lire ceiace reprezintă numai 3.3%. Un loc important îl ocupă importul de mașini din Germania. Balanța plăților se găsește însă într'o situațiune mai bună decît ar părea că trebue să fie, din pricina deficitului de apr. 33 milioane, pe care îl dă balanța comercială. Aceasta se datorește faptului că au intrat în țară sume abundente prin imigrări, cam 25—30 milioane lire, prin donațiuni și fondații de instituții religioase, prin turiști cam 1 milion de lire și prin armata engleză de ocupație, apr. 7 milioane lire. Mijloacele de circulație sînt căi ferate care tind să se dezvolte, curse de automobile, cu totul necunoscute înainte de războiu, dar mai ales comunicația pe apă. Producția Palestinei este aproape numai agricolă. Se cultivă cereale, mai ales de către Felahi, în mare parte pentru propriile lor trebuințe, și fructe. Cultura cerealelor se face încă primitiv; întrebuințarea plugului de lemn este foarte curentă. Creșterea vitelor ocupă un rol principal; oile și caprele vin în primul rînd, apoi cămilele, a căror creștere are încă o mare trecere. Industria este cu totul recentă, realizează însă progrese. In Noembre 1923 existau 279 întreprinderi cu un capital investit în valoare de 966.548 lire și întrebuințînd 2331 lucrători; în Iulie 1926, găsim 593 întreprinderi, 2.300.000 lire capital și 6000 lucrători. Desvoltarea industriei este însă destul de grea datorită faptului că piața Palestinei este inundată de mărfuri străine. Dintre industriile locale mai principale sînt: alimentare, prelucrarea materialelor lemnoase, textila, tipografie și hîrtie etc. O dezvoltare cu mult mai mare au întreprinderile bancare. Mari bănci străine ca Barclays Bank, Ottoman Bank, Banco di Roma și Crédit Lyonnais sînt interesate la Anglo-Palestine Co. fundație zionistă. Sînt bănci și cooperative care au chiar o bună situație. Ca stare generală economică Palestina înregistrează azi o depresiune; cu totul altfel este starea economiei arabe. Aceasta se datorește faptului că din Palestina trec în economia arabă cantități însemnate de bani, care înapoi nu se mai întorc

(Dr. Kurt Grunwald, Tel-Awiw. *Weltwirtschaftliches Archiv).*

Cancerul în rasele umane

Rasele sînt deosebite nu numai după aspectul lor exterior, ci și prin anumite caractere fiziologice, precum și prin senzibilitate. Așa, chiar după analizele serologice, ar exista o deosebire în compoziția sîngelui, la diferite rase.

Din punct de vedere patologic unele rase sînt refractare față de anumite infecții, pe cînd altele sînt foarte supuse bolilor. In ceiace privește cancerul, Pittard, utilizînd statisticile — destul de incomplecte, pe care le-a avut la îndemînă, susține că mor în fiecare an mai mult de 700.000 de oameni, răpuși de această boală. Cancerul variază după vîrstă și după

sexe. Japonezii aproape nu cunosc cancerul la sin, iar la Evrei apare foarte rar cancer la uter. Negrii din Africa şi Indienii din America — cei c re nu s'au amestecat cu Europenii — sînt aproape imuni pentru cancer.

In Europa se constată o ciudată coincidenţă intre gradele de latitudine nordică şi apariţia cancerului, căci intr'adevăr rasele de nord sînt cele mai atinse de cancer şi cu cît te scobori spre sud cancerul scade. Mortalitatea de cancer descreşte de la nord spre sud. Autorul face aceastà constatare bazat pe fapte, fără a stabili vre-o legătură cauzală între mediul geografic şi această boală.

(Eugène Pittard. *Revue a thropologique.*)

Cancerul este hereditar?

Organismul constă din celule, care în stare normală se reproduc până la un anumit punct. Aşa creşte organismul. Celulele lezate sau distruse dintr'o rană, se reproduc până într'un anumit moment, cînd rana se cicatrizează. Dar uneori se poate ca aceste celule — din diferite cauze — să crească mereu şi atunci ele distrug ţesuturile vecine, ajungînd la o tumoare, la *cancer*. Se poate ca o parte din celule să se desfacă din această tumoare şi să meargă în alte părţi ale organismului. Dar la început cancerul atinge o anumită parte din organism.

Ce face ca o celulă să devină canceroasă? O ipoteză susţine că în organism se introduce un parazit, care face ca celulele să se inmulţească la infinit şi neregulat. *E teoria microbiană sau parazitară*. *Gye* şi *Barnard*, doi autori englezi, au crezut un moment că au descoperit un virus prin care ar putea provoca cancerul, dar rezultatele n'au fost mulţumitoare.

In al treilea rînd s'a susţinut că această boală se datoreşte faptului că în dezvoltarea vieţii embrionare ar interveni un viţiu. Această concepţie se bazează pe faptul că unele tumori congenitale pot să se transforme la bătrîneţe în cancer. In sfîrşit se susţine că leziuni inflamatorii sau iritaţii prelungite din timpul vieţii pot produce cancerul. De exemplu: cancerul gurii la cei care abuzează de tutun, etc; cancerul lucrătorilor din distileriile de gudron, parafină, cancerul medicilor care lucrează cu razele X sau cu radiu. Factorii fizici care pot vindeca cancerul, îl pot şi produce.

Este cancerul hereditar sau nu? Statistica, în care dealtminteri nu putem avea încredere absolută, arată cazuri care pot duce la o concluzie afirmativă. Napoleon I moare de un cancer de stomac; tatăl său, fratele său Lucian şi două surori mor de aceiaşi boală. Broca dă un exemplu tipic, în care 4 generaţii au avut morţi de cancer: mama moare de cancer la sin, 4 fete ale ei la fel; în a 3-a generaţie care cuprindea 18 copii — născuţi din cele 4 fete surori — 10 mor de cancer, iar din 10 copii din a 4-a generaţie unul moare tot de cancer.

Hartmann, Auvray au studiat numeroase cazuri de acestea, arătînd că de multe ori cancerul apare pe acelaşi organ. Cu toate acestea se poate ca nu ereditatea să determine moartea canceroasă în familii, ci frequenţa cancerului, căci în Franţa mor cam 40.000 persoane pe an de cancer, deci unul la 20, iar în Paris unul la 8. Cercetîndu-se antecedentele canceroşilor s'a văzut că cifra celor cu cancer în familie variază între 17 şi 20%.

In afară de cifre s'ar putea recurge pentru dovedirea eredităţii cancerului la patologia comparată şi la studiul cancerului la animale, asupra cărora au făcut experienţe Loeb, Stark, Murray, Lynch şi *Miss Maud Slye*. Aceasta din urmă a studiat şoarecii albi şi a observat 50.000 de cazuri, concluzind că cancerul este ereditar, dar nu direct, ci conform legei lui Mendel. Un şoarec, deşi nu e canceros el însuşi (ar fi putut fi avînd ascendenţi canceroşi), poate transmite ereditate canceroasă. Miss Maud Slye a observat că şi localizarea cancerului este ereditară: unele familii de şoareci fac cancer numai la sin, altele numai la plămîn sau ficat, de exemplu.

Dar se pot aplica aceste concluzii şi la cancerul omului? Mai întâiu la oameni încrucişările între fraţi şi veri sînt excluse, ori la şoareci experienţa nu ţine seamă de acest lucru. Dar în genere, deşi nu se poate susţine, după experienţele făcute de diferite institute şi personalităţi — şi care se contrazic — că cancerul e o boală ereditară familială, că de la naştere copilul vine cu această boală, de care nu poate scăpa, orice ar face, totuşi nu e mai puţin adevărat că acele caractere, pe care le dobîndeşte în mod hereditar terenul pe care se dezvoltă un cancer, au un rol important.

(Dr. Simone Laborde. *Revue antropologique*).

„Kant und das rumänische Denken"

Cu prilejul comemorării celor două veacuri dela naşterea lui Immanuel Kant, putem să ne dăm mai bine seama de bogăţia şi adîncimea cugetării lui pe lîngă înrîuririle pe care le-a exercitat asupra popoarelor din întreaga lume. Deşi gîndirea lui nu mai corespunde în unele locuri cu progresele cercetării ştiinţifice, totuşi filozofia sa exercită vraja unui adăpost sigur întotdeauna. Folosind propria sa terminologie, s'ar putea spune că filozofia lui Kant este o categorie a priori a cugetării filozofice contemporane („eine kategorie a priori des seitgenössichen philosophischen Denkens").

Cît ne priveşte pe noi Romînii, trebue să amintim că o rază de filozofie kantiană s'a strecurat în ţara noastră tocmai la începutul şcoalei romîneşti.

Ardeleanul Gheorghe Lazăr predă pentru prima oară la şcoala întemeiată de el în 1818 la Bucureşti, Logica şi Metafizica în spirit kantian, înlocuind astfel tratatele lui Condillac.

In acest chip renaşterea noastră culturală se leagă de numele lui Kant.

Alegerea lui Gh. Lazăr în filozofia titanului dela Königsberg a fost bine chibzuită fiindcă o filozofie critică şi raţionalistă, cum era a lui Kant, serveşte temelia culturală şi suplineşte chiar absenţa tradiţiei mai bine decît empirismul şi sensualismul lui Condillac.

După Lazăr o serie de ardeleni, în frunte cu August Treboniu Laurian, Timotei Cipariu şi Simion Bărnuţ au fost influenţaţi de Kant prin scrierile profesorului Krug dela Königsberg. Bărnuţ a folosit chiar idei din filozofia practică a lui Kant în lupta dusă pentru desrobirea Romînilor de dincolo de Carpaţi.

Dar gînditorul romîn cel mai însufleţit de doctrina kantiană, acel care exercita cea mai rodnică influenţă în această direcţie, a fost Titu Maiorescu prin prelegerile pe care le-a ţinut ca profesor la universităţile din Iaşi şi Bucureşti. Activitatea lui Maiorescu în cercul literar al Junimei a sporit şi mai mult extinderea concepţiei kantiane.

Spre deosebire de înaintaşii săi care admirau din Kant mai ales „critica raţiunii practice", Maiorescu era un pasionat al „criticii raţiunii pure în special al capitolului de estetică transcendentală din care făcea însăşi centrul întregei filozofii kantiane. El aduce chiar argumente nouă pentru a susţine aprioritatea şi idealitatea formelor de spaţiu şi timp, invocînd fenomenele de previziune, existenţa precocităţilor în muzică şi matematici, pe lîngă întîmpinarea că ar fi de prisos şi s'ar atrofia conştiinţa omenească în cazul cînd ea s'ar mărgini să oglindească aevea realitatea.

Un alt kantian de marcă este Eminescu, care are o traducere neisbutită din critica raţiunii pure şi care foloseşte idealitatea spaţiului şi timpului în schiţa sa filozofică „Sărmanul Dionis".

Urmaşii lui Maiorescu la catedra universitară împărtăşesc şi ei sistemul lui Kant. Astfel d. P. P. Negulescu dela universitatea din Bucureşti şi d. Marin Ştefănescu dela Cluj se resimt de influenţe kantiane. La fel autorul scrierii de faţă (d. Ioan Petrovici) mărturiseşte că şcolile filozofice de după Kant n'au valoarea filozofiei kantiane.

Cugetarea lui Kant a fructificat apoi gîndirea d-lui C. Rădulescu-Motru, actualul profesor de psihologie dela Universitatea din Bucureşti.

Speculînd asupra noţiunii de unitate aperceptivă a eului, D. C. Rădulescu-Motru a construit concepţia personalismului energetic pe baze kantiane.

Faţă de puternica înrîurire pe care filozofia lui Kant a exercitat-o in cugetarea romînească putem nădăjdui că rostul ei nu este pe deplin încheiat. Resfrîntă în cristalul unei mari personalităţi; filozofia lui Kant

poate fi pentru noi mai mult decît o binefacere ea va fi însăşi Renaşterea noastră spirituală.

(Ioan Petrovici. *Archiv für Geschichte der Philosophie und Soziologie*).

In ce măsură puritanii şi Evreii au contribuit la progresul capitalismului modern?

Sombart şi Max Weber sînt cei mai de seamă dintre economiştii şi sociologii contemporani care au tratat despre influenţa pe care o concepţiunile religioase, au exercitat-o asupra dezvoltării economiei moderne. Este ştiut că după Sombart, principiile şi practica mozaismului are o puternică legătură cu mentalitatea capitalistă; într'o carte cu mult răsunet pe vremuri, „Evreii şi viaţa economică", el a dezvoltat amplu această temă. Pentru Weber concepţia ascetică a vieţii, care stă la baza puritanismului, a contribuit şi dînsa la producerea mentalităţii capitaliste. Istoriceşte teoria acestuia din urmă nu se confirmă. Puritanii au avut partizani din toate clasele sociale şi nu numai din starea de mijloc, care excluşi fiind din funcţiile statului, au trebuit să se dedee unui trafic de valori. Olanda înregistrează o dezvoltare în sens capitalist chiar înainte ca să se fi introdus calvinismul: Calvinismul a putut să stimuleze unele energii individuale, după cum se poate ca el să fi fost îmbrăţişat tocmai de indivizii cei mai energici, capabili de a rezista la suferinţa persecuţiei.

Astfel a putut fi pentru capitalism după expresia lui *Tawney*, doar un „tonic". Deasemeni istoriseşte nici tema lui Sombart nu se poate verifica aşa cum a expus-o. Numai în ceiace priveşte inovaţiile în technica comerţului de mărunţişuri introdusă de Evrei, şi concepţia lor prin excelenţă individualistă a lumii se poate vorbi de elemente specifice evreeşti, care au avut un rol asupra dezvoltării capitalismului. Evreii s'au putut însă adapta mai uşor organizării capitaliste, asigurindu-i succesul, fără a se putea preciza exact partea lor de contribuţie şi cu atît mai puţin să li să atribue paternitatea capitalismului.

(Henri Sée. *Revue historique*).

Funcţionarismul în Rusia sovietică

Presa bolşevică în cursul anului curent s'a ocupat stăruitor de chestiunea aparatului funcţionăresc al sovietelor. Partidul comunist într'una din temele sale a pus chestiunea funcţionarismului, declarînd în rezolvarea sa, că una din datoriile principale ale partidului este aceia de a lupta în contra plăgii pe care o reprezenta concesivitatea aparatului funcţionăresc. In fond această luptă pleacă dela ideia fundamentală a lui Stalin că Rusia sovietică trebue să facă economii şi iar economii.

Aşa cum se prezintă azi aparatul funcţionăresc în Rusia se poate spune că el reprezintă prea mulţi funcţionari, că sînt prea numeroase funcţiile şi întreprinderile şi că regimul controlului peste control a îngreuiat peste măsură bugetul sovietic scoţînd din regimul muncii productive însemnate forţe. In ceiace priveşte numărul mare al întreprinderilor înşuşi bolşevicii recunosc că au împins la exces sistemul burghez. După mărturii oficiale, sînt oraşele în care se găseau 7 până la 8 bănci de comerţ, industrie, comerţ exterior, agricole etc., care ca şi în statul burghez luptau una contra alteia, concurîndu-se. Sistemul raţionalizării vieţii economice a condus pe bolşevici la creiarea unui aparat extraordinar, care să observe şi să supravegheze toate detaliile vieţii sociale. Numai aparatul statistic şi al contabilităţii generale a funcţiunilor economice şi bugetare, cu excepţia celor dela transport, şcoală, sanatate publică şi justiţie, au costat în 1927 suma enormă de 839,973,094 ruble. Numărul funcţionarilor este chiar într'o continuă creştere. De pildă în Moscova dela 48663 în 1923 la 1 Oct. 1926 ajunsese la 103.783. Problema aparatului funcţionăresc ocupă un rol principal în lupta dintre opoziţie şi oficialitate. Cea dintâiu protestează contra rolului politic şi economic al biurocraţiei, socotind acest aparat de stat construit exact după tipul sistemului burghez. Se poate spune chiar că gradul de dezvoltare la care a ajuns biurocraţia actuală rusă, poate fi decisiv pentru soarta regimului sovietic.

(Ellias Hurwicz. *Sozialistische Monatshefte*).

Citarea revistelor

Metoda de lucru în ştiinţa actuală cere din ce în ce mai imperios o orientare cît mai deplină în literatura problemei tratate. Claritatea citatelor, pentru posibilitatea lor de control ca şi uşurinţa întrebuinţării izvoarelor indicate, este deci o datorie de primul ordin. Citarea revistelor oferă însă greutăţi, deoarece multe din ele avînd titluri lungi ele se prescurtează în note în chipurile cele mai variate. Astfel de multe ori o lipsă de claritate în citaţii poate să provină cu totul din alte împrejurări decît lipsa de bună voinţă a autorului. Astăzi în ştiinţa germană sînt patru feluri mai principale de a se cita o revistă. Primul întrebuinţîndu-se numele directorului sau editorului alăturat denumirii principale a revistei, de pildă: *Climets Archiv*, în loc de *Journal du droit international privé* sau *Blasins Zeitschrift* în loc de *Klinische Zeitschrift für chirurgie und Augenheilk...* Al doilea mod constă din indicaţiunea locului de apariţie ca element principal ca *Athenische Mitteilungen* în loc de *Mitteilungen des Deutsches archäol. Instituts in Athen* sau *Plöner Berichte*, în loc de *Forschungsberichte aus d. Biolog. Station zu Plon*. Al treilea dintr'o prescurtare a titlului lăsîndu-se deoparte ceiace pare că este mai puţin de seamă: *Zeitschr. f. Kunstwissenschaft* în loc de *Zeitschrift für Aesthetik und Kunstwissenschaft*, ori *Zeitschrift für hessische Verwaltung* în loc de *Zeitschrift für Staats. u. Gemeinde Verwaltung in Hessen*. Al patrulea este acela în care titlul principal este lăsat deoparte şi se întrebuinţează sub titlul ca Zeitschrift für *Verwaltungsrecht* în loc *Verwaltungsarchiv. Zts. f. Verwaltungsrecht u. Verwaltungsgerichtsbarheit*, etc. Organizarea unei uniformităţi în technica citatelor cît şi publicaţiuni de orientare din ce în ce mai numeroase în publicaţiuni periodice, este o operă care aşteaptă să fie făcută de autorităţile şi de specialiştii în ştiinţa bibliotecară.

(Erich Below. *Zentralblatt für Bibliothekswesen*).

Mişcarea intelectuală în străinătate

Literatură

Joachim Rolland, *Le théâtre comique en France avant le XV siècle*, Edit. de la Revue des études littéraires.

Bibliografie generală a producţiilor scenice subt diferitele lor forme între secolul al XII-lea şi al XV-lea. Cuprinde patru părţi. In prima e analizată opera jongleurilor, apoi aceia a lui Rutebeuf şi Raymond d'Avignon, în a doua e vorba de scrierile în care elementul comic e amestecat cu cel religios; în a 3-a şi a 4-a de teatrul comic din secolul XIII-lea şi XIV-lea.

Marcel Raymond, *L'influence de Ronsard sur la littérature française* (1550 - 1585), Honoré Champion, Paris.

Operă sintetică, care cercetează în producţia poetică franceză din a doua jumatate a secolului al XVI-lea, izvoarele de inspiraţie, ideile şi formele care-şi au originea în opera lui Ronsard.

Romane

Pierre Benoit, *Le roi lépreux*. Albin Michel.

Roman de aventuri în care e vorba de o pseudo princesă din Manitour care face trafic cu antichităţi, conspirînd împotriva dominaţiei britanice. Benoit e un povestitor captivant deşi umorul său e uneori cam greoi.

Claude Farrère, *Cent millions d'or*, E. Flammarion.

Mic roman care aminteşte maniera lui Stevenson şi Kipling deşi are ceva mai francez datorită ironiei autorului.

Edmond Jaloux, *Soleils disparus*, Plon.

Raymond Valtier e un neinsemnat profesor de greacă, care a avut fericirea să fie pentru cîteva luni secretarul reginei Ilyriei, creatură unică, de o inteligenţă rafinată şi de o frumuseţă pură. Trăind aproape de ea, Raymond s'a deprins cu o viziune de fericire pe care nu o va mai regăsi. Şi cînd regina moare asasinată, el rămîne pentru totdeauna dezorientat.

Acest roman în care visul se amalgamează intens cu viaţa e una din cele mai bune opere ale lui Jaloux.

André Doderet, *Voyage aux îles de la société*, Ed. de France.

Carte spirituală în care vedem defilînd sportsmeni fără scrupule, tapeuri, demi-vierges şi găsim imaginea epocii noastre frivole şi interesante, cinice şi sentimentale.

Robert Solomon, *Babel sans femmes*, Edition de France.

Roman puternic din viaţa unei tabere de prizonieri în timpul războiului. Lasă o impresie tragică.

Mişcarea ştiinţifică

H. S. Jennings, *Vie et mort. Hérédité et evolution chez les Organismes unicellulaires*, Nouvelle collection scientifique, F. Alcan.

Profesorul universităţii John Hopkins din Baltimore e un specialist în studiul protozoarelor, celebru prin lucrarea lui: „Incercări şi erori" publicată acum douăzeci de ani.

Opera actuală e mai mult un studiu asupra variaţiei şi eredităţii la organismele unicelulare din punct de vedere fiziologic. Ea conţine multe fapte dar şi consideraţii de biologie generală uneori obscure.

Henry de Varigny, *Essais sur la mort et le sentiment*, F. Alcan.

De Varigny posedă o vastă cultură ştiinţifică reunită cu cultura literară. Cunoscut prin volumul său „Moartea şi biologia", el studiază acum partea psihologică a chestiei.

Capitolele principale sînt: frica de moarte la bolnavi, moartea e dureroasă? graţia morţii, eutanazia.

Augustin Boutaric, *La physique moderne et l'électron*, F. Alcan.

Cuprinde o documentare precisă asupra proprietăţilor şi modurilor de izolare a electronului, a teoriilor electronice şi a aplicaţiilor lor.

COMPILATOR

Bibliografie

Din publicațiile Academiei:

G. I. Brătianu, *Etudes et recherches, Actes des notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du treizième siècle*, ed. Cult. Națională.
I. Nistor, *Răsunetul războiului 1877 în Bucovina și Basarabia.*
Dr. A. Veress, *Păstoritul Ardelenilor în Moldova și țara romînească.*
N. Iorga, *Ultimile scrisori din țară către N. Bălcescu.*
" *Incă un portret al lui Mihai Viteazul.*
" *Informațiuni germane despre Romînia și Basarabia pe la 1870.*
" *Noi acte romînești la Sibiu*
" *Momente istorice.*
St. Meteș, *Contribuții nouă privitoare la familia boierească Buhuș din Moldova.*
C. Giurescu, *Nicolae Mitescu spătarul.*
Alex. Marcu, *V. Alecsandri și Italia.*
Dr. A. Veress, *Note și scrisori Șincaiane.*
P. Poni, *Fapte pentru a servi la descrierea mineralogică a Romîniei.*
I. Lepși, *Studii asupra litoralului Șabla Ecrene.*

Cărți apărute în diferite edituri și tipografii:

Gh. V. Lohan, *Din Limba engleză*, București 1927, 250 lei.
S. Sofronie, *Contribuții la cunoașterea Soc. Națiunilor*, Buc, 1927, lei 90.
D. Merejkowsk, *Julien l'Apostat*, ed. Bossard, Paris.
I. Nisipeanu și I. Geantă, *Viața în studiul Matematicilor*, ed. Cultura Romînească, 1927.
Ioan I. Tatoș, *Comerț de cereale în sistemul cooperatist*, București, 1927.
Dr. Traian Săvulescu, *Die Vegetation Bessarabien*, București, 1927.
Constantinus Balmus, *De Quintiliani Fontibuss Graecis*, Typis Dioecesis Catholicae Iassiensies, MCMXXVII.
N. Georgescu-Tistu, *Actorul Ion Stănescu-Papa*, ed. «Societatea de mîine» Cluj, Prețul 40 lei.
Charles Laugier, *Paludismul în Oltenia, Academia Romînă, Concursul pentru premii*, 1927.
Locot. Sterea Costescu, *Din carnetul unui căpitan*, 1927, Prețul 80 lei.
Horia Petra Petrescu, *Nunta amînată*, Sibiu 1927.

Dr. N. Daniello, *Tuberculoza, dușmanul neamului*, Sibiu 1927.
Alex. Lupeanu-Melin, *Povestiri glumețe*, Sibiu 1927.
Maxim Gorki, *Suflete desnădăjduite*, Biblioteca Minerva ed. Cartea Romînească, Prețul lei 9.
Oscar Wilde, *Parabole*, Biblioteca Minerva ed. Cartea Romînească, Prețul lei 6.
Carl Ewald, *Icoane din viața plantelor și animalelor*, Biblioteca Minerva ed. Cartea Romînească, Prețul lei 6.
P. Constantinescu-Iași, *Istoria artei bizantine*, Iași, 1927, Prețul 120 lei.
Const. P. Crișan, *Cîntarea mîntuirii mele*, Poem în XVIII Psalmi ed. I. Keyla, Moinești, Prețul 44 lei.
Prof. Nicolae Sulica, *O nouă publicație romînească din secolul al XVI-lea: liturghierul diaconului Coresi*, Tîrgu-Mureș, 1927, Prețul 25 lei.
Lucian Costin, *Cîntecele mele*, 1927, Prețul 85 lei.
Simona Basarab, *Robii Pămîntului*, Bibl. «Dimineața» No. 84, Prețul 10 lei.
C. Mureșanu și Bucur Constantinescu, *O mișcare culturală în viața dobrogeană*, Constanța, Prețul 120 lei.
Teodor Bălan, *Hmielov*, «Glasul Bucovinei», Cernăuți.
Ion Steriopol, *Parter Japonez*, Versuri, Sighișoara.
C. I. Balmuș, *Pentru clasicism*, Iași.
N. A. Bogdan, *6 piese cu caracter istoric*, Iași. «Presa Bună», Institut de arte grafice și Editură, 1927, Prețul 150 lei.
Barbu Lăzăreanu, *Umorul lui Hasdeu*, Ed. Adevărul» București, Prețul 80 lei
J. Husková-Flajshansová, *Rumunsti Prosaikové*, Praha, česka Grafická Unie, 1927, Za, Kč 20.
Liviu Marian, *B. P. Hasdeu și M. Eminescu*, Tip. Eparhială, Chișinău, Prețul 15 lei.
Prof. Nicolae Sulica, *O publicație romînească din secolul al XVI-lea*, Tîrgu-Mureș, Prețul 25 lei.
Claudio Isopescó, *La Poesia popolare romena*, Estrattoda «Il Giornale di Pollitica e di Letteratura».
Gheorghe Carp, *Cuvîntul Rostit*, Bibl. Academiei Populare din Constanța.
Dare de seamă a Camerei de Comerț din T. Măgurele.
Ion Munteanu, *Povestea unei stele*, Edit. «Lumea și Țara», Cluj.
E. A. Poulopol și C. G. Vasiliu, *Regimul Presei în Legislațiunea Comparată*, Lei 20.
Latinitas, Congrès de la presse latine, Bucarest 1927.
La Roumanie, Petit guide pour le voyage, Bucarest 1927.
La Presse Roumaine, Congrès de la presse latine, Bucarest 1927.
N. Iorga, *Introduction à la connaissance de la Roumanie et des Roumains*, Bucarest 1927.
Al. Marcu, *V. Alexandri și Italia*, Memoriile secțiunei literate a Academiei Romîne, Cultura Națională, București, 1927.
Gala Galaction, *Noul Testament*, traducere, Inst. Biblic al Bisericei ortodoxe romîne, București, 1927.
Enric Furtună, *Priveliști și Impresii din fuga trenului*, Ed. «Versuri și Proză» Iași, Prețul 40 lei.
Liviu Marian, *Contribuțiuni la istoria literaturii romînești din veacul al XIX-lea* Chișinău, 1927, Prețul 80 lei.
Dan Alecu, *O școală în aer liber*, Constanța, 1927.

Reviste primite la redacție:

Orpheus, No. 4.—Familia 8—9.—Suflet oltenesc No. 5.—Buletinul Camerei de Comerț Turnu Măgurele No. 9.—Revista științelor veterinare No. 6—8.—Cîmpul, No. 15—17. Adevărul Literar, No. 348—359.—Romînia militară, No. 6—9.— Mărgăritare Basarabene No. 1.—Revue internationale du

Travail, No. 2—3.—Convorbiri literare, Maiu-August.—Mercure de France, No. 699—704.—Transilvania, No. 8—9.—La Revue mondiale, No. 17.—Universul literar, No. 31—46.—Arhiv für Landeskunde der Bukovina No. 1.—Clopotul, No. 9.—Cuvîntul Nostru No 5—7.—La Nouvelle Revue française No. 167—169.— Ateneul Cultural No. 3.—Grafica Romînă No. 53-54-55-56.—Lamura, No. 6—8.—Sănătatea Publică No. 4.—Cultura Poporului No. 205.—Natura, No. 8.—Revista Filologică No. 1—2.—Revista Funcționarilor publici, No. 7—8.—Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Timișoara No. 5.—Vlăsia, No. 22.—Viața literară, No. 57—58. Ardealul teatral și artistic No. 2—3.—Șezătoarea No. 7—8.—Viața agricolă, No. 13—19.—Societatea de mîine, No. 31—43.— Bulletin de la section d'informations—Institut International de coopération intellectuelle, Mai-Juin 1927.—Presa Sanitară No. 131.—Democrația No. 7-8.—Noua revistă bisericească No. 13.—Zorile, No. 9.—Brazda, No. 5.—Falanga, No. 26.—Bulet. Inst. de literatură 1923, No 25-35.—Ideia No. 3-4.—Gîndirea No. 7-10.—Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț No. 7-9.—Solia Moldovei No. 10-11.—Biserica ortodoxă-romînă, No. 7-9.—Infrățirea romînească, No. 10—24.—Foaia tinerimei, No. 13—20.—Gîndul nostru No. 7—8.—Democrația No. 10.— Glasul minorităților, No. 8—9.—Ritmul vremii, No. 8—9.—Revista generală a învățămîntului, No. 7—8.—Correspondance économique roumaine, No. 4—7.—Peninsula Balcanica No. 3—4.—Résumé mensuel des travaux de la Société des nations, No. 7—8.—Biruința No. 7, 8, 9.—

Tabla de Materie

a

VOLUMULUI LXXI

(Anul XIX, Numerele 8 și 9).

I. Literatură

II. Studii.—Articoale.—Scrisori din țară și din străinătate

III. Cronici

IV. Miscellanea

V. Recenzii

VI. Revista Revistelor

Pentru Autori

Se aduce la cunoştinţa autorilor că manuscrisele primite la redacţie, nu se înapoiază; în schimb, acei autori ale căror lucrări urmează să se publice în revistă, vor fi înştiinţaţi, despre aceasta cel mult într'o lună dela data primirii manuscrisului.

Redacţia îşi rezervă dreptul să tipărească articolele cînd va crede de cuviinţă, conducîndu-se numai după consideraţii tehnice şi editoriale.

Odată cu trimiterea manuscrisului, autorii sînt rugaţi să ne comunice şi onorarul dorit; în caz contrar, acesta se va fixa de către Direcţiunea Revistei.

Autorilor care nu locuesc în Iaşi nu li se pot trimite corecturile şi prin urmare sînt rugaţi să-şi redacteze manuscrisele definitiv şi citeţ.

Pentru tot ceiace priveşte redacţia: manuscrise, reviste, ziare, cărţi etc., a se adresa la **Redacţia Revistei „Viaţa Romînească", strada Alecsandri, Iaşi.**

Viaţa Romînească

Viaţa Romînească

Revistă literară şi ştiinţifică

VOLUMUL LXXII

ANUL XIX

IAŞI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ŞI EDITURA
VIAŢA ROMÎNEASCĂ
1927

Pagini răzleţe

Monografie

De-alungul zidului bătrîn de piatră care împrejmueşte casa mare şi veche, coboară o stradă povîrnită. Pe aici trăsuri nu se prea încumetă şi strada asta are, pe o singură parte, un fel de trotoar îngust, cu trepte largi. Cînd porneşti la vale cu oarecare avînt, din două în două clipe pămîntul îţi scapă de subt picior şi primeşti de jos în sus cîte o izbitură: înseamnă că ai coborît o treaptă. După cîteva minute de mers îţi dai seama de binefacerile treptelor... parcă te-a bătut cineva cu un maiu la glezne.

Din capătul de jos al străzii, ce se pierde în vale ca într'o pîlnie, se ridică la ceasurile de biurou şi de magazin, băeţi şi fete cu haine curăţele, cu încălţăminte fragile, dar cu obrazuri şi coafuri conforme celor din urmă cerinţe ale modei. Tot din valea aceasta se urcă spre grădinile şi ogrăzile oamenilor, la orice ceas, cu aluri deosebite, purcei de felurite rase şi dimensiuni.

Dar, cronometric şi misterios, apare zilnic măgarul Martin. Il vezi schiţîndu-şi profilul lungăreţ şi urechile simbolice în aerul limpede al unei dimineţi de primăvară şi nu poţi şti niciodată de unde s'a ivit. Porneşte apoi la deal, pe Sărărie, în pas cuminte şi uniform. Incearcă cea dintăiu portiţă la dreapta şi, dacă izbuteşte s'o deschidă, intră şi nu se mai opreşte pănă în grădiniţa cu flori. Aici se ocupă cu răsadurile mărunte şi fragede. Din vreme în vreme înalţă capul; în colţul gurii atîrnă, uitat o clipă, un flox abia înfrunzit, cu rădăcioara albă ca de fildeş lăsată în afară. Printre gra-

tiile ruginite ale unui grilaj de fier se zărește, în grădina mare din vale, verdeață exuberantă și învălmășită. O adiere umedă de ierburi proaspete e adusă de jocul schimbător al vîntului. Și atunci flox și rozetă, pansele și ochiul-boului, pierd dintr'o dată orice gust, pe cînd iarba încărcată de rouă, depărtată și îngrădită, devine în clipa aceia singurul preț al vieții. Până la urmă ispita e prea mare. Cu aer plictisit, ca să nu se bage de seamă că e mînat de aprigă dorință, Martin pornește spre grădina din vale. Dar, ca întotdeauna, calea dorinței e tăiată de o arătare ciudată, neagră, deșirată, cu o creangă groasă de copac, nelipsită în labele de dinainte, crescută poate chiar acolo. Arătarea are și un glas urît, care face numai într'un fel:—Ho, boală! Cu asta vrea să spue, se vede, că la iarbă nu-i voe.

Măgarul se întoarce liniștit din drum. Nu trădează prin nimic sfîșierea renunțării. Incepe iar să zmulgă delicat cîte un răsad, chiar cînd arătarea se îndreaptă cu pași repezi spre el. Cînd glasul uricios sună prea aproape, Martin tremură nervos dintr'o ureche și mai zmulge o rozetă colorată ușurel cu verde. Iar cînd grădinarul negru și deșirat îl lovește cu ciomagul peste spate, Martin se hotărăște definitiv să rămîe și, schițînd un pas lateral, se înțepenește bine în stratul cu pansele. Grădinarul îl înșfacă atunci de coapse, îl întoarce spre portiță și cu mult alaiu îl dă afară, în stradă. Lîngă poartă măgărușul rămîne nemișcat, ca o imensă jucărie de lemn cu resortul stricat. După cîteva clipe de reculegere scutură o dojană din cap și pornește demn mai departe.

Așa trece Martin pe lîngă multe grădini bine închise și doar printre zăbrele aruncă priviri pline de rîvnă. Ici o măreață tufă de leuștean, căutată și îngrijită zilnic cu mare dragoste de stăpînul grădinii, se ridică aromată și viguroasă printre trandafiri și crini netrebnici. Colo straturi tăiate după planuri din străinătăți, în perfectă simetrie, se conturează în catifeaua verde a unui gazon desăvîrșit.

— Fleacuri! gîndește Martin, poposind o clipă. Ce-atîtea mofturi? Doar iarba-i mai acătării...

Cît despre trandafirii *grimpanți*, meniți să îmbrace pergola de rigoare din plan, Martin are un profund dispreț: numai spini și frunze tari, iar florile—lîncedă mîncare!

După aceste coprinzătoare considerații, măgarul cotește la stînga și printr'o străduță tăcută răsare într'un cartier binecuvîntat. Străzi mici, pietruite cu pietre neregulate, tae povîrnișul repede al unui deal și dau neașteptat din una în alta, ca niște șuvițe neliniștite de ape, ca o rețea de cărări bătute după nevoile drumeților, străine de orice disciplină rece și convențională. Cotiturile dau la iveală neașteptate priveliști în larg: culmea dreaptă a Ciricului, cu copaci înșiruiți rar pe zare, ca într'un desen copilăresc, masivul pietros, înălbăstrit de depărtări al Repedei, silueta răzleață și zveltă a Cetățuei.

In încîlcirea străzilor mărunte te învălue un aer dulce și potolit, care-ți mînă gîndurile departe, îndărăt—în vremuri. Casele cu grădini bătrîne, zaplazurile înalte, catifelate de mușchi, aurite de licheni, zidurile tainice și dărăpănate, liniștea de vrajă care domnește netulburată, toate sînt ca din altă lume. In case parcă nu trăește nimeni, grădinile trimet foșnete ușoare și neprecise, pas de om răsună arare, se aude cine știe de unde și pare oricînd o minune prin acele locuri. Pe acolo urcă fără treabă Martin, purtat de vagi reminiscențe, lăsate poate în sînge de vre-un strămoș care tot așa, urca odinioară cu poveri grele în spate, străzile pietroase ori podite, tăcute și încîlcite ale Stambulului.

Pe la mijlocul dimineții Martin e oaspetele copiilor dintr'o stradă cu viață potolită de sat. Broderii de troscot mărunțel conturează fiecare piatră; nalbă pitică, cu frunza rotundă, verde-întunecată, se așterne în covor neîntrerupt pe locul larg dintre garduri și trotoar. După ce scapă de prietinia zgomotoasă a copiilor, măgarul ocolește puțin și se oprește într'un colț mai liniștit, în dreptul unei căsuțe la stradă. Aici așteaptă un timp anumit, prescris de tainice socoteli, apoi, fără să se fi întîmplat nimic, pornește mai departe. Cine știe cînd, poate în anul trecut, poate mai demult, la casa asta mosafirul cu urechi lungi și caracter enigmatic, va fi fost bine primit și cinstit cu bunătăți. Prin ochii indiferenți și posomoriți ai măgarului trece parcă o vedenie de mînă mică, de pîne albă și de zahăr. Dar de multă vreme acum fereastra și ușa sînt zăvorite și mute.

Rătăcind mereu, cu gîndul dus departe, Martin se trezește deodată în lume. Prin mijlocul drumului trăsuri și căruțe trec ho-

dorogind supărător pe pietre. Vizitii înjură, sirenele automobilelor te fac să tresari, tramvaele scîrţie strident la întorsături şi clopotul lor sună a spaimă. Pe trotoar oameni de tot felul trec la deal şi la vale. Măgăruşul e intimidat, măgăruşul e ameţit. O lege sfîntă nu-l lasă însă să arate nimic din tulburările lăuntrice şi cu o încordare supremă a voinţii îşi urmează drumul, liniştit şi nepăsător în aparenţă. In dreptul chioşcului de ziare e un petec de umbră. Martin poposeşte. Domnul Clemente, chioşcarul, om cumpătat în vorbe, în fapte şi'n mişcări, purtînd cu modestie un cap napoleonian, a scos în stradă — după obiceiu — o planşă cu anunţuri senzaţionale, politice şi de tot felul, şi a agăţat-o de stîlpul electric. Afişele, lipite după o reţetă casnică, cu aluat, s'au desprins puţin şi prin cîte un colţ fîlfîe uşurel în vînt. Martin a rămas înţepenit drept în faţa lor. Agitaţia tîrgului i-a stîrnit nervii, şi stăpînirea de care a dat dovadă i-a mărit şi mai mult freamătul interior. Şi deodată, într'un acces neexplicabil—ca un capriciu uman, care are totuşi adînci şi binecuvîntate motive—măgăruşul începe să rupă cu îndîrjire afişele cu „Scandalul dela Cameră, „Groaznicul accident de automobil", „Drama amoroasă dela Nicolina" şi celelalte anunţuri, alcătuite pentru a lăsa gura cetitorului apă.

Foşnetul repetat al hîrtiei rupte trezeşte dintr'o scurtă visare pe domnul Clemente şi-l face să iasă cu pas domol în uşa chioşcului. Vede dezastrul, se întoarce înăuntru tot aşa de domol—cunoaşte el doar prea bine perseverenţa dobitocului—şi iese iar, dosind ceva la spate. Domnul Clemente se apropie blînd de Martin şi, fără veste, începe să-l lovească cu un lemn, apărut ca prin farmec în mîna lui grăsuţă şi albă. Din spinarea sură a măgarului ese fum. Şi în această grea împrejurare, Martin sacrifică demnităţii cîteva clipe de înţepenire stoică. Mestecînd apoi rar ultima tartină de hîrtie unsă cu aluat, se îndepărtează mulţumit că şi-a arătat dezaprobarea pentru mărunţişurile care tulbură biata viaţă omenească.

Aşa hoinăreşte măgarul Martin ziua întreagă, cunoscut prin cele mai neaşteptate regiuni ale tîrgului. Ai crede că n'are nici rost, nici stăpîn. Totuşi în deseară o ia hotărît pe drumuri de întoarcere, pe care le schimbă după capriciul zilei, dar care îl scot oricum pe deluţul unde s'a profilat în contururi tari dimineaţa. In

amurgul îndulcit de umbre pare şi el o umbră nehotărîtă şi ciudată.

Oamenii au dispărut de pe drum. E ceasul mesei de seară, e clipa de linişte a firii. Un picurat rar se deosebeşte în apropiere. In zidul vechi a rămas uitată o cişmea de demult. Instalaţia nouă de apă a scos-o din întrebuinţare. Larma şi veselia din preajma ei au amuţit de ani. Odinioară—la ceasul acesta—o lume de apari de profesie se întîlneau aici cu slujnice bătrîne şi hărţăgoase, care aveau lege că la cişmea trebue să se sfădească, ori cu fete pentru care adusul apei era cel mai minunat prilej de întîlniri întîmplătoare ori premeditate. Acum stăpîneşte tăcerea. Prin caneaua stricată, picături rare picură zi şi noapte venind pe subt pămînt, de cine ştie unde, dintr'un izvor aproape secat, din dealul Ciricului.

Deasupra zidului, peste creasta lui încununată de ierburi şi de sulfine, se lasă moale crengi de salcîm înflorite. Pănă departe în vale, din toate grădinile, salcîmi încărcaţi de floare îşi apleacă ramurile peste zaplazuri, ca o ninsoare îmbălsămată. Căsuţele de mahala, ce se pierd în fundul văii, sau răsar prinse pe colina ce închide valea de către apus, se îneacă toate în dantelarea somptuoasă a florilor de salcîm. Toată priveliştea e albă,—nu albul hîrtiei, uscat şi uniform, nici albul ninsorii, rece şi cristalizat—ci un alb cald de ivoriu, mai moale şi mai nuanţat încă, albul ţăsutului viu de floare, fermecător şi incomparabil.

Umbra măgarului stă în nemişcare cîtva timp. Il frămîntă gînduri? E în contemplarea serii, a cărei vrajă mişcă resorturi neştiute?

In anii lui tineri, la ceasul acesta măgarul îşi striga cu aprindere aspiraţiile multiple şi complexe. Dar niciodată glas de tovarăşă înţelegătoare nu i-a răspuns de prin apropiere şi, de la o vreme înţeleptul animal n'a mai cheltuit în clamări aprige o energie inutilă. Discret şi rezervat, măgarul nu mai păstrează din ritualul tinereţii decît oprirea de cîteva clipe în desăvîrşită nemişcare, sus, în capătul străzii. Se lasă apoi încet la vale şi fantoma lui sură se mistue uşor, se distramă ca un fum în umbrele amurgului.

In primăvară

— Mie îmi zice „Drăguţa".

Oprită în mijlocul drumului plin de soare, sus, la Capu-Dealului, o fată cu păr bălaiu strîns în două codiţe naive, îmi dă-

rueşte din lumina tinereţii ei proaspete, răspunzînd prietinoasă la întrebările mele. Ochii verzi, înguşti, zîmbesc ca un izvor în soare. Faţa e prelungă şi gingaşă, iar pieliţa albă are nepoftiţii musafiri hazlii—pistruii.

— Mie îmi zice „Drăguţa", mă lămureşte ea senină, cînd pentru răspunsurile ei cuminţi am vrut să-i am numele în amintire.

— Bine, dar din botez cum îţi zice.

— Păi, Drăguţa îmi zice din botez.

— Drăguţa...? Din botez?

Fata rămîne o vreme tăcută. Priveşte spre zare, cu ochi îngînduraţi fără veste. O împresoară taine.

— Pe mine m'o botezat un flăcău...

— Şi frumos nume ţi-a pus... Drăguţa!

— Da... El o vrut s'o eie pe maică-mea...

Vechea întîmplare, chemată de vorbele simple ale fetei, trăeşte din nou în preajma noastră, fără amănunte, fără contururi precise. Undele pornite dintr'un zbucium demult potolit, ca şi palpitările sufletelor celor morţi, nu se pierd cu totul. Subtila lor esenţă n'o poţi crede supusă distrugerii. Invizibile vibrări—adese nelămurit simţite—gravitează mereu aproape de fărîma de pămînt de unde au pornit, fără să se poată depărta, spăimîntate parcă de drumurile pustii ale nesfîrşitului.

— Şi... flăcăul acela... ce s'a făcut cu el?

— O murit... o murit demult. Eu nu-l ţin minte.

Drăguţa tace iar. Genele-i tremură de cîteva ori. Amintirea dragostei nefericite de atunci, primeşte o tîrzie şi curată îndurerare. Vîntul trece uşor prin crengi neînmugurite, şi ne atinge într'o mîngîere obrajii.

— Apăi, buna sara!—îmi spune zîmbind iarăşi Drăguţa şi porneşte vioae pe drumul alb spre pădurea Mînzeştilor.

Mersul ei e simplu şi desăvîrşit. Trupul, neîmplinit încă, e în clipa rară cînd abia a pierdut stîngăcia de fetiţă. Fără asprimi, dar şi fără prea bogate contururi, e asemeni unui lujer de floare plin de sevă. Ca o scăpărare de fulger farmecul gracil se va pierde mine în plinul tinereţii.

Soarele roş şi mare cade după orizont. In urma lui au încremenit cîmpurile singure, cerul larg,—şi pădurea, în aşteptarea vibrantă a vieţii.

Fata s'a dus demult. Sprintenă şi iute, abia se mai zăreşte, cît o păpuşă, departe, pe drumul cotit.

Un capăt de creangă se mişcă, aproape. O pasăre începe prelung cîntec de sară—poate cel dintăiu al primăverii acesteia.

De departe, de jur împrejur, se ridică fum vînăt, împînzind zările. Ard prin ogrăzi şi prin vii uscăturile iernii. O pîlpîire limpede de pară străluceşte brusc într'un loc, din învăluirea de fum... alta mai aproape, altele mai mici, departe tare, ca nişte ochi ai primăverii, care se deschid în înserare, copilăroşi şi plini de neastîmpăr. Tîrziu, glas de om răsună, neaşteptat şi grozav de stingher, din vale.

Cărăbuşi

Soare şi căldură timpurie. In liniştea după-amiezii se aude numai huruitul metalic al unui scripete dela o casă care se zideşte. Lucrătorii, moleşiţi încă de odihna prînzului, îşi mişcă agale în lumină siluetele tăcute.

Scînteuţe grăbite, cu portul asemene firelor tinere de iarbă, ridică pe cozi subţiri cîte un potir abia urzit, verde pe din afară, atins uşor cu galbăn pe dinăuntru,—o intenţie de floare. E parcă cea dintăiu din multele încercări, pe care le-a semănat natura în drumul spre desăvîrşita lalea de grădină.

Cu ochi comici, plini de o grijă omenească, găinile fug mărunt prin iarbă, în direcţii brusc schimbate şi prind din zbor cărăbuşi trufanda. Gîndacii stîngaci se scutură cu greu de somnul lung pe care l'au dormit în tainiţele umede ale pămîntului. Cu dibuiri greoae îşi încearcă elasticitatea aripelor şi, ameţiţi, se lovesc de trunchiurile copacilor. Minunea aerului necuprins şi a soarelui, a ierburilor crude şi a frunzelor abia desfăcute din lacul aromat al mugurilor, îi înebuneşte de voluptate. Puterea de viaţă, îngrămădită zi cu zi în trupurile lor întemniţate atîta vreme, izbucneşte acum fără stavilă, ca spuma unui vin generos şi se revarsă în cîteva zile într'o risipă nebună, până la sleire.

Insereaza. Deasupra merilor în floare alunecă lin o lună neîntreagă, străvezie ca o părere de nour. In livadă liniştea cade mai plină, materială parcă, răcoroasă şi umedă. Găinile s'au dus la culcare, doborîte de cina nouă şi îmbelşugată. In clipa cînd pleoapele lor galbene se închid grele, liliecii deschid ochii mici, exploratori nesiguri şi timizi în cuprinsul înserării. Pliuri moi de umbră,

rupte din negura învăluitoare, zburătoarele mute ale întunericului tae fantomatic văzduhul, percep cu tainice simţuri obstacolele şi atingerile şi prind fără greş cărăbuşi zăpăciţi.

Sfincşi inconştienţi, ori naive vietăţi pentru care prăpădul aproapelui e o aventură depărtată şi imposibilă, cărăbuşii ies mereu, la nesfîrşire. Desfac aripi de gaz tremurător de subt solzi grei de cafea prăjită, se învălmăşesc lacomi de viaţă printre frunzele abia desfoiate şi pregătesc odrasle fără număr pentru neînţelesul trai de întuneric şi de amorţire, ori pradă binecuvîntată pentru păsările şi liliecii primăverilor care vor să vie.

In lunca Moldovei.

Subt cerul fără culoare al după-amiezii de vară, Moldova curge alene, asemene ei însăşi, cît cuprinzi cu ochii. Obosită de întîmplările tainice ale nopţii, de jocul nebun cu soarele şi cu toanele dimineţii, apa îşi gustă acum clipa de răgaz, cînd şi-a îngăduit să fie leneşă, uniformă, banală.

— Nu voiu avea emoţii, îmi zic, păşind rar prin prundul sonor. Mă odihnesc puţin şi apoi plec aiurea.

Cu gîndul acesta mă opresc subt o salcie.

Moldova, bătută în plin de soare, alunecă în valuri domolite, cu faţa nedecisă ca a cerului. Valurile clipotesc la început tot într'un fel, dar—dela o vreme, în liniştea de planetă nelocuită—susurul moale al apei începe să capete discrete modulaţii. Auzul, tot mai treaz, caută să cunoască fiecare vibraţie nouă. Vag şi depărtat prinzi sbuciumul valurilor de cine ştie unde, din susul apei. Un clipotit mărunţel şi argintiu cîntă aproape, subt mal, unde la o palmă în adînc se zăresc, curate, pietricele rotunde. A spaimă stăpînită, de către larg se alungă volbura apei, în jurul unei sălcii răsturnate, cu rădăcinile ciotoroase împrăştiate în sus.

Au trecut ceasuri şi mă găsesc cu mirare în acelaşi loc. Fermecătoarea m'a minţit încă odată. In valurile palide, cu prea fine nuanţe, apa grea de vrajă are puterea ei de totdeauna.

De la o vreme soarele trimite raze mai dulci. Vietăţi de tot felul se ivesc din mai multe părţi deodată. De către pod, în unda plină, a răsărit o droae de băeţi. Fericiţi de goliciunea lor şi de mîngîerea apei fac zarvă mare, se stropesc, se alungă, se lasă afund. Mai la vale o ceată de femei, ca să scurteze drumul pe

pod, şi-au sumes fustele şi au pornit prin vad, pe unde ştiu ele că nu e prea adînc. Dar apa înşelătoare se schimbă în fiecare zi şi iată-le nevoite acum să-şi ridice fustele până la subsuori. Pentru gloata băeţilor mici, întîmplarea aceasta e numai un prilej de glume. Mulţi şi la largul lor în sforul apei, ei rîd cu hohote, spun în gura mare, fără pic de sfială, lucruri indecente şi aruncă priviri de sfruntare înspre mal, cătră martorii nechemaţi ai vitejiei lor.

Femeile, încruntate, păşesc în silă prin apă, bodogănesc hărţăgoase între ele şi cîte una ridică glas de ocară împotriva băeţilor—prea nevrîstnici, pentruca obrăzniciile lor să poată lăsa vre-o îndoială ademenitoare.

Nu departe de mărunta zarvă omenească, într'un cot lin al rîului, străveziu şi verde ca un lac, un stol de gîşte îşi alunecă în calm desăvîrşit siluetele pure. Lopeţile picioarelor portocalii, întinse oblic spre coadă, se văd lămurit în cristalul tremurător. Venite numai pentru plăcerea unui înot uşor, îndată ce ajung mai la vale, aproape de sbuciumul cel mare al undelor, se urcă una după alta pe mal şi se pierd numai decît în păduricea de sălcii de deasupra. Dar, după puţină vreme, din capătul de la deal al păduricii, cîrdul de gîşte apare iar, în mers legănat. Una după alta coboară malul nisipos, se lasă uşor pe apă şi, triremă de argint, complectează flota minusculă care pluteşte maestos la vale.

Femeile au trecut rîul subt ploaia de glume şi de obrăznicii ale băeţilor. Şi-au îndreptat hainele şi, reintrînd în demnitatea lor de gospodine, îşi urmează apăsat drumul cătră casă. Băeţii s'au săturat şi ei de scaldă şi s'au făcut nevăzuţi...

Dintr'un tufăriş verde-cenuşiu, cu frunzişoare mărunte ca ale tamarisului, se iveşte în curînd o droae de băeţaşi—înotătorii guralivi de mai înainte—îmbrăcaţi acum cu cămăşi cuminţi de cînepă, cu iţari strîmţi şi tare cuviincioşi, de acelaşi culoare. Merg grămăgioară, spăsiţi şi, cu glas copilăresc, spun „bună sara" drumeţilor întîlniţi în cale.

Soarele se coboară mereu şi priveliştea se înoeşte la fiecare clipă. In limpezimea cerului, deasupra Moldovei fără veste mai fremătătoare, un lar de omăt, cu aripi lungi şi arcuite—unelte minunate—taie repede văzduhul. De subt mal un pescăruş bizar, cu capul mare şi trup prea mic, îmbrăcat în sclipiri vii de curcubeu,

atinge faţa apei, ca o săgeată. In prundul umed, graţioase codobaturi măsoară timpul cu repezi pendulări de coadă.

Din cer picură în unda mişcătoare safire, ce se topesc numai decît şi albăstresc val după val. Albastrul păleşte, alunecă pe apă şi nici nu simţi cînd s'a pierdut într'un cenuşiu diafan, în care nestimate de tot felul îşi joacă răsfrîngerile nestatornice. Toată splendoarea asfinţitului, înmărmurită pe cer, se însufleţeşte jos în mătasa moale, grea şi fluidă a apei. Pe luciul, pustiu acum, din rada giştelor, luminile topazului tremură în solzi răsleţi de aur, focuri de rubine scinteiază împrăştiat şi, mai tîrziu, pe toată faţa apei se alungă ametiste.

Departe, peste lărgimea văii, podul destinde în văzduh filigranul lui fragil, poleit de soare. Ţi se pare că are să se frîngă subt greutatea cirezilor de vite albe şi roşii care, în procesiune nesfîrşită, tăcută şi înţeleaptă, trec spre sate şi conacuri, învăluite în fumul focurilor de sară.

Pe ape şi pe cer se revarsă, ca o infiorare, cea dintăiu pală de umbră. Odată cu soarele s'au pierdut în urzeala sură a amurgului şi gîzele nenumărate, care toată ziua au vibrat în lumină. Cătră apus, în licăriri limpezi de ghiaţă, se aprinde stingher luceafărul. Păşunele răsuflă larg răcoare umedă. Un pîlc de vrăbii se ridică în foşnet şuşuitor de aripi şi se pierde fără urmă, parcă s'ar disträma fum, în frunzişul unui cireş. Intr'o învălmăşeală aparentă, ce ascunde o strategie rînduită după legi străbune, şi-au luat în stăpînire adăpostul de noapte. S'a prins fiecare cu cîrlige mici de cîte o crenguţă şi nici o frunză nu se mai clatină. Copacul cu povara lui măruntă, numeroasă şi vie, pare o fantasmă încremenită. Liniştea cea mare, care desparte ziua de noaptea adevărată, e ruptă într'un tîrziu de zborul unui stol de ciori, care trec din lanuri spre pădure.

Noaptea vine şi apele rămîn singure. Oaspeţi deosebiţi şi întîmplători trec şi vor trece încă. Dar pasul lor se şterge fără urmă în pulberea vremii şi într'o zi apele vor curge iar prin largi singurătăţi, ca în străvechi timpuri cînd, tumultoase, zvoneau deşteptarea unui pămînt tînăr şi sălbatic, dezrobit abia de subt gheţuri nesfîrşite, neatins încă de picior de om.

Lucia Mantu

Necker asupra opiniei publice

Oraşul Geneva e de curînd iarăşi celebru ca centru al Ligii Naţiunilor, care pune un mare semn de întrebare pentru viitoarea istorie universală.

Căci istoria a devenit cu adevărat universală abia prin războiul mondial mai mult decît prin comerţul şi economia mondială, deşi toate aceste denumiri se raportă la întreg globul.

După ce juristul teolog Caulvin (Calvinus), prin reforma lui teocratică, i-a imprimat marca de „Romă a protestantismului", Geneva a ajuns la o deosebită însemnătate în istoria europeană, prin trei evenimente, nu fără legătură cu acest mare fapt:

1. Prin continua influenţă pe care ortodoxia calvinistă genevează a avut-o asupra Scoţiei şi prin Scoţia asupra puritanismului englez, deci asupra revoluţiei puritane, prima mare revoluţie împotriva monarhiei absolute, în care a căzut capul unui rege.

2. Ca loc de naştere al lui Jean Jacques Rousseau, acel om straniu, şi spirit exaltat, care într'o epocă raţionalistă a stîrnit în lume o furtună greu de explicat azi, prin acuzările lui pasionate, eloquente şi poetice împotriva unei civilizaţii care dacă facem abstracţie de imoralitatea vieţii de curte şi a unei părţi neînsemnate din aristocraţie, ne apare azi aproape de o copilărească nevinovăţie cînd o comparăm cu acea în mijlocul căreia trăim acum, după cataclismul revoluţiilor şi al războaielor. Doctrina politică a lui Rousseau avea în vedere o comunitate urbană, liberă şi suverană, asemenea Genevei sau cetăţilor vechii Hellade şi ea a devenit totuşi, catehismul oamenilor politici care înainte de existenţa căilor ferate şi a telegrafelor, necum a telefoanelor şi automobilelor, voiau să guverneze din Paris, întreaga Franţă.

Aşa de ciudat se încrucişează evoluţia ideilor cu acea a lucrurilor reale, cu deosebire a stărilor politice!

3. Douăzeci de ani după Rousseau s'a născut în aceiaşi Genevă, Jacques Necker, fiul unui profesor de origină germană.

Chiar dacă acestui burghez, îmbogăţit în comerţ nu i-ar fi fost dat să joace un mare rol istoric ca director general al finanţelor zdruncinate ale lui Ludovic al XVI, ca gînditor şi scriitor, numele lui ar fi rămas totuşi gravat în analele secolului al XVIII. Ministru de trei ori numit şi de trei ori îndepărtat, Necker a intervenit cu tărie în cursul evenimentelor, atunci cînd, puţin după a doua sa chemare în minister, a realizat „Le dédoublement du Tiers", dublarea reprezentanţilor stării a III-a, refuzînd cu bărbăţie să facă din adunarea naţională constituită o revenire reacţionară la vechile state generale. In firea acestui om, era ceva aspru şi sever, care aminteşte puritanismul patriei şi confesiunii sale.

Necker poate fi considerat ca primul, care a apreciat opinia publică, drept unul din factorii puternici ai politicii. [1]

In fiecare din scrierile lui, începînd cu „Sur la législation et le commerce des grains" (1775), care a avut 20 de ediţii, „Mémoires présentés au Roi" 1778, celebrul „Compte rendu" din 1781, până la „Dernières vues de la politique et des finances, offertes à la Nation française" din An. X, 1802, tipărită doi ani înaintea morţii sale, Necker n'a încetat de a scoate la lumină, în forme variate, însemnătatea opiniei publice ca un foarte însemnat produs al vremii sale şi a arăta cum ea s'a manifestat cu deosebire în Franţa, la curte, în palate, ba chiar în cea mai umilă casă, înaintea revoluţiei, în revoluţie, după revoluţie, până ce în sfîrşit, cînd cezarismul şi-a dezvăluit faţa lui de Meduză, ea s'a găsit în patria lui adoptivă „fără conducător şi fără putere".

In Anglia, dimpotrivă, opinia publică e după dînsul întreţinută, îmboldită şi a ajuns aproape stăpîna spiritelor, prin libertatea presei. La început, Necker nu a dat îndeajuns atenţie raportului opiniei publice cu presa, care în Paris şi în unele oraşe din provincie a devenit puternică deabia în timpul revoluţiei şi prin ea, considerind opinia publică ca un conglomerat care se desvoltă succesiv prin fapte trăite şi evoluţia lor, prin unii cugetători, prin literatură, dezbateri, conversaţii, scrisori, cuvîntări publice, devenind suggestie, imitaţie, contagiune.

Am rezumat în următoarele douăzeci de propoziţii, scoase din operele complecte ale lui Necker, chipul cum caracterizează el opinia publică, pomenind numai pentru unele izvorul particular, atunci cînd însămnătatea acestora mi s'a părut sporită prin momentul istoric.

Punctele de vedere din care Necker a considerat opinia publică şi trăsăturile ei pe care le-a observat şi le-a scos în relief sînt următoarele:

1. Tăria ei, în comparaţie cu acea a legii, datorită omniprezenţei şi întinderii dominaţiei sale.

1 Tönnies, Kritik der öffentlichen Meinung, Berlin, 1923, p. 374.

2. Caracterul său mai raţional în comparaţie cu acel al legii; opinia publică fiind rezultatul gîndirii naţiunilor şi secolelor, legea fiind uneori produsul unui singur om, supus greşelii.

3. Acţiunea ei particulară în sînul monarhiilor, fiindcă aici membrii societăţii sînt fără putere politică şi toate forţele lor sînt consacrate opiniei.

4. Opinia publică poate fi comparată cu un tribunal care dispune în chip suveran asupra mijloacelor de consideraţie sau de dispreţ.

5. Puterea opiniei publice uneori binefăcătoare, are altădată o influenţă vătămătoare prin lipsă de măsură, violenţă, exagerare, acţiunea ei depăşind uneori intenţiile.

6. Opinia publică lucrează după cît se pare, tocmai prin lipsa ei de măsură, asupra moravurilor. (Essai 1775).

7. Oamenii răi caută să împiedice şi să zugrume opinia publică. Ea are totuşi cu dînsa, dreptatea şi adevărul (Compte rendu 1781).

8. Opinia publică se formează încet, omul de stat trebue să aştepte cu răbdare judecata ei şi să recunoască în aceasta aprobarea tacită a poporului.

9. Intemeierea tribunalului opiniei publice s'a săvîrşit deabia în vremile mai recente. Odinioară evoluţia ei era împiedicată de luptele de partid, mai tîrziu de autoritatea exclusivă a regelui, în timpul Regenţii (1715-1723) de indiferenţă, de uşurinţa şi corupţia moravurilor. După aceia numai, opinia publică a ajuns o putere căreia i se supun şi principii.

10. In alte ţări, subt alte stăpîniri, puterea opiniei publice este mult mai mică: *a*) Acolo unde e despotism, totul depinde de principe, *b*) Republica favorizează vederi individuale şi deosebite, *c*) în ţările meridionale, oamenii sînt prea supuşi simţurilor ca să pună mare preţ pe opinie.

11. Faptul că opinia publică s'a dezvoltat tocmai în Franţa, cu cea mai mare putere, se explică prin spiritul de sociabilitate a unei naţiuni sensibile şi înţelepte, care nu e supusă tendinţelor contrare pomenite mai sus. La aceasta se adaogă, înclinarea spre imitaţie şi vanitatea favorizată de o viaţă socială mai vie.

12. Opinia publică alimentează dragostea pentru gloria adevărată şi sentimentul onoarei între oameni şi cultivă teama de dispreţ şi ruşine.

13. Ea se opune în Franţa, abuzurilor autorităţii. Libertatea găseşte în ea cel mai bun sprijin.

14. Dintre toţi oamenii de stat, ministrul de Finanţe are cel mai mare interes să cultive opinia publică.

15. La miniştrii care o înfruntă, trebue să bănuim, că au motive să se teamă de judecata ei.

16. Pe lîngă sentimentul onoarei, simţul politic sileşte pe bărbatul de stat, să preţuiască, într'un grad înalt, opinia publică.

17. Opinia publică poate servi unui bărbat de stat, chiar puţin înzestrat, drept călăuză sau far.

18. Opinia publică nu trebue confundată cu mişcările efemere, parțiale, ale vieții sau ale spiritului public.

19. Nu există stavilă puternică împotriva erorilor şi sistemelor falşe, cîtă vreme opinia publică e slabă în judecățile ei, şovăelnică în cunoaşterea lor şi cu atenția puțin încordată. Cu progresul raționalismului, creşte şi forța ei de rezistență.

20. Acțiunea opiniei publice devine cu atît mai necesară cu cît e nevoe ca virtuțile să se manifeste, atunci cînd spiritul de izolare şi de indiferentism sînt în creştere. (De l'administration des finances 1785).

Observațiuni. Cetitorul va găsi unele repetiții şi contraziceri dar şi multe observații bune şi considerații subtile, în aceste douăzeci de propoziții. Deşi în general, ele nu au nevoe de explicații, notele următoare pot servi la lămurirea lor.

In propozițiile 3, 10, 11, Necker nu considera vechiul regim ca un regim despotic ci ca o monarhie îngrădită prin parlamente şi statele generale care continuau să existe, cel puțin în mod ideal.

In sensul propoziției a 3-a de altfel, puterea presei şi a opiniei publice, parte cuprinsă, parte definită de ea, s'a manifestat subt țarism, în secolul al XIX.

In propoziția 4, analogia cu tribunalul a fost probabil pentru prima oară pusă în circulație de Necker. De atunci, a fost de multe ori întrebuințată şi îşi păstrează şi astăzi valoarea.

In propoziția 9, Necker are în vedere numai Franța secolului său, subt domnia lui Ludovic al XV şi al XVI şi mai ales vremea în care a trăit el şi opinia publică a Parisului, în care s'a stabilit, încă tînăr (1750).

In propoziția 10, Necker se gîndeşte, parte la țările asiatice parte la Elveția lui natală, parte la Spania şi Italia.

In propoziția 11, deşi Necker are în vedere totdeauna păturile de sus ale societății, în particular, tînăra burghezie de atunci care participa la curentul raționalist al vremii, el nu o spune cu tot dinadinsul, dar lucrul se poate deduce în chip netăgăduit din diferite pasaje ale scrierilor sale.

In propoziția 14, vorbeşte propria experiență a lui Necker ca şi în propozițiile 15-17. El vrea să facă aluzie la urmaşul său Calonne cu care a avut o lungă polemică şi în care după judecata istoricilor, favoarea opiniei publice a fost de partea lui Necker.

In propoziția 20, ca şi în 5 şi 6, se vede că inteligența clară şi onestă a lui Necker, nu considera fenomenul opiniei publice, fără de spirit critic.

Ferdinand Tönnies

Demonul Tinereții

VI

Vorbim ceva despre demoni. Mai ales despre cel al neliniştii şi cel al lăcomiei.

Natanail nu izbutea să-şi ție mai îndelung acel echilibru statornic care-l bucura,—din pricina unei perfide imaginații. Sta ascunsă în el şi-l pîndea. O distracție, o oboseală o făcea să apară, să joace, să lucească, să se coloreze.

— E unul din diavolii vieții mele, cugeta el zîmbind. In altă lume îi dădeam alt nume şi nu era ca acum o realitate în care cred şi de care mă tem.

Nu se simțea bine decît atunci cînd, între prezent şi ce fusese odată, rămînea coborîtă perdeaua de întuneric. Demonul însă o ridica într'un colț—şi pe-acolo se furişau umbre vagi, mesageri ai trecutului. Veneau grăbiți de pe mormintele clipelor. Atunci căuta mijloace să scape de ei sau să-i înlăture, fugind spre cărțile sfinte ori spre munca în aer liber.

In sara asta era cam obosit şi ațîțat. Incă nu se putea gîndi la somn. Stînd pe scaun, întinse mîna-i palidă şi trase psaltirea. O deschise—şi-i apărură painjenii slovelor. Chirilicele totdeauna îl surprindeau. Avea impresia că niciodată n'are s'ajungă să le cetească uşor,—să le îmbrățişeze dintr'o privire, s'absoarbă şi să încorporeze pasagii, cum era deprins din tinereță cu literele primei lui educații.

Totuşi cartea psalmilor avea darul să'ndulcească această primă asperitate. Cînd era medicinist, într'o epocă anterioară, fericită prin ignoranță, ar fi împins la o parte disprețuitor poeziile acelea de un lirism înfricoşat.

Căci în acea vreme îşi închipuia că acumulează cunoştințile şi explicațiile lucrurilor. Logica şi materialismul le socotea realități, nu metode ingenioase. Cunoscînd puțin şi mărginit, avea puterea să creadă că cunoaşte tot.

— Pe urmă omul vede cît de uşor mintea se supune altor interpretări. Privind prin durere, am văzut lumea altfel şi explicaţiile lucrurilor au luat altă formă. Raport de suferinţă între noi şi ce ne'nconjoară: asta-i lumea noastră. In fiecare clipă sînt altă stare afectivă. Acum intră în mine fără nicio rezistenţă stihurile jidovului, cum ar zice moş-Mănăilă.

Ceti pe pagina deschisă, cu ochii înfierbîntaţi:

Mai înainte de a se naşte munţii şi de a se zidi pămîntul şi lumea, din veşnicia veşniciilor tu eşti Dumnezeu.
Tu întorci pe muritori în ţărînă şi zici: Intoarceţi-vă, fii ai oamenilor, în nimicul din care aţi ieşit.
Căci înaintea ochilor tăi mia de ani e ca ziua de eri şi ca o strajă de noapte.
Ca un şuvoiu îi iai şi viaţ lor e ca un vis; ca iarba ce răsare dimineaţa;
Ce răsare dimineaţa şi înfloreşte, iar sara se coseşte şi se usucă.

Urmă a ceti pe gînduri şi mişcat paginile vechi.

Dar nunumai aceste sonorităţi pătrunzătoare intrau acum în Natanail, care altădată avea alt nume şi era doctorand al universităţii ieşene. In locul tratatelor şi teoriilor pe care aşa de uşor le eliminase, acum avea însuşite, cu oarecare rezerve, părerile despre cele două vieţi ale filozofilor primitivi ai Asiei. Şi murmura, cu înţelegere mai deplină, versetele sfintelor Evanghelii. Căci fiind cutremurat de o furtună, împuns şi muşcat de desnădejdi, ieşise la alt liman şi la altă viaţă, după ce trecuse prin umbra morţii.

Cum zice acelaşi psalmist:

Inmulţitu-s'au supărările inimii mele...
Sara vine cu lacrimi...
Cătră tine, Doamne, am strigat: Dumnezeule, nu mă lăsa fără răspuns...

La urma urmei n'avea nevoie de nicio judecată şi de nicio filosofie. Avea nevoie de linişte.

Aici, între munţi şi între mănăstiri, găsise într'adevăr acea zonă a păcii mediocre. Uneori poate i s'ar fi părut că e cam singur. Atunci putea schimba cuvinte simple şi copilăreşti cu cei din juru-i. Putea vorbi şi ascuţit şi adînc, dacă ar fi vrut. Căci mulţi dintre monahi rămăseseră oameni ca toţi oamenii, petrecînd normal viaţa, rînduind monahismul lor ca o carieră oarecare. Purtau numai un veştmînt comic, făcînd paşi mari, agitîndu-şi braţele, vorbind zgomotos, judecînd lumea, tratînd prietini dela tîrg cu mîncări şi băuturi...

Monahii totuşi sînt slujitori ai înaltului Domn, care se îndeletnicesc cu rugăciunile şi cu cărţile.

— Dar nu-i adevărat, şopti Demonul, căci ai cunoscut pe cuvioşia sa părintele Gherontie, care n'are altă îndeletnicire decît paza vitelor sfînt-locaşului acestuia. Cunoşti deasemenea pe cuvioşia sa Iona, carele nu ştie să citească,—dar are grijă în chilia lui de o sfîntă icoană a fecioarei prea-curate cu pruncul. In fiecare dimineaţă îi spală obrazul şi mînile, neuitînd pe prunc şi mai ales piciorușele: ca să fie curaţi şi luminaţi, cum se cuvine în viaţa de toate zilele.

Dar mai ales cunoşti pe cuviosul Ioil care-i tovarăş cu negustori din lume—din tîrg dela Neamţu. Cumpără şi vinde vin şi undelemn, pîne şi sare şi toate cîte sînt pre pămînt, în ape şi subt pămînt; şi ţine condică de cîştiguri, plăteşte taxe fiscului, şi-i aşa de cuprins de treburile sale, încît n'are vreme niciodată să se ducă la sfînta biserică.

Insă alţi părinţi cuvioşi cunosc bine rînduiala după tipic şi sînt în stare să-şi arăte mînia, cu scîrbă şi blăstăm, pentru o iotă adaosă ori ştirbită. Ştiu precis cum să se poarte şi să umble, cîţi paşi să facă, cît şi cum să steie în faţa sfintelor icoane; să însemne cruci domoale şi să deie drumul cu cea mai mare iuţeala rugăciunilor de obşte.

Iar cînd venea ceasul cîntărilor, la sfînta şi marea leturghie, subt luminări, asupra cărţilor, la strane, unii erau cuprinşi de fierbinte osîrdie. Mai ales părintele Dorimedont—fiind voinic şi pieptos, cu obrajii rumeni şi plini şi ochii bulbucaţi—ridica un glas grozav subt boltă, ca să fie auzit de cătră cel Atot-puternic. Putea fi îndoială în ce priveşte marile înălţimi. In sinea lui, cuviosul era încredinţat că măcar sfinţii din cerul întâiu şi al doilea îl aud; ş'aceştia spun la cei mai de sus, aşa că, încet-încet, ajung rugăciunile unde trebuie, şi-i bine.

Religia aceasta diluată în forme exterioare mulţămind deplin pe cuvioşiile-lor şi aducîndu-le fericire,—Natanail îi invidia din toată inima.

Erau însă alţii care, cu toate ostenelile şi ascultările, ascundeau nelinişte ori zbucium în singurătatea lor: căci diavolii, lăsînd oamenii mireni, se silesc mai ales între monahi, la sfintele mănăstiri.

— Mîni, rîse Natanail, tot vrau să mă duc la Procov să văd pe Atanasie cum slujeşte între păduri şi poieni. Am să mai privesc odată la zugrăvelile judecăţii de apoi—în care se arată monahiceştile patimi. Este acolo un Dumnezeu cu înfăţişare indiferentă, aşezat pe un scaun ca acesta, cumpărat dela un negustor de vechituri. In faţa lui o cumpănă mare, cu două talgere atîrnate în lanţuri. Şi vin să-şi deie samă şi să fie cîntăriţi la acel neobişnuit instrument—fel de fel de călugări cu bărbi cărunte şi albe, iar mai ales măriri cu lanţuguri de aur la gît, mitre în cap şi cîrje în mîni,—ceiace dovedeşte că zugravul era un simplu şi tînăr monah de rînd. Jos, într'un colţ, subt toată această mulţime şi judecată

aştepta gura iadului—adică o gură de monstru imaginar, cu buze şi limbă roşie şi colţii triunghiulari. In acea gură trebuiau să cadă toţi acei mari prelaţi cu mitră şi cu cîrjă. Iar demonii care-i ispitiseră în această scurtă viaţă se arătau în altă icoană, a răstignirii păcătosului monah: demonul pîntecelui, şi demonul semeţiei, şi demonul desfrînării cu băuturi şi femei, şi alţi demoni: toţi îşi au numele lor în cărţi şi-s bine ştiuţi şi cunoscuţi de vechii părinţi care au purtat mare război asupra lor şi i-au biruit.—Oameni de lume nu prea se văd în acea ciudată icoană, care înfăţişează cel din urmă ceas al acestei omeniri. Doar cîţiva ţigani şi cîteva femei,—care însă nu-s frumoase, deşi ar trebui să fie cele mai splendide exemplare ale speciei. Insfîrşit—aşa cerea poate zugravului buna cuviinţă şi rînduiala, fără de care nimic nu se mişcă în viaţa cuvioasei comunităţi.

Deci iată demonul zavistiei din pridvor dela Procov: are coadă şi ghiară şi ochi holbaţi negru şi alb, şi scormoneşte în inimă pe ticăitul monah. Iată şi alţii, cu limba scoasă şi dinţii rînjiţi, cu ochii tot aşa de holbaţi; şi împung şi aceştia cu suliţi şi furci pe monah în felurite părţi ale năcăjitului său trup. Iată şi demonul lăcomiei ş'al pîntecelui nesăţios, care are coadă şi ghiară şi ochi holbaţi; ş'a mai găsit şi el o furcă ş'un cleşte cu care să împungă şi să rupă partea trupească întru care vîrîm bunătăţile pămîntului, văzduhului şi a apelor: cele care rodesc la noi şi cele care vin de peste mări, dela Harapi negri ori dela oameni galbeni. Toate lăsate de Dumnezeu cel bun altor muritori, păgînilor şi idolatrilor, numai iubiţilor săi monahi nu li se îngăduie şi nu li se cuvin.

— Uită-te, Paramoane, zicea Natanail către ucenicul său. Uită-te la demonul dela Procov, care-i zugrăvit acolo. Drept în aşa chip are să-ţi împungă pîntecele cu ostia ş'are să ţi-l rupă cu cleştele: căci acum el ţi-i drag ţie şi-i asculţi îndemnurile ca să-ţi îndopi pîntecele cu lucruri bune şi dulci; iar atunci ai să-i fii tu lui drag, ş'are să ospăteze el din tine prăjindu-te bucăţică cu bucăţică. In afară de asta şi sufletul are să se ducă în gura cea de balaur, ş'acolo are să trăiască întocmai ca un trup viu chinuindu-se în veac.

Paramon era un fecior de răzeş de pe Moldova, voinic şi cu obraz rotund, cu ochi blînzi, mari şi femeeşti. Incepeau să-i crească tuleie răsucite pe bărbie şi subt nas. Izbutea să aibă chiar un fel de bărbuţă, pe care şi-o năcăjea în taină. Atuncea îl îndemna şi-l amăgea alt demon: al deşertăciunii. Glasul lui, care se schimba atunci, avea un timbru nesigur şi comic: cînd grav, cînd subţire. Şi Paramon era nefericit foarte, mai cu osebire din pricina acelui ticălos şi de nouăzeci şi nouă de ori blăstămat demon al lăcomiei sale—neputînd vedea în apropiere lucru dulce, fără să-l rîvnească şi să şi-l însuşească, înghiţindu-l hulpav prin unghere şi privind cu spaimă în juru-i ca să nu-l surprindă nimeni.

Natanail se prefăcea că nu observă, ca să-l lese să mestece în tihnă. Pe urmă îi aducea aminte de acel diavol şi de acele chinuri înfricoşate. Paramon se tînguia întru sine şi se blăstăma:

— Cine-a mai mînca zahar şi dulceţi cu spurcată lăcomie într'ascuns şi s'a mai lăsa ispitit de vicleanul diavol, acela neiertat să fie de Domnul-Dumnezeu şi de prea cinstita Maică a Sfinţiei-Sale; şi să fie blăstămat şi afurisit de doisprezece verhovnici apostoli şi de treisute optsprezece sfinţi părinţi ce-au fost la Nicheia-cetate, şi să aibă pîrîş înaintea înfricoşatului judeţ pre cuviosul Natanail păgubaşul; şi să-i fie partea cu Iuda şi cu procletul Arie în veci.

Era cinstit şi de bună credinţa. Şi foarte supus şi iubitor către stareţul său. Insă acest blăstăm nu-l putea îndepărta dela sine ş'avea să fie războiul întregei sale vieţi.

— Ş'acesta este un scop nobil ca oricare altul... se gîndea Natanail, şi căuta să-l ajute cît putea pe ucenicul său, mai mult cu sfat blînd. Uneori însă nu se putea opri să nu amestece ameninţările.

— Paramoane, Paramoane! Iar ai găsit dulapul deschis şi iar văd picături de miere prin prejurul gavanosului şi dîră pe podele. Să ştii că mai urîtă ţi-i fapta şi vina cînd vîri mîna—mai ales nespălată. Şi eu te-aşi ierta dac'ai umbla c'o lingură curată, şi mai ales dacă mi-ai cere să-ţi dau eu. Aşa ştii tu singur, ţi-am spus de sute de ori, care are să-ţi fie răsplata, cînd va suna trîmbiţa judecăţii.

Paramon se întrista atît pentru fapta sa, cît şi pentru bunătatea stăpînului său. Se aşeza într'un colţ de cerdac, ofta cu amărăciune şi-şi ştergea o lacrimă cu mînica rasei lui cenuşii. Cu bărbia în palmă şi cu coatele pe genunchi, rămînea cu ochii aţintiţi încolo la deal, spre Procov. Dintr'acolo avea să se arate un înger mare cu aripi de aramă—sunînd, dintr'un bucium ca cel dela stînă, învierea morţilor. Şi el are să se scoale din mormînt, ducîndu-se la judecată la Procov, ca să deie lui Domnul-Dumnezeu samă pentru cît dulce a mîncat în viaţă. Aveau să cîntărească îngerii în cîntarul cel mare: atîtea ocă, ş'atîtea dramuri...

— Paramoane, Paramoane! Imi lipsesc cinci bucăţele de zahar.

— Au fost şase, părinte; au fost şase, mărturisea cu disperare ucenicul.

— Am să te văd zugrăvit şi pe tine acolo, în pridvor.

— Intre vlădici şi părinţi mitropoliţi? întreba sfios Paramon c'o privire piezişă şi vicleană.

Natanail rîse încet în singurătatea chiliei lui şi se regăsi singur, lîngă lampă. Işi scoase patrafirul şi-l pături cu grijă. Intoarse ochii spre colţul de lîngă uşa care da în odaia lui de dormit.—Acolo, în păretele alb, avea un ornic în cerc de abanos. Insemna aproape neauzit pulsaţiile timpului.

Mai avea două ceasuri bune până la revărsarea zorilor.

— Am vreme destulă pentru somn; şi mîni dimineaţă mă duc să văd cum slujeşte fratele meu Atanasie în poiana de după munte.

Simţi uşa de lîngă ornic deschisă. Trupul voinic al lui Paramon — în alb, ca la judeţul cel de-apoi,— apăruse în prag. Ochii lui îl priveau cu supunere şi cu bunătate ca totdeauna.

— Ce-i, frate Paramoane ?

— Am auzit glas, părinte. Mi s'a părut că mă chemi. Patu-i gata, toate sînt la locul lor. Este apă rece. Am spălat cana de sticlă, trebuie numai chiseaua cu dulceți.

— Iată cheia; scoate-o din dulap și pune-o lîngă cană, Paramoane. Și adă-ți aminte de multe și bune sfaturi pe cari ți-le dau eu totdeauna.

— Sărut mîna, părinte, Imi aduc totdeauna aminte ș'am să-mi aduc în toate zilele vieții mele.

— Cu toate acestea, gîndi zîmbitor călugarul, are să rîpească de lîngă chisea trei bucăți de zahar. Se poate să ieie și patru — una însă are s'o lase, pentruca, la sfîrșitul sfîrșiturilor, cumpăna cea mare să însemne mai puțin.— Paramoane, vorbi el grav, intrînd pe ușă. Poți să iei tot zaharul, ca să nu mai fie pricină de pacat, și să fiu eu vinovat pentru că ți l-am lăsat acolo.

— Care zahar, părinte ?—întrebă Paramon cu glasul lui cel subțire.

— Zaharul din dulap, de pe farfurioară, lîngă chiseaua cu dulceți.

— Acela de azi dimineață nu mai este, părinte... lămuri ucenicul cu vocea groasă, joasă și umilită.

— Iți pare rău ?

— Imi pare rău.

— Atuncea te iert, Paramoane, și du-te și te culcă.

Ucenicul însă nu se retrase. Pe măsuța de noapte, lîngă luminarea aprinsă și lîngă cana de sticlă, rândui chiseaua, mîngîind-o cu degete delicate. Și se'ntoarse stînd c'o îndoială și c'o rugăciune în ochii lui femeiești.

— Ce mai dorești, Paramoane ?

— Părinte, grăi băietanul cu vocea-i tulbure, m'am gîndit la un lucru de cînd m'am săturat de somn și stau treaz.

— Spune.

— M'am gîndit. Dacă-mi primesc eu pedeapsa în această lume și'n această viață pentru fiecare păcat și pentru fiecare înduplecare spre diavol, atuncea asta oare nu se socotește la cumpăna aceia a judecății ?

— Să vedem, Paramoane. Ai cugetat tu într'adevăr la asta ?

— Am cugetat, părinte.

— Eu socot, Paramoane că se socotește, căci nu pot fi două pedepse pentru o faptă. Și ce canon, ce mătănii, ce post și rugăciune ți-ai hotărît ?

— Eu n'am hotărît nimica, pentrucă nu mă simt vrednic, părinte. Insă zic așa: că de cîte ori m'oiu lăsa iarăși ispitit, cuvioșia ta să mă pedepsești.

— Cum să te pedepsesc ?

— Să mă bați. Ca să fiu eu liniștit și împăcat.

Natanail îl privi zîmbind cu simpatie, cum ar fi privit pe Țubichi.

— Paramoane, asta nu se poate, căci nu sînt eu judecătorul cel înfricoșat. Du-te și te culcă și pregătește-te să fii tare pentru veacul ce va să vie.

Paramon se retrase cu mare întristare și frică.

Natanail se culcă și adormi îndată, cu ferestrele și ușile deschise.

VII.

Tabloul se întregește cu cițiva europeni, musafiri vremelnici ai sfîntului locaș.

In aceiași sară spre sfîntul Pantelimon, la mănăstire, cițiva europeni plănuiseră pe adouazi dimineață o excursie. Incă nu se'nțeleseseră unde, dar erau hotărîți să facă o excursie.

Stăteau, după masa de sară, în cerdacul larg dela părintele Tihon. Acolo la părintele Tihon, locuiau, pentru acest sfîrșit de vară, o păreche de persoane foarte simpatice tuturor celorlalți musafiri ai mănăstirii. Fiind singuri, fără copii și încă tineri și vioi și pe deasupra veseli totdeauna și bine dispuși,— nicio petrecere nu se punea la cale fără dînșii. Erau domnul Emil Lepădatu și cucoana Didina.

Domnul Emil Lepădatu era un bărbat de mult trecut de cincizeci de ani, însă se regăsea tot sprinten în fiecare dimineață la răsăritul soarelui. Atuncea avea el un obiceiu al lui— să salute lumina zicîndu-i: buna dimineața, duduie. Sărea răpede din așternut, ca să-și îngrijească fața și trupul, și s'arăta nu mult după aceia în cerdac, spre a-și îndeplini tabieturile.

— Vechi și înțelenite tabieturi, mărturisea el zîmbind. Mi-i rușine de ele; dar ce pot face? Trebuie să le mărturisesc, ca să știe o lume suferințile mele, să mă aflu mai ușurat.

— Dar despre ce tabieturi și slăbiciuni e vorba, mă rog matale ?—îl întrebase, într'o altă sară, doamna Olimpia Mironeanu, ieșancă tînără, care le era, de puține zile, musafir.

— Apoi să-ți spun, duduie. Eu, deși trăiesc de treizeci și unu de ani în București și'n vara asta am serbat nunta de argint cu Didina...

— Nu ți-e rușine, Emile ?—strigă, din cealaltă parte a mesei, cucoana Didina.

— De ce să-mi fie rușine ?—o întrebă cu blîndeță Lepădatu. Vîrsta e o realitate pe care o poate constata oricine după registrele stării civile...

— Vai!—suspină cucoana Didina, rotindu-și capul spre cei prezenți cu un fel de grație teatrală.

— Insă, urmă Lepădatu,—căci este un însă... vîrsta adevărată nu-i aceia. Vîrsta adevărată ți-o cetește oricine pe față și-n privire. Am făcut nunta de argint,—ș'aceasta este mireasa. Măcar că are fi-

rele nunții presărate în păr, puteți s'o priviți: eu nu mă rușinez cu ce am. E încă rumănă la obraz fără să întrebuințeze vre-o artă. Are ochi negri și sprincenați — fără niciun artificiu. Adevărat este, — trebuie să mărturisesc, — că are cincisprezece ani mai puțin decît mine...

— Iar? — se scandaliză cucoana Didina. Ai mania mărturisirilor și a precizărilor.

— Așa sînt eu, ce-mi poți face? Din pricina slujbei, ca mai mare ce mă găsesc la serviciile statistice...

— Insă ce facem cu tabieturile?... sugeră delicat duduia Olimpia.

— Așa este. Te rog iartă-mă, duduie, dar vin imediat la chestie, îndată ce fac toate constatările care privesc pe Didina. Eu nu sînt, la dreptul vorbind, nici n'am fost vreodată, dușman al podoabelor și modelor feminine. Te rog, să mă ierți, duduie Olimpie, — eu nu mă supăr că mata dai puțină pudră și roș; nu m'aș supara nici dacă ți-ai scurta părul, după moda de azi, — pentrucă fiind subțirică precum ești...

— La chestie, la chestie! — rîse duduia Olimpia, fără supărare.

— Așa este. Pe cînd Didina, de ce să nu recunosc, mi-a făcut totdeauna plăcere așa cum se află, cu rochia mai puțin scurtă de cît vrea croitoreasa, fără nicio grație cumpărată și cu părul din tinereță.

— Vai și iar vai! Nu mai este acel din tinereță! — se tingui cucoana Didina.

— Așa dar, — reluă Emil Lepădatu, — deși eu trăiesc de treizeci și unu de ani în București și'n vara asta am serbat nunta de argint cu Didina, eu ale mele obiceiuri pe care le-am apucat în casa părinților mei din Ieși — mai bine zis din Sărărie — nu le-am lăsat. Mai întăiu eu nu știu ce-i aceia pijama. Nici nu vrau să știu. Eu am o cămașă lungă de noapte cusută cu roș și cu negru.

— Așa este... confirmă rîzînd cucoana Didina.

— Vra să zică, — una. Al doilea, eu, cum m'am trezit, trebuie să'ntind brațul și să găsesc chisaua cu dulceață și paharul cu apă rece.

— După ce strigi bună-dimineața, duduie... adăogi cu simpatie Olimpia Mironeanu.

— Da; spun asta luminii și Didinii.

— Mie mai puțin.

— Se poate, fără să te superi. Așa că trebuie să întind mîna și să găsesc chisaua cu dulceață și paharul cu apă rece. Vrasăzică, două. Apoi după aceia numaidecît baia: acesta nu-i un obiceiu dela Ieși. Căci tata, cași bunicul, întrebuința un lighean puțin mai larg decît o farfurie, ș'un ibricel, amîndouă de alamă, pe care le prezenta o țigăncușă desculță. Din ibricel țigăncușa turna, deasupra ligheanului, cîteva picături de apă, pe care tata le primea în palmele făcute cupă; și cu mare iuțeală și sgomot de buze și de nas, acele picături trebuiau să facă toată slujba curățeniei

de dimineață — mîni, obraz, ceafă, gură, gît și subțiori. Și după aceia ieșea în cerdac, în halat. Eu întrebuințez mai multă apă și mai puțin halat. In cerdac însă ies cu plăcere, — căci am și eu puținel cerdac cu umbră de viță în București. Ș'acolo îmi vine o cafea cu caimac și cu nourași — adică gingirlie, cum se spunea odată. Vrasăzică, trei. Acuma ajungem la a patra parte și cea din urmă: o țigară dintr'un tutun bun pe care mi-l dă mie acuma un prietin dela regie. O răsucesc eu singur și o pun într'o țigaretă de chilimbar. Un fum de țigară ș'o picătură de cafea. Ș'atita. După aceia nu mai pun nimic în gură până la ceasul unu. Mă duc la birou și nu mai am odihnă nicio secundă.

— Acestea-s tabieturile?

— Acestea-s.

— Apoi sînt destul de nevinovate.

— Sînt; însă cer un mare meșteșug, — pentru cafea din partea Didinei și pentru țigară din partea mea. Căci trebuie să știți că e o adevărată artă să faci o cafea ori o țigară.

— Cum se poate? Eu credeam cafeaua bună numai pentru drojdie; ca să întorc ceașca cu gura în jos pe farfurioară și, după aceia, să-mi cetesc viitorul în semnele ei.

— Ei, duduie Olimpie, — acuma ești tînără. Vîrsta are să te învețe să nu mai cauți semne în cafea. Nu rîde.

— Rîd, însă știu că ai dreptate.

— Din nenorocire, am. Căci vîrsta mă face să uit că aici, neavînd unul din tabieturile mele dela București...

Cucoana Didina, puținel scurtă și durdulie, păși îndesat și grăbit până în dosul lui Lepădatu, și-i puse, pe gura cu mustața scurt tunsă, mîna ei grăsuță.

— Taci, frate dragă, nu mai vorbi despre toate.

Interveni duduia Olimpia:

— Sînt teribil de curioasă să aflu despre ce lipsă e vorba...

— Foarte ușor de spus după ce-am scăpat de mînile nevestii... Abia-mi pot trage sufletul. Prin urmare, neavînd unul din tabieturile mele dela București...

— Adică n'are baie, explică simplu și cu liniște cucoana Didina.

— Atunci de ce nu mă lăsai să vorbesc, frate dragă? Să spun lumii patimile și durerile mele. Asta este: neavînd baie, ca la București... sau, cum s'ar spune la Ieși, neavînd feredeu...

Atunci se amestecă cuvioșia sa părintele Tihon bătrînul, proprietarul casei albe cu cerdac:

— Da' de ce vorbești așa dumneata, cucoane Emile? N'ai apă, slavă Domnului, să faci feredeie cîte poftești? Tocmește un om și-ți aduce cu sacaua apă dela Puturosu. Intr'o saca faci zece feredeie.

Cucoanele întoarseră în aceiași parte capetele, ca să poată rîde, uitîndu-se în sus, spre streșină.

— Mi se pare că-i zice Izvorul Tămăduirii, vorbi după aceia duduia Olimpia, aducîndu-și spre el fața, cu gravitate.

— Așa aud că-i zice acuma. Dar noi, prin partea locului, în mănăstire și prin sate, îi spunem tot cum știm. Și mai ales cum trebuie, căci coborînd în acel loc, abia îți poți trage sufletul. Deaceia a rînduit Dumnezeu apa asta pentru dureri de încheieturi.

— Cuvioase părinte Tihon, protestă Lepădatu agitînd palmele spre bătrîn; nu ți-am mai spus că eu n'am nevoe de-asemenea băi? Eu simțesc nevoe de o apă care să aibă un nume cu totul altfel; o apă limpede și curată.

— Apă de băut ai, laudă Domnului. Este fîntîna în ogradă.

— Părinte Tihon, după cum am mai spus, am nevoe de apă pentru feredeu. Ca să mă spăl, să mă scald—să lepăd toată necurățenia...

— Un creștin bun cetește o rugăciune, se spovăduește și se împărtășește,—și astfel se găsește curat și luminat înaintea lui Dumnezeu și a oamenilor. Eu socotesc, cucoane Emile, că nu mai era nevoe să strici mata atîta pînză, să faci căsuță în fundul livezii. Și să-ți așezi acolo un cazanaș sus, să care dezdedimineața atîta apă rece, sluga, și dumneata să-i dai drumul să te împroaște pe pielea goală. Doamne păzește,—poți răci.

Cucoanele se uitau iar la streșina casei.

— Așa încît, urmă serios Emil Lepădatu, neavînd unul din tabieturile mele dela București, am fost nevoit să-mi fac o instalație proprie. E destul de rudimentară, deoarece mă aflu pentru întaia oară în acest loc încîntător. Vă făgăduesc însă că la anu' am să iau măsuri din vreme.

— Cucoane, grăi călugărul, c'un fel de obidă; nu mai faceți și nu mai prefaceți dumneavoastră lucrurile. Lăsați-le cum le-a întocmit Dumnezeu.

Părintele Tihon era un om cuminte și blajin, cu obrazul ars de vînt și soare, cu mînile bătătorite de greblă și sapă. Avea pe el haină cernită de monah și o purta cu smerenie,—însă cînd lucra la cîmp o lepăda bucuros, ca să rămîe mai sprinten în straiele ușoare și albe țărănești. In ceasurile singurătății cetea cam trăgănat în cartea de rugăciune, însă se nevoia cu osîrdie și cinste, fără să sară nicio pagină.

In sara aceia spre sfîntul Pantelimon, văzînd atîta zarvă pentru un drum în pădure și'n munte, crezu că trebue să se amestece și el, ca să dee un sfat bun.

— Eu ași zice, cucoane Emile, grăi el, să treceți culmea Pleșului până la mănăstire la Rîșca, dacă voiți numaidecît să faceți așa, o primblare.

— N'ar fi rău, acceptă Lepădatu. Numai e cam departe pentru cucoane.

— Dacă e departe n'am făcut nimic, protestă cucoana Didina. N'am venit aici să mă ostenesc și să gîfîi.

— Da' nu-i departe de loc, lămuri bătrînul. Porniți de-aici dimineața, după ce beți cafeaua cu lapte. Și așa pe la amiază sînteți în Rîșca. Ș'acolo-s locuri tare frumoase, alcătuite anume de Dumnezeu împrejurul sfintei mănăstiri.

— Nu; se pun de pricină cucoanele. Hai să mergem undeva mai aproape.

Judecătorul de pace, colecționar vestit, se sculă în picioare.

— Să mergem la Secu, propuse el. Să vedeți acolo una din cele mai frumoase vitrine de odoare prețioase. Cu trăsurile facem un ceas.

—Frate Traiane, cucoanele au plăcere să facă o excursie pe jos.

— Această plăcere v'o supunem, domnule judecător, cu toată stima și considerația... îi zîmbi duduia Olimpia.

— Mă închin, răspunse judecătorul, ceremonios.

Era un om mic, cu mustăcioară neagră, cu haina nespus de îngrijită și cu ghetele cu călcăe înalte, ca să privească ceva mai de sus. Alt cusur nu i se cunoștea în afară de această mizerie de a fi cu o palmă mai scurt decît alți oameni.

— In acest caz, propun, și cred c'avem să ne oprim definitiv asupra acestei hotărîri; propun să mergem la schit la Procov,—dacă nu preferați Ozana, ori Poiana Dragostei.

—La Procov n'ar fi rău într'adevăr, acceptă Lepădatu, împăciuitor ca totdeauna.

— Nu. Și voiu avea onoarea să vă expun toate argumentele. Schitul Procov e destul de aproape de noi. Drumul până acolo, natural, e foarte frumos. Locul unde ajungem e o poiană dintre cele mai încîntătoare ale acestor munți. Ca să nu pară excursia prea obositoare, putem hotărî o odihnă acolo, și'n vederea acestui popas s'ar putea lua ceva provizii. Dacă ne temem de ploae, luăm cu noi hainele necesare...

— Atuncea ne ducem încărcați ca niște cămile, dragă Traiane.

— Imi dați voe. Luăm tot ce ne trebue. Și cată să prevedem și cazul cînd doamnele nu s'ar simți în stare, la un moment dat, să treacă locurile grele.

— Ei, atunci ce facem? Le luăm în brațe.

— Imi dai voe. E necesar, pentru a întîmpina orice nevoe și-a răspunde la toate obiecțiile, să luăm cu noi un car cu boi.

Bătrînul monah încuviință, înclinînd adînc fruntea:

— Asta este, boierilor și cucoanelor. Luați un car cu boi și n'a mai fi nicio pricină. Vitele trag, săracele, și vă suie costișele cele mai oable. Drum este: cam rău, ripos și grunzuros. Insă acuma nu-l putem schimba. Nici nu-i nevoe, așa fiind el lăsat dela Dumnezeu. Insă dacă luați car cu boi, puteți să vă duceți și la Rîșca.

Cucoanele se împotriviră. Hotărîră Procov.

— Atuncea eu am să rog pe părintele Tihon, reluă judecătorul, să fie așa de bun să trimeată pe ucenicul său până'n sat la Nemțișor. Să ne aducă deacolo un gospodar cu care să ne înțelegem pentru carul cu boi. Și ca să facem lucrurile după toată

rînduiala, am să-mi permit să solicit doamnei Lepădatu puțină grijă, foarte puțină, cu privire la proviziile ce avem de luat cu noi.

— Poți să ai încredere în Didina, hotărî Lepădatu, numai nu știu dac'a fi carul destul de încăpător și dac'a mai rămînea vre-un puiu în ograda părintelui Tihon.

— Tocmai. Am avut motivele mele ca să mă adresez domniei sale. Deci rînduind carul cu boi, avînd rezolvată chestia provizillor, la care sîntem tovarăși nu numai pentru consumație, rămîne să se stabilească ora plecării și hainele ce luăm fiecare. Nu trebue să luăm prea mult, căci n'avem decît un car. Totuși, avînd un car, putem lua tot ce ne trebue.

Astfel logica strînsă și elegantă a lui Traian Rolea și fragilitatea femenină au făcut să cadă sorții pe Procov. Excursia aceasta a rămas celebră în analele sfintei mănăstiri Neamțu.

VIII.

Alături de părintele Tihon este nevoe să înfățișăm pe Nastasă Doftoru și pe Averchie.

Lista participanților s'a stabilit astfel;—s'a fost scrisă pe-o bucată de hîrtie, deși nu era numaidecît nevoe să fie scrisă. Mai ales că cerneală și condeiu nu se găseau în casă, și creionul s'a întîmplat să fie foarte prost,—mic și neascuțit.

Domnul și doamna Lepădatu;

Doamna Olimpia Mironeanu, singură, căci se afla numai în trecere și'n vizită aici, bărbatul său inginerul fiind rămas la băile Bălțătești, cu copiii;

Traian Rolea;

Familia Irimescu, la care judecătorul avea o odae: domnul, doamna și cinci copilandri și copile;

Domnul Artur Veruzi, pictor, amorezat de doamna Lepădatu și de duduia Olimpia.—Judecătorul îi scrise numele cu totul neîngrijit și'n fugă, ceiace era de mirare la acest barbat așa de rînduit și de corect.

Însfîrșit încă vre-o șapte-opt persoane din cuprinsul mănăstirii, în dreptul cărora se puse cîte un semn de întrebare.

Pe loc Rolea se ridică sprijinindu-se cu palma dreaptă în masă și ieși ca să treacă pe la toate porțile persoanelor îndoelnice.

—Am să le rog frumos să dea răspuns precis, imediat, strigă el din mijlocul ogrăzii.

Asta dovedea la Traian Rolea un entuziasm puțin obișnuit.

Se'ntoarse vesel la ora nouă jumătate, în același cerdac plin de vorbă și sfat, unde-l aștepta o altă cafea neagră.

— Merge toată lumea notată, lămuri el. Sper că vom avea vreme bună și, în acest caz, avem să petrecem minunat.

— Despre vreme să n'aveți nicio grijă... interveni părintele Tihon. Pot să vă dau înscris c'are să fie frumos. Acuma, dacă

vrai dumneata, domnule Traiane, și ești așa de bun, să vorbim cu omul dela Nemțișor pe care l-a adus ucenicul chiar acuma.

— Omul care merge cu carul?

— Da.

— Bine. Să vie aici.

— Apoi am venit, răspunse țăranul din umbră, de lingă stilpul dela intrarea cerdacului.

Ținea pălăria în stînga și-și mîngîia pletele în creștet cu dreapta. Făcea o pată albă. Numai obrazul îi era întunecos și trist.

Toți mesenii din jurul lămpii își răsuciră capetele în aceiași parte.

Rolea se ridică și făcu doi pași spre țăran; apoi se răzgîndi: se'ntoarse și se așeză iar pe scaun. Il întrebă cu vocea-i limpede și precisă:

— Ascultă, omule, de unde ești? Dă-te mai încoace și răspunde.

— Din Nemțișor, cucoane, răspunse omul fără să se deie mai încolo.

— Cum te numești?

— Nastasă Doftoru.

— Știi de ce te-am chemat?

— Apoi să trăiți, domnule judecător, a venit la mine ucenicul părintelui Tihon. Mi-a spus că este poroncă dela domnia-voastră să mă înfățișez aici numaidecît. Am lăsat mămăliga pe fund și laptele'n strachină, ș'am venit, domnule judecător, dar rog pe bunătatea dumneavoastră să cunoască cum că eu nu-s vinovat cu nimica. Și amanda aceia de-atunci am plătit-o.

— Care amendă?

— Pentrucă-s nalbar și doftor de vite, cucoane, după cum mi-i și porecla. Și ori m'a aflat vitrinaru din tîrg dela Neamț, ori că m'a pîrît primarele, cu care mă clănțănesc pentru pămînt, m'au chemat la judecată ș'am plătit amandă. De-atuncea nu mai fac nimica; lăs vitele oamenilor să piară.

— Foarte bine. Vra să zică mîni dimineață mergi la Procov cu carul cu boi. Cîte parale ceri?

— Nu cer nimica. Nu mă duc la Procov că n'am nici o treabă.

— Ascultă, omule; ascultă, Nastasă, să mergi cu noi la Procov.

— Da' de ce?

— Să mergi cu carul cu boi, să ne duci lucrurile.

— Aha!

— Iți plătim cinstit, să n'ai nicio grijă.

— Apoi eu bucuros ași merge, cucoane, de ce nu? Dar carăle mele-s duse cu amîndoi băitanii la tîrg, cu lemne. Așa că ucenicul mi-a spus să vin musai, că mă chiamă domnul judecător; ș'am venit. N'a fost vorba de car. Și altă pricină de judecată neavînd, vă poftesc să mă sloboziți ca să mă duc acasă.

— Du-te!—îi zise Rolea, întovărășind vorba cu gestul.

Omul se duse, vorbind încet singur, pe subt copacii ogrăzii, până la portiță.

Cucoanele erau nespus de vesele și le sticleau ochii și dinții în lumina lămpii.

Lepădatu întrebă nu cu prea multă îngrijorare:

— Ei, dragă Traiane, ce facem?

— Să vedem, răspunse Rolea. Să trimetem după alt gospodar. Eu însă nu înțeleg, părinte, se'ntoarse el spre bătrîn, ce fel de ucenic e acesta, care mi-aduce așa un om fără să-l puie în curent cu chestiunea...

Monahul ridică din umeri, nedumerit:

— Nu'nțeleg nici eu, domnule Traiane. Poate Averchie să nu fi priceput bine cum stă pricina... E un om cam uituc și slab muncitor de pămînt, dar altfel bun cărturar. Însă dumneavoastră să nu vă supărați. Faceți-vă toate pregătirile și fiți în picioare la ceasul pe care-l hotărîți. Și dac'a trebui, mă duc eu singur să'nchipuiesc un car.

Rolea mai avea de făcut obiecții, căci simțea un punct slab în toată organizarea; însă cucoanele îl întoarseră brusc în spre chestii care lor li se păreau mai arzătoare. Trebuiau să plece destul de dimineață,— să zicem la șapte ceasuri. Până la acea oră, cucoana Didina avea în sama ei partea cea mai importantă. Și nici cucoanele celelalte nu se putea s'o lipsească de ajutorul lor. Așa încît toate trebuiau să fie în picioare odată cu răsăritul soarelui. Altfel rămîn tartinele nefăcute, ouăle nefierte, salata de patlagele netocată și puii nefripți.— O nenorocire mai mare de cît asta se poate închipui? — rîdea cucoana Didina. Prin urmare eu ași dori și ași propune ca să nu întîrziem prea mult în astă sara.

Era o dorință pe care toți se grăbiră s'o îndeplinească. Cînd se ridicară mișcîndu-se în cerdac și urîndu-și noapte bună, somn ușor și visuri plăcute, se auzi portița dela ulicioară sunînd în clampă. Un glas vesel și plin de bariton izbucni, umplînd deodată întunericul ogrăzii.

— Bună sara, și sărut mînuțele la cucoane! Pe boieri îi salut fără să le sărut mînile.

— Veruzi, e Veruzi, îl anunțară doamnele cu două voci subțirele.

Rolea își încreți fruntea, se uită în jur, apoi se răsturnă iarăși în scaun picior peste picior. Observă cu răceală:

— Se vede că trebuie să mai întîrziem puțintel, deși sîntem grăbiți.

Pictorul era bărbat voinic și înalt. Purta o barbă minunată revărsată peste piept, — o barbă care s'ar fi părut exagerată dacă n'ar fi fost scăzută de o chelie complectă a creștetului. Aceste două părți ale ființii lui echilibrîndu-se, — încolo n'avea niciun motiv de nemulțămire. Dimpotrivă: în al patruzecilea an,

In mijlocul cărării vieții noastre,

radia putere și voie bună ca un zeu, ocupîndu-se intens de cele trupești și foarte puțin de pictură.

— Știu!—strigă el, suind treptele cerdacului; aveți să mă'ntrebați ce-am lucrat astăzi. Vorbesc de meșteșugul meu de zugrav, bine-înțeles. Mărturisesc că iarăși v'aduc o mare dezamăgire. Dar simțindu-mă tînăr, nădăjduiesc că mai am vreme. Ce se pune la cale?—se miră el apoi, uitîndu-se în juru-i. Văd mare sobor.

Vorbind, își îndeplinea față de cucoane partea practică a salutării, pe care-o strigase dela portiță. Față de domni își înclină numai fruntea-i lucie. Rolea îi răspunse cu'n zîmbet,— o clipă, după care iară își reluă masca serioasă.

— Văd mare adunare, reluă Veruzi. Sînteți buni să-mi comunicați și mie obiectul discuției? Poate vă pregăteați să vă duceți la culcare...

— Tocmai!—răspunse cu răceală judecătorul.

— Foarte bine, n'am nimic împotrivă. Eu n'am venit decît pentru o secundă; ca să-mi prezint omagiile mele și să beau o cafea, care știu că aici se prepară mai bine decît oriunde în lume.

— Numaidecît, numaidecît!—consimți doamna de gazdă mișcîndu-se vioiu.

— Din ce în ce mai bine. Mă declar mulțămit, mă instalez pe un scaun și nu mai am nicio pretenție. Îmi dai voie, dragă prietine Rolea?

— Mă rog.

— Ce vroiam eu să vă spun? Astăzi, mai ales după amiază, am fost ocupat în chip excepțional. M'am apucat, împreună cu un cuvios monah, ș'am răstocit la deal Nemțișorul ca să prindem chitici și raci.

Aflați că peștișorii aceștia dela munte, numiți boișteni, se prepară aici după o metodă specială necunoscută nouă. Ascultați. Într'o oală nouă de lut pui legume multe tăiate mărunt, cu puțină zamă. După ce-au dat o undă, pui și peștele și vîri oala acoperită bine în cuptor potolit, ca să se scoacă boiștenii în dulceața lor. Se zice că oala trebuie să fie roșie, dar eu cred că asta n'are importanță. Notă: Nu trebuie să se uite sarea și piperul.

— Îmi închipui că rețeta dă un rezultat bun și delicat, fu de părere cucoana Didina.

— A, da. Trebuie însă meșteșug și grijă. Să fi văzut pe părintele Amfilohie cum oficia. Era măreț, deși-i gros și are o înălțime neînsemnată. Am uitat să mai adaug un lucru principal. E nevoie de un vin bunișor.

— Hm! mormăi judecătorul privind în tavan.

Părintele Tihon avea de făcut obiecții, deși Lepădatu primise cu recunoștință rețeta.

— Domnule, asta-i mai mult bataie de cap și năcaz. Să luăm pildă dela fiarele pămîntului și păsările cerului, care nu pregătesc, nu fierb și nu coc și trăiesc totuși prin grija lui Dumnezeu.

— Le fierbem și le coacem noi pe dînsele, părinte,— tot cu voința lui Dumnezeu.

Bătrînul clatină din cap. El avea altă chibzuință.

Emil Lepădatu, văzînd pedeoparte cafeaua gata şi pe de alta faţa judecătorului prea întunecată, introduse cu blîndeţă o întrebare, care era mai potrivită cu împrejurările şi cu ora tîrzie :

— Ascultă, Veruzi, înainte de plecare n'ai voi să ştii ce-am pus la cale ?

— Ba da, se'nţelege că vreau să ştiu. Desigur aţi plănuit o excursie...

Toţi rămaseră uimiţi de asemenea pătrundere. Pictorul îşi aprinse o ţigară :

— Nu vă miraţi prea tare. Am aflat dela familia Irimescu. Eu socotesc însă că o excursie la Procov nu-i ceva destul de serios. E prea aproape. Şi mai cu samă găsesc de prisos carul cu boi. Ca să ne ducem până peste deal, ce ne trebuie ? Un ceas de voie-bună. Ne ducem, ne'ntoarcem, şi gata. Nu-i nevoie nici de bataie de cap, nici de planuri.

Rolea deveni atent şi se răsuci cu delicateţă în scaunul său :

— Aşa socoteşti dumneta, domnule Veruzi ?

— Aşa socotesc eu.

— Ş'ai putea, mă rog, să-mi explici care sînt temeiurile pentru care socoteşti aşa ?

— Care sînt temeiurile ? Ia ascultă, Rolea, nu face cu mine pe judecătorul de instrucţie şi nu fii gelos de iubirea mea, pentru doamna Didina Lepădatu şi duduia Olimpia Mironeanu !

Invălmăşeala de replici, hazul şi cafeaua se amestecară,— şi pictorul se împăcă imediat cu Rolea, bătîndu-l prieteneşte pe spate. Apoi se despărţiră, interpelîndu-se încă un timp prin întuneric.

Cerul cu stele, pe care lilieci negri îl scriau încă din cînd în cînd, arăta un ceas tîrziu. Nu mai era mult până la toaca de unsprezece şi părintele Tihon stătu şi cugetă, în pragul chilioarei lui, cum să rînduiască afacerea cu carul cu boi.

— Multe marafeturi şi dezmierdări mai au şi tîrgoveţii aceştia... cugetă el ca un ţăran cuminte ; şi-şi mormăia încet cugetul caşicum l-ar fi rumegat. Acuma unde să găsesc eu car cu boi în puterea nopţii ? Frate Averchie, unde eşti ?

— Aici, părinte.

Fratele Averchie, ucenicul, era tot un ţăran, nu cu mult mai tînăr decît cuviosul Tihon. Avea barbă şi plete cărunte, era puţintel şi uscat la trup şi întristat la faţă. Il slujea de mulţi ani pe bătrîn, cetind, la ceasurile rînduite, cu afundă credinţă, cărţile iubite pustiei sfinte ; şi aştepta cu dulceaţă ceasul cînd avea să fie şi el binecuvîntat monah. Acel ceas, după cum se juruise el, trebuia să sune după ce Tihon bătrînul va trece între drepţi, cătră lumina cea fără de vifor.

— Ce zici, frate Averchie ? Cum facem cu carul cu boi ?

— Care car cu boi ?

— Apoi n'ai auzit ?—şi nu te-am trimes după gospodarul acela, Nastasă Doftoru, din Nemţişor ?

— M'ai trimes să-l aduc, căci îl chiamă judecătorul. Dar eu, părinte, n'am ştiut despre ce-i vorba. Datoria mea este s'ascult. „Implini-vei poruncile şi-ţi vei pleca fruntea", cum zice la carte.

— E vorba de un car cu boi care le trebuie lor.

— Cui ? Boierilor ?

— Da.

— Ce să facă cu carul cu boi ? N'au nici grîu, nici orz pe cîmp, nici lemne'n pădure.

— Le trebuie pentru drăcăriile lor, ca să se ducă la Procov.

— Cu carul ?

— Nu ; de dus zice că se duc pe jos. Dar le trebuie ş'un car cu boi.

— Eu asta n'o pricep, mărturisi cu mîhnire Averchie. Scrie şi'cartea : „Cele fără de cale nu voieşte a le vedea Domnul".

— Bine, bine, Averchie ; dar ce facem ?

— Eu ştiu ? Le-om căuta mîne un car şi pace !

— Le trebuie mîni dezdedimineaţă, Averchie.

— Mîni dezdedimineaţă ? Asta-i greu. Să umblăm noaptea după car ? „Şi pre toţi cei ce au putere, să nu-i scoţi noaptea, ca să se suie noroadele în locul lor".

— Atuncea cum ?

— Ne-a lumina Domnul-Dumnezeu, părinte. Cuvioşia-ta du-te la hodină, căci eşti om slab şi bătrîn şi nu trebuie să superi pe Cel-Bun trudindu-te peste fire. Eu îmi aprind o luminărică şi stau treaz căutînd în carte deslegare. „Domnul-Dumnezeu nu asupreşte pe ai săi, ci-i curăţă şi-i scoate dintre necredincioşi".

Părintele Tihon se plecă sfatului. Avea acest bun obiceiu, să se folosească de înţelepciunea şi de cărturăria ucenicului său.

IX.

Biserica cea mare.

Soarele isbucni pe codri şi se risipi în roua finaţurilor. La acest ceas al dimineţii, Natanail sări pîrleazul grădinii ş'o apucă pe carare la deal, spre Procov, printre flori care abia atunci se deschideau primei clipe de viaţă şi morţii apropiate. Umbla desculţ, cu poalele rasei prinse în cingătoare. Işi purta la subsuoara stîngă încălţările şi'n mîna dreaptă un toiegel alb.

Cînd intră subt cetina grea şi sumbră a pădurii, se opri la un trunchiu răsturnat, ca să-şi tragă ghetele ; şi porni mai departe pe poteca uscată şi sunătoare, prin ace moarte de brad. Ţubichi necontenit le adulmeca şi pufnea în ele.

Din cînd în cînd soarele străpungea umbra—şi călugărul călca peste flori argintii ale tăcerii. Erau flori asemănătoare sufletului său. Starea unică de bine din ziua trecută n'o mai avea. Căzuse între lucrurile stînse ale trecutului. Insă soarele zilei nouă răzbătea în el caşi în această umbră şi-l înflorea.

Intr'o vreme se opri și ascultă rîsul unui hulub salbatic în depărtarea unei văi. Porni iar înainte și iar se opri ca să-l asculte. In carare-i trecură sturzi cu sunete scurte ușor fluerate. Țubichi se năpustea spre ei; rămînea apoi singur, cu botul înălțat, și-și întorcea ochii inteligenți și'ntrebători spre stăpîn.

— Țubichi, îi zise monahul, nu-i așa că tu știi ce spun eu?

Cățelul își mișcă bucata de coadă și tipăi îndarăt spre el.

— Nu te mai năcăji degeaba cu dihăniile și zburătoarele de-aici. Și ele sînt subt paza grijei lor și nu le poți prinde. Bucură-te numai că le vezi.

Cățelul scheună ușurel; căscînd desfășură o limbă trandafirie și'ncovoiată; apoi închise gura și păru că o înghite. Cum sfatul lui Natanail îi intrase pe-o ureche și-i ieșise pe alta, căci înțelegerea lui n'avea durată ca instinctul,—se năpusti spre un brad gros. O veveriță castanie săgetă în sus în jurul trunchiului, într'o spirală care păru o fumegare. Sus, se ridică în două lăbuțe rězămîndu-se cu spatele în coadă, numai o secundă. Imediat pluti în aer și dispăru.

Țubichi o strigă pe nume în limba lui, de două ori. Dar nu-i răspunse decît alt cățel înșelător al singurătății.

Suind, Natanail ajunse în locuri mai umede. Trecu printre risipiri de trunchiuri moarte. In formele lor, în aparență încă întregi, imensa lume a vietăților mărunte lucrase c'o hărnicie neistovită, necunoscînd, ca un element al veșniciei, nici timp nici repaos.

Abia punea călătorul un picior, ori răzema o mînă,—se desfăceau și se risipeau. Era plin locul de acești căzuți, din care trăiau și uriașii vii și se ridicau tinerii luptînd între ei. Intre mușchi și pulberile morților, creșteau colonii de bureți, fantazii ale umbrei și putreziciunii. Cei mai frumoși erau zugrăviți cu otravă roșie. Natanail îi lovea ușor cu toiagul,—ș'alegea, ici-colo, numai hribii, carne delicată și fină a sihaștrilor. Ii strecura în trăistuță și trecea printre alte coloane răsturnate, care în realitate nu erau decît iluzie,—cași întocmirile monstruoase ale domniilor și ale împărățiilor.

Intr'o rîpă înalbăstri fum—și ajunse pănă la el miros puternic de rîșină. Oameni ciopleau și lucrau acolo catarguri de brad. Li se auzeau, în jurul focului, glasurile răsunătoare. Toporul bătu un timp ritmic, scăzu încet-încet, contenîră și glasurile și toate devenira tăcere.

Urcă un țanc oblu, pășind rar și domol ca muntenii. Ajunse la un drum de piatră, care se chiamă al lui Ștefan-Vodă, și pe urmă merse coborînd. Il întîmpinară într'o poeniță plăieși cu topoarele pe brațe,—ș'un călugăr uriaș cu pletele pe umăr. Umbla cu pași largi, izbind poalele rasei cu cizmele-i grele.

Natanail se opri și-l salută.

— Incotro părinte Avacum?

— D'apoi după cum vezi, părinte Natanail, am luat pe acești oameni, cu care am isprăvit toate aici, în acest parchet, și mă duc cu ei să ridic și pe ceilalți dintr'o rîpă de mai la vale. Și trecem

în alt munte, unde avem treabă două săptămîni. De azi, au să aibă pace și aicea sălbătăciunile. Te duci până la Procov?

— Mă duc până la Procov.

Se despărțiră. Ei trecură în altă parte, deadreptul prin Labirint; iar Natanail ieși îndată în poiana schitului.

Acolo era pace, pe tăpșanuri trăgănate, și cîte un punct de soare căzuse în toate florile neclintite ale fînațurilor.

Cerul deasupra era limpede și fără pată; numai o gaie strigă odată în albastrul de sus, la mare înălțime.

Bisericuța de lemn se ridica în mijlocul unei largi împrejmuiri de zăplaz, și'n juru-i cîteva căsuțe cu streșinile joase. Sună toaca—bătînd ușurel, cu un fel de sfiiciune. Apoi cîntară clopote. Dar puțin timp, căci singurătatea le birui curînd.

Nu se vedea nicăiri nicio mișcare.

Natanail intră pe poarta deschisă, cu stîlpi nalți și cu streșină. Trecu prin livadă, apoi dădu în ograda bisericuții. Pătrunse în pridvorul mic și în căsuța lui Dumnezeu: acolo auzi glasul cunoscut al lui Atanasie. Slujitorul stătea în picioare la strana dreaptă, cu fața spre altar,—într'un roiu grăbit de murmure.

— Binecuvintează-mă, părinte Atanasie, vorbi Natanail dela ușă.

Cățelul rămase în pridvor, privind la icoanele înfricoșatului județ de apoi. Pe ușa deschisă, în urmă, se vedea, ca o altă zugrăveală proaspătă, un colț de pădure și de pajiște—dezmințind bolnavele elucubrații ale asceților.

Atanasie, schivnic uscat și posomorît, tînăr încă, se întoarse,—și fața i se lumină.

— Bine să te cuvînteze Domnul-Dumnezeu, părinte Natanail. El te trimete aici. Bine ai venit. Iată,—săptămîna aceasta fiind eu de rînd, am venit răpede dela coasă, pentru toacă, clopote și slujbă, după rînduială. Pe urmă mă'ntorc iar la treabă.

— Am știut c'am să te găsesc aici, părinte Atanasie. Aflasem că ești de săptămînă. Am venit să vă văd, căci îmi place să te privesc cum slujești cu ceilalți trei părinți, afară, în biserica cea mare. Slujba aceia e tot așa de bine primită sus, cași asta. Ca să nu rămîie acolo lucrarea cu două brațe mai puțin, grăbește-te și du-te,—iar eu îți țin locul cetind fără nicio greșală sfintele rugăciuni dela început până la sfîrșit.

— Se poate asta?—întrebă cu naivitate și bucurie Atanasie.

— De ce să nu se poată?

— Atuncea bine, părinte Natanail. Iți mulțămesc. Și te-așteptăm în poiană la Merișor.

— Da. Așteptați-mă în poiană la Merișor.

Amîndoi zîmbeau, singuri în mijlocul bisericii, privindu-se. Atanasie se'nclină, îi luă mîna și i-o sărută. Apoi ieși, cu pas harnic de muncitor care se duce la treabă.

Natanail rămase singur și ceti rugăciunile.

Acolo, în poiana dela Merișor, era soare și murmur abia auzit de albine. Și toate gîngăniile ierburilor foiau și susurau, adu-

cînd slavă luminii și Domnului-Dumnezeu. Iar pădurea de jur împrejur susura cîteodată fără să se clintească.

Unde o fi fost și de cînd o fi murit acel Merișor despre care vorbește numele poienii? Nici o urmă și nicio altă pomenire n'a rămas, nici despre el nici despre cei care l-au sădit. Cum spune psalmul pe care-l murmura încet:

> *Omul! Ca iarba-s zilele lu'. Ca floarea cîmpului înflorește.*
> *Un vînt îl suflă și nu mai este.*
> *Și nu i se mai știe nici locul.*

X.

> *Aici pare că se arată slujba celor două cinstite fețe Onuță și Fintilie,—însă nu e vorba despre asta.*

De partea cealaltă, în valea mănăstirii, la casa părintelui Tihon, caravana încă nu se urnise. Stătea pe loc, cu boclucurile risipite, așteptînd carăle, după care atît bătrînul monah cît și Averchie ucenicul său porniseră dela răsăritul soarelui. Unul într'o parte, altul în alta, nădăjduiau să izbîndească. Mai bine două cară decît niciunul.

Deocamdată, la acest ceas, nu mai era nădejde decît de unul, căci părintele Tihon tocmai se întorcea, c'o înfățișare nefericită.

— N'am ce le face, zicea cuvioșia sa ridicînd palmele în lături deoparte și de alta a pieptului. Azi trăiesc pe lume altfel de oameni decît în alte vremuri. Odată erau țăranii mai iuți și mai săritori. Acuma unul are a se duce la coasă; altuia i s'au prăpădit boii în pădure, altul vrea să se mai gîndească: până la amiază a vedea el ce-a face... Decît îți vine să crăpi de ciudă. M'am întors și eu într'un răsuflet, cu nădejdea că va fi făcut Averchie vre-o ispravă în sat la Nemțișor. El îi mai tînăr și-i mai în putere. Pe lîngă asta, îi mai îngrozește cu vorbe din sfînta scriptură.

Astfelincît rămăsese nădejdea la Averchie. Bătrînul sufla și-și ștergea nădușala de pe frunte cu mînica rasei, și se tot ducea în colțul cerdacului, privind în lungul hudiței.

Dar până să vie fratele Averchie, judecătorul, înfățișînd tuturor celor de față lista scrisă cu creionul cel rău, le dovedea că nu poți să te bizui niciodată pe oameni. Familia Irimescu sosise cea dintâiu, odată cu dînsul. Erau și cei care puseseră lucrul la cale de cu sară. Însă alții întîrziau; unii nici n'aveau să vie. Ba îi durea capul; ba se temeau de ploaie. Fuseseră și unii sinceri, care mărturiseau că s'au răsgîndit.

— Iată cu ce lume avem de-aface... zise încet Rolea către duduia Olimpia, lăsînd să cadă hîrtia și apoi lovind-o disprețuitor cu bastonul.

— Văd, răspunse ea zîmbind; îți mărturisesc însă că nu mă supăr deloc. Vom fi mai puțini și asta mă bucură. Lasă lista, domnule judecător.

Rolea urma să distrugă hîrtia, ce pe-o vietate vinovată, iar Olimpia urmărea zbaterile ei c'un zîmbet de mîhnire simpatic și plăcut, pe care și-l cunoștea,—de aceia făcea necontenit în juru-i risipa acestei flori. Orice cuvînt îl întovărășea de zîmbet. Rîdea însă rar.

Pachetele cu provizii și hainele de vreme rea stăteau unele peste altele în preajma scării cerdacului. Călătorii treceau în sus și'n jos pe lîngă ele și le cercau cu vîrfurile ghetelor și ale bețelor.

— Fiți cuminți, copii, grăi cucoana Didina, să nu stricați vre-o farfurie!

— Cum se poate, frate dragă, se miră Lepădatu, ai luat și farfurii? O excursie eu știu că se face fără aceste obiecte de prisos create de civilizație.

— Cunosc eu pe cineva care are să-mi ceară întâiu și'ntâiu tacîmuri... răspunse doamna Lepădatu blînd, însă foarte sigură de sine.

— Mi se pare că de data asta,—odată în douăzeci și cinci de ani,—nevastă-mea are dreptate... constată cu glas destul de tare Lepădatu. Din toată inima însă doresc să văd carul cu boi. Mi-ași lua de-o grijă, ș'am porni imediat spre destinul nostru.

Călugărul se'ntoarse din colțul cerdacului, de unde privise iară în lungul hudiței.

— Cucoane Emil, zise el, dă-mi mata voie, te rog, să te'ntreb de ce aveți nevoie așa de mare de car...

— Cum? întrebă Lepădatu surprins.

— Ce nevoie așa de mare aveți de car cu boi? Ca să mergeți mai departe, la Secu ori la Agapia, nu zic, bine este să ai car. Dar Procovu-i colea, o palmă de loc...

Traian Rolea interveni, împungînd înainte cu arătătorul mînii drepte.

— Acesta, părinte, e un lucru pe care l-am hotărît asară, și trebuie să facem cum am hotărît. Asară și cuvioșia ta ai fost de părere să luăm numaidecît un car cu boi.

— Am fost, domnule Traiane, nu zic că n'am fost; dar dacă văd că-i așa de greu, nu mai sînt. Eu vă spun drept: tare mă tem că Averchie are să se'ntoarcă și el fără car. Dac'ar fi fost de găsit, găseam și eu. Acuma să vedem ce zice el dacă vine și ne găsește așa cu buclucurile lepădate... Ce facem fără car? Tare's curios să știu ce-ar zice Averchie. Să vedem, căci îl zăresc că vine singur.

Intr'adevăr, ucenicul se întorcea fără car și fără boi. Era înfierbîntat de umblet și de soare și gîfîia.

— Doamne, iartă-mă! – își făcu el cruce. Parcă toți s'au vorbit și s'au înțeles să purceadă care'ncotro, cu treburi care de care mai grabnice. Unu-i la spital, altu-i la tîrg, altu-i la pădure.

Judecătorul îşi încrucişase braţele pe piept, ca un celebru împărat, şi aştepta încruntat dezlegarea încurcăturii.

— S'ar părea că ne-am oprit, vorbi rîzînd cu veselie Veruzi. Ne-am oprit înainte de-a fi plecat. Insă eu mă'ntreb cu mirare cine ne poate opri? Nu ne poate opri nimeni! Plecăm şi s'a isprăvit. Mi se pare că, în ceiace mă priveşte, am contestat necesitatea carului şi a boilor. Imi pare rău numai că am întîrziat. La Procov e plăcut să ajungi înainte de a fi soarele în putere. Acuma ce facem cu bagajele?

Privi de sus în jos pe judecător.

— Cei care aveau eri planuri şi idei, acuma n'au niciuna. Să ne'ntoarcem în altă parte. Frate Averchie, am aşteptat cu toţii sosirea ta, ca să ne dai deslegare şi să ne spui ce putem face cu asemenea tarhat, dacă n'avem carul?

— Apoi ce să facem, domnule? Buclucurile acestea mai uşoare le împărţiţi între dumnevoastră—fiecare luîndu-şi ce-i al său. Iar coşurile cu mîncare aşi zice să le'ncărcăm în spate eu şi cuvioşia sa părintele Tihon. Ce-i a sui o măgură? Indată am ajuns—şi, la întoarcere, povara cea mai uşoară o avem noi, caşi Isop.

Emil Lepădatu încheie cu blîndeţă şi cu supunere:

— Se vede că aşa ni-i scris şi altfel nu putem face.

După două ceasuri de întîrziere, se grăbiră mai mult decît trebuia. Fiecare îşi răpi de jos haina de ploaie şi ieşiră buluc pe poartă. Doamna Irimescu, mititică şi uscată, chiar depe loc începu a opri şi a povăţui pe copii cu umbreluţa ei scurtă,—făcînd semne şi agitînd-o cu grijă aprinsă. Monahul şi ucenicul său găsiră, la un loc ştiut, două beţe groase şi, încovoindu-se greu din şale, încărcară în spate panerele cu mîncare.

— Doamne ajută! - murmură Tihon făcîndu-şi semnul crucii.

Averchie îşi şterse sudoarea cu mîna liberă şi oftă murmurînd:

— Bucuratu-m'am şi m'am înveselit de mila ta,—că ai cătat la întristarea mea şi ai aflat de amărăciunea sufletului meu...

Pe loc se simţiră amîndoi mai uşuraţi şi porniră cu paşi mari în urma musafirilor.

Mergeau toţi în destul de bună rînduială şi veselie,—cucoana Didina şi duduia Olimpia în frunte. Totuşi dela o vreme, subt brazi, calea se făcu pietroasă şi povîrnită.

— Imi daţi voie, doamnele mele?—zise pictorul, uşurîndu-le de hainele ce duceau pe braţe. Aşa are să vi se pară pădurea mai frumoasă.

— Intr'adevăr... zîmbi Olimpia.

Veruzi aşteptă pe Rolea şi-i şopti la ureche, lăsîndu-l să treacă pe lîngă el:

— Rog pe prietini să nu fie invidioşi, nici geloşi.

Judecătorul zîmbi şi el fără supărare, simţind până în fundul sufletului mireazma şi răcoarea pădurii. Iar prietinul său, oprind pe Averchie şi pe Tihon, aşeză fiecăruia pe braţul liber cîte una din hainele doamnelor.

Bătrînii acceptară cu dragă inimă povara aceasta nouă, însă neînsemnată. Dar se întîmplă şi'n lucrurile mărunte aceleaşi fenomene dramatice ca şi în cele mari. In vremea cruciadelor, oamenii erau cuprinşi de delir şi jucau în spazmuri, fără motive aparente. Era destulător să fie adunaţi la un loc. Astfel, în lungul culmii care duce la Procov, unul după altul, fără nici o justificare vădită, călătorii se opreau şi lăsau în braţele lui Averchie ori ale părintelui Tihon hainele pe care se cuvenea să le poarte ei. Pe urmă păreau mai uşori şi cu mult mai bine dispuşi decît înainte.

Monahul stătu o clipă pe loc şi se îndreptă puţin din şale, gemînd. Erau aproape sus, pe culme, la drumul pietros. Cei dinainte poposiseră şi ei în jurul doamnei Lepădatu. Gălăgia se potoli şi vîntul trecu zvonind prelung pe culmile brazilor.

— Averchie, grăi bătrînul Tihon, mai spune ceva din cărţile vechi, ca să mă răcoresc şi să pot ajunge la liman...

Europenii îi priveau cu curiozitate şi simpatie.

— Apoi, cuvioase părinte, răspunse Averchie, dumnealor au făcut ca acel flăcău despre care spune o vorbă veche... Se ruga pentru puţintel lucru la început—către o fată... Şi pe urmă a păţit fata aceia cu el ce-am păţit noi cu dumneavoastră...

Cel mai mare haz îl făcură femeile. Iar Veruzi, întorcîndu-se spre bătrîni, se simţi mîhnit şi mişcat.—Cînd, dintr'odată, doamna Irimescu ridică umbrela, o lăsă să cadă în rîpă şi dădu drumul unui ţipăt uscat. Cu gura încremenită într'un rictus, sta atîrnată oarecum de culmea de deasupra.

Toţi se răsuciră, caşicum ţipătul îi împunsese. Văzură pe o stîncă doi oameni cu puştile aplecate ameninţător. Purtau sumăieşe scurte şi pălării cu borurile aplecate pe ochi.

— Nimeni să nu vişte! — strigă Onuţă răspicat. Mînile sus!

Pintilie întrebă, îndată după el, fioros şi grozav:

—Este vreunul care n'a înţeles?

Cu toţii înţeleseseră, electric. Ridicară braţele şi rămaseră solemni. Doamna Irimescu avu un sughiţ şi-i izbucniră lacrimile. Se lăsă la pămînt.

— Au înţeles! - rînji Onuţă către tovarăşul său. Ca la cimotograf!

Bătrînii îşi puseseră poverile jos şi răsuflau, ştergîndu-şi sudoarea, caşicum porunca bandiţilor pe dînşii nu-i privea. Averchie totuşi se găsea înfricoşat pentru asemenea nedreptate şi silnicie.

— Uscatu-mi-s'a vlaga, mormăi el, amintindu-şi de vorbe mari şi sfinte; uscatu-mi-s'a vlaga ş'am rămas ca un hîrb de lut. Şi limba mi s'a lipit de cerul gurii...

Veruzi încercă să parlamenteze, cu veselie silită:

— Ce voiţi dela noi, oameni buni?

— Aşteaptă, cucoane, ş'ai să vezi... îi răspunse slujbaşul cel mare şi bălan.

Onuţă ţipă cu răutate:

— Măi, Pintilie, nu-i scapa la vorbă că-i rău! Care-a cricnit? Tu, cel bărbos şi cu capul ca genunchiul! Nu te clinti. Şi nici nu zîmbi, nici nu da din deget. Dacă n'asculţi eu te puşc!

— Dacă mă mai întrebi odată, gata!—rînji Pintilie.

Averchie clăti din cap cu întristare şi desgust:

— Până la cer îşi ridică fălcile şi cu limba lor mătură pămîntul!

Onuţă aruncă spre bătrîni şi spre povara lor o privire în treacăt, şi se statornici dîrz şi crud asupra celor de subt el.

— Acuma ascultaţi ce vă spun eu, zise el cu linişte, şi nimeni să nu facă altfel, subt pedeapsa morţii...

Judecătorul îl aţintea sever.

— Vină dumneata întâiu, i se adresă banditul, şi lasă aici, la picioarele mele, tot ce ai. Pe urmă treci vama şi aştepţi cuminte. După asta vine cel bărbos, care chitea că poate ride. La urmă, boierul cel căruia i s'a stins ţigara în gură... Lepădatu se gîndi cu oarecare amărăciune: „In această clipă am pierdut o frumuseţă de ţigaretă de chilimbar, pe care o am de optsprezece ani, cînd am făcut cu Didina cea dintâiu călătorie la Paris. Peacolo nu sînt hoţi...".

Şi trecu şi el, încovoiat, spre vamă.

Onuţă îşi urmă poruncile:

— Cu femeile şi cu copiii n'avem nimica. N'avem ce le lua. Mîncările pe care le poartă părintele şi cu ucenicul său, rămîn la noi. Atîta.

Onuţă făcu semn şi barbaţii coborîră iar în rîpă. Voia să mai poruncească ceva,—cînd, simţind paşi din susul drumului, tresări. Ridicînd arma, o sprijini cu condacu'n umăr. Pintilie rostogolea ochi fioroşi, nehotărît şi'n mare tulburare.

Apoi auzi pe Onuţă destinzîndu-se într'o răsuflare prelungă.

Din sus, venea cu beţişorul lui şi cu trăistuţa, părintele Natanail.

Se opri mirat, apoi se'ntunecă. Işi aruncă ochii spre pîlcul din vale. După aceia şi-i întoarse spre slujbaşii pustiei.

— Pintilie, zise Onuţă, pasă şi ia mîncarea, care nouă ni-i de mare folosinţă.

Averchie se opinti, ridică amîndouă coşurile şi le înfăţişă lui Pintilie, care le cuprinse la un loc şi le purtă uşor c'o singură mînă, pe cînd cu cealaltă ţinea puşca cu oţelele ameninţătoare.

— Salutare, părinte! strigă Onuţă către Natanail. Şi slobozi un foc de puşcă deasupra rîpei. Femeile răspunseră cu ţipete. Duduia Olimpia rămase rîzînd ciudat, ceeace dădea o înfăţişare tristă feţii ei delicate.

— Salutare, părinte!—rînji şi Pintilie, trecînd semeţ pe dinaintea monahului.

Şi slobozi şi el un foc. Ecourile, fierbînd, s'alungară şi s'amestecară. Ţubichi începu să latre ascuţit, trimeţînd şi el alte ecouri către cele dintâiu.

După ce hoţii se mistuiră în sihlă, Averchie se aşeză la pămînt şi-şi îndreptă şalele dureroase, răstignindu-şi în lături braţele. Rosti cu linişte şi cu credinţă:

— Dreptul ca finicul va înflori şi ea chedrul Livanului se va înălţa. Doamne, fă-i ca pulberea înivînt şi ca pleava în vifor.

Nedumerit încă, Natanail mai făcu cîţiva paşi spre musafiri; dar dintr'odată fu lovit şi el de mare spaimă. In acelaşi timp, agitînd mîna stîngă, doamna Olimpia Mironeanu ţipă, fixîndu-l ca pe-o urîtă vedenie. Natanail ocoli cu pas grăbit rîpa şi se cufundă şi el în altă parte a desimii. Cînd doamna Mironeanu, agitînd aceiaşi mînă, ridică iar ochii, cu bolnavă curiozitate, el nu mai era sus, pe stîncă.

XI.

Părintelui Natanail i-a sosit sol din altă lume.

Era aceiaşi fiinţă gingaşă pe care o cunoscuse cu treisprezece ani în urmă. Aceiaşi figură cu zîmbetul mîhnit, neadevărat şi înşelător. Ş'o văzuse întâia oară aproape în aceleaşi locuri, ceva mai la deal, spre Procov, pe drumul lui Ştefan-Vodă.

Era atunci un student tînăr de douăzeci şi trei de ani. Venea din aceiaşi poiană cu bisericuţă de lemn. In spate, avea un sac de pînză verzie cu curele aduse pe umeri şi pela subsuori. Mîna stîngă şi-o ţinea sprijinită în cureaua ei. In dreapta, avea un băţ cu vîrf de fier. Impungea cu el, din cînd în cînd, bureţii veninoşi din marginea cărării.

Tocmai scobora spre mănăstirea Neamţ, întrebîndu-se dacă nu cumva e într'o zi de post şi dacă va găsi ceva de mîncare la arhondaric. După amiază pleca mai departe, spre Secu şi spre Agapia.

Işi făcea socoteală şi nu ştia dacă e într'o Sîmbătă ori într'o Vineri. Mîncarea amiezii,—dacă era Vineri, îi apăru săracă şi îndoelnică.

Izbi cu fierul într'un splendid burete cu pete roşii, şi, cînd ridică ochii, văzu la cincizeci de paşi, cotind pe după brazi şi suind spre el, doi drumeţi. Un domn în vîrstă, care nu părea să aibă mai mult de patruzeci şi şase de ani. Cifra aceasta tînărul o socoti arbitrar, însă i-o statornici definitiv. Era mijlociu la statură şi îndesat. Cum îl zări pe tînărul care cobora dela deal, începu a rîde, întoarse capul şi spuse ceva fetei. Căci tovarăşa lui, care umbla alături cu paşi mărunţi, nu putea să-i fie decît fiică. Ii dădu cu preciziune douăzeci de ani. La cuvîntul domnului în vîrstă, ea ridică ochii şi privi în susul drumului. Avu un zîmbet; i se lumină dintr'odată figura. Pe urmă îşi plecă fruntea şi zîmbetul pieri.

Tînărul mai înţelese cu preciziune că trebuie să se oprească, să-i aştepte şi să-i salute.

Domnul cel scurt și îndesat venea cu mînile slobode la deal. Fata se sprijinea într'un baston, o cîrjă de cireș, care desigur, nu era a ei, ci a tatălui său. Era un baston bărbătesc, cum se purta în acea vreme.

Intr'adevăr, cînd nu mai erau decît cinci pași între ei și el, tînărul se opri. Ii salută. Tatăl îi răspunse cu politeță, scoțîndu-și destul de larg pălăria tare și descoperind un păr cărunt, neorînduit și des. Fata zîmbi iar, încordîndu-se ușurel cu bărbia'n piept. Purta o panama băiețească și o rochie de pînză de in, în coloarea nisipului. In picioare, pantofi subțiri cu călcăie înalte. Deaceia pășea delicat ș'avea nevoie de bastonul tatălui său.

La doi pași, domnul stătu pe loc și-i vorbi cu un rîs simpatic pe fața-i brună:

— Bună ziua. Iți mulțămim pentru amabilitate. Poate ne-am cunoscut cumva, undeva, la Iași? Faci parte din mișcare?

— Regret, răspunse tînărul, că nu fac parte din nicio mișcare. Și nu cred să vă fi văzut până acuma. Sînteți ieșan?

— Desigur. Altfel ce-aș căuta la mănăstirea Neamțului? Dumneata nu știi că mănăstirea Neamțului e loc de vilegiatură numai al ieșenilor?

— Nu știam. Insă înainte de a vă cere informații asupra mișcării de care vorbiți, vă rog a-mi permite să mă prezint: Naum Popovici.

— Cum se poate? Dumneata ești băiatul colonelului Naum Popovici?

— Da, eu sînt Naum Popovici junior, ca să zic așa, — medicinist, făcînd clasica excursie pela mănăstirile din munții Neamțului.

— Tatăl dumitale e tot în garnizoană la Bîrlad?

— Nu. Acuma e la Tecuci.

— Așa? Eu l-am cunoscut de-aproape pe tatăl dumitale. Am făcut o parte din liceu împreună.

— Atunci se nimerește bine... zise tînărul, fără convingere.

— Dece se nimerește bine?

Tînărul tăcu. Se înroși ușor. Fata privea atentă povîrnișul din dreapta.

— La dreptul vorbind, așa-i. Nu-i nicio legătură.

— Ba este, ba este. De ce să nu fie? — protestă domnul, cu politeță și mai energic decît se cuvinea. — Fata se aplecă și-i șopti ceva la ureche. — Da, da, firește, urmă el. Pe mine mă chiamă Sever Ciudin. Asta-i fata mea, duduia Olimpia. Iar despre mișcare — avem să vorbim noi pe larg mai pe urmă.

— Cînd, papa? — interveni duduia Olimpia aruncînd o privire iute spre tînăr. Noi suim la deal și domnul Naum Popovici coboară la vale. Noi ne ducem la Procov. Dumnealui se duce tot înainte, mi se pare.

— Așa cred, nu sînt sigur, încercă să lămurească tînărul.

Ii plăcea vocea fetei: precisă și limpede, c'o sonoritate gravă.

— Atuncea mai rămîneți în mănăstire?

— Cred c'am să rămîn... răspunse nehotărît Naum. Să vă spun sincer: umblu așa, după vînt și după soare. N'am niciun țel și niciun plan. Mă opresc unde-mi place ori cînd plouă.

Tatăl fetei zise cu însuflețire:

— Atuncea eu îți propun să ne arăți drumul la Procov. Cred că nu-i departe.

— Papa... Parcă noi nu cunoaștem drumul?

— Lasă, frate. Parcă-i vorba de drum? Ascultă, tinere. Ai prilej să afli chiar dela mine tot ce se poate ști despre mișcare.

— Domnule Popovici, tata glumește, interveni duduia Olimpia.

— Ba nu glumesc de loc. Vorbesc foarte serios.

— Bine, vă întovărășesc până la Procov, răspunse simplu studentul.

Se'ntoarse spre fată, parcă așteptînd încă un cuvînt dela ea. Dar duduia Olimpia nu părea recunoscătoare pentru hotărîrea lui. Părea mai mult mirată. Dar nici acesta nu era cuvîntul potrivit; căci părea mai mult indiferentă.

Cugetă dacă trebuie să se simtă jignit.

— Ascultă, domnule Naum, îi zise Sever Ciudin; chestia mișcării pe care caut eu s'o organizez acum nu e un lucru de explicat în două cuvinte. Deaceia ai să-mi dai voie să-mi iau un răgaz. Trebuie să stăm undeva, într'o odaie, la o masă, să am dispoziția cuvenită, ș'apoi îți explic. Dinspre partea asta să n'ai nicio grijă.

— Bine. Eu n'am nimic împotrivă, rîse tînărul. Cel dintâiu lucru pe care-l facem acuma, e vizita la Procov.

— A, da; însă asta este mai mult pentru domnișoara Olimpia, căci domniei-sale îi place drumul acesta — și-l face de două ori în fiecare vacanță.

— Imi place, zise fata, apa de la fîntîna de lîngă bisericuță.

Vorbea serios. Trecu înainte pășind mărunt și sprijinindu-se în bastonul de cireș. Ciudin și Naum, alături, o urmară.

— Vrasăzică ești ieșan? — îl ispiti domnul Ciudin.

— De cînd urmez cursurile universității.

— Tocmai, reluă Ciudin cu vădită plăcere. Iți ascult răspunsul și mă simt întrucîtva mirat, căci nu se poate să nu fi simțit în jurul dumitale mișcarea și agitația unor idei nouă.

— Ba simțesc, desigur. Și la noi ideile extreme stau alături, ca în toate universitățile.

— Vorbești de socialiști?

— Negreșit, și de dînșii. Am colegi socialiști.

— Și îndrăznesc, domnule Naum, a te'ntreba, — fără a te obliga să-mi dai răspuns, — dacă simpatiile dumitale se'ndreaptă spre această categorie.

— Nu sînt nici socialist, nici anarhist, răspunse studentul rîzînd. Sînt doctorand în medicină.

— Răspunsul acesta, tinere, — răsuflă ușurat Ciudin, — îmi pricinuește o bucurie nespusă. Parcă am băut un pahar de apă rece. Atuncea ești dintre noi.

— Poate din cealaltă extremă ? Nu.

— Atunci ai să fii, — după ce te vei convinge, destul de lesne, cred, avînd în vedere că pari un tînăr simpatic și serios, — după ce te vei convinge că singura problemă arzătoare în țara noastră este problema economică...

— Intr'adevăr e o problemă importantă.

— Dă-mi voie. Singura problemă arzătoare este problema economică a capitalului străin și a străinilor. Eu prin străini înțeleg pe Evrei. Și trebuie să știi că nu sînt contra lor pentru că ar fi răstignit pe Domnul nostru Hristos. Acestea-s vorbe pentru țărani și pentru naivi. Eu sînt contra lor pentru că reprezintă o forță reală și ocultă. Deci... Ascultă atent.

— Ascult, domnule Ciudin. Sînt foarte atent.

— Deci la forță trebuie opusă forță. Voiu adăuga observația că noi n'avem nevoie să lucrăm ocult, deoarece sîntem la noi acasă și pe pămîntul nostru; dar trebuie să lucrăm. Aici ajung la organizația pe care am conceput-o eu, pe care o îndrumez și'n care mîni sînt sigur că vei fi și dumneata.

Duduia Olimpia se opri și se'ntoarse surîzînd:

— E o organizație de natură financiară. Domnul Naum se pregătește să fie medic.

— Ei și? Ce are a face? Eu am nevoie de afiliați din toate categoriile sociale.

Fata mai făcuse cîțiva pași mărunți. Se răsuci cu brațele înălțate.

— Am ajuns în poiană. Papa, aici e locul unde eu încep a fugi. Să vedem dacă poți să te ții de mine.

— Bine, să fug, dac'așa-i obiceiul. Așa facem în toți anii. Lucrurile serioase le amînăm puțin.

Duduia Olimpia porni răpede pe cărare. Domnul Ciudin își scoase pălăria tare și rămase cu părul sbîrlit. Își încheie haina și se lăsă în fugă după copilă. Studentul avu impresia că devine ridicol. Stătu în cumpănă dacă n'ar fi mai bine să se răsucească pe călcăie și să-și urmeze drumul lui spre mănăstire. Se trezi alergînd și el cu pași mari și-i ajunse îndată, — rotind larg bățul cu clonț de fier.

Ciudin sufla pripit și-și freca îndesat c'o batistă obrazul congestionat.

Zise către Naum, rotindu-și spăriat ochii:

— Eu am și preceptele mele higienice.

— Asta-i specialitatea mea, zîmbi Naum.

— Se poate, dar și aici eu n'am păreri ca toată lumea și pornesc dela observații personale. In toată viața mea n'am avut nevoie de doctor.

Trecură în cuprinsul chinoviei, spre fîntînă.

— Dar asta-i altă chestie pe care eu am s'o discut altădată cu dumneata, urmă Ciudin, ceva mai liniștit. Să ne'ntoarcem puțin, dacă vrai, spre afacerea cealaltă. Trebuie să știi că problema e simplă și soluția pare evidentă pentru toată lumea. Deaceia numai metoda interesează. Și eu am găsit o metodă care este a mea proprie.

— In chestia economică?

— Se'nțelege, în chestia economică. Dar aici așa ceva nu se poate discuta; mai ales că duduia Olimpia ne face semn să ne apropiem. Ce este?

— Vreau să beau apă... răspunse duduia Olimpia.

Tînărul își lepădă sacul și bățul pe iarbă și trecu la roata fîntînii. Scoase din adînc ciutura și o trase pe ghizdele. O aplecă ușurel și fata, cu pălăria într'o mînă și bucle subțirele fîlfîind, se înclină și-și văzu năsușorul și gura foarte rumănă. Își muie și nasul și buzele, tulburînd imaginea.

Fără să mulțămească, se trase la o parte, se'ntinse pe spate în umbra unui măr și-și potrivi pălăria peste față. Intinse brațele în lături și palpită într'o respirație adîncă. Ferind puțin fruntea, rămase c'un ochi descoperit. Și Naum o surprinse privindu-l cu ochiul acela negru, cu sprinceană fină.

Inchise pleoapa și respiră iarăși profund.

XII.

Fără îndoială că'n muntele Rusu sălășluește un balaur.

Privirea ochiului aceluia singuratic îl măguli și nu mai găsi în sine niciuna din măruntele nemulțămiri ale începutului. Își culese de jos sacul și bățul și se așeză la marginea fîntînii, privind în fund luciul tremurător al izvorului. Il privi până ce-l văzu neclintit, sleit ca o oglindă.

Cineva îi atinse umărul. Se'ntoarse surprins.

— Iată cum stă chestia cu higiena, domnule doctor, îi zise tainic Ciudin, cuprinzîndu-l de braț și trăgîndu-l după sine. Nu te superi, nu-i așa? Mie o discuție nu-mi displace niciodată. Dar dumitale?

— Nici mie.

— Așa? Foarte bine. Iată-ne de acord într'o chestie. Ș'avem să ne'nțelegem și'n altele. De asta sînt sigur. Vrasăzică, ce-ai să spui dumneata, cînd îți voiu face cunoscut că, în privința alimentației, am ajuns la concluzia următoare. Niciodată tutun și alcooluri!

— Cred c'aveți dreptate, răspunse studentul nu cu puțină uimire.

— Am dreptate, nu-i așa? Atuncea ascultă mai departe al doilea precept al meu. Legumele le mănînc numai fierte cu apă și cu sare. Laptele îl beau cum e muls dela vacă—deși eu îl prefer de capră. Sosuri să nu-mi dai, nici sălăți cu untdelemn și oțet. Carnea, friptă pe cărbune! Peștele, fiert!

— In privința peștelui am altă părere, obiectă rîzînd tînărul.

— Se poate, dar eu te sfătuesc să-l mînînci fiert, și cînd ne vom mai vedea ai să-mi mulțămești. Pe lîngă asta, am uitat un lucru foarte principal. Să nu mînînci lucruri dulci. In orice caz să mînînci puține. Și să nu pui în gură medicamente. Bolnavilor dumitale să le dai cîte poftești, dar dumneata să nu le iei niciodată.

Domnul Ciudin se veseli, rîzînd săltat, cu toată ființa.

Duduia Olimpia interveni de jos, deschizîndu-și ochiul neacoperit.

— In privința medicamentelor sînt și eu martoră. Papa nu cunoaște gustul chininei.

— Sigur. Las natura să lucreze.

— Insă, urmă ochiul, — cu prăjiturile mi se pare că nu ești tocmai consecvent, papa. Cîteodată ne luăm la întrecere. Mama are rețete foarte bune.

— Adevărat ?—întrebă cu nevinovăție Ciudin. Dacă mînînc prea multe, nu fac bine. Deaceia țin să umblu și s'alerg—ca să nu mă 'ngreuiez. Dacă vrai, poți fugi odată în jurul bisericuții și pe urmă la deal, până la marginea pădurii. După aceia o luăm spre mănăstire. Oboseala îmi face foarte bine, și hărnicia. Deaceia oamenii leneși sînt nenorociți...

Cugetarea nu mi se pare tocmai justă, se gîndi Naum. Apoi se îndreptă cătră duduia Olimpia:

— Dar biserica și chilioarele nu le vizitați, domnișoară ?

— Nu le vizitez. Le-am văzut altădată. Și decîteori am fost, n'am întîlnit aici pe nimeni. N'am găsit om pămîntean și parc'ar fi pe tărîmul celălalt, ca'n poveștile lui moș-Manole, pădurarul de la Solonț. Avem noi o pădure care se chiamă Solonț, pe apa Racovei, în ținutul Vasluiului. Așa-i că vorbele acestea-s de departe și de demult?

Iși acoperi un ochiu cu pălăria și privi iarăși numai cu unul, cașicum se rușina de ușoru-i acces de sentimentalism.

Se ridică și strigă, uitînd să-și facă glasul grav :

— Eu plec !

Ocoli mărunt bisericuța, apoi ieși sprintenă pe poartă. Sever Ciudin veni de după părete, iarăși aprins și asudat. La poartă începu să-și facă vînt cînd cu batista din dreapta, cînd cu pălăria din stînga ; își domoli și-și muie pașii și se opri. Frecîndu-și cu energie fruntea și obrajii, îl așteptă pe Naum. Ii zise serios :

— Imi lipsește antrenamentul. Trebue să mă pun la regim.

Apoi îl apucă de mînă, c'o privire vicleană în urma fetei:

—Acuma am rămas singuri.

Studentul avu un moment de neliniște.

— Iată pe ce se sprijină sistemul meu. Vorbesc despre sistemul meu economic. Asculți ?

—Desigur. Ascult.

— Sistemul meu economic se sprijină pe cooperativele de consum, care merg prost.

— Nu 'nțeleg.

— Cu toate acestea e foarte simplu. Toate cooperativele de consum merg prost—asta e în afară de orice îndoială. E un fapt hotărîtor, afirmă cu tărie Sever Ciudin. Acest fapt, la prima vedere, pare tragic. Ei bine, eu îl privesc cu recunoștință.

Ascultă, urmă el oprind pe student, punîndu-i mîna pe umăr și privindu-l drept în ochi. Din fiecare cooperativă care cade, ies cîțiva negustori. Ai să-mi spui că acești foști vînzători ai sus-ziselor instituții și-au agonisit capitalul într'un chip cu totul neregulat. Dar pe mine nu mă interesează mijloacele, mă interesează scopul. Acesta e unul din paragrafele sistemului meu. Cooperative, cooperative și iar cooperative care merg prost. Mai am și alte paragrafe.

Naum rămase gînditor. Se grăbi să aprobe în totul metoda tovarășului său.

Ciudin îl opri iar, cu un zîmbet :

-- Eu știu ce cugeți dumneata acum, îi zise el, prietinește. Te gîndești,—spune drept,—că ai de-aface cu un maniac. Totuși te încredințez că sînt un om foarte echilibrat.

Era în glasul lui puțină tristeță și-un entuziasm stăpînit. Naum avu ca o săgeată părerea de rău pentru gîndul urît pe care i-l surprinsese Ciudin.

Merseră alături, un timp, fără să se privească.

— Vă mărturisesc sincer, n'am avut asemenea cuget... zise studentul.

Ciudin rîse înăbușit, fără să răspundă.

Răzemată cu spatele de un molid, în marginea poienii, duduia Olimpia îi aștepta. Părea că-i privește cum vin, cu ochii neclintiți. Cînd fură aproape, întoarse capul spre dreapta, părînd a urmări ceva nevăzut pe linia opcinei, cătră miază-noapte. Apoi își bătu ușurel coapsele cu bastonul pe care-l ținea cu amîndouă mînile, dela capete, atîrnat în curmezișul trupului. Atunci îi văzu și-i privi cu adevărat.

Intrebă cu vocea-i gravă :

— Papa, știi o noutate ?

Ciudin scutură din cap :

— Nu știu. Intreabă pe domnul Naum. Eu deocamdată mă simt cam obosit și flămînd. Am nevoe de antrenament. De mîni încep să sui în fiecare zi un munte.

— Foarte bine, papa. Atunci să 'ntreb pe domnul Naum. Domnule Naum știi o noutate ?

Ascultînd glasul care-i plăcea, tînărul rămase surprins de întrebare. Poate trebuiau să se despartă, după ce el își îndeplinise oficiul.

„Nu se poate să fie asta", cugetă el. Ea îl privea atent :

— Știi ?

— Nu știu, duduie.

— Uită-te în jurul dumitale, la cer și la pădure.

— Vrea să spuie, explică Ciudin, c'avem s'avem ploaie. Dar eu nu cred.

— Ba da, vine ploaie, hotărî duduia Olimpia. Am învățat dela călugări a cunoaște semnele; și văd nour spre locul știut. Trebuie să fie deasupra muntelui Rusu. Și dacă întindeți urechea într'acolo, aveți s'auziți ce-am auzit și eu.

— Ce s'auzim?

— Aveți s'auziți ce spune pădurea.

Stînd neclintiți, întoarseră tustrei urechea,—cu privirile ațintite și cu buzele întredeschise. S'auzea ceva într'o mare depărtare. Aici marginea pădurii sta neclintită și bătută de soare. In acele funduri misterioase, însă, tremura și sufla o fantasmă străină—balaurul ploii din muntele Rusu. Aducîndu-și ochii iar în afară, întîlni privirea fetei venind spre el.

Il întrebă șoptit:

— Auzi?

El făcu semn cu capul și rămase din nou atent, cu urechea alintată de întrebarea ei numai pentru dînsul.—„Atunci nu ne despărțim, judecă el,—ș'avem să facem împreună drumul la mănăstire".

Ciudin își ținuse îndelung răsuflarea și pufni.

— Nu cred că plouă. Dealtminteri nu ne-am luat nici cortel, nici mantale. De cîteori am făcut drumul acesta la Procov, în atîția ani, nu ne-a plouat niciodată. Logic e deci să nu ne ploaie nici azi. Adică așa-i: dimpotrivă. Logic este să ploaie.

— Nu-i așa, papa? Dar n'are să ploaie din pricina asta, ci din pricină că se ridică buhai de pe Rusu și pădurea sună. Eu zic să grăbim către casă.

— Să grăbim, încuviință Ciudin, ca s'ajungem înainte de a se produce catastrofa. Pe mine, drept să vă spun, o ploae în drum mă îngrozește. Ca să ne'ntoarcem în schit e primejdios: ne putem imobiliza acolo.

— La toate m'am gîndit, zise duduia Olimpia, și-și îndesă, peste grămada de păr castaniu și peste buclele dela tîmple, pălăria, până la urechi. Prin urmare, veniți după mine.

Plecă, bătînd cărarea cu vîrful bastonului. O urmă Ciudin, apoi Naum.

După un patrar de oră de umblet, sosi cea dintăiu undă de vînt în săgețile brazilor. Fîșîitul pădurii, întăiu domol, crescu sonor, după aceia coborî și se stînse. Nu simțeau încă pe obraji și pe ploape nicio suflare. In față numai, pădurea părea că s'a umbrit. Dar în urmă coloanele de lumină erau tot strălucite.

Potrivindu-și pasul după cei dinaintea lui, studentul trase din spate, dedeasupra sacului, pelerina largă de postav mițos ș'o potrivi pe brațul stîng. Se surprinse înveselit de acest gest și dori ploaia.

Umblară fără să vorbească încă un timp. Apoi tunetul sună profund spre miezul nopții.

— Ați auzit? — întrebă duduia Olimpia, întorcînd peste umăr bărbia fără să-i privească.

Vîntul se cufundă mai adînc în cetini și se coborî către ei. Ciudin mormăi, nemulțămit. Se încheie cu grijă la haină, ridică gulerul și vîrî mînile în buzunări, înălțînd umerii.

Un fulger clipi, apoi altul, și ecouri fierbînd se prelungiră în rîpe cotite, plutind apoi pe deasupra văilor. Vîntul, cu zvon de cascadă, umplu statornic toată pădurea. Cînd fulgera acuma, în negura dinainte părea că clipesc brusc, de două ori, niște ochi monstruoși de fantasmă.

După fiecare scăpărare, Naum număra, ca să socotească depărtarea tunetului. Cînd numără cinci după cel din urmă fulger, tunetul se dărîmă într'o rîpă deaproape, uscat și străpungător.

Duduia Olimpia se opri și se'ntoarse ducînd palmele la tîmple.

— Vine, strigă ea cu sprincenele înălțate, ne prinde!

Avea o însuflețire pe care Naum nu i-o bănuise subt răceala ei aparentă. Tresări, cași cum l-ar fi chemat. Insă cărarea era strîmtă și între ea și el, mohorît, sta Ciudin, mormăind:

— Văd că vine și nu-mi place de loc. Acasă-i cu mult mai bine decît aici.

— Ai încredere, papa. Dumnezeu are grijă de noi cași de toate lighioanele sale.

— Ce grijă poate să aibă?—și care lighioane? Are să ne ude până la piele și gata.—Dumneata ce spui?—se'ntoarse el către student. Ne plouă ori nu ne plouă?

— Eu cred că ne plouă.

Ciudin nu-i fu recunoscător pentru această proorocire. Părea ca-l găsește pe el vinovat.

— Socot că nici mănăstirea nu-i departe... adaose Naum cu îndoială.

Ciudin nu-i răspunse.

Soarele se'ntunecă. Picături începură a răzbi de deasupra în cărare—și zvonul susținut al pădurii de brazi avea în el ceva ascuțit și ostil.

Fata se lăsase iar la vale. Dar la o cotitură se opri. Ploaia sosise și o biciuia.

Cînd tatăl său și studentul o ajunseră, o găsiră privind spre o scorbură enormă din laturea unui fag, pe care o lărgiseră și o înălțaseră multe focuri de popas. Fără nici o șovăire, Ciudin acceptă această căsuță. Intră cu spatele înainte, se'ndoi din mijloc și se cinchi cu palmele pe genunchi. Răsuflă cu satisfacție și zîmbi către tineri. Atunci păru a vedea în rochia-i ușoară pe Olimpia și-și încreți fruntea, nemulțămit și încurcat. După aceia zîmbi iar, căci studentul desfăcuse pelerina și o aruncase pe umerii fetei. Ea-i mulțămi cu privirea și strînse faldurii largi la piept. Naum căută din ochi o streșină deasă și groasă de cetină,—făcu cîțiva pași și se strecură acolo, singur, în întuneric.

Pădurea tresări subt tunete apropiate, și ploaia spori larma vîntului. Dar aripa furtunii bătea în alte văi—și aici erau numai răsfrîngerile pîlpîirilor ei. Fata veni până subt cetină, se tupilă și

ea în umbră şi văzu apa, ca un şirag de mărgele transparente, strecurîndu-se şi furişîndu-se în ceafa studentului. Aruncă peste el o margine a pelerinei şi, subt această protecţie atentă şi delicată, Naum simţi apărînd în el o prietinie de o natură specială, deosebită cu totul de prietiniile bărbăteşti.

Ploaia conteni răpede şi tunetul mîrîia acuma, domesticit, în prăpăstii depărtate. Vîntul se domoli.

Cînd gnomul din scorbura arsă de fag se mişcă şi întinse braţele, căutînd muşchiul din preajmă cu degetele răşchirate, fata trase de peste tovarăşul ei marginea pelerinei. Naum avu altă simţire plăcută,—a unei taine numai în doi.

Ciudin, rîzînd satisfăcut, veni şi-i găsi stînd serioşi subt streşina de brad.

XIII.

Realităţile sînt şi ele fantazii.

Coborîră la vale printre crîmpeie de şuvoaie, care apăreau şi dispăreau subt bolţi scînteietoare, ca nişte animale stranii venite din epoci anterioare omului. Se mistuiră curînd în ascunzişuri subpămîntene.

Cînd pătrunseră în poiana din vale, găsiră lumea lor şi se priviră ca nişte vechi cunoştinţi, care au călătorit într'o ţară de unde puţini se întorc.

Duduia Olimpia făcea rîzînd această constatare. Naum avea în sine părerea că nu este niciun motiv serios de despărţire. Cu toate acestea cărările lor se desfăceau în linii deosebite. El mergea direct la vale, spre cetăţuia mănăstirii. Duduia Olimpia şi Ciudin coteau pe o uliciοară, spre o căsuţă albă cu cerdac, cu ferestrele vopsite albastru.

Ciudin o arătă cu mînile-i scurte. Studentul îşi trase din cap bereta şi căută privirile tovarăşei lui de subt streşina de cetină. Nu le găsi vii, pentru el. Erau absente, caşi în clipa dintîiu. Mîna micuţă şi delicată, pe care o atinse cu puful mustăcioarei, căzu îndată străină şi indiferentă.

Erau poate simple păreri, care n'aveau la urma urmei nicio importanţă; căci era încredinţat că nu păstrează în el nici un regret şi destinul lui era altul.

Cînd întoarse capul, nu mai văzu pe nimeni. Totuşi în jurul lui treceau călugări în haine negre şi vizitatori care priveau lung la costumul lui de excursionist elveţian. Nici sacul, nici bereta, nici jambierele de lînă, nici bastonul nalt cu clonţ de fier, nici bocancii ferecaţi—nu sînt în obiceiul şi gustul tîrgoveţilor domoli care vin aici la odihnă. Îndelungă odihnă în adevăr, cu nesfîrşite sieste, şi cu plimbări încete până la cerdac, ori până la băncuţă, în costume îngrijite şi ghete subţirele.

„Aici e un cartier de tihnă orientală,—cugeta Naum privindu-i fără simpatie. Nu cunosc drumurile şi potecile, nici locurile poienilor înalte. Nu se duc la Procov, nici la Sihla. Trăiesc ca'n tîrgul lor, cu gazete, cafea şi taifas".

Se înfăţişă la arhondaric cu vorbe şi argumente pregătite, pentru împrejurarea cînd cineva i-ar contesta dreptul la un pat de hodină şi la un blid de hrană. Il vedea chiar pe acel călugăr întunecat şi neprietinos; îl auzea vorbind de sărăcie şi de lipsă, frămîntîndu-şi mînile şi privind în lături.—Ştie el cum trebue să vorbească cu călugării!

Dar îi ieşi înainte un monah bălan, umilit şi cu zîmbet bun. Fără să se aştepte interpelat, îl conduse într'o odăiţă răcoroasă şi-i aduse apă gheţoasă dinspre peşterile cătră care se retrăgeau şuvoaiele vii, pe care, cu un ceas mai devréme, le contemplase alături de duduia Olimpia. Călugărul îl pofti să se hodinească apoi până la vremea gustării, şi se retrase.

Se spălă, se pieptănă şi-şi legă cu grijă cravata, caşicum trebuia să iasă. Pe urmă, băgînd de samă zădărnicia acestei operaţii inconştiente, se tolăni pe pat cu faţa'n sus şi cu mînile subt ceafă.

Intr'un părete alb dinainte-i, era portretul lui Cuza-Vodă. Pe alţi păreţi, nişte mitropoliţi bătrîni. Şi'n dosul lor, dincolo, departe peste munte,—duduia Olimpia răsuflînd uşor în umbra înstelată, lîngă fîntîna dela schit.

Cineva bătu în uşă. Naum nu se mişcă. Auzi scîrţîind prelung balamalele ruginite. Coborîndu-şi privirea între vîrfurile bocancilor, zări capul domnului Ciudin, inspectînd cu multă luare-aminte odaia, cu nişte ochi rotunzi ca ochii de sticlă ai păpuşilor.

Sări în picioare, potrivindu-şi în pripă cravata şi părul.

— Am spus eu că nu-i greu să te găsesc, lămuri domnul Ciudin; căci te-ai oprit în mănăstire. Dacă te-ai oprit în mănăstire, eşti la arhondaric. Dacă eşti la arhondaric, ştiu pe ce gang să intru, ce scări să urc şi cui să m'adresez.

„După cît se vede,—îşi zise studentul,—în mine a fost greşală şi nedreptate".

Intîmpină cu un zîmbet prea afabil pe oaspetele său, făcînd şi el, în chipul cel mai logic, însă numai pentru sine, judecata că avea să fie poftit la căsuţa cu cerdac pe care Ciudin o arătase cu mînile-i scurte.

Uită să împingă musafirului un scaun, cum cerea cuviinţa, căci în această lume orientală oamenii se odihnesc la cel mai mic prilej. Dar domnul Ciudin nu păru jignit de asta. Işi trase el singur scaunul şi se aşeză.

Naum făcu cîţiva paşi spre uşă, apoi veni în jurul omului mic, privindu-l pe furiş, caşicum îi descoperise o infirmitate.

— Ei, domnule Naum, cînd te pregăteşti să pleci? îl întrebă oaspetele său cu un fel de lene şi neavînd parcă nevoie de răspuns.

— Nu ştiu; credeam să pot pleca astăzi, răspunse tînărul.

— Aşa credeai? Bine, poţi să pleci cînd vrai, căci lumea e a dumitale cît eşti tînăr.

Apoi își frecă mînile.

— Ei, ce zici de ideia mea cu cooperativele ?

— O găsesc foarte interesantă.

— Nu-i așa ? Trebue să adaogi că nu-i numai interesantă, ci și justă. Mai am una. Vrai s'o asculți și pe asta ?

— Desigur.

— Atunci iată ce mai spun eu. Fiecare gospodar cultivă o-bligator un ogoraș de cînepă și in. Și fiecare gospodină, obligator, toarce și țese, în vremea iernii, hainele familiei. Iată bani care nu mai trec la străini. Ce zici ?

— Ideie nu se poate mai bună.

— Stai puțin. De ce pari neliniștit ? Am impresia că vrai să te duci undeva. Mai am și alte propuneri, care mie mi se par și mai bune. De ce te uiți la ceas ?

Nu așteptă răspuns și privi țintă, zîmbind, spre student.

— Ce zici ? Cînd ți-oiu spune că eu te oblig, eu Statul,— pe dumneata funcționar,—să te îmbraci cu cămașă de in țesută la tine în țară, și cu postav lucrat în fabricile mele ?

— Zic că-i foarte frumos.

— Ei bine, asta-i mișcarea de care-ți vorbeam.

Ciudin se lăsă pe speteaza scaunului, retrase capul și privi mai de departe pe victima sa, cu ochi aprigi. Naum era încredințat că-i prins într'o ghiară tare.

Dar musafirul tresări și săltă de pe scaun. Se bătu cu palma peste frunte, aducîndu-și aminte de-o datorie neplăcută.

— Am întîrziat ! - declară el. Trebuie să plec. Masa era pusă cînd am ieșit. Am poruncă să te-aduc și pe dumneata.

Naum păru mirat.

— Am poruncă dela nevastă-mea. Intr'adevăr, are dreptate, și eu nu mă gîndisem la asta. Dacă vii, îi faci plăcere și Olimpiei.

Studentul mărturisi că avea masa făgăduită și pregătită la arhondaric.

— Ași ! Ce-are a face ! Mergi cu mine, și încă fără întîrziere.

După ce se oglindi o clipă în geamul deschis, Naum se întoarse și văzu pe Ciudin în deschizătura ușii. Il urmă așa ca să nu i se observe bucuria ascunsă.

Masa era așezată în cerdacul larg, cu față foarte curată, însă cu tacîmuri desperechiete.

Ciudin intră grăbit pe-o ușă și-l lăsă singur. Se auzi îndată, în odăile cu storurile lăsate, glasul lui strigînd de două ori : Olimpie ! Olimpie ! Apoi se făcu tăcere, și el așteptă în picioare, dintr'o-dată neliniștit, imaginînd întrebări și răspunsuri. Fata trebuia să apară zîmbind și el îi adresa cîteva cuvinte rezervate și mai cu samă distinse.

Dar dudula Olimpia nu veni zîmbind. Părea ostenită. Il salută înclinîndu-și fruntea, cu buclele încă umede de picăturile ploii. Inaintea ei trecu o femee micuță, cu obrazul uscățiv și buzele subțiri. Avea ochi mari cu pleoapele pe jumătate lăsate. In partea aceasta a feței, încrețită mărunt, se concentra o suferință veche.

Domnișoara Olimpia rosti din vîrful buzelor numele musafirului. Și doamna Ciudin îl salută în tăcere, închizînd ochii. Apoi îl pofti la dreapta ei. Fata se așeză în stînga. Domnul Ciudin veni în jiletcă și cu părul zbîrlit și-și cuceri cu grabă locul în fața femeii lui.

— Mi-a spus Olimpia, zise doamna Ciudin, întorcînd obrazul c'un zîmbet uscat și palid, că ați fost amabil s'o întovărășiți peste munte. Eu am prevăzut c'are să se schimbe vremea și dumnealor nu m'au crezut.

Inchise ochii, ostenită. Naum găsi cîteva cuvinte nehotărîte pe care ea le ascultă atent, privindu-și farfuria.

Un glas misterios șopti deodată din dosul ușii, în umbra odăilor. Olimpia se ridică de pe scaunul ei, ieși o clipă și se'ntoarse purtînd un castron în care fumega ciorba. Atunci, cu mișcări mai mult grăbite decît îndemînatice, domnul Ciudin își potrivi șervetul pe piept și pe brațe, trecîndu-i, c'o metodă proprie, colțurile în tăeturile dela umăr ale vestei ; și rămase cu ochii rotunziți asupra aburului, ridicînd numai din cînd în cînd nasul și adulmecînd. Soția îi întoarse o abia simțită și abia văzută ochire de nemulțămire, la care el rămase cu totul nepăsător.

Inceputul acestei mici drame familiare studentul îl surprinse fără să pară că a observat ceva. Fata făcu această constatare ridicînd pentru întâia oară ochii asupra lui, cu recunoștință.

Domnul Ciudin avea ingenioase metode economice, de asta dăduse dovadă. Insă cînd îi era foame, după asemenea drum obositor, i se deschidea o altă serie de fapte și considerații de natură mai puțin abstractă, în care intra cu aceiași pasiune. Sălățile nu le atinse din pricina principiilor ; însă aduse în farfuria lui, cu agerime, încă un spor de friptură, drept compensație. Incet-încet deși cu greu, însfîrșit se potoli. Privirile ochilor triști ai soției se domoliră, înmormîntînd cuvinte mute, care se duceau să găsească în groapa trecutului pe celelalte, tot așa de zadarnice deși avuseseră sunet.

Doamna Ciudin se făcu mai mică în scaunul ei și întoarse fruntea.

— Dumneata ești doctor ?—întrebă ea pe Naum.

— Incă nu, doamnă. Totuși v'ași putea fi de folos.

— Desigur, desigur, răspunse ea cu mîhnire. Vă mulțămesc pentru bunăvoința. Insă boala mea nu mai are decît o singură deslegare.

— Ași putea să vă întreb de ce suferiți, doamnă ?

— De multe... șopti ea încet și oftă. Dealtminteri mă caut cu medici foarte buni. Insă n'ași putea pretinde că mă simțesc astăzi mai bine decît ieri. Din ce în ce mai rău ; mă simțesc din ce în ce mai rău...

— Medicii, doamnă, au nenorocirea să găsească uneori cazuri cu totul extraordinare. Trebuiește o observație îndelungată și minuțioasă.

Doamna Ciudin avu pe fața-i tristă un zîmbet nou, care o facea aproape frumoasă. Privi cu simpatie spre student, și începu să prepare cafeaua turcească, operație așa de complexă, plină totdeauna de controverse.

Domnul Ciudin avea o părere proprie foarte îndîrjită, în privința fierberii, care nu trebuia să fie repetată. O explică destul de vioiu.

— Mă rog, răspunse cu privirea-i oblică doamna Ciudin, întrebuințînd de astă dată cuvinte; cunosc părerile dumitale. Imi place însă cafeaua și mie și vreau s'o fac cum trebuie și pentru musafiri. Ai destule chestii economice pe care ai putea să le rezolvi mai bine pentru interesele noastre...

— Mamă... suflă cu frică duduia Olimpia.

Doamna Ciudin zîmbi iar frumos și turnă cafeaua. Trecu delicat o ceașcă lui Naum, care sorbi din ea cu luare-aminte.

— Foarte bună cafea!—declară el.

Domnișoara Olimpia îl privi iarăși. Domnul Ciudin își trecu degetele dela amîndouă mînile prin păr și păru o clipă neliniștit. Apoi își primi cafeaua și se alină.

Urmă un răstimp de tăcere în căldura apăsătoare a dupăamiezii. Ciudin avu un căscat trudnic, cu un suspin cîntat și cu lacrimi. Cașicum și-ar fi adus aminte de ceva, se uită în juru-i cercetînd, se ridică și se strecură în umbra odăilor. Doamna Ciudin și duduia Olimpia rînduiră masa și trecură tacîmurile slujnicei nevăzute dindărătul ușii.

Naum rămase iar singur. Din tăcerea de somn a casei se întoarse numai fata și se așeză în scaunul ei. Vorbi, cu expresie de vag zîmbet:

— Domnule Naum, să știi că mama s'a amorezat de dumneata.

Studentul o privi nedumerit, negăsind răspuns. Pe deasupra albelor case de monahi, în lumina crudă a după-amiezii de August, se'nălța blocul masiv al zidurilor mănăstirii cu cele patru turnuri, în jurul cărora lăstunii se roteau fără hodină. Ornicul bătu trei lovituri moi. Plutiră peste lenea cuprinsului, înspre pădurile neclintite de brazi. Lui Naum i se păru că le-a auzit numai el singur — și că i-au însemnat plecarea.

— Acuma ai să te duci la Secu, nu-i așa?—îl întrebă ea. Și de-acolo la Sihăstria și la Sihla.

— Așa cred.

— Ești un om fericit, pentrucă poți să te miști.

— Crezi, domnișoară? Rătăcirea mea n'are niciun scop.

— Se poate, însă te miști și ieși din mlaștină. Treci ici, treci dincolo, nu te fixezi nicăeri. Cei care stau,—mor.

— Duduie Olimpie, îndrăzni Naum, nu vreau să cred că ești nefericită.

— Nici nu spun asta, căci și nefericirea cuprinde mișcare și violență. Sînt poate numai mîhnită. Ține samă că am nouăsprezece ani și că abia am isprăvit școala la maicile catolice. Vacanțele le-am petrecut totdeauna aici, singură, cu părinții mei.

— Singură?

— Da. Am spus singură. Mama, cum cum ai băgat de samă, are o suferință care nu se poate lecui,—tocmai pentrucă nimeni nu poate găsi în ea ceva precis.

— Ințeleg, șopti studentul, adînc mișcat de această mărturisire.

— I-ai făcut plăcere numai constatînd răul fără leac. Ceiace n'a înțeles încă nimeni să facă, sau n'are nimeni interes să facă. Iar preocupările tatălui meu le-ai văzut. Tatăl meu e un om care a moștenit dela părinții lui o avere impunătoare. I-au mai rămas din toate, două bucăți de moșie, în județul Vaslui. Și mama a avut avere frumoasă și mai are ceva. Dar diferența între ceiace a fost și ceiace a mai rămas s'a risipit în planurile economice pe care le-ai auzit. Cooperativele acelea, care dau faliment spre bucuria lui, sînt toate deaproape și credincios subvenționate de el. Este în viața lui această bucurie și mai ales această tristeță pe care n'o vede. Căci ne ruinează. Toate celelalte mici manii n'au importanță: se pare că toți bărbații prezintă așa un aspect copilăros. Combinațiile lui geniale însă îți închipui dumneata ce sînt pentru noi.

— Se poate asta?—întrebă uimit Naum.

— Se poate. Nu-ți închipui însă că această suferință o strig pe acoperișuri,—pentrucă, numai de cîteva ceasuri cunoscîndu-te, ți-o comunic dumitale. N'am împărtășit-o nimănui. N'avem prietini. N'avem nici rude, pentrucă singurele rude după mama trăiesc în Oltenia, prea departe. Iar eu mi-am trăit viața până acum într'o mănăstire, unde am plîns pe umărul unei maici ori a unei colege. Dar am plecat de-acolo ș'acum mă găsesc cu desăvîrșire singură. Te-ai întors un moment cu mine din drum ș'am simțit pentru dumneata o mișcare de prietinie. Văd că, la nevoie, cel ce are ceva rău în el ajunge să se mărturisească și unui obiect ori face o groapă și-și spune vorbele acolo.

Naum rămase apăsat, deodată, de ceva de care nu-și putea da samă. In același timp nu-și putea dezlipi ochii de pe fața palidă a acelei ființi singure, care pe neașteptate,—și aproape fără motiv, îi încredințase mîhnirea. Acea mîhnire trecuse în el. Ea începea să se lumineze de zîmbetu-i vag.

— Cînd pleci la mănăstirea Secu? — îl întrebă ea liniștită, cașicum ar fi fost alta.

Voiam să plec tot astăzi.

Ea se ridică. Ii întinse mîna, pe care el o strînse, întrebîndu-se dacă face bine, și o păstră într'a lui.

— Se poate să-mi amîn plecarea pe mîni.

— Dacă se'ntîmplă asta, zise ea încet, atunci poți găsi desară aici pe părinții mei, ca să-ți iai rămas-bun.

Naum plecă încredințat că trebuie să-și amîie plecarea pe adouazi.

XIV.

„In toată neagra veşnicie,
O clipă...“

Se regăsi singur în aceiaşi poziţie, întins pe pat cu mînile subt ceafă. Stăruia în el aceiaşi ciudată opresiune, ca o durere de cap. Incerca să judece situaţia în care se găsea, însă nu izbutea să limpezează nimic.

Trecea printr'un început de iubire? Experienţa acestei pasiuni n'o avea, căci era prea tînăr. Aventurile lui amoroase fuseseră meschine şi mici până atunci. Copil singuratic, rămas de tînăr fără mamă, rîdicat numai între băeţi la şcoală,—avea pentru sexul celalt o sfială pe care anevoie şi-o putea birui. Avea între colegele lui, studente la medicină, o aţîţare a tinereţii, pe care de multe ori o socotea înjosire,—mai ales pentru că-l umileau victoriile unora dintre colegii lui, mai gălăgioşi şi mai îndrăzneţi, care tratau amorul ca o îndeletnicire curentă a vieţii.

Sfiala lui şi şovăirile îl făcuseră să se opreacsă totdeauna la jumătate de drum. Şi, la vîrsta de douăzeci şi trei de ani, era încă în aşteptarea une pasiuni mari. Adesea era încredinţat că nebuniile acestea ale vieţii sînt mai mult invenţii de romane. Nu descoperea în el niciun element de dramă monstruoasă. Era poate o fire rece şi cumpănită. Era pe lîngă asta—din pricina izolării în care trăise până atunci—dispus să facă o deosebire mare în dragoste, alegînd mai presus un fel de îmbătare, deasupra marei înşelări a speciei. Au creat-o oamenii alături de natura veşnică, înobilînd şi transfigurînd sălbătăcia.

Stînd singur cu uşoara-i febră, avea încă îndoială, punîndu-şi întrebări asupra nevinovatei viclenii a domnişoarei Olimpia. Poate are s'o mai vadă odată în sara aceia. Posibilitatea îi apărea din ce în ce mai evidentă, pe cînd, în acelaşi timp, nesiguranţa se aşeza alături. Imaginaţia lui găsea interpretări în legătură cu cea din urmă frază a fetei. Ea poate avea de mai înainte hotărîtă o plecare, o lipsă, o vizită. Şi rămîneau numai părinţii ei, ca să-i vadă şi să-şi iee rămas-bun dela dînşii. Era o absurditate, căci i-ar fi spus şi s'ar fi despărţit altfel de el. Nu era o absurditate, căci ea aştepta desigur acele cuvinte pe care el nu le rostise şi la care abia acum cugeta, găsindu-le cu precizie în forma lor cea mai fericită.

Cît a durat această obosită somnolenţă, în care spiritu-i era treaz şi se rotea fără răgaz ca un lăstun în jurul clopotniţii mănăstirii? Se învîrtea în jurul unei dorinţi centrale care născuse în el ca un sîmbure de foc, cu totul înafară de voinţa lui, printr'un fel de trădare: o observa abia acum, cînd începea să devie chinuitoare.

Din cînd în cînd ornicul cel mare vibra profund în ziduri şi el număra bătăile cu atenţie încordată. La ora şapte se ridică, îşi

răcori fruntea şi obrajii cu apă rece şi întrebuinţă iarăşi geamul negru, deschis în umbra păretelui, ca să-şi mîngîie părul pe frunte şi puful de subt nas; şi ca să-şi lege cu cea mai migăloasă artă cravata, privind-o din toate poziţiile posibile.

Eşi în cerdac şi încercă să vadă din depărtare căsuţa unde trebuia să se ducă şi era poate aşteptat. Fără îndoială că era aşteptat, însă era prea devreme încă. Din locul acela nu putea vedea nimic. I se puneau înainte un rînd de alte case ş'un grup de brazi.

Pe subt bolta turnului coborî în piaţă. Cîteva părechi de vizitatori cu totul indiferenţi se plimbau fără scop, caşicum se căutau fără să se găsească. Treceau unii pe lîngă alţii, însă nu se vedeau şi nu se găseau din pricina unei nebunii care-i lovise deodată. Toţi îi erau străini, depărtaţi şi antipatici. Mîni n'avea să-i mai vadă. N'avea să-i mai vadă niciodată.

Se abătu spre şosea, hotărît să facă o lungă plimbare până la sfertul de ceas al înserării. Nu ajunse însă până la poarta ţarinii şi se întoarse. Avea o grijă ş'o grabă ascunsă. Deşi încă era lumină, intră în ulicioara spre care se simţea necontenit îndemnat. Zări de departe căsuţa. Geamurile erau oarbe, cu storurile lăsate, şi cerdacul pustiu caşicum niciodată nimeni nu rostise acolo cuvinte.

Se'ntoarse şi mai străbătu odată calea spre poartă, unde veneau şi cereau parcă intrare mirezmele calde ale fînaţurilor. Intîlni pe cei din urmă monahi care veneau dela lucru, în straie uşoare şi cu comănac, purtînd greble şi furci.

Amurgul se lăsă deodată. Se'ntoarse grăbit. Lumini străpungeau ici colo geamurile. Văzu de departe umbra duduii Olimpia în cerdac. I se păru că stă în acelaşi loc unde o lăsase.

Era singură. Işi domoli paşii, supraveghindu-se, şi pregăti cuvinte pe care n'avea să le 'ntrebuinţeze niciodată.

— Cum, n'ai plecat?—îl întrebă fata ridicîndu-se în picioare şi eşindu-i înainte. Eu am încredinţat şi pe mama şi pe tata că ai ajuns la Secu. Le-am spus că i-ai salutat plecînd.

— Dumnealor nu sînt acasă?

— Ba da,—însă la mănăstire lumea se culcă foarte devreme.

Acest schimb neînsemnat de cuvinte ridicase deodată un munte—pe care iarăşi trebuia să-l urce. Se înşela însă iarăşi.

— Stai te rog, domnule Naum, şi povesteşte-mi ce-ai făcut în dupăamiaza asta.

Iată un lucru pe care nu-l putea spune.

— Ai avut vreme un moment să te gîndeşti la copilăriile pe care ţi le-am spus? Uită-le. Eram enervată şi mîhnită.

— De ce?

— Aşa, fără motiv. Desigur că şi dumitale ţi se întîmplă să te simţeşti uneori altul. Eu am conştiinţa că nu samănă nici o clipă trecută cu aceia care urmează, cum nu seamănă moartea cu viaţa. Asta-i adevărata tristeţă.—Şi timpul, deşi în sine neschimbat, pentru noi trece fără milă şi zadarnic.

Deodată tînărul se simţi mai mic şi mai neînţelegător decît copila de lîngă el, care-i vorbea uşurel, cu vocea-i gravă şi plăcută. Ii vorbea cu jumătate de voce, ca să nu fie auzită din casă. Uşile şi ferestrele erau închise.

„Cu toate aceste nu mă aştepta", cugetă Naum.

Işi scăzu şi el glasul:

— Duduie Olimpie, îmi vorbeşti despre lucruri la care eu încă n'am avut vreme să mă gîndesc.

Ea zîmbi şi dădu din cap de sus în jos:

— M'am gîndit aşteptîndu-te. Eram sigură că vei veni şi cu toate acestea mă'ndoiam. După cum vezi, sînt sinceră cu dumneata. Imi face mare plăcere că ţi-ai amînat plecarea. Nici mîni nu voiu fi în altă situaţie, dar astăzi este ceva care nu samănă cu eri. Dumneata n'ai impresia asta?

— Ba da, ba da, o am!

Işi simţi în el renăscută brusc febra care-l năcăjise toată după-amiaza. Nu îndrăzni însă să facă nicio aluzie la ea. Era ceva care-ar fi căzut brutal peste începutul lor de prietinie.

Duduia Olimpia se ridică. Naum avu o mare descurajare, căci totuşi ar fi vrut să-i mărturisească ceva şi nu mai avea timp. Oamenii mănăstirilor se culcă prea devreme.

— Vrau să mă mişc puţin pănă la portiţă, îi zise fata. Umbletul îmi face totdeauna bine. Te'ntovărăşesc puţin.

Scoborîră treptele cerdacului şi păşiră alături, tăcuţi, prin iarba plină de rouă. Trebuiau să se despărţească: instinctiv Naum îi căută mîna stîngă şi i-o cuprinse. Ea îl lăsă—caşicum nici n'ar fi băgat în samă acest gest. Apoi, foarte delicat, într'o convulsie uşoară, mîna mică răspunse, vie şi independentă.

Tînărul simţi un cerc de flacără suindu-i-se pănă la piept, la ochi şi la frunte.

Ea-şi retrase degetele fără silinţă. Ieşi cea dintâiu pe portiţă. El o urmă, copleşit dintr'odată de iubire şi de dorinţă.

Cînd s'a 'ntîmplat asta? Intr'adevăr, între două clipe poate exista spaţiul unei eternităţi. Şi încă nu putea rosti cuvinte, deşi i se părea că e plin de ele. Dar ş'acum se 'nşela.

Trecură în piaţă, printre rari oameni pierduţi în umbra înserării, nedesluşiţi şi depărtaţi. Ajunseră apoi spre poarta unde se opreau mirezme de fînaţ şi eşiră pe şosea, ascultînd, monoton şi ritmic, acel murmur şi susur al serii, cîntec al nesfîrşitelor miliarde de gîngănii mici ale pămîntului.

Ea-i luase, c'o mişcare firească, braţul, şi păşea apropiată de el, cerîndu-se parcă ocrotită.

— Mărturiseşte, îi zise rîzînd, că nu te-ai aşteptat la ce se petrece. El fu uimit de adevărul observaţiei căci tocmai la asta se gîndea şi el în clipa aceia.

Nu se petrecuse în aparenţă nimic,—decît stricase numai o rînduială aritmetică. Trebuia să fie în acea sară la mănăstirea

Secu. Iar în golul acestui timp căzuse dintr'odată o clipă neaşteptată şi unică a vieţii, care se deschidea misterios ca o floare.

— Acuma înţeleg că te căutam, murmură el. Dar îi fu îndată ruşine de această frază convenţională.

— Nu crede în predestinări şi în minciunile poeţilor, îi răspunse ea cu acelaşi rîs, pe care el îl simţea prin braţul ei, fără să-l audă. Am fi putut trece unul pe lîngă altul, indiferenţi. Dar este o zînă oarbă, care se numeşte întîmplarea. Ea ne-a adunat.

— Ii sînt recunoscător, murmură el iarăşi.

— Ea ne-a adunat; ea ne poate despărţi.

— Asta n'aşi putea-o crede...

Era mişcat de cuvintele ei, a căror descurajare o respingea cu violenţă.

Zise cu ochii fierbinţi:

— Intîmplarea e oarbă, însă după-aceia rămînem noi stăpîni pe fapte.

— Poate.

— Vreau să spun că sînt stăpîn să rămîn aici atît cît voesc.

— Mă'ndoesc puţintel...

— Nu te'ndoi, dudue Olimpie, îi răspunse el fără tărie, însă limpede,—umplut de acest adevăr ca un pom tînăr de seva primăverii. I se părea neîndoios şi absolut, caşicum destinul pe care-l purtăm în noi n'ar fi înşelător ca toate fenomenele vieţii.

— Dacă-ţi face plăcere, domnule Naum, nu mă îndoesc.

El îi fu recunoscător pentru aceste vorbe, caşi pentru toată fericirea pe care o bănuia că i-o pregăteşte, care de fapt se afla în el: muguri şi flori care erau încă sevă.

Duduia Olimpia îi strînsese braţul cătră ea. El îi cuprinse iar aceiaşi mînă cu degete subţirele. Şi timpul şi spaţiul nu mai avură nicio raţiune. Căci erau singuri, în afară de cele trecătoare; aşa de singuri şi de absorbiţi, aşa de fixaţi de instinct prin ceiace era etern în natura lor efemeră, încît existară în sine şi independenţi subt stele, atît cît ţine cea dintâiu sărutare. Venise aprigă şi mai ales vicleană. Şi păru neaşteptată, cu toată dorinţa lor care o cerea.

Un sătean venea domol prin întuneric, pe cărarea din marginea drumului, spre veşnicia lor, care deveni iarăşi o clipă pe acest pămînt. Se despărţiră.

— Bună vremea... zise trecătorul cu glas prietinesc. Şi trecu înainte fluerînd uşurel, pentru sine.

Erau în valea largă a Nemţişorului, între fînaţuri care nu dormeau,—căci toate sufletele şi iubirile florilor pătrundeau în ei, după o rînduială statornică şi pentru scopuri în aparenţă absurde. Se uitară în jurul-le şi se văzură departe de mănăstire. Cunoscură frumuseţea nopţii; simţiră învăluindu-i aburul pămîntului. Se'ntoarseră ameţiţi de cea dintâiu băutură tare—din acelaşi izvor tainic al vieţii şi al morţii.

In sfîrşit Naum găsi cuvinte să mărturisască duduii Olimpia o iubire mai mare decît toate iubirile. Ii săruta mînuţa spunîn-

du-i-le, apoi îi apleca fruntea pe pieptul lui ș'o asculta cum suspină. Căci floarea dragostei ei născuse dintr'un pămînt al mîhnirii și lacrimilor.

Se despărțiră la portiță. Ea rămase răzemată de un stîlp și el se strecură în lungul zăplazurilor, spre arhondaric. După o sută de pași se'ntoarse. O găsi tot în același loc, așteptîndu-l. Sta neclintită subt streșina porții, în haina-i albă. Il cuprinse de mîni și-l apropie de ea.

— Ai plecat fără să mă'ntrebi ce facem mîni.

— Intr'adevăr. Nu m'am gîndit la asta. Imi era destul să știu că nu mai plec. Rămîn în mănăstire cît dorești și cît spui. Hotăririle vieții mele nu mai atîrnă de mine.

— Atunci fii cuminte și du-te de te odihnește, îi zise ea încet cu alintări materne, mingîindu-i obrazul. El își înclină capul, uimit de cîte împrejurări bogate și schimbări de catastrofă se puteau grămădi într'un scurt răstimp. Dar o eternitate goală e mai puțin decît o clipă de emoție. Știa că pe divanul din arhondaric îl așteaptă așternut spinos și arzător, totuși făgădui să fie cuminte și să se odihnească bine.

— Mîne la amiază vii să ne vezi și să ei masa cu noi.

— Iarăși?

— Negreșit. Și pentrucă ai vreme destulă și nu mai pleci, după amiază ne ducem să vedem poienile de dincolo de Videnie. Avem să rugăm pe tata să ne întovărășească. Insă el e totdeauna obosit după amiază. Mama e bolnavă. Ne ducem singuri. Du-te și nu te mai întoarce decît o singură dată.

Naum plecă. După cîțiva pași o simți alăturîndu-se de el, cu rîsu-i tăcut care-i vibra în ființă. Il duse până în piață. Acolo nu mai era demult nimeni. Și ardeau, roșcate, numai două felinare pustii. Nu se puteau despărți aici și el o duse până în ograda căsuței. Voi s'o îmbrățișeze. Ea-i puse amîndouă mînile în piept, apoi și le lăsă în palmele lui, amical.

— Fii cuminte; bună sara.

După ce se depărtă, se întoarse iar fără nici un simț de măsură, ș'o căută cu ochii pretutindeni, dar n'o mai găsi.

Atunci rătăci spre poarta țarinei și ajunse pe un drum alburiu căutînd subt cer și'n mireazma finațului un loc unde se petrecuse un eveniment mai mare decît o surpare geologică. Axa întregii lui vieți era întoarsă, definitiv, către alt orizont. Dar acel loc nu-l găsi, deși-l dibui prin întuneric multă vreme.

Intră foarte tîrziu și zdrobit de obosală în odaia lui dela mănăstire.

XV.

Pe lîngă alți demoni, trebue să cunoaștem și pe cel al tinereții.

Foarte cu greu se liniști și căzu în somn profund abia către zorii zilei. Cînd se deșteptă, camera-i era plină de soare. Avea în el oboseală și nu mai avea gînduri. Cum se mișcă, primul capitol al adevăratei lui vieți i se desfășură și lumina violentă îi intră toată'n suflet. Rămase așezat în pat cu ochii ațintiți. Incepea să înțeleagă ce are de făcut, căci ființa pe care o întîlnise la o cotitură îi devenise deodată neprețuită, deși cu puține ceasuri înainte nici nu știa de existența ei. Era însă neprețuită, ca o comoară descoperită dintr'odată.

Cu imagini stăruitoare pe retină se îmbrăcă mecanic. Căută ceasornicul: mai avea trei ore până la amiază, pe care nu pricepea cum avea să le umple. Cînd eși pe sala naltă și rece, găsi, înfășurat în blînda-i umilință, pe părintele arhondar, care-i zîmbi cu prietinie și-l întrebă cum a dormit.

— Bine, părinte.

— Asta-i folositor, domnule. Acuma poate te cobori să vezi sfînta slujbă?

— Care slujbă, părinte?

— Sfînta slujbă; astăzi e mai frumos la noi decît în alte zile.

— Nu cumva astăzi e Duminică?

Călugărul zîmbi și-l privi curios. El trecu pe scări și cobori încet. Nu știa că-i Duminică. Pierduse noțiunea timpului încă din ajun. Iar acum parcă n'avea niciun interes s'o regăsească: mai mult decît oricînd i se părea o zădărnicire. Mai avea trei ceasuri până la amiază și slujba monahilor în biserica cea mare putea să umple golul pe care-l avea în juru-i, un gol cu totul neînțeles și nelogic.

Intră din soare în umbră, în mireazmă deasă de tămîie. Iși căută un loc la o margine, într'o strană, între doi monahi bătrîni, care ascultau neclintiți, privind ca'ntr'un vis scînteile dela icoane. Maica-Domnului, subt candele, își ținea strîns pruncul cu același gest din veacuri. Era îmbrăcată în argint și aur și avea podoabe de pietre scumpe. Monahi cîntau la strane psalmi legănîndu-și camilafcele și urmărind cu capetele apropiate versetele, pe cărți mari. Cîțiva țărani cu sumăieșe și țărance cu fuste crețe și broboade se închinau ducînd până jos dreapta și-și făceau cruci largi. Cîțiva ochi indiferenți îl priviră. Iși făcu de două ori cruce, dintr'un simțimînt de lașitate.

Apoi rămase gînditor și liniștit în aparență. De două ori își cercetă ceasornicul. Abia intrase de cinci minute. Deși cu încetineală neîndurată, însă, timpul trece și aprinde, la pulsația hotărîtă, fulgere. Inima-i bătea așteptînd termenul fatal, cu grămăjoara lui de cenușă. Și nici unul dintre monahii din juru-i nu știa ce bucurie și ce durere poartă el cu sine.

Tresări. Căzuse un element nou în orbita vederii lui aproape adormite. Intrase o figură nouă în biserică. O simți și avu în inimă o împunsătură, urmată de zbateri furtunoase,—căci era Olimpia, deși purta o haină străină, care nu era știută de el. Era încă ceva străin la dînsa, ca atîtea lucruri care-i rămîneau încă necunoscute; dar le primea pe toate, fără șovăire, înecate în dorința și pasiune. Voi să facă o mișcare—să iasă în urma ei, alăturîndu-se de ea printre închinători. Dar se stăpîni, înăbușindu-și un strigăt fără cuvinte și o urmări încordat, stînd cu ochii lîngă dînsa.

îi aștepta, revenit la realitate, mișcare după mișcare, acceptînd de mai înainte tot ce era legat de dînsa.

O văzu oprindu-se întăiu la sfeșnicile cele mari unde ardeau făclii. Aprinse luminărele și le așeză cu grijă între altele. Cu pași moi, care abia se simțeau pe lespezile de marmoră, trecu în altă parte. Se oprea făcînd semnul crucii—mărunt, numai asupra sînului ușor rotunzit. Se închină la o imagine mică a iconostasului, apoi reveni la sfînta fecioară și o privi o clipă. Aruncătura aceia de ochi el o cunoștea. Îi vedea în închipuire, foarte limpede, și zîmbetul. Se lăsă în ghenunchi foarte aproape, înclină fruntea și începu a spune ceva, fără cuvinte, mișcîndu-și numai buzele, pasionat. Apoi se ridică și se retrase îndărăt, rămînînd liniștită, cu mînile împreunate și căzute—singură între toți. Cu toate acestea era și el acolo.

O aștepta să iasă, ca să-l observe. După aceia, văzînd-o că întîrzie, se hotărî să părăsească el biserica și s'o aștepte afară. Ieși domol, întîrziind, cașicum ar fi vrut s'o facă atentă. Dar ea era absorbită de luciri și cîntări; din cînd în cînd își făcea semnul acela mărunt al crucii și părea una cu țărani și femei, deși făcea între dînșii o pată sumbră.

In strălucirea de-afară respiră larg și se plimbă pe pajiște, între zidurile nalte. Necontenit se întorna spre ușa de umbră a bisericii; însă Olimpia nu apărea.

Stătu în cumpănă multă vreme, dacă nu trebue să intre din nou acolo unde era ea. Îi lipsea necontenit, și asta îl neliniștea ca o suferință fizică. Sunară toate clopotele în turn. Nu mai era departe ceasul amiezii. Desigur că ieșise odată cu alți credincioși și el nu băgase de samă. Se simți nefericit, parcă o împrejurare năprasnică amenința să-i despartă. Deși era încredințat că ea nu trecuse și nebunia lui era vădită, totuși se îndreptă hotărît spre intrare.

Tocmai atunci se arătă și ea, odată cu țărani și țărance. Îl văzu îndată și veni spre el fără grabă, însă c'un zîmbet pe care încă nu i-l știa. Avea o figură ș'un zîmbet pe care el le recunoscu ale lui. Poate se înșela, însă asta îl făcu mai fericit.

— Mă așteptai? Știai că sînt aici?

— Știam. Te-am și văzut închinîndu-te.

Zîmbetul ei se depărtă.

— Dumneata nu ești credincios?

El nu răspunse la întrebare. O contempla cu admirație.

— Mă privești cași cum ai avea asupra mea o superioritate, nu-i așa? De asta însă noi avem nevoie, căci sîntem dezarmate.

— Cine noi?

— Noi femeile. Avem nevoe de credință.

Era una din absurditățile care nu puteau decît să-i sporească iubirea. Îi sărută mîna, pe cînd zîmbetul ei reapărea.

— M'ai iertat, nu-i așa, îi zise el, deși nu sînt vinovat cu nimica?

Ea îi îndreptă o privire de sus în jos, ca unui copil. Îl amenință c'o clătinare ușoară din cap.

— Mai este ceva?

— Este, vorbi ea suspinînd ușor, căci nu vreau să fiu spionată. Am simțirea că trebue să-mi păstrez un post al meu, unde să nu pătrundă nimeni și de unde să mă pot apăra.

El primi cu teamă și îndoială aceste cuvinte; și'n același timp cu umilință, căci nu le înțelegea bine. S'ar putea să nască așa de curînd și de neașteptat o catastrofă în dragostea lor? Ea văzu privirea-i tulbure și-i luă brațul.

— Inainte de toate, îi zise ea încet, crede în mine.

El se tîngui cu glas zugrumat:

— Nu cred și nu te iubesc?

— Atuncea sînt liniștită. Mă lași să intru singură acasă și vii îndată după mine, căci am stat atîta vreme departe unul de altul...

— De astă noapte până la amiază, murmură cu ochi fierbinți tînărul, amintindu-și sbuciumul nopții.

— Mai dedemult, Naum, decînd nici nu știm noi.

Îi spunea întăia oară pe nume. El îi fu recunoscător, ca de un spor neașteptat al tezaurului pe care-l adunau întrînșii.

Rămase cu ochii după dînsa, pecînd ea se ducea cu pas sigur, fără să întoarcă capul nici în dreapta, nici în stînga, și fără să se uite odată îndărăt cum aștepta el în fiecare clipă. După ce făcu ocolul aghezmatarului, intră și Naum în hudicioară.

In cerdac, dedeparte văzu pe părinții fetei. Îl primiră ca pe o cunoștință veche și studentul avu grijă să ceară doamnei Ciudin informații asupra sănătății. Se ivise de eri până astăzi o durere în partea stîngă a frunții, care răspundea și'n partea stîngă a trupului. Cu doi ani în urmă, într'o iarnă, mai fusese încercată de acest atac ascuns. Acuma revenea; nu se putea să fie decît ceva cu deosebire grav. Medicinistul îi cercetă pulsul și puse cu luare-aminte cîteva întrebări. Doamna Ciudin îi răspundea rămînînd cufundată cu oarecare plăcere în suferința ei obosită. Naum îi dădea cîteva sfaturi vagi, întrebîndu-se unde-i Olimpia și cerînd-o în sine,—cînd băgă de samă o atitudine nouă la Ciudin. Stătea destul de liniștit la locul său, însă avea ceva în privire și pe față, o strîmbătură ironică. Părea că petrece nespus, privind pe soția lui, —singur și absorbit, ca dintr'o ascunzătoare, unde nimeni nu-l putea observa.

In același timp și ochii doamnei Ciudin căutară în direcția știută, palpitară din pleoapele vinete și se închiseră.

— Nevastă-mea întrebuințează medicamente și greșește... vorbi Ciudin sentențios către student. Cunosc ce-ai să-mi răspunzi dumneata și te'nțeleg, însă mie să-mi dai voie să-mi păstrez părerile mele.

Duduia Olimpia intră atunci, cu cîteva gustări mici în jurul cîtorva păhăruțe, pe o tabla. Își schimbase haina. Intîrziase însă

prea mult. Asta era părerea lui Naum,—totuşi îi era din nou recunoscător, fără motiv, aşa în general, pentrucă există şi trebuie să fie a lui.

O salută caşicum n'o mai văzuse în ziua aceia. Găsea plăcere şi'n asta.

Ea veni la el foarte aproape şi-i prezintă tablaua. C'o mlădiere, atingîndu-l abia, se strecură prin locul îngust spre mama sa.

— Mie-mi dai numai gustări... zise dedeparte Ciudin. Nu ştii că eu nu beau rachiu?

— Cum nu, papa? Ştiu foarte bine. Iată iau cu mine pe aceşti mici duşmani şi-i pun la adăpost—şi-ţi las ţie tablaua. Găseşti lucruri care-ţi plac.

— Dumneata bei alcool?—întreabă Ciudin, întorcînd capul spre student şi trăgînd spre sine, neglijent, tablaua.

— Nu beau, însă cred că pot gusta din cînd în cînd, ca orice om.

— A, faci distincţie! Te'nşeli, dragă, ascultă-mă pe mine. Te'nşeli teribil. Iată cum stă chestia...

Vorbind, lua cîte o gustare. O punea în gură cu mîna-i scurtă într'un chip uimitor,—foarte repede, însă fără a părea că se grăbeşte. Şi'n acelaşi timp părea că nu dă nici o atenţie acestei operaţii,—realitatea fiind ceiace spunea el, cu convingere şi sentenţios.

Naum îl asculta bucuros, fără s'audă decît o înşirare nedesluşită de sunete. Din cînd în cînd, la mici pauze, ştia că trebuie să introducă o aprobare convenţională. Asta însă nu dură prea mult, căci alte lucruri foarte bune, însă mai abundente, sosind odată cu şoaptele misterioase din umbra odăilor, domnul Ciudin se retrase oarecum de pe terenul vorbirii. Atunci Naum se'ntoarse spre doamna Ciudin, care abia atingea mîncările şi făcea o mişcare îndărăt către speteaza scaunului. Inclinînd fruntea, ascultă, zîmbind stins, felurite ipoteze asupra suferinţilor sale... Cu Olimpia, Naum nu putu schimba decît cîteva fraze ceremonioase. In realitate aşa trebuia să fie, căci el nu era acolo decît un străin. „Cu toate acestea, cugeta el maliţios,—ceiace am eu în mine dovedeşte că fata e mai mult a mea decît a lor.—Au să fie foarte miraţi cînd are să le-o ceară. Cîndva trebuie să ajungă la asta".

Ii privi cu curiozitate. Nici ei nu ştiu ce eveniment nou a apărut în lume,—caşi monahii, caşi toate fiinţile străine care umblă fără scop pe uliţi...

După masă, în somnolenţa după-amiezii, Naum avu impresia că a căzut într'o pauză prea lungă. Aştepta să se împlinească fatalitatea acelei zile, aşa cum hotărîse Olimpia.

— Papa, vorbi ea, trecînd cu ochii asupra studentului, aşi fi dorit să ieşim puţintel,—căci vremea e foarte frumoasă şi nu mi se pare aşa de caldă ca ieri...

— Unde să ieşi şi mai ales cum să ieşi în aşa cuptor?—protestă Ciudin. N'am ieşit la plimbare pe aşa căldură nici ieri, nici alaltăeri. Pe aşa căldură nu iese nimeni. Până astăzi nici tu n'ai ieşit niciodată înainte de ora cinei.

Naum se crezu pierdut.

— Bine, atuncea nu ieşim, răspunse liniştit duduia Olimpia.

Doamna Ciudin ridică pleoapele.

— Olimpie, zise ea cu glasu-i obosit; deşi, după cît ştiu, din punct de vedere higienic, soarele nu-i pentru nimeni un duşman, poţi să iei o umbrelă.

— In acest caz, mă întovărăşeşte domnul Naum, consimţi Olimpia.

— De ce „în acest caz"? rîse sarcastic domnul Ciudin. Nu văd deloc logica. Poate domnul Naum preferă să stea cu mine; avem chestii de discutat.

— Alţii ar putea pretinde că nu pricep logica acestui „cu mine"... observă doamna Ciudin cu aceiaşi oboseală. Insfîrşit,—să lăsăm asta. Olimpie poţi să iei umbrela cea albastră.

— Da, mamă.

Ciudin se miră:

— Asta-i nostim! De ce umbrela cea albastră?

— Bine, o iau pe cea albă, interveni Olimpia.

— Pe cea albă o găseşti pe măsuţă, subt oglindă, explică doamna Ciudin, calm.

Bătăile inimii lui Naum se domoliră.

Domnul Ciudin nu păru că sufere vreo scădere. In ochii lui apărură semnele umede ale somnului şi primi să fie îmbrăţişat de scaun, lăsînd clipele trecute, cu desăvîrşita lor înfrîngere, să cadă în eternitate: şi el fu îndată nepăsător caşi ea, cu ochii închişi.

Olimpia desfăcu, dela poarta ogrăzii, o umbrelă albastră, ceiace mira întrucîtva pe Naum. Se gîndi însă să lase pe altădată întrebarea asupra acestui amănunt. Nici nu înţelegea cum ar fi putut aduce în discuţie un lucru atît de mic.

— N'avem umbrelă albă, îi zise Olimpia privindu-l într'o parte, cu fruntea înclinată şi întoarsă.

Naum o admiră fără rezervă. Voi să se apropie mai mult de ea, ca s'o aibă alături, însă întîlni un arc al umbrelei: îl ciocni la tîmplă, apoi în ureche. Se întoarse la distanţa potrivită.

Fără a privi spre dînsul, fata îi zise rîzînd:

— Mama se uită după noi din cerdac.

Naum oftă, rîzînd şi el:

— Se vede că femeile au totdeauna dreptate.

— Numai cîteodată... răpunse Olimpia c'un glas nou, copilăros şi cîntat..

N'o cunoştea încă întreagă. I se descoperea necontenit, clipă cu clipă. Şi era a lui, cu tot ce mai avea încă, nebănuit, neştiut şi necunoscut. Ameţeala serii trecute îl cucerea iarăşi. Umbla încet lîngă dînsa—bănuind numai locurile şi poarta ţarinei şi pătrunzînd în ierburile necosite.

Lăcuste mici, la fiecare pas al lor, tresăreau făcînd salturi şi lovind stelbe subţiri, care risipeau un polen fin cu luciri de aur. In aerul neclintit plutea, fierbinte şi grea, mireazma marilor întinderi

de flori sălbatice. Cărarea suia cătră rarişti şi poieni de stejari. Păşeau tăcuţi în locuri singuratice, deşi erau foarte aproape de lume, şi n'auzeau niciun sunet, deasupra zvonului ierburilor, decît bătăile metalice a două tălănci, care alternau undeva, în poieni mai depărtate. Olimpia închise umbrela. Naum, c'o subtilă şi pripită înţelegere, se apropie, cuprinzîndu-i mijlocul.

— Mergem mai departe, zise ea eliberîndu-se fără grabă şi depărtîndu-se.

Apoi se opri, ca să-l aibă iarăşi alături.

— Mergem până ce aflăm locul care ne aşteaptă.

Era de mirare cu ce uşurinţă găsea ea vorbe care aveau o înfăţişare a lor proprie, într'o formă în care nu au mai sunat niciodată. Pe cînd în el nu avea decît o pasiune fierbinte, aproape mută.

Un vindireu pluti oblic prin lumină, deasupra poienii, şi slobozi cîteva fluierături moi, ultima neisprăvită. Deşi era un semnal comic, Olimpia se opri.

El întrebă rîzînd:

— Aici e?

— Poate. Ne oprim, însă nu mult. Trebuie să mă întorc, căci mă aşteaptă mama. Am de făcut o mică plimbare şi cu dînsa. Cînd sună toaca la ora cinci, trebuie să fiu acasă.

— Aşa de curînd?

— Desigur. Însă ceasul pe care-l avem e al nostru. Putem spune prostii. Şi pe lîngă ele şi lucruri înţelepte, care au cam aceiaşi valoare.

— Eu n'aşi putea să-ţi spun decît un singur cuvînt — pe care însă îl ştii şi-l înţelegi numai uitîndu-te la mine.

— O, îl înţeleg şi mă tem puţin de el. Căci, deşi te iubesc şi eu, abia ne cunoaştem.

Naum nu se aştepta la acest adevăr, care pe el îl jigni. Nu se cunoşteau desigur decît de puţine ceasuri; însă asta mai avea vreun sens cînd el hotărîse în sine, fără şovăire şi întoarcere, definitiv şi complect, — un destin nou vieţii lui? Nu-l hotărîse, — era el însuşi luat de acel destin ca de un şuvoiu înfricoşat, — dar era acelaşi lucru, căci existenţa nu mai avea noimă fără fiinţa aceia delicată de lîngă dînsul.

— Nu stai? — îl întrebă ea, aşezîndu-se în iarbă şi'n muşchiul moale.

El se lăsă să cadă lîngă dînsa şi-i cuprinse mijlocul. Apoi îi mîngîie mîna întinsă pe genunchi. Ea închise ochii înfiorată, — îi deschise şi-i întoarse spre el cu un fel de supunere.

Naum o privea grav, concentrat tot în ochi. Ea clipi şi se retrase, desfăcîndu-se nesimţit. Nu aştepta acea privire stranie dela începutul iubirilor, dar o cunoscu îndată, fără s'o fi văzut vreodată.

Însă nu se înfricoşă. Se ridică în genunchi, se retrase mai mult, privi în juru-i şi vorbi cu glas netulburat:

— Mi se pare că trăim într'o colonie de furnici.

După aceia ridică fruntea, cu faţa deodată palidă.

Tînărul deveni liniştit:

— Ce este? Ce ai?

— N'am nimica, îi zise ea zîmbindu-i.

— Te îndoieşti poate de mine? Te-am jignit? Ce s'a întîmplat?

— Nu, nu s'a întîmplat nimic; aşi vrea numai să înţelegi că nu vreau să mă umileşti. N'aşi putea să rezist. Şi n'aşi fi mai fericită decît acum.

Îşi plecă fruntea spre mîna lui, parcă ar fi vrut să i-o sărute. Naum simţi între degete stropi fierbinţi de lacrimi. Caşicum s'ar fi surpat arşiţa zilei în el şi i-ar fi intrat în creştet, se zbătu convulziv şi înfricoşat după Olimpia. I se părea c'o pierde. Îşi cufundă obrazul în muşchiul răcoros unde stătuse ea.

— Fii liniştit, îi zise Olimpia, cînd îl văzu înălţînd capul. Nu mă simt jignită, nici supărată, căci te iubesc.

Îi trecu mîna pe fruntea asudată şi-i resfiră părul.

— Trebuie să ne întoarcem.

Naum se uita la ea rătăcit. Căuta răspuns la lucruri pe care încă nu le înţelegea.

— Ce fac? — cum am să pot trăi? Trebuie neapărat să văd iarăşi pe părinţii tăi. E nevoie de o clarificare şi de o siguranţă altfel mă simţesc nenorocit.

— Crezi că e nevoie? Mama ştie ceva. Se'nţelege că nu i-am putut spune tot, — ş'am păstrat pentru mine lucruri care sînt numai ale mele.

— Atunci trebuie să spun tatălui meu. Legătura noastră trebuie să primească o sancţiune oficială, căci trăim în lume.

— Va trebui şi asta, Naum. Mai tîrziu.

— Nu. Până ce nu isprăvesc ş'acest episod, care îmi apare din ce în ce mai necesar, nu mă pot simţi liniştit, ca să te am numai pentru mine, fără nici o piedică de nicăieri. Cînd ţi-oiu spune că trebuie să lichidez cu tatăl meu şi drepturile mele la moştenirea mamei, că trebuie să-mi las echipamentul acesta bizar şi să-mi aduc hainele; că trebuie să mă înarmez cu actele şi cu banii de care am nevoie, ai să înţelegi mai bine şi ai să mă trimiţi tu singură la Tecuci.

Ea clatină din cap:

— Poate ai dreptate. Aşi rămînea însă iarăşi ca într'un întuneric.

— Nu înţelegi, reluă el cu însufleţire că pentru mine absenţa ta e mai mult decît întunericul; căci aceste trei sau patru zile de care am nevoie, îmi vor fi iad. Dar trebuie. Şi plec chiar astăzi.

Ea era iarăşi lîngă el, gînditoare. Naum îşi plecă fruntea pe genunchii ei. Apoi se îndreptă ş'o strînse cu patimă. O sărută, căzînd ca într'o umbră a morţii.

— Trebuie să plec! gemu el apoi, răsărind aprins.
— Așa de curînd? Numaidecît azi?
— Trebue numai dscît azi. Insă spune-mi cuvîntul. Am să-l țin închis în mine cît voi lipsi.
Ea își lipi gura de urechea lui și-l încredință încă odată că îi drag și-l așteaptă.
— M'aștepți? Te găsesc aici, la mănăstire?
— Desigur. Ce m'ar putea face să plec? Numai gîndul mi se pare o absurditate. Cred că ai să mă găsești așteptîndu-te pe drumul de asară. Știind că vii, sînt în stare să suprim timpul. Mă cufund ca'ntr'o apă neagră — și ies la lumină numai cînd va trebui.
Erau cele dintăiu cuvinte pasionate, rostite c'o voce în care nu era nici copilărie, nici gravitate — era altceva, din acele rezerve ascunse pe care și le păstrase și pe care începea să i le deschidă. In Naum trecu cunoștința aceasta c'o stare vecină nebuniei. Își iuți pașii pe povîrnișul văii — temîndu-se să nu piardă un anumit ceas la care trebuia să plece; sau voind să se și găsească plecat, ca să poată fi îndărăt cu un ceas mai curînd.
Ii explică Olimpiei orele hotărîte și etapele, îi făcu portretul tatălui său, îi dădu amănunte asupra micii averi de care dispunea. Fata își deschisese iarăși umbrela albastră și-l urma ascultîndu-l, pășind puțin mai în urma lui, trasă și dusă oarecum de vîrtejul care era în el, fericită și totuși mirată ca de un fenomen măreț.
— Cu toate că ți-ai impus o misiune, zîmbi ea, ar trebui să umbli puțin mai încet și mai potrivit cu pantofii mei.
El îi aminti că era așteptată neapărat de doamna Ciudin, la ora 5.
— Mama nu m'așteaptă, și nu iese niciodată, se tîngui ea cu vocea-i copilăroasă. Oprește-te, sărută-mi mîna și iartă-mă că ți-am spus cea dintăiu minciună. Te încredințez că e cea din urmă.
Acest ultim pătrar al ceasului lor de despărțire, Naum îl duse în sine ca o vibrare prelungă de lumină. Cînd coborî dela arhondaric în fugă, cu sacul și bățul, și ocoli puțin spre singura ulicioară pe care o cunoștea, — mai văzu umbrela, care se aplecă într'o parte. Salută ochiul dela Procov scuturîndu-și bereta și se duse să-și caute căruța tocmită în grabă. Până la Tîrgu-Neamț avea un ceas. Dela Tîrgu-Neamț până la Pașcani, într'o trăsură ușoară cu cai iuți, mai puțin de trei ceasuri. Găsea un tren potrivit pentru Tecuci. In orice caz lua cel dintăiu tren, oricare ar fi fost. A doua zi, Luni, era acasă. Putea vedea pe tatăl său, colonelul. Il găsea neapărat, deoarece nu pleca în concediu decît după 20 August. Are să-i explice cît mai simplu; dacă va fi nevoie, cît mai amănunțit, — toate. Intre el și tatăl său era o prietinie de camarazi,— nu putea fi vorba de nicio discuție, deoarece chestiunea pe care se ducea să i-o comunice era ceva personal al său. Asta se întîmplă Luni, până la prînz. După amiază, trebuie să vadă pe avocatul său, pentru suma de bani de care avea nevoie. Avea o

parte din banii mamei sale puși într'o ipotecă de primul rang, foarte sigură. Datornicul ceruse însă o păsuire pentru primul semestru, făgăduind în Septembre dobînzile pe care trebuia să le achite în April. El însă avea nevoie imediat. Dacă această afacere nu are o soluție firească și destul de probabilă, — se pot găsi încă alte zece soluții. Așa încît va avea banii până în seara zilei de Luni, sau, cel mai tîrziu, în cursul zilei de Marți. In această zi își pune în rînduială rufele și hainele, în două geamantane mari de piele. Are nevoie mai ales de haina neagră. Miercuri, prin urmare, va fi pe drum îndărăt.

(Urmează)

Mihail Sadoveanu

Cunoştinţele lui Montesquieu despre Valahi

— (O călătorie în Ungaria la 1728) —

Cînd s'au publicat în 1894 şi 1896 cele două volume de însemnări de drum ale lui Montesquieu (subt îngrijirea urmaşilor săi) [1], profesorul Henri Barkhausen dela Facultatea de Drept din Bordeaux şi-a propus în substanţiala introducere pe care a scris-o, să explice mobilele de ordin interior care l-au îndemnat pe autorul *„Spiritului Legilor"* să voiajeze atît de mult. Intr'o epocă în care Francezii se deplasau aşa de greu (ca de-altminteri şi astăzi), Charles Secondat de Montesquieu, Seigneur de la Brède, ia toiagul pribegiei şi îndură cu voioşie toate neplăcerile fatal legate de călătoriile dintr'o epocă tulbure şi cu mijloace de locomoţiune rudimentare. Rînd pe rînd, parcurge Italia, *Impărăţia Habsburgilor*, (din peregrinările făcute aici datează cunoştinţele asupra *Valahilor*), Germania în lung şi lat, din Bavaria până în nordul Prusiei, Olanda şi Anglia. Voiajurile continentale au fost consemnate în însemnări aproape zilnice în două volume, publicate la sfîrşitul secolului trecut de urmaşii săi cu concursul juristului Barkhausen, al lui Raymond Céleste (conservatorul bibliotecei oraşului Bordeaux) şi al lui Reinhold Dezeimeris. Insemnările din Anglia nu s'au păstrat, din nefericire. Influenţa engleză în opera lui Montesquieu este însă indubitabilă. Din legile şi instituţiile juridice studiate acolo a luat, de exemplu, principiul separaţiunei puterilor care va înnoi cu desăvîrşire dreptul public francez; iar prin intermediul Revoluţiei franceze care a împrăştiat germenii ideilor sale pretutindeni, Montesquieu are o considerabilă influenţă europeană. Cele 12—13 pagini de *Notes sur l'Angleterre* din opera complectă, sînt o parte infimă din ceiace a notat

1 *Baron Albert de Montesquieu*, Voyages de Montesquieu. Textele referitoare se găsesc în vol. I, pp. 3—15 şi vol. II, pp. 138—140.

Montesquieu asupra Angliei. Lucrul se explică prin faptul, că hîrtiile lăsate la Londra n'au venit în Franţa decît la începutul veacului al XIX. Intr'o scrisoare găsită în arhivele dela Brède, datată 12 August 1825 şi adresată ministrului Lainé, unul din urmaşii marelui jurist, Joseph-Cyrille de Secondat, scrie: „les manuscrits restants, en très petit nombre (m'a dit mon fils), sont en sûreté et sont cachés chez l'exécuteur testamentaire (de Charles-Louis, baron de Montesquieu), qui les lui renverra à la première occasion favorable, ainsi qu'il en a été convenu respectivement. Mon fils est peiné de *la quantité de papiers brûlés*, et suivant ses intentions (me disait-il encore ce matin), vous serez le seul juge du sort de ceux qui restent" [1]. Dacă nu ni s'au păstrat însemnările detaliate şi impresiile de zi la zi, opera a fost în schimb nutrită în esenţa sa cu material juridic englez. Lunga tradiţie şi legalismul britanic au fost un îndreptar şi i-au dăruit multe din principiile şi ideile care au făcut din Montesquieu, părintele constituţionalismului modern. Comparaţia legislaţiilor şi a situaţiei politico-sociale [2] din şapte ţări (Franţa, Anglia, Italia, Austria, *Ungaria*, Germania şi Olanda) prin documetare la faţa locului era o necesitate primordială pentru spiritul realist şi logic al juristului. Montesquieu a avut cultul faptelor. Pentru a construi idei şi generalizări juste îi trebuia mai întâiu de toate o bază solidă de observaţiuni personale directe. Aşa se explică pasiunea pentru călătorii şi informaţii exacte, cîştigate prin sine însuşi, pe care a avut-o autorul *Scrisorilor persane*. Din aceste călătorii a avut ocazia să afle şi despre Valahi.

*

In peregrinaţiunile europene este important stagiul la Viena făcut în tovărăşia lordului Waldegrave, ambasadorul regelui George II al Angliei pe lîngă Carol VI, tatăl Mariei-Tereza. Prietinia lor era o prietinie de cultură, temperamente şi gusturi identice. In calitate de tînăr membru al Academiei Franceze şi cu o sgomotoasă celebritate în urma scandalului provocat de *„Lettres persanes"*, curtea din Viena i-a făcut o primire extrem de bună, care a flatat amorul propriu al fostului prezident de Tribunal din Bordeaux. La 2 Maiu 1728 Montesquieu a intrat în Viena.

Pe lîngă informaţiunile asupra aristocraţiei şi organizaţiei sociale austriace, l-a interesat şi structura medievală a Ungariei.

1 Voyages de Montesquieu, Préface, pg. XI.

2 Montesquieu în însemnările sale arată că s'a interesat şi de economia ţărilor pe care le-a străbătut. Cînd a fost în 1728 în *Ungaria* a vizitat amănunţit minele dela Kremnitz, Schemnitz şi Neu-Sohl, dînd o «description de deux fontaines de Hongrie qui convertissent le fer en cuivre», (vol. II, pg. 241—244). Apoi despre minele din Hartz (Hanovra) cu cele trei oraşe industriale: Wildemann, Lautenthal şi Zellerfeld (vol. II, pp. 257—282).

Se hotărăşte atunci să plece ca s'o cerceteze. In copia unei scrisori cătră ducele de Richelieu, păstrată în arhivele de la Brède, se spune: „l'Empereur doit partir le 20 pour Gratz et Trieste. On compte que ce voyage sera d'environ trois mois et demi. Cela m'a déterminé à aller voir une partie de la Hongrie, et je partirai, au commencement de la semaine prochaine, pour Presbourg, pour voir la Diète" [1]. Minele vizitate au fost cele din Kremnitz, Schemnitz şi Neu-Sohl. Notele luate consemnează şi dorinţa de a prezenta Academiei cîteva din observaţiile sale. De-altminteri după ce a vizitat minele germane din Hartz, Montesquieu a scris un memoriu şi asupra lor, făcînd comparaţii ingenioase şi observaţii juste, aducîndu-şi aminte de ceiace mai văzuse în Italia, şi ceiace ştia din lecturi.

In voiajul lui *Montesquieu în Ungaria a aflat, desigur, despre Valahii* pomeniţi în pasagiile pe care le voiu reproduce. Vecinii noştri Maghiari l-au interesat şi îi prezintă subt diferite ipoteze. Intre figurile din nobilimea austro-maghiară este creionat şi un străbun al actualului conte de Windischgraetz, faimosul falşificator de monede al Ungurilor care se deşteaptă: „le comte de Windischgraetz est conseiller d'Etat; fils du compte de Windischgraetz, président du Conseil aulique; a été plénipotentiaire à Cambrai, et nommé à Soissons; il a une charge héréditaire dans le duché de Styrie". Şi apoi, în cîteva rînduri mai jos, o descripţie care prevesteşte întrucîtva — trăsătura comună de vanitate şi impulsivitate — pe patriotul falşificator de monede internaţionale de astăzi: „il n'y a rien de *si ridicule* que le duel du feu comte de Windischgraetz, président du Conseil aulique, avec le vice-chancelier; ils furent séparés par le comte Ottocar Starhemberg, conseiller de la Conférence, et le comte de Zinzendorff, chancelier de la Cour" [2].

Despre Valahi vorbeşte cu oarecare preciziune geografică. Cunoştea Orşova şi fortificaţiunile ei. Despre Temişoara spune că s'au început oarecari fortificaţiuni, dar costă imens, oraşul fiind într'o cîmpie mlăştinoasă. Dacă împăratul ar fortifica Temişoara ar avea: „deux places dans des marais bien bonnes: Mantoue et Temesvar" [3]. Montesquieu cunoaşte şi cuvîntul Banat [4]. O călătorie acolo, deşi posibilă, e nesigură din lipsă de date suficiente. Din context se pare că sînt note al unor drumuri pe care le-a făcut. E deci probabilitate că Montesquieu să fi văzut Banatul, în special Temişoara. Această nesiguranţă e datorită faptului, că Montesquieu nu şi-a redactat definitiv jurnalul de

1 Voyages de Montesquieu, vol. I, Préface, pp. XXI—XXII. Data de 20 fără indicaţia lunei este 20 Maiu 1728, la o distanţă de optsprezece zile după ce intrase în Viena, aşa după cum reiese dintr'un calcul asupra itinerariului său, ale cărui detalii nu le mai redăm.

2 Voyages de Montesquieu, vol. I, pp, 6—7.

3 Voyages de Montesquieu, vol. II, pg. 139.

4 Voyages de Montesquieu, vol. III, pg. 139.

călătorie. Sainte-Beuve spunea chiar: „je disais que j'aimerais mieux un *Journal de Voyage complet*, contenant les observations directes de Montesquieu, que tout *l'Esprit des lois*" [1]. La aceasta se mai adaogă următorul detaliu. Pe cînd se afla la Veneţia, Montesquieu ar fi avut o discuţie cu lordul Chesterfield [2] asupra caracteristicilor celor două naţii. Englezii au sînge rece şi Francezii spirit. In această privinţă erau de acord. Discuţia purta asupra superiorităţii uneia din cele două caracteristici în faţa evenimentelor neprevăzute. Nu se înţelegeau. Lordul Chesterfield i-a făcut o farsă pentru a-i demonstra uşurinţa spiritului cînd trebuie să ia o hotărîre rapidă şi superioritatea implicită a flegmatismului englezesc. A trimes pe un necunoscut să avertizeze pe Montesquieu că poliţia Statului veneţian îl supraveghează şi-l bănueşte din pricina notelor pe care le lua asupra guvernului şi politicei sale. De teamă, Montesquieu ar fi distrus în grabă manuscrisele care ar fi putut fi socotite compromiţătoare [3]. Dacă ţinem seamă că Viena teroriza Italia în această epocă, este posibil ca informaţiile luate din Banat să fie distruse cu alte manuscrise recente. Dacă notele din Veneţia subsistă într'o bună parte (şi anume cele socotite inofensive, fiindcă o distrugere totală a crezut că întăreşte bănuiala), pe cele din Banat, care se referă la fortificaţiunile militare le-ar fi putut într'adevăr privi ca periculoase. Mai ales că tratau despre situaţia graniţei dinspre Turci cu care se aflau în rele raporturi.

Inainte de a arăta textul original despre Valahi vom atrage atenţia asupra unui lucru: paginile respective la ţara noastră sînt publicate în capitolul *Voyage en Allemagne* (din vol. II), iar nu în *Voyage en Autriche* (vol. I), cum ar fi fost exact. Explicaţia se găseşte într'o eroare a aranjării manuscriselor. Barkhausen spune: „pour ce qu'il put voir en Hongrie, nous n'avons d'autres documents que quelques paragraphes insérés par erreur dans le *Voyage en Italie* ou *en Allemagne*, et les *Mémoires* qu'il rédigea, de retour en France, sur certaines mines et sur les machines dont on y faisait usage". [4]

Iată textul lui Montesquieu [5] unde vorbeşte despre Valahi şi ţinnturile locuite de ei:

1 Opinia este scrisă pe un exemplar al operelor lui Montesquieu, aflat în posesia lui Reinhold Dezeimeris (cit. în *Voyages*, pg. XLIV). Ideia a fost detaliată în *Causeries du Lundi* (vol. VII, pg. 48 şi urm.).

2 Intîlnirea Montesquieu—Chesterfield la Veneţia, deşi pomenită de toţi biografii, este situată mai tîrziu în Germania de către Barkhausen. Raţiunile nu par plauzibile şi opinia tradiţională are mai multe şanse de a rămîne.

3 Chiar dacă arderea unor părţi din manuscripte de teama unei bănueli de spionaj nu ar fi exactă, nu trebuie uitată acea «quantité de papiers brulés» posterioară morţii sale şi despre care vorbeşte Joseph-Cyrille de Secondat către ministrul Lainé.

4 Voyages de Montesquieu, Préface, pg. XXXVIII.

5 Voyages de Montesquieu, vol. II, pg. 138—140.

„On a fortifié aussi *Orsova*. On sait que c'est une île sur le Danube. On a fait un ouvrage sur le bord de l'île, qui avance sur le Danube, où on a mis des batteries de canons, qui laboureroient une demi-lieue sur les Turcs qui voudroient remonter. On a fait deux redoutes sur les deux côtes *(sic)* du Danube, qui sont deux montagnes escarpées: car, à Orsova, on ne voit que ces deux montagnes et un morceau du Ciel. Le mal est que les ouvrages que l'on a faits dans l'île sont mauvais, parce que le terrain est si humide qu'il s'enfonce dessous, et cette humidité, d'ailleurs, rend l'air très malsain, et Orsova est le tombeau des Allemands. Le défaut d'argent a empêché que l'on ne fortifiât *Temesvar*. On a commencé quelque chose; mais c'est peu. Comme il est dans un marais, il en côute des sommes immenses. C'est encore un autre cimetière des Allemands. Quand Temesvar sera fortifié, l'Empereur aura deux places dans des marais bien bonnes: Mantoue et Temesvar.

Ces pays périssent tous les jours depuis que les Allemands y sont. On est obligé de faire garder les passages pour empêcher les paysans de passer du côté des Turcs. Le morceau de *Valachie* qu 'a l'Empereur est presque entièrement désert, de même que le *Banat* et le reste. La moitié et plus des étrangers qui s'y sont établis, ont crevé.

La *Transylvanie* est très bien peuplé. Comme les Valaques et Transylvains ont près des trois quarts de l'année maigres, ils ne savent que faire de leur viande et la donnent presque pour rien, et réellement pour rien, aux soldats et officiers.

La Valachie impériale est infectée des bandes de voleurs, que les grands bois empêchent d'exterminer, quoique on y envoye des troupes. Ce sont des déserteurs et gens du pays qui s'assemblent en troupes. Ils envoyent demander tant à un village, sous peine d'être brûlé et de couper la tête à tous les habitants. Ces gens, qui sont timides, payent et ne disent rien aux Allemands envoyés pour les secourir; de façon qu'il faut les tourmenter pour leur faire avouer la vérité".

E de remarcat că Montesquieu își dădea seama că *„les Valaques et (les) Transylvains"* au cam aceleași moravuri—implicit deci o identitate de naționalitate—pomenind comuna lor evlavie religioasă, care îi face să postească trei sferturi din an și să dea aproape pe nimic carnea la călători, ori chiar degeaba soldaților și ofițerilor din armata împărătească.

A doua observație interesantă este că Montesquieu știa de exodul țăranilor romîni asupriți de biruri și de angarale și care treceau în mod sistematic în dreapta Dunărei: „on est obligé de faire garder les passages pour empêcher les paysans de passer du côté des Turcs". Fenomenul e bine cunoscut în istoria acestei epoci. Notarea ei de un călător ca Montesquieu este cu deosebire prețioasă.

A treia observație este cea referitoare la raporturile dintre țărani și „bandele de hoți"—les bandes de voleurs—(noi am traduce mai exact *cetele de haiduci*) pe care o notează ca pe o curiozitate Montesquieu. I se va fi părut extrem de ciudată această neapelare la ajutorul poterilor trimise de puterea oficială. [1] Dar de-alungul istoriei noastre naționale tovărășia dintre săteni și cetele de haiduci este o regulă care sufere puține excepții. (Chiar astăzi prinderea banditilor de către jandarmi întîmpină dificultăți din pricina ajutorului ascuns dat de către săteni, conform unei habitudini pluriseculare). Ei erau revoluționarii împotriva împilărilor celor de sus, de-obiceiu de sînge străin, (cum erau Maghiarii în Ardeal și Grecii în Principate), purtătorii de cuvînt ai protestării generale. Cînd armatele imperiale trimeteau ca să se prindă haiducii, „ces gens, qui sont timides, payent et ne disent rien aux Allemands envoyés pour les secourir; de façon qu'il faut les tourmenter pour leur faire avouer la vérité". Nu era „timiditate", cum crede Montesquieu, ci solidaritate.

*

Să identificăm acum regiunile geografice pe unde a umblat Montesquieu în Ungaria și de unde a luat cunoștință despre Valahi. In călătoria sa a vizitat minele dela Neu-Sohl, Schemnitz și Kremnitz, pe care mai tîrziu le va compara cu cele din munții Harz, vizitate subt îndemnul și înlesnirea amicului său V. Stein, un distins jurist și om politic german dela începutul veacului XVIII.

Neusohl,

sau pe ungurește Beszterczebánya, se află în comitatul Zolyom (sau Sohl), la confluența rîului Gran și Bistrița. [2]

Schemnitz,

este numele german al minei de aur și argint Selmeczbánya, aflată în comitatul unguresc Hont.

Kremnitz,

sau pe ungurește Kormoeczbanya (ori Köröbanya) se află în comitatul Barsului (la miază-zi de Túrócs, sud-est de Nytra, la nord de Komárom și Estergom, la est de Hont și Zolyom). In aceste mine se găsește din vechi timpuri aur și argint, după cum arată anumite inscripții runice găsite pe muntele Smercnik.

---

1 Prima parte cu amenințările haiducilor e puțin problematică. Rămîne în picioare neapelarea la potere, din cauza unei presupuse „timidități", crede Montesquieu. In fapt se prădau bogătașii și grofii și se dădea la văduve și săraci.

2 v. *Ipolyi:* Geschichte der Stadt Neusohl, Wien, 1875; v și Gr. Enc. vol. XXIV, pg. 991.

Cîteşitrele minele—pe care apoi Montesquieu le-a comparat într'un raport amănunțit pentru Academia franceză cu cele din Harz: Wildemann, Lautenthal şi Zellerfeld—sînt la o distanță nu prea mare de *Debrețin*. Deci cunoştințele lui Montesquieu despre Valahi, pe care îi descrie ca pe o populație evlavioasă şi în raporturi dificile cu oficialitatea austro-maghiară, ar putea fi făcute direct, nu numai indirect din ceiace spuneau însoțitorii săi Nemți sau Unguri.

Aceste note ale călătorului francez în Ungaria îmbogățesc capitolul raporturilor dintre țara noastră şi Apus prin călători străini. Intemeietorul dreptului public modern arată stadiul cunoaşterei—destul de rudimentare—a Apusului din acea vreme (1728), în ceiace priveşte situația şi viața Valahilor.

Petre Marcu-Balş

Intre vînturi *

Intreținerea curățeniei unei case, subt denumirea generică de grijitură, însumează două categorii de acțiuni, de aceiaşi natură, urmărind acelaşi scop, deosebite însă prin profunzime şi importanță. Grijitura mică este zilnică — în principiu — avînd ca simbol cîrpa de şters colburile, sau universalul şorț al servitoarei, şi ca instrumente, mătura, faraşul şi bodogăneala oficiantei.

Grijitura mare e sporadică — în unele case e săptămînală caşi baia stăpînilor; în altele, lunară, caşi primenirea cearşafurilor; în altele, anuală, caşi vilegiatura; şi'n altele, virtuală caşi cîştigul la loterie—avînd ca simbol evacuarea mobilelor din casă—covoarele pe frînghie, bărbații la club—şi ca instrumente, bățul de bătut covoarele, mătura cu gît de girafă pentru ațele de paianjeni, ceara pentru lustruitul podelelor, cu adaosul prealabil al sîrmei, dacă-s parchete, lighenele pentru spalatul ferestrelor, şi nervii, vizibili ca vița din pridvor, ai stăpînei casei.

Pe lîngă aceste două soiuri de grijituri, clasificabile după criteriul curățeniei casnice, există o a treia perturbare, înrudită cu celelalte prin nervii executorilor—femeile—şi crisparea ursuză a executaților—bărbații—dar deosebite de ele prin scop. Această a treia acțiune interioară e desemnată de vocabularul bărbaților prin denumirea: „mania schimbării". Grație acestei manii, mobila etacului a fost pe rînd în odaia salonului, în odaia biuroului, în odaia sufrageriei, care şi ele, la rîndul lor, au călătorit prin toate încăperile. Astfel că fiecare odae a fost amantă fiecărui mobilier, ca în acele oribile familii nomade, în care tatăl nu e numai soțul nevestii, ci şi amantul fetelor, precum şi al soacrei sale.

---

* Fragment din volumul «Intre vînturi» al treilea volum din ciclul «Medeleni».

Insfirşit, o a patra categorie de acţiuni domestice, se desprinde dintre celelalte, depăşindu-le prin pateticul său, înălţîndu-se între actele zguduitoare ale omului în luptă cu destinul.

Bărbatul iubit a plecat în războiu. Femeia a rămas singură în decorul fericirii de până atunci. E tristă printre amintiri. Pe o masă e fotografia lui. Inainte, la acea masă lucra. Venea în vîrful picioarelor, îi încolăcea cu braţele capul lui sever bărbătesc, şi-l vedea zîmbindu-i, luînd-o în braţe, desmierdîndu-i fruntea. Acolo, dela acea fereastră goală pe un anotimp vesel sau trist, îl pîndea spre seară, cînd se întorcea acasă. El, nu anotimpul, era al inimii ei. Inima ei de-acum, tot la fereastră, e un cuib gol. Acolo, pe taburetul vechi dela părinţii ei, într'o iarnă, cînd el a venit acasă cu castane, s'au aşezat copilăreşte pe taburetul prea mic pentru ei, la gura sobii. Timpul trece. Veştile dela cel aşteptat sînt tot mai rare. In locul amintirilor, care oricît tot îi aduceau un început de zîmbet, vine tristeţa. E ca un îngheţ al amintirilor. Stă singură, tot mai singură şi mai părăsită, fără de cel iubit, fără de amintiri. Mobilele par înţepenite pe veci într'un cavou. O carte care cade, o fereastră care tresare, o mobilă care scîrţie, dau presimţiri de moarte. Inima e grea ca un pendul oprit. Parcă nu mai îndrăzneşte să pue mîna pe nimic. Noaptea are coşmaruri care o prăbuşesc plîngînd deasupra patului, ca pe un mormînt. Prin întuneric toate mobilele o înfricoşează. O pîndesc. Vor s'o gîtue. Se desprinde ca o ură din muţenia şi neclintirea lor opacă.

Treptat, decorul fericirii de odinioară, devine un loc de groază. Ar vrea să plece, să fugă de acolo. Dar acolo trebue să-l aştepte pe cel care cine ştie dacă va mai veni.

Şi într'o zi, factorul aduce subt un ziar veşnic zvîrlit, scrisoarea. Vine!

Trebue să-l primească în odae, aşa cum îl primeşte în inima ei. Dar odaia e răsbită de tristeţa şi oroarea lungii aşteptări. Nu mai e odaia zîmbitoare de odinioară, deşi-i aceeaşi. Nopţi şi zile de moarte şi pustiu, au înstrăinat-o de ei, au golit-o.

Nu grijitură! Trebue să alunge moartea şi îngheţul întipărite în toate mobilele. Aripele ferestrelor zboară în lături, să intre aerul şi soarele. Ochii care-au plîns prea mult, se deprind să rîdă. Obrajii prea palizi, trebue să fie rumeni. E o febră şi'n mîni, şi'n odae. Trebue să rîdă odaia, să se lumineze ferestrele, să respire oglinzile.

Acea grijitură în friguri, e o luptă a bietei făpturi omeneşti cu destinul. S'au adunat multe aţe de paianjen pe descurajarea zidurilor, şi a intrat mult colb în deşertul covoarelor.

Un om trăeşte despărţit de nevasta lui. Divorţul s'a rostit împotrivă-i. Tribunalul a încredinţat creşterea unicei fetiţe, mamei. Numai o lună pe an tatăl are dreptul să audă în casa lui rîsul copilului său.

Casă ursuză de om care-a avut familie şi n'o mai are. Mobile rigide. Posomorirea tăcerii barbatului singur, care nu mai e tînăr, care nu mai ştie să cînte, să gesticuleze, să monologheze, să facă dezordine exuberantă. Casă fără de femee şi copil; grădină părăginită între ziduri severe. Trăeşte totuşi în ea, cît mai puţin, mai mult noaptea; s'a deprins.

Dar vine şi ziua copilului. Trebue să sosească fetiţa lui. Abia atunci îşi dă seamă că încăperile-s lugubre, că rîsul copilului înstrăinat de el se va sfii în faţa omului care trăeşte într'o casă încruntată.

Atunci, redevenit tată cu îngrijorare, lucid, cerşeşte zîmbete pentru casa în care va intra copilul. Cumpără flori pe care le'mbulzeşte stîngaci în vase prăfuite. Cumpără o păpuşă roză cu dantele albe, în braţele căreia deschide gestul secret de întîmpinare al inimii lui. O aşează pe canapea, să nu vadă fetiţa pustiul canapelei, ci numai păpuşa. Pe mesele prea ordonate, desface cutii de bomboane. Pe covor răspîndeşte însufleţirea cîtorva jucării: vehicule de tinichea, un tren cu resort, un vaporaş, un scrînciob, o menajerie. Pe bufetul din sufragerie, neînsufleţit până atunci, rîndueşte mandarine, o cutie de curmale, un carton de prăjituri, bişcoturi pudrate cu zahar.

Luptă cu umilele lui arme omeneşti să izgonească din casa întipărirea pustiului. Să creadă fetiţa lui că întotdeauna rîd flori şi mandarine în casa omului necunoscut, să-i fie dragă măcar păpuşa din casa tatălui ei, dacă nu omul care-a cumpărat-o, punînd-o să aştepte pe canapea, ca un alt copil — cumpărat dela magazie — în casa fără de copii şi bucurie.

Pregătirile care se făceau în casa Deleanu, pentru primirea fetelor, în această categorie intrau. De cînd plecaseră fetele în străinătate, cu trei ani în urmă, plecase şi viaţa casei. Devenise deodată prea mare, vechea casă Dumşa, ca o haină pe un trup slăbit de boală. Dealtfel, odată cu fetele, părăsise şi domnul Deleanu casa fără de Olguţa. De trei ani, şedea mai mult la Bucureşti. Venea săptămînal acasă, dar nu mai participa zilnic, ca odinioară, la viaţa ei. In timpul răsboiului, faima profesională a domnului Deleanu crescuse. Era solicitat din toate colţurile ţării pentru marile afaceri penale de după războiu. Se instalase la Bucureşti, de unde alerga prin toată ţara, ca o veveriţă în pădure. Clientela ieşană o lăsase pe seama lui Puiu şi a lui Dănuţ; se rărise: ograda nu mai avea însufleţirea de odinioară.

De trei ani, singurii locuitori efectivi ai casei, erau doamna Deleanu şi Dănuţ. Amîndoi tăcuţi, retraşi, singuratici. Amîndoi limitaţi la cîte o odae. Sofrageria, unde se întîlneau de două ori pe zi, era tăcută în timpul meselor în doi, ca un vorbitor de sanatoriu. Orele dejunului şi ale mesei, erau punctual respectate. Programul meselor, fără surprizele explozive din pachete, ale domnului Deleanu, erau monotone ca ale pensionarilor care duc regim. Pace pretutindeni. Acalmie. Nimeni nu mai trîntea uşile, nimeni nu mai aducea cînii în casă, paşii nimănui nu mai treceau bubuitori pe

scări și prin odăi. Copilăria și tinerețea Olguței răsunaseră în casă ca o veșnică revărsare de castane sălbatice, rostogolite nebunește. Se scuturase acel castan alegru. Tăcere. Trei ani de tăcere. Aproape paragină. Doamna Deleanu nu mai avea cui să facă observații, nu mai era contrazisă de nimeni. Viața impetuoasă și răsunătoare a Olguței, se prefăcuse în scrisori, cetite cu ochelarii pe nas, la o fereastră sau la lumina unei lămpi. Nici pianul nu se mai auzea. Dezacordat de aproape trei ani, devenise o mobilă neagră, pretext pentru ștersul colbului atît de vizibil pe un pian. Treptat, casa se îmbibase de tăcere ca de un fel de umezeală. Se făcea zilnic amănunțită curățenie în toate odăile, dar nu mai erau flori, nu mai vibra unda de viață pe care-o lasă tinerețea rîzînd, vorbind și respirînd. Și nu mai era dezordine. Mobilele, zilnic la fel așezate, adormiseră somn greu. Razele de soare prin perdele, luminau în suluri ca în bisericile goale. Pasul răsuna prea tare, prea solemn.

Tic-tacul ceasornicelor și al pendulelor, domina tăcerea ca în casele bătrînești.

Și zidurile exterioare se îngreuiaseră parcă. Era o înclinare în ele, un declin, ca în corăbiile părăsite. Plopii care hotărniceau ograda și grădina înspre stradă, giganți, dădeau casei tăcute o reculegere mortuară, o umbră de fatalitate.

Dar plecarea fetelor adusese și o altă schimbare în viața casei: distanțarea raporturilor dintre stăpîni și servitori. Olguța glumea cu toți servitorii, îi zeflemisea, se ducea la bucătărie, unde era adorată, îi poreclea, îi interpela la masă,—stabilind o glumeață legătură între viața lor și a stăpînilor. Iar Monica, interpunîndu-se între ei și doamna Deleanu, pacifica furtunile, rezolvînd pașnic toate conflictele. Căci cu vrîsta, doamna Deleanu devenise mai severă față de neascultările lor, față de ciocnirile dintre ei. Astfel, în lipsa fetelor, vechea bucătăreasă dela Medeleni, „Baba" care în ultimul timp luase darul beției, fusese concediată. Monica ar fi împăcat lucrurile, mai ales că Olguța avea pentru servitorii bătrîni, îndeosebi pentru Baba, o afecțiune care-i făcea imuni față de oricine și orice. Regretase și doamna Deleanu îndepărtarea acestei vechi servitoare, contemporană cu Moș Gheorghe, dar demnitatea în fața celorlalți, o obliga să nu revie. Dănuț suferise de pe urma izgonirii acestui tovarăș de îndepărtate amintiri,—dar pasiv, fără să încerce măcar o discuție cu doamna Deleanu. Dealtfel, printr'un tacit acord, nici el nici mama lui, nu scriseră fetelor despre concedierea Babei.

Astfel, treptat, servitorii deveniseră pur și simplu servitori, figuranți muți. Până și limbuția lui Neculai secase, în acest îngheț erarhic.

— Heei! Unde-i duduia Olguța...

Acest oftat exprimat la bucătărie, era al casei întregi, care se scufunda în tăcere și bătrînețe, cum se alterează o față omenească devenind altfel aceiași.

O singură zi trebuia să alunge întipărirea celor trei ani. Toate ferestrele deschise chemau viața întru întîmpinarea fetelor. Tumultul învierii începuse de dimineață. Răsunau ordine, pași precipitați pe scări și prin odăi. In salon, acordorul de piane strunea sunetele, bătînd meticulos acorduri repetate.

Alarmată de puținul răgaz, doamna Deleanu apelase la Cucoana Catinca Balmuș, cu care se împrietinise în timpul războiului. Cucoana Catinca venise în goană napoleoniană, întru ajutorul celuilalt general casnic. Lupta luase un caracter mai voios.

Un incident întîmplat în preajma dejunului, luminase complect pe doamna Deleanu, luîndu-i o piatră de pe inimă. Alături de cucoana Catinca, priveghea așezarea camerii Olguței.

Auzise deodată o navală. Prin ușa deschisă apăruse noua bucătăreasă, cu tulpanul strîmb, ochii în flăcări, și o roșeață vie pe obraji. Hohotea.

— Sărut mîna, cuconiță, eu la dumneavoastră nu mai stau! Da ci-s eu? Batgiocura slugilor?

— Ce-i femee? Ce s'a întîmplat?

— Ci să fie, cuconiță, sărut mîna, îmi catam di treabă, pregăteam di masă. Și mă pominesc înșfacată, zmuncită, plesnită pisti obraz... Da' ci-s eu?

— Ce-i, femee? Spune ce-ai pățit?

— O nebună, coniță, sărut mîna! O babă zărghită! M'o bătut la *mini* în bucătării și m'o dat afară. Să le fie rușini păcătoșilor! Rîdeau di mini! Cini i-o hrănit?

Scena pe care n'o putea istorisi bucătăreasa, era ceva mai hazlie. Neculai, decanul servitorilor, cum aflase că vin fetele, expediase ștafetă Babei, în Tatarași, unde ședea de cînd se liberase. Baba pornise imediat, ca un Cruciat pentru liberarea Sfîntului Mormînt. Intrase pe poarta casei, autoritar. In urma ei sosea un cotiugar cu două buccele și un sipet. Intrase deadreptul în bucătărie, urmată de pisici și de tot alaiul codat al cînilor.

— Pleacă!—vorbise ea calm, dînd cu ochii de bucătăreasa care-i luase locul, mînuind oalele, tigăile și polonicele uzurpate.

Noua bucătăreasă, crezînd că are de-aface cu o nebună, zîmbise.

— Fugi, madam, caută-ți de treabă!

Intre timp, servitorii se adunaseră la ușă.

— Neculai, ce leafă are *asta*? întrebase Baba, scoțîndu-și polcuța de postav negru, și agățîndu-și barizul în vechiul lui cui.

— Cinci sutare *belice*.

Oricînd, Neculai era spiritual. *Belice* însemna în valută de după războiu.

— Dă-i cinci sutari, Neculai, din partea mea.

Neculai, bancherul Babei, se executase.

Dar bucătăreasa avea ambiție, și locul din care era dată afară în acest mod nemai auzit, era mănos.

— Eși afară, madam! Mă'nțelegi cu binișoru'! articulase ea, scandîndu-și intențiile cu un melesteu.

Bărbat, Baba ar fi servit în escorta regală. In lungime era odată jumătate cît noua bucătăreasă; în lățime, aproximativ de două ori. O înhațase de după gît, cum duci cu sila un cîne la scăldătoare, acordîndu-i cu pumnul și un tampon dorsal, care o proectase împleticit în ogradă, de-acolo pe scări, sus, la doamna Deleanu. Curînd după ea, sosise și Baba, cu tulpan alb și pestelcă albă.

— Sărut mîna, coniță, bine v'am găsit sănătoși! Am venit să gătesc niște cozonaci pentru duduia Olguța.

Noua bucătăreasă bufnea încruntată. Cucoana Catinca zîmbea. Servitorii, numai ochi, își țineau suflarea îndărătul ușii.

— Poftim cheile.

Baba luase cheile tuturor dulapurilor alimentare, le prubuluise din ochi, aruncase o privire către fosta bucătăreasă, și vorbise încruntată:

— Du-te și te cheaptănă! Nu ți-i rușine să stai zmulsă în fața cucoanei!

Și se înapoiase zguduind podelele, cu toți servitorii după ea.

Doamna Deleanu plătise leafa pe trei luni înainte bucătăresei nedreptățite, dîndu-i pentru deplină consolare o rochie și un certificat presărat cu elogii, care în Iași putea să-i dea onorabil acces în toate gospodăriile boerești.

*

Nedormit, Dănuț plecase de acasă cu automobilul, la nouă dimineața; abia la douăsprezece isprăvise procesul la Judecătoria de Ocol; luase în treacăt niște aperitive, în loc de dejun, pornise la Curtea cu Juri, intrase la două în proces, și abia la șapte isprăvise, achitîndu-l pe Ion Hahău pentru crima de omor cu premeditare.

Și pe el, ca și pe doamna Deleanu — amîndoi reprezentau conștiința casei — îl preocupase toată ziua, un singur gînd: să nu descopere fetele sleirea tristă a casei din timpul lipsei lor. Fusese distrat și la Judecătorie și la Curtea cu Juri. Il obsedau detalii de acasă, care trebuiau modificate. Odată îi răsărea în minte, pianul dezacordat; altădată, ceasornicul din odaia Olguței, demult oprit.

In odaia Monicăi trebuia să afume cu rădăcini de iarbă-mare, fiindcă acest miros numai, după Dănuț, era în stilul atmosferei Monicăi. Și era sigur că podelele vor mirosi prea tare a terebentină, acest miros glacial, inospitalier, care te face străin în încăperea locuită de tine. Nopțile de primăvară ale Iașului, erau cam reci. Poate c'ar fi trebuit un pic de foc prin odăi, să le dezmorțească Nu știa ce se întîmpla acasă în lipsa lui. Era neliniștit, îngrijorat

După aceia, absența Babei! O tristeță și pentru Olguța și pentru Monica. El era cauza, el, lașitatea lui comodă. De ce nu vorbise cu mama lui? De ce nu protestase?

Dela Curtea cu Juri plecase spre casă. Dar tot văzduhul Iașului era plin de vorbele primăverii: numai parfum de liliac. Se întoarse din drum. Cutreerase toate florăriile Iașului, din magazin în magazin, din barieră în barieră, umplîndu-și automobilul cu toate florile găsite. Onorarul achitării lui Ion Hahău, deveniră liliac alb, roșcat, violet, vînăt, liliachiu, albăstrui,—trandafiri, garoafe. Cînd se oprise în Piața Sfîntul Spiridon, în fața dughenei cu fructe, negustorii și trecătorii înconjuraseră automobilul care părea că vine dela o bătaie cu flori. Dela Daviduță Selțer, client de-al lui domnul Deleanu și vechiu furnisor al familiei, cumpărase toate merele Ionathan, care au obraji de țărăncuță în ger, și aromă de migdală amară, și toate merișoarele ananas, mici, palide, ovale, ca niște mari boabe de chilimbar. Pornise din nou spre casă, lăsînd în urma lui parfum de flori, ca o ciudată grădină plutitoare cu intermitent iz de benzină.

— Și tu, Dănuț! îl întîmpină doamna Deleanu, arătînd spre automobilul înflorit.

Iși zîmbiră unul altuia, jenați parcă de această complicitate. Odăile fetelor erau pline de liliac, dar casa n'avea destule flori. In odaia Olguței așezară garoafele; trandafirii albi luminară mobilierul întunecat al odăii Monicăi. Și pe rînd vasele cu liliac și trandafiri porniră prin odăi, cu zîmbete și lumini. Cădeau petale pe covoare și podele, răspîndind pretutindeni o primăvăratecă dezordine. Servitorii duceau flori, împărțeau flori, suiau flori, așezau flori. Izbucnise atîta primăvară în casa cu ferestrele deschise, că parcă și mobilele vroiau să înflorească. Servitoarele măturau de zor, adunînd crenguțe, frunze și colorate petale. Afară se înourase. Căzură picături, apoi o ploae sprintenă, argintie. Grădina din fată își trimetea și ea parfumul de verdeață proaspătă și de flori umede. Ploaia se opri, îngreuind frunzele cu șiraguri de picături luminoase; pasările cu glasuri proaspete, o prelungiră cîntînd.

In odaia Monicăi, Dănuț și doamna Deleanu așezau merele pe masă și pe polița colțar de deasupra divanului. Cucoana Catinca se ocupa de odaia Olguței. La rîndul lor, printre lilieci și trandafiri, merele își înălțară aromele delicat robuste.

Doamna Deleanu, în treacăt, verifică pianul făcînd cîteva acorduri, care răsunară mirat după atîta tăcere.

— L-ai acordat, mamă!

O sărută.

Și iarăși, zîmbiră, complici în același gînd, în aceiași pudoare a lungii lor tristeți într'o casă tăcută.

Află dela doamna Deleanu că Baba revenise. Respiră lung.

In bucătărie îl întîmpină ca altădată la Medeleni, aroma de vacanță de Paști, a cozonacilor. Cuptorul duduia profund. Un curcan jumulit își arăta roza indecență. Migdale curățite — gustă una în

cinstea copilăriei,—strafide, zahar pisat, sunetul metalic al piuliței nuci sparte, vanilie brumată, bastoane de șocolată de menaj „Suchard".

Cucoana Catinca făcea o cremă de șocolată, convorbind tehnic cu Baba.

— Cucoană Catincă, să vă dau o mînă de ajutor!

— Da, avocatule, rade șocolata. Fă treabă!

Rase șocolata, ca în copilărie, ispitit să pue și în buzunar, controlat de ochii sever zîmbitori ai Cucoanei Catinca.

Reveni în odaia Monicăi. Afumă cu iarbă-mare, plecă, iar veni.

— N'ar trebui să facem puțin foc, mamă?

Făcură și foc. Dezastru! Eșea fum. Aerisiră din nou. Iar afumară cu iarbă-mare.

Se făceau parcă pregătiri de nuntă. Veni vremea de stat la masă. Hotărîseră o masă frugală, cea mare fiind rezervată fetelor.

Sosi și Mircea. Și el cu flori. Alte vase, alte strategii. Mîncară preocupați: Cucoana Catinca de dulciurile lăsate în bucătărie; doamna Deleanu, de sobele care făceau fum; Dănuț, de nimic și de toate.

Mircea uitase complect să-i spue că redactorul „Vieții Contemporane" saluta în el pe viitorul romancier, și că, datorită manuscrisului lui Dănuț, renunțase la somnul din acea zi.

Se sculară dela masă ca fugăriți de cineva. Trebuiau să înceapă pregătirile pentru adevărata masă. Mircea și cu Dănuț suiți pe scaune așezate deasupra mesei, înlocuiau becurile slabe și pe cele stricate. Aceiași operație o repetară în toate odăile. Casa era inundată de o lumină albă ca cea din vitrina bijutierilor.

Se ivi, odată cu orele de noapte, o nouă problemă: Cine trebue să meargă la gară? Toți? Nu! Doamna Deleanu nu vroia să plîngă la gară, nici să-și sărute fetele în îmbulzeala de pe peron. Vroia să le aștepte acasă. Hotărîră deci, fără să-l consulte și pe Mircea, că numai Dănuț să plece la gară. Intretimp, Mircea va face ordine în biblioteca Olguței, iar cucoana Catinca și doamna Deleanu, vor lua ultimele măsuri.

Dănuț porni cu un ceas înainte de ora sosirii trenului. De la poartă se'ntoarse îndărăt, sui scările, și pe furiș intră în etacul doamnei Deleanu. Aprinse lumina, deschise șifoniera, luă din imuabilul colț sticluța cu parfum, trecîndu-și dopul pe tîmple și pe haină. Inchise șifoniera, alarmat de scîrțîitul ei lung. O ușă trîntită îi dădu bătăi de inimă. Nu era nimeni! Se înroșise. Fugi pe scări. Trecînd prin dreptul odăii lui de jos, văzu lumină. Se uită pe fereastră și-l zări pe Mircea în fața oglinzii, pieptănîndu-se concentrat.

Și el!

*

Ploua dulce, răscolind miros de țărnă primăvăratecă.

Dănuț opri ceva mai la o parte, trase capota și porni lăsînd mașina subt privegherea vizitiului și a lui Neculai, care sosiseră

înaintea lui, expediați de doamna Deleanu. Intră pe peron, consultă ceasul gării, se informă din nou despre sosirea trenului — răspunsurile erau aproximative, avînd mai degrabă cararacterul de opinii personale, de impresii, decît de informațiuni —; controlă tabela de întîrzieri și intră în restaurantul gării. Chelnerii dormitau cu coatele pe tejghea și șervetul subțioară. Solicitați cu vorba „Pst!" priveau cu neîncredere pe client, își sugeau buzele și veneau rigizi ca hipnotizați.

Dănuț comandă o cafea turcească dublă...

— Cu rom?

— Fără.

— Gusturi! comentă placid chelnerul strănutînd în șervet. Una cafea fierbinte, dulce, specială, dublă, — răsună glasul monoton și indiferent ca maslinele caprei.

Dar întorcîndu-se din nou la tejghea, chelnerul privi lung figura lui Dănuț, cercînd parcă să-și amintească ceva.

La capătul mesei la care se instalase Dănuț, un Basarabean cu cizme, ras pe cap, cu dublă bărbie și triplă ceafă, sorbea ceaiu, sfîrîind ca un stol de vrăbii speriate, ofta adînc, și fuma, el enorm, țigareta minusculă.

Mesele lungi, cu tacîmurile puse, ocupate de cîte-un singur client, aveau aerul dezolat al banchetelor contramandate în ultimul moment. In fundul sălii, așezați pe scaune fără de masă în fața, al căror rost nu ți-l explicai la început, ședeau o colecție de tipuri de ambe-sexe, pe punctul de-a adormi, priviți cu dispreț de patronul restaurantului. Această aliniere de scaune în fundul sălii, era destinată celor înfrigurați, care-ar fi dorit să stea la căldură, fără să consume.

Dar nu parabola bunului samaritean îl determinase pe patronul restaurantului să facă astfel de liberalități, indisponibilizîndu-și gratuit scaunele, ci mai degrabă legenda lui Tantal, convertită în strategie comercială. Iarna, de pildă, clientul răsbit de frig, dar ferm hotărît să nu consume, vede oferta generoasă a scaunelor. Nu poate rezista. Intră, salutînd zîmbitor încăperea, se așează pe un scaun, își pune geamandanul subt scaun sau la picioare, și stă. Inăuntru e cald. Zăngănitul lingurițelor în paharele cu ceaiu, e o muzică simpatică pentru cei înfrigurați. Miroase a rom. Cornuri rumene, de languros aluat, așteaptă pe masă bunul plac al clienților. Parcă ar vrea, și parcă nu-l lasă punga. Tare-i bun ceaiul cald, și tare-i cărpănoșel buzunarul cu arginți! Stă, cum se zice, în cumpănă. Determinarea sa, într'un sens sau altul, atîrnă de un nou factor. Apare. N'a observat pasagerul înfrigurat situația scaunelor generoase. Sînt așezate între două uși care dau afară: una pe peron, alta pe sala de intrare, adevărat frigorifer. Cînd ușile acestea se deschid pe rînd, vine un val de frig. Trece. Dar cînd se deschid dimpreună, sau cel care intră, în consumator nu în tolerat, uită o ușă deschisă, și pe deasupra, și cel care intră pe cealaltă, întîrzie în prag, fără să închidă ușa, pasagerul de pe scaun

simte un cutremur total, o durere în falcă — nevralgia măselelor — și un junghi în spate. S'a hotărît. Ceaiul e singurul remediu pentru salvarea sănătății periclitate. Devine deci consumator, așa cum a decretat liberul său arbitru.

Iarna nu e un anotimp permanent. Scaunele dintre uși însă, deveniseră un fel de obiceiu al pămîntului. Figurau deci și primăvara. Erau pline; restaurantul, gol! Destinul inversase rolurile. Patronul deținea rolul lui Tantal, în fața pasagerilor adormiți la distanța de mesele fără clienți.

Cafeaua lui Dănuț, fierbinte, specială, dubiă, sosi. Chelnerul aștepta, privindu-l pe Dănuț ca pe un cobai de laborator.

Dănuț sorbi, frămîntîndu-și buzele. După întâia impresie de dulce și fierbinte, lichidul negru lăsă un gust straniu, greu de definit. Cafeaua devenea o șaradă. Amintea parcă mirosul mușamalei și gustul creioanelor. Nu! Mai degrabă mirosul mîlului și gustul săpunului de rufe. Nici asta! Se înrudea cu mirosul băcăniilor de barieră, care vînd ghemuri de sfoară, nuci și sineală într'un iz de rachiu și de guzgan. Era dulceagă și iute, fadă și piparată, răspîntie de gusturi nedefinite, obscuritate tulbure ca și culoarea ei.

— Dă-mi și un rom.

— Nu vă spuneam eu! — zîmbi chelnerul, servindu-i păhărelul pregătit. Cafeaua are fierbințeală numai; romu-i dă gust.

Chelnerul dispăru. Indărătul tejghelei, sau în camera dealături care comunica printr'o ușă cu fundul tejghelei, răsunară șoapte, pași.

Chelnerul apăru din nou.

— Nu doriți un șpriț dela gheață?

— Nu.

— Avem șuncă proaspătă de Praga.

— Mulțumesc.

— ... Matale sînteți din localitate?

— Nu.

— Călătoriți?

— Da.

— Poate vreți o cutie de zacuscă?

Dănuț ridică ochii spre chelner.

— Nu, domnule, lasă-mă'n pace!

— Știți, aveți o figură... rusească. Sunteți Romîn?

Arunca dese ocheade spre tejghea. Palmele lui Dănuț tresăriră. Nu observase îmbulzirea de capete dindărătul tejghelei. Chelnerul acesta cu șervetul lui pătat, se agita în jurul lui cu aere de toreador.

Toată banca din fund, privea spre el și spre tejghea, cu ochi alarmați. Intr'o tăcere suspectă, pe la spatele lui Dănuț, un ofițer cu manta de ploaie, se strecurase pe lîngă zid. Ajungînd în dreptul lui Dănuț, plescăi din limbă, dădu ochii peste cap, și mefistofelic îl bătu peste umăr:

— Ce-ce-ce mai faci, Olinițchi? Unde-i legitimația, puișorule?

Trupul și pumnii lui Dănuț, zvîcniră scurt, săltînd deodată. Un scaun se prăbuși. Dindărătul tejghelei, patru agenți civili și doi comisari, se repeziră cu pumnii ridicați. Dănuț, uluit, se răsuci spre agresorul din spate.

— ...Tonel!

— M-m-m-măăă! T-t-tu ești, măăă!

Spontan, se îmbrățișară: nu se mai văzuseră de șapte ani.

In jurul lor, agenții forței publice clipeau nedumeriți, încremeniți în poziții de atac. Spectatorii scenei se ridicară în picioare. Publicul peronului se îngrămădise holbat la ferestre.

Revenind în prezent, Tonel se întoarse către agenți:

— Bine, mă boilor, ăsta-i Olinițchi?

Iși desfăcu mantaua de ploae. Pieptul apăru plin de decorații, cu insigna Comisarilor Regali ai Consiliilor de Războiu.

Un comisar cu carnetul în mînă, articulă timid:

— Domnule Comisar Regal, poftiți semnalmentele: statură înaltă, păr șaten, ochi căprii, barbă rade, musteață rade, ficsonomie suspectă, semne particulare: poartă cizme de șevro...

— Unde-s cizmele? — tună Tonel, cu ochi fulgerători.

— Dă! Subt pantaloni...

— Nu vezi că are pantofi!

Trăsnit de acest suprem argument, cu ochii la pantofii lui Dănuț — care-i stabileau definitiv identitatea — comisarul ridică din umeri, oftînd. Făcu o plecăciune și se retrase, urmat de tot alaiul polițienesc. Ca un ultim bubuit al furtunii care pleacă, răsunară surd niște „Dumnezei", la adresa chelnerului care indusese în eroare pe reprezentanții ordinei publice.

— Proști-s, măă! se jelui Tonel către Dănuț, dînd din cap.

Izbi cu pumnul în masă.

— Băete!

Patronul se precipită.

— Față de masă curată. O baterie de gheață. Stai! Șampanie.

Poruncise șampanie, cu tonul și gestul energic al comandei „Pentru onor, arm'". Civilii din sală se strînseră pe scaunele lor, modești, ca să-i facă parcă mai mult loc.

Tonel nu se schimbase. Era același Tonel, Otonel, Ciripel, Tontonel sau Mototonel, din clasa șaptea a „Liceului Lazăr", cu față sferică, ten de fecioară elvețiană, mustăcioară de cărbune, și glas superb de bariton care da o savoare scenică celor mai neînsemnate vorbe spuse de el. Vorbele lui Tonel păreau cîntate ca acele fraze cotidiane, tenorizate, sopranizate sau baritonate într'o operă. Spunea de pildă: „Ce mai faci?", — și urechea ascultătorului aștepta acordul vioarelor suspinătoare, și răspunsul evaporat al sopranei lirice: „Binee, iubitul meuuu...".

Totuși, două schimbări erau clare. Intâia: uniforma de locotenent, cu decorații pe piept și insigna Justiției Militare. A doua: o diminuare a bîlbîelii. Acuma bîlbîia mai mult mut, cu buzele și ploapele, prealabil, înainte de-a începe fraza. Pornea elicea. Odată prins, cuvîntul inițial izbucnea ca o fanfară eroică, abundent salivat. Astfel își convertise bîlbîiala într'o sonorizare supra-umană a

vorbelor. Cei care vorbesc cu surzii, şi oratorii populari, aşa ar trebui să vorbească. Această sonoritate concomitentă cu bombarea pieptului, îi dădea un aer cesarian. Ochii privitorilor situau deasupra capului lui Tonel, arcuri de triumf şi acvile de aur: asta era părerea lui. Inaccesibil ironiei, caşi în liceu, decînd era Comisar Regal aspira la alaiul teroarei.

— Măă, Deleanu, măăă! Tempi passati! Tot crai, mă! Da ce cauţi la Iaşi?

— Fac avocatură, Tonel.

— Măă, să vii la Chişinău, să vezi, măăă! Să-l vezi pe Tonel, măă! Ard, mă, cu fieru roş!

Pumnul închis făcea energic gestul săpunirii unei rufe întinse.

— Miliţie, Tonel?

— De unde, măă! Gogeamite Comisar Regal! Pfiii!

— Aa!

— Da, mă, n'ai văzut! Urmăresc un agent bolşevic. Norocu' lui Tonel, măă! Dădui peste tine, şmechere! Ce faci, mă?

— Bine, Tonel,—zîmbi Dănuţ, căci vorbele lui Tonel călătoreau prin „măă" ca printre straturi de varză.

— Ce-ţi mai face dama?

— ...?

— Aia, mă, zii pe nume, o pontam şi eu... Aneta Stephano, măă: Adina, mă. Aneta era servanta. Tempora, măă! Să vezi dame, măă! Chişinăul are dame! Bate Bucureştiul, măă! Ghimnaziste, mă! Pfiii! Elită, mă! Ia uite!

Arătă un inel de aur cu coroană de briliante, pe un deget gros, păros, cu unghii lăcuite şi murdare. In jurul încheeturii braţului, brăţară de aur.

Tonel aspiră aerul pe nas, clipind din ochi.

— Stai, mă, să-ţi ofer o ţigare!

Scoase o tabacheră de aur masiv, cu desemne de smalţ vioriu, înlăuntrul căreia cinci ţigări „Funcţionar" şi o ţigaretă „Mircea", încălecau un pol păturit.

— Ai?

— Bravo, Tonel!

— Ce, măă? Am şi cruce la gît: aur, măă! Damblaua damei, înţelegi! Măă, să vezi damă! Foastă damă de onoare, măăă! Ce ţi-i Ţaru, ce ţi-i Tonel? Să vezi franţuzească! Să vezi ciorapi! Să vezi chiloţi, măă! Avea bae, mă! Din pat în bae, din bae în pat! Aşa-s mă, astea! Pfiii.

— Rusoaică, Tonel?

— Da, mă, nu-ţi spusei? Damă de onoare, măă! Rasputin, măă!

— L-a cunoscut pe Rasputin?

— Da, mă, avea cîrlig la damă! Ce-ce? Se pune cu Tonel, mă? Ce dracu, Romîni sîntem! Mea culpa, măă! „Toa mio că Rasputin"!

Dănuţ bufni de rîs.

— Ţi-a spus ea?

— Da, mă! P-p-pe onoarea mea!

— Vorbeaţi franţuzeşte?

— P-hă; Mi ţi-i întorceam un compliment!

— Pe franţuzeşte, Tonel?

— Pare rău, mă! Cînt şi şansonete. A giorno, mă! Să vezi la mine la Chişinău! Să-ţi arate Tonel ce-i un chef, ce-i o damă! Măă, să vezi ghimnaziste!

— Ce-i asta?

— Eleve, măă, ghimnaziste. Să vezi, mă, ce ştiu! Pfiii! Să vezi beţie, mă! Uic: una într'un colţ. Da nu se lasă, mă! O ia d'a capo! Să-ţi arăt eu ce-i Rusoaica, măă!

— Dar Ruşii?

— Phee! Bolşevici, mă. Marxişti, mă! Troţchi. Tolstoi! Parcă Tonel ce-aşteaptă! Arde-i, băete! Măăăă!.. se bătu Tonel cu palma peste frunte, atît de tare, încît chelnerii scoaseră capetele peste tejghea.

— Ce-i, Tonel?

— Balmuş, măă! S'a 'nscris, mă, la Ţărănişti!

— Ei şi?

— Cum, mă? Romîn cu bolşevicii? Cu Rusoaicele, măă! Bolşevicii în Nistru, mă! Tu te vezi cu el?

— Da.

— Trimite-l, mă, la mine. Păcat, mă, element bun... Hhhhardtmuth, măă! Auzi, mă! Hardtmuth la Ţărănişti! Pare rău, mă! Tempi passati!

Şampania sosi, purtată de patron într'o caldare cu gheaţă. Restaurantul gării n'avea cupe de şampanie. Tonel făcu în treacăt, cuvenitele observaţii. Şampania nu se aduce în caldare.

— Frapiere, domnule, de argint masiv...

— Vedeţi, domnule Comisar Regal, noi... arătă patronul, cu un gest dezolat, restaurantul gol.

— De asta n'ai clienţi, domnule. Frapiere de argint masiv, chelneri cu mănuşi albe, cupe de cristal. Ce-i bolşevismu ăsta? Ai făcut armata?

— ...

— Se cunoaşte, măă! Şampania, mă, e uniforma de mare ţinută! Mănuşi albe, argint, cristal.

Patronul turnă şampania, cu călcăile lipite. Era vădit impresionat.

Ciocniră. Tonel, consecvent cu stilul şampaniei, dădu paharul peste cap, duşcă, cum dai ţoiul de ţuică. Patronul repetă porţia. Altă răsturnare, altă umplere spumoasă.

Comisarul cu semnalmentele lui Oliniţchi, apăru gîfîind, cu batista pe frunte, aducînd miros de ploae şi sudoare.

— Domnule Comisar Regal, l-am găsit.

— Raportul!

— Cizme de *şevro*, înalt, palid...

Tonel sări, dădu duşcă al patrulea pahar, îmbrăcă manţaua de ploae, şi-l luă laoparte pe Dănuţ.

— M-m-mă, Deleanu, fă-mi bine cu cinci sutari. Ţi-i trimit la leafă... Nu ei o ţigare ?

Aşeză sutarii în tabachera de aur, subt ţigaretele „Funcţionar", peste polul mai vechi.

— Plata !

— Lasă, Tonel.

— Salve, mă !

Pe lîngă patronul frînt în două, cu calcăile lipite, şi printre chelnerii alineaţi, Tonel trecu sunîndu-şi pintenii, încruntat, urmat de comisar. O singură problemă îl preocupa : care-o fi diferenţa dintre pielea de box şi cea de chevreaux ?

— Nuanţe! murmură el printre dinţi.

*

Odată cu soneria care anunţa trenul pornit din staţia Nicolina, sosi în goană un muscal cu doi cai ; descriind o curbă elegantă pe cauciucuri mute, în trapul cu scîntei, opri în faţa uşii de intrare. Puiu sări. Salutat de tregheri, trecu spre peron. Pardesiu pe talie, pălărie cenuşie înclinată pe-o tîmplă, monoclu, pantaloni cenuşii, a căror cădere respecta treptata strîmtorare a semnelor de exclamare, ciorapi de mătasă cu baghetă, pantofi de lac.

— Dan !

Şinele vibrau. Din tremurul luminilor din fund, două lumini roşii se dilatară agresiv. La curbă, ferestrele trenului fură vizibile ca un metraj luminos. Terasamentul dudui. Tregherii se precipitară. Masiv tăioasă cu vîntul ei metalic şi aburii ei fierbinţi, maşina intră ; pe rînd, vitrinele vagoanelor, cu manechine umane, trecură.

Tumult. Ordine. Strigăte. Mişcări. Imbulziri. „Pst"-uri. Vociferări.

— Trei tregheri la conu Iorgu Deleanu !

Şase se precipitară. Puiu şi Dănuţ, după ei, în goană. Cu pălăria pe ceafă, frecîndu-şi mînile ca pentru săpunire, domnul Deleanu cobora din vagon, alegînd tregherii după un criteriu special.

— 63 : abataj. Bun ! 91 : bac. Deoparte... Bine v'am găsit, băeţi !

Suiră scările.

— Dănuţ ! Dănuţ !... Dănuţ !

Buzele care-l chemau, îi murmurau numele pe faţă, ca o ploae cu soare, cu murmure luminoase şi parfum răscolit. Şi era ca un fulger dureros al fericirii copleşite.

Inghesuiţi de tregheri şi pasageri, intrară în compartiment.

— Olguţa !

Se sărutară lung : un fel de box de sărutări pe frunte, nas obraji.

— Şi tu, Puiule !

Il sărută şi pe el. Şi Monica. Erau ca peniţele atrase de un magnet neastîmpărat. Acelaşi zîmbet pe toate feţele. Mirarea de-a se vedea iarăşi împreună, îi făcea să-şi strîngă mînile, să se atingă pe umăr,—fiecare parcă neîncrezător că celălalt şi ceilalţi sînt concreţi.

Bagajele plecaseră. Un ultim tregher se ivi la uşă.

— Mai sînt bagaje de luat ?

— Da-da ! Ia-ne pe noi, îl îndemnă Olguţa.

Se coborîră. Şi Dănuţ şi Puiu zîmbiră la fel, văzîndu-le pe fete nalte, suple şi elegante, în dezarmonia provincială şi caricaturală a pasagerilor. Amîndouă în „tailleur"-uri : al Olguţei cenuşiu, al Monicăi albastru închis. Un mic amănunt o feminiza puternic pe Olguţa : un trandafir roş, prins pe reverul jachetei. Părea un gest aparent al inimii, bobocul de trandafir carmin, cu petalele abia răsfrînte. Pe lîngă bagajele fetelor—cele de mînă—, domnul Deleanu venise cu atîtea geamandane, coşuri, pachete, încît tregherii, în faţa mormanului, recurseră la cărnciorul de bagaje.

Neculai, după fatalele discursuri de recepţie, pornise cu recipisa bagajelor mari.

Domnul Deleanu gesticula ca un şef de orchestră, cu baston în loc de baghetă. Vorbea munteneşte—sever— ; moldoveneşte—ironic binevoitor ; şi evreeşte, glumeţ şi satisfăcut. Tot personalul gării îl cunoştea, numai după glas. Bagajele fură clădite în cărucior, într'o unanimă colaborare. Porniră spre eşire, în jurul căruciorului.

Recunoscîndu-l pe domnul Deleanu, birjarii gesticulară cu biciul, şapca şi hăţurile. Ofertele plouau. Domnul Deleanu îi saluta, refuza şi interpela nominal, controlînd şi descărcarea bagajelor.

Era ca o intrare într'un Ierusalim al birjarilor.

Olguţa rîdea.

— Papa, intrarea ta în Iaşi, ca şi în biurou, produce dezordine !

Bagajele fură instalate în trăsura lui Puiu. Domnul Deleanu, Olguţa şi Puiu, se suiră în trăsura casei Deleanu.

Cu Monica de mînă, Dănuţ fugise spre automobilul său, aşezat laoparte, în umbră. Zmuncită în pornirea bruscă, maşina porni ca un bondar. Erau strînşi alături subt capotă, ca într'un cort mic. Ploaia cădea din nou aruncînd şiraguri desprinse de pe grumajii primăverii. Era în noapte o respiraţie jilavă de seră.

Intrecură trapul şchiop al trăsurilor cu un cal, cu birjarii aşezaţi pe capră deasupra mormanelor de bagaje, ţinînd picioarele în unghiu ţapăn, proectat lateral, şi hăţurile la înălţimea frunţii. Intrecură trapul lat al muscalilor cu doi cai. Cotiră în viraj onctuos aleia încolăcită a Rîpei Galbene ; suiră, avînd în dreapta pănă'n fund, marina privelişte a luminilor din vale, umede de ploae. Maşina părea barcă—automobil, înălţată cu botul talazului deasupra mării fosforescente. Cotiră prin faţa Jokey-Club-ului, spre Copou, abătîndu-se din drumul casei.

Motorul vibra, iuţindu-se.

Suiră, suiră, suiră.

Grădina Copoului rămase'n urmă, luminile se răriră, tei foşniră metalic.

Noaptea venea spre ei, cu ploaia'n braţe şi parfum de cîmp. Nici-un glas omenesc; nici-un ochiu omenesc.

Prăbuşire în primăvară, cu ploaia.

— Dănuţ, ne-aşteaptă acasă...

Frînă brusc. Şi întăia vorbă a tăcerii lor, fu sărutarea, dureroasă şi lungă.

Şi'n lumina farurilor, până departe, ploaia era un joc de lele argintii.

*

Luminile tuturor odăilor erau aprinse. Acesta era gestul copilăresc al minii şi bucuriei domnului Deleanu.

Primar a Iaşului, tatăl Olguţei ar fi făcut la fel cu întregul oraş, inundîndu-l cu rîsul electric.

De departe, casa Deleanu avea scînteerea cristalină a meselor festive, în clipa cînd lumina aprinde cupele pe faţa de masă, înainte ca şampania să museze.

Ai fi crezut că toate odăile sînt pline. Inexact! Lumea era înghesuită în antretul de jos. Acolo, doamna Deleanu, cucoana Catinca, Mircea şi servitorii, adunaţi în faţa uşii, o întîmpinaseră pe Olguţa. Intrase cu ochi negri şi pas sprinten, bucuria casei în braţele doamnei Deleanu, apoi în braţele cucoanei Catinca, rumenindu-şi mai aprins obrajii după fiecare îmbrăţişare. Apoi pe rînd, Mircea îi sărutase mînile, apoi Baba şi ceilalţi servitori.

— Unde-i Monica?

— Unde-i Monica?

— Unde-i duduia Monica?

— Supraveghează bagajele, — îi informase Olguţa. Să-i spuneţi Von Sorbona.

O aşteptaseră pe Monica tot în antret. Cu o zbîrnîitoare traectorie, minuscula maşină cu capota ridicată, se oprise în faţa peronului. Deşi refrenul Von Sorbona era pe buzele tuturora, nimeni nu îndrăznise să tulbure c'o glumă, lumina cu obraji ovali, răsărind c'o aplecare a spinării din umbra capotei, înălţîndu-se cu soare pe tîmple, şi zîmbet de miere pe faţă, în braţele zîmbetelor care o întîmpinară.

Cînd după trei ani de tăcere apăsătoare, de pustiu zilnic, intră într'o casă două fete a căror tinereţă e numai frumuseţe, şi cînd acele două fete-s ale casei—surîs, Monica, rîs, Olguţa—cum rîsul şi surîsul aparţin unui obraz,— e ca un val de mîndrie în oameni şi în ziduri.

Zîmbeau părinţii şi prietinii în jurul lor, se fuduleau servitorii la ferestre, şi era ca o reînălţare în păreţii vechii case Dumşa.

Şi tot în antret şedeau.

Sosiră cuferele. Olguţa-l reclamă pe cel mai mare. Veni şi cufărul în antret. Izbucniră cadourile.

Cadourile erau o tradiţie a familiei Deleanu, culminînd în Olguţa. Cufărul cu proporţii de cămăruţă era afectat în întregime cadourilor şi dezordinei. Doamna Deleanu primea, exclama indignată văzînd anarhia, zîmbea, mulţimea protesta, critica şi se minuna cum de-i cu putinţă ca într'un spaţiu atît de redus să încapă toate capriciile şi neţărmurita fantezie a dezordinei. Raftul de deasupra era consacrat doamnei Deleanu. O cutie de pudră se varsase viscolind mătăsuri şi ştofe neîmpachetate.

— La vamă, mamă dragă! Oameni brutali!

— Ce ticăloşie! Ce barbarie!

Ochii Olguţei clipiră pieziş spre domnul Deleanu. Bietul vameş al portului Constanţa nici nu deschisese măcar cufărul plin de infracţiuni.

Olguţa se încălzise. Feutrul care-i strîngea tîmplele şi-i acoperea fruntea până deasupra sprincenelor, zbură pe scări, conform imuabilelor tradiţii. Jacheta „tailleur"-ului, culeasă pe sus de braţul lui Mircea, rămase acolo, subt doi obraji roşi. Olguţa apăru aşa cum o ştiau toţi; cu plete negre căzînd mereu în ochi, scuturate mereu pe spate, în bluză subţire, aproape băiat prin mişcări, şi atît de copilăreşte fată prin obrajii rotunzi şi sînii puerili. Avea mişcări atît de iuţi, încît decîte ori domna Deleanu primea un alt pachet clipea avînd o tresărire de recul: reacţie omenească în faţa rîndunelelor, al căror zbor lucid niciodată n'a atins pe om, dar totdeauna l-au alarmat.

Doamna Deleanu era copleşită şi primejdios mişcată. Nu cantitatea cadourilor o tulbura, ci meticuloasa memorie a Olguţei pentru toate slăbiciunile şi preferinţele ei. Nimic nu lipsea. Dicţionarul dorinţelor doamnei Deleanu, era complect la fiecare literă. Niciodată nu-şi închipuise că Olguţa poate fi atentă. Abia acum îşi dădea seamă ce formidabilă atenţie pentru toate dorinţele şi deprinderile ei, putuse să grupeze — dezordonat, ce-i drept — acest încăpător raft al darurilor.

— Mamă dragă, raftul acesta are o sucursală în cuferele Monicăi. Tot ce-i casabil e la ea. Mi-am spus: tot ce se sparge în cuferele mele, e spart de Olguţa; tot ce se sparge în cufărul Monicăi, e spart de fatalitate. In faţa Monicăi şi a fatalităţii, am cedat.

Dar memoria acestui cufăr depăşea cu mult aprecierea doamnei Deleanu. Nimeni, absolut nimeni nu fusese uitat. Asta dovedea afecţiunea Olguţei pentru ceilalţi. Dar din cufărul adînc, cu gesturi iuţi, apărea portretul dorinţelor fiecăruia. Măgulirea înduioşată a doamnei Deleanu, devenea pe rînd a tuturora. Fiecare recunoştea într'un pachet întins de Olguţa, o veche exclamaţie, o uitată dorinţă. Fiecare dar era o amintire.

Apărea trecutul, înviau amănuntele anilor duşi, cu fiecare dar cules din dezordinea rafturilor de mîna Olguţei. Ai fi zis că

fiecare vorbă a celorlalți, azvîrlită din întîmplare de cineva, devenise comision asumat de Olguța, și realitate îndeplinită de mîna ei. Ea trebuia să dea replica tuturor dorințelor celorlalți, exprimate dealungul anilor, sau deduse dintr'un gest sau o privire.

Și miraculoasă era diversitatea darurilor în armonie cu diversitatea psihologică a celor care le primeau. Intre altele, cucoana Catinca primise o trusă de piele cu ace englezești. Odinioară văzuse așa ceva în Italia, la o englezoaică pe care-o invidiase numai din cauza acelor. De unde reținuse Olguța acest detaliu? Ii adusese exact ceiace dorise în tinerețĕ. Sute de ace cu ureche aurită, de toate dimensiunile, grupate în compartimente, după mărime și grosime.

Baba căpătă o vastă pereche de papuci, în formă de șoșoni, de ștofă groasă și moale ca mușchiul pădurilor, căptușiți în întregime cu blăniță, adevărat puf prin finețĕ, dar călduroasă ca un abur de samovar.

Acești papuci erau pentru Baba, ceiace ar fi pentru un copil un cal adevărat, după un cal de lemn. Avea însfîrșit Papucii, absolutul papucilor. Dar șalurile? Două șaluri coborîră pe umerii formidabili ai Babei, două idealuri. Un șal de lînă curată, gros ca un pled, moale ca o piersică. Celălalt șal era de găteală. De cînd dorea Baba să le arate tătărășencelor ce'nseamnă șalul de matasă. Cașmir avea pe umeri, mai frumos încondeiat decît oul de Paști, cu ploaia franjurilor pînă'n podele. Toți o admirară pe Baba cu șalul de cașmir. Era ca un havuz cu focuri bengale. Bucuria depășise spațiul facial. Rîdea cu burta, saltată'n sus și'n jos, de un cutremur vulcanic.

Dar surpriza domnului Deleanu? Venise cu ea alături, fără să știe. Un geamandan lat și plat, ceva mai mare decît cele obișnuite, deschizîndu-se nu în lat, ci în lung, ca o gură de crocodil, avînd un compartiment pentru haine, loc special pentru pălării, iar celălalt compartiment fiind un adevărat labirint, de cutiuțe, saltare, pungi. Și toate erau pline. Se revarsară vre-o zece pachete de cărți de joc, care de care mai hazliu colorate. Tutun turcesc și țigări turcești. Havane...

La fiecare mișcare a mînilor Olguței înspre ea, Cucoana Catinca se încrunta. Nu-și mai amintea nici-o dorință. Totuși, pachetul sau obiectul întins i-o amintea. O mașinuță migălos lucrată în aramă, c'un tub lung, treptat subțiat în chip de trompă, pentru turnatul spirtului denaturat în șanțul ibricului de cafea neagră,— o făcu să se indigneze.

— Bine, frate, da asta de unde-o mai știi?

Olguța ridică din umeri. Știa, dar nu voia să-i amintească de o masă la București, în Popa-Nan, în vara anului 1914 — trăia și Conu Mihăiță pe atunci — cînd cucoana Catinca afurisise pe toți, „ticăloșii de negustori din București, care te silesc să torni spirtul denaturat în ibric, ca rachiul la crîșmă, cu sticla".

Neculai căpătă însfîrșit ceasul de buzunar cu muzicuță. Neculai dorea demult un ceas care să cînte la fiecare oră „Deșteaptă-te Romîne". Acesta cînta cîteva motive din Marseilleza, o Marseilleză picurată delicat și pur ca pentru greeri somnoroși.

— Proști-s Franțujii, Neculai! Le cîntam la ureche „Deșteaptă-te Romîne"; nici că se prindea. Asta-i tot un fel de „Deșteaptă-te Romîne", dar preparat franțuzește.

— Trăiască alianța și duduia Olguța! se exaltă Neculai.

Nu-și putea închipui Puiu că din același cufăr putea să iasă o bătae de inimă pentru el, străină de ființa Olguței.

— Degetul, Cuțulachidis!

Redevenit Cuțulachi, Puiu se înroși, văzu și respiră adînc zîmbitor. Demult dorea să aibă inel. Visul lui era o „chevalieră". Olguța-i interzisese acest fel de inel, explicîndu-i că un inel cu embleme nobiliare pe degetul unui copil de țărani, e mai ridicol decît o coroană de carton pe capul unui nebun. Totuși, în lipsa Olguței, Puiu își cumpărase o chevalieră de proveniență rusească. Olguța o zărise la gară, și zîmbise. Pe drum, inelul dispăruse în buzunarul lui Puiu. Acum era înlocuit cu un safir palid, montat în aur florentin de culoarea spicului de grîu.

Antretul era un zumzet surd de exclamații, mirări, aprobări, comentarii, monologuri. Cadourile Olguței aduceau tuturora bucurie, dar fiecăruia o altfel de bucurie.

Nu oricine poate da altora accentul exact al bucuriei proprii. Cadourile sînt întotdeauna o surpriză agreabilă. Dar deseori dau naștere la constrîngeri penibile. Dacă am presupune că primăvara, într'un an, lipsită de instinctul sigur al naturii, s'ar încurca și aducînd verdeață tuturor copacilor, n'ar respecta individualitatea lor, dînd de pildă plopului frunză de stejar, piersicului, mugur de castan, liliacului, cîrcei de viță, viilor vreji de bostan, și nucilor, patlagele roșii, — bucuria primăverii ar exista din pricina năvalei de verdeață, dar pe fiecare fizionomie vegetală, ar rîde constrîns, bucuria răpită alteia.

Așa se întîmplă și cu darurile, cînd cel care le aduce și împarte, a fost preocupat de gestul risipirii lor — măgulitor pentru cel care-l face — nu de aspectul propriu fiecăruia dintre cei care le primesc. Pentru mulți copii, aceste daruri improprii, sînt un principiu de umilire, de ipocrizie, de tristeță. Trebue să se bucure fiindcă altfel sînt ingrați, și totuși nu se bucură, fiindcă darul e străin tuturor dorințelor lor. Bucuria e surpriza explozivă a unei dorinți obscure, pe neașteptate îndestulată. Cînd darul nu e mugurul exact al crengii care-l dorea, departe de-a o înviora, o îngreoae, o abate.

Acele daruri numai care dovedesc că aducătorul lor te cunoaște, și-a amintit de tine, te-a reconstituit, și-a frămîntat mintea culegîndu-ți în amintire exclamațiile, poftele exprimate sau înăbușite,— dau bucurie. Ele-ți arată că ai existat în sufletul ce'ui care ți le aduce, și darul, astfel numai, își pierde semnificația indiferentă de lucru cumpărat, căpătînd-o pe aceia de răsfrîngere a dorinței tale în afecțiunea altuia.

Darurile Olguței, exacte ca ale primăverii, arătau că în timpul celor trei ani de viață pariziană, nu numai că nu uitase pe nici unul dintre cei de acasă, dar că trăise în ei, ca primăvara la rădăcina copacilor. Toți o iubeau pe Olguța, dar toți o socoteau distrată și uitucă, din pricina vieții ei eruptive. Le dovedea contrarul. Abia acum, fiecare înțelegea că acel cufăr al darurilor era sufletul Olguței, în care toți existau, în dezordine, dar complect.

Intr'un colț al antretului, Monica aduna pachetele lui Herr Direktor și ale doctorului Prahu, ciudatul prietin al Olguței. Pentru doctorul Prahu, Monica muncise din greu, căci în cuferile ei, diverse sticle de toate formele, cu prețioase alcooluri, alese bucată cu bucată de competința lui Pașa, îi periclitau hainele, cu eventuala lor revărsare.

Numai Dănuț și Mircea nu primiseră încă nimica. Răsărind brusc, din fundul cufărului, capul Olguței, înfierbîntat, cu pletele dezordonate, zîmbea. Avea un sul în mîni, înfășurat cu îngrijire.

— Atenție și ochelari, vă rog.

Doamna Deleanu, Cucoana Catinca și domnul Deleanu se apropiară, punîndu-și ochelarii de lectură, Olguța desfășură sulul.

Era atît de tînăr capul ei — numai vibrație de rîs și de culoare — încît portretul desfășurat, apărea supărător ochiului, ca o mohorîre de pivniță în plin soare.

Monica tresărise. Urmărea cu îngrijorare fețele ridicate spre portret. Exclamațiile indignate o făcură să respire.

— Ce oroare! Asta ești tu? Sluțenia asta!

— Cine-i magarul?—izbucni cucoana Catinca.

— Alexandru Pallă.

— Ducă-se pe pustii! Auzi dumneata! Asta-i treabă de pictor! Știe și ciuma să facă așa minunății!

— Fetița tatei, o dezmierdă domnul Deleanu; o fi el mare pictor bietul Pașa, dar eu tot la Grigorescu am ramas. Măru-i măr — o bătu el peste obrajii rumeni. — N'are să mă convingă Pașa, nici Parisul, nici toate „ism"-urile artei de astăzi, că măru-i mucegai, și soarele scrum.

— Bine, frate, — clocotea cucoana Catinca; faci curechi murat, faci castraveți murați, dar să faci dintr'un boboc de fată așa murătură!

Și toți, mînați parcă de același surd îndemn al instinctului, o dezmierdau pe Olguța, o priveau, o împrejmuiau, copleșind portretul cu ironii, zeflemele și ocări. Era ca un descîntec în fața destinului.

Recunoscură toți capul Olguței în portretul desfăcut de mînile ei, dar o Olguță despodobită de tot ce-o făcea pe Olguța veselia casei Deleanu. Decorul era salonul apartamentului dela Paris. In primul plan, pianul deschis, — claviatura era ca o dungă fumurie de apă înghețată — și Olguța pe taburet, cu capul aplecat puțin — ca atunci cînd pîndești sau cînd ești greu ostenit — întors dela pian în lături, cașicum cineva ar fi strigat-o deodată, întrerupînd-o.

In planul al doilea, mobilele unui salon mare, în umbră grea, apăsate parcă de începutul unei asfixii cu mangal. Obrajii Olguței primeau lumina unei ferestre cenușii — mucegaiul tragic, surirea subpămînteană de ocnă de sare, a penelului Pallă. Sur și obrazul, cu reflexe verzui ca ale unor lumini de lună. Ce se întîmpla în acea încăpere de umbră, cu muzica amuțită? Ce strigăt răsunase? Ce chemare stranie? Era o crispare dîrză în osatura feții, dar fruntea se înclina învinsă, dură totuși, și ochii dilatați, simțeai că ar fi vrut să se închidă și nu puteau, sau bravau arătarea de groază, nevăzută. Amestec de hotărîre și desnădejde. Mîna dreaptă plutea pe claviatură, cu degetele resfirate moale, ca o pasăre ucisă din zbor, răstignită pe aripele ei. Cealaltă mînă încleșta genunchiul sau se rezema de el? Pletele căzute atîrnau grele pe tîmple.

Privit alături de model, portretul Olguței părea posomorît, lipsit de tinerețe, cel puțin de carnațiunea și exuberanța tinereții modelului. Dar mișcările capului și trupului, erau profund ale Olguței. O Olguță stranie ca o eclipsă de soare. Dar în acea energie desnădăjduită a feții și privirii, și'n acea cădere de scut a frunții înclinate, și'n acea tensiune de vultur cu săgeata în el, văzîndu-și moartea, înaripîndu-și-o, ochii lui Mircea recunoșteau tinerețea Olguței, așa cum uneori sufletul său o presimțise subt rumeneala obrajilor, și rîsul dinților.

Acesta era singurul portret făcut de Alexandru Pallă într'un răstimp de trei ani. N'o mai făcuse de atunci niciodată pe Olguța. S'ar fi zis că el singur prefera s'o vadă cu ochiul omului, decît s'o descopere cu ochiul pictorului.

— Nu vrea nimeni acest portret? zîmbi Olguța.

— Pe foc! Pe foc!

— I l-am adus lui Mircea.

— Mie, Olguța!

— Nici tu nu-l primești?

— Bine, Olguța, îmi dai o capo d'operă!

— Modelul îți mulțumește în numele pictorului.

— Ce-i în capul vostru măi copii! — se miră cucoana Catinca, gesticulînd cu ochelarii. Oameni teferi, oameni tineri și frumoși, să nu vă fie scîrbă de așa ticăloșii!

Totuși, atît de puternică era impresia produsă de acest tablou hulit — a cărui atmosferă se înrudea cu acele pagini din Dostoevschi, care-ți lasă ca o sudoare rece a sufletului, — încît, în același timp, cu toții reclamară masa. Simțeau o nevoe de mișcare, de agitație printre lucruri foarte concrete și vesele. Cucoana Catinca și doamna Deleanu, porniră repede spre sofragerie; servitorii se precipitară la bucătărie; domnul Deleanu plecă să pregătească sticlele ospățului.

Fundul cufărului era pavat cu cărți, destinate lui Dănuț și Mircea. Și în alegerea cărților, Olguța dovedea aceiași memorie și aceiași divinațiune. Astfel, Mircea descoperi în brațele lui, deasupra teancului de cărți scos de Olguța, „L'égoiste" al lui George Meredith.

— Eii!

Apoi cugetările lui Multatuli.

— Iii!

Apoi trei romane ale lui Henry James.

— Piii!

Apoi un al doilea teanc de volume in-quarto, cu piesele „Plaisantes et Déplaisantes" ale lui Bernard Shaw.

— Hoo!—făcu Olguța, dînd glas exclamației mute a ochilor lui Mircea.

Aceleași exclamații puerile desfăcură buzele lui Dănuț, în fața poeziilor complecte ale lui Rainer-Maria-Rilke.

Scările se umpluseră de cărți, răspîndind mirosul acela de hîrtie tipărită, încă netăiată, bun ca mirosul scîndurii albe și ca aroma pînii calde, pentru nara pasionatului lector. Cărți proaspete pe care mîna le alintă, le deschide, culegînd în treacăt parfumul unui cuvînt din misterul frazei necetite, pe coperta cărora ochii recunosc acele nume de azur, care au cuiburi în inima noastră, ca rîndunelele subt streșina caselor.

Mircea, Dănuț, Monica și Puiu, se așezară pe scări, printre cărți, răsfoindu-le.

Olguța scotea mereu. Deodată, mîna ei agită un volum legat în piele.

— Von Sorbonna!

Monica se înroșise atît de tare, că printre ceilalți, și mai ales alături de Dănuț, părea din altă rassă, din rassa cireșelor.

— Teza de doctorat a lui Von Sorbonna.

Șase mîni se repeziră, ale lui Dănuț, mai prompte și mai posesive. Trei capete se aplecară asupra tezei ca asupra unei scrisori de acasă, primită în lagărul de prizonieri. Dedicația făcută Olguței se furișa într'un colț, timid: „Surorei, prietinei și fiicei mele Olguța".

— Poftiți, copii, am turnat supa!—răsună de sus glasul doamnei Deleanu.

— Unde-i Olguța? – se întrebară lectorii Monicăi, ridicînd capetele.

— Olguța!

— Unde-a dispărut?

Indemnat de o veche și obscură amintire din copilărie, Dănuț zmunci capacul cufărului.

Copilărește, acolo era Olguța, cu fața inundată de rîs.

— Cine mă ia?

O luară pe sus.

— Coșcogeamite oameni mari ați căzut în mintea copiilor!—rîdea cucoana Catinca, venind să-i ridice cu forța.

Olguța glumise spontan, cu tot sufletul. Dar eșind din cufăr și urcînd scările casei părintești, înconjurată de voioșia celorlalți, întîmpinată de bucuria părinților, simți că cel din urmă dar eșit din cufărul darurilor, intra numai în casa părintească, dar nu-i mai aparținea.

*

Olguța și Monica uitaseră dimensiunile și durata unui ospăț romînesc. In raport cu mesele din Franța, cele din Romînia sînt ca o excursie în trăsură, față de o precisă cursă urbană cu taximetrul. Cînd ai ajuns la ultimul fel — dealtminteri în Romînia, și în Moldova mai ales, ultimul fel e mereu penultimul — felurile anterioare, rămase dincolo de orizont, s'au șters din memorie, sau au devenit vagi. Ai impresia că stai la masă de o săptămînă, și că supa de pildă, sau răciturile, le-ai mîncat Luni, peștele Marți, și așa mai departe.

Adevăratul salon al unei gospodării romînești e sofrageria. Această proeminență a stomahului e poate o filosofie înainte de-a fi o necesitate. Fatalist cu fruntea, orientalul, plecîndu-și-o, a descoperit stomahul. L-a cinstit deci, pe acest robust tovarăș de umilință smerită în fața zeilor permanenți dar nevăzuți, care-i privesc ceafa.

Dealtfel, această masă inaugurală avea o înaltă semnificație patriotică. Ea trebuia să dovedească nota originală a Romîniei, în concertul bucătăriilor europene, și să arate fetelor că această notă, dacă nu prin puritate, cel puțin prin căldură și plenitudine, nu-i mai prejos de cea a bucătăriei franceze.

Din acest punct de vedere, Baba le servise un simbol, un fel de stemă culinară a Moldovei; sărmăluțele de piept de gîscă. Pentru gastronom, porcul e ca peștera lui Ali-Baba din O mie-și-una-de-nopți; visteria de bunătăți. Dar creatorul făcînd gîsca a depășit porcul. Gîsca are ficatul, cum Franța are Parisul. Pateul de ficat de gîscă, reprezintă o supremație universal recunoscută. Pe lîngă ficat însă, și poate mai presus de ficat, gîsca oferă feminin mîncăului, pieptul ei gras, fraged și substanțial, pentru pastramă și sărmăluțe. Aceste sărmăluțe — cu vulgară sonoritate — aparțin Moldovei ca și stilul lui Creangă. Sînt mici, rotunde, învelite în foi de varză murată,— și se topesc. Sărmăluța, adevărata sărmăluță moldovenească, reprezintă beatitudinea deliciului fără efort. N'o mesteci. Gura o apucă, o apasă, și cași felioara de topatan—incomparabilul pepene galben dobrogean — sărmăluța piere onctuos, lăsînd parfumul și regretul existenței ei fondant efemere. Sărmăluțele, cași sărutările, n'au număr. Nu ceri și nici nu ți se dă un număr de sărmăluțe, ci un grup. Vezi cu surprindere că a dispărut. Ți se dă altul. In clipa cînd ai devenit melancolic, nu mai ceri. Atunci abea înseamnă că ai mîncat sărmăluțe.

Clipa sărmăluțelor fusese atît de palpitant patriotică, încît Baba, ca și acei regi care se duceau singuri pe cîmpul luptelor importante, apăruse în ușa sofrageriei. Lupta fusese cîștigată; farfuria sărmăluțelor era goală.

După sărmăluțe apăru curcanul fript, din care Baba exaltase armonii culinare demne de cele scoase din strunele violinei de mîna lui Enescu. Cojiță castanie ca obrajii sfinților din afumatele

icoane, sfărmicioasă ca întâiul ingheț al apei, spart cu degetul de copii,—iar subt ea, cărniță albă și brună, care se topea suculentă ca pulpa perelor de toamnă.

Curcanul nu putea să lipseacă, fiindcă această pasăre stupidă deține în viața modernă, rolul biblic al vițelului gras. Această friptură era simbolică. Se poate să indispui un simbol, să nu te descoperi în fața steagului?

Ca apetitul să poată corespunde pietății și patriotismului, se făceau popasuri între feluri. Cînd sosi, în cești—vechile cești cu garofe—crema de șocolată, preparată de cucoana Catinca, se auzi un clămpănit, și cucul din părete apăru isteț din cușca lui, cîntînd de două ori „cucu". Ședeau la masă dela douăsprezece jumătate, mîncînd. Acum oftau. Monica era așezată la dreapta cucoanei Catinca, autoarea cremei cu migdale prăjite deasupra și complicat parfum de vanilie, migdală amară, șocolată amărue și parcă și un iz de rom. Subt privirea cucoanei Catinca, Monica adînci vîrful lingurįței în aromata cremă, gustă, și oftă:

— E delicioasă... dar nu mai pot.

— Aaa! se indignă cucoana Catinca. Da ce-i crema mea? Piesă de teatru s'o aplauzi? Ori o mînînci, ori nu-i bună!

— Cucoană Catincă, sări Olguța, simțindu-se și ea incapabilă să aprecieze crema altfel decît verbal; dac'a spus Von Sorbonna că-i bună, să știi că-i bună. Gura lui Von Sorbonna e gura adevărului. Să vă istorisesc ce-a pățit la Paris c'un celebru fabricant de creme catolice. Intr'o zi, distinsul nostru prietin, Von Sorbonna, se întorcea acasă, Rue de l'Observatoire, cu un volum de Paul Bourget. Mă veți întreba: ce caută în mîna unui tînăr membru al familiei Deleanu, un volum de Paul Bourget? Răspunde, Von Sorbonna!

— Spune tu, Olguța.

— Vedeți! Vinovatul recurge la oficiul avocatului. S'o luăm cu binișorul. Von Sorbonna, la Paris, avea diverse prietine. Unele adorau Schimmy-ul...

— Vai, Olguța!

— Cum? Tape — dans — l'oeil!

— Ce-i asta? murmură scandalizată doamna Deleanu.

— O prietenă de-a lui Von Sorbonna.

— Crezi, tante Alice! E o poreclă dată de Olguța. Margueritte Rivall e o camaradă a mea de doctorat, veselă și frumoasă, dar foarte serioasă.

— A! Dar Von Sorbonna avea și alte prietine. De pildă, Eveline avea cultul lui Bourget, și cum în fața mea nu îndrăznea să facă propagandă, pentru simplul motiv că o maltratam...

— O băteai? tresări Cucoana Catinca, văzînd gestul agresiv al Olguței.

— Cu perne! zîmbi Olguța. Credincioșii lui Bourget nu merită omagiul agresiunii dure. In schimb, o îndoctrina pe răbdătoarea Monica. Probabil că Von Sorbonna rezista. Atunci discipola a

recurs la Maestrul ei. Eveline avea toate volumele lui Bourget, legate în piele catolică și pe deasupra, învelite cu hîrtie albastră etichetată pe dos, dar unul singur deținea iscălitura autografă a lui Bourget: Eveline e nostimă și catolică, Bourget e catolic și venerabil...

— Olguța! protestă Monica; obținuse autograful prin intermediul confesorului ei, care-l cunoștea pe Bourget.

— Insfîrșit, tot prin fuste îl căpătase! Intr'o zi, Eveline întinde lui Von Sorbonna volumul cu iscălitura Maestrului, făcînd următoarea prinsoare: Dacă Von Sorbonna cetind volumul, nu va fi convertit, atunci Eveline se obligă să arunce pe foc foaia cu autograful; dacă, dimpotrivă, Von Sorbonna face mea culpa, atunci se obligă să obție o audiență dela Paul Bourget și să solicite în numele Evelinei, c'un genunchi la pămînt, complectarea cu dedicație a semnăturii autografe. Știți, Eveline e catolică, așa că preferă să scoată castanele din foc cu mînile convertite ale frumoasei sale amice din Balcani...

— Eram sigură că n'are să-mi placă,—protestă Monica.

— Altă catolică! exclamă Olguța. Accepta o prinsoare cu certitudinea anticipativă că o va cîștiga.

— Eram constrînsă. Și se putea să-mi placă. Mai știi!

— Miracolul catolic prin unsul lui Dumnezeu Paul! Bun! Acuma să vedeți miracolul, căci miracol a fost. Von Sorbonna cetește cartea scrupulos. Ai adnotat-o?

— ...!

— ...Și, onoare lui, nu-i place.

— Nu ți-a plăcut? întreabă într'un glas Mircea și Dănuț.

— Nu! scutură Monica energic din cap. Cum să-mi placă Bourget cu Villon alături!

— Nu i-a plăcut, după cum vedeți, grație amuletei Villon. Dar Von Sorbonna e milos. Cîștigase prinsoarea, dar cum s'o oblige pe biata Eveline să-și dea pe foc autograful obținut prin intervenția confesorului. Nici să mintă nu putea! Ce-i de făcut? Problemă grea, de conștiință, cum ar numi-o Bourget. Volumul cetit ședea pe masa de lucru a lui Von Sorbonna, de vre-o două săptămîni. Cînd venea Eveline, Von Sorbonna nu era acasă: era în bucătărie! Cînd se vedeau la universitate, Von Sorbonna pretindea că n'a isprăvit cartea. Peripeții dramatice! Atunci, natural, prin voia lui Dumnezeu, intervine Olguța. Adică de ce n'ar ceti și ea un volum de Paul Bourget? In copilărie n'a înghițit ea și ricină, de dragul mamei sale? Intr'o zi mă aflam în Jardin du Luxembourg, cu volumul lui Bourget. Imi alesesem într'o grădină banca purgatoriului. Soare, vrăbii, copii, rîsete, glume. Eu, posomorîtă, pe bancă. Lîngă mine, un domn bătrîn, foarte modest în colțișorul său. Eu ceteam înghițind cretă. El privea, fericitul! Copiii se jucau în fața noastră. Pace ca la Copou. Deodată, volumul, trosc! Banca se cutremură; domnul tresare; copiii se uită speriați.

„Ce s'a întîmplat, domnișoară? V'ați speriat?"

„Nu, domnule. Sînt indignată! Acest om ucide viața!"
„Cine, domnișoară?"
„Paul Bourget, domnule!"

— Clocoteam, urmă Olguța. Aveam lîngă mine un paratrăsnet, un om detreabă. Toți oamenii care privesc copiii și vrăbiile, fără să citească jurnale, și fără să-și mănînce unghiile, sînt oameni detreabă. M'am spovedit atunci, complect. I-am istorisit nenorocirea prietinei mele cu inimă de aur, anatemizîndu-l pe Bourget.

„Merită, domnule, l-am interpelat eu; acest om să dea naștere la astfel de drame de conștiință?"

„Nu știu dacă merită, îmi răspunse calm bătrînul; dar are obligația înalt morală, să le soluționeze. Acesta-i marele rol al scriitorului, domnișoară: să pacifice pe oameni, să le dea soluții de viață, să-i îndrume, să-i abată din calea păcatului, să le arate căile virtuții, să-i scoată din îndoială..."

— Vorbea așa de frumos duhovnicul meu, încît am înțeles imediat că ori e Dumnezeu prefăcut în domn, ori e un apostol trimis de Dumnezeu să salveze sufletul Monicăi. Vorbele lui aveau efectul frazei lui Beethoven: te înălțau atît de sus, în sfere atît de armonioase, încît deveneai bun fără efort. Eram captivată. Simțeam în jurul meu vibrația mistică. Eram ca omul care deschide umbrela avînd intuiția întâii picături de ploae, înainte de-a cădea. Dar umbrela mistică a ființei mele, precedase miracolul, nu ploaia. Și'ntr'adevăr, miracolul s'a săvîrșit. Domnul a luat cartea trîntită pe bancă. Mă întrebam, în sinea mea: are s'o prefacă în crini? Are să scoată din ea un șirag de perle pentru gîtul Evelinei? Nu! Miracolele sînt mai simple. A desfăcut cartea pe genunchi, a scos din buzunar un creion de aur, i-a făcut vînt în jos, vîrful a eșit— nu era o lance, numai un creion—și într'o tăcere, probabil asemănătoare cu cea care a precedat facerea lumii, domnul a rupt foaia cu iscălitura autografă.

„Ce faci, domnule?" am sărit eu.

„Așteaptă, domnișoară! m'a calmat el, silindu-mă să mă așez la loc, cu o putere magnetică. Și'ntr'adevăr, pe foaia următoare apărură, nu cu litere de foc, ci de grafit, următoarele cuvinte incandescente:

„A mademoiselle Eveline Bourdot qui en perdant un pari a gagné l'éstime de Paul Bourget".

— N'am putut articula nici-un cuvînt. Eram meduzată. Maestrul dispăru incognito pe poarta grădinii. După ce mi-am venit în fire, m'am întors acasă cu volumul și i-am istorisit Monicăi întîmplarea. Natural, m'a crezut. Ne-am suit într'un taxi, cu miracolul catolic, și deadreptul la Eveline. Ce să vă mai descriu fericirea Evelinei! Pierduse o prinsoare și o iscălitură, dar cîștigase stima autografă a idolului ei...

Olguța bufni de rîs.

Monica tresări.

— Olguța, nu cumva...

— Ba chiar așa! Miracolul era opera creionului meu plastograf. Foaia cu adevărata iscălitură e în bagajele mele. Poți să-l întrebi și pe Pașa, dacă mai crezi în miracole!

— Vai, Olguța! Și Eveline ce-are să spue?

— Eveline? Ea crede... în Bourget... Monica, o îndemnă Olguța, numai crema Cucoanei Catinca te va putea consola.

Lingurițele intrară în spongioasa cremă de șocolată. Cedînd rîsului irezistibil, se resemnă și Monica.

*

Toți băuseră șampanie, începînd cu doamna Deleanu și isprăvind cu Dănuț.

Șampania are darul de-a aduce veselia pe dinafară oarecum; o importă. Mușchii feței încep să rîdă, cum pe ferestre, iarna, apar arabescurile de argint. Te trezești deodată rîzînd. Mușchii feței, primind masca rîsului, ți l-au impus adînc. Rîzi fiindcă așa vor mușchii, și ești mirat de această înveselire fără de cauză conștientă, și această mirare devine ea însăși pretext de haz, acest haz pretext de mirare, această mirare pretext de rîs; și astfel, diavolii gazoși ai șampaniei, te-au prins în trepidanta lor horă de luminițe gîdilitoare. Devii cristalin și sonor. Sîngele nu mai curge: sună ca o ploae de minusculi zurgălăi, prin care fiecare gînd scutură lungi vibrații ilare, inundîndu-te. Contopirea acestor vibrații, în jurul unei mese lungi, orbitor albe, pe care cupele scînteie, e veselia șampaniei. Veselie pură ca zurgălăii unei sănii, sunînd în voioșia unui amplu trap robust, pe întinderi albe de zăpadă sclipitoare. In această veselie, calitatea femeilor care iau parte la ea, poate determina stridența, cu lăbîrțări porcine, sau prelungi puritatea, atingînd înălțimile muzicei.

La chefurile cu femei ușoare prin profesie sau vocațiune, șampania băută dă semnalul destrăbălării. Rîsul devine gemăt; vorba, țipăt; gluma, pornografie; dorința, gest; gestul, faptă. E cel mai trist spectacol pe care omul și-l poate da sieși: masa sexuală în comun.

Dar aceiași șampanie, la o masă curată, cu oameni bătrîni și tineret, sărbătorind o bucurie comună, poate desprinde armonii de rîsete, tot atît de sprinten pure ca și acordul lui Mozart. Atunci, șampania apare ca o primăvară ilară a tinereții. Fetele tinere sînt culoarea și cîntecul acestei primăveri. Odată cu îmbujorarea obrajilor și strălucirea aprilină a ochilor, timiditatea dispare. E ca o apariție de culori, din muguri atunci deschiși. In jurul acelor obraji calzi de culoare ca piersica de aromă, e ca o mișcare aeriană de sărutări. Obrajii lor plutesc parcă între sărutări, de care se feresc rîzînd. Părul de pe tîmple se sburlește ușor, sprincenele capătă fantezii mirate, lobul urechilor e roș ca mărgeanul, dinții, între buzele mai roșii și mai umede, rîd alb ca ghiocei culeși de țigancele primăverii. Vor să vorbească și nu pot. Rîd. Rîd de orice. Vorbele începute, tresar de rîs și se descompun în rîs

Sufletul lor, în acele clipe, e ușor ca părul zbîrlit pe tîmple și aburit pe ceafă. O masă întreagă rîde de rîsul lor. E miracolul șampaniei care-a prefăcut oamenii în rîs curat, cum ciocîrlia în preajma soarelui e numai cîntec.

Olguța brună și Monica blondă. Toți rîdeau de rîsul lor, cu ochii la ele. De trei ori Olguța începuse istorisirea examenului de doctorat al Monicăi. Dar de după fiecare vorbă, rîsul o pîndea cu spice în mînă. Izbucnea; un rîs clar în cascade mărunte, care-i încrețea fața c'un paenjeniș de cute fine ca ale merișoarelor sălbatice, a căror culoare o avea.

Desigur că în acest moment examenul Monicăi se reducea la profesorii care-o interogaseră. Ei trebuiau să dea examen caricatural în fața celor prezenți, cum dăduseră în fața ochilor Olguței. Ii reținuse pe toți, cu ticurile și particularitățile lor. Cel din extrema stîngă avea un neg pe vîrful nasului, atît de proeminent, încît n'avea aerul c'a răsărit din nas, ci că-i așezat numai, într'un echilibru mereu periclitat de mișcările acelui nas, exprimînd mirarea sau nemulțumirea. După Olguța, negul acela ar fi trebuit să impue nasului o severă neclintire romană. In realitate, nasul era mobil ca limba școlarilor și ca urechea măgarilor. Se sucea cînd în stînga, cînd în dreapta, cînd în sus. Pe lîngă aceste mișcări psihologice, avea și mișcări pur fiziologice, ori din pricina unui guturai, ori din pricina deprinderii de a priza tabac, stăpînită în timpul examenului. Aspira sacadat, cu nări palpitînde; fîrnîia, eliminînd aerul sacadat, încrețindu-și fruntea și botoșindu-și buza de sus,—în timp ce gura avea panicele respiratorii ale celor care sforăe prin somn.

— ...Și cînd îl vedeam că aduce două degete pe neg, cu ochii încrucișați, parcă-l auzeam spunînd negului: Șăzi, binișor! Nu vezi că-s necăjit!

Rîsete, rîsete, rîsete. Acel rîs gratuit, numit de Francezi: „le fou rire".

Olguța nu putea istorisi din pricina rîsului torențial, și profesorii Sorbonnei se răsbunau, apărînd cu o intensitate de halucinație ochilor ei, pedepsiți să vadă și să rîdă, fără ca vorba să-i ușureze. Povestirea devenise un șir de exclamații sau de aluzii scurte, abia răzbind prin rîsul care izgonea vorbele.

— Monica... violoncelul...

Cuvîntul violoncel, aruncat de rîsul trepidant al Olguței spre rîsul ințețit al Monicăi, deveni un elan de rîs al întregei mese, cașicum silabele cuvîntului violoncel ar fi avut proprietăți ilariante. Dar și Olguța și Monica, legate de aceiași inexprimabilă viziune, rîdeau avînd un contur precis în fața ochilor; și prin rîsul lor, viziunea inexprimată, își trimitea, nevăzută dar prezentă, undele hazlii.

Acest „Violoncel" era profesorul din extrema dreaptă, care ținea picioarele crăcănate, exact cum le ține un violoncelist cu instrumentul în brațe. Poate că realmente profesorul era un violon-

celist amator în orele lui libere. In tot cazul, atitudinea lui de violoncelist fără violoncel, în clipa cînd descopereai ce-i lipsește, explicîndu-i astfel poziția picioarelor și gesticularea mînilor, devenea irezistibil comică.

Degetele mînii stîngi, răsfirate, cotul brațului făcînd un unghiu ascuțit, lateral proectat față de bust,—nu depășeau gîtul și coardele violoncelului absent. Iar mîna dreaptă—mîna arcușului—gesticula larg, în dreapta și în stînga. Pe deasupra, avea și burtă. Așa că imagina lui de violoncelist fără violoncel, în clipa cînd devenea acută, îl prefăcea într'un violoncel cu două mîni, care se cînta singur. Din acest punct de vedere situate, întrebările lui filologice deveneau uluitor de burlești, neverosimile ca rugămintea unui plop de a-l servi cu o țigară, sau ca un „Doamnelor și Domnilor" rostit nazal de un sifon la un banchet cultural.

Efortul de-a istorisi devenise un dialog monosilabic între Olguța și Monica, un schimb de adjective și substantive, care lor le evocau profesori, celorlalți, un rîs dezinteresat dar imperios. Renunțînd la profesorii izolați de narațiune prin cascadele rîsului, Olguța încercă să desprindă cîteva din siluetele auditoriului. Alături de Pașa ședea o doamnă nervoasă. Cînd începuse examenul, doamna zmulsese din poșetă o batistă cu care-și tamponase nasul. Pe măsură ce întrebările deveneau mai savante, degetele doamnei, cu batista între ele, înaintau pe pupitru, cu salturi de broască. La un moment dat, batista căzuse pe creștetul capului domnului din față.

— Pardon, madame.

— Merci, monsieur,—răspunse doamna, ințepat, tamponindu-și cu batista recăpătată, vîrful nasului.

Examenul continua. Salturile batistei reîncepuseră, cu același rezultat.

— Pardon, madame.

— Merci, monsieur.

După a patra încoronare cu batista, indignarea înroșise expresiv fața domnului.

— Voyons, madame!

— Merci, monsieur,—răspunsese doamna, distrat, retamponîndu-și nasul.

Olguța nu mai putea continua. Arăta disperată, printre hohote de rîs, cu vîrful degetelor, în jurul buzei de sus.

— Ii crescuse musteață,—izbucni domnul Deleanu.

— ...Da! Vopseaua! abia izbuti să articuleze Olguța.

Se sculară dela masă, ducînd în salon rîsul din sofragerie. In fața ușei salonului, se îmbulzeau, invitîndu-se cu refrenul doamnei dela Sorbonna:

— Pardon, madame.
— Merci, monsieur.
— Merci, madame.
— Pardon, monsieur.

De unde să-și închipue bieții dascăli ai Sorbonnei, că întregul lor sobor doct și grav, va avea într'o zi rolul unui taraf de lăutari țigani, cîntînd nevăzut, înafara ferestrelor dinspre ogradă ale unei sofragerii moldovenești!

* * *

Pentru întâia oară în viața lui, Dănuț participase total la o veselie exterioară, în comun cu alții. Nici în copilărie nu cunoscuse vre-o bucurie care să-l fi absorbit mai complect decît aceasta. Dimpotrivă, în copilărie, bucuriile-i dădeau presimțirea posomorîtă a tristeților cu mai ample dimensiuni și mai lungă durată, așa cum pentru el Duminica nu însemna—ca pentru majoritatea școlarilor—ziua roșie a calendarului, vacanța cea mare a săptămînei, ziua recreațiilor, ci ziua cea mai contagios apropiată de Luni: debutul întunecat al săptămînei școlare.

Bucuriile mari, mai ales cînd veneau pe neprevăzute, îi dădeau un fel de panică, o senzație de catastrofă iminentă. In fața lor avea bătaia de inimă pe care ți-o dau becurile electrice în clipa de apoteoză, premergătoare îngălbenirii și întunecării lor definitive. Din această cauză, sosirile lui Herr Direktor din străinătate—care, pentru Olguța și Monica, și chiar pentru doamna și domnul Deleanu, erau vibrație de bucurie curată, mereu sporită de surprizele cuferelor pline de cadouri,—pentru Kami-Mura, protejatul într'o măsură al lui Herr Direktor, erau un copleșitor îndemn de mohorîre, de zăvorîre în posacă singurătate. Ceilalți rîdeau, glumeau; Kami-Mura ședea botos și taciturn, cu bărbia în piept și mînile în buzunar. Ai fi crezut că-i invidios pe ceilalți, fiindcă și ei căpătau daruri. Nu! Se *temea* de bucurie, fără s'o invidieze pe-a celorlalți. O privea cu neîncredere și spaimă.

Natural, avea și el zile de bucurie; dar ale lui nu coincideau niciodată cu zile de bucurie comună. Ale lui se alegeau dintre cele mai cenușii zile, dintre cele mai roase și mai modeste, dintre zilele cele mai lipsite de surprize și evenimente. Acele zile numai, care prin banalitatea lor ștearsă se confundau cu zilele desuete și pacificate ale trecutului, îi dădeau și lui răgazul bucuriei, sau *curajul* ei.

Negustor de haine vechi! El singur se apostrofase astfel, într'un caet cu însemnări. Se simțea în largul lui numai printre acele zile anonime pe care parcă timpul le mai purtase, reîmbrăcîndu-le vechi. Zilele care prin ceva dădeau vibrația viitorului, a noutății, a neprevăzutului, îl chinuiau surd, neliniștindu-l, alarmîndu-l. Printre celelalte putea să surîdă, ca în podul cu vechituri; printre acestea, îi venea să'nchidă ochii, cu-atît mai tare cu cît ceilalți rîdeau.

Dar zilele de bucurie ale celorlalți, la care el participase trist, nu erau pierdute pentru el, căci retrospectiv, în clipa cînd deveneau și ele ale trecutului, Dănuț revenea, mai mare decît atunci, aducînd o bucurie melancolică de fantomă deasupra capului posomorîtului Kami-Mura de odinioară. De cîteori nu retrăise bucuriile celorlalți, în trecut, alături de un copil veșnic posac. Era ciudat acest bilanț al bucuriilor din trecut! Niciodată, copilul regăsit de Dănuț printre ceilalți, nu rîdea. Ce trist copil fusese cel care-și regreta copilăria, risipind pe creștetul aparițiilor lui copilărești, zîmbetul gînditor al tinereței întoarse spre trecut, fără ca niciodată să găsească un zîmbet de-atunci!

Cu-atît mai mult, pentru cel care nu cunoștea decît sărbătorile timide ale amintirii, ziua aceasta însemna o rară sărbătoare de viață.

O așteptase pe Monica, maicuseamă. Se pregătise pentru bucuria adusă de Monica, în această casă veche, a cărei tristeță de trei ani, era acoperită cu tinere crengi de liliac. I-o adusese pe Monica această zi, o Monică armonios frumoasă ca zările ieșene, dar nu dincolo de ferestre, ci dincoace, jucîndu-i pe obraji, o lumină depărtată până atunci ca zările.

Iată însă, că după trei ani de singurătate, în casa copilăriei lui, această zi îi aduse pe toți laolaltă. Se întîmplase în casa Deleanu, ceiace până acum numai în sufletul lui Dănuț se întîmpla: gruparea lor, a foștilor copii și a părinților.

Abia acum își dădu seamă Dănuț cît de mare era neîncrederea lui în viață și în bucurie. Niciodată nu sperase, după războiu, ca într'o zi, ei toți, copiii și părinții, se vor mai aduna în jurul unei mese, bucurîndu-se. Mintea lui Dănuț nu cutezase să-și închipue această masă în viitor, fiindcă pe multe scaune s'ar fi temut să nu vadă absențe. Părinții lui... bătrîni. Era în făptura lui, cași în zidurile vechii case, aceiași lăuntrică năruire. Gîndul lui Dănuț trecea pe lîngă ei cu o spaimă melancolică. Apoi Olguța... Parcă nu-și mai închipuia că Olguța se va înapoia din Franța. De ce? Nici el nu știa. Olguța cu mobilitatea ei, îi inspira aceiași teamă de viitor, de neprevăzut, cași viața.

Și totuși!

De cînd se înapoiase cu Monica, de cînd intrase în antretul de jos, din bucurie în bucurie, din rîs în rîs, devenise copil. Toate odăile casei erau luminate. La fel era și sufletul lui Dănuț. Nici-o umbră. Numai lumini, numai încredere. Același sunet de cristale ciocnite din sofragerie, era și'n sufletul lui. Și el băuse șampanie. Din sofragerie plecaseră în salon. Covoarele, rostogolite'n suluri, eșiseră pe ușă ca în zilele de mare grijitură. Dansaseră nebunește. Dănuț dansase și cu mama lui, și cu cucoana Catinca. Până și Mircea, care nu știa să danseze, plin de optimism, urmărise în hazul tuturora, pașii capricioși ai Olguței, ținînd în timpul dansului capul în jos, cașicum ar fi descifrat un manuscris al picioarelor dela prea mare distanță. Domnul Deleanu, care abia își mai amintea valsurile tinereții, se dovedise tot atît de suplu în dansuri cași în vorbă, parodiindu-le subt conducerea Olguței pe cele moderne, improvizînd altele. Vrîstele dispăruseră, bucuria egalizîndu-le. Toți deserveau

din răsputeri această zeitate reîntronată. Pe rînd se așezară la pian, doamna Deleanu și Olguța. Doamna Deleanu își amintise dansurile tinereții. Olguța parodiase pe „tapeur"-ul de meserie, înjghebînd și un fel de jazz, Puiu mînuind două tablale, urletul strangulat și nazalizările prelungi, iar Dănuț, cu pocnetul palmelor și al degetelor și țăcănitul călcăilor, redînd ebrietatea ritmului. Nu mai făcuse sporturi dinainte de războiu. Ritmul dansurilor redeșteptase în el bucuria mușchilor de-a gesticula drăcește, de-asupra gîndurilor călcate în picioare ca o iarbă tînără. In pauze fumaseră cu toții: și doamna Deleanu, și cucoana Catinca, și Monica, și Olguța și Mircea, care de care strănutînd mai comic, strîmbîndu-se mai agurid, alungînd fumul ca o viespe, lepădînd țigara ca o viperă. Dar pauzele erau scurte, fiindcă Olguța nu le tolera. O scoase din minți și pe Monica, făcînd-o părtașă la un dans improvizat.

Intr'un tîrziu, cucoana Catinca invocase odihna. Protestări. Atunci Dănuț, cu aprobarea tuturor, invitase pe cucoana Catinca, pe Mircea, și pe Puiu să doarmă în casa Deleanu. Odăi erau destule.

Din șifoniera doamnei Deleanu, cearșaful destinat patului din etacul improvizat pentru cucoana Catinca, zburase din brațe în brațe, până la pat. Pernele veniseră pe sus, bufnind din mînă în mînă. Era o dezordine veselă ca la întocmirea unui cort țigănesc. Patul lui Mircea fusese așezat în biuroul lui Dănuț; al lui Puiu, în vechea lui odae. Alte alergături, alte salturi de perne și cearșafuri, ca o bătae cu zăpadă textilă. Orșice act de gospodărie, devenea un pretext de dans și dezordine. Dulceața servită, fu baletul dulceții.

Iar finalul noapte bună, deveni un „Somnoroase Păsărele" cîntat fals, printre rîsete și reverențe.

Luminile erau stinse. Dănuț era în pat. Și casa era plină. Toți erau acasă. Nici-o plecare după veselie.

Acest „toți sînt acasă" dădea bucuriei lui Dănuț o rară plenitudine. S'ar fi zis că nu în casă erau, ci în sufletul lui Dănuț, prezenți, concreți, fiecare la locul lui, dînd sufletului care-i adăpostea o necunoscută stabilitate, o voioasă încredere, o amplă intimitate.

Se simțea fericit și calm, ca o casă în care au răsunat numai rîsete, și apoi, după ce luminile s'au stins, rămîn numai respirații liniștite de somn, pe paturi proaspăt înfățate, în parfum de liliac. Nimeni nu plecase. Toți erau acolo, în odăile casei și ale sufletului.

Cu pleoapele închise, Dănuț zîmbea. Sufletul lui era o cheie de aur încuind în aceiași casă de lumini și crengi de liliac, pe toți oaspeții acestei zile, făcîndu-i prizonierii bucuriei lui.

*

Pentru Dănuț, Monica era trecutul înălțat în dragoste ca semințele în spic. Pe creștetul ei numai, se oprise aurie și caldă,

acea lumină de soare după care din copilărie amintirile alergau, căutînd-o prin ierburi, prin zarzării înfloriți, prin toamne și prin primăveri, printre oameni și în el.

Monica era armoniosul portal, meridional luminos, prin care de acum înainte, pentru Dănuț, viața avea să intre în trecutul mereu sporit, cu o tăcere de vis.

Pentru Olguța, Vania era plecarea, vîntul dincolo de zidurile casei părintești.

Oglindă meditativă pentru Dănuț, dragostea era fereastră pentru Olguța, deschisă nalt asupra nopții care o chema larg înafară.

Prin dragostea lui pentru Monica, Dănuț aparținea mai trainic casei părintești, urmînd să-i continue trecutul întinerit. Tot prin dragoste, Olguța se desprindea complect de casa părintească, izbucnind din ea cu imperioasă energie.

In perspectiva dragostei, viața Olguței căpăta un gest de o vastă preciziune: izvorînd din casa părintească, se despărțea de ea. Vania era marea exactă, în care acest fluviu trebuia să se verse.

Tîrziu își dăduse seama că-l iubește pe Vania. Dar numele lui demult răsunase în adîncurile ei, împiedecînd-o de-a se înșela, oprind-o de-a luneca în acele idile ale anilor fragezi, în acele înflăcărări de un literar lirism pentru camarazii ei de tinerețe—comune tuturor fetelor, menite să deștepte dragostea, să lase mici amăgiri și grațioase amintiri de album sentimental. Aceiași lege inexorabilă, care poruncește fluviilor drum ferm spre marea lor—aprig albastră dincolo de orizont — fără nici o șovăire sau abatere, veghease și asupra Olguței, aducîndu-i-o lui Vania sălbatec proaspătă, cu o inimă nouă ca întâiul val al izvorului din care fluviul s'a născut.

Două nume, desprinzîndu-se hulite, dar dominatoare din familia Dumșa, răsunaseră supărător de tare în casa Deleanu: Fița Elencu Dumșa și Vania Dumșa. Intr'o ondulație de curbe moi și line, ei reprezentau colțul abrubt, dur, dezarmonia răzvrătită. Amîndoi coalizaseră împotriva lor, pe toți blînzii și blajinii neamului Dumșa — adică întreg neamul — și pe urmașii lor din casa Deleanu.

Și Fița Elencu, și Vania, aveau un semn comun, care-i distingea din întregul lor neam: ochii mici și verzi. Ochii neamului Dumșa erau castanii sau negri, îndulciți de un zîmbet somnoros, desprins parcă de pe zările ieșene. Doamna Deleanu și Dănuț aveau și zîmbetul și ochii neamului Dumșa, înviind prin ei privirea celor din mormintele familiei și din portretele familiei. Olguța avea ochii tinereței domnului Deleanu, mai mari. Ii dăruise parcă și gestul frunții in ochi.

Privirea Fiței Elencu era legendară în Iași, ca o molimă. Intre oameni blajini și sentimentali, o femee foarte urîtă și tot pe-atît de deșteaptă, va fi socotită veninoasă, slutenia devenindu-i un fel de sinceritate a răutății. Ochii Fiței Elencu, pentru toți, erau dubla emblemă de smarald a veninului ei. Astfel trăise temută ca ciuma și ocolită ca ciuma, cea mai singură și tristă ființă a vechiului Iași boeresc. Intr'o societate superficial idilică, sentimentală și'n frivolitate, adormită în hamac la suprafața sufletului, cunoscînd din

durere numai lacrima și oftatul lăutăresc, — zîmbetul voltairian al fecioarei bătrîne, slute și lucide, abdicînd la energia faptelor, dar sporind-o prin aceasta pe a minții, îngrozise. Toți erau împotriva ei: prin aceasta era mai puțin singură. Dar toți plecau fruntea în fața ei, redîndu-i singurătatea.

La șase ani, Olguța, cu energia ei inocent crudă, care exprima într'un act, revolta pasivă a celorlalți, aruncase în iaz dantura Fiței. Foarte tîrziu, amintindu-și sărutul enigmatic al Fiței Elencu, Olguța văzuse semnificația lui. Sărutîndu-i fruntea, Fița Elencu săruta viața, în care nici la bătrîneță nu vedea supunere, ci revoltă. La nouăsprezece ani abia, desolidarizîndu-se de toată familia — era a doua desolidarizare — Olguța devenise, cu o strîngere de inimă, prietina postumă a slutei fecioare care o viață întreagă nu avusese nici un prietin. Astfel numai, Olguța acceptase marea avere pe care Fița Elencu i-o lăsase prin testament. Dela un dușman n'ar fi primit-o.

Dar întâia desolidarizare a Olguței de blocul familial, dată mult mai din vechi decît a doua. Mai surdă și mai puțin conștientă decît cea dela nouăsprezece ani, tot de un Dumșa fusese determinată: de Vania, al doilea Dumșa cu ochi verzi, lipsit și el de frumusețǎ, dar vulturește bărbat, adus și dus de vînturi.

Curînd după ce familia respirase îngropînd-o pe Fița Elencu, surghiunind în podul cu vechituri și amintirile neînsuflețite, care mai pomeneau de ea, — apăruse în casa Deleanu al doilea Dumșa cu ochi verzi: Vania. Pe-atunci, Olguța era o furtună printre jucării, și veșnica adversară a blajinului Dănuț, vecin de copilărească împărăție, preferind tratatele de pace cu Olguța, actelor de războinic răspuns la ale ei.

In seara sosirii tînărului student evadat din închisorile împărăției rusești, acest scurt dialog dintre domnul și doamna Deleanu, făcea din Vania strigoiul Fiței Elencu.

— Tu n'ai impresia că are ochii Fiței Elencu?

— Ba da. O am dezagreabil... dar bietul băiat e simpatic, — adăugase domnul Deleanu.

Vania era un om, și pe deasupra un Dumșa. Și domnul și doamna Deleanu erau buni; iar doamna Deleanu, dacă nu prin inimă, cel puțin prin minte, se simțea solidară cu întregul neam al părinților săi. Vania fusese acceptat în casa Deleanu, și tratat cu acea echitate corectă, pe care familiile foarte scrupuloase, o acordă copiilor vitregi. Niciodată însă, Vania, în scurtul popas, nu fusese călduros incorporat în viața familiei, așa cum mai tîrziu fusese Puiu, nepotul domnului Deleanu. Avea *succes* uneori. La dejun și la masă, cînd întîmplător, în loc să judece, povestea, ceilalți tăceau, ascultîndu-l oricît. In această calitate numai, de povestitor, era prețuit. Altminteri, viața lui și atitudinea lui față de orice, dar mai ales față de normele prestabilite, erau o veșnică jignire a familiei Deleanu. Nici domnul Deleanu, cel mai „frondeur" al casei, nu putea împărtăși nici simpatiza, opiniunile acestui barbar dușman al comodității și al compromisului agreabil.

Atîta vreme cît Vania numai prin culoarea ochilor fusese strigoiul Fiței Elencu, familia Deleanu, impunîndu-și o strictă amabilitate, îl respectase așa cum era, fără să-l cenzureze sau îndemne să fie altfel. Le era străin. De îndată însă ce Vania *existase* în orașul Iași, incomodîndu-i viața tihnită, familia Deleanu, asupra căreia se răsfrîngea într'o măsură reputația de cine turbat a acestui Dumșa, reacționase. Sfatul fusese primit cu ironie; dojana, cu sarcasm. Grație Ioanei Pallă, familia Deleanu scăpase de acest urmaș dumșesc al ochilor verzi.

Pe-atunci, Olguța era prea copil ca să-l poată cunoaște pe Vania. Totuși, micul despot al casei Deleanu și al inimii tatălui ei, nu împărtășea — cum fac în genere copiii — atitudinea casei față de cel care era un intrus tolerat.

Cînd plozii unei case simt care-i sentimentul real al părinților față de un oaspe sau o rudă, ei îl traduc în fapte, cu sinceritate crudă și servilă totodată. Astfel, pe bunica bătrînă și infirmă, tolerată de părinți în casa lor, dar cu un stăpînit dispreț, cu o mocnită nemulțumire,— copiii o tiranizează fără cruțare, fățiș. Mici mizerii dela ei pornind, traduc atitudinea profundă a părinților. Cînd doarme, îi fac zgomot la ușă. Cînd stă pe banca din grădină, copiii sar pe aceiași bancă, știind că zguduiturile provoacă dureri bătrînei infirme. Aceste cruzimi care deservesc atitudinea intimă a părinților, sînt desigur reprimate de către aceștia. Dar copiii simt perfect nuanța dintre reprimarea care exprimă o nemulțumire adîncă și spontană, și cea impusă de nemulțumiri obligatorii.

Dănuț, blîndul Dănuț, nu-l cruța pe Vania. Ii făcea mizerii de copil răsfățat de mama lui. Tropăia, de pildă, cînd Vania lucra, la ușa lui. Dacă Vania intra într'o odae la ușa căreia Dănuț ridicase un baraj de jucării, se făcea că nu-l vede, și încruntat privea pasul de Guliver trecînd peste împărăția lui de pe covor, izbucnind în plînsete exagerate de cîte ori îi răsturna ceva.

Olguța însă, despot în toate cele, și altfel decît Dănuț care era numai în măsura în care se simțea protejat de mama lui, îl *servea* pe Vania. Ea îi ducea ceaiul, pe tăblăluță, cu toate bunătățile din sofragerie, destinate mai ales copiilor, în odaia lui. Dacă la un dejun dela care Vania lipsea, erau icre negre, Olguța impunea cu dîrză hotărîre să i se oprească și lui Vania o porție egală cu a celorlalți. Tot Olguța, de pe atunci cu autoritate față de servitori, se îngrijea ca paltonul lui Vania să fie bine periat, și ghetele lui zilnic lustruite. Căci și servitorii, alături de copii, exprimă cu sinceritate și servilă exagerare, reala atitudine a stăpînilor față de oaspeți. Tălmăcirea lor periferică e poate cea mai dureroasă umilință suferită de cei care locuesc într'o casă, neiubiți, nesimpatizați. Odaia acestora e mereu murdară, abia curățită, cașicum prin aceasta servitorii le-ar spune: „Plecați odată, să facem grijitură mare în urma voastră".

Grație Olguței, Vania nu cunoscuse această copită a măgarului în casa Deleanu. Pe-atunci, Vania era prea tînăr, prea erup-

tiv, ca pentru el copiii să existe. Cei care-au plecat spre munți să descopere înălțimile, avizi de vînt, de stele și de nouri apropiați, nu se mai uită la iarba și la florile mărunte, care le însoțesc pașii. Aplecat pe cărți și pe caete, izbucnind apoi în viață, Vania n'avea cînd să vadă cît de expresivi erau ochii negri, care-l priveau, cît de imperioasă era fruntea fetiței, care numai în fața lui se pleca, atunci cînd îi aducea tăblăluța cu ceaiu și bunătăți. Totuși, uneori, mîna mare a lui Vania, vehementă în mișcările ei, se apleca distrat asupra pletelor negre, care o primeau nu ca pe o dezmierdare părintească, ci ca pe o coroană. In vîrful picioarelor, Olguța se retrăgea din odaia lui Vania, închizînd ușa cu o băgare de seamă ciudată față de turbulența eșirilor și intrărilor ei.

Pe-atunci, Olguța adora pe Moș Gheorghe și pe domnul Deleanu. Pe aceștia îi iubea, admirîndu-i ocrotitor, deși atît de mică față de ei. Niciodată n'ar fi îndrăznit să dezmierde capul lui Vania, cum dezmierda cu mînuța ei de copil, mătăsosul păr al domnului Deleanu, și lumina albă a lui Moș Gheorghe. Lîngă Moș Gheorghe și domnul Deleanu, Olguța era sonoră ca zgărdița unei căprițe. Lîngă Vania era sfioasă ca într'o catedrală cu prea ample bolți și prea vaste sonorități. Lîngă Vania tăcea, privindu-l cu o atenție smerită, aducîndu-i prin ochi întâiul omagiu de tăcere, al ființei ei de argint.

Vania plecase, uitat vertiginos de toată casa. Rareori, cînd persoanele mari mai pomeneau de Vania, vorbeau ca despre o catastrofă din care ai scăpat. El era tulburătorul de liniște, străinul pe care căminul nu-l acceptă, de care orașele se leapădă; drumul care trece pe lîngă cimitirul cu stafii; umbra uraganului prin pașnice grădini; crivățul din Rusia...

Il uitase și Olguța, dar hulitul care plecase din casa Deleanu din sufletul ei nu plecase. Cel care omenește se ștergea aproape, din amintirea fetiței cu minte mobilă, extaziată de spectacolul lumii mereu descoperite, devenise un criteriu în sufletul ei. Un criteriu care treptat o îndepărtase de atmosfera casei părintești, pregătind-o pentru despărțire în clipa cînd omul care i-l lăsase, avea din nou să apară.

Astfel, la o vrîstă cînd fetele se îndrăgostec de eroii lui Claude Farrère, de-ai lui Loti, și de melodia versurilor lui Samain, Olguța îl cetea pe Caragiale. Acest Caragiale, în care nu căuta hazul, cum îl căuta tineretul, ci un accent amar al vieții, de o bărbătească sobrietate, era o îndepărtată reminiscență a discuțiilor din sofrageria copilăriei, cînd un glas ricana, indignînd pe celelalte, dar și distrîndu-le. Cultul lui Kipling aceiași semnificație o avea. Iar mai tîrziu, singurul scriitor romîn contemporan, admirat de Olguța, era acel solitar bărbat al cărui lirism mohorît ca platoșa de brazi a munților Carpați, vijiia înalt de-asupra vieții, chemînd-o la luptă dreaptă subt luceferi. Predestinat să fie al doilea Tudor, după Vladimirescu, se numea Arghezi.

Cine-ar fi putut bănui că la o vrîstă cînd copiii dorm la

masă ascultînd discuțiile oamenilor mari, Olguța căpăta un criteriu de viață, hotărîtor pentru viitorul ei. Desigur că discuțiile de atunci nu le pricepuse. Dar vorbele, în afară și mai presus de sensul lor, pentru o ureche predestinată muzicei, au o fizionomie sonoră care le individualizează mai profund de cît conținutul lor intelectual. Acest accent, această muzică a vorbelor lui Vania, duraseră în urechea Olguței.

Și'n muzică, mai ales, acelaș criteriu o călăuzise. La o vrîstă cînd toți copiii— cu rari excepții —prețuesc în muzică melodia care dezmiardă agreabil auzul, Olguța prețuise altă armonie, cea înaltă, a cărei expresie severă contrazice și supără digestia urechei flămînde de melodic. Astfel, și Beethoven și Bach și Haendel, intrau prin urechea devenită scoică în marea sonoră, nu ulcică la robinetele cu siropuri dulci, băute pănă la dezgust.

Dar ochii negri ai fetiței care devenea tăcută privindu-l pe cel căruia îi servea ceaiul, mai căpătaseră și un alt criteriu pentru aprecierea frumuseței bărbătești, în strînsă armonie cu celelalte. Ochiul ei feminin făcea categorică deosebire între frumos și expresiv. Niciodată Olguța nu fusese sensibilă, chiar în afară de dragoste, la frumusețea gen paj, cea mai gustată de fetele de vrîsta ei. Obrazul oval, bucla, talia zveltă, silueta grațioasă — aveau pentru ea aceiași valoare cași versul lui Samain sau melodia lui Schubert. Iar față de așa zisul bărbat, mătăhălos, brun, ochios avea mai mult impresia vulgarității decît a puterii virile.

Demult, dar înăbușit, feminitatea ei treptată, știa că undeva există un om—de care nu-și mai amintea,—pe care nu-l întîlnise în cărți, frumos fiindcă era urît, dînd prin dezarmonie vibrația puterii lui severe. Il aștepta, găsindu-l uneori în muzică; niciodată în viață.

Aceiași muzică ascultată în casa părintească, la mesele copilăriei, cînd Vania era oaspe, dăduse Olguței oroarea de sentimentalism. Trăise, amplificînd cu viața ei legea spartană. Sufletul ei dormise pe pat de piatră; de asta era viu, proaspăt și clar ca o apă de munte.

Și poate că acelaș om, al cărui chip îl uitase, demult plecat din casa părintească, rătăcitor cu vînturile prin lume,—în clipele cele mai fericite, petrecute în adăpostul părintesc, o făcea să dorească plecarea în noapte, alegîndu-și ca deviză versurile lui Villon:

„En ce temps que j'ay dit devant,
Sur le Noël, morte saison
Que les loups se vivent de vent
Et qu'on se tient en sa maison,
Pour le frimas, près du tison:
Me vint ung vouloir de brisier
La très amoureuse prison
Qui souloit mon cuer debrisier..."

Astfel, prin voia mormintelor și scriptura vieții, copilul cel mai iubit al domnului Deleanu, copilul cel mai vesel al casei Deleanu, părăsind căminul părintesc, se îndrepta dincolo de pragurile blînde, după ultimele stele verzi ale neamului Dumșa, cele purtate subt fruntea răzvrătită, de strigoiul Fiței Elencu.

* * *

Socotindu-se singurul supraviețuitor al somnului celorlalți, Dănuț se înșela. Pe latul pervaz al unei ferestre deschise—acolo unde iarna stau glastrele cu flori, și vara uneori, captivă'n pînze de paianjen, o stea tremură,—era Olguța. Mai mult în noapte de cît în casă, pe aerianul pervaz ca într'o luntre. Ședea ghemuită, cu genunchii duși la bărbie, și obrajii strînși în pumni. Aparținea casei părintești în măsura în care rîndunelele de subt streșină-i aparțineau.

Trecuseră prin noapte ploi de primăvară, ca luminoase hohote de rîs. Acum picurau streșinele și cîntau clar ulucele. Prin norii sparți, curgea în șipote lumina lunii, bună s'o aduni în pumni și s'o răsfiri pe tîmple și pe frunte. In vale, prin frunza plopilor, acoperișurile caselor, lucind în lună, sunau cîntec de ploae pe scuturi înclinate.

N'o mai băteau vînturi de mare. Jilav, parfumul liliecilor se revărsa din stele parcă, în undele vii ale nopții.

Acolo sus, pe marginea zidului casei, în noapte și în cer, ședea cu Vania. Era departe de el ca de un munte, și lîngă el ca în umbra unui munte care pe deasupra lumii o învăluia.

— Tu sus, eu jos!

Iși aminti cu răzvrătire, vorbele lui Vania, de pe vapor. De ce ea sus, el jos? Sus amîndoi, jos amîndoi. Se gîndea la el cum urci prin munți de piatră, pe care pasul sună tare, dîndu-ți îndemnuri de vigoare și largi cadențe de plămîni. Il iubea desprinsă din trecut, dăruindu-i toate zilele viitorului, zilele acele drepte, zvelte, necunoscute ca oștenii subt armuri, cu viziera căștilor lăsată, dar de departe răspîndind viteaza lor tresărire în fața vieții. Pe-acele i le dăruia lui Vania. Semnul lui îl așteptau; porunca lui. Numai el, cel tare fără armură, cu fața descoperită, era Domnul tumultului de zale și lumini.

Pe o măsuță, alături de fereastră, se deslușea un vas din care crengi de liliac își înclinau fagurii albi.

Cu o mișcare bruscă, zmunci întregul mănunchiu, aruncîndu-l în noapte ca spre cineva.

Ionel Teodoreanu

Probleme monetare din trecutul economiei noastre naționale

3.—Consolidarea economiei monetare

a) Organizarea interioară și formele circulațiunii

Două împrejurări principale au conlucrat ca economia noastră de schimb să înregistreze așa de timpuriu fenomene superioare ca cele monetare. Aceste sînt: o oarecare tradiție monetară și apoi,—pricina decisivă—organizarea statelor.

După cum aminteam mai înainte, voevodatele anterioare Domniei, n'au fost de loc străine întrebuințării banilor. La 1247 Lythuon, voevodul țării Severinului, este cunoscut ca tributar Ungurilor. Fratele său, prins în lupta din 1279, aceiași în care Lythuon își găsise moartea, este ținut închis până își răscumpără viața cu bani. [1] Acești bani trebue firește să fi provenit dintr'o circulațiune oarecare interioară, pe care la întemeere,—cel puțin în Țara Romînească,—venea să o moștenească noul stat.

Este știut că la toate popoarele europene, organizarea statelor este simultană cu introducerea sau dezvoltarea economiei bănești. Aceasta se afirmă mai ales cînd organizarea se efectuează prin cuceriri. Un exemplu interesant ne dă Rusia, pentru care dominațiunea Tătarilor a fost de o importanță covîrșitoare, deoarece atunci s'a schimbat regimul fiscal natural, cu un sistem fiscal bănesc, economia rusă trecînd printr'un salt dela faza economiei naturale la aceia bănească [2].

Domnii vor fi avut nevoe de bani, dela început, nu numai pentru luxul curții, dar și pentru războae, care întotdeauna și ori-

1 *N. Iorga*, Istoria comerțului, I, 35. *Onciu*, Istoria Romînilor, 28.
2 *J. Kulischer*, op. cit., 402 și urm.

unde au cerut bani mulți. Și despre lipsa de războae nu se poate vorbi la noi, mai ales în primele veacuri. Chiar Basarab I, (după Onciu), poartă și participă la diferite lupte, ca cea contra lui Carol Robert, aceia contra Bizantinilor și Sîrbilor. Desigur printre împrejurările care au dus la introducerea din ce în ce mai adîncă a economiei monetare, trebue amintită și calitatea instrumentului de schimb care este banul, superioară tuturor celorlalte instrumente de schimb. Peste tot locul s'a constatat tendința de înlăturare a trocului sau a schimbului pe moneta vită ori produs, din moment ce o populație ia contact cu schimbul pe bani. Organizarea economică trebue atunci să se adapteze acestei nevoi și monetizarea relațiilor de schimb cași a celorlalte, provocate de fenomenele circulațiunii, să tindă către consolidarea definitivă a economiei monetare. Dar dacă acesta este un factor general care contribue la consolidarea unei economii bănești, există numeroși factori locali, cu acțiune limitată asupra fiecărei țări, care orientează într'un sens sau altul formele și fenomenele schimbului.

Dar mai înainte de a cerceta acești factori, o chestiune prealabilă se pune: ce înseamnă exact o consolidare a economiei bănești și ce fapte sau tendinți exprimă această consolidare. În sens general, prin consolidarea economiei bănești, sau mai bine zis prin înrădăcinarea sa, trebue să înțelegem atingerea acelui grad de desvoltare cînd toate funcțiunile banului metalic sînt exercitate, cînd prin ele se determină o influență hotărîtoare asupra întregii organizări economice, și mai ales cînd prin ele se poate exercita acea presiune socială caracteristică bogăției bănești. Cînd paralel cu aceste fenomene banul ajunge să exprime și să poată pune în circulațiune totalitatea valorilor economice, atunci economia bănească a atins complecta să dezvoltare. Consolidarea unei economii monetare nu este deci exprimată numai de formele schimbului. Intervențiunea monetei vită—produs ori mixtă, nu poate ea singură să arate deplin faza de dezvoltare a schimbului, căci—după cum vom vedea ulterior—cu toată întrebuințarea mai frequentă în veacul al XVII-lea și chiar al XVIII-lea a acestui gen de monete, economia monetară a principatelor se consolida din ce în ce mai mult. Revenirea parțială la moneta vită ori produs nu poate fi privită ca un regres al economiei monetare propriu zise. Ea este provocată de insuficiența rezervei de numerar, disponibilă în circulațiune, fenomen care poate proveni fie dintr'o rărire reală a monetelor, fie dintr'una relativă—adică din înmulțirea numărului de tranzacțiuni. Asemenea fenomene s'au produs din belșug în trecutul economiei noastre de schimb. Intensitatea lor a variat în funcție de numeroși factori, iar consecința lor cea mai imediată a fost întrebuințarea celei de a treia categorii de monete: monetele mixte, alcătuite din bani împreună cu vite, ori produsele cele mai variate.

Cumpărătorul neavînd totdeauna la îndămînă cantitatea necesară de monetă metalică, pentru a echivala valoarea mărfii cumpărate, o complecta cu o altă valoare; vite, boi, cai, oi, ori pro-

duse: grîu, miere, mălai etc. Sistemul acesta s'a practicat încă din secolul al XIV-lea și a fost frequent în veacul al XVII-lea și al XVIII-lea. Cazurile pe care le găsim sînt dintre cele mai variate și unele chiar pline de interes. În 1619, găsim o moșie cumpărată cu 1400 aspri și 2 boi [1] iar doi ani mai tîrziu o alta este vîndută cu 10 galbeni și 2 boi de negoț. [2] Cam în aceiași epocă o țigancă este plătită cu 40 lei și 2 boi [3], iar un țigan la 1640 este estimat și cumpărat cu 30 aspri plus 2 boi. [4] Altădată prețul unei singure tranzacțiuni este alcătuit din 40 zloți tătărăști, 30 taleri, 20 lei, 25 ughi și 1 bou [5] bun; în alt caz 550 taleri de argint, 3 perechi de boi și 10 vaci cu viței, plătesc trei sălîști în pustiu la Toporul. [6]

De multe alte ori întîlnim vitele albe constituind mijloace complectatoare ale prețului metalic [7]. Tot așa, ceva mai rar însă, aflăm caii. Încă din 1493 o moșie este cumpărată cu 420 aspri și 1 cal, iar un munte cu 330 aspri și iarăși un cal [8] cazuri repetate și altădată subt diverse forme [9]. Alte soiuri de vite și diverse producte îndeplinesc același rol; mai des se menționează oile, porcii, mierea, brînza, malaiul, pînea, sau chiar produse industriale ca postavul [10]. Deasemeni și gloabele care de obiceiu trebuiau achitate în vite ori bani se plătesc cîteodată în această formă mixtă. Astfel este cazul din 1696, cînd o gloabă se plătește cu 30 de ughi, 12 oi, brînză și

---

1 *I. Bianu*. Op. cit., p. 55.

2 Ibidem, 59.

3 Ibidem, 55.

4 Bibl. Ac. Rom. Creșt., Colect. XIV, 131.

5 *G. Ghibănescu*. Surete și isvoade, Ispisoace și Zapise. II^1, 27.

6 Idem, Surete și isvoade, IX, 143.

7 Uricariul, XVIII, 361, XXIII, 135; *G. Ghibănescu*, Surete și isvoade, II, 24, 25, 35—36, 274; IV, 20, 90, 105; V, 45; VI, 57; VIII, 20, 37, 248, 290, 315; IX, 143, 151, 159, 160; Cuzeștii p. XX; Ispisoace și Zapise, I^2, 133, II^1, 1, 36, 157, 223, II^2, 122, III^1. 37; *A. Ștefulescu*, Gorjul, p. XLIX, LXV, LXVII, 159, 259; Din trecutul Gorjului, 10, 115; Documente slavo-romîne, 505; *I. Bianu*, op. cit., 23; *N. Iorga*, Studii și documente, V^1 84, VI 484; XVI 187; Documente mai ales argeșene, 91; *T. Stefanelli*, op. cit., 13; *I. Filitti*. Arhiva Cantacuzino, 227; Rev „Ion Neculce", IV 180.

8 *Al. Ștefulescu*, Documente slavo-romîne, 34.

9 *I. Bianu*, 158; *G. Ghibănescu*, Surete și isvoade, II. 233, III, 194; IV, 205, 212; XVI, 28; Cuzeștii, 199, 207; I^1, 181; *A. Ștefulescu*, Tismana, 400 Doc. slavo-romîne, 34, 142; *N. Iorga*, Documente mai ales argeșene, 78; Revista istorica, X, (1924,) 266; *N. Docan*, op. cit., 69, 70, 73; Rev. „Ion Neculce", V, 279.

10 Arhiva istorica, I, 96, 123; Uricariul, XXIII, 184, 255; XXV, 33; *G. Ghibănescu*, Surete și isvoade. II, 144, III, 171,—2; IV, 7, 205, 211; V, 17, 29, VI, 42, 72; VIII, 19, 37, 248, 290, 315; Cuzeștii, p. XX, 268; XVI, 137; IX, 143, 151, 159, 160; X, 91, 175; Ispisoace și zapise I^2, 129; II^1, 36, 123, 125, 157; II^2, 149—151; III^1, 37, 42, III^2, 16, 144; V^1, 50; Vlad Vodă Călugărul, Arhiva Iași, (1896), 134; *Al. Ștefulescu*, Gorjul, 48; Doc. slavo-romîne, 50, 51, 142, 146, 206, 228, 264, 372, 399; *R. Rosetti*, Cronica Vascanilor, 118; *N. Iorga*, Studii și documente, V, 97, VI, 484, XVI, 187; Istoria Bisericii romînești, I, 272; Ostașii dela Prut, An. Ac. Rom., II, XXXVI, 144; Documente mai ales argeșene, 97; *T. Stefanelli*, op cit., 47, 104; *N. Docan*, op cit., 71, 82, 93, 88-89 91, 93, 94, „Arhivele Olteniei", II^0, 125.

12 miei negri, [1] iar o deșugubină dela moartea unui Turc e plătită cu 360 zloți, 7 iepe și 13 cai [2]. Acest sistem de prețuri vine să afirme că circulațiunea de bunuri eșise din faza schimbului în natură. Nu poate fi vorba aici de un schimb în natură sau de unul pe baza unui produs oarecare pe lîngă care s'ar adăuga bani metalici. După cum vom vedea imediat, chiar față de aceste produse—din moment ce se înglobau în preț,—părțile luau o atitudine îmbibată de mentalitatea unei economii monetare.

O cercetare în specie ne va arăta că dincolo de aceste manifestări stă o economie de schimb cu o structură esențial monetară. Urmărită în evoluția ei, se constată tendința și realizarea permanentă a consolidării, în înțelesul pe care i l-am precizat anterior. O serie de fenomene din domenii variate, contribue a dovedi această stare de lucruri, și dintre aceste, patru sînt mai principale:

1. evaluarea prealabilă în monetă metalică a monetei vită ori produs.
2. întrebuințarea generală a monetelor de socoteală.
3. mentalitatea populară monetară.
4. mercantilizarea ideii de bogăție.

Primele două fenomene mărturisesc o deprindere adîncă a întrebuințării banului, nu numai în ceiace privește atributele sale materiale, ci și în funcțiunile sale economice; raritatea banilor sau lipsa din circulație a unor monete, cu care se obișnuise poporul, aduc instituțiuni nouă, în legătură cu banii metalici, care vor fi utilizați, cel puțin în atributele lor abstracte. Atît unul cît și celălalt fenomen, se produc din belșug, repetîndu-se în diverse epoci și locuri.

Cel dintăiu fenomen, al aprecierii prealabile în monetă metalică a valorii produsului care servește ca instrument de schimb, îl găsim atunci cînd schimbul se realizează printr'un preț format din vite ori produse, sau vite, produse și bani. De pildă un pămînt urma să se vîndă cu 2 boi și 3 oi; mai înainte însă ca tranzacția să se efectueze, valoarea pămîntului se aprecia în monetă, apoi se aprecia în același fel și valoarea vitelor, iar în actul de vindere-cumpărare se trecea mai totdeauna că s'a plătit de pildă 2 boi și 3 oi, prețuite la atîta în bani. Pentru ca prețul astfel compus să fie cît mai aproape de realitate, această operațiune se pare că se făcea adesea ori de oameni străini tranzacțiunii, și care aveau rolul unor arbitri, indicați în unele documente ca „oameni buni", „orășeani" [3]) s'au chiar „răzeși". Avem acte în care

1 *I. Stefanelli*, op. cit, 16.
2 *G. Ghibănescu*, Ispisoace, IV[1], 154; Vezi și Surete și isvoade, XVI, 10; *Al. Ștefulescu*, Gorjul istoric p. XLI—III, 215; Din trecutul Gorjului; 59; *R. Rosetti*, op. cit., 192, nota 1, 193, 194; *A. Vitencu*, Vechi documente, 9 Rev. „Ion Neculce", V, 218.
3 *I. Bianu*, op. cit. 64.

se menționează chiar că aceștia au iscălit și actul de vînzare [1]. Estimațiunea desigur făcută pe prețul curent, se numea „biciuluială", și se întîlnește încă din veacul al XV continuînd neîntrerupt până în secolul al XIX-lea [2]. Ea trebuie să fi avut loc în toate cazurile, iar faptul că nu se găsește menționată decît în unele documente, se datorește probabil împrejurării că fiind o operațiune atît de curentă nu se mai socotea necesar de a o trece în act.

Al doilea fenomen pe care îl semnalăm ca specific unei economii monetare consolidate, este întrebuințarea generală a unor monete de socoteală. O atare monetă nu are niciodată o existență materială ci numai una ideală. Ea reprezintă o valoare nominală care servește de măsură valorii bunurilor, însă funcționează grație unei alte monete, avînd o valoare intrinsecă, sau a unui produs oarecare. O monetă de socoteală își face loc de obiceiu în economia unei țări în modul următor. In circulațiune se găsesc la un moment dat o sumă de piese metalice prea mici, care din această cauză îngreuiază operațiile cu valori mai mari. Atunci un multiplu al acestei piese servește ca unitate aritmetică—fără ca ei să reprezinte și o unitate materială. Un alt mod de penetrație al acestor monete, e tocmai cel invers. Circulația este dominată de o monetă oarecare cum a fost de pildă la noi leul; acesta avea ca submultipli: paralele, banii, 40 din primele și 120 din cei dealdoilea alcătuind un leu. Din motive asupra cărora nu putem insista acum, leul metalic a dispărut din circulație, însă el constituia o măsură de valoare așa de potrivită cu cerințele economiei noastre, încît locuitorii l-au păstrat întrebuințîndu-l în mod ideal,—socotind numai în lei—însă vînzînd și cumpărînd cu monete reale. Astfel populația principatelor s'a servit de această monetă de socoteală mai bine de un veac, de pe la jumătatea veacului al XVIII-lea pînă la reforma din 1867. Sînt probabilități—a căror discuțiune urmează să fie făcută în altă parte,—că și alte monete au îndeplinit un asemenea rol, după ce avuseseră o circulațiune foarte activă și se înrădăcinaseră în economia țării. Astfel au fost zloții și talerii. Numismații și istoricii noștri susțin că asemenea fenomene monetare nu sînt străine într'o oarecare măsură chiar veacului al XIV-lea și al XV-lea. După I. Bodgan [3] numele „some" întrebuințat pe timpul lui Ștefan cel Mare ar reprezenta o monetă de socoteală. D. Moisil

1 *N. Iorga*, Studii și documente, XVI, 400.
2 Uricariul XII, 285; Arhiva istorică, I[1]. 71, 85—87, 95, 128; *G. Ghibănescu*, Surete și izvoade, II, 217, 233; III, 67—68; IV, 44, 86; IX, 159; X, 91, 175; XIV, 40; *Al. Ștefulescu*, Din trecutul Gorjului, 20, 29, 54, 57; Gorjul, 22; *I. Bianu*, op. cit., 148; *N. Iorga*, Studii și documente, VI, 97; XI, 262; XVI, 400; Neamul Agarici An. Ac. Rom. XXXVII, 2194; Documente mai ales argeșene ale Eforiei spitalelor civile, I, Bul. Com. ist. a Rom., III, 1924, 77; Revista istorică, XI, (1925), 46; XII, (1926), 254; *Stefanelli*, op. cit., 29, 38—39, 56, 214; *St. Greceanu*, Genealogiile documentale, II, 12, 14, 189, 274, 275, 277, 278. *Vitencu*, op. cit., 10, 22. Asemenea cazuri se găsesc extrem de numeroase; unele se mai găsesc indicate și în notele referitoare la schimburi.
3 *I. Bogdan*, Documentele lui Ștefan cel Mare, I, 212—213.

afirmă că și perpera pe care o întîlnim în țara Romînească ar fi fost o monetă de socoteală[1]). Se susține deasemeni că scotul, fertunul și grivna, nu reprezentau monete reale ci numai o valoare ideală, care se exprima curent prin „groș", un scot fiind alcătuit din 2 groși, un fertun din 6 scoți și o grivnă din 4 fertuni[2].

In favoarea consolidării economiei noastre monetare, mai vorbesc, după cum arătăm, și alte fenomene decît cele două amintite mai sus. Aceasta rezultă tot așa de elocvent din mentalitatea monetară populară, exprimată în diverse chipuri. O definiție populară a monetei spune că „banul ca o cumpănă toate li potrivește după al său preț" [3] arătînd astfel prin această plastică formulă, că poporul înțelesese pe deplin rostul banului, nu numai ca instrument de schimb dar și ca etalon natural de valoare. Intre definiția lui Marx, care spunea că banul este un echivalent general al mărfurilor și între ideia populară, că banul servește a exprima prin preț volorile reciproce ale mărfurilor, cred că nu este nici o deosebire; ambele prind în formule deosebite același fenomen. Multiple ghicitori, proverbe, povești, și mai ales poezii populare, atestă până la evidență că banul avea în viața satelor un rol definitiv fixat, ridicat adesea până la importanța elementelor fundamentale ale vieții. In poeziile populare

1 *I. Nistor*, Handel und Wandel, in der Moldau bis zum Ende des XVI Jahrhunderts. 1912. 115 și urm. *C. Moisil*, Considerațiuni asupra monetelor lui Mircea cel Bătrîn, Bul. Soc. Num. Rom, X, (1913/20), p. 39—40.

2 *C. Moisil*, Monetăria Țarii Romînești, 121, 144—145; în Bosnia, în orașele litorale țărmului estic al Adriaticei, în Serbia și în Veneția în veacul al XIII-lea și al XIV-lea perpera era numai o monetă de socoteală. *Emilian Lilek*. Die Schatz-Kammer der Familie Hranici. (Kosaca) in „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzogovina, vol II, Viena, 1891, p. 153, cp. *Jireček*, Geschichte der Bulgaren. 441, nota 86.

3 *I. Zanne*, Proverbele Romînilor, Buc., 1903, IX, p. 190.

Bogatul și sarncul

Adă-mi mie vin d'un *zlot*
Să-l beau cu bogatul tot.
. . . .
Tu ai bani de vînturat
Galbeni mulți de semănat.
Ale andri, 41, 42).

Corbea

Nu ți-i roșul de vînzare...
Să-ți dau *galbeni* și *parale*
Cu bani să ți-l plătim
Cu *galbeni* să-l cumpenim
Venetici de cîte cinci.
Revista p. Ist. Arh. și Filolog. VII', 423).

Badiul

Intră în odaia mea
Umple cu *galbeni* poala

Tot cu *galbeni* venetici
De cîte o sută și cinci
Cu *mahmudele* turcești
Cu *rubiele* arăpești
Cu *grocșe* lipovenești
Cu *dinari* moldovenești
Și cu *grivne* muntenești.
Hajdeu, Magnum Etym., p. 2420.

Doină

Și salba-i de *gologani*
Făcută de doi ciobani
Salba-i de *sorocoveți*
Făcută de logofeți
Și salba-i de *irmilici*
Făcută de doi voinici
Și salba-i de *icosari*
Făcută de doi primari
Și salba-i de *galbenași*
Făcută de coconași.
Hajdeu, Idem 2421.

apar numele celor mai variate monete: zloți de aur care dispar din circulațiune pe la jumătatea veacului al XVII-lea pentru ca subt această denumire să întîlnim mai tîrziu o mică monetă de argint într'o continuă depreciere, galbenii venetici, irmilicii turcești, rublele rusești, galbenii austriaci și olandezi, icosarii, rubielele și altele încă, se întîlnesc de numeroase ori, servind nu numai pentru a stabili frequența în circulațiune a unei monete, dar într'o oarecare măsură și la precizarea epocii de elaborare a unei atari producțiuni literare.

Al patrulea fenomen caracteristic și pe care îl semnalam subt denumirea de mercantilizarea ideii de bogăție este unul dintre cele mai interesante. Cerinți metodice impun ca expunerea sa să fie lăsată mai la urmă, cînd va fi făcută împreună cu cercetarea reacțiunii antimercantile care se constată în trecutul principatelor noastre. Să examinăm deci factorii care au conlucrat la procesul consolidării economiei noastre monetare.

b) Factorii generali.

Sistematizînd acești factori—după natura lor—așa cum se reliefează dintr'o privire de ansamblu îndreptată asupra trecutului nostru, ei s'ar putea grupa în 3 categorii și anume: politici, economici și psihologici.

I. Din categoria factorilor politici care au putut exercita o influență reală asupra economiei noastre de schimb, trebue să se menționeze:

a) ridicarea armatelor și purtarea războaelor.
b) suzeranitatea turcească.

In toate țările armatele au necesitat cheltueli mari și deci posedarea de stat sau domn a unor însemnate cantități de numerar. [1] Și la noi nevoia unor armate a trebuit să reclame sumi mari de bani, fie pentru plata oștenilor, [2] fie pentru înarmarea lor. In

1 Amănunte și concluzii privitoare la această chestiune în Apus în *W. Sombart*. Krieg und Kapitalismus, München und Leipzig, 1913.

2 In istoriografia noastră, chestiunea plății ostașilor și a căror anume, nu este bine precizată. Am văzut că pe timpul lui Dan este vorba de ostași plătiți; tot așa în vremea lui Iliaș 1433—35, acesta plătește de ostaș cinci grivne pe lună, ceiace face după socoteala lui Bogdan 15 zloți pe lună (1 grivnă 3 zloți turcești). Bogdan crede totuși că pentru această epocă „lefegiii aproape nu existau și dacă-i constatăm din cînd în cînd, de pildă subt Iliaș, ei par a fi chemați mai mult pentru garda personală a Domnului sau ca instructori, decît ca să întărească toiul armatei". (Cîteva observațiuni asupra îndatoririlor militare ale cnejilor și boerilor moldoveni în secolul al XIV-lea și al XV-lea, An. Ac. Rom., S. II, XXIX, 622, 624). Prin oștirea în leafă menționată des de cronicari, ar trebui să se înțeleagă după Bogdan, numai mercenarii, lefegiii. (Ebenda, 11—15, 16). Mențiuni de ostași plătiți, străini sau băștinași, se întîlnesc des și totdeauna, ca plătiți de domn. Mihai Viteazul are soldații săi angajați din Ardeal plătiți cu leafa în bani și hrană și cu îmbră-

documentele veacurilor XV—XVII abundă cumpărăturile de articole de războiu, ca arcuri, arme, scuturi, săbii, puşti, spade, săgeţi, fier de arme, oţel, importat de cele mai multe ori din Braşov şi Ţara Ungurească. In mod continuu, în primele trei veacuri o parte însemnată din veniturile ţării, vor fi mers în această direcţie. Chiar în epoca lui Brîncoveanu,—deci într'o vreme cînd nu se mai putea vorbi de adevărate armate,—cheltuiala pentru ele era cea mai mare dintre toate cele interne, 60—70.000 taleri anual [1]. Cu atît mai mult în primele veacuri nevoile armatei reclamau satisfacere imediată, cu cît erau războaele şi mai dese şi mai grele. Sumele de bani consumate cîteodată de oştiri, erau aşa de mari, încît cantităţile procurate de ţară sau domnie erau cu totul insuficiente şi trebuia să se apeleze la alţii, mai ales la creştinii de pe aiurea. Sînt cunoscute astfel cererile insistente ale lui Ştefan cel Mare şi ale lui Mihai Viteazul, adresate în repetate rînduri creştinătăţii, care oricît ar fi fost lipsită de interes sau generozitate, dar tot trebue să fi intrat pe această cale, ceva bani în ţară. Plata în bani a unor ostaşi contribuia mult ca să creeze din aceşti oameni agenţi preţioşi ai economiei monetare, căci punîndu-i în contact mai strîns cu banii, îi obişnuia a vedea în ei dacă nu atît un instrument de schimb de o calitate superioară, dar cel mai preţios mijloc de acumulare de valori. Pe trei căi deci, instituţia armatei proprii contribuia la monetizarea economiei de schimb şi progresiv la consolidarea economiei monetare: prin mărirea cantităţii de numerar aflător în ţară, prin activarea circulaţiei sale datorită numeroaselor cumpărături şi prin crearea unor agenţi obişnuiţi cu mînuirea banului.

Al doilea factor care a exercitat o influenţă covîrşitoare, mai mare chiar decît întreţinerea armatelor, a fost situaţiunea principatelor, din epoca suzeranităţii turceşti. Efectele acestei suzeranităţi au trebuit să fie cu atît mai mari, cu cît aproape în tot decursul executării sale, economia principatelor fusese transformată într'o piaţă de satisfacţiune a multor dintre nevoile Ţarigradului. Chiar dacă din relaţiile dintre principate şi Turci, pe care le provoca această suzeranitate, am ţine seamă numai de obligaţia plăţii unui tribut, şi tot ne-am găsi în faţa unui fapt îndeosebi însemnat pen-

camintea. (Hurmuzaki, XII, 44. *N. Iorga*, Documente nouă în mare parte romîneşti relative la Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul, An. Ac. Rom, S II, XX, 471—2). Letopiseţul Ţării Moldovei atribuit lui *Nicolae Mustea* povesteşte că Duca Vodă nu voia să cheltuiască bani cu oastea „pentru scumpetea lui" (Ed. Kogălniceanu, II, t. III, p. 21), iar *Cantemir* în descrierea Moldovei spune că Domnii de pe vremea sa, găseau mai înţelept să strîngă bani în lăzi, decît să-i cheltuiască cu oştirea. Asupra acestei chestiuni cp. memoriul *I. Bogdan*, Documentul Răzenilor din 1484 şi organizarea armatei moldovene în secolul al XV-lea, An. Ac. Rom., S. II, XXX, 1908 şi *N. Iorga*, Istoria armatei.

1 *I. Bogdan*, Documentele lui Ştefan cel Mare; Documente moldoveneşti; Relaţiile etc., *Stoica Nicolaescu*, Doc. Slavo-Romîne, etc., *Silviu Dragomir*, Documente nouă privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Sibiul în secolii al XV-lea şi al XVI-lea, Buc. 1927.

tru economia ţării. Sumele cu acest titlu pe care principatele le-au plătit Turcilor sînt mari încă dela început, devenind foarte mari cu un veac mai apoi. Incă din 1456 găsim Moldova impusă la un tribut de 2000 de galbeni ungureşti [1] urcat în timpul lui Ştefan cel Mare la 4000, [2] sumă menţinută şi subt Bogdan cel orb [3]. Subt Rareş tributul se triplă, adică se sui la 12,000 [4] plus alte sume şi aceasta într'o epocă cînd puterea de cumpărare a banilor rămîne constantă. Pe vremea lui Despot, tributul crescuse la 30000 scuzi şi acesta, probabil ca să-şi consolideze domnia, îl urcă la 50,000 [5]; sub Iancu Sasul el atinse suma de 80,000 de ducaţi [6] iar pe timpul lui Petru Şchiopul 50,000 taleri deci aproape 30,000 galbeni [7].

In Muntenia se urmează exact aceiaşi cale. Vlad Ţepeş plăteşte 10.000 de galbeni [8] iar cu un veac mai tîrziu tributul ţării ajunsese la 21 de poveri aspri, ceiace reprezintă 2.000.000 bani albi, adică cam 17,500 galbeni [9]. Ceva mai tîrziu subt Mihnea II Turcitul se plăteau 160.000 scuzi [10]. In epoca lui Mihai Viteazul pretenţiunile turceşti cresc şi tributul plătit e de 30.000 de galbeni [11]. Cu un veac mai tîrziu, în epoca lui Brîncoveanu, Turcii trăgeau anual din Ţara Romînească $^3/_4$ din veniturile sale, adică o sumă cam de 400,000 taleri [12]. Tributul oficial merge continu crescînd. In era Fanarioţilor el atinge cifre fabuloase şi numai raportarea lor la suma cheltuelilor totale poate să ne dea o idee justă de ceia ce reprezenta tributul pentru ţară.

1 Documente Hurmuzaki, II¹, 66 9; după *C. Giurescu* tribut se plătea şi mai înainte subt formă de *daruri*. Capitulaţiile Moldovei, p. 55. Cp. şi *N. A. Constantinescu*, Inceputurile şi stabilirea suzeranităţii turceşti în Moldova, Bucureşti, 1914, p. 18 şi urm., tribut „răscumpărător al păcii".

2 *C. Giurescu*, Capitulaţiile Moldovei cu Poarta Otomană, Bucureşti, 1908, p. 63.

3 *A. Xenopol*, Istoria Romînilor, IV, 288, sau de 8000 după alte isvoare; *C. Giurescu*, Capitulaţiile Moldovei, p. 65; *N. A. Constantinescu*, op. cit., p. 61.

4 *A. Xenopol*, 343; *I. Ursu*, Die auswärtige Politik der Woywoden der Moldau, Peter Rares, 1527—1538, Berlin, 1907, p. 10.

5 *A. Xenopol*, V, 89.

6 Buletinul Soc, Numismatice, XVIII, No. 46, p. 58—59.

7 *N. Iorga*, Documente nouă în mare parte romîneşti etc., p. 440—441.

8 *A. Xenopol*, Ist. Rom. V, 24. Cronicarii Turci vorbesc de un tribut plătit chiar pe timpul lui Mircea cel Bătrîn, *I. Minea*, op. cit., p. 137, 247... deasemeni şi pe timpul lui Dan II în a doua domnie (după Dukas). Idem p. 193 nota. Despre tratatul din 1391, 1393 sau 1411 prin care Mircea închină ţara la Turci, obligîndu-se la plata unui tribut de 3000 bani roşii şi 300 lei argint cercetările de specialitate l-a demonstrat ca fals. *I. Bogdan*, Luptele Romînilor cu Turcii, Buc., 1891, 88; *N. Iorga*, Geschichte des rumänischen Volkes. Gotha, 1905, II, p. 76; *C. Giurescu*, Capitulaţiile Moldovei, p. 25—26, 41; *I. Minea*, op. cit., 247 şi urm. Contra D. Onciul. Din istoria Romînilor, 56. Ar fi fost plătit întâia oară de Vlad; *I Minea*, op. cit., 272—3.

9 *N. Iorga*, Doc. Hurmuzaki, XI, Prefaţa, XIX.

10 Bul. Soc. Num., XVIII, 46, p. 58—59.

11 *A. Xenopol*, V, 197.

12 *C. Giurescu* şi *N. Dobrescu*, Documente şi regestre privitoare la Constantin Brîncoveanu, Buc., 1907, XLI—XLIII.

Toate aceste sume oficiale percepute de Turci, subt titlul de haraciu, peşcheş, emphimucatesi, rachibiaua şi altele, oricît de urcate ar fi fost şi ar fi avut tendinţa să devină pe deoparte datorită lăcomiei suzeranilor, iar pe dealta mulţămită grijei domnilor, au fost mai totdeauna lăsate în umbră de către sumele pe care în particular Turcii le-au primit dela domni, dela duşmanii lor şi mai ales de la pretendenţi. Au rămas în această privinţă un număr însemnat de mărturii documentare, în care chiar dacă ar fi pătruns o urmă din imaginaţia cu care în toate timpurile mulţimile au privit averea stăpînilor lor, totuşi pot să ne dea o idee de cantităţile imense de aur şi argint scurse pe această cale către Constantinopol, incepînd din epoca cînd domniile sînt scoase la vînzare. Pe Lăpuşneanu de pildă domnia îl costă 200,000 de galbeni [1]; tot pentru domnie Mihnea făgădueşte Turcilor 600,000 de scuzi, şi pe deasupra 100,000 beglerbegului Greciei [2], iar pentru omorîrea rivalului său Petru Cercel promite atîţia bani cît vor putea duce 600 de cai [3]. Nu mai puţin la rîndul lui, Petru Cercel se angajează să plătească 1.000.000 de ţechini [4]. Emanuel Aron continuă seria promiţînd 600,000 de ducaţi pentru domnie [5]. Aceste sume reprezentînd numai promisiuni ar putea fi exagerate şi deci să nu fie o orientare sigură. Supoziţia ar putea fi într'o oarecare măsură întemeiată, dar nu trebuie uitat că la Turci în asemenea cazuri, nerespectarea unei promisiuni băneşti se plătea cu capul, ceiace constituia desigur un motiv puternic care să determine seriozitatea făgăduinţilor. Dealtmintrelea diversele plăţi efective atestă acest fapt, după cum reese din cei 22,000 galbeni cheltuiţi de Iancu Vodă [6] tot pentru domnie, sau din suma de 150,000 de galbeni daţi de Iancu Sasul tot în acelaşi scop [7]. Despre banii cheltuiţi de Brîncoveanu se povestesc lucruri care par a fi din domeniul imaginaţiei. Numai în 1703 plăteşte suma de 800,000 taleri pentru a scăpa de o încurcătură [8]. Şi aceste sume cresc mereu, reprezentînd valori din ce în ce mai mari până în timpurile nouă, căci Turcii au încasat dela Principate chiar în prima jumătate a veacului al XIX-lea cantităţi considerabile de bani.

Această stoarcere a ţării de numerar nu putea rămîne fără consecinţi profunde. Unele au fost semnalate de d. N. Iorga, în special acele ce privesc crearea unei clase de speculanţi de monetă, străini la început, dar amestecaţi cu indigeni mai tîrziu, şi care în legături cu finanţa de peste graniţă ofereau credit domnilor,—pentru sătisfacerea nevoilor urgente ale Turcilor—pentru ca apoi rambursarea sumelor să devină una din cele mai mari calamităţi pentru ţară [1]. Cantitatea de monetă împrumutată, plătită adeseori direct din Constantinopol, Turcilor, trebuia scoasă mai apoi din principate şi exportată la Ţarigrad sau aiurea. Intr'o ţară fără mine de metal preţios averea sa bănească este aproape numai un produs al circulaţiei de mărfuri. Numai datorită unei circulaţiuni active, o parte din instrumentele de schimb pot fi captate astfel ca o acumulare bănească să poată avea loc. Cu cît aceste acumulări se reclamau a fi mai mari, în favoarea lor acţionînd mai ales puterea politică, cu atît circulaţia era menită să devină mai activă, nu în sensul că acelaşi produs avea să treacă prin mai multe mîini, ci mai multe bunuri, indiferent dacă erau venituri sau capitaluri, trebuiau să fie svîrlite pe piaţă. Formele de schimb arhaice trebuiau părăsite şi odată cu activarea circulaţiunii, schimbul pe bani trebuia să se dezvolte din ce în ce mai mult. Faptul că această activare era destinată să satisfacă nevoile de numerar ale domnilor şi ale clasei stăpînitoare, impunea deci organizarea unui aparat potrivit pentru ca sume cît mai mari să poată fi sustrase, iar împrejurarea că aceste sume luau drumuri peste graniţă, avea să producă fenomene fireşti de raritate monetară periodică care se pot constata prin întrebuinţarea în schimb a altor intermediari decît banul metalic, ca şi prin numeroasele măsuri luate în veacul al XVII-lea şi XVIII-lea de guvernele ardeleneşti, pentru a opri exportarea monetelor lor în principate, unde probabil că datorită rarităţii, căpătau un agiu accentuat.

II. Consecinţele generale ale suzeranităţii, ne duc la examinarea celei de-a doua categorii de factori, anume a celor economici, dintre care, unii se găsesc într'o legătură organică cu situaţiunea politică internaţională a ţărilor romîneşti. Printre aceşti factori se pot enumera:

a) regimul fiscal,

b) iobăgia şi

c) creşterea rezervei de numerar.

a) Nu este vorba în examinarea regimului nostru fiscal despre o expunere cît de sumară a organizaţiei noastre financiare [2], după cum n'a putut fi vorba nici de o expunere propriu zisă a factorilor politici. Este vorba numai de a vedea prin care latură a lor, aceste fapte se megieşesc cu economia monetară, şi întrucît această megieşie a putut influenţa organizaţia schimbului în principate.

1 *A. Xenopol*, Ist. Rom., V, 105—6.
2 Ibidem, V, 50.
3 Ibidem, V, 58.
4 Ibidem, V, 58.
5 Ibidem, V, 164.
6 Ibidem, V, 116.
7 Ibidem, V, 148.
8 *C. Giurescu* şi *Dobrescu*, op. cit., XLIV; pentru alte epoci şi cazuri: *N. Iorga*, Contribuţiuni la istoria Munteniei în a doua jumătate a secolului al XVI, An. Ac. Rom, II, XVIII. (1895—96).

1 *N. Iorga*, Cercetări istorice cu privire la viaţa agrară a Romînilor. Studii şi documente, XVI I[2], p. 25. Vezi şi *G. Brătianu*, O carte de judecată a lui Vasile Lupu, Rev. Ist., V, 1—2, p. 22 şi urm.
2 O bibliografie a cercetărilor relative la problemele fiscale din trecut a dat *C. C. Giurescu*, în Organizarea financiară etc.

Privind problema subt această înfăţişare, regimul fiscal apare ca fiind în cea mai strînsă legătură cu economia monetară. La rîndul său regimul fiscal stă într'o legătură organică cu suzeranitatea turcească. Vlădescu a încercat să arate că însuşi birul, cea mai importantă dintre dările trecutului, şi-ar trage origina direct din această împrejurare politică, care mai înainte de toate impunea principatelor plata unui tribut. Dar chiar în ipoteza că birul ar fi mai vechi ca obligaţia haraciului, după cum a susţinut Giurescu—şi nu s'ar putea stabili legătura dintre bir şi tribut, influenţa plăţii acestui tribut,—la care mai tîrziu s'a adăugat sistemul cumpărărilor de scaune domneşti — asupra regimului fiscal, a trebuit să fie covîrşitoare. Ea se degaja, în special, din două caracteristici ale sistemului, una mulţimea şi varietatea dărilor, şi a doua, excesivitatea lor, care fără excepţie se manifestă în tot cursul istoriei noastre financiare. Intr'un document dela începutul secolului XV, se pot număra *opt* dări sigure: oieritul, porcăritul, albinăritul, găletăritul, vinăriciul, gloaba, caii de olac, boii de cărat, dări de care satul Polcăuţi este ertat, şi care nu par a fi nici singurele pe care satul avea să le dea, deoarece documentul mai adaogă că scutirea se face „mai pe scurt de toate dările mari şi mici" formulă prin care s'ar putea înţelege nu numai un rezumat al celor deja înşirate, dar o prescurtare a altora de mai puţină importanţă şi care n'au mai fost enumerate. Satul mai este scutit pe deasupra şi de cele trei zile de pescuit morunii, iar alte documente, nu mult posterioare, vorbesc precis şi de alte dări. Mărturisirile din veacurile următoare, în ceiace priveşte mai ales excesivitatea dărilor sînt atît de abundente şi unanime a atesta acest fapt, încît ele explică pe deaîntregul cele trei fenomene la a căror producere regimul fiscal a contribuit într'o largă măsură şi anume: extinderea iobăgiei, haiducia [1] şi bejenăria.

Influenţa acestui regim fiscal asupra economiei monetare dacă se exercita prin exagerările sale, în primul rînd se exercita prin natura lui şi principiul său de organizare. Atît cît se cunosc până astăzi, dela cele mai vechi până la cele mai nouă, mai toate dările către domnie se achitau în bani, cazurile contrarii fiind numai excepţii. Monetele metalice trebue deci să fi pătruns până în satele cele mai depărtate de centrele comerciale, şi orice sătean, nescutit de dări printr'o împrejurare oarecare, era obligat să aibă cel puţin atîta monetă, cîtă îi era necesară pentru plata dărilor. Lipsa ei avea consecinţele enunţate mai sus şi care mai ales în veacul al XVIII-lea erau în deplina lor manifestare. Din aceste obligaţii rezulta în mod forţat o monetizare a relaţiilor de schimb. Oricît de înrădăcinat ar fi fost tradiţionalismul vechilor sisteme, el a trebuit să iasă măcinat din presiunea aparatului fiscal. Vitregia situaţiunii politice comanda astfel forme superioare de circulaţiune, a căror înrădăcinare a fost plătită cu sacrificii seculare, în cea mai mare parte numai ale ţărănimii.

1 Cf. *Al. Philippide*, Incercări asupra stării sociale a poporului romîn în trecut, Iaşi, 1896, p. 37 şi urm.

b) O analiză superficială ar impune concluzia că iobăgia în principiu ca şi extinderea ei, nu constitue un mijloc de dezvoltare a economiei băneşti, ci din contra o piedică a progresului ei. In enunţarea unei asemenea păreri, ar avea un rol hotăritor faptul că iobăgia ducînd la lărgirea economiilor boiereşti, adică a acelor unităţi economice producătoare singure aproape a tuturor obiectelor consumaţiei lor, elimină prin aceasta, cel puţin parţial, nevoia unui schimb cu alte unităţi şi deci şi ocazia care produce intervenţia banului. Numărul agenţilor de schimb este menit astfel să descrească într'un raport proporţional cu întinderea iobăgiei, căci pe lîngă scăderea provocată de integrarea progresivă a economiilor boiereşti se produce şi o micşorare a numărului economiilor ţărăneşti. Astfel numărul acestor economii independente care pe baza unui venit propriu ar fi putut participa la un schimb mai intensiv scăzînd prin căderea lor în iobăgie, şi circulaţia generală tinde să se răstrîngă. Tot aşa contribuie la micşorarea numărului de schimburi şi faptul că prin extinderea vecinătăţii nivelul bunei stări a unui număr din ce în ce mai mare a populaţiunii este menit să se coboare influienţînd prin aceasta consumaţiunea şi bine'nţeles circulaţiunea din întreaga ţară.

Examinînd însă fenomenul iobăgiei în ansamblul său, el desvăluie şi alte consecinţi decît cele de mai sus, şi care în parte sînt exacte. Şi aceste consecinţi sînt deosebit de însemnate în dezvoltarea economiei băneşti. In prealabil trebueşte evitată o eroare, anume credinţa că ar exista un antagonism între producţia prin muncă silită şi economia monetară. Antichitatea cu o producţie nuanţată puternic de un regim esclavagist a cunoscut o intensă economie monetară. Trebue de admis deci concluzia că şi în regimul muncii iobage au putut fi posibilităţi ca să se dezvolte o circulaţie bănească. Evoluţia economiei noastre confirmă pe deplin această supoziţie. Iobăgia a putut să prezinte o importanţă mai redusă faţă de progresul economiei băneşti atîta vreme cît iobăgirea era scopul măririi proprietăţii funciare boiereşti, acumulării pentru simplă acumulare. Cîtă vreme obligaţiunea de prestare a unor zile de muncă, a rămas în marginile tradiţiunii, producţia nu putea creşte cu acea abundenţă care totdeauna svîrle în circulaţiune cantităţi încă necunoscute de mărfuri şi care face să reclame un aparat circulator potrivit. Mărirea latifundiului, fără mărirea imediată a slujbei nu putea duce la producţia care ar trebui să o aşteptăm. Cu toate acestea un plus de producţie trebuia să se dezvolte. Marea proprietate nelucrată sau puţin lucrată este terenul cel mai priincios al creşterii vitelor. Dacă se mai adaugă la această împrejurare şi faptul că întinderea excesivă a proprietăţii latifundiare duce la împuţinarea locuitorilor, se reliefează şi mai bine condiţiile excesiv de favorabile pentru devoltarea creşterii vitelor. Aceasta se constată progresiv în tot cursul istoriei noastre economice şi chiar la începutul veacului al XIX-lea, cea mai mare bogăţie a ţării — sau mai bine zis, a boerimii, — o constituiau vitele. Deci

deşi numărul consumatorilor era sortit să descrească, iar economiile boiereşti găseau condițiuni de a-şi lărgi granițile, totuşi producția boierească, mai ales cea destinată schimbului, creştea, şi cu toată aprovizionarea forțată a Turcilor care se exercita păgubitor încă la începutul secolului al XIX-lea, producția animală a mers crescînd şi a fost aproape singura care a adus bani în țară până la acea epocă. Prosperitatea păstoriei socotită cel puțin parțial ca un efect al iobăgirei crescînde, se reliefează astfel ca unul dintre factorii esențiali în formarea economiei noastre băneşti. Atunci cînd producția pastorală a început să fie înlocuită treptat de producția agricolă, prin introducerea unui regim iobăgist din ce în ce mai greu — dacă nu totdeauna de drept, însă în permanență de fapt — iobăgia influențează decisiv orientarea circulațiunii către formele sale superioare. După cum am arătat în altă parte [1], regimul agrar al primei jumătăți a veacului al XIX-lea svîrlea pe piață cantități considerabile de produse. Aparatul circulator trebuia să se adapteze acestei nouă producțiuni şi cea dintâiu condiție ca această armonizare să poată avea loc, a fost complecta monetizare a mijloacelor de schimb.

c) Ar fi trebuit ca această expunere asupra factorilor care au contribuit să modifice aspectul şi structura economiei noastre băneşti, să înceapă cu cercetarea creşterii rezervei monetare, care fără îndoială nu numai că este factorul direct care a contribuit la dezvoltarea şi consolidarea economiei monetare, dar este şi acel care trebuia să fi exercitat o influență imediată şi profundă. Totuşi am semnalat mai întâiu ceilalți factori, mai mult indirecți, căci acțiunea lor exercitîndu-se aproape asupra întregei societăți, impuneau în procesele de schimb şi circulație adoptarea unor forme monetare, contribuind astfel ca economia țării să fie aptă a absorbi cantități mai mari de numerar şi chiar a stimula energiile individuale în această direcție. Creşterea cantității băneşti fiind un fenomen dependent nu numai de factorii săi direcți, ci de întreaga atmosferă socială, trebuia deci început cu semnalarea împrejurărilor generale care concurau indirect la obținerea acestor rezultate.

Dar mărirea cantității monetare aflătoare într'o țară la un moment dat este un fapt greu de stabilit, chiar azi, şi cu atît mai dificil devine pentru o epocă cînd statisticile lipsesc cu desăvîrşire. Am vorbit apoi despre o restrîngere a întrebuințării banului în schimb sau mai precis, de revenirea frequentă la alte instrumente de circulație, începînd de la mijlocul secolului al XVI-lea ceiace ar indica nu o creştere a cantității metalice ci din contra o descreştere a ei. Credem însă că rezolvarea acestei chestiuni, dificilă mai ales din cauza materialului extrem de redus, stă într'o strînsă legătură cu lămurirea fenomenului de creştere a cantității monetare,

1 Burghezia romînă şi marxismul, Viața Romînească. 1927, 2, 3.

atît față de circulație cît şi față de întreaga economie a țării. O observație atentă poate să ne arate că deşi într'o țară cantitatea monetară a crescut, totuşi schimbul e servit mai puțin ca înainte şi paralel cu un import monetar să se manifeste o criză monetară a circulațiunii. Faptul are explicațiunea sa firească dacă ținem seamă că paralel cu cele două fenomene de mai sus au putut avea loc anumite modificări în vitesa circulațiunii, mărirea numărului de obiecte schimbate, restrîngerea circulațiunii pe credit sau manifestări spontane de tezaurizare. Toate aceste împrejurări pot creea o insuficiență monetară a circulațiunii, de o durată mai lungă sau mai scurtă, care se resimte fie prin o depresiune a schimbului, fie prin recurgerea la alte mijloace de circulațiune. Deci creşterea cantității metalice este un fenomen care trebue privit atît din punct de vedere absolut cît şi relativ.

In situațiunea în care se găseau țările noastre se poate ca de multe ori ele să fi avut descreşteri reale ale rezervei monetare, provocate de vreun asalt fiscal mai impetuos, însă nu aceste întîmplări interesează momentan. Faptul care ne preocupă este tendința şi acțiunea constantă a economiei noastre băneşti care, indiferent de depresiunile trecătoare, a dus la mărirea progresivă a rezervei de numerar. Indiciile care servesc la o atare concluzie' sînt date nu atît de circulație care nu poate oferi o măsură justă, după cum arătam mai sus, dar de acumulările economiilor particulare. Este un fapt bine stabilit că în veacurile XVI, XVII şi XVIII găsim cazuri de averi băneşti considerabile. Chiar dacă aceste averi nu s'ar fi ridicat la cifrele pe care le mărturisesc documentele, totuşi faptul că ele se menționează totdeauna cu o vădită inzistență, atestă că ne găsim înaintea unor cazuri puțin comune. Astfel se afirmă că averea confiscată de Turci în 1568 lui Petru s'ar fi ridicat la suma de 500.000 de galbeni, dintre care 100.000 luați direct de la el în Constantinopol iar 130.000 desgropați de Turci din grajdurile domneşti unde erau ascunşi în lăzi de aramă [1]. Iancu Sasul fuge din domnie ducînd cu sine 100 de căruți dintre care 40 cu bani [2] iar Petru Cercel (1583-1585) fuge în Transilvania urmat de 43 de care încarcate cu „bani scule şi alte avuții". [3]. Se spune că numai în Transilvania acest domn avea depuşi 125,550 ducați şi o sumă de alte obiecte prețioase [4]. Cazacii desgropară în 1545 comori însemnate ascunse de domnul moldovean [5]; în veacul al XVII găsim pe Radu Vodă cu 19,647 ducați depuşi la Banca Veneției [6], iar comorile lui Matei Basarab, prinse de Turci, sînt evaluate la 450,000 imperiali [7].

1 Doc. Hurmuzaki, XI, Prefața, *N. Iorga*, p. XIX—XX.
2 *A. Xenopol*, Ist. Rom., V, 149.
3 Ibidem, 50.
4 Doc. Hurmuzaki, IV[1] 28 ; II[1], 90—91.
5 Ibidem, III, 22.
6 Doc. Hurmuzaki, IV[2], 422—423 ; VIII, 418.
7 Ibidem V[1] 11.

Sfîrșitul veacului al XVII și începutul celui de al XVIII-lea cunoaște formidabila avere bănească a lui Brîncoveanu. Izvoare numeroase și variate [1], evaluează comorile sale la 10.000.000 taleri, 20.000 pungi a cîte 500 taleri una, cum se socotea pe acea vreme, în afară de numeroasele sale moșii din țară și Ardeal. Această imensă avere mobiliară îngrămădită în case din Ardeal sau depusă în străinătate ca 53,893 galbeni la Brașov și 180.000 la Banca publică din Veneția, ascunși la Adrianopol sau păstrați în Alexandria [2], creiase lui Brîncoveanu atît în țară cît mai ales în Orient, o faimă extraordinară. Ea îi cîștigase la Turci titlul de prinț al aurului, Altyn Bey, iar cronicarii țării îl socoteu cel mai bogat domn dela descălecătoare și pînă la ei. Dacă am lua cifra de mai sus ca verosimilă, acești zece milioane de taleri reprezintă necontestat cea mai mare avere mobiliară pe care a cunoscut-o trecutul nostru.

Din punctul de vedere al chestiunii care ne preocupă s'ar putea obiecta că această acumulare, ca și celelalte citate, ar fi rezultatul unei excesive fiscalități, a unei jefuiri de țară cum se spunea altădată, — mai ales că și Brîncoveanu a fost acuzat de abuzuri—iar nu expresiunea unei măriri a rezervei generale de numerar. Lăsînd de o parte mijloacele personale de acumulare care oricît de perfecționate ar fi nu pot fi efective decît cînd găsesc un teren favorabil, trebue amintit faptul semnalat și de Sombart că o creștere în adevăr considerabilă a averilor particulare rezultă totdeauna (sau cel puțin a rezultat totdeauna în epoca capitalismului incepător), din o mărire în același timp a cantității totale de metale prețioase de care o țară dispune [3]. O acumulare particulară sau chiar domnească, nu poate fi concepută independent de cantitatea bănească existentă în interiorul țării, tot așa și creșterea sa trebue să fie determinată de variațiile rezervei generale. Ori cît ar fi fost de aspră presiunea fiscală, ea nu ar fi putut duce la strîngerea acestor comori, la alcătuirea cărora — cel puțin a celor Brîncovenești, Giurescu crede că în cea mai largă măsură a contribuit exploatarea averei personale a domnului. Se poate vorbi astfel cu o relativă siguranță de o tendință activă a economiei noastre de a-și mări rezerva generală monetară. Rămîne să examinăm deci care erau sursele formării acestei rezerve și totodată cauzele ei de variație.

Principatele romînești și-au putut forma și mări rezerva lor metalică prin următoarele mijloace:

α) prada de războiu,
β) plata în monetă a produselor exportate,

1 *N. Iorga*, Documente privitoare la Constantin Vodă Brîncoveanu Buc. 1901. 131, 135, 145 și celelalte izvoare citate de *Giurescu și Dobrescu* op. cit., p. XXX. Notă 1. 2, 3, 4.

2 *C. Giurescu*, și *N. Dobrescu* op. cit. p. XXXV. 2. XXXVIII—IX.

3 *W. Sombart*, Der Bourgeois, Zur Geistgeschichte des modernen Wirtschaftsmenschen, München u. Leipzig, 1923, p. 410—411.

γ) taxele vamale de import, export și tranzit, plătite de străini,
δ) importul cămătăresc de capitaluri, și
ε) banii lăsați de trupele de ocupație.

Bineînțeles că nu numai aceste mijloace pot exista. Sombart mai enumeră tributul, producția proprie, plata datoriilor și a despăgubirilor de războiu. Pe lîngă aceste ar mai trebui să se adauge averile aduse de emigranți, banii lăsați de călători, procentele capitalurilor depuse spre fructificare în străinătate etc., însă unele din aceste surse n'au produs la noi niciodată, iar altele au avut o însemnătate cu totul secundară pentru a merita o mențiune aparte.

Despre prada de războiu ca mijloc de îmbogățire a țărilor vorbesc în repetate rînduri cronicarii. Ea este arătată subt denumirea de „dobîndă" [1] luată mai ales dela Poloni și Unguri în epoca de înflorire militară a Moldovei și Țării Romînești. Expedițiuni anumite erau organizate în vederea prăzii. Giurescu semnalează astfel că Ștefan cel Mare a voit să-și scoată din Polonia tributul pe care era obligat să-l plătească Turcilor [2]. Chiar și organizarea armatei indică prada de războiu drept mijloc de înavuțire. „Oștirea ce mergea în dobîndă", de care vorbesc cronicarii era compusă din oșteni în cea mai mare parte neplătiți de domn, dar care aveau libertatea deplină a prădării. Mihai Viteazul angajînd soldați din Ardeal oferă călăreților 5 taleri pe lună, pedestrașilor 3, plus haine și pîne, iar „dobînda slobodă" [3]. Pe acest sistem de venit se baza o întreagă categorie de ostași,— curtenii—care viețuiau din pradă și daruri pentru vitejii. Curtenia care era o situațiune, devine însă o povară începînd cu veacul al XVII-lea cînd se produce decadența militară a Moldovenilor [4]. „Dobînda luată în războiu este arătată ca fiind alcătuită din „bani, haine, cai, arme și altele" [5]. Prada de monete este special amintită. In Letopisețul lui Azarie vorbindu-se de o expediție a lui Petru Voevod în Ardeal se spune că acesta s'a reîntors „aducînd cu sine dela locuitorii acelei țări o mulțime de talanți de aur și alte lucruri, spre folosul și îndulcirea domniei" [6] iar altă dată că după ce... „au adunat multe comori de aur în țara Ardealului s'au întors la ale sale, în Cîmpulung"...

Faptul că mențiunile noastre documentare referitoare la acest mod de îmbogățire, nu sînt prea numeroase, nu credem c'ar putea

1 *Miron Costin*, Letopisețul țării Moldovei, I, 511; Letopisețul Țării Moldovei dela Istratie Dabija până la Domnia a doua a lui Antioh Cantemir 1661—1705, Ed. Giurescu Buc., 1913, p. 54; Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă (1359—1595), Ed. Giurescu, Buc., 1916, 55, 59, 173, 253.

2 *C. Giurescu*, Capitulațiile Moldovei, p. 63, afirmațiune confirmată de isvoare. *N. A. Constantinescu*, Inceputurile și stabilirea suzeranității turcești, p. 50.

3 Doc. Hurmuzaki, XII, 44.

4 *I. Bogdan*, Documentul Răzenilor din 1484, p. 27, 39—40.

5 Letopisețul Țării Moldovei dela Istratie Dabija, p. 64.

6 *I. Bogdan*, Letopisețul lui Azarie, An. Ac. Rom., S II, I, XXXI p. 194, 199;

fi utilizat ca o dovadă a lipsei de importanță a acestui mijloc. Este cunoscut că obiceiul a fost curent întotdeuuna și încă este, subt forme variate — astfel că în măsura împrejurărilor, el trebue să fi fost practicat proporțional și de Romîni. Nu poate fi însă mai puțin adevărat că tot el a fost un mijloc puternic pentru ca practicat de alții, să determine în mod simțitor și descreșteri, cel puțin temporare, a rezervei noastre de numerar.

Mijlocul cel mai efectiv și care a fost întrebuințat în tot cursul istoriei noastre, este plata în monetă metalică a produselor exportate. Aceasta a fost calea pe care s'au scurs în țară cantități imense de metal prețios, despre a căror proporții poate să ne dea o idee sumele vărsate Turcilor și cele acumulate de Domni. Exportul principatelor a trebuit să fie considerabil, și mai ales mult superior importului. Chiar la începutul veacului al XIX-lea cînd condițiile economice ale țărilor noastre sufereau o transformare care în primul rînd reclama un plus de import, se socotea că suma banilor intrați pe export în Moldova în 1814 este de patru ori mai mare ca aceia eșită pentru import [1]. Balanța comercială a principatelor se ține la activ în continu până la unire și se păstrează așa chiar, mulți ani după 1859. Prin acest export, activ, chiar atunci cînd Turcii îi puneau piedici, își explica prezența în țară acea varietate excepțională de monete, pe care am semnalat-o mai înainte. Este drept că moneta metalică prin puterea ei liberatorie internațională are o suprafață nelimitată de circulațiune, însă nu-i mai puțin adevărat, că circulațiunea sa este departe de a fi un vagabondaj, ci o deplasare provocată în general de o schimbare de produse.

Taxele vamale vor fi contribuit și ele la mărirea acestei rezerve, însă numai atunci cînd negustorul era străin și le plătea cu moneta sa adusă de peste graniță. Altminterea, prin plata lor de către negustorul intern, care nu manipulează decît o parte din cantitatea interioară nu se poate vorbi de nouă cantități monetare introduse în țară. Și dacă ținem samă că negustorimea din prima categorie a fost mai totdeauna bine reprezentată în principate, atunci această sursă de noi cantități monetare trebue să-și fi avut importanța sa.

Importul de capitaluri destinate a fi speculate în țară, este în toi mai ales în veacul al al XIX-lea, în special pînă la reforma agrară. Condițiile nouă de producție pe care le creea re-

1 *N. Iorga*, Doc. Callimachi, II, 201—202; Mențiuni de acest gen se găsesc și pentru alte epoci. *Miron Costin*, vorbind de timpul lui Vasile Voevod spune: „că de au fost cîndva vremi fericite acestor părți din lume, atuncia a fost, plină țeara leșească, voiu zice, de aur la care pre acele vreami curea în Moldova cu boi de negoț, cu cai, cu mierea, și aducea den acea țară tot aur și argint. Ai putea zice că sarac nu se afla pre acele vreami, doar care nu-și vrea să aibă". Letopisețul țării Moldovei, în opere complecte ed. Ureche, vol I, p. 558; Discutarea acestui pasagiu în *I. Tanoviceanu*, Răsturnarea lui Vasile Lupu, An. Ac. Rom., II, XXIV, (1901—1902), p. 125—127.

forma dreptului iobag cerea pentru o mai bună cultură a solului, ca și pentru complectarea lipsurilor marilor proprietari agrari, cantități din ce în ce mai mari de numerar lichid. Imigrarea capitalurilor străine găsea împrejurări favorabile, iar dobînda excesiv de mare, pe care o plăteau datornicii, arată că ele erau și căutate și rare. Dar importarea de capitaluri străine este mult mai veche de cît veacul al XIX-lea. Ea este contemporană cu epoca decadenței politice a principatelor, cînd scaunele domnești începuseră a fi scoase la vînzare. Pentru satisfacerea nevoilor de bani ale pretendenților, mai ales pentru rambursarea sumelor împrumutate domnilor la Constantinopol, „veneau la noi cămătarii răsăriteni, deadreptul sau prin agențiile lor, cămătari, cari, nu numai că înlesneau — spre cel mai mare folos al lor — pe Domni, împovărați de la o vreme cu toate datoriile neplătite ale înaintașilor lor, mazili sau fugari, dar făceau speculații din care folosea boierimea, care vindea ceară, miere, grîu, lemne" [1].

Ocupațiunile străine care către sfîrșitul veacului al XVIII-lea încep să devină de lungă durată, au lăsat cîteodată mulți bani în țară. Chiar dacă abuzurile și jafurile au fost totdeauna nelipsite acestor ocupațiuni, însă cumpărăturile pe bani gata, risipa și luxul mai ales a ofițerilor ruși, a svîrlit în circulația principatelor cantități însemnate de monete. Kiseleff apreciază la 60.000.000 lei sumele aduse în principate de Ruși, numai în primii ani ai ocupațiunii, dela 1828—1834 [2].

Funcționarea acestor mijloace a dus treptat la o mărire absolută a rezervei noastre metalice. Crescută și prin influența altora de o importanță secundară, cantitatea metalică a principatelor, fără imensele plăți făcute Turcilor, ar fi trebuit să fie considerabilă. Cu atît mai mult era menită să atingă proporții excepționale cu cît dela începutul istoriei statelor noastre se poate vorbi de o politică a rezervei de numerar. La 1409 Mircea oprește exportul de metal prețios [3] pe care în 1431 Dan II îl lasă liber [4] ceia ce însemna că în țară se acumulaseră cantități supraabundente. Vlad Dracul (1431—1446) revine la politica lui Mircea interzicînd Brașovenilor de a exporta „nici argint, nici aramă, nici florini, nici una din acestea" și nici Romînii cari ar merge spre Brașov, să nu poată duce ducați, decît cei pe cari ar fi să-i țină în sîn pentru cheltuială. Numai banii Brașovenilor pot trece, oricîți ar fi, măcar cu carul" [5].

Oricare ar fi fost mijloacele de formare și de desvoltare a rezervei noastre bănești ea nu a putut rămîne neinfluențată de variațiile rezervei metalice mondiale. Ori această rezervă din veacul

1 *N. Iorga*, Cercetări, p. 25—26.
2 *G. Zane*, Asignatele rusești în principate în timpul ocupațiunii dela 1828—1834, Iași 1927.
3 *N. Docan*, op. cit, p. 60.
4 *I. Bogdan*, Relațiile, 39.
5 Ibidem, 76.

al XIV-lea și până azi a fost într'o creștere continuă, accentuată mai ales la anumite epoci. De la începutul veacului al XVI-lea și până la începutul celui al XVIII-lea producția mondială a metalului prețios deși mult mărită față de cea anterioară prin descoperirea minelor americane, totuși sporește relativ încet. Ea începe să crească considerabil în veacul al XVIII-lea în mod continuu până ajunge în veacul al XIX-lea, la niște proporții formidabile [1]. Este imposibil ca această revărsare de aur și argint monetizat să nu fi ajuns pînă în spre țările noastre, și să influențeze rezerva noastră metalică. In această privință este foarte concludent faptul, că și la noi, ca și aiurea puterea de cumpărare a aurului ca și a argintului descrește continuu ceiace arată că cantitățile din circulație se înmulțeau mereu.

III. Pe lîngă factorii politici și economici enunțați mai sus și a căror acțiune a fost expusă în limitele permise de această cercetare, mai enunțăm un factor, și anume unul psihologic care prin acțiunea sa a contribuit la modificarea aspectului și structurii economiei noastre bănești. El este produs de condițiile și atmosfera socială în care avea să se desfășoare viața individuală, și care se mențin aproape uniform, în întregimea istoriei noastre. Imprejurările unui trecut zbuciumat și plin de războae, năvăliri și ocupațiuni au creiat o stare permanentă de spirit—care reese dintr'o serie numeroasă și variată de fapte—anume nesiguranța. Manifestarea naturală a unei atare situațiuni sufletești, nu putea fi alta decît organizarea mijloacelor care ar fi putut înlătura măcar parțial elementele care aduseseră grija și provocaseră nesiguranța. Intr'o vreme și într'o țară cînd aceste mijloace nu mai puteau reprezenta o apărare colectivă, totul rămînea la inițiativa individului. Și singurul mijloc efectiv care putea răspunde măcar cîtuși de puțin acestei chemări fiind cel economic, trebuia ca acesta să capete o însemnătate deosebită. Nu era vorba de noi latifundii care în momente grele nu mai puteau folosi cu nimic; trebuiau valori prin natura lor să poată fi ușor subtilizate datorită putinții de concentrare într'un volum mic, și care să poată fi repede transportate sau ascunse. Ori numai metalul prețios—în mod curent subt forma monetară — putea corespunde acestei nevoi, și deci cu cît ca

[1] Dela 1493—1885 producția mondială de aur a crescut in modul următor socotită în kgr. și pe epoci mai principale:

	Argint Kgr.	*Aur Kgr.*
1493—1600 :	1.167.200	35.690
1601—1700 :	1.861.700	45.615
1701—1800 :	3.745.895	112.783
1801—1850 :	2.378.195	100.709
1851—1885 :	11.512.726	1.276.676.

Ad. Soetbeer, Materialien zur Erläuterung und Beurteilung der wirtschaftlichen Edelmetallverhältnisse und der Währungsfrage, Berlin, 1886, p. 1.

era mai mare urma să fie reclamat mai cu insistență, cel puțin de clasa boierească și de domni, care prin poziția lor economică puteau recurge la întrebuințarea unor atari mijloace de siguranță. Intr'o țară în care nu pătrunsese încă spiritul capitalist al cîștigului pentru cîștig, și totuși asistăm la acumulări monetare, numai în aceste împrejurări se pot afla motivele lor raționale. Satisfacțiunea acestei nevoi, influența de sigur modul de schimb al produselor și alăturea de celelalte împrejurări care lucrau în același sens, făceau ca monetizarea instrumentelor de circulațiune să se opereze pe o suprafață din ce în ce mai întinsă.

Ar putea fi amintită cu această ocazie explicațiunea pe care Sombart o dă originii hîrtiilor valori—cel puțin a unora dintre dînsele. Se știe că economistul german atribuie Evreilor invențiunea unor hîrtii valori, datorită lipsei de siguranță în care trăia Evreimea în evul mediu. Persecuțiunile și confiscările de bunuri atît de frequente au impus acestora găsirea unei modalități de subtilizare monetară a bogățiilor lor, pentru ca după trecerea furtunii să le poată scoate din nou la suprafață. Hîrtia valoare constituia un mijloc efectiv și pentru aceasta o găsim atît de răspîndită la Evrei [1]. Situațiunea Evreilor din veacul de mijloc și chiar de mai tîrziu, nu diferă mult de aceia a domnilor și-a clasei boierești și chiar a țărănimii, privită din punctul de vedere a liniștitei folosiri a averii lor. Dacă la noi anterior veacului al XIX-lea hîrtia valoare a avut un rol extrem de redus, a funcționat însă un alt mijloc de siguranță, care a fost acel al tezaurizării și ascunderii de tezaure. Formarea tezaurelor cerea însă o sursă care nu putea să fie alta decît circulația monetară. Interese variate împingeau astfel la monetizarea instrumentelor de schimb, și progresiv, prin acțiunea mai multor factori să se înrădăcineze tot mai adînc economia monetară.

G. Zane

[1] *W. Sombart*, Die Juden und das Wirtschaftsleben, München u. Leipzig, 1922, p.

Lacuri alpestre

— Königsee, Chiemsee —

Am coborît în Salzburg într'o dimineaţă mohorîtă şi ploioasă. Nouri întunecaţi şterseseră siluetele munţilor cu desăvîrşire, aşa că puteai să te crezi într'un şes, unde toarnă cu găleata. Vremea urîtă părea aşa de temeinic instalată, încît soarele şi seninul apăreau ca lucruri din poveste. Am şovăit o clipă dacă să nu trec înainte, dar m'am predat deodată razei de nădejde care ştie să se furişeze şi'n cele mai vitrege împrejurări.

Am rămas deci la noroc, în vechiul şi pitorescul oraş austriac, situat la o răscruce de frumuseţi naturale,—vadul de căpetenie dela frontiera austro-germană, neschimbată de cataclismul recent al graniţilor, cu toate că de amîndouă părţile ei, se întind mîini nerăbdătoare, ca să-i smulgă pietrele de hotar...

Ştiam că Salzburgul este un loc dintre cele mai potrivite pentru a-ţi lua zilnic sborul pe drumuri de munte, fără a fi silit să repeţi plimbarea şi să revezi aceleaşi peisagii. Aşa se şi explică pentru ce din fluviul de călători ce se scurge pe-acolo fără încetare, în confortabilele trenuri internaţionale, se desfac în tot decursul verii, şuviţe tumultuoase de excursionişti, care rămîn în cuprinsul oraşului, pentru a roi o săptămînă-două prin splendidele ţinuturi apropiate.

Dar asta presupune vreme bună, şi eu soseam pe una afurisită, ce-ţi băga descurajarea în suflet şi frigul în oase...

Odaia hotelului în care pe-o asemenea vreme aşi putea spune că mă refugiasem, are ferestile mari şi uşă la balcon. Caut din adăpostul meu să fac o primă inspecţiune şi să capăt cea dintâiu cunoştinţă a Salzburgului, fie ea oricît de fragmentară şi oricît

de alterată de sita deluviului. Imediat înaintea ochilor am o piaţă (Makartplatz). Desluşesc în dreapta, teatrul, la stînga, o biserică impozantă, iar drept în faţă peste squarul murat de ploaia necurmată, o casă verde c'o mare inscripţie de aur: casa unde locuise Mozart. La o margine a zidului ei, este bătut un barometru monumental, ale cărui ace se văd perfect dela mine,—mai ales că îmi opintesc toate energiile ochilor—lăsîndu-mă să descopăr o sfielnică profeţie de îndreptare,—cel puţin pentru un viitor nu prea îndepărtat. Pe deasupra acoperişurilor, pe un plan mai în fund, zăresc, suită pe-o înălţime, o fortăreaţă, cu turnuri, crenele şi ferăstruici, care mărturisesc mai mult decît orice altă indicaţie, vechimea şi trecutul istoric al oraşului. Silueta unui pod de fier la un colţ al tabloului, pe care caut să-l lărgesc şi să-l clarific pe cît se poate, îmi dă şi alte amănunte despre structura oraşului.... Dar vai!... nu pot ieşi din cuşcă deocamdată şi voi continua să ignorez „perla Alpilor", deşi sînt chiar intr'însa, afară bineînţeles de priveliştea din preajma hotelului, pe care mă tem c'am s'o ştiu pe de rost....

In aşteptare studiez un „führer" ilustrat, cu care ocazie aflu printre altele, că edificiul de vis-a-vis, n'a fost locuinţa marelui Mozart, ci numai a părintelui său, muzicant dealtfel şi dinsul,—dar isvor de regi ca Banco, nu rege el însuşi.

Orientat pe deplin asupra celor ce am de văzut în Salzburg, mă duc iarăşi în faţa terenului, la fereastră. E dorinţa mea sau e chiar adevărul?... Dar îmi pare că s'a mai potolit revărsarea, cu toate că se menţine neatinsă bolta de nouri cenuşii şi cu puteri proaspete. In orice caz voiu putea eşi cu umbrela întinsă, ca atita altă lume care străbătea piaţa. Mă ţin de această hotărire şi cobor, lăsîndu-mă ademenit de arcadele podului, care mă invita în direcţia lui. Ajung astfel la marginea unui rîu tulbure, a cărui apă isbutea să păstreze însă, o nuanţă de verde-palid, ca un blazon de nobleţă. Este Salzachul, care taie oraşul, curgînd într'o albie largă, întovărăşită de două cheiuri plantate cu castani. Patru-cinci poduri încalecă apa, dintre care acel de la mijloc, somptuos şi elegant. După ce mă angajez—dincolo de Salzach—într'un dedal de ulicioare înguste, dealtfel curat ţinute, mă găsesc într'o piaţetă, în dreptul unui palat. Este vechea rezidenţă episcopală, devenită după alipirea la Austria, sporadic palat imperial. Indicatoarele mă trimit pe subt ganguri de piatră, unde descopăr scara pe unde pot să-l vizitez. O galerie lungă de odăi spaţioase, cu mobilă puţină dar cu frumoase tavanuri pictate şi gobelinuri pe păreţi. Conducătorul îmi subliniaza cu deosebită insistenţă că'n una din camere a poposit odată Napoleon I-iu în raitele lui războinice, iar în alta, a fost găzduit mai tîrziu Napoleon al III-lea, acesta, oaspete în toată rînduiala a împăratului austriac. Un coridor de sticlă leagă rezidenţa de marele dom al oraşului, pe care îl privim de sus, din loja în care ascultau slujbele monsegniorul sau împăratul. La eşire—

după ce-am mai vizitat o colecție de tablouri, unde te amețește sala cu portretele tuturor „erzbischofilor", dela început până azi —ropotul de ploae se întețise iarăşi şi n'am ştiut cum să alerg mai repede acasă, subt fragilul acoperiş al umbrelei, bun să mă apere de-o bură, dar nu şi de potopul ce se deslănțuia acum.

După prinz într'un scurt armistițiu al norilor, mă reped spre casa unde s'a născut Mozart, prefăcută în muzeu. Pe-o scăriță îngustă şi întunecoasă ridic cele trei etaje ale clădirii, la apartamentul unde a văzut lumina prodigiosul muzicant, în jurul căruia oraşul său natal întreține astăzi, atmosfera unui cult mişcător. Trei-patru camere care se înşirue una într'alta, şi'n care stau adunate manuscrise şi scrisori, afişe dela premierele operelor lui — unde am constatat că se ascundea întotdeauna subt un nume de împrumut—ceasornicul, prima sa vioară, clavirul şi resturi din cununile triumfurilor sale....

Dar mai emoționant decît toate, chiar decît tabloul cu agonia compozitorului, într'un cerc de prietini cărora le dicta muzica unui requiem final, era ilustrația înmormîntării sale, într'o zi de ploae şi furtună, cînd cei mai curagioşi prietini n'au mai ajuns până la cimitir, rămînînd să-l petreacă până la groapă numai un biet cîne credincios şi îndărătnic, pe care nici o intemperie n'a putut să-l întoarne înapoi. Ilustrația reprezintă carul în poarta țintirimului, urmat de acest unic însoțitor...

Ți se insuflă un simțimînt de jale năprasnică, în care nu ştii ce te mistue mai tare: purtarea scandaloș de comodă a prietinilor, sau disprețul pentru toată speța omenească, întrecută pe scara etică de-o formă zoologică inferioară....

N'a mai fost chip să văd şi alte lucruri în această zi de sosire si m'am resemnat s'o sfîrşesc în atmosfera vieții de hotel, cu lecturi de reviste şi ziare în sala de cetire şi—după masă— ascultînd în acelaşi loc un mic concert de valțuri vieneze, în fața unui pahar cu ciaiu. De sigur altfel socotisem c'o să-mi trec serile în Salzburg, — pe vre-o terasă în munte, în aer liber în orice caz. Şi cum mă înghemuisem într'un adînc fotoliu de piele, bucuros de căldura ceaiului şi de legănarea valsurilor – la fel cu atîția alți călători deconcertați—îmi veni în minte, cu tot coloritul umoristic—soarta similară a lui Tartarin pe Righikulm.

A doua zi de dimineață, săr din pat şi alerg la fereastră. Situația era mult îmbunătățită, pavajul se uscase, munții îşi desluşeau conturul, norii se îmblînziseră până la zîmbet, însă tot înväluiau cerul de toate părțile. In dreptul casei lui Mozart-tatăl, staționau trei elegante autocamioane. In apropierea lor un individ cu şapcă ațînea calea trecătorilor, îmbiindu-i. Unii îşi văd de drum, alții stau la cumpănă. Pe aceştia din urmă, omul cu şapcă îi ia prieteneşte de braț şi-i conduce la barometru, unde caută să-i convingă, cu demonstrații intuitive, că n'au a se teme de vremea rea. In adevăr acul se ridicase, înclinînd chiar spre timp frumos.

Scobor bucuros şi repede scările, cedez fără rezistență la intervenția personagiului care purta pe şapcă titlul de interpret şi ocup un loc în vehiculul care avea direcția „Königsee". Cît ai clipi se găsesc muşterii pentru toate, ba încă sînt unii care rămîn pe dinafară. După puțin maşina se pune în mişcare, în timp ce pînza norilor se sfîşie, încadrîndu-ne într'o privelişte, înviorată de lumină...

Drumul de la Salzburg la Königsee, tăiat de frontiera Bavariei vecine, este un farmec neîntrerupt. Frumos este şi începutul de la bariera oraşului prin vesela cîmpie înverzită, pe care munții o îngădue largă, rămînînd respectuoşi la distanță,— pe lîngă parcul de la Hellbrunn şi castelul Anif, care se reflectă cu-aşa preciziune în lacul din fața-i, că ai în toată regula înainte două palate inverse şi identice. Dar cînd munții fac un pas înainte şi drumul se strînge între două fronturi de stînci uriaşe, atunci cînd se amestecă o nuanță de spaimă în vraja măreților naturii, pieptul îți rămîne prea îngust să încapă emoția sufletească. Mergem aşa o oră-două, până apare Berchtesgadenul desfăşurat pe o colină şi ne oprim să vizităm faimoasele saline. In costume comice de circumstanță, pe care ne obligă să le îmbrăcăm administrația minelor, aşezați în vagonete de-acălare, sîntem împinşi în galeriile subterane. Bolțile se lasă pline de întuneric şi de apăsare peste creştetele noastre, iar puțina salivă care ne mai rămăsese în gură capăta şi dînsa gustul sării. In sfîrşit galeria ajunge la instalațiile centrale, într'o largă scobitură, mare ca un dom. Ne întocmim într'un şirag, apucîndu-ne vîrtos cu mînile de umerii celui dinainte şi ne lăsăm a aluneca în risete sălbatice pe un fel de tobogan, ca să ajungem în fundul unei prăpăstii, unde ni se dau la fața locului explicații instructive, pe care însoțitorul le debitează ca pe-o poezie, desigur fără a schimba o iotă din textul ajuns definitiv. De-acolo pornim iarăşi prin coridoare umede şi sumbre, până ne ia ochii un tavan cu becuri aprinse, reprodus încăodată şi tot aşa de strălucitor, în adîncul unui lac subteran, pe care îl traversăm cu barca. De aci, alt dedal de culuare pe care le străbați aplecîndu-te, până ce ajungînd în sfîrşit afară, respiri slobod şi te bucuri de lumina soarelui ca de-o adevărată rezurecțiune. Nu pot avea decît cuvinte de laudă pentru tehnica şi rînduiala acestor instalații subterane, dar, fără a regreta vizitarea, nu pot să uit mulțumirea pe care am simțit-o, cînd am eşit din nou la suprafață. E groaznic să viețueşti cinchit în găuri subterane. Printre zeii mitologiei, unul din cei mai eroici a fost de sigur Vulcan, care-şi avea sediul în măruntaele pămîntului, şi n'au fost infidelități mai scuzabile, decît acelea ale frumoasei Venus, încîntătoarea lui soție, care, ori cum, nu părea menită să şadă cu cîrtițile subt pămînt....

Autocamionul nostru îşi continuă cursa mai departe, strecurîndu-se printre pădurile de brazi. Deodată frînele se strîng şi coborim într'o vale, păzită cu străşnicie de un rînd de masivuri

stîncoase, la spatele cărora îşi saltă creştetul alte culmi,—o a doua linie de întărituri falnice. Maşina se opreşte în fundul văii, unde îşi arată o margine, un splendid lac de smarald. E însuşi Königsee, de un verde cum n'am văzut un altul. Iată şi debarcaderul, cu un vapor în aşteptare...

Timp de două ore ţine plutirea pe lac, — până la capăt şi'napoi. Vaporul nu se opreşte în drum decît o singură dată, fiindcă aicea nu sînt aşezări pe margine, ca'n Elveţia sau pe lacurile italiene.

Incercuit de toate părţile de straja strînsă a munţilor, ale căror suliţe străpung cîteodată norii, Königsee este una dintre cele mai frumoase privelişti care se pot închipui. O mare verde, calmă, domesticită, podoabă nestimată a munţilor,—nu concurentă sbuciumată a măreţiei lor, ca marea propriu zisă. Aci întregul e armonic, deşi tot rămîne cineva învins: omul, de o micime disparentă, în cadrul înălţimilor uriaşe. Doar vaporul cu aburi, operă a geniului omenesc, ne mai ridică în acest ansamblu grandios. Dar să te vezi într'o biată barcă, ce atom minuscul mai apari! Incrucişăm tocmai o luntre, în care se află o tînără pereche. Aproape nu-i dăm atenţie şi nici dînşii nu par a se ocupa de ei. Mă gîndesc la iazurile noastre, cu stuf pe lîngă maluri şi cu perdele de plopi. Acestea sînt cadre ideale pentru plimbările îndrăgostiţilor. Acolo peisagiul nu vine cu impresii care te copleşesc şi te încovoae. Cînd natura este grandioasă, îţi chiamă puterea sufletească în afară şi nu-ţi poate creia iluziunea că-ţi face ţie cadru şi se interesează prietineşte de bătăile inimii tale! Pentru asta trebue o înconjurime blîndă, în care tu răsari pe primul plan....

O impresie similară, avusesem cu puţin înainte, la biserica Superga de lîngă Turin. De pe colina frumoasei biserici - necropolă a regilor sarzi—se vede în depărtare,—în toate direcţiunile. Intr'o parte se desemna limpede catena stîncoasă a Alpilor, de altă parte, înălţimile modeste ale Alpeninilor, sămănate cu căsuţe, grădini şi livezi. Nici prin gînd nu ţi-ar trece să încadrezi o pereche îndrăgostită în decorul majestuos al celor dintâiu; dar ce înconjurime potrivită colindărilor amoroase oferea Apeninii, îmbrăcaţi într'un verde dulce, şerpuiţi printre grădinile costişelor, de cărări ce se furişează, îngustîndu-se în depărtare, aşa cum suggera poetul în finalul cîntecului său:

....Et le bon vieux chemin
Tout à coup se resserre,
Rendant presque necessaire
Leur premier embrassement....

* * *

După trei zile, în care am continuat plimbările în alte decoruri minunate, — spre lacurile austriace şi spre Tirol, — caut mijlocul de-a merge la Chiemsee, unde fantezia artistă şi dezordonată a regelui bavarez Ludovic al II-lea, a construit, într'o insulă, un palat de-o vestită şi-o feerică bogăţie. In genere nu se găsesc mulţi amatori pentru această excursiune, fiindcă drumul nu prezintă frumuseţile grandioase, pe care în alte direcţii Salzburgul ţi le pune uşor la îndemînă. Găsesc cu multă bătae de cap, încă două persoane — un tînăr neamţ cu soţia lui — cu care să împart cheltuiala unei maşini de piaţă. Fac un ocol pe la hotelul lor, aşezat într'o uliţă dosnică, şi după ce doamna îşi ia voaluri şi tartane, sburăm spre graniţa Bavariei apropiate. Adevărat că drumul este mai mult de şes, dar ce simpatic şi odihnitor îmi apare mie, după atîtea zile în care îmi dilatasem simţurile să cuprind atîtea măreţii! Tot am însă ceva de admirat: netezimea desăvîrşită a şoselii, exemplara îngrijire şi curăţenie a tuturor satelor pe care le străbat. După o oră de cale, linia orizontului pare să alunece într'o scufundătură. Cotim spre dreapta şi iată ca apare printre arbori pînza incoloră a unei vaste întinderi de apă. Am ajuns pe malul lacului Chiemsee şi şoseaua aleargă o bună bucată în nemijlocita vecinătate a apei. Dimineaţa de Septembre era ideal de frumoasă, îmbinînd într'o divină armonie avantagiile verii cu acele ale toamnei începînde. Un cer albastru-palid se boltea peste oglinda apei, încadrată între maluri scunde. In zare totuşi apărea silueta unor mari înălţimi înzepezite, fiindcă aicea Alpii numai alcătuesc culisele lacului ca la Königsee, ci numai un frumos desen de fundal. Nu se văd curse de vapoare care să agite suprafaţa lacului, ci numai puţine bărci, care păreau dela distanţă, imobile. Din mijlocul apei se desface pămîntul unei insule, c'un mare turn de biserică, cuprins între ziduri de fortăreaţă. Este „Fraueninsel", cu o veche mănăstire de călugăriţe. Palatul regal este pe altă insulă—Herreninsel — dar de-ocamdată nu se vede, ascuns în peria unei păduri.

In faţa unui debarcader fără pretenţii, automobilul nostru se opreşte, fiindcă trebue să luăm o luntre ca să mergem la insula palatului. Aci, mă despart de cei doi tovarăşi ai mei, care îmi declară pe neaşteptate c'au mai văzut castelul lui Ludovic al II-lea şi preferă să viziteze „Fraueninsel". Ne vom regăsi după amiază, peste trei-patru ore, rugîndu-mă să mă abat şi eu pe la Fraueninsel, ca să-i iau cu barca mea. Ne spunem „aufwiedersehen" şi plecăm în direcţii deosebite...

La palatul lui Ludovic al II-lea se ajunge după ce străbaţi o pădure adîncă, unde s'a tăiat o poiană dreptunghiulară pentru aşezarea construcţiei şi a parcului ei, care te izbeşte dintr'odată prin asemănarea-i uimitoare cu a acelui din Versailles. Vizitarea palatului începe dela cîteva camere din parter, unde sînt îngrămădite relicvii şi suvenire rămase dela nevropatul de geniu care a fost Ludovic al II-lea. O vastă corespondenţă a lui cu Richard

Wagner, pe care l-a înțeles și ocrotit împotriva rutinei, și a răutății contemporanilor. Nenumărate planuri de palate, din care unele nici n'au luat ființă, fiindcă vistiernicii Bavariei s'au împotrivit să ruineze tezaurul Statului, cu neistovita manie constructivă a suveranului lor. Deasemeni strălucitoarele lui costume de ceremonie, dovedesc o risipă fantastică și inutilă. Hotărît, fantezia artistică necumpănită, nu se împacă cu buna gospodărie!

Dar minunățiile de poveste ale palatului apar cînd te sui la etaj. Un șir nesfîrșit de odăi, în care marmora, aurul, picturile, oglinzile și giuvaericalele te copleșesc și-ți fac vertigiu. Pe albumul de fotografii care ți se vinde la intrare, ți se spune că palatul acesta e mai mult de admirat decît de locuit. Și simt cît de greu ai putea să te concentrezi sufletește pentru a medita un lucru cît de mic, în fastul neînchipuit al unui asemenea decor. Orice viață lăuntrică este stingherită și orice viață intimă anulată!

Dar neajunsul de căpetenie al palatului, cu toată magnificența saloanelor, aurăria iatacelor, minunățiile sufrageriei în care masa ospețelor sosește încărcată, printr'o trapă de dedesupt,—e faptul că pretutindeni nu este decît o imitație servilă—cu mai multă luxurianță — a palatului din Versailles. Copiarea a mers așa de departe, încît deși palatul aparține unui rege german, la locul de onoare se găsesc regi din familia Burbonilor (Ludovic al XIV-lea și al XV-lea), generali francezi care au sdrobit nu odată armatele germane, în sfîrșit chiar picturi de războae în care Franța era victorioasă, cu inscripții tot pe franțuzește. Deasemeni crinul Burbonilor este cusut în aur pe mobile, tapete și perdele... Nici o amintire a trecutului germanic și însuși regele Ludovic al II-lea nu apare decît o singură dată, într'un medalion.

Dar osebit de această curiozitate, care pe noi ca străini ne privește mai puțin, este păcatul originar în materie de artă,—de-a nu avea originalitate. E bizar cum regele acesta, temperament artistic până la detracare și care în alte ocazii s'a dovedit inovator, s'a încăpățînat de data aceasta să reproducă Versaiul, aidoma, fără schimbare: o operă de artă autentică e datoare să aibă personalitate, trebuind să întrupeze frumusețea tipică în forme proprii, nu să se constitue sclava altei creații individuale, fatal legată în concretizarea frumuseții de anume condiții de spațiu și timp.

Opera regelui Bavariei e mai mult o faptă de orgolios. Și-o fi zis în furia lui constructivă: vreau să am Versaiul la mine și pot face întocmai ca glorioșii regi ai Franței. Imitația este în adevăr perfectă, dar opera întocmită cu-atîta trudă și risipă, e mai mult decît anacronică,—este de prisos. Natura nu are nevoie de două exemplare identice, și asta mai cu samă pe măsură ce evoluează și se înalță. In orice caz nu pot să'ncapă în domeniul artei, doi frați gemeni pe care să-i confunzi!

După ce am luat dejunul pe marginea insulei, lîngă lacul a cărui priveliște senină mă lecuia pe nesimțite de oboseala vizitării,—am reluat barca, îndreptîndu-mă spre Fraueninsel, pentru a culege perechea celor doi Nemți. Mă gîndeam să mă folosesc totuși de prilej pentru a cunoaște și această insulă, într'o cît de scurtă vizitare. Intreb pe barcagiu:

— Ce este de văzut în Fraueninsel?

— Nimic.

— Cum nimic? Dar mănăstirea de călugărițe?

— Nu este slobod înăuntru; numai dacă aveți vre-o cunoștință, o puteți chema în vorbitor. Mi-aduceam acum aminte, că la mănăstirile catolice nu este vraiștea dela schiturile noastre. Dar curios lucru! ce-or fi căutat tovarășii mei de drum în insula asta, unde nu este nimica de văzut?...

Barca înainta, într'o domoală lopătare, făcută la intervale. Vremea mă învăluia ca o binefacere. Nu eram grăbit și îmi plăcea că barca nu se ia la'ntrecere. Totuși Fraueninsel creștea vizibil, și n'a trecut mult, că ne-am aflat în preajma ei. Dela distanță, zăresc două siluete la debarcader, în care recunosc perechea cu care am plecat din Salzburg. Sosit la țărm, îi rog sămi îngădue să dau și eu o raită prin insulă.

— Da, da, negreșit.

— Vă mulțumesc. Dar rogu-vă, spuneți-mi ce este de văzut în insulă...

— O!... nimic de vizitat, îmi răspunseră amîndoi de-odată.

— Dar, în definitiv, d-voastră ce-ați făcut trei ore?... întrebaiu în chipul cel mai logic din lume...

— Am stat la masă... a răspuns dînsa aplecîndu-și ochii grațios...

— Cel puțin ați mîncat bine? Este un bun restaurant?

— O! da, răspunse dînsul, un mic hotel cu Speisezimmer...

— Eu tot ași vrea să cobor o clipă, dac'am venit până aicea...

Am sărit din barcă, lăsîndu-i să aștepte, și am pornit în direcția mănăstirii. Adevărat că după ce am ocolit zidurile ei de cetate, am intrat o clipă în biserică—la ora aceia, pustie—și am trecut prin micul cimitir, am isprăvit cu asta toată cercetarea și nu-mi rămînea decît să mă întorc. Mai înainte de-a coborî la mal, am avut vreme să arunc o ochire, asupra puținelor case care se găsesc în insulă,—toate mărunte și fără nici o aparență. Făceam comparația cu Herreninsel, unde chiar — abstracție de palat,—ai la dispoziție o vastă pădure și amenajări de terase la malul lacului. Incă odată, nu pricepeam pe tovarășii mei, care nu aveau nici scuza păcălelii, fiindcă la un drum cu cheltuială, se iau mai dinainte toate deslușirile.

Intoarcerea s'a făcut pe drum cunoscut, spre deosebire de celelalte excursii, cînd nu reveneam niciodată pe calea pe care

plecasem. După ce barca ne-a readus la țărm, automobilul ne-a cărat prin aceleași locuri: intăiu pe lingă apa lacului, mai albastră de cum fusese dimineața și apoi abătîndu-se prin păduri de brad semănate pe șes, sau pe colnice modeste, pentru a traversa iarăși satele și orășelele prin care trecusem la venire. Era încă de vreme și lumina nu dădea semne de scădere, cînd Salzburgul s'a ivit în zare și am ajuns la frontiera republicei austriace. Aci iarăși formalitățile vamale. Sîntem întrebați dacă nu aducem nimica din Bavaria și ni se cer legitimațiile. Acum observ un lucru care îmi scăpase dimineața: Nemțoaica nu avea același pasport cu Neamțul. Trag cu coada ochiului, pe cînd vameșul răsfoia hîrtiile foarte aproape de mine. O nouă descoperire: nu aveau nici același nume, iar pe pasportul doamnei alături de fotografia sa, era aceia a unui tip umflat și chel, — soțul său legitim.

Așa dar vizita curioasă la Fraueninsel, unde nu era nimica de văzut (însă aveai și șansa de-a nu fi văzut), precum și alte cîteva imponderabile care puteau să mă intrigheze de n'ași fi avut gîndul aiurea, se lămureau luminos în brazda unei explicații simple,—și ceiace îmi păruse în treacăt un lucru măcar original, era în fond o pagină arhibanală a comediei umane...

I. Petrovici.

Viața bisericească-religioasă în Basarabia în ajunul anexării ei de către Ruși [1]

I

Până la 1812, în ajunul anexării Basarabiei de către Ruși, provincia noastră, în multe privințe, avea cu totul altă înfățișare și se compunea din trei părți: mijlocul acestui teritoriu, și anume ținuturile de astăzi—Iași, Soroca, Orheiu și o parte a jud. Lăpușna, era cunoscut subt denumirea de „Moldova de peste Prut"; altă parte „compusă din jud. Tighina, Cetatea Albă și restul jud. Lăpușna, alcătuia Basarabia propriu zisă, căreia i se mai zicea și Bugeac, [2]—această regiune era stăpînită de Tatari; a treia parte a acestui teritoriu consta din jud. Hotin, subt denumirea de „raia". și împreună cu cetățile Hotin, Tighina, Cetatea-Albă, Chilia și Ismail și cu întăriturile și localitățile din jurul lor era subt stăpînirea nemijlocită a Turcilor, care țineau în cetăți garnizoane subt conducerea unor pașe [3].

E greu de precizat numărul locuitorilor în acest teritoriu, [4] un lucru însă este sigur, că majoritatea covîrșitoare a populației, până chiar și în raialele turcești, era romînă [5] și prin urmare de credință ortodoxă.

---

1 Un capitol din noua lucrare asupra „Istoriei Bisericii din Basarabia în v. XIX (subt Ruși)", care va apărea în curînd.

2 Tătărește: Unghiu.

3 A. Stadnițchi, „Gavriil Bănulescu-Bodoni", 1894, (în rusește), p. 248.

4 Unii cred că numărul populației din Basarabia, în epoca anexării ei de către Ruși, ajungea până la 200.000 de suflete sau 55.000 de familii (L. A. Cassa „Rusia la Dunăre și înființarea oblastiei Basarabiei" 1913, în rusește). După alte izvoare, mai sigure, în întreaga Basarabie era aproape o jumătate de milion de oameni. („Lucrările Comisiunii Guberniale savante a Arhivelor din Basarabia", în rusește, v. III, p. 230. Cfr. „Arhiva pentru știința și reforma socială", București, 1919, I, 91).

5 „Lucr. Com. Gubern.". etc., v. II. 380—382. Cfr. „Arh. p. șt. și ref. soc." 1920, I—III, 95—97.

In afacerile bisericeşti aproape toată Basarabia de astăzi intra în jurisdicţia Mitropoliei Moldovei din Iaşi care, la rîndul ei, se afla subt jurisdicţia patriarhului din Constantinopol şi cuprindea trei eparhii: a) acea de Rădăuţi, cu reşedinţa din 1786, în Cernăuţi; [1] b) eparhia de Roman şi c) acea dela Huşi. Nordul Basarabiei alcătuia de mai multe ori o deosebită episcopie a Hotinului, uneori facea parte din eparhia Rădăuţilor, alteori, căzând subt stăpînirea Turcilor, era administrat de mitropolitul Proilaviei [2]. Mijlocul provinciei noastre, aproape tot, aparţinea eparhiei Huşilor [3]. In ce priveşte bisericile din raialele turceşti, ce se aflau în jurul cetăţilor, precum şi acele din Basarabia propriu zisă, acestea toate făceau parte întregitoare din întinsa mitropolie a Brailei sau Proilaviei [4], înfiinţată de către patriarhul constantinopolitan Chiril II în v. XVII [5]. Graniţile acestor eparhii nu erau statornice şi în cursul v. XVIII, în legătură cu diferite împrejurări, erau nu odată schimbate, trecînd unele sate şi ţinuturi întregi dela o eparhie la alta [6].

In administrarea eparhiilor episcopii erau ajutaţi de protopopi [7]

1 Arsenie episcop al Pscovului. „Cercetări şi monografii din istoria bisericii din Moldova (în ruseşte). 1904, p. 88.

2 Cetatea şi ţinutul Hotinului până la 1713 au fost subt ocîrmuirea episcopului din Rădăuţi. Din acest an, fiind luată de Turci, cetatea cu ţinutul au format o nouă eparhie separată care se ocîrmuia cînd de un episcop eparhiot, cînd de mitrop. Proilaviei. Din 1771, cu începerea războiului ruso-turc, ţin. Hotinului trece la eparhia de Rădăuţi, iar în 1774, cu încheerea păcii, eparhia Hotinului a fost restabilită cu un episcop eparhiot în frunte. Episc. Melchisedec. „Chronica Huşilor". Appendice. P. 148, Cf. N. Iorga, „Istoria Bisericii romîneşti", 1909, v. II, p. 174—175. Rev. Societăţii Istor.-Arheol. Biser. din Chişinău, v. XIV, p. 42—43.

3 Din teritoriul Basarabiei ce astăzi, în eparhia Huşilor intra: 1) ţinutul Lăpuşnii, partea ce rămăsese după luarea Tighinei de către Turci; 2) ţinutul Orheiului de o întindere nu prea mare; 3) ţin. Sorocii cu cetatea; 4) „căpitănia" Hotărniceni sau Greceni—ţinut ce cuprindea tîrguşoarele Kenii şi Troianul şi era administrat de un căpitan; 5) codrul numit Chigheciul sau Tigheciul care se întindea până la hotarul Bugeacului, adică până la şanţul lui Traian. Ep. Melchisedec, „Chron. Huş.", p. 96—97.

4 Afară de Brăila (πρ ή̓λα βον, Proilabum—numele vechiu) şi Ismailul, în cuprinsul eparhiei Mitropoliei Proilaviei intrau următoarele localităţi: Kenii, Kilia, Akermanul cu toate satele ce formau Bugeacul tătărăsc sau partea de miazăzi a Basarabiei dela şanţul lui Traian spre Dunăre şi Marea Neagră, Benderul şi Hotinul cu olatele lor. Mai cuprindea încă Dubăsarii împreună cu teritoriul ce fusese încă neocupat de Ruşi peste Nistru până la pacea din 1791. Reşedinţa mitropolitului Proilaviei era Brăila. Ep. Melchisedec, „Chron. Huş.", Appendice, p. 158—159.

5 I. Fraţiman, „Studiu contributiv la istoricul Mitropoliei Proilaviei (Brăila), 1923, p. 6.

6 N. Iorga, „Basarabia Noastră", 1912, p. 136—137.

7 După prof. C. Erbiceanu, începutul protopopiatelor în ţările romîne, datează din cele mai vechi vremuri, fiind ele înfiinţate aproape odată cu începutul creştinismului la noi. Din raporturile cu patriarhia din Constantinopol, reese că în Moldova, încă până la Alexandru cel Bun, era o protopopie în frunte cu protopopul Petre, bărbat învăţat şi plin de înţelepciune. Infiinţarea protopopiilor se explică prin faptul că întâile eparhii romîneşti erau foarte întinse şi, pentru ajutorul episcopului, în oraşele ţinutale, erau numiţi protopopi—feţe de încredere, dintre cei mai luminaţi. Arsenie, Ep. al Pscov. L. C., p. 35.

—oameni cu mare vază, unii—doritori de şcoală [1]. Ei aveau subt conducerea lor anumite circumscripţii—protopopii [2]. E greu de stabilit întinderea acestor circumscripţii. Din unele acte ar reieşi că protopopiile nu coincideau cu ţinuturile, fiind protopopi şi prin ocoluri [3].

Mai multe şi mai precise informaţii avem asupra atribuţiilor protopopeşti. Aceste atribuţii erau foarte largi şi cuprindeau nu numai situaţia clericilor în biserică, ci şi viaţa lor în familie. Protopopii supravegheau pregătirea candidaţilor la preoţie şi diaconie şi nimeni nu putea fi hirotonit fără ca să aibă o mărturie dela protopop, cum că este bun de diacon sau de preot [4]. Deasemenea şi mutările preoţilor nu se puteau face dintr'un sat sau oraş în altul fără o „carte de mutare" eliberată tot de protopop [5]. Afară de aceasta, protopopii erau obligaţi să viziteze ţinuturile lor, avînd grijă atît de starea călugărilor, preoţilor şi diaconilor, cît „şi pentru feciorii şi fetele lor, care sînt neînsuraţi şi trăesc în casele părinţilor lor". Supravegherii protopopeşti erau supuşi şi „tercovnicii, care ar fi hirotonisiţi ipodiaconi şi anagnoşti" [6]. In cazuri de imoralitate observate în familiile clericilor, protopopii aveau căderea de a judeca pe cei vinovaţi „cu giudeţul sfintei Pravile, canonizîndu-i pe fieşte care după vina greşelii sale"... [7].

1 N. Iorga, „Bas. N.", p. 137, 141.

2 In raialele turceşti atribuţiile de protopop le aveau persoanele rînduite pentru aceasta din altă parte. Aşa, în anii 1800—1809 cu astfel de serviciu a fost însărcinat arhimandritul Serafim din mănăstirea Aron-Vodă de lîngă Iaşi. v. N. Iorga, „Ist. Bis. Rom." I, 264. Arhiva Consistorului din Chişinău, „Condica inştiinţării", din 1912, a protop. I. Maliavinschi.

3 După unele acte din arhive, în 1812 în Basarabia erau 13 protopopi: în ţinuturile Hotin, Lăpuşna şi Orheiu erau cîte doi, în ţin. Soroca trei, în ţin. Foleşti sau Iaşi, Hotărniceni şi oblastia Basarabiei (Bugeac?)—cîte unu, şi pentru ţinuturile Codrului şi Greceni—unu. (v. Lucr. Societ. Ist. Arh. Biser. din Basarabia, V, p. 5). După alte date erau zece protopopi în Basarabia: 1) protoiereu Gheorghe Batcu, dela ţin. Lăpuşnii, ocolul Braniştei (?); 2) protop. Vasile Băltag, ţin. Lăpuşnii, ocolul Coglnicului; 3) protop. Stăvărachi Costin, dela ţin. Orheiului; 4) protop. Ioani Dimitriev, „ot Buicani", ţin. Lăpuşnii; 5) protop. Antonie Ioanov, ţin. Hotinului, ocolu de sus; 6) protop. Constantin Feodorovici, ţin. Iaşi; 7) protop. Ioan Coropcianul, ţin. Soroca; 8) protop. Alexandru Ştiucă, ţin. Soroca; 9) protop. Feodor Stamati, ţin. Soroca; 10) protop. Feodor Maliavinschi, oraş. Cetatea-Albă, Căuşeni, Tighina, Ismail şi Chilia cu ţinuturile lor. (Arh. Consist. din Chişinău, „Formele înştiinţării" din 1812).

4 Arhimandritul Serafim, în lipsa episcopului Proilaviei, conducea eparhia lui, putea şi pe preoţi să-i „rînduiască" la popor. v. Arh. Cons. „Cond. inşt.", din 1812, a protop. F. Maliavinschi.

5 Preotul din Horodişte, jud. Orheiu, a fost mutat acolo de către mitropolit „prin blagoslovenia" protopopului Stăvărachi. (Arh. Cons. „Cond. inşt." din 1812, a protop. Stăvărachi. Costin). E de crezut că „blagoslovenia" a fost dată de protopop printr'o „carte de mutare".

6 Dintre cei care veneau să se facă diaconi şi preoţi, unii erau „dieci", adică mireni cărturari care ştiau a ceti şi a scrie, alţii erau „ţîrcovnici". Un hrisov domnesc din 1758 ne lămureşte că „ţîrcovnicii" sînt „cei hirotonisiţi ipodiaconi şi anagnoşti (cetefi) şi care sînt nedeslipiţi dela paza bisericilor". D. Furtună, „Preoţimea romînească în sec. al XVIII-lea", 1915, p. 159.

7 Ibid. p. 159, 175—177.

Slujba protopopilor le procura venituri însemnate. In folosul lor mergeau globirile sau „deşugubinele" dela cei vinovaţi dintre clerici pentru fapte imorale—până la 20 lei de fiecare caz. Afară de aceasta, mărturia pentru candidat costa aproape 5 lei, iar fiecare „carte de mutare" i-aducea protopopului câte un leu. Alt venit era „avaetul" de cîte doi lei ce-l încasau pentru „peciurile" (peceţluiturile) de căsătorie pe care le dădeau protopopii şi fără de care nu se puteau face cununiile. Unele venituri ca „deşugubinele" erau încasate de anumiţi slujbaşi—zapcii preoţeşti şi bumbaşiri. Mulţumită acestor condiţiuni unii protopopi îşi adunau averi însemnate—aveau şi oi multe, stupi mulţi, fără a plăti ceva pentru ei; un protopop avea şi zece „linzi" (lindi = oameni) scutiţi [1].

II

Conducătorii nemijlociţi ai păstoriţilor erau preoţii.

Starea preoţimii din Basarabia era în toate privinţele la fel cu acea a preoţimii din întreaga Moldova.

Din numărul total al preoţilor nu mai puţin de jumătate erau fii de părinţi laici, mai mulţi—ţărani, „mazili", „mireni", dintre fruntaşii satelor [2]. Majoritatea covîrşitoare a acestor preoţi era „de neam moldovan", cu toate că Basarabia se afla la marginea ţării în megieşie cu ţările străine [3].

O însemnată deosebire în starea clerului din Moldova era mulţimea preoţilor pe la sate. Actele oficiale ale vistieriei din 1777 ne arată în Moldova cam 4.500 preoţi şi diaconi. Statistica oficială din 1803 ne dă un număr mai mare—4750—în toată Moldova, care pe atunci nu mai avea Bucovina. E de crezut însă că numărul real al preoţilor şi diaconilor era ceva mai mare, întrucît statisticile făcute puţin mai tîrziu dovedesc că sînt îndoit mai mulţi. La o biserică erau cîte 2—3 sau şi mai mulţi [4].

Acelaşi lucru vedem şi în Basarabia [5]. Majoritatea satelor aveau cîte doi şi mai mulţi preoţi. Pe lîngă unele biserici erau şi

1 Scutelnici, Ibid.

2 Comitele D'Hauterive, secretarul Domnitorului Alexandru Mavrocordat, în lucrarea sa „Memoriu despre starea Moldovei la 1787", scrie că „starea bisericească se alege de obiceiu dintre ţărani moldoveni". Aceşti slujitori ai altarului, adaogă el, erau „cei mai buni părinţi, cei mai buni soţi, *cei mai buni săteni ai ţinutului*"...p. 157—159, Cfr. D. Furtună, L. C. p. 166—167.

3 In Basarabia din 1274 de clerici, 992 erau de neam moldovan" (doi —„de neam unguresc", adică din Transilvania); pe urmă vin Ruşii („de neam rosăian", „rosaiin", „de soiu rusesc"—„porodi ruscoi")—215, Ucraineni („de neam malorosăian")—38, Sîrbi—9, „Leşi"—9, Greci—8, Bulgari—2, „rusnac"—1. Majoritatea Ruşilor se aflau în jud. Hotin („ocolul de sus»), Soroca şi foarte puţini în jud. Orheiu. Ucrainenii erau în jud, Tomarovei, Ismail, Chilia, Căuşeni, Tighina şi Soroca, Arh. Cons. „Cond. inşt." citate.

4 La începutul v. XIX în ţinutul Sucevei era un sat cu peste 30 de preoţi şi diaconi, D. Furtună, L. C. p. 160, 188

5 In 1777, de pildă, în jud. Greceni erau preoţi şi diaconi 22; în Codru 60; în jud. Lăpuşna-Orheiu 360; în Soroca 216. Ibid.

cîte patru, într'un sat am găsit şi cinci preoţi [1]. Vom releva că mai mulţi preoţi aveau chiar şi satele mici [2], ceiace ne face să credem că la hirotonia preoţilor nu se ţinea seamă nici de nevoile religioase ale parohienilor, nici de condiţiunile materiale, în care preotul îşi făcea slujba. Mulţi căpătau uşor hirotonia dincolo de Dunăre, iar alţii prin simonie [3]. Intr'un hrisov din 1764, Grigorie Alexandru Ghica constată că mulţi clerici „se suie pe aiurea şi tălhăreşte" la treapta preoţiei unde se află [4]. Din unele fapte ar reieşi că unii căpătau preoţia fără ca să fie numiţi la anumite sate [5], în schimb însă li se dădea dreptul ca ei singuri să-şi caute un loc vacant de preot, în acest sens li se elibera şi „pâncenie" (gramata) [6]. De obiceiu astfel sporea şi mai mult numărul preoţilor [7] dînd cercetătorilor dreptul să zică că pe atunci (v. XVIII) în ţările romîne numărul preoţilor concura cu numărul locuitorilor [8].

Motivul pentru care mulţi căutau să se facă preoţi ori diaconi era pe deoparte veniturile slujbelor religioase, iar pe de altă parte scăparea de bir [9]. Obiceiul acesta era favorizat fireşte şi de episcopi, care dela hirotonia preoţilor aveau un anumit venit [10]. Altă împrejurare prielnică pentru această orînduială era faptul că la numirea clericilor luau parte şi parohienii, făcînd propuneri asupra candidaţilor în slujba bisericească [11].

E clar că în astfel de împrejurări preoţii moldoveni nu puteau avea o stare materială înfloritoare, deşi, în genere vorbind, situaţia lor era puţin mai privilegiată şi mai uşoară decît acea a populaţiei de jos.

1 Drăgăneşti, jud. Soroca, Arh. Cons. „Cond. inşt." cit.

2 Buicani, jud. Lăpuşna,—148 case, 4 preoţi; Tărăsonţi, jud. Hotin, 284 case, 4 preoţi; Dubna, acelaşi judeţ, 89 case, 4 pr.; Pepeni, acelaşi jud. 79 case, 4 pr.; Băsdăcani, jud. Soroca, 80 case, 4 pr. etc., Arh. Cons. „Cond. inşt." cit.

3 Prof. C. Erbiceanu, „Biserica ort. Rom." 1892, No. 3, p. 197. Citez după A. Stadniţchi, L. C., p. 136.

4 D. Furtună, L. C., p. 187.

5 Ioanichie, episcopul Romanului, în 1764 face hirotonia unui candidat, care urma să facă slujbă „oriunde s'ar întîmpla a fi trebuinţă de el". Ibid. pg. 160.

6 In Basarabia au fost aşa hirotoniţi, de pildă, preotul Ioan Florea din sat. Teţcani, jud. Tighina, şi preot. Grig. Chijiiacorschi din sat. Baloşeşti jud. Orheiu, Arh. Cons. „Cond. inşt." a protop. T. Maliavinschi.

7 In acele 538 de sate, ale căror „forme (sau condici) de înştiinţare" au fost cercetate de noi, din numărul total al clericilor (1274) mai mulţi, şi anume 918, erau preoţi, şi 656—„dascăli", „pălămari", diaconi şi alt. Arh. Cons. „Cond. inşt." cit.

8 Prof. C. Erbiceanu, L. C., Ibid. Ld. Stadniţchi, L. C., p. 128.

9 In hrisovul citat al lui Gr. Al. Ghica, se spune că se fac preoţi şi diaconi din ce în ce mai mulţi cu scopul de a avea „venit de chiverniseală"; iubirea de argint şi nesaţioasa avere îi face pe atîţia să iasă „de subt stăpînirea mireniei şi de dajdea cea legiuită". D. Furtună, L. C., p. 187.

10 A. Stadniţchi, L. C., p. 123—128. Cfr. D. Furtună, L. C., p. 173.

11 In „form. inşt." aflăm multe mărturii cum că cutare cleric (mai des dascăli) a fost „aşezat cu primirea şi cu voinţa tuturor sătenilor" ori „poporenilor", sau „este slobod de către locuitori şi primit în slujba dăscăliei" etc. Arh. Cons. „Cond. inşt." a protop. Const. Feodorovici, Ioan Coropcian, Cfr. „Rev. Soc. Ist. Arh." etc. XIV, 15—16.

Principalul mijloc de traiu pentru preoți era munca cîmpului, cu care ei se îndeletniceau deopotrivă cu țaranii. Alt izvor de venit era plata slujbelor religioase: „numai din sfînta biserică se hrănesc,... n'au neguțătorii, ori altele",— glăsuește un hrisov domnesc. Plata aceasta se făcea în primul rînd în natură prin prinosuri din partea credincioșilor din rodurile pămîntului. Serviciile religioase erau plătite, după putință, atît în biserică cît și în afară de ea. Se obișnuia deasemenea ca locuitorii să dea cîte o zi sau două de clacă preoților din satele lor. Starea materială a preoților și diaconilor atîrna mult și de bunăvoința boierilor — ctitori de biserici: aceștia pe unii preoți îi scuteau de dările preoțești, altora le dădeau pămînt pentru casă ori „dejmă de a zecea din țarină, iar din prisăci vor lua din opt stupi — unul". Unii preoți, mai cu seamă de pe la mănăstiri, aveau și „vecini", scutiți de dări, pentru servicii.

Cu toată situația aceasta mai ușoară și privilegiată, în comparație cu aceia a poporului de jos, preoții și diaconii din Moldova în tot cursul v. XVIII plătiau și multe dări speciale preoțești. Dările acestea erau de cinci feluri: o sumă anumită, pe care nu o cunoaștem mai deaproape, se plătea la hirotonisire; alta era „darea cîrjei", care se lua cu ocazia instalării unui nou episcop sau mitropolit. Pe la mijlocul v. XVIII „darea cîrjei" era de patru lei pentru fiecare preot și diacon. Afară de aceste dări preoții mai plăteau „ploconul vlădicesc", „avaeturi" către protopopi și o dare pentru școli. Pentru școli preoții și diaconii Moldovei plăteau pe an un galben: 10 potronici la Sf. Gheorghe și 10 potronici la sf. Dumitru, în total cam patru lei vechi și 10 parale [1]. In cursul v. XVIII legea aceasta a fost nu odată schimbată. Așa, subt Grigore Ghica, prin hrisovul din 1766, preoții și diaconii, care se sileau la învățătură, căpătau „cărți domnești de milă și de scuteală ca nici decum să nu se supere nici cu aceasta puțină dajdie". Subt Const. Mavrocordat această dare a fost cu totul desființată, trecînd școlile pe seama vistieriei publice, iar pe la sfîrșitul veacului legea a fost din nou restabilită pentru toți preoții și diaconii „bez (afară de) săracii și nevolnicii". Plata era fixată — cîte patru lei anual pentru școală și protopopii mai luau „cîte patru parale de leu răsură" [2] pentru osteneala lor la incasare, care se făcea de două ori pe an, odată cu incasarea „ploconului mitropoliei". La începutul v. XIX, subt Const. Moruzi, plata a fost puțin sporită — „cîte patru lei noi și cîte opt parale răsură — fiind supuși ei toți preoții și diaconii, chiar și acei care aveau cărți de scuteală dela domni, mitropoliți sau episcopi. Ca de obiceiu, banii se incasau în două rînduri.

Nu erau tocmai statornice nici celelalte dări. Uneori cîte un preot dela orașe sau dela sate era scutit de ploconul episcopesc.

1 20 potronici se socoteau un galben sau patru lei vechi și 10 parale.
2 Răsură=dare suplimentară.

Deasemenea ploconul vlădicesc se amîna în cazuri de mari nenorociri — „lipsa pîinii și alte nevoi". Mai des preoții dela bisericile domnești și boierești reușiau să fie apărați de dările preoțești, uneori chiar de toate dăjdile către stat și către Mitropolie.

In ce privește dările „țărănești", acestea atîrnau de bunăvoința domnitorilor: unii domni le impuneau preoților și diaconilor să plătească birul alături cu țara, de alții însă slujitorii altarului erau scoși „de subt greul dăjdiilor". Indeobște vorbind, pe la sfîrșitul v. XVIII, preoții sînt scutiți de bir.

In astfel de condițiuni unii preoți și diaconi, mai cu seamă cei ce se trăgeau sau erau dintre răzeși, reușeau să-și agonisească oarecare avere, care consta de obiceiu din pămînturi, vii, prisăci de stupi, case și vite. Majoritatea însă aveau o situație materială modestă, ocupîndu-se cu gospodăria și cu munca pămîntului, iar mulți sufereau și mari lipsuri.

Intre altele, starea materială a preoților era mult stingherită din cauza lipsei de siguranță. In urma tulburărilor neîntrerupte, locuitorii fugeau din țară în mare număr. Primejdia era atît de mare încît domnitorii se simțeau nevoiți prin orice măsuri să atragă populația și făgăduiau celor ce se vor întoarce scutire de dăjdii pe șase luni [1].

Așa stăteau lucrurile în întreaga Moldovă. Bine înțeles că în Basarabia, ținut mărginaș, starea generală era și mai grea. In actele arhivelor locale aflăm nu odată știri cum că „din pricina vremelor tulbure stricîndu-se satul, (preotul) au rămas fără de popor" sau „din pricina păgînilor s'au strămutat sătenii din sat și văzînd că nu are ce să facă pentru hrana vieții sale" preotul a trecut în alt ținut. Un preot, „de frica Turcilor înfricoșat fiind a părăsit „raeoa Hotinului" mutîndu-se în ținutul Căușenilor la satul Caulăcul și risipindu-se satul din pricina păgînilor ,și a răzmiriții lor" a trecut în alt sat [2].

Nivelul cultural al preoțimii din Basarabia pe atunci bineînțeles era încă la fel cu acel al preoțimii din toată Moldova. Cum ne dovedesc mai multe fapte și mărturii, în v. XVIII preoții din Moldova îndeobște, zăceau într'un mare întuneric intelectual, mai cu seamă la începutul acestui secol. Cauza principală era că pe atunci slujba religioasă se făcea în limba slavonă, pe care mai mulți nu o cunoșteau de loc sau o cunoșteau puțin de tot [3]. La ce stare de întunecare ajunsese preoțimea putem judeca după faptul, că unii dintre preoți și diaconi, cum constată un hrisov domnesc, luîndu-și darul „tălhărește", erau „varvari cu totul și neînvățați nu numai

1 D. Furtună, L. C., 170—194.
2 Arh. Cons. „Cond. Inst.", a protop. T. Maliavinschi: Preoții din satul Tudora, Batur, Dezghinge.—Preotul Alexandru Vecul a fost numit în satul Tribujeni țin. Orheiu, unde a stat un an, și neavînd cu ce se hrăni, cu blagoslovenia mitropolitului Leon, a trecut în Polonia. După 16 ani, fiind persecutat de uniți și Leși, a fost silit să se întoarcă în Moldova și aici de către mitr. Veniamin a fost pus preot în sat. Copanca, Ibid.
3 N. Iorga, „Istoria liter. Rom." în v. XVIII, I, 37. L. Furtună, 149.

la credinţă, ci nici la propovăduire..., încă ne ştiind ce sînt soboarele şi cîte sînt"... Existau şi de acei preoţi şi diaconi care „se aflau lipsiţi de toată priceperea sfintelor acestor scripturi, neştiind aceste şi cele proaste rînduelі bisericeşti", unii „nu cunosc starea şi slujba sfintei liturghii şi a sfintelor taine de care greşesc cu vărvăria şi cu neînvăţătura lor".

Pe la mijlocul v. XVIII, cînd s'a ajuns la naţionalizarea deplină a cultului în Moldova, prin aceasta şi pregătirea preoţimii a fost mult înlesnită.

Starea nemulţumitoare a preoţimii, în ce priveşte cultura, a atras luarea-aminte şi a domnitorilor. Intâiul care „s'a apucat de capul preoţilor să-i înveţe carte", a fost Constantin Mavrocordat. Incă în 1734, printr'un hrisov, acest domn cere mitropolitului să aibă o supraveghere mai de aproape asupra celor două şcoli — una grecească şi alta slavonească — din Iaşi ca ucenicii „cei ce ies preoţi dintre dînşii să fie învăţaţi şi pedepsiţi [1], să poată ceti orîndueala bisericii după cum se cuvine". Puţin mai tîrziu dînsul a dat poruncă ispravnicilor ca pe toţi preoţii şi diaconii care „vor fi fără biserică, neştiind şi carte, adică orînduiala bisericii", să-i pună „în bir cu ţăranii ca să plătească ei bir ca'n altă ţară". Tot acest domn dăduse poruncă ca toţi preoţii şi diaconii oraşului să fie strînşi la biserica curţii. Acolo „după ce-i băgau dimineaţa în biserică, punea ciohodari la uşă şi nu lăsa nici pe unul să iasă afară, puindu-le un preot, cel avea Măria sa învăţat la carte grecească şi romînească, de se suia în anvon de le cetea după cum se cade a şti fieştecare preot orîndueala bisericii şi a botezului şi a ispovedaniei" [2]. Indeobşte, preoţilor li se cerea ca să primească prealabil o învăţătură dela „obraze învăţate" şi nu numai în dogme, ci şi în datoriile lor păstoreşti faţă de credincioşi. Ei trebuiau să ducă o viaţă „cinstită, fără defăimare, să nu aibă de a trece din oraşu în oraşu, sau a se aşeza în locuri fără biserici" [3].

Impresia acestor măsuri era foarte puternică. Un contemporan mărturiseşte că nu poate scrie „ce frică trăgeau bieţii preoţi că se apucau la bătrîneţe să înveţe carte".

Măsuri de tot felul acesta au fost repetate şi mai tîrziu. Ţinînd seamă de „ticăloşita stare şi vrednică de lacrimi a neînvăţăturii, care este „mai vîrtos pe cinul preoţesc", Grigorie Ghica, printr'un hrisov din 1775, a dispus ca mitropolitul „deacum înainte pe nimenea să nu înalţe la cinstea preoţiei, de nu vor avea cărţile dascălilor celor preoţeşti care cărţi să arăte toată procopseala lor la toată bisericeasca învăţătură" [4]. Tot Ghica-Vodă, încă mai înainte (1764), a oprit de a se face preoţi fără număr, stăruind mult de a ridica prestigiul preoţilor înaintea locuitorilor [5].

1 Puşi la carte.
2 D. Furtună, L. C., p. 149—156.
3 N. Iorga, „Ist. Biser. Rom.", 1909, v. II, 84—96; 157—159.
4 D. Furtună, L. C., p. 157.
5 N. Iorga, „Ist. Bis. Rom.", v. II, p. 158—159.—„Să-i pui să şadă"—zice domnitorul ispravnicilor săi despre preoţi—„cinstindu-i după cum se cuvine", D. Furtună, L. C., p. 154.

Acelaşi îndemn pentru învăţătură venea şi dela vrednicii episcopi şi mitropoliţi, cum erau Iacov Putneanu, Iacob Stamati şi Veniamin Costachi. Preoţilor li se cerea să ştie a săvîrşi slujbele bisericeşti, a tălmăci cele zece porunci, să înţeleagă unele superstiţii din popor şi necesitatea trimiterii copiilor la şcoală.

Pela sfîrşitul v. XVIII se iau unele măsuri: candidaţii la diaconie şi preoţie să stea o bucată de vreme pela episcopii şi mitropolie ca să înveţe macar un scurt Catehis despre dogmele şi morala creştină şi mai cu seamă să facă practica liturgică trebuincioasă. Deobiceiu pregătirea candidaţilor trebuia să fie cercetată de protopopi, care le dădeau mărturii cuvenite. Pe baza acestor mărturii candidaţii erau hirotoniţi la mitropolie sau la episcopie căpătînd cuvenita „singhelie" sau „păucenie" [1].

Tot cu scopul de a ridica pe preoţi în ochii păstoriţilor şi a le da o pregătire mai bună pentru slujba lor şi mitr. Veniamin (Costachi) se gîndea să aşeze la Socola „şcoale de paradosirea bogosloviei şi de tălmăcirea sfintelor scripturi" [2] unde „feciorii de preoţi şi diaconi" să poată învăţa „dogmele" pentru a ieşi „dascăli procopsiţi în limba moldovenească" [3], iar la 1804 a deschis la Socola un seminar, unde se preda limba romînească, istoria, aritmetica, geografia şi teologia [4].

Cum vedem, măsurile luate de stăpînire erau menite să prefacă cu desăvîrşire starea bisericii şi a clerului. Şi într'adevăr, în urma acestor masuri se iveau „preoţi de ispravă", cărturari şi iubitori de cultură. Mitropolitul şi episcopii erau obligaţi să pună pe aceşti „preoţi învăţaţi" pe la tîrguri şi sate mari pentru ca să înveţe pe copii. Aceşti preoţi se ocupau şi cu scrisul şi întocmeau pomelnice, zapise, notiţe la începutul şi sfîrşitul cărţilor, cărţi de ritual (copieri), mărturii, hotărnicii de pămînturi etc. [5]. Cu toate acestea, cum ne dovedesc faptele, măsurile arătate nu se prea aplicau în viaţă [6] şi îndeobşte vorbind preoţimea suferea de mare ignoranţă. Un contemporan ne spune că pe la sfîrşitul v. XVIII preoţilor din Moldova nu li se cerea de fapt decît „să ştie a ceti sau cel puţin să zică pe de rost rugăciunile şi să cînte cu glas tare" [7]. Intr'un hrisov al lui Alex. Moruzi, din 1803, se spune că preoţii de pe atunci „pe cît au putut au învăţat cîte oareşce prea puţin..., încît cei mulţi neştiind a legei dogmele, nu sînt deajuns nici pentru dînşii, nici pentru povăţuirea norodului celui prost" [8].

Cu atît mai puţin măsurile arătate puteau să schimbe starea

1 D. Furtună, L. C., p. 155, 159.
2 N. Iorga, „Ist. Bis. Rom.", II, 224.
3 D. Furtună, L. C., p. 161.
4 Const. Erbiceanu, „Istoricul Seminarului Veniamin din măn. Socola", 1885, p. 34.
5 D. Furtună, L. C., p. 157, 162—163.
6 Şi Seminarul Veniamin, cum spune C. Erbiceanu, „în cura îndelungat n'au putut răspunde către scopul propus...", Istor. Sem. Veniam", p. 34—40.
7 Comitele D'Hauteriv, v. la D. Furtună, L. C., p. 167.
8 D. Furtună, Ib. p. 156.

lucrurilor în Moldova dintre Prut şi Nistru, Basarabia de astăzi, situată la marginea ţării, unde nesiguranţa socială şi sărăcia, din pricina necontenitelor năvăliri ale Tătarilor, Cazacilor, Turcilor erau şi mai mari. In „formele de înştiinţare", nu odată citate aici, pregătirea preoţilor basarabeni pentru slujba lor se precizează de obiceiu astfel: „învăţat slovă moldoveneşte" ori: „şi ruseşte": „de mijloc bun cap"; „bun la cetire şi cîntare"; „la cetire şi cîntare de mijloc": în cîteva cazuri — „bun şi iară bun"; mult mai des: „la învăţătură prost", „prost la cetire", „ceteşte şi cîntă moldoveneşte prost", „prost de tot la toate" [1] etc. Vom releva că unii clerici erau „buni la cetire şi cîntare *greceşte*" [2].

E clar că astfel de pregătire atît de slabă se căpăta mai mult din practică, prin ucenicie la preoţii mai bătrîni şi dascălii bisericilor sau la călugării mănăstirilor [3]. Bineînţeles că aici nu era un anumit program, şi despre preoţii astfel pregătiţi se zicea cu drept cuvînt că au învăţat „acasă" [4]. Despre unii însă dintre clericii basarabeni se spune că ei au învăţat „la şcoli prin sate" [5]. Pe temeiul documentelor e greu de precizat ce fel de şcoli erau acestea. Probabil că e vorba de acele şcoli la „sate mari" care funcţionau pe baza „aşezămîntului" de reformă al lui Const. Mavrocordat [6]. Din unele acte ar reieşi că „profesori" la aceste şcoli erau membrii clerului—preoţii, diaconii, dascălii, uneori notarii satului. „Obiectele de predare" erau cetitul şi scrisul în moldoveneşte, tipicul bisericesc şi cîntarea după irmologhion. „Absolvenţii" acestor şcoli căpătau adeverinţă. Şcolile de care vorbim funcţionau pe lîngă biserici [7].

---

1 Cfr. artic. nostru: „Studii nouă asupra trecutului Basarabiei", V. „Viaţa Rom.", 1924, V, 190—191

2 Arh. Cons. „Cond. inşt." din protopopia lui Costin şi Maliavinschi. Protop. Vasile Baltag din Lozona învăţa copiii greceşte. Greceşte învăţau unii şi în Chişinău, v. „Cond. inşt.", din ţin. Lăpuşnii. Influenţa grecească pătrunsese şi'n satele basarabene.

3 In actele arhivelor nu aflăm nici un semn ca, de pildă, Seminarul dela Soroca să fi dat vr'un candidat la preoţie pentru bisericile din Basarabia. Dimpotrivă, aflăm informaţii despre unii cum că „la Seminare n'au învăţat", (Arh. Cons. „Cond. inşt." din protop. lui Gheorghe Bascu). Şi mitr. Gavriil raporta Sinodului în 1808 că din Seminarul Veniamin, „din pricina noutăţii n'a putut încă şi nu degrabă va putea urma învăţătura în preoţime". (P. Lotoţchi: „Istoria Seminarului Duhovnicesc din Chişinău", 1913, p. 7—8). Deci cade cu desăvirşire afirmaţia (v. Şt. Ciobanu: „Cultura Romîn. in Basarabia subt stăpînirea rusă", 1923, p. 35), cum că „preoţimea din Basarabia de pe vremea lui Gavriil, e trecută în mare parte prin şcoala dela Socola"... Cfr. artic. nostru, „Studii nouă"... etc. în „Viaţa Romînească", 1924, V, p. 189—191.

4 Arh. Cons. „Cond. inşt.", din protop. lui Gh. Batcu.

5 Arhim. Visarion Puiu, „Pregătirea clerului în ţările romîne", 1912. Cfr. „Rev. Societ. Istor. Arheol. Biser. din Chişinău", XIII, 62—65.

6 In acest „aşezămînt", e prevăzut că „preoţii vor primi o învăţătura prealabilă dela „obraze învăţate" care vor fi rînduite dela păstorii norodului", şi nu numai în dogme..., ci şi în datoriile lor preoţeşti... Mitropolitul şi episcopii, ca şi mănăstirile... vor ţinea şcoli la tîrguri, la „sate mari..." N. Iorga, „Ist. Bis. Rom." II, 85.

7 „Rev. Soc. Ist. Arh..." etc. XIII, 62—65.

Vom adăoga că de pregătirea preoţilor descrisă mai sus nu se deosebea mult şi pregătirea clerului înalt—a episcopilor şi mitropoliţilor. In lipsa de orice învăţătură sistematică şi aceştia se pregăteau ori în şcolile elementare de prin mănăstiri ori prin ucenicie pe lîngă vre-un alt arhiereu. Bineînţeles că nici la acele şcoli nici în ucenicie viitorii mitropoliţi şi episcopi nu căpătau „cultură teologică", care de altfel nici nu exista pe atunci în înţelesul de astăzi, rămânînd ca ei să-şi sporească cunoştinţele în ale religiei şi bisericii prin munca de autodidact [1].

III

După cum ne arată arhivele, în momentul unirii Basarabiei cu Rusia, în Basarabia erau 775 de biserici parohiale. Starea acestor lăcaşe era foarte jalnică. Mai întâiu în ce priveşte clădirile, din numărul total abia 40 erau de piatră şi una de cărămidă, restul însă—734—de lemn [2]. Dintre aceste din urmă unele biserici erau „de lemn îngrămădite cu nuele", altele—„de bîrne". Pe deasupra, lemnul păreţilor era „lipit cu lut" sau „tencuit". Despre unele biserici se zice că erau „curate şi unse cu lut şi pe dinăuntru şi dinafară" sau „lipite şi văruite". Toate bisericile erau acoperite cu „şindrilă", cu „stuh", unele cu „răsloţi" (răslogi) [3], sau cu rogoz, multe „cu pae". Starea generală a clădirilor nu era la fel: pe cînd unele erau „tari", „durate" (trainice), multe se prezentau „proaste", „slabe", „vechi", „proaste cu toate" [4]. Despre o biserică protopopul comunica stăpînirii că este „de lemn, îngrădită cu nuele; acoperemîntul bisericii—stuh, dar foarte vechi şi plouă într'insa. Cu totul negrijită" [5].

Nu se afla în mai bună stare nici interiorul bisericilor. Pe cînd unele erau „îndestulate cu toate podoabele ce se cuvin, cu veşminte şi cărţi şi toate" sau erau „împodobite după puterea oamenilor", unele avînd „Sf. vase de cositor, însuflate cu argint" ori „icoanele cele mari şi catapetiasma văpsîte cu vapsali", altele duceau lipsă sau în cărţi („cărţi nu se află penticostar şi triod"; „numai apostol lipseşte"; „lipseşte mineiul"; „cu cărţi niajunsă"; „octoih şi apostol lipsesc"; „lipseşte octoih şi ceaslov" etc.), sau în veşminte („numai filan lipseşte"; „veşminte şi podoabe proaste"; „de mijloc cu veşminte, cu cărţi" etc.) [6]. Erau însă şi biserici despre care se comunica în forma următoare: „înlăuntru proastă, negrijită", sau „nici cărţi, nici veşminte" ori: „cărţi de lipsă, veşmintele lipsesc", „cărţi lipsesc", sau—„din podoabele şi cu cata-

---

1 Arhim. V. Puiu, L. C., p. 26.

2 „Trudă Besar. Gub. Ucion, Arh. Com." III, 294—295.

3 Despicătură de lemn cu o faţă plană şi alta semicirculară.

4 Arh. Cons. „Cond. inşt..." Cfr. „Trudă Bes. Gub..." etc. III, 231—284.

5 Arh. Cons. „Cond. inşt." sat. Cenacul din ţin. Căuşeni.

6 Arh. Cons. „Cond. inşt."

petiazma numai patru icoane tare vechi; veșminte de mijloc; din cărți triod, penticostar și apostol lipsesc" [1].

Pe lingă bisericile arătate, în momentul unirii cu Rusia, în Basarabia erau aproape 40 de mănăstiri și schituri, [2] dintre care unele erau foarte vechi. Majoritatea acestor lăcașe au fost înființate de simpli călugări și alți oameni evlavioși; două—Hîncu, Suruceni—sînt ctitorii boierești și trei, cele mai vechi—Vărzărești, Căpriana și Ismail—au fost întemeiate de domnii romîni. [3] Patru din mănăstirile basarabene erau închinate mănăstirilor străine — din Ierusalim și dela muntele Athos. [4]

Starea mănăstirilor nu era mai bună decît a bisericilor. Cu toate că ele, pe la sfîrșitul v. XVIII, au fost scutite de dări, condițiunile lor de traiu erau foarte grele, deoarece singurele mijloace de întreținere le erau veniturile din satele dăruite lor, iar acestea se aflau în mare sărăcie. [5]

Mănăstirile lăsau mult de dorit și în ce privește viața interioară. Regulele mănăstirești nu se respectau, idealurile monastice erau uitate. Igumenii primeau „posluşnici ori de unde și fieșce ce oameni, fără de nici o cercetare, de au mărturie că sînt oameni slobozi, și uneori încă și robi ne ertați și ostași fugiți, asemenea oameni căsătoriți, spre a-i călugări". In astfel de condițiuni pe la mănăstiri se adaposteau vagabonzi sau chiar spioni străini. Frații mănăstirești se călugăreau deasemenea fără ca să fie prealabil examinați în ceiace privește sinceritatea dorinții de a se consacra vieții monahale. Monahii puteau să se mute dela o mănăstire la alta „fără de nici o binecuvîntată pricină, numai după a lor plăceri". [6] Viața de obștie, „obșcejitie", lipsea, fiecare fiind ocupat cu grija vieții de toate zilele. [7] Bineînțeles că mănăstirile închinate, fiind ocîrmuite de igumeni străini și neavînd asupră-le nici un control, duceau o viață și mai depărtată de scopurele monastice". [8]

Indeobște vorbind, în aceiași stare se aflau pe atunci toate mănăstirile din Principatele Romîne. Domnitorii romîni care se îngrijeau de starea bisericii în genere, nu uitau de mănăstiri. Așa, de pildă, subt Constantin Mavrocordat, călugării nu puteau fi numiți decît cu voia mitropolitului, deasemenea le era oprit să umble pe drumuri sau să fie „văcari au prisăcari au păcurari și alte ca a-

1 Ibid., satele: Saharna, Bursucul, Tarasova, țin. Soroca; Cenacul, țin. Căușeni; Șărbănițî, țin. Hotin.

2 Truda Bessar. Țerc. Ist. Arh. Obșc.", I, XVII.

3 Măn. Căpriana, după unele date, exista încă pe vremea lui Ștefan cel Mare; măn. „Adormirea" (astăzi—„Cetatea") din Ismail e zidită de domnitorul Const. Brincoveanu; măn. „Vărzărești", cea mai veche, se zice că a fost întemeiată de Alexandru cel Bun. Din celelalte mai multe au luat ființă în v. XVIII, v. „Rev. Soc. Ist. Arh..." etc. XI, 3.

4 Ibid.

5 A. Stadnițchi, L. C., p. 153.

6 Arh. Cons. Dos. No. 14 din 1808.

7 A. Stadnițchi, L. C., p. 27.

8 Ib. p. 27—28.

ceste", și trebuiau să stea la mănăstire. [1] Dar măsurile acestea, ca altele de același fel, nu aduceau rezultatele cuvenite.

Pe la sfîrșitul v. XVIII în mănăstirile de peste Prut se începe o perioadă nouă. Munca harnică a lui Paisie Velicicovschi și a ucenicilor săi înviorează idealurile religioase ale monahismului vechiu, în mănăstirile moldovenești se începe vestita operă de cultură cu scrisul și tălmăcitul cărților, care se apropie încurînd de ideile marilor naționaliști din Ardeal [2], dînd naștere unui puternic curent cultural de deșteptare națională. Reforma religioasă a lui Paisie a fost sprijinită de Alexandru Vodă Ipsilanti care, repetînd măsurile lui Const. Mavrocordat, referitoare la viața monahală, mai cerea călugărilor să se țină de regulele „obșcejitiei"—vieții de obște, să nu aibă „încurcătura alișverișurilor", iar igumenii să nu se ocupe cu negustorii și să chivernisească bine averea mănăstirii, etc.

Trebue însă să recunoaștem că mișcarea aceasta n'a ajuns în mănăstirile basarabene. Nici „paisianismul" cu dragostea pentru cărturărie, nici deșteptarea națională pornită peste munți, n'au avut nici un răsunet în mănăstirile noastre: fiind prea depărtate de centrele mișcării, ele au rămas cu viața lor primitivă, hrănind în sufletul celor adăpostiți în ele simțimîntul religios—singura mîngăere în acele grele vremuri.

IV

In 1806 între Ruși și Turci s'a început un nou războiu, și oștirile rusești au ocupat principatele. Rostul vederat al acestei ocupații era încorporarea țărilor romîne în imperiul țarului — visul Rușilor încă de pe vremea Ecaterinei II. [4]

Potrivit cu acest plan și ajungind la momentul care părea a fi prielnic pentru a face încă un pas spre îndeplinirea lui, [5] guver-

1 N. Iorga, „Ist. Bis. Rom.", II, p. 84—86; 157—159.

2 Ibid. p. 183—138; 199—201.

3 Ibid. p. 188.

4 Această idee, asupra căreia, la începutul v. XIX, insista mult prietinul lui Alexandru I, prințul Tchartorisky, încă înainte de războiu devenise o fermă convingere în sferele diplomatice din Petersburg, (L. Cassv., L. C., p. 10, 22). In același sens erau prezentate țarului și proecte politice (N. C. Șilder, „Impăratul Alexandru I", in rusește, 1904, II, 180. E curios că d. Stadnițchi, deși citează cuvintele lui Prozorovschi despre piedicile pe care le întîmpinau Rușii din partea Franței la „dobîndirea principatelor Moldovei și Valahiei și a graniței la Dunăre", totuși afirmă că „Rusia a fost singura putere, care a întins *sincer* mînă de ajutor Principatelor dela Dunăre, in anii de cele mai cumplite încercări", iar despre războiul din 1806—1812 se referă la rescriptul lui Alexandru I, unde între altele se zice că țarul nu are „nici o intenție cu privire la cucerirea posesiunilor ce aparțin Turciei..." (Stadnițchi, L. C., p. 29, 38, 227). Dealtfel toată lucrarea d-lui Stadnițchi e pătrunsă de această idee.

5 După pacea dela Tilsit (Iunie, 1807), cînd Napoleon a declarat țarului Alexandru că pentru Rusia singura politică adevărată și de folos (seule vraie, seule profitable) este aceia a Ecaterinei II, admițînd extinderea stăpînirii ruse dincolo de Dunăre până în Balcani. V. Șilder, l. c., II, p. 187, 196.

nul rus s'a grăbit să introducă în Principate ocîrmuirea rusească, însărcinînd (1808) cu conducerea Principatelor pe senatorul Cușnicov, [1] iar pe urmă (1810) pe senatorul Crasno-Milașevici. [2] Tot atunci a fost schimbată și situația bisericească a Principatelor, anume la 1808, printr'un ucaz al lui Alexandru I, în țările romîne se înființează un „exarhat", [3] care cuprinde „Moldavia, Valahia și Basarabia" și este supus Sinodului rus [4]. La postul de esarh a fost numit mitropolitul Gavriil Bănulescu, care pe atunci se afla în tîrgul Dubăsari, pe malul stîng al Nistrului, demisionat dela catedra de mitropolit al Chievului.

Mitropolitul Gavriil a întreprins în situația bisericească a Principatelor mari schimbări, al căror scop firesc era apropierea Principatelor de biserica rusă. Așa, în Iași, reședința esarhului a fost înființată „dicasteria esarhicească", de care atîrnau încă două instituții: un consistor la Iași, pentru toată Moldova, și altul la București, pentru Muntenia. Aceste așezăminte erau centre de ocîrmuire bisericească a exarhatului. Pentru supravegherea activității preoțimii au fost numiți „blagocini" — evtaxii, de care erau ajutați protopopii sau protoiereii ținutali și care erau „supraveghetori ai bunei orînduelî". [5] Acestea erau organele administrative ale exarhatului. [6]

Pentru a duce la bună orînduială gospodăria bisericilor, precum și a pune în regulă funcțiunile lor oficiale, a fost înființat serviciul ctitorilor bisericești, deasemenea a fost întocmit un inventar al averii bisericești. Pe lîngă aceasta exarhul a introdus „metrici" —foi personale pentru înscrierea celor născuți, morți și căsătoriți, precum și condici pentru înscrierea cheltuelilor și veniturilor bisericești.

Multe măsuri s'au luat și pentru îmbunătățirea stării preoțimii. Cu acest scop mai întăiu și 'ntăiu a fost fixat numărul preoților

1 „Trudă Bes. Gub. Ucion. Com." I, 331.

2 L. Casso, L. C. P. 195.

3 Incă în timpul războiului precedent cu Turcii (1788-1790), Rușii ocupînd Principatele, au încercat să ia biserica romînă subt conducere, numind (22 Dec. 1789) pe arhiereul Ecaterinoslavului Ambrosie (Serebrennicov) loctiitor al Mitropoliei Moldo-Vlahiei, iar după încheerea păcii (22 Dec. 1791), orînduind la același post pe Gavriil Bănulescu, atunci „episcop al Levcopoliei", care titlu se raporta la Cetatea-Albă sau Acherman. (A. Stadnițchi L. C. P. 68—72. Cfr. C. Erbiceanu „Ist. Mitr. Mold.". P. LXII). Schimbîndu-se însă situația politică, cu încheerea păcii și retragerea oștirii rusești, esarhatul n'a durat atunci decît doi ani și n'a putut lăsa nici o urmă în viața bisericească a Principatelor.

4 Cu înființarea esarhatului se rupeau legăturile bisericii Romîne cu patriarhia Constantinopolului, fiind esarhul obligat, printr'un ucaz sinodal (12 Martie 1808) a se adresa către sinod în toate chestiile și afacerile, în care fostul mitropolit al Moldovei comunica cu patriarhul ecumenic. A. Stadnițchi. L. C. P. 99—100.

5 A. Stadnițchi L. C. P. 120—122.

6 Partea transnistriană a eparhiei era subt cîrma „Pravleniei (Direcțiunii) duhovnicești" cu reședința în or. Tiraspol. „Trudă Bessar. Țerc. Ist. Arh. etc. V. 5.

parohiali pentru fiecare biserică, luîndu-se tot odată dispoziții ca episcopii să nu hirotonisească pe noii candidați până cînd cei hirotoniți mai înainte nu vor fi așezați pe anumite locuri. [1]

N'a fost uitată nici pregătirea preoților: candidații pentru hirotonie erau obligați să stea o vreme oarecare pe lîngă episcopi ca să învețe cel puțin un catechism scurt, dogmele creștinești și să deprindă slujba dumnezeiască. Cu acest scop a fost tradus din rusește în limba romînă catechismul scurt „spre folosul general al creștinilor pravoslavnici, îndeosebi însă pentru cei ce caută sînul duhovnicesc".

Au fost luate măsuri și pentru îmbunătățirea stării sociale a preoțimii. Așa, a fost înlăturat îndeobște amestecul autorităților civile în afacerile bisericești, iar pentru a scuti pe preoți de abuzuri din partea funcționarilor laici în instituții administrative și judecătorești, s'a luat hotărîrea ca la anchetele ce vor avea loc asupra fețelor duhovnicești, în chestii penale sau civile, să ia parte și delegați din partea clerului, care delegați urmau să fie numiți de către consistor. Cu același scop de a ridica prestigiul preoților în ochii poporului și a îmbunătăți starea lor materială, exarhul nu odată a intervenit ca preoții să fie scutiți de diferite dări, precum și de acele corvoade cu care clerul, în vremea ocupației, era împovorat deopotrivă cu poporul de jos, ca transportul proviantului, facerea drumurilor, podurilor, etc., deasemenea și găzduirea soldaților. In 1811 exarhul întocmește o „randuială pintru preuții di pi la sati", prin care preoților și diaconilor de pe pămînturile boerești li se creează o situație materială privilegiată, întrucît li se acordă scutire de dări și de dijmă pentru o anumită cantitate de vite, de sămănături, de vin, etc. Vom vedea că „rînduеala" face deosebire între preoții „rînduiți" (la 50 case, unul) și cei de prisos (care nu vor avea 50 de case), punîndu-i la dijmă pe aceștí din urmă. [2] Bineînțeles că înlesnirile, de care vorbește „rînduiala" exarhului, atîrna de bunăvoința proprietarilor respectivi.

In ce privește mănăstirile, au fost luate (1808) dispozițiuni ca cei doritori de a intra în călugărie să nu fie primiți decît cu multă chibzuială și după o examinare a lor stăruitoare. Totodată exarhul a stăruit să înlăture amestecul divanurilor în chestiile privitoare la mănăstiri, a insistat ca și mănăstirile să fie scutite de unele dări, sau ca dările să fie micșorate. Multă orînduială a fost introdusă în mănăstirile închinate, oprindu-se abuzurile egumenilor străini în administrarea acestor mănăstiri. [3]

Nu avem știri precise cum anume aceste măsuri au fost aplicate și ce efecte au avut în Basarabia. Nu mai încape însă nici o îndoială că dispozițiunile exarhului cuprindeau și provincia noas-

1 Aceste măsuri de către prof. C. Erbiceanu sînt socotite ca o «adevărată reformă» a preoțimii romîne. „Biser. Ortod. Rom." 1892, III, 196. Cit. după Stadnițchi L. C. P. 130.

2 D. Fortună L. C. P. 192—193.

3 A. Stadnițchi L. C. P. 120—153, 207—212. Cfr. „Trudă Bessar. Țerc" —etc. V, 16—20.

tră. Din actele arhivelor aflăm că „pentru a introduce orînduelile cuvenite și a conduce trebile privitoare la preoțime în întreaga Basarabie" a fost numit protopop Teodor Maliavinschi, adus de către exarhul Gavriil din eparhia Ecaterinoslavului în 1809 [1], deoarece—scria Gavriil Sinodului—în Basarabia nu se găsește nici unul dintre cei învățați care ar cunoaște mersul lucrurilor și îndatoririle slujbașilor duhovnicești, din care pricină, după cît am aflat, în sînul preoțimii de acolo nu există o rînduealä cuvenită, nici bunăstare în biserici [2].

Măsurile arătate mai sus dintre care, vom releva, multe nu erau decît o simplă repetare a dispozițiunilor vechi, luate de domnii romîni în trecut, cuprindeau aproape toate laturile vieții bisericești. E adevărat că unele măsuri din cele recomandate de către exarh au fost schimbate, iar altele respinse cu totul de țar [3]. Dar nici cele aprobate n'au adus rezultatele dorite [4]. In privința aceasta dovada cea mai convingătoare o aflăm în starea bisericii descrisă mai sus, în mare parte, pe temeiul tocmai acelor „forme de înștiințare", care au fost întocmite de către protopopii puși de exarhul Gavriil. De altfel lucrul era și firesc: neajunsurile erau înrădăcinate prea adînc în viața bisericească, iar exarhatul, în legătură cu evenimentele politice, n'a durat decît patru ani (Mart 1808—Maiu 1812).

Astfel ni se prezintă viața bisericească-religioasă a Basarabiei în ajunul anexării ei de către Ruși.

Cercetînd mai de aproape faptele arătate aici, ajungem la concluzia că starea religioasă de pe atunci avea și părțile ei bune. Mai înainte de toate foarte îmbucurător este faptul că vitregia vremurilor schimbăcioase n'a putut înăbuși în Moldovenii basarabeni credința strămoșească, și dovada cea mai puternică aici este mulțimea bisericilor în Basarabia dela începutul v. XIX. Chiar dacă admitem că unele biserici erau făcute „fără socoteală" [5], totuși rămîne netăgăduit numărul mare al bisericilor ce existau pe atunci sprijinind puterile sufletești ale norodului în așteptarea unor vremuri mai fericite.

Nu mai puțin însemnate erau și alte împrejurări pe care le aflăm în situația preoților. Candidații la preoție și diaconie, cum am văzut, se recrutau din toate straturile obștești, mulți erau chiar dintre țărani. Aceasta ne dovedește că preoțimea, din punct de vedere social, nu constituia o castă izolată, ceiace era folositor

1 Arh. Cons. „Cond. Inst." a protop. Maliavinschi.
2 P. Lotoțchi. L. C. P. 8.
3 „Trudă Bessar. Țerc"... etc. 23.
4 A. Stadnițchi L. C. P. 153, 163. Cfr. „Trudi Bessar. Țerc"... etc.
5 La 15 Iulie 1764 Grigorie Al. Ghica hotărăște... „că nu se vor mai face biserici fără socoteală, pentru trufia unuia și a altuia, cari ne gîndindu-se la starea „lăcașului" adevărat, care e sufletul, clădesc „biserici și paraclisuri proaste, făcînd astfel ca altele vechi să rămîie în pustiu și ruină"... N. Iorga „Ist. Bis. Rom." II, 158—159.

și pentru misiunea păstorească, asigurînd întrucîtva selecționarea mai ușoară a elementelor potrivite pentru chemarea preoțimii. Altă latură pozitivă era și apropierea generală care exista pe atunci între păstori și păstoriți în privința intereselor intelectuale sau a stării culturale îndeobște. Nu luăm faptul în forma lui, nu susținem sărăcia intelectuală și materială în care zăceau la fel și preoții și țăranii și ne referim numai la fond—la lipsa de prăpastie între păstori și păstoriți. In sfîrșit mare însemnătate avea faptul că păstoriții luau parte la alegerea viitorilor păstori: e o dovadă că parohienii erau vii mădulari ai bisericii, care îngrijau de nevoile ei.

Bineînțeles, îndeobște vorbind era o stare primitivă, plină de multe scăderi ale vremurilor înapoiate, dar și cu începuturi bune de viață sănătoasă. In curînd însă această stare a lucrurilor urma să fie schimbată din temelie.

Nicolae Popovschi

Cărvunarii

Scene Istorice

Numeroase volume de istorie n'ar trebui să fie decît pagini albe pentru a mulţămi pe acei eruditţi, ce socotesc că nu se poate face istoria unei epoci, asupra căreia nu sînt cunoscute lungi şiruri de fapte materiale sigure.

E. Renan

Mi s'a părut că nu ar fi o osteneală zădarnică să prindem, cu ajutorul fanteziei, care este mama istoriei ca şi a oricărei poezii, să prindem dacă nu într'un tot, cel puţin într'un surogat al unui asemenea tot, chiar numai un grup de ştiri puţine, întîmplător pastrate...

Mommsen

Istoria se face din înlănţuirea tuturor evenimentelor; şi adeseori cele mai mărunte sînt cele mai determinante; istoria se scrie însă, legîndu-se faptele mari, singurele văzute şi notate. Cu alte cuvinte, istorie mai bunişoară nu se poate spera decît dela viziunea şi intuiţia poetică.

A. France

Moldovenilor cărvunari datorim noi regenerarea noastră.

A. D. Xenopol

I.

Voevodul-cărvunar

«Ioniţă-Vodă, acest ignorant, acest cartofor, acest beţiv, acest brutal, acest vanitos, a fost un om mare».

P. Eliade

Iaşi — 1823

O clipă istorică în care se îngînă trecutul cu viitorul, cum se îmbină cuvintele Voevod şi Cărvunar: Unul plin de mirezme patriarhale, celălalt de visuri generoase.

Adunarea *Sfatului obştesc*, aşa cum au încercat cărvunarii să-l reînvieze, în care mijeşte viitorul constituţionalism romîn, şi în care se afirmă o mare prefacere socială: regenerarea elitei pe o cale originală, îndrăzneaţă, dar înţăleaptă şi rodnică.

Palatul Domnesc. Spătăria: O sală mare, bogat împodobită cu scoarţe, icoane, portrete de Voevozi, arme. Un policandru de alamă cu foarte multe braţe purtînd luminări groase de ceară galbenă. Un divan turcesc, o măsuţă alături. Un dulap mare, frumos sculptat şi bine ferecat cu balamale şi încuetori grele de aramă. In mijloc o masă lungă, îngustă, cam încovoiată spre capete şi acoperită cu postav roşu. De partea lăuntrică a arcului de cerc făcut de această masă, lipită de ea şi puţin la stînga, o măsuţă încărcată cu dosare şi suluri de pergament de care atîrnă peceţi de deosebite mărimi şi culori. De partea cealaltă a mesei celei mari, jilţuri de lemn de nuc săpat, cel din mijloc mai înalt decît celelalte. Pe toate mesele sfeşnice cu luminări de său pentru întrebuinţarea de toate zilele.

Sînt de faţă:

Ioniţă-Sandu-Sturza-Vodă.

Mădularele Marelui Divan împreună cu boeri de pe la ţinuturi, boernaşi de ţară, prietini personali ai Domnului, adică fruntaşii partidei „novatorilor".

Boerii cei bătrîni şi „retrograzii" sînt îmbrăcaţi după portul vremii şi cam la fel cu Domnul, ca în cunoscutu-i portret din toate manualele de şcoală. Ceilalţi — cărvunarii — au în îmbrăcămintea lor ceva mai puţin oriental: Nu sînt numai în meşti, ci poartă ciubote înalte de iuft roşu; şalvarii mai puţin largi; antereul desfăcut în faţă şi mai scurt, nu mai samănă a fustă. Iar hamgerul trecut într'un chimir de piele în loc de şal, desăvîrşeşte o înfăţişare mai bărbătească.

Dintre aceşti boeri, doi, într'un capăt al mesei stau cu multă sfiială pe marginea jilţurilor, iar retrogradul care s'a nimerit lîngă ei, le întoarce, învederat, spatele. Acei care n'au apucat loc la masă stau pe marginea divanului şi pe jilţurile ce mai se află pe lîngă păreţi.

În acest *Mare-Divan-Sfat-Obştesc*, Domnul avea o covîrşitoare majoritate, dar nu şi atunci cînd încerca să uite legămintele lui cărvunăreşti.

Vornicul de Aprozi, ridicîndu-se puţin şi aplecîndu-se pe mesuţa lui încărcată de dosare, şi totodată spre Vodă:

Nu mai avem nimica, Măria-Ta...

Baloş, Marele-Vistiernic, întorcîndu-se, greoiu, în jilţ, spre Domn:

Pentru că aicea nu sîntem Divan sadea arătînd dispreţuitor cu capul spre acei care nu erau divaniţi, ci — după cum zici Măria-Ta — un fel de Sfat obştesc şi prietinesc, şi pentru că Dumnealui boerul vornic de aprozi nu mai are nimica rînduit pentru astăzi, aşi îndrăzni eu să amintesc Măriei-Tale de necazurile Bi-Vel-Hatmanului Strilea. Luminăţia Ta, mai dăunăzi, la balul cel mare, cînd cucoana Lixandra ţi-a desluşit pricina mai bine de cît un vechil, i-ai făgăduit să-i faci dreptate... Dar să-i dăm macar ceiace-i datoreşte Visteria... S'a mulţămi, omu, şi cu atîta!... „Din topor, toporişcă" !... Vorba ţaranului...

Ioniţă-Vodă, izbucnind şi răstit:

Bine grăişi Vistiernice!... Dumnealor, dacă nu pot să hăcuiască ţara cu toporu, se mulţămesc macar s'o sfîrtice cu toporişca... I-am făgăduit!... I-am făgăduit!... Nu i-am făgăduit nimica!... I-am spus numai că parcă ar avea dreptate...

Baloş: Păi, nu-i de-ajuns Măria Ta!

Ioniţă-Vodă, tot răstit:

Mai sînt şi formele. Eu nu ştiam că pricina pentru hotarul Făcăoanilor s'a plimbat doi ani dela un divan la altul şi că acum este ajunsă la Domnie în starea aceia care nu îngădue Domnului decît să aleagă între cele două judecăţi ce se bat cap în cap. Şi cu glas din ce în ce mai ridicat, D-ta te faci că nu ştii cum se caută şi cum se dă dreptatea decînd m'am suit eu în Scaunul ista...

Cei mai mulţi dintre boeri dau semne de satisfacţie

Să venim şi la toporişcă!... Vrai să plăteşti din paragrafui datoriilor, o sumă netrecută la vreme nici în izvodul nici în proiecturile anului acestuia...

Baloş. Doar ştiinţa şi vrerea Domnului îi destul izvod!!

Ioniţă-Vodă: Ar mai merge, poate, cîteodată şi aşa, deaşi fi om bogat. Insă sărac cum sînt aşi da duşmanilor prea multă apă la moară... Cu glas tot mai răspicat Dumnealor cei din Cordun nu şoptesc oare că veniturile ţării merg în lăzile mele? Vrau să rămie pe urma mea socoteli lămurite, în caete cu rost ţinute. [1]

Baloş, hotărît şi cu mîhnire: Asprimea Măriei Tale faţă de Strilea nu poate decît să îndepărteze gîndurile cele bune ale boerilor din Cordun.

Ioniţă-Vodă, tot bursuz:

Iară grăişi bine Vistiernice! Cu ironie şi mîndru de comparaţia ce face. Emigraţii din Coblentzul Moldovenilor nu cîntăresc enteresul ţării, decît cu măsura enteresului lor personalicesc. Ţara fiind la strîmtoare, i-am rugat să ia dregătoriile, dar fără havaeturi. Nici unul însă n'a primit să muncească pentru ticăloasa de moşie, fără cîştig şi pentru el!...

Se vor speria, zici d-ta, că nu las pe Strilea să jăcmănească Visteria şi că nu vrau să stric o judecată...

Mavrocostea, marele Paharnic, sculîndu-se cu greu; foarte bătrîn şi cu mult prestigiu, ceiace face pe Vodă să se oprească cu deferenţă, lăsîndu-se întrerupt:

Nu de asta se vor speria; dar de cuvîntul pentru care Măria-Ta nu vra să strice judecata. Dă să se aşeze.

Ioniţă-Vodă: Care cuvînt? Care?

Şi bursuz ca de obiceiu, dar mai blînd.

Grăeşte Paharnice!... Hai, vorbeşte!

1 Aceste caete sînt la Academie; au fost cercetate de d. Iorga şi găsite spre cinstea pe nedrept hulitului Domnitor.

Mavrocostea, care nu se aşezase de tot, se înalţă:

Dacă Măria Ta porunceşte...

Boerii se agită îngrijoraţi, retrograzii fac bătrînului semne să tacă. Vodă se încordează.

Măria Ta nu strică judecata cumnatului Strilea, nu pentru că aşa ar fi bunul plac al Măriei Tale; că dacă ar fi aşa, n'ar avea nimenea nimica de zis. Ţara asta a trăit doar prin voinţa tare a Voevozilor ei chiar dacă adesea ori greşeau... Au cine vieţueşte şi nu păcătueşte,.. şi cu solemnitate Dar Măria Ta nu sfărîmă cartea Divanului, cu toate că în sufletul Măriei Tale o ştii nedreaptă, numai pentru a nu călca nişte ponturi scumpe inimii novatorilor, ale căror uneltiri...

Ioniţă-Vodă, întrerupînd grăbit şi cam încurcat, parcă i-ar fi teamă de ce-ar putea să i se mai spuie, dar făcîndu-se că nu pricepe:

Care ponturi? Ce uneltiri?

Mavrocostea aproape ameninţător.

Ştie prea bine Măria Ta!

Voeşte să se aşeze.

Ioniţă-Vodă: Haide, birfeşte Velit-boer!...

Retrograzii fac mereu semne lui Mavrocostea ca să-l potolească.

Vodă aruncă cărvunarilor priviri laşe de bănat. Aceştia, chiar acei care nu prea se simt la locul lor în Divan, se aşează mai bine în scaune şi parcă s'ar pregăti de o luptă pentru care ar fi fost aduşi acolo şi sînt bucuroşi să-şi justifice prezenţa cu chipul acesta.

Mavrocostea nemaiputîndu-se stăpîni, tremurînd de indignare, dar şi de bătrîneţe. Şi totodată, cu glasul speriat al călugărului medieval cînd vorbea de diavol:

Ponturile nevăzutei constituţii,

şi arătînd spre cărvunari şi mai ales spre Stolnicul Hudici, unul din acei toleraţi acolo şi care se nimerise să-i fie mai în faţă. Aceştia, subt dispreţul gestului, ridică şi mai mult capul; unii chiar îndrăznesc să murmure.

a prea văzuţilor răvoluţionari. Poftim! Am grăit! Iaca de ce le este frică boerilor, iaca de ce nu se întorc!

se aşează ostenit.

Vodă a aşteptat fatidicul cuvînt cu oarecare sfială; dar după ce l-a auzit, se îndîrjeşte, şi majestos se ridică de pe jilţ. Boerii se scoală îngroziţi; unii se trag spre pereţi; iar alţii se apropie de Domn, parcă ar fi nevoe să-l acopere cu trupul lor.

Ioniţă-Vodă, cu adevărată măreţie:

N'am nevoe nici de fiinţa nici de sfaturile boerilor emigraţi care n'au voit să-mi împlinească voia de-a se întoarce. Deacuma am să mă încongiur numai cu aceia care în împrejurări grele au sprijinit tronul şi Domnia. [1]

Iară cele 77 de ponturi cerute prea înaltului Devlet, ca

1. Cuvinte autentice, după Drăghici.

temelie pentru pămintească ocirmuire, pe care Dv. le numiţi în deridere Constituţie, ca să speriaţi Inalta Poartă şi ca să ridicaţi consulii împotriva mea, vor căpăta putere de Evanghelie, prin chiar hatişerif împărătesc. Avînd cugetul curat, eu nu mă sperii de vorbe... Martur mi-e unul Dumnezeu, că eu nu fac nici răvoluţie... nici constituţie! Ultimul cuvînt cu intonaţia pe care mahalagiul nostru o dă vorbei «individ» pe care o socoteşte grea insultă.

Cele din urmă vorbe le-a spus împingînd cu zgomot jilţul; face vre-o cîţiva paşi supărat şi se trînteşte în tronul de lîngă păretele din fund.

Retrograzii sînt uluiţi. Cărvunarii dau semne de mulţămire; iar vreo doi zîmbesc de superficialul modernism al Voevodului-cărvunar.

Moţoc, Marele Sulger. Inima noastră de patrioţi saltă de bucurie, auzind cum Măria Ta preţueşte credinţa noastră. Vom sta zid împrejurul Măriei Tale! Zid neînvins după puţină şovăire... cînd mai ales vor fi între noi şi acei cărora le datorim şi cugetarea şi simţirea noastră.

In vremea asta, vreo doi din retrograzi s'au aşezat repede în jilţuri, ca să-şi afirme drepturile lor la oarecare egalitate cu Domnul. Grupul cărvunarilor se cam adună în spatele lui Moţoc. Vodă, care ascultase cu bună voinţă începutul vorbirei acestuia, se închide cînd simte de ce este vorba. Moţoc, care grăise de la locul lui, în picioare, se apropie, dă în genunchi la picioarele Domnului şi urmează cu aprindere:

Măria Ta, credincioasele Măriei Tale slugi, acei care ţi-au fost *„bunii veri"*, şi cărora le erai *„Venerabilul Mare-ales"*, pe cînd ne sfătuiam în peştera cu trei colţuri din pădurea Păstrăvenilor, unde odată era să fii prins de neferii lui Moruzi-Vodă.

Vreo doi cărvunari fac schime de îngrijorare. Moţoc îi vede şi răspunde gîndului lor, urmînd apăsat:

Acest frumos trecut nu mai este o taină şi îl bine să ne mîndrim cu el—Măria Ta. Noi toţi acei pe care acum, fiind Domn, ne-ai scos din satele noastre şi ne-ai pus în slujba ţării şi pe cîţiva ne-ai făcut chiar Divaniţi. Noi toţi aceştia, novatorii ţării, cu care Măria Ta vei mai întocmi încă lucruri mari, te rugăm, cu lăcrămi fierbinţi, să ne împlineşti două plecate cereri...

Ioniţă-Vodă, mişcat, blînd, dar tot bursuz:

Ei, haide, s'o auzim pe cea dintâiu...

Moţoc: Să aibă scaun în Divan—dar scaun în toată regula—Basilius Movilaschi.

Asta ar fi şi pe placul celor mai mulţi de aici din Sfat.

Marea majoritate fiind bine înţeles, dă semne de bucuroasă încuviinţare.

Ioniţa-Vodă: Veneticul!?

Roznov, Marele-Sărdar, către Moţoc cu condescendenţă şi zeflemea:

Arhon Mare-Sulger, frate velit-boer, uiţi pontul 14 din... cum să-i zic ca să nu-i zic pe nume... Parcă se cere 10 ani de necurmată petrecere în ţară după însurătoare cu o pămînteancă, şi...

Ioniţă-Vodă, mulţămit, cu toate că săgeţile Marelui-Sărdar au trebuit să-l sgârie şi pe el în trecerea lor spre Moţoc.

S'a însurat abea anul trecut!...

... Şi cine-a cunoscut pe tătîni-su!

Moţoc: Toată ţara ştie cine-i maică-sa—fata Marelui-Postelnic Drăghici dela Şorogari. Dar nu va spune Măria Ta că fata lui Conu Iorgu şi a cneaghinei Ruxanda - Dumnezeu să-i odihnească!—a făcut copii din flori...

Ioniţă-Vodă, împăciuitor:

Nu, nu... Dar fata ceia s'a măritat în Liov unde era pentru învăţătură şi a rămas acolo cu leahul ei, pe care nu l-a văzut şi nu l-a auzit nimenea...

Roznov, cinstit, dar cu părere de rău:

Băietul de care-i vorba, îi un descrierat; dar eu am cunoscut în Liov pe leahul de tată-său, ginerele răposatului Iorgu Drăghici... M'ar bate Dumnezeu dacă n'aşi mărturisi...

Moţoc, cu mirare:

Leah?

Roznov, apăsat:

Asta da. Leah şi neam de leah...

Moţoc, tot aşa de apăsat:

Nu. Urmaş de joimiri Moldoveni. Spune coane Ilie, nu era lucru ştiut în Liov, că bătrînul Movilaschi slujise, înaintea împărţirei Poloniei, în reghimentul joimirilor cu steag moldovenesc?

Roznov: In asemenea reghimente slujeau doar şi Poloni, aşa că ce spui d-ta n'ar fi o dovadă sigură: după cum nu-i o dovadă nici numele, care ar fi putut fi luat de vreo slugă din împrăştiata şi nefericita casă Movilească..

Moţoc: Toată marea-boerime polonă are sânge Movilesc în vine, şi n'ar fi îngăduit—să crezi d-ta—unei slugi să uzurpeze acest nume. Un prinţ Radzwill, scoborîtor drept din Irimia-Vodă, stătea supt comanda lui Movilaschi.

Ruset, marele-Logofăt:

Ceiace este sigur—ştiu şi eu—este că Movilaschi tatăl, ofiţerul polon, era socotit în Liov ca scoborâtor dintr'un vechiu joimir frate de arme cu alt joimir, vestitul Murguleţ, ale cărui vitejii au rămas de pomină în armatele crăeşti şi a cărui amintire face cinste vechii noastre boerimi.

Şi urmează, pe un ton mai apăsat, pentru a tăia cu aroganţă, vorba unui cărvunar neînsemnat care s'a grăbit să conchidă începînd să zică. Păi dacă-i aşa...

Dar chiar așa să fie, de atunci este cam mult și cu ajutorul unui lung șir de mame leșe, Movilaschi al d-tale *către Moțoc* este leah sadea.

Moțoc: Un sînge ca cel movilesc nu se leșește cu una cu două !...

Ioniță-Vodă: Na !... Acuma leahul este și os-domnesc !

Moțoc: N'o fi pogorind drept dintr'un Voevod, dar nu se poate tăgădui că-i din neamul Movilă.

Buhuș, marele Hatman. Vorbe ! Dacă-i să credem toate poveștile... Nu se spune pe la noi, oare, că tatăl lehușorului d-tale, ofițerul, care avea subt comandă un Radzwill, cum zici, n'ar fi decît răzăș moldovan, plecat de copil ca slugă pe lingă un cocon Bogdan, trimis la învățătură în Polonia?

Moțoc, cu vehemență: Fie și așa! Dar Hatmanul Luca nu-i ficior de răzăș de neam Movilesc ? Dar eu nu-s fiu de opincar —și tăgăduești d-ta că sînt Moțoc adevărat ? Dar pe ispravnicul Andrei nu l-a căftănit Măria Sa Medelnicer, pentrucă-i dintr'un Fărcășan mare boer de pe Olt, venit cu Radu-Vodă și pe ai cărui urmași i-a risipit ticăloșia de la noi ? Dar dumnealui, dumnealui aicea față, dumnealui *arată spre un boer bătrîn* Marele-Agă Lozonschi nu-i ficior de birnic, luat, tocmai cum zici d-ta despre cellalt, de copil ca slugă în Polonia; însă nu-i Lazu din tată'n fiu, vechiu și mare neam boeresc? Dar Inalt Prea Sfinția Sa *inchinindu-se către bătrînul Vlădică* Gherasim al Romanului, ficiorul dascălului Bărbowschi, nu-i din Marele Vornic Bărboi, zliditorul bătrînei mănăstiri ce-i poartă numele ? Dar Banul Neculau, ii Neculai? Nu-i oare Hurmusachi țărănit ? Dar Patrașcanu nu-i Veveriță ? Străvechiul neam din care a ieșit și o ramură Sturzească ! Dar Dăscălescu dela Cassa Răsurilor, dar fustașul Dimitriu, dar diacul Radu, nu știm cu toții că sînt urmași de boeri, de mult și până'ntr'atîta scăpătați că nici ei nu mai știu cum și ce fel sînt de sînge boeresc ! Dar comisul Bălănescu, născut la grajdurile d-tale Arhon Mare-Vistiernice, n'a arătat aici un sipet de hrisoave și urice că este drept și adevărat Niculcea ?

Baloș, copleșit:

Dacă are să mai meargă mult lucrurile cum merg, am să mă văd și cu vezetiul meu alăturea în Sfatul țării ! !

Ioniță-Vodă, răstit și îndesat:

Ai să te vezi—și ai să stai Vel-Vistiernice ! L'am căftănit Comis și-am să-l chem în Divan în ciuda ruginiților și pentru meritele lui.

E învățat băietul; e vrednic; iar de cinstea lui, răspunde sîngele-i din vine, sîngele cronicarului Niculcea ! Am să-l chem și pe dînsul, și pe Țintilă, și pe Ciudin, și pe Codreanu și pe Țupa și pe Negrinschi, pe toți răzășii de neam bun, și chiar pe acei birnici despre care mi se va arata că scoboară din boeri ce în vremea urgiei fanariote n'au știut, ca părinții d-tale *arătînd* rînd pe rînd către prohi, și cu nestăpînită aprindere, ai d-tale, ai d-tale *și înecîndu-se de mînie dar și de durere* și ai mei, să se plece, să înșele, să fure, să se vîndă, să-și vîndă fetele, ca să rămîie tot în fruntea țării.

Prohii ridică capul ca subt o lovitură de biciu.

Ruset, mînios și îndurerat:

Totuși fără ei....

Ioniță-Vodă, deodată potolit:

Da *lăsînd capul*

Da... poate era și mai rău... *izbucnind iarăși.* Insă după ce ne-am înhăitat atîta amar de vreme cu toate scursorile Levantului, ni-i sîngele *arătînd cu ciudă vinele pumnului* spurcat și sufletul ticăloșit... Să mai facem loc și celor curați, celor care ne-au păstrat comoara de virtuți a boerimii lui Ștefan cel Mare și Sfînt... Sărăciți de strămoșasca lor strălucire, apoi de ocina părintească, apoi de pînea copiilor, au ajuns birnici,.... și vezetei la d-ta!... Dar mizeria n'a putut să le corcească nobleța, mai rău decît ne-a corcit-o nouă felul îmbogățirii și al puterii noastre!...

Baloș, cu amărăciune:

Fanarioții au boerit multă ciocoime, dar tot ciocoime a rămas. Măria Ta dai ciocoilor cuvînt să nu se mai silască de noi, findcă se cred mai boeri decît noi...

Ioniță-Vodă:

Și sînt ! Un Tăutu, un Stroici, un Orsat, un Hincu, sînt mai boeri decît noi toți!... Am să scotocesc mereu toate unghiurile țării și am să scot la iveală, boerindu-i, sute, mii de țărani, urmași ai boerimilor apuse ! Am să înec protipendada noastră subt numărul covîrșitor al noilor căftăniți, mîndri de trecutul lor, oțeliți în suferinți de veacuri, dîrji de ocrotirea Domniei mele... Cînd Moldova va fi iarăși împănată în toate satele ei cu boeri legați de glie și de țăran, ca pe vremuri, va fi iarăși Moldova lui Ștefan cel Mare și a lui Petru Rareș.

Mavrocostea, care în timpul ultimelor fraze se sculase și cu mișcări greoae de om foarte bătrîn — dar ca vrăjit și atras de vorba caldă a lui Vodă—se tot apropiase fixîndu-l cu patimă; la ultimul cuvînt se apleacă, deodată, pe mîna Domnului și i-o sărută, spre uimirea tuturor:

Eu sînt bătrîn și nu te prea înțeleg bine, dar simt că-ți iubești țara Măria Ta... Da!... Numai că Rosia...

Ioniță-Vodă, întrerupîndu-l, îi ia mîna în mîni, i-o duce spre inimă și zice mișcat, și, poate pentru întâia dată, fără hursuzlîc în voce:

Da ! O iubesc ! Sfînta Moldovă ! Și d-ta, vere Alecule, o iubești, numai crezi că rănile i le va tămădui oblăduirea moscovită...

Mavrocostea, cu foc și încăpățînare, dînd din cap:

Da; Sfîntul Impărat, — să ştii Măria Ta...
Ioniţă-Vodă, întrerupîndu-l, cu blîndeţă:
Bine, bine, vere, să lăsăm asta...

Postelnicul Dinga îl duce pe bătrîn la scaunul lui.

De ce vorbeam? A, de Movilaschi...
Poate veni în Sfat ca şi Dumnealor arată spre boerii ce nu sînt membri ai Marelui-Divan, ca din partea ţinutului în care au moşie, chemaţi de mine până cînd vom alcătui obştea boerilor ţinutaşi, care atunci ne va trimite pe cine-o vrea ea.
Baloş, pufnind ironic:
Parlament!.. Ai să rămîi cu ei Măria Ta!...
N'au să mai fie scaune şi pentru noi Divaniţii... Avem să ne deştărăm...
Moţoc: Tocmai de aceia Măria Ta, fă-l divanit pe Movilaschi...
Ioniţă-Vodă: Mai încet, mai încet Sulgere; eu tot vrau să mai încerc să amestec pe cei noi cu cei vechi...
Movilaschi să pohtească deocamdată ca din partea Putnei unde am auzit c'a pornit judecată pentru o moşie ce-i zice strămoşească... In Divan, poate la anu... Nici nu prea ştie bine Moldoveneşte...
Moţoc: Unui om aşa de învăţat, care, putem zice, a adus Apusul în Moldova, mai mult decît toţi franţujii cei fugiţi de pojarul dela ei şi decît toate cărţile lor. Unui asemenea om şi care ne-a învăţat şi pe noi istoria neamului nostru, nu-i drept să-i bănuim că nu ne ştie limba cum ne-o ştim noi cei născuţi şi crescuţi la coarnele plugului...
Şi apoi plecîndu-se către Marele-Vornic Teutu, în neamul Teutesc în care a intrat, şi în casa unui boer „cu ştiinţă de carte şi în condei lucrător" cum spune Vornicul Beldiman, va învăţa şi el să grăiască fără greş...
Teutu, Marele Vornic:
Ştie, băietu, ştie—şi are să mai înveţe...
Ioniţă-Vodă, glumeţ:
Doar casa d-tale de subt dealul Sărăriei e adevărată şcoală, mai ales de cînd ai dărîmat păreţii la trei odăi ca să încapă atîta boerime cîtă venea să caşte gura cum Movilaschi şi Ionică al d-tale înfundau cu ştiinţa lor despre răvoluţie şi despre filosofii ei, pe franţujii oploşiţi pe la noi. Ei, da ce veşti mai ai de la Comis, ce-ţi mai scrie băietu.
Moţoc, cu emoţie şi gravitate:
Măria Ta, cealaltă a noastră rugă priveşte tocmai pe Comisul Ionică.
Ioniţă-Vodă, simţind că va fi lucru serios, întreabă cu gura pe jumătate:
Ei, da, aveai două jălbi; da ce mai vreţi?

S'auzim. Şi necrezînd ce singur spune. Poate va fi mai cuminte decît cealaltă!... Ce te-ai fisticit aşa!... Hai, spune de-adreptul...

Moţoc, luat aşa repede, nu găseşte cuvintele nimerite şi cu totul neîndemînatic scapă gîndul său ascuns, pe care ar fi voit să-l învălue altfel:

Să iertaţi de surghiun pe comisul Ionică!
Ioniţă-Vodă, izbucnind cu indignare, dar şi cam prefăcut:
Surghiun!... Fiul meu iubit Ionică!... Ii surghiunit — hai! Vreţi să mă băgaţi în pămînt cu zile!... Auzi colea!... Surghiunit!... La 24 de ani Mare-Comis. La 25 întâiul Sfetnic al Capuchihaiei, care este însuşi fiul Domnului... Surghiun! Poftim!... Nu mai ştiţi ce să mai cereţi!... Prea vă dau pe nas şi pe gură!... Cum să vă mai împac!
Moţoc, trist, dar hotărît:
Măria Ta, poţi însărcina pe altul să ajute pe Luminăţia sa Beizadeaua în slujba de trimis pe lîngă Inalta Poartă... Nu trebue cine ştie ce om pentru treaba asta...
Ioniţă-Vodă, mînios şi apăsat:
Dumneavoastră ştiţi una şi eu ştiu mai multe... Inainte de-a fi Domn puteam fi al unei partide, acum trebue să fiu al ţărei întregi... Cu pătimaşi ca Ionică Teutu nu se potolesc învrăjbirile. Protipendada se teme de Comisul Tăutu ca de dracu... Sau, hai să facem răvoluţia franţuzească şi să tăem capu tuturor acelora care nu gîndesc la fel cu noi...
Moţoc, desperat şi pierzînd şi bunul simţ şi măsura:
Sărmană Moldovă!... O haineşte chiar Domnul ce ea singură şi-a ales...
Ioniţă-Vodă, foarte aspru:
Te cam întreci Sulgere!...
Ori te mînîncă tălpile?...

La această ameninţare cu bătaia, cei bătrîni zîmbesc, cei tineri ridică capul indignaţi, Vodă îi înfruntă cu privirea.

Ţifescu, Marele-Spătar, care de la începutul şedinţei a stat înfipt şi duşmănos, fără o vorbă şi fără nici o schimă. Numai din cînd în cînd îşi netezea o straşnică barbă, neagră, ce-i acoperea tot pieptul. Vodă şi cărvunarii de cîte ori a fost prilejul, i-au aruncat priviri tăioase, ca unuia ştiut de neînduplecat, potrivnic nouei Domnii. Ridică mîna şi cu mare dispreţ:

Nu se putea să nu se sue în capu Domnului, cînd Domnul dintre ei, doar, s'a suit în Scaun!.. Dar şi cu glas de mare nenorocire s'au suit şi în capu boerimii, în capu nostru... ţara!...
Ioniţă-Vodă, cu măreţie şi indignat.
Voi sînteţi ţara şi eu nu?
Credeţi că-mi este teamă de voi?... Postelnice, să schimbi pe Tăutu...

La Cernăuţi cică eu sînt socotit numai locţiitor de Domn, numit din greşeală... în locul altuia. Sînt un parvenit!... Un ciocoi!... Cînd m'am înscăunat, Konaki nici n'a cadagdisit să-mi sărute mîna, cum îi datina... Ajunge boieri Dumneavoastră!... [1].

Pronia ridicîndu-mă la această înaltă treaptă, de unde eram mai mic între Dumneavoastră, eu n'am întrebuinţat nici mîndria nici asprimea Grecilor, socotind a vă dobîndi dragostea prin blîndeţă... Dar m'am amăgit; văd că bunătatea mea v'a făcut a vă uita datoriile ce vă supun *bătînd cu palma în braţul jilţului* scaunului acestuia pe care şăd eu astăzi. Aduceţi-vă aminte că noi l-am pierdut prin intrigile noastre şi prin goana unuia asupra altuia, de l-au stăpînit străinii atîţia ani. Şi Dumnezeu s'a milostivit a mi-l dărui iarăşi precum l-am avut. Ce voiţi acuma să mai faceţi? Să-l pierdeţi iară? Ca să ajungem mai rău poate de cum am fost, în mînele cine ştie a căror venetici din lume? Fanarioţii, ce unora dintre dvs. vă plăceau, numai sînt, nici pot să mai fie! Băgaţi de seamă!... Vom lua măsuri domneşti, întrebuinţînd topuzul *se ridică măreţ, loveşte cu mîna hangerul din brîu,* şi sabia, semnele împărăteşti ce ni le-a dat Sultanul *şi mergînd cît spre Ţifescu şi Baloş, cît spre uşă,* spre înfrînarea celor neînţelepţi; şi veţi cunoaşte de astăzi înainte, că are cine a vă stăpîni!...

In timp ce Vodă iese, boerii speriaţi şi uluiţi se tot trag spre uşile laterale, se fac una cu pereţii, grăbiţi să plece mai repede.

D. V. Barnoschi

---

1 Ceiace urmează este o cuvîntare pe care istoricul Drăghici o dă drept autentică.

Iarmarocul metehnelor

Ghiolul e un act al lui Dumnezeu. Aşa sînt, dela profetul Isaia, cel dintăiu mare poet al lumii, şi mările şi rîurile, şi oceanele şi izvoarele. Dar cîtă deosebire totuşi! Toate celelalte ape sînt cosmice, sînt ale pămîntului. Ghiolul e dela Hristos. Făcut aşadar în pofida omului. Ghiolul e lumesc.

Se vine la el cu mirare în ochi şi evlavie în suflet... Ghiolul e minune: un apanaj, atunci, al nostru. Aţi văzut vreodată cîni sau cai scăldîndu-se în ghiol? Cîţi nu o fac în rîuri şi pîrae? Isvoarele apoi au cerbi şi căprioare. Oceanele, acele domuri de mister şi de urît, clopote de panică surdă, balenele.

Ghiolul are însă betegi şi superstiţie, în total oameni. Uitaţi-vă la simplitatea împrejurimilor. Niciun decor, nicio măgulire a ochiului. Faţă de marea generoasă e o pată de nori, faţă de uscatul cu mîndre văi şi tăpşane de lumină, o gură răsturnată de grotă. O gură, da, spuzită de soare, arsă de sete.

De jur împrejurul lui maluri joase şi sterpe, cu faţa sfrijită de arşiţă şi îngălbenită de secetă, punctată pe alocuri cu această veselie tristă a pustiului: ciulinii; iar mai sus, cătră drumuri ce dau în cîmp, înăcrită cu dracilă, bozii, miei păsăresc şi măturică. In chiar buza ţărmului, în loc de nisipul cald şi odihnitor, un pietriş mărunt şi negru, ai zice un prund de alice, pe care cînd calci le iei cu tine în tălpi ca pe nişte răni mici, sau mari atunci cînd printre ele s'a întîmplat să fie scoici ascuţite şi tari, întoarse cu faţa'n sus ca nişte ghiocei de piatră.

Intre aceste ţărmuri, ele însele împresurate cu pustiu, apa stă plumburie şi bolnavă, grea ca o duhoare de balauri înjunghiaţi subt pămînt. Nu vin de acolo, pe cine ştie ce guri, spurcari de pucioasă şi iod, şi atîtea săruri şi leşii, din dedesupturi în care au fiert şi colcăit toate măruntaele planetei?

Toate acestea fac din ghiol o criptă cu miros de spital şi de infirmerie, un cimitir în care toate florile şi ierburile au tămîiat mireasma depărtată a descompunerii.

Ghiolul e o suggestie a morţii.

Şi la el vine să ia viaţă omenire de peste tot. Vin Englejii cu chipul grav şi smead subt coiful alb de pîslă care-şi împlîntă corturi pe platou, departe de lume, îşi instalează electricitate şi biurou şi pun la uşe grumi cu iluzia că au mai înfiinţat un oficiu colonial. Vin Ceho-Slovaci cu cap pătrat şi pîntec conic, punîndu-şi de dragul Englejilor corturile în faţa lor şi umblînd de dimineaţă până seara în pielea goală. Vin Ruşi care vorbesc tare şi Francezi care vorbesc frumos; Olandejii cu chip de turtă-dulce necoaptă deajuns şi Greci sisîelnici, Unguri bosumflaţi şi Nemţi tapajoşi, Romîni de pretutindeni şi Evrei, o, mai ales Evrei.

Dela etaje de hotel, din balcoane de vile, din corturi căţărate de stînci ca nişte cuiburi mari şi cenuşii de salangană, depe ţărmi rîpoşi sau plaje tremurate în dune, toată această omenire spînzură în jurul lacului din fund, ca deasupra unei guri de rai. Toate ştiinţele se unesc aici într'una singură: superstiţia, toate neamurile într'o singură naţionalitate, a boalei; iar religiile au dispărut, fiindcă păgîni sau habotnici, semiţi sau protestanţi, aici s'au dat cu toţii de partea îngerilor! De partea îngerilor care de sus priveghează şi coboară zilnic, din voia Domnului, asupra apelor, harul tămăduirii.

In după amiezi de linişte şi dogoare grea, cînd soarele urzeşte nu numai torturi de aur în aer dar, aplecat cum stă, un adevărat complot de foc împotriva pămîntului, sau în dimineţi caste, cînd nu e nimeni în preajma lacului, sau seara cînd e toată lumea la plimbare, nu ai impresia că umblă cineva pe ape şi nu vezi, după cotul acela, doisprezece pescari, în alb, îmbrăţişînd minunea?..

Poate că vedenia aceasta nu se produce chiar în partea, să zicem, orăşenească a ghiolului. Căci lacul, în forma unei elipse cu diametrul cel mare de vreo şase kilometri, iar cel mic de vreo trei, are două treimi din ţărmii lui încinşi în construcţia artistică a unui adevărat oraş. Hoteluri cu cinci-şase etaje, instalaţii şi mai măreţe de băi, vile de aport, casinouri şi restaurante de lux, vile şi oficii publice, cum şi o sumedenie de aşezăminte filantropice, institute de educaţie fizică, aziluri de orfani, sanatorii şi preventorii ale Eforiilor statului sau numai ale particularilor, toate acestea îmbrăţişează lacul şi parcă vor să-l urce până la cer pe aripi de piatră şi var; iar seara să-l presare cu stelele tuturor inscripţiilor şi firmelor luminoase, O. N. E. F. E. M. B.; P. A. G; M. M. M.; O. O. O. etc.

Dacă la celălalt capăt al lacului lumea vine să se vindece, aici vine să se bolnăvească. In acest scop civilizaţia a adunat tot ce are mai costisitor şi mai expeditiv: bacara, bulă, chemin-de-fer, bărci cu lună, dans, amor, mondenism, gelozie, invidie, snobism şi parvenitism. Toate aceste boli se cultivă cu febrilitate de doctori şi pacienţi, stat sau particulari şi taxe nemaiauzite se pun pe toţi cei care după două luni de cură asiduă, ar pleca sănătoşi acasă.

Priviţi-i la ora prînzului, în bodegele şi restaurantele care mişună jur împrejurul lacului, şi se îmbulzesc acum, ca nişte roiuri de viespi, cu o lume de braţe, ţipete, chelneri, şervete şi farfurii rotite în aer! O furie a maxilei, un paroxism al rumegării! Negri la trup, cu halatele căzute pe scaun ca nişte sdrenţe, agitîndu-şi şi încolăcindu-şi braţele şi picioarele arse de soare în preajma cazanelor şi fumului de bucătărie, cineva dacă i-ar privi de sus, de subt cerul încremenit în senin şi parcă vizitat de fîlfîiri diafane, nu s'ar putea opri să exclame: sus raiul cu îngeri, jos iadul cu scrîşnirea dinţilor!

Imaginea aceasta nu e numai stil. E tot ce poate fi mai apropiat de lumea aceasta cu o mie de calităţi, dar cu o meteahnă: sănătatea.

Ea e în genere, ca şi ştiinţa de carte, ca şi voiajul, ca şi moda, o manie a oamenilor bine crescuţi. Dar e grozav ce ravagii face această superstiţie în vilegiatură.

Mai întâiu pe oamenii aceştia ai să-i vezi totdeauna goi. La masă numai, cum spuneam adineauri, în lipsă de şervete curate se servesc de halaturi. In colo, în tren, pe plajă, în bărci sau pe promenadă, la poştă, la biserică sau cimitir, umblă în pielea goală. Un mic ştergar tricotat, de mijloc, pentru a-şi pune, cînd n'au unde, mînile undeva şi nişte sandale în picioare ca să asorteze nuanţa ştergarului — căci amîndouă acutramentele sau sînt de aceiaşi culoare sau nu mai sînt deloc—şi să democratizeze degetele nivelîndu-le excrescenţele. Atît.

Fete de şaptesprezece ani, tineri încă minori, caşi domni şi doamne în vîrstă, umblă de dimineaţă până seara, înainte şi'napoi în pas gimnastic pe plajă, arătîndu-ţi cînd umărul cînd braţul, cînd sînii, cînd pulpele, într'un fel de grai particular din care trebue să înţelegi că te afli pe o insulă şi că aceştia sînt credincioşi care se dau apei şi soarelui, stelelor şi lunei.

Cultul acestora se numeşte cultul formelor, pe care trebue să le ai, şi atunci să faci la fel cu ei, ori de nu, să rămîi deoparte, ca simplu spectator. Rodii rumene ţîşnindu-şi miezul roşu prin gurgue de rubin, se întîlnesc astfel în aer cu pere care stau să cadă şi acestea cu felii de pepene sau cozonac; nuci de cocos se lovesc de jimble oacheşe sau cad peste colţuce albe şi franzeluţe de carne fragede să se frîngă, fără ca nimeni să spună ceva, toate circulînd şi şerpuind ca nişte elemente de sine stătătoare, ciocnindu-se şi antrenîndu-se ca într'o uzină a materiei, acum ieşind dintr'un cilindru, acum dintr'o căldare mapamondică şi împinse toate într'un ritm universal de trupuri mute şi anonime.

Anonim, e cuvîntul. Căci toate aceste goliciuni îşi pierd în scurtă vreme identitatea. Şi ca'ntr'un falanster de cuiere, se trec dela unul la altul, se pierd voluptuos şi regăsesc fericit, schimbîn-

du-se între ele ca pălăriile. Un umăr aparţine astfel la trei, patru trupuri, un braţ la mai multe, un sîn la o infinitate, jocul petrecîndu-se în proporţie geometrică. Noţiunile de bărbat, soţie, văr, frate, dispar. Numai acestea? Cîte altele! Noi facem caz de sex. Acolo nu mai există! E un fapt divers, un obiect comun, o cutie de chibrituri pusă într'un salon pe masă, din care oricine îşi poate aprinde ţigara. Pe plajă ca şi în aer, orizontal ca şi vertical umerii se ating fără ca niciun ochi să scapere, deasemenea braţele coapsele şi celelalte. Totul dealtfel, se petrece la lumina zilei şi cea mai mare insultă adresată lumii acesteia e să nu vezi. Cunosc tineri care fac înconjurul întregului ghiol ca să se arate şi stau cîte un ceas în faţa vreunei femei extaziate; iar la adăpostul stîncilor, vezi perechi acoperite de cearşafuri împotriva arşiţei, din care capetele ies mereu ca să privească împrejur. De îndată ce se apropie cineva, tinerii îşi trag cearşaful de pe ei şi, sgomotos, ca nişte zarafi ce-şi bat taraba doldora de zimţi, încep să se sărute. Iar seara, cînd e mai puţină lumină, perechile stau în linie dreaptă, una lîngă alta pe nisip, ca ceiace pierde ochiul ca amănunt, să cîştige ca massă.

Aceasta este cura de sănătate obişnuită. Sînt însă unii superstiţioşi care vor să se vindece şi de alte metehne.

Aceştia se bagă zilnic de trei ori cu capul în mare. (Findcă am uitat să spun că plaja pomenită până acum e plaja mării, marea îmbrăţişînd această parte a ghiolului şi lăsînd până spre prundul lui prozaic, cam pe o lăţime de trei până la cinci sute de metri un aşternut de nisip moale şi afînat ca un puf de dropie). După aceia se ung cu nămol aduş de băcanii oraşului din fundul ghiolului în butoae de masline şi vîndut pe un preţ de nimic la farmacie. Se uită apoi cu ochii ficşi la soare timp de un ceas şi spunînd de trei ori cuvîntul „rece" sau „cuţit" se bagă numai odată în apă. Vin apoi în procesiune în centrul oraşului unde se găseşte statuia unui asin de piatră ridicat în două picioare. Fiecare şopteşte acestuia pe rînd ceva la ureche şi lasă pe gura lui un bănuţ de aur. Dacă bănuţul cade prin o deschizătura de jos a stomahului într'o casă de bani care slujeşte asinului drept piedestal, atunci pacientul s'a vindecat şi spunînd de trei ori „doctor" pleacă direct la gară. Dacă nu, înseamnă că trebue să vină şi a doua zi [1].

*

Cu totul altceva e ghiolul la celălalt cap al lui.

Aici ne întoarcem la parabola Samariteanului, la vremile lui Lazăr şi Iov, al orbului vindecat cu tină. Nu pe nedrept, cîţiva studenţi sociologi veniţi pe aici, în cercetări de „tipicalităţi" - cum spun dînşii—i-au dat ironic numele de Betsaida—nume adoptat curînd de mai toţi vizitatorii.

1. Tot timpul ceremonialului, agenţi de poliţie, tot apărînd asinul de atingerea mulţimii, iau seama ca numai unul la sută din bănuţii de aur să cadă în casa de bani,—altfel trebuind să o deschidă în fiecare zi)...

Atmosfera e într'adevăr idumeică. Sîntem aici pe ţărmul unui lac al Palestinei, cu restriştea ei de biblice depărtări, cu pustiul şi sărăcia ei, cu liniştea cuvioasă şi premergătoare de minuni.

Oamenii au alte feţe, alte trupuri, alte veşminte. De prin satele de prinprejur, sau de prin sate dela capătul ţării, nevoiaşi cu beteşuguri din părinţi pe care n'a fost babă să nu le descînte sau doftor să nu le jumulească, vin aici pe jos, în căruţe sau cu trenul, uneori familii întregi, ca să se înfrupte din năzdrăvăniile nămolului. Dincolo aveam sănătate şi mondenism, aici aflăm legendă şi comentarii de minuni, singurul lucru comun, cu mici adaptări la situaţie, rămînind asinul. Nu îl invocă, fîrtaţii aceştia ai suferinţei, cu orice prilej, încălecat femeeşte de frumuseţea providenţialului şi neuitatului blond?...

De fapt legenda locului începe însă mai dincoace. De pe vremea păgînă a Paşilor din Silistra, care, din ciudă pe creştini, îi adunau în piaţă, îi desbrăcau la piele şi-i aşezau în cerc, punînd pe fiecare să bată pe celălalt pe spate cu o vargă. Paşa, ca judecător sta la mijloc şi dacă creştinul lovit întorcea capul la el şi-i arunca în faţă cuvîntul „vacă", însemna că admite că biserica creştină alăptează la ugerul ei pe toţi nerozii şi omul era socotit ca trecut la mahomedanism. El făcea atunci Paşei un salamalec şi acesta foarte cordial îi răspundea: sabalaerosum bre!, caşi cînd atunci îl vedea pentru întâia oară. Convertitul era apoi dus la băcănie şi tratat cu drùsico şi castraveciori în oţet, un fel de anafură turcească născocită cam pe atunci de Grecii din Bosfor. Apoi era îmbrăcat într'o camaşe de in cu şabace în fir galben pe piept, cîntărit şi dus cu mare alai, în sunet de tamburine la geamie unde era legat la cap cu o panglică albă ca Ifighenia.

Dacă creştinul lovit întorcea însă Paşei spatele şi tuşea la urechea cea mai apropiată a celui cu varga un cuvînt de măscară, însemna că el vrea să moară în legea lui şi atunci era îndopat cu şerbet de trandafiri până nu se mai putea urni din loc, îmbrăcat în şalvari de aba, legat cu plumb de picioare şi dus în cîrca a douăsprezece fecioare creştine, în partea aceasta a locului, plină pe vremea aceia de afurisite anafoăre.

Patru calăi îl luau acolo în primire, îl duceau în mijlocul lacului şi acolo, cadelniţau apa de trei ori cu turul şalvarilor. Dacă nici atunci creştinul nu se preda, cei patru calăi strigînd într'un glas „isaa", îl lăsau la fund şi apa, negreşit îşi făcea datoria.

Minunea însă abia acum începe. Căci iată că într'o bună zi, ba tocmai în ziua în care Meremet-Ali îşi serba al douăzeci şi cincilea an de paşalîc, veni rîndul să fie tîrnosit în lac un oarecare Stan Lovilă din Almali. Care fu însă mirarea tuturor, începînd cu Paşa, care ca totdeauna prezida, cînd văzură pe Lovilă ridicîndu-se după cinci minute din apă, salutînd şi luînd-o în pielea goală, frumuşel acasă.

Paşa Meremet şi-a făcut cruce fără să vrea şi toată lumea a luat-o la goană mîncînd pămîntul. Ce se întîmplase? Cînd să

fie înșfăcat de cei patru calăi, Lovilă, un mare pehlivan, trecînd pe lîngă Pașa care tocmai mîngîia pe gușe pe una din cele douăsprezece fecioare creștine și profitînd și de faptul că avea din naștere o mînă mai lungă decît cealaltă, i-a smuls lui Meremet o custură bătută în sidef și aur, pe care o purta la brîu. Cu ea cît ți-ai ține respirația Lovilă își tăe, pe vine, în fundul apei, plumbii. Dar șerbetul, veți întreba? Aici minunea se întrece pe sine! Fiindcă toți credincioșii locului jură și azi că atunci cînd Lovilă și-a luat tălpășița acasă era călare pe un ram de trandafir.

Deajuns că întîmplarea a revoluționat întreaga lume de atunci. A doua zi Pașa trebuia să părăsească pentru totdeauna Silistra. Curînd veni căderea Constantinopolei în mînile creștinilor, asediul Vienei, războiul de independență etc.

Iar, în ce privește povestea noastră, tot de atunci Stan a rămas să împărătească nestînjenit, ca domn al meleagurilor acestora, cu toată seminția lui hărăzită de soartă să scoată în fiecare zi din fundul lacului șapte butoae de nămol în căutarea custurei de odinioară. Cu nămolul acesta cine se unge se vindecă pe loc, cu condiție să spună lacului „ghiol", în amintirea năpastei păgîne și să recunoască dela sine că apa lui e de plumb. Acest ritual împlinit, credincioșii nu numai că se lecuesc dar în această parte a ghiolului nu se pot îneca chiar dacă ar juca la bacara.

Fiindcă anafoarele de altă dată încărcate cu sufletul victimelor atitor goane turcești, subt imperiul custurei, s'au așternut la fund și țin pe credincioși în sus încît dacă piciorul a pierdut atingerea cu fundul e aproape cu neputință s'o regăsească.

Ințelegeți prin urmare îmbulzeala dela ghiolul Betsaidei mai ales că minunile lui înfruntă și contemporaneitatea. Nu mai departe decînd am început aceste anale, unui bancher armean i-a fugit într'o bună zi nevasta. A visat peste noapte că dacă se scaldă în ghiol și-o recapătă. Bancherul s'a scăldat și cînd a sosit acasă și-a găsit nevasta cîntînd la pian. Tot așa un copil de țăran și-a căpătat vederea.

Imbulzeala întrece pe cea dela scăldătoarea oilor din Ierusalim, ajunsă, din pricina minunilor, binecuvîntata fîntînă Vitezda... Căci vin aici specimene moderne, ca cel de mai sus. Grosul suferinzilor e însă tot cel vechi: ologi care s'au tîrît pe tălpi de lemn și păstrează pe fața trasă un aer straniu de reptilă, săteni cu copii epileptici purtînd în ființa lor mică mirarea unei boale din senin, femei rușinate de diformitatea unui șold, sau umăr, mergînd cu capul în jos ca niște condamnate, Vasilachi cu ochi de broască și capul monstru de elephantiasis, noduroși pe trup ca niște gnomi prea mult crescuți, surtucari scrofuloși cu chipul blond și palid de madonă lăuză, rahitici cu cap de fetus și picioare de iederă bătrînă, cîte un nenorocit atins de tremurul sfîntului Vitus, cu ochi bulbucați și mutra cîrnă, de satir spîn, rînjită asupra vieții de atîta bițiială și amintind în mare acele jucării de copii cu oameni care trași de un resort clempănesc din limbă și dau pleoapele

peste cap; buboși buhăiți și livizi, paralitici cu spatele parecă înfipt cu acul într'un perete de carton, orbi cu cositor topit subt gene, ofticoși cu ochi de catifea, cocoșați cu nasul și degetele lungi pășind trufaș ca niște cocostîrci fără gît, toată clientela bîlciurilor și spuma ospiciilor, tot șerbetul vieții, tot ce trăește în marginea ei ca o rușine, ascuns în văgăunile exilului, iese acuma la iveală ca o insultă, și cu frica de a nu pîngări sau obrăznicia de a mustra, se apropie de apa cu care aceiași viață îi mai amăgește odată, ca într'un supliciu al nădăjduirii și care la cumințenia ei biblică adaogă ceva din blestemul sfîșietor al unui verset dantesc.

La apa aceasta ei vin în poze consternate sau smerite ori cu falșa gălăgie, menită să arate nesinchisire, deopotrivă rușinați unul de altul, dar privindu-se pe furiș și cu necaz ca și cînd fiecare și-ar spune: poftim, acum ce mai caută și slutul ăsta aici! Mîrîindu-se ca niște cîni, cu scîncete sau căinări caută dîmburi, rîpe și gropi mai ascunse de ochiul arzător al lunii sau al soarelui, se ceartă mai întâiu pentru locurile din ajun și stîngaci, cu gesturi de insectă se desbracă, sau se lasă desbrăcați la umbra vitelor și carelor cu coviltir, umbrelelor negre, cearșafurilor albe, ștergarelor sau stămburilor albastre întinse polog pe patru bețe, sau numai la umbra tufelor de scaeți.

Dela șase până la unsprezece dimineața țărmul acesta al ghiolului e pedepsit cu această tortură a goliciunii pe care nimeni afară de soare nu e'n stare să o rabde. Ceiace dincolo era expunere, emfază și fisneală e aici sfială și ștearsă nemișcare de sfinți dați jos de pe ziduri de biserică. Iar pulverizatorul care dincolo strănută de sus pe nas, în tifla sănătoșilor, tabac de sodiu, siringa uriașe care sfîrîe de foc dar ciupește cel mult pielea cu pistrui, devine aici ochiul lui Dumnezeu care pe măsură ce clipește închide sau deschide rănile.

Unii văd deasupra lui, ca în pozele de copii, și porumbelul vestitor, căci jos curge apa Iordanului!

Dar oricît de creștini, așteaptă cu toții ceasul lui Meremet Ali! Ceasul al unsprezecelea înainte de prînz, cînd victimele lui erau coborîte în ghiol. Din cutii de sardele sau borcănașe de dulceață, mîlul măsliniu e scos și întins, cum ai tencui o prispă, pe trupul gol; apoi lăsat să se sbicească. Dincolo tineri cetesc ziare și-și scarpină obscen o plastică invidiată, a cărei goliciune vastă și amestecată, ieșită pe încetul din cabine și împrăștiată pe schelele de lemn, ca pe niște spaliere, pare de departe o vie a Domnului crescută în ciorchine de razachie neagră. Dincoace o lume care nu 'ndrăznește sau nu poate să se ridice și stă rezemată în cîrjă sau în rînă, cu ochii duși pe apa cu minuni sau întorși cu jind după hainele ce nu mai vin...

Intr'o jumătate de ceas soarele a făcut din toată neagra sumedenie care îmbrățișează din toate părțile lacul întreg la ora aceasta, o lume cu reflexe verzi, spuzită parcă de cocleală, înmuiată în vitriol.

E apoi rîndul apei să boteze. Şi amiaza devine o serbare eleuzină pe toată întinderea lacului, cu trupuri hîde sau înfloritoare care se dau cu sfruntare sau sfinţenie şi au pe Osiris, nu pe Isis, ca oficiant...

E singura clipă cînd cele două lumi se apropie şi amestecă, în lacul care face tot o apă.

Dar e într'adevăr singura? Intîmplarea nu-şi dă obolul?

*

Vila Domus Parva e unică printre vilele staţiunii. Cum o arată numele e mai mult mică. Dar cîtă frumuseţe! Un cuib de odihnă în care a aruncat un paiu Dumnezeu cînd obişnuia să vie printre noi ca moşneag.

E într'o piatră octogonală, de un trandafiriu deschis, dar care îşi schimbă reflexele cu fiecare mişcare a soarelui, dela movul cel mai închis, la castaniul verde şi dela acesta la rozul pal şi portocaliul cel mai diafan. Piatra îşi are negreşit şi ea legenda. Faimosul numismat grec Zutzo pe cînd era ambasador la Londra, ca să intre în graţiile guvernului englez mijlocise transportarea în Anglia a palatului pe care prinţul Mavrocordat îl clădise cu braţele celor şaizeci de Sulioţi care aveau să fure pe Byron în ajunul expediţiei dela Lepanto şi-l dăruise lordului arhistrateg în ziua cînd, bolnav, acesta scria în jurnalul său: „Azi împlinesc 36 de ani", şi cînd după felul cum l-a privit în ajun, prinţul înţelesese că nefericitul poet avea să moară.

Numismatul, un fel de Faust modern, parcă vrăjise piatra, de avea în ea atîta culoare. Vrăjită sau nevrăjită, fapt e că transportată pe uscat, ca marea să n'o atace, la fiecare trecere prin părţile acestea cîte o piatră cădea în chiar locul pe care se află astăzi vila. Cu vremea strîngîndu-se atît de multe şi Zutzo observînd că locul năzdrăvan era chiar al lui, cumpărat dela un scriitor romîn, faimos prin scrisorile lui către Papă şi trimes de Turci guvernator în insula Chios, s'a gîndit să se înţeleagă cu guvernul englez şi să reconstitue palatul lui Byron în chiar Orientul pe care el l-a iubit atîta.

Aşa a născut vila Domus Parva, deşi se spune că una la fel cu ea răsărise şi pe valea Engadinei, aparţinînd aceluiaşi numismat grec şi tot prin căderea miraculoasă a pietrei, din senin, în mijlocul drumului.

Dar arta ei întrece orice legendă. O artă fără stil, o improvizaţie de diletant, — arhitectul ei fiind un poet, care nu mai construise nimic înainte, cum n'a mai construit nimic după aceia, iar poetul fiind de meserie numismat. Tehnica ei, negarea tehnicei. O trăznae frumoasă!

Nişte stîlpi cubici, nu rotunzi, după ce formează jos un fel de pridvor, urcă să susţină la etajul al doilea o terasă de marmură ivorie ce se mimetizează cu toate tonurile clădirii, dela care se ridică în trapez restul clădirii ca să-şi tragă pe ochi streaşina de ţiglă roşă închis şi să înainteze la mijloc într'o faţadă terminată triunghiular şi împărţind atît terasa cît şi pridvorul în două.

Toate astea nu înseamnă nimic. Tot nimic sînt şi balcoanele cum şi terasele de jos, din coaste, din aceiaşi marmură ivorie şi coborînd agale pe trepte pe care cei patru stîlpuleţi din colţuri, cu cîte o glastră de cristal albastru în circă, parcă sue ca nişte umeri de copilă cu flori şi fructe din grădină. Sau firidele arcuite din fund, aerisind instalaţiile de bucătărie şi alergînd în subsol pe scări de clopotniţă, în spirală. Sau gardul alb de o şchioapă încadrînd grădina care face vînt vilei cu evantaele strînse ale celor trei patru şiruri de plopi. Sau ferestrele, în sfîrşit, cu fruntea arcuită şi nervura fină, cele de sus adevărate aripi de libelulă prinse subt streaşină, cele de jos, harfe şi lire cu care vila să fredoneze în bătaia soarelui.

Toate acestea fac din ea un simplu instrument muzical.

Dar trebue să vezi dimineaţa în firida cu balcon din colţul din stînga, şorţul albastru al argatului fluturînd cînd mîna lui bate în brîu un albuş de ou, sau un cap de bătrîioară aplecat peste ligheanul în care cad boabele de mazăre, sau pe bucătăreasa cu pîntec arhiepiscopal aplecîndu-se ca asupra unor cupe de cuminecătură peste borcănaşele de iaurt oprite cu catîru'n poartă, ca să înţelegi de ce vila e o năzbîtie frumoasă.

Inăuntru mobila de lămîi diafan se mărită din dragoste cu lumina, în odăi care poartă nume de ctitori sau oaspeţi celebri: Salonul Byron, apartamentul Romain Rolland, sala de bae Murat Paşa, holul graf Hedervary, apartamentul Lord Russell, Kotzebue, Minulescu, etc...

Vizitatorii rivalizează cu aceste nume. Cei mai mulţi sînt Englejii, care unele veri închiriază toată vila pentru ei şi stau toată ziua pe terasă exclamînd, cu ochii'n vre-un jurnal:

— How marvellous!

Ca vecinul, crezînd că e vorba de vremea de afară să răspundă la fel:

— Glorious, isn't?

Apoi celelalte neamuri, de nobili sau milionari. Inceputul l-a făcut o prinţesă rusă pictoriţă, care a fost întâia să observe că plopii din jurul vilei, sînt singurii din întreg oraşul, solul nefiindu-le prielnic şi că mai sus decît toate celelalte, ea comandă „ca un diapazon" marea şi împrejurimile.

De atunci vila a dat într'adevăr tonul. Sezonul începe de îndată ce ea îşi deschide uşile, iar o lună petrecută subt acoperişul ei, echivalează cu un blazon sau un portofoliu ministerial. Intreaga staţiune, prin ea, s'a ridicat mondial.

Unui mare fabricant de Whisky din Praga, i s'a refuzat intra-

rea fiindcă era prea gras, unui diplomat italian fiindcă ar fi trişat în tinereţe la Monte-Carlo, iar culorile sînt admise până la brunul egiptean şi galbenul finlandez.

*

Anul acesta asul a fost faimosul poet ungur Tudor de Reszke, laureatul premiului Nobel pe 1927, care constatîndu-şi imediat după ce a încasat suma un artritism ereditar, complicat cu uşoară obezitate, gravelă şi euricemie, a descins pentru cură la Domus Parva, apartament Byron. Scurt şi rubicond, cu nasul şi mustaţa mică, cu un feutru într'o parte şi voce de violoncel, apariţia lui a produs rumoare. Gazetele au ţipat o săptămînă, vitrinele locale au înlocuit „orele de Engleză sau Franceză" cu fotografia sa, iar snobii au pierdut băi în şir în aşteptare să-l vadă.

Nobilul poet, în ciuda unui suflet simplu, era pasărea cea mai rară. Fiindcă era cea mai timpurie. Pleca din zori, cînd numai fata din casă era sculată şi sosea seara tîrziu, rareori venind la masa pe care o lua grăbit cu boneta şi halatul pe dînsul, în odae. Omul nu era însă nici sălbatec, nici ursuz, nici snob. Decîteori cineva îi adresa vorba se oprea, sau zîmbea sau chiar glumea. Vă puteţi închipui ce fericire. Ce fericire mai ales pe cele patru familii pe care căzuse sorţii să ocupe celelalte apartamente ale vilei. Păcat numai că îl zăreau aşa de rar.

Omul dealtfel avea şi el pe ale lui. De pildă, de cum a sosit şi-a pus pe uşă, o carte de vizită, fără nume dar cu un punct de întrebare în colţ şi la mijloc, în literă gotică, cu preventivul: *Paucis notus, paucioribus ignotus.*

Avea apoi mania întrebărilor. De cum a sosit a întrebat pe gazdă dacă există în apropiere vre-un lac cu raci. Aşa, din senin. Deşi era unul, lîngă nişte cariere de piatră la patru kilometri depărtare, era întâia oară cînd cineva punea astfel de întrebare la simandicoasa vilă. De i-ar fi plăcut cel puţin racii. Dar omul toată ziua umbla după aterine, peştişorii aceia mici de pus în undiţă, pentru care da pumni de franci şi pe care îi juca în palmă cu desmierdări gîlgîite din omuşor. De-ar fi prins cel puţin peşte. Dar părea mai pasionat după lepidoptere. Căci veşnic umbla cu o glugă de prins fluturi.

Mai departe, îi plăcea să dea cu pietre în geamurile oamenilor. Aceasta atît la figurat, cît şi noaptea cînd se întorcea tîrziu şi i se părea că în vre-o casă părăsită stau la fereastră stafii. Marele poet nu le putea suferi şi dacă cineva îl întreba dacă crede în ele, răspundea nervos:—Nu, fiindcă am văzut prea multe.

Ziua însă neputînd face acelaşi lucru, lua gresii tîrşite din prund şi le arunca pe lac, bucurîndu-se ca un copil cînd săreau uneori ca o lăcustă, alte ori ca un deget care ar încerca clapele unui pian.

După masă, cînd vremea rea îl ţinea înnăuntru, nu scria, nu cetea—aceste lucruri neputînd să le facă decît în aer liber, — cerea o cutie de chibrituri şi solniţa cu scobitori, şi cu ochii în perdele, afară, le scotea distrat una cîte una, le stîlcea în dinţi, le despica cu unghia, le răsucea între degete şi după ce le tortura cu această chineză rafinare, că făcea din ele victime de nerecunoscut, le lăsa să cadă în ceaşca cu cafea ca pe nişte picioruşe de prepeliţă arse şi sfîrîite în foc.

In sfîrşit Tudor de Reszke, ori de cîte ori o întîlnea pe scări, îşi îmbrăţişa foarte atent, fata din casă, o nurlie tatarcă din Crimeia, cu numele de Sabria, dar care tot aşa de bine ar fi putut purta numele celei mai frumoase femei din istorie, după dînsul, Salomeia.

— Şi alte manii...

Am pomenit de cele patru familii. Ele erau: familia şefului de stat major A, familia ministrului unei ţări balcanice la Bucureşti B, a preşedintelui trustului de petrol C şi preşedintelui comisiei dunărene D. Se întîlnise anul trecut la o cură de radiu la Gastein şi cum deacolo au auzit de minunile radioterapice ale staţiunii dela Marea Neagră, au închiriat împreună întreaga vilă, lăsînd numai apartamentul Byron pentru un tînăr subsecretar de stat romîn pentru care Doamna A avea două fete de măritat. Acesta însă fiind reţinut de o criză de cabinet, norocul a fost al laureatului.

— Inchipuiţi-vă că Michel nu mai vine, exclama nemîngîiată soţia generalului, o doamnă foarte pedantă, cu pince-nez şi coc mare negru în părul albit, ca o sfidare a bubikopfului.

— ?

— Şi cine credeţi că vine în schimb?

— ?

— Un poet ungur!

— Quelle horreur.

— Da, dar e laureatul Nobel din anul acesta.

— Totuşi, Maupassant spune că e mai greu să faci dintr'un rîndaş un conte, decît să-l înveţi să ţină furculiţa.

La fel şi cu scriitorii.

— Dar e baron nu-i rîndaş, ripostă junele Atta, la curent cu ziarele şi revistele mondene.

Şi astfel celor patru familii le-a venit inima la loc.

Prezentările s'au făcut în holul Hedervary, ca o dublă atenţie, şi doamnele şi-au exclamat îndată reciproc:

— C'est un vrai gentleman, un vrai baron.

Şi ceiace era un elementar pseudonim împrumutat dela o veche reclamă de ţigări egiptene, flutură deacum încolo zilnic pe buzele celor patru familii. Pe plajă, deşi pururea absent, Tudor de Reszke era pururea prezent în rumoarea pornită dela Domus Parva. Un poet care era şi baron şi laureat şi tînăr, iată o apariţie într'adevăr byroniană. Nu cumva de Reszke voia chiar să-l reînvie

în vîrtejul de pe frunte, zilnic dres cu briciul şi pitorescu-i interes pentru aceia pe care o numea „ancilla domini" şi căreia i-a dat odată drumul în sufragerie, spre hazul celor patru familii, cu un carton în spate scris în albastru: „nigra sum sed formosa?"...

Vă puteţi închipui efectul pe plaje al unor astfel de excentricităţi, debitate zilnic de junele Atta. Tînărul absolvent de liceu lua dimensiuni de oracol. Şi ca pe un oracol abia îl mai puteai apropia. Tot aşa pe cele două domnişoare A şi tovarăşele ei de pensiune,—cele patru familii înţelegînd curînd că dacă până acuma se menţinuse în rezerva celor dela Domus Parva, deacum înainte ar trebui să rămînă în raport cu contemporanii de pe plaja mondenă la obişnuitul zîmbet şi salut matinal.

Secesiunea a produs mînie şi revoltă. Familii de academicieni, senatori, mari industriaşi, mari politiciani s'au simţit jignite şi au acoperit cu oprobriu „Bastilia portocalie"—aluzie la cele patru mari umbrele portocalii subt crenelurile cărora pismuiţii A, B, C, şi D se strîngeau zilnic cu spatele la valurile care le împroşcau din pizmă şi ca într'o fortăreaţă inexpugnabilă, printre igliţe şi jocuri de şah, comentau între ei, isprăvile unui singur erou: Tudor de Reszke.

Asediul nu descreştea cu zilele. Dimpotrivă, noii sosiţi, aţîţaţi de cei vechi, se înrolau cu proaspătă agresivitate, şi valurile spumegau tot mai furios spre creştetul celor patru forturi.

Dar iată că într'o bună zi ele fură cinci. Sau aproape cinci, căci noua venită nu era o umbrelă din cele mari şi fîlfîetoare în vînt, ci un biet cearşaf alb întins, pe patru beţigaşe, chiar la intrarea în zona de asediu, ca o mică dugheană ovreiască în faţa unei tabere ruseşti.

Panica fu de nedescris. Şi amănuntul e istoric.

De cu zori, timpuriii plajei putură prizări din partea ghiolului —sat o umbră, umbra unei cruci! Căci ceiace părea speteaza ei înaltă, verticală, era tăiat aproape de mijloc de o linie piezişe. Curînd crucea începu să adie pe ea un trup. Trupul o ducea el în spinare sau crucea îl scosese dintr'o groapă şi îl ducea în circă, bălăbănindu-l în bătaia vîntului, dealungul ţărmului?

Lumea rămăsese cu ochii holbaţi, căci vedenia se lămurea parcă mai mult în chipul din urmă. Până cînd speteaza verticală dispăru şi în locul ei se adeveri o momîe de trup, o sperietoare uscată şi deşirată care căzuse parcă din prăjină şi se lăsa purtată din spate, oblic, de o suflare necunoscută. Mai oblică şi mai suflată din spate sperietoarea se arătă cînd, tot mai aproape, ea desvălui o fiinţă omenească, o femee care înainta încet şi nemişcat, dreaptă şi subţiată ca o fantomă, cu o rochie lungă de stambă albastră pe dînsa, cu un văl lung de aceiaşi culoare pe cap şi ţinînd cu mînile împreunate în faţă, bastonaşele subţiri care de departe păruse la un loc braţul curmeziş al crucii.

Şi ceiace o clipă apăruse unora ca un Crist de răspîntie, dat jos de pe cruce şi pornit razna, era acum în văzul tuturora,

una din acele fiinţe de carton în care trag copiii la ţintă: Ochii purtau însă masca de atlas negru a unor cearcăne lugubre şi aceasta însemna viaţă! Ca şi nasul de strigoiu şi trupul aproape dispărut subt cutele rochiei.

Fără să privească, fără să vadă nimic, cu capul în pămînt şi braţele căzute, pluti ca o stafie către primul loc rămas din întîmplare liber şi acolo, cu gesturi mecanice îşi înfipse cele patru beţe, înnodă la capete cearşaful şi la adăpostul lui începu să desbrace un piept lat şi subţire cît palma, scofîlcit şi cocîrjat, alb ca creta şi spuzit de pete roşii, par'că făcut din pască jidovască.

— Ce vedenie, ţipară speriaţi cei care o urmărise până acum încremeniţi.

— Quelle profanation! se cutremură din temelia celor patru picioare de umbrelă „Bastilia portocalie".

Şi spulberată ca de un duh de pe lumea cealaltă, într'o secundă toată plaja se goli de lume.

*

Revolta acum îneca toate rivalităţile din ajun, înfiora toate trupurile goale, omora toate cochetăriile, coclea gustul poftelor lumeşti şi punea pe al zecelea plan pe Tudor de Reszke. Ea nu da răgaz nici măcar milei sau înduioşării şi ridica întreaga plajă a fericiţilor într'un singur acces de furie, într'un singur instinct de conservare a vieţii, împotriva ameninţărilor, parcă, şi sugestiilor morţii:

Avertismentul era atît de grozav că în faţa lui se ridica o singură laşitate: lumea care vrea să trăiască. Şi cum spectrul canceros se arăta în fiecare zi, lumea nici nu mai avea curajul să plece; îl aştepta pironită de groaza atingerii şi respira uşurată cînd înmormîntat din nou subt giulgiul cu patru ţăruşi, îi ierta parcă şi-i lăsa pe toţi mai departe soarelui şi vieţii.

Subt magnetul acestei senzaţii, perverşii se lăsau seduşi, cretinii intrigaţi, blazaţii antrenaţi, şi întreaga colonie a sănătoşilor nu-şi da samă că pe zi ce trece mondena plaje se umple de stîrvuri.

Iată pe locul unde deobiceiu se însorise un fost ministru, o targă cu o femee cu sînul putred de o rană care i se întindea ca o şopîrlă până spre gît, şopîrla fugind parcă dela o zi la alta subt biciul soarelui. Celălalt sîn încă teafăr, cocea neruşinat în aer, ca o spinare de floarea soarelui.

Doi copii rahitici şedeau goi de tot într'un leagăn, unul la picioarele celuilalt, arşi de radiu, ca doi scaloeni carbonizaţi.

Pe locul unde îşi avusese cea mai frumoasă umbrelă roşie familia unui director de bancă iată, într'un voluminos aparat de gips, sclipind de alămuri ca un mic balaur de metal, piciorul fără genunchi, cu pulpa sfredelită de şrapnelul crîncen al tuberculozei

la os și aparținînd celui mai mofturos dintre martirii plajei, un domn bătrîn cu restul corpului îmbrăcat gros, cu pălăria neagră pe nas, certîndu-și fata un ceas și arătîndu-i cu bastonul zece locuri în care vroia să-i așeze căruciorul.

Și alți rahitici, și alți canceroși și sifilitici și tuberculoși, în diferite faze și capricii ale boalei.

Iar ca să varieze această înfrîngere nesfîrșită a cărnii, fantezia durerii aducea la o săptămînă colonia unui sanatoriu de copii scrofuloși, orfani care soseau cîntînd subt ordinul unei cloște bătrîne:

Doamne cît este de bine
Cînd e mama lîngă tine
Doamne cît este de rău
Cînd nu-l vezi pe tatăl tău.

făcea mai în jos cerc de ologi și șchiopi de toate neamurile strînși la un loc ca la un rendez-vous; sau suia pe faleza dela care coborai pe plaje ca un demon al răzbunării, figura de țap, clănțănind din barbă și rînjind parcă blesteme, a unui paralitic:

— Paralysis agitans, se înfiora un profesor universitar.

— La danse de Saint-Guy! țipa Doamna A, alături acum de profesor: și toată plaja întoarsă spre noua apariție își repeta aiurită: danse.... Saint-Guy.... Saint-Guy.

Scurt, plaja cu umbrele multicolore și învoalte, cîmpul acela de pagode în miniatură cu zei și zeițe indiene goale, cedă în șapte zile flancul drept unui spital de cea mai morbidă speță, cînd nu unei șetre sărace și văicărețe.

Bolnavii se uitau la sănătoși, sănătoșii se uitau la bolnavi, cu priviri furioase, cu imputări ce așteptau doar ridicarea bastonului.

— Cum se poate să aibă cineva sînii așa de rotunzi și mici? Ha, ia te uită ce sus îi are aia? Dar ia'n te uită ce spătos e ăla?

— Și ăla care-și bate mușchii ca Mamut dela circ? — Ce goală e aia? Și ce fandosită! Doamne izbește-i, că stricată lume!

Iar ceilalți:

— Nu, trebuesc reclamați, internați, știu eu? — Ce caută, dragă, la plaje în halul ăsta?—Mă rog să se vindece și n'au decît! Unde vezi în străinătate așa ceva? — Ia uite la sînul ăleia? Ce nerușinare! — Oare ei nu se văd? — Dar cancerosul ăla putred ca un măr. Ei bine, ce mai caută, ma chère, aici? La morgă! — Ori Dumnezeu cînd vrea să-și bată joc de bolnav îi ia mințile!

Și insultate reciproc, jignite și revoltate una de prezența celeilalte, amîndouă taberele ședeau față'n față, în stare de războiu. Toate diferendele și rivalitățile interne încetase. O solidaritate nouă le unea pe fiecare, subt un singur steag: disprețul și desgustul pentru „cei de dincolo".

Războiul începea să devină palatal. Nimeni nu s'ar fi gîndit să-și mute catrafusele cu o iotă, cînd ar fi fost așa de ușor, ca

hărțuiala să'nceteze. Dar atunci cine ar mai fi mîrîit la celălalt, cine ar mai fi strecurat fițuica savuroasă cu epigrame, cine ar mai fi bufnit în nasul celuilalt? Și ce-ar fi spus lumea ca un sănătos să cedeze unui bolnav, cum s'ar mai fi întors acasă un bolnav batjocorit de un moftangiu care n'are decît carne pe el?

Și în lupta care strepezea tuturora dinții cu o acră voluptate, nimeni nu observa că toți au început să sufere de o boală nouă: boala celuilalt: bolnavul devenind mai bolnav prin sănătatea aproapelui, sănătosul agravîndu-și toate metehnele, tot egoismul, ca să înfunde pe bolnav.

Doamnele își pictau ochii și buzele cu o emfază sfidătoare; își săltau sînii, își jucau șoldurile goale și lăsau să le cadă pe nisip cu gesturi lîncede, căpele multicolore și florentinele cochete, ca pe niște anexe ce le „encombrează" nudul. Domnii mai la larg ca oricînd le adulmecau, le apropiau provocător și le trăgeau de braț dealungul țărmului ca spre un local de noapte. Mamele cumpărau copilelor bărci să se plimbe, cercuri și mingi să le arunce pană în tabăra celorlalți, muzicuțe și vîrtelnițe să le spargă auzul.

Ceilalți își expuneau rănile mai cu ardoare, etalau pansamente înfiorătoare, scînceau tot mai lugubru și infectau aerul cu duhul iodoformului.

Legenda, superstiția care îi atrăsese pe toți la ghiol, cu mirajul vieții, apusese. Nu mai vedeai procesiunile de credincioși, abia sbiciți, ducînd bănuțul de aur asinului din piață. Nici de cealaltă parte ochii țintiți pe apă în așteptarea minunii.

Nămolul? Dar nămolul era în ei! Atît de puțină realitate fericită e de ajuns omului ca să nu mai creadă!

Și această realitate fericită era că fiecare se găsea ocupat cu celălalt.

*

Boala e democrată. Ea atrage mulțimile. Așa se face că printre suferinzi se strecurau golani. Ei puteau lua în voe loc alături de ceilalți. Nici o pizmă, nici o concurență. Sărăcia e cel mai groaznic beteșug, umilința cea mai nenorocită meteahnă, la fel mitocănia.

Iată de pildă, într'o bună zi, într'o haraba cu un cal, venind în buestru, pe cafegiul fabricant de kefir, albanezul Haralambe Rodope.

— Tbrrr, bidiviule, stai aici la scăldătoare!

Totdeauna chefliu și guraliv, scurt, spătos, cu brațe de cimpanzeu, barba nerasă și pălărie neagră, puteai să-i iei în nume de rău că-și scoate de pe el haina de dril și cămașa de in și rămîne cu pantaloni negri și bocanci în picioare? Sau că spune nevestii, o strașnică grecoaică cu păr negru ruginiu, ochi verzi de felină și dinți perlați, în vreme ce-și leagă fruntea în fișiul de culoarea ochilor și-și toarnă sînii sprințari și trupul gureș într'un tricou de aceiași nuanță:

— Ia vezi tu Hariclio, maica Veniamina e p'aci, s'o luăm cu noi acasă dacă vrea.

Cînd însă ceilalți au văzut în dosul harabalei tăblița: *Kefir Rodope* i-au apucat toate furiile.

— Cum și laptarul acuma? Furnisorul de toate zilele? Cu nevastă-sa să ne sfideze în maillot? Pân'aici!

Și un comitet se formă pe loc, subt prezidenția doamnei A, o *Ligă pentru Apărarea Frumuseților Marine.*

Autoritățile din oraș, dela Serviciul sanitar, la Poliție și dela aceștia la Percepție fură sezisate. Telegrame, la ministerul de Justiție, Interne și Sănătate publică. Generalul plecă la centru să vadă pe amicul lui dela Culte și Arte, de două ori interesat în cauză.

Lumea prea se lăsase indolenței. Scandalul trebuia să se curme. Dar autoritățile din oraș spuneau:

— Ce să vă facem. E cea mai bună plajă.— Nimeni nu e mai sănătos ca celălalt. Aici toți sîntem bolnavi.—Impozitul balnear e și la ei de 7%.—Rodope? da e un om cu vilă la oraș și femee frumoasă!

Doamna A venea furioasă după o astfel de convorbire cînd se întîlni, pentru întâia oară, în poarta vilei cu Tudor de Reszke.

— Dar v'ați dat la fund. Nu vă mai vede nimeni. Veniți dela vînătoare de fluturi?

— Fluturi! Poate scorpioni, Doamnă!

— Vorbesc, după capușonul ce-l aveți în mînă!

— Atunci nu știți cum se prind racii. Vedeți, intri în lac până la genunchi, apoi undița asta în care ai vîrît o aterină, două, trei, o lași, plimbînd tot timpul pe fața apei, cu stinga, capușonul acesta cum îi spuneți. Racul, foarte lacom, se repede. Haț, în undiță! Dar zadarnic ai încerca să-l scoți din ea cît timp e subt apă. Ridici atunci undița deasupra capușonului. Speriat de aer, racul dă drumul și cade în sac. Lași iar undița și într'o clipă a picat al doilea. Operația merge repede. Racii stau în pîlcuri și cu o singură aterină prinzi o sută. Intr'o singură dimineață umpli o căruță.

— Mais c'est ravissant. Așadar sînteți pasionat după raci.

— Cîtuși de puțin! Nu mănînc niciodată. Dar mi-a plăcut totdeauna să stau până la genunchi cu picioarele în apă. Ca să nu mă plictisesc am recurs la raci. Lacul e departe, în același timp fac și mișcarea prescrisă unui sedentar de profesie.

Veți spune, spirit practic! Nici atît! Am iubit totdeauna imixtiunea valorilor. Copil, purtam până spre iarnă în loc de beretă, pălărie de pae. Mama mă credea econom. De fapt era ca să pot ține subt ea mai multe lucruri furate de acasă. Opream taximetre din goana mare ca să întreb pe chauffeur de vreo adresă. Școlar, făceam ceasuri întregi coadă la autobuze ca atunci cînd îmi venea rîndul să rup din stîlp vre-o douăzeci de numere, jubilînd cînd conductorul striga deasurda douăzeci de numere. Apoi plecam lăsînd al douăzeci și unulea număr să urce în autobus. Student, la

Bibliothèque Nationale imobilizam cele mai utile dicționare filologice ca să-mi rezem de ele cartea și pierdeam tot timpul prețios pentru examene urmărind cu ochii prin sala de lectură savanți cocîrjați, în căutarea lor. La Luvru primul lucru pe care l-am făcut a fost să număr tablourile din fiecare sală iar în expoziții pîndeam ora unu ca să schimb prețurile de pe tablouri.

La British Museum umblam toată ziua în redingotă. Cetitorii mă credeau Englez, de atîta ținută. De fapt redingota o purtam pentru buzunarul ei din spate, unde fără să-mi stric linia taliei, puteam să-mi pun sandwichul cu care după obiceiul locului îmi făceam sumarul dejun.

Vedeți, aici, s'ar crede că am venit la o stațiune și vilă istorică, spre a lua atingere cu cea mai mondenă și aristocrată lume, cum și cu cel mai miraculos mil și radiu. In realitate e ca să vînez raci despre care am cetit elogii într'un Baedecker și ca să am subt ochi cea mai bogată colecție de schilozi și neisprăviți, din cîte mi-au putut pomeni prietinii și cărțile.

Le-am aflat la toți numele și adresele și cu o carte poștală trimeasă la zece, douăzeci, le dau rendez-vous; îi pîndesc din umbră, îi ațîț cu o vorbă și-i încaer, stimulîndu-le boala cu acest grăunte de viață aruncat ca într'o flacără pe trepiedul prostiei, invidiei și răutății lor.

— Iată omul nostru, se gîndea doamna A, aproape leșinată de plăcere, cum mai ales urca scara, întâia oară, la brațul ciudatului tînăr.

— A, dar de vre-o zece zile mi-a căzut în mînă o afacere minunată! Uite-o colea, făcu scriitorul, depunînd în capul scării ranița cu raci din spinare și scoțînd din buzunarul dela spate un manuscris.

— *Fascinația morții?* Un roman?

— Nu înțelegeți? Foarte simplu? In ultimul timp plaja lor a fost inundată într'o parte. Cițiva s'au tăiat apoi în pietrele și sticlele de care prundul pe alocurea e plin. M'am gîndit atunci: dacă i-ași trimete dincolo, la plaja mondenă, ce ideală imixtiune de valori!! Ce interpenetrare de virusuri: boala lor în sănătatea celorlalți și viceversa... Ce boală nouă și frumoasă! Am mai jertfit cîteva vînători de raci și pe motive binecuvîntate am hotărît cîțiva. După ei, ceilalți au alergat buluc. Cel dintâiu convertit a fost maica Veniamina, dela o mănăstire din vale. O apariție apocaliptică! O minune! Dealtfel un tip foarte interesant. Sta la vila Rodope, cel cu femeia cea mai frumoasă pe care am văzut-o în Orient. Mă duc la cîte trei zile și-i duc raci, stăm de vorbă până noaptea tîrziu; cînd mă întorc dela dînsa am impresia că am înmormîntat pe mama. O adevărată fascinație a morții! Ce efect trebue să fi produs ea, cu ai ei, dincolo. Trebue să fi trăit cu toții zilele anului 999, cînd cu sfîrșitul pămîntului! Am să încep să mă duc și eu!

Doamna A îl privea de cinci minute încremenită. Cuvintele lui cădeau peste dînsa ca o grindină. Zdrobită aproape, se zmuci pușcă înăuntru, lăsînd pe scriitor să-și ridice distrat sacul cu raci.

In hol tăcu zece minute, apoi, la stăruințele celorlalți povesti nemaipomenitul scandal.

— Nu, trebue convertit și el la noi, tăe directorul petrolist tăcerea cu paragrafa scurtă a unui creionaș de aur scos din vestă.

— E o erezie de scriitor—făcu plenipotențiarul cu o piruetă. —Dar va trece.

Și Atta fu trimes să-l invite pe astăseară la masă.

— Inutil, exclamă generalul care tocmai deschidea ușa pe terasă—Nu-i el cel care a ieșit acum cu două femei?

— E chiar el cu călugărița și Hariclia Rodope, dacă nu mă înșel. Or fi venit să-l ia!

Și a fost întăia oară cînd s'a mîncat și dormit prost la vila Domus Parva.

*

Decînd cu Liga, Doamna A încetase să se mai ducă pe plajă. Dar a doua zi parcă avea un presentiment. Își reluă deci locul favorit. Parcă ceva se schimbase între timp. O atmosferă de delasare și descurajare... Doamna A nu-și mai recunoștea tovarășii. Se molipsise de slăbiciunea și deprimarea bolnavilor sau era pur și simplu înfrîngere? Pe fețele lor în orice caz plutea paloarea; roșul mandarin, ocrul și negrul se duseseră, trupurile păreau instrumente desacordate, viața și voioșia care le însufletise, plictiseală și desgust. Ce boleșniță se încuibase printre ele și le bîntuia ascuns ca un vierme?

Ori era o simplă auto-sugestie?—Cu atît mai rău!

Doamna A își spunea în gînd toate acestea, cînd iată dinspre partea din care soseau mai toți bolnavii, pe Tudor de Reszke în halat de bae, cu Maica Veniamina și Hariclia Rodope, ca un Hristos între Maria și Magdalena.

— E frumoasă! își șopti Doamna A, mai înainte să se poată revolta.

Căci ceiace isbea în primul rînd era Hariclia. Intr'o capă de un verde deschis, cu fișiul care îi făcea un cap de zeiță greacă, cine ar fi recunoscut în ea pe soția fabricantului de Kefir, dacă n'ar fi știut că albanezul—unul din acei balcanici năstrușinici, pleavă a porturilor de mare, care trec prin douăzeci de meserii ca să ajungă să aibă odată o femee frumoasă—n'ar fi luat-o acum zece ani, ca agent de vapoare, dintr'un varieteu din Pera?

Singura femee căreia vilegiatura îi priise anul acesta, de data aceasta, în noua ei eleganță, alături de un om de care știa vag că e cineva, era deadreptul radioasă. Ochii ei verzi ca agurida se desfăceau în paiete; și de atîta soare și bucurie iradiau peste toată ființa ei și eterizînd până și șuvițele ruginii de pe gît, cum și pielea albă ca bobul de grîu, într'un verde străveziu, lăsau să cadă pe nisip, cu un trup strîns încă bine în forme tinerești, o nimfă cu accese de pisică sălbatecă. Scriitorul nu o slăbea din ochi. Și singura pereche de oameni sănătoși de pe plajă se așeză dintr'odată pe un plan de fericire la care ceilalți, uitînd de rest, priveau cu jindul oamenilor isgoniți din paradis.

Uluiala trecută, începu rumoarea. Toată lumea află că tînărul e Tudor de Reszke, și întîmplarea din ajun fu pe buzele tuturora. Pățania dela Domus Parva, renăscînd o ciudă veche, printre snobi, punea pe fruntea genialului scriitor o aureolă de original. Fotografi și ziariști în numele unui popor întreg, îl asaltau cu același obiectiv al curiozității. Un interview îi fu luat până să-și scoată halatul și să expună soarelui un trup pe care lumea îl găsea fraged și fin.

— Cum vă petreceți vă rog timpul pe țărmii pe care acum două mii de ani rătăcea Ovid?

— Bine merci, răspunse de Reszke, cu un ochiu spre Hariclia.

— Nu ne-ați putea, vă rog da, mici amănunte?

— Mă rog! Ora 6: ieșire din subconștient, nu-i așa? revenire la realitate, schimbare la față; 6½: sistem Müller zece figuri; 7: vînătoare de raci; 8: vînătoare de eroi, Betsaida; 9: psichanaliză; 10: kefir Rodope.

— Aha, făcu ziaristul ca un om care a descoperit formula camforului. Și sublinie de două ori: Kefir Rodope.

10½—12: plaja celorlalți, 12: guvizi prăjiți, limonadă; 1: de vorbă cu berbecul birtașului; 2: cu mine însumi: 3: Ecce Ancilla Domini! 4: masaj cranian, manicure; 4½: turcul cu chilimbare; 5½ charleston modificat; 6½: Academia de folklor sudesteuropean; 7 apus de soare; 8: beefsteak rece, Maggi; 8½ spleen gastric, indigestie; 9 metoda Montessori; 9½ eventual lună, eventual inspirație; 10½ reintrare în sine, splendidă întunecare.

Pictori și sculptori îl invitară să pozeze. Primi, și chemă îndată pe ziarist ca să așeze între psichanaliză și kefir: zece minute bust.

Originalul se dovedea astfel și un mare poznaș, un mare jovial. Lumea respira. O destindere era într'adevăr necesară. — Lumea se strîngea în jurul perechii ca la un izvor de sănătate. Intărite cu apa aceasta nouă, forțele se întremau, ochii căutau să imite înviorătoarea priveliște. In jurul Maicei Veniamina se strîngeau detractorii de odinioară. In fiecare zi o găseau mai plină la față, mai îmbujorată! Nici ceilalți parcă nu erau așa de repulsivi. Rănile lor, răni obișnuite, bandajele lor, deasemenea. Mîni nobile, le pipăiau, le ridicau de jos. Un vînt democratic sufla, ceva care amintea de revoluția franceză. N'a fost găsită Doamna A cu un Rousseau în mînă regretînd din suflet către Doamna B că, avînd voce n'a învățat să se acompanieze din teorbă, ca mama faimosului filosof? Cei mai snobi umblau în mînă cu un Marx sau Keyserling în ultima ediție engleză. Jocurile și sporturile încetară pe plaje. O liniște de biserică se așternu. Fardurile dispărură de tot. Slăbiciunea, privirea consternată, paloarea și suferința erau la modă. Nu erau oare și în trupuri? Ce erau gesturile obosite, oftările, mirosul universal de iodoform? Erau arși de soare sau unși cu toții cu tinctură de iod?

Deajuns că atmosfera de spital nivelase taberele, și stimulați de sănătatea prietină cu boala a lui de Reszke, recalcitranții de odinioară nu erau tot așa și de tari, ca să reziste virusului care îi rodea. In acest proces de democratizare prin boală, muștele își împlineau fișneț oficiul lor de misionare ale singelui. Să te miri că acesta se subția și încetinea în vine ?

Dar dacă aceasta privea pe indivizi în parte, priveliștea era, dela o zi la alta, înfiorătoare. O prostrație generală, o lentă intoxicare, o sănătate care îi durea parcă și se împietrea cetind, fără să știe, fără să vrea, în ochii de viperă ai bolnavilor, ceva din fascinația morții.

— Laureatul scria de zor...

Dar de zor umblau și gurile rele. Că romanul și-a găsit eroina !... Haralambe a început să bănuiască. Venea mai des la plajă și se bărbierea. Il invita pe scriitor, ca să-l ție departe de Hariclia, la partide de înnot. De Reszke primea „ca să învețe și să facă pe originalul". Acasă veneau apoi ștafete, dar soțul era prea ocupat ca să le controleze, iar dela Maica Veniamina, locatara vilei, nu putea scoate nimic.

O săptămînă trecuse în astfel de hîrțueli. De sfînta Mărie, ziua Hariclei, care ca fostă artistă avea două nume, masă mare la vilă. Cătră ora trei din noapte Haralambe se făcu beat mort și căzu subt masă. A doua zi la bărbierul din față, auzi de două umbre care cam la aceiași oră se întîlneau grăbite, în josul falezei. E cam ce zărise și el din dormitorul de sus unde Hariclia se făcuse că se retrage obosită. Haralambe Rodope mahmur, trase încă trei coniacuri pe gît, de necaz, și ras, pudrat, cu vijieli în urechi, cu strungăreața și nările mai lățite ca oricînd, cu pălăria cheflie, porni la plaje. Hariclia tăinuia cu maica Veniamina, ca și cînd nimic nu s'ar fi întîmplat. La douăzeci de metri, ca de obiceiu, de Reszke scria pe nisip. Albanezul respiră parcă mai ușurat.

— Cine vrea să facă bae cu mine, făcu Haralamb, aruncîndu-și haina pe umeri ca un toreador.

— Te-așteaptă de un ceas răspunse Hariclia.

Și înțelegîndu-se, ca totdeauna, mai mult prin semne, cei doi bărbați o luară ca de obiceiu mai departe de ochii lumii, spre cotul undea odihnea o coastă de caic înecat.

— Acum e bine de înnotat, dete să înțeleagă Haralambe, desmeticit puțin de valuri. De Reszke, încercă să-l urmeze, dar începător, se opri unde apa îi venea la gît.

— Atunci fă plută. Uite, așa, vezi așa !...

Și după ce îi arătă, Haralambe luă pe scriitor de spate și-l ținu culcat, cu brațele întinse, cîteva minute. De Reszke țipa de voluptate. Incercă de cîteva ori singur, dar se pomeni cu capul în sus, scuturîndu-și-l de urechelnițele cu care apa îi șiruia pe gît, scuipînd și căsnindu-se să-și regăsească fundul.

— Apăi nu așa, strigă Haralambe ș'apucîndu-l și culcîndu-l din nou pe spate — Așa, vezi ?

Dar privindu-l deandoasele, albanezul văzu de odată în ochii

acestuia oglindindu-se și cochetîndu-se, ca acum zece ani la varieteul din Pera, pe Hariclia. Ce ademenire mai era și asta ? Il apucă din nou amețeala...

Mînile de cimpanzeu era acum de gîtul tînărului. Degetele arătătoare se întîlneau pe urcușul slab al unei vîne care flutura subt bărbie. Era vîna, sau vechea mușcătură, de pisică sălbatică a Hariclei ?

In mintea toropită a albanezului, apărea acum faleza, din josul vilei, cu două umbre grăbite subt ea. O clipă și se prăbușiră toate în golul gîndului.

Degetele apăsară beregata ca pe o sonerie. Un zvîcnet vru să aducă trupul în sus. Apoi un hîrciit înnecat de apă. Și atît.

Un val se apropia dinspre caic. Haralambe își îmbrînci spre el victima, din răsputeri; și-i dete drumul. Se aruncă apoi afund și eși la vreo zece metri depărtare.

— Săriți, ajutor, ajutor, se înneacă ! începu să țipe Haralambe gesticulînd ca un nebun și făcîndu-se că aleargă spre trupul care bălăbănea scufundîndu-se.

Și cu scîncete și răsuflări din greu, îl trase la mal. Lumea alerga buzna. Țipete și întrebări de tot felul. Haralambe Rodope se văicărea culcat pe leș.

— L-au furat valurile, mi l-au furat...

Dar o vînătae din ce în ce creștea subt bărbie. Albanezul își trase mîna înapoi, ca arsă. Privirea lui se tîra. Cuvintele îi sunau dogite. Bine că nu venea Hariclia.

Lumea era documentată.

— Era beat, beat ca o brută ce e !

— De rachiu și gelozie. Ha, gelozie la el, poftim !!

— In orice caz, ce barbarie, mon cher, ce lipsă de atenție, făcu Atta, potrivindu-și monoclul.

— Spuneți acum dacă unul din noi era capabil de așa nedelicatețä !...

*

Degete nobile întindeau pe trupul marelui mort halatul roz, din buzunarul căruia, pe o frunte de manuscris mijeau la viața două cuvinte : **Fascinația Morții.**

Dragoș Protopopescu

O legendă carolingiană la Romîni

A devenit un loc comun în istoriile literaturii noastre pasajul în care se arată cît de regretabilă este lipsa studiilor științifice asupra producțiilor literare ale poporului. E suficient să apară o nouă recapitulare a scrisului romînesc — și în vremea din urmă ele au ajuns atît de frecvente încît încep să concureze însăși literatura – ca să aflăm cu oarecare satisfacție această constatare sentimentală, însoțită de aceleași sfaturi și aceleași îndemnuri.

Rezultatele acestei pedagogii inutile au fost însă negative. In afară de unele scrieri care înfruntă cu tărie timpul distrugător și ingrat și de puține studii care merită să fie privite cu grijă, ca niște obiecte de preț, restul contribuțiilor aduse în acest domeniu romînesc se pot considera drept încercări zădarnice. Noi am rămas încă la fericite comentarii literare, cînd s'a dovedit demult că orice concluzie în materie de literatură populară trebue să se întemeeze mai ales pe comparație; și, ca un fel de abatere dela calea obișnuită, continuăm studiul acestei literaturi nu după metoda unanim recunoscută și pentru alte discipline, ci după cea mai subiectivă și mai recentă, care vrea să răstoarne cu logica și cu bunul plac însuși piedestalul pe care s'au clădit științele morale în secolul trecut.

Se explică, astfel, de ce încă multă vreme vom vedea repetîndu-se deziderațele sentimentale ale istoricilor literari. Aparițiile izolate—cum sînt și notele următoare asupra genezei unei legende—nu vor justifica de loc suprimarea vechii lor constatări, deși ar fi nemerit, fără îndoială, ca odată cu repetarea clișeului banal să încerce fiecare să tragă măcar o brazdă.

I.

Poporul romîn cunoaște puține legende și tradiții despre anii de copilărie ai lui Ștefan cel Mare. In Moldova s'au păstrat cîteva în legătură cu așezămintele lui culturale ori cu înălțarea mănăstirilor din Bucovina, altele despre chipul cum a deprins mînuirea armelor dela uriași sau despre întîmplările lui din pribegie. Toate aceste legende au un caracter mai mult regional, referindu-se la lucruri apropiate [1]. O parte dintre ele cuprind desigur fapte în legătură cu alți voevozi—reali ori fictivi—și s'au atribuit numai domnitorului moldovean după o tendință a tuturor popoarelor de a trece asupra celui mai însemnat erou al lor faptele celorlalți mai puțin favorizați de soartă și de memoria colectivă.

Cea mai importantă dintre toate legendele care privesc tinerețа și copilăria lui Ștefan cel Mare, cunoscută mai ales în urma răspîndirii prin cărțile de școală, este acea intitulată de N. Gane „Stejarul din Borzești", legendă în care se povestește primul său „exploit" de arme. După materialul publicat până acum, cunoaștem această legendă în două variante. Una din variante este acea scrisă de N. Gane, avînd următorul cuprins: lîngă apa Trotușului, aproape de Borzești, se jucau două cete de copii; o ceată era condusă de un fiu de țăran, Gheorghe, alta de Ștefan, viitorul voevod. Prima din cete constituia armata Tătarilor, iar cea condusă de Ștefan, era armata moldovenească. După luptă îndelungată, ceata Tătarilor a fost învinsă și Gheorghe conducătorul ei, prins și legat de un stejar. —„Apoi toți hatmanii și căpitanii lui Ștefan se adunară împrejurul stejarului și prinseră să judece pe hanul tătăresc, unii pentru vre-o minge furată, alții pentru vre-o cetate de hîrtie dărîmată, tot fapte rele ce nu puteau fi iertate; iar bietul han, cu ochii plecați în jos, își aștepta osînda abia stăpînindu-se de rîs... Ștefan, după ce ascultă părerea mai marilor oștirii sale, zise cu sprîncenele încrețite:—Porunca Domniei mele este să-l spînzurați de creanga cea de sus, ca să fie de pildă și altor neamuri. Apoi nenorocitul han fu legat cu frînghie de subsuoară și ridicat pe creangă în sus în salvele puștilor de soc și în strigătele de bucurie ale oștenilor învingători" [2]. In acest timp, o ceată de adevărați Tătari alerga pe valea Trotușului. La apariția lor, toți copiii s'au împrăștiat; numai copilul legat de stejar rămîne în calea păgînilor și este ucis de săgețile lor. In urma luptei dela Lipinți cu Tătarii, după treizeci de ani, Ștefan a prins o mare parte dintre năvălitori,

1 v. *Șezătoarea*, III, p. 235, S. Fl. Marian, *Tradiții poporane romîne din Bucovina*, p. 93; sqq, 111 sqq; 127 sqq. și p. 358, note; T. A. Bogdan, *Amintiri populare despre Ștefan cel Mare*, Brașov, 1904; S. Teodorescu-Kirileanu, *Ștefan vodă cel Mare și sfînt*, Focșani, 1904 (și în ediție nouă); T. Pamfile, *Povestiri despre Ștefan cel Mare*, Hotin, 1919, etc..

2 *Convorbiri literare*, XV (1882), p. 419.

intre care era și „fiul hanului tătăresc de peste Volga". Venind soli pentru răscumpărarea acestuia, Ștefan își adună sfatul subt stejarul care fusese martorul crimei din trecut și lăsă la aprecierea lui să dea hotărîrea. Intreaga adunare a cerut moartea prizonierului, care a fost spînzurat—în fața trimișilor străini—de aceiași creangă de care fusese legat vechiul tovarăș de jocuri al lui Ștefan. Apoi stejarul a fost ars, iar pe locul lui domnitorul Moldovei a înălțat biserica din Borzești.

In povestirea lui N. Gane informațiile nepopulare sînt excesiv de numeroase; astfel găsim unele luate dela cronicarii moldoveni, cum e numele locului *„la Direptate"* unde Ștefan a fost uns Domn al Moldovei de Mitropolitul Theoctist, [1] pomenirea boerilor din divan, a numelui localității unde a fost mai tîrziu bătălia cu Tătarii, a Evdochiei „sora țarului Simion", a lui Mengli Gherei „hanul Tătarilor de peste Volga", nume cu totul străine poporului și care aparțin, evident, lui N. Gane. Povestirea acestuia, pentru a explica zidirea bisericii din Borzești, mai conține și erori de fapte care iarăși i se pot atribui. Se știe că Ștefan a ridicat biserica din Borzești în al 38-lea an al domniei lui, deci la 1495 ori în anul următor. După lupta cu Tătarii el a înălțat mănăstirea Putna [2] și prin urmare nu poate fi nici o legătură între biserica din Borzești și bătălia dela Lipinți [3]. Deasemenea Tătarii făcuți să apară subit în valea Trotușului pentru a ucide copilul spînzurat de o creangă de stejar, sînt o invenție a povestitorului, după cum arată cealaltă variantă.

In versiunea aceasta Ștefan este iarăși căpetenia uneia din cete, care era armata țării. „După bătălie... aduseră legat la picioarele craiului Ștefan pe comandantul armatei inamice, făcut prisonier,—care fu judecat și condamnat să moară prin ștreang. Pe dîmbul unde se petrecea jocul copiilor, era un nuc bătrîn... De una din crengi... băeții acățară, în glumă, pe camaradul lor. Iată însă că dintr'un tufiș sare un iepure, apucînd la vale; copiii se reped și uită în ardoarea lor pe condamnat. Cînd se întoarseră subt nuc, care le fu spaima lor? Camaradul lor era mort" [4]. Lipsită de întregul suport livresc pe care îl are povestirea lui N. Gane, această variantă pomenește și ea de ridicarea bisericii din Borzești de către Ștefan ca amintire pentru întîmplarea din copilăria sa și în același timp „spre a-și ispăși păcatul comis". O diferență de concepție separă așa dar aceste două variante: în una Ștefan este considerat nevinovat și răzbună numai în mod crunt moartea fostului său tovarăș; în cea-

1 Ureche, ed. Giurescu, p. 43

2 Kogălniceanu, *Cronice*², I, p. 157.

3 S'a afirmat, de multe ori, că Ștefan s'a născut la Borzești in 1436 (cf. de ex., Gr. Tocilescu, *Istoria Romînilor*, p. 139), I. Ursu în monografia sa, apărută în 1925, a contestat și această afirmație.

4 O. Racoviță, *Dicționar geografic al județului Bacău*, București, 1895, p. 168 și *Marele Dicționar geografic*, I, p. 541.

laltă, fără nici o răzbunare, Ștefan înalță biserica drept semn de pocăință. Răzbunarea lui prin uciderea fiului de han „de peste Volga" pare deasemenea ceva străin de legendă, după cum sînt și Tătarii care înlocuesc—într'un chip destul de ciudat—iepurele arătat de a doua variantă.

Nici una dintre aceste versiuni nu este însă cunoscută de popor [1]. Prin informații pe care numai hazardul le dă în legătură cu asemenea povestiri, știm că amîndouă variantele sînt culese din lumea orașelor și chiar numele povestitorilor. Astfel N. Gane adaugă la povestirea sa o notă prețioasă: „Moșia Borzești este proprietatea d-nei Maria Catargi fiica d-lui Vasile Alecsandri, iar legenda mi-a fost istorisită de însuși d-nul Alecsandri" [2]; a doua variantă a fost povestită de cineva „dintr'o veche familie de Băcăuani" și din această cauză i s'a părut culegătoarei că legenda „pare a fi probabilă" [3].

Venită dela orășeni și răspîndită prin cărți fără să devie însă populară, chiar în Moldova, această legendă nu poate fi decît un împrumut. In celelalte ținuturi locuite de Romîni o legendă similară pentru vre-un personaj istoric local este necunoscută și nici folklorul popoarelor vecine nu o cunoaște în ciclurile privitoare la eroii lor legendari. Numai în țările depărtate ale Occidentului se întîlnește povestirea aceasta alcătuind unul din numeroasele episoade ale legendei Bertei („Berte aus grans piés")—și are ca erou pe Carol cel Mare.

Legenda Bertei este povestirea medievală atît de răspîndită a femeii inocente, de tipul Genovevei. Fiică a regelui Ungariei în versiunile păstrate la popoarele romanice ori a regelui din Brittaia după variantele germane, Berta a fost acceptată ca soție de regele Pépin și trimisă în Franța de părinții săi Flor și Blanchefleur. După variantele franceze [4], Berta ajunge la curtea lui Pépin însoțită de o guvernantă și de fiica acesteia. La curtea Franței Berta este substituită de fiica guvernantei, Aliste, care face ca adevărata regină să fie condamnată la moarte. In pădurea dela Mans (Maine) executorii sentinței lui Pépin îi lasă însă viața; și numai după o îndelungată rătăcire Berta a nemerit la un ermit, care, imaginîndu-și că subt chipul ei i s'a înfățișat diavolul, a refuzat să o primească în sihăstria lui. Covingîndu-se apoi—după ce Berta a făcut semnul crucei—că ea vine dela Dumnezeu, sihastrul a condus-o la casa lui Simon, un om care locuia în apropiere. In acest timp Blanchefleur vine la curtea Franței să vadă pe Berta și descopere că regină nu era fiica

1 Astfel și S. Teodorescu-Kirileanu în colecția sa de legende populare despre Ștefan cel Mare, reproduce (p. 21–27) povestirea lui N. Gane.

2 *Convorbiri literare*, XV (1882), p. 418.

3 v. *Marele Dicționar geografic*, I, p. 544.

4 v. *Berte aus grans piés*, édit. P. Paris, cea mai veche versiune franceză e publicată în *Histoire littéraire de la France*, t. XX, p. 702 și în Gaston Paris, *Histoire poétique de Charlemagne*, Paris, 1865, p. 224–225.

ei ci a guvernantei. Pépin închide atunci pe Aliste în mănăstirea dela Montmartre și caută în zadar pe Berta; și o descopere abia după nouă ani, pe cînd era la vînătoare în pădurea dela Mans.

Variantele germane se deosebesc sensibil de cele franceze [1]. In acestea, Berta este luată dela curtea regelui din Brittaia de către majordomul lui Pépin. Inainte de plecare, majordomul plănuise să o înlocuiască pe drum cu fiica lui; în apropiere de Mühltal, într'un loc pustiu, el a pus doi servitori să ucidă pe Berta, cerindu-le să i se aducă o dovadă a executării. Servitorilor le-a fost însă milă de Berta; ei o lasă liberă și aduc majordomului un semn fals. In urma acestei întîmplări, Pépin ia de soție pe fiica majordomului, în timp ce Berta este dusă la un morar, în pădurea unde mai tîrziu a venit Pépin la vînătoare. Berta a fost văzută de rege, căruia îi descopere cine este, arătîndu-i inelul. Ea rămîne încă la morar cîțiva ani, iar fiul ei, numit Karl după voința lui Pépin, crește împreună cu copiii păstorilor și vecinilor. Aici legenda păstrată de Chronica dela Weihenstephan și de *Chronica Bremensis de S. Carolo et S. Willehado* a lui Henric Wolter [2] are mai multe întîmplări din timpul copilării lui Carol și între ele se află și episodul asemănător legendei din copilăria lui Ștefan cel Mare [3].

Oricare ar fi izvoarele legendei păstrată de redacțiile germane: fie că punctul central este legenda lui Pilatus—cum crede J. Reinhold [4], fie că tradiții orale vechi germane au fost adause de cineva la textele scrise latine, mai ales la biografia lui Turpin, cum credea Gaston Paris [5], se poate recunoaște un fond nordic străin de cercul legendelor romanice și slave,—fond care apare

1 O comparație a variantelor legendei Bertei a făcut Ferd. Wolf, *Über die altfranz. Heldengedichte aus dem Karolingischen Sagenkreise*, Wien, 1833, p. 37—73; cf. și *Romania*, XIV, p. 603. Comparația variantelor germane cu cele romanice se găsește la Joachim Reinhold, *Über die verschiedenen Fassungen der Bertasage* in *Zeitschrift für romanische Philologie*, XXXV (1911), p. 10—12.

2 Chronica dela Weihenstephan datează din anii 1426—36 (cf. Reinhold, *Zeitschrift f. roman. Phil., XXXV*, p. 9) și nu este sigur anterioară secolului 15: v. Gaston Paris, *L'anneau de la morte, histoire d'une légende* (Extrait du *Journal des Savants*), Paris, 1897, p. 7. — In *Histoire poétique de Charlemagne*, p. 502, G. Paris afirma că textul original era din secolul 14, dar nu s'a găsit. Din același text original derivă și Chronica lui Heinrich Wolter (Meibom. *Script. rerum Germanicarum*, 1688, t. III, vol. II, p. 19 sqq.); cf. și Reinhold, *Zeitschrift f. roman. Phil., XXXV*, p. 3.

3 cf. G. Paris, *Histoire poétique de Charlemagne*, p. 229.

4 *Zeitschrift f. roman. Philol.*, XXXV, p. 15—16.

5 G. Paris, *op. cit.*, p. 502. Intre aceste texte G. Paris considera mai ales o povestire necunoscută a tinereții și aventurilor lui Charlemagne, povestire care ar fi fost scrisă de un german „qui avait *entendu raconter* l'histoire et l'avait retenue assez confusément".

specific chiar în legendele „adventrice", cum sînt multe din ciclul carolingian; [1] — și acest fond specific nu poate fi atribuit decît folklorului vechi german [2].

II.

Pe ce cale s'a introdus la noi episodul din legenda Bertei și în ce timp s'a efectuat împrumutul pe care l-am constatat mai sus? In Franța, primele versiuni scrise ale legendei apar în secolul 13; puțin mai tîrziu apar variantele italiene și spaniole, iar din secolul următor sînt cele germane și olandeze [3]. O transmitere pe cale orală a legendelor existente în lumea occidentală spre orient ar fi avut un rezultat mai bogat decît acela—aproape inexistent—pe care sîntem în măsură să-l constatăm astăzi. După cum poezia populară italiană n'a fost atinsă de mișcarea trubadurilor și influența acestora se poate recunoaște numai în poezia italiană artistică [4], tot astfel este exclusă orice influență a legendelor scrise medievale din occident asupra literaturii populare romîne. O asemenea influență a poemelor medievale ar fi putut exista în Grecia, unde cunoaștem cîteva traduceri de poeme epice franceze, încă din timpul cruciatelor [5]. In afară de granițele Italiei și Germaniei, legendele carolingiene au avut obstacole serioase, pentru răspîndirea lor la Romîni, popoarele slave și mai tîrziu pe Unguri.

Deși influențe directe vechi franceze, fără intermediul german ori slav se pot constata în ungurește [6], nu se cunoaște nici o urmă de influență a eposului carolingian. Biograful lui Matei Corvin, Galleotus, povestește [7] că acestui rege îi plăcea

1 Legenda Bertei este și ea un subiect general adaptat la un subiect din istoria națională franceză (cf. G. Paris, *La littérature française au moyen âge*, Paris, 1890, p. 47). Intre Berta din legendă și cea din istorie, legătura a fost făcută numai întîmplător, după cum s'a făcut în Spania între eroina legendei și Sibille, soția lui Charlemagne.— Deaceia nu credem că se mai poate menținea afirmația lui G. Paris, despre legendă, că: „elle se rattache en outre à *l'histoire réelle* et par le nom de Berte, et par d'autres circonstances".

2 cf. G. Paris, *Histoire poétique de Charlemagne*, p. 432: „on y retrouve de très-anciens souvenirs de la vieille religion germanique, qui se sont conservés plus primitifs encore, dans une variante restée populaire jusqu'à nos jours" —O părere opusă aduce L. Gautier, *Les Épopées françaises*, III, Paris, 1880, p. 13.

3 cf. Reinhold, *Zeitschrift f. roman. Phil.*, XXXV, p. 1.

4 P. Meyer, *De l'influence des troubadours sur la poésie des peuples romans* in *Romania*, V, p. 267.

5 A. Ch. Gidel, *Etudes sur la littérature grecque. Imitations en grec de nos romans de chevalerie depuis le XII-e siècle*, Paris, 1866, p. 27 sqq.

6 v. Al. Eckhardt, *Literaturblatt f. germ. und roman. Phil.*, 1919, 103-a.

7 „Ad hujusmodi carmina adeo erat attentus ut cibi potusque oblitus inedia pressus, a mane usque ad vesperum, ad illorum vehementes ictus pugnamque acerrimam, quodammodo stupefactus, nil aliud cogitans, interdum gloria victoris accensus, brachia pedesque sub quadam pugnantium gesticulatione movebat, cum et pugnantibus et adesse et praesse videretur" (citat in Michel, *Chanson de Roland*, Paris, 1837, p. 212).

foarte mult să asculte cîntecele despre Roland. Aceste *carmina* la auzul cărora regele uita mîncarea și băutura, nu erau însă în ungurește [1].

La popoarele slave s'ar părea că faptele sînt cu totul altfel; se atribue cîteva trăsături recente din literatura populară sîrbă ca datorite unor influențe din ciclul carolingian, Tristan et Iseult și Lancelot [2]. Aceste influențe recente din literatura populară italiană, sînt explicabile prin apropierea teritorială dintre Sîrbi și Italieni; însă vechimea lor nu se poate proba cu nimic. La Ruși se cunoaște o romanță auzită de un călător german în nordul țării și in Siberia, romanță care pomenește de bătălia dela Roncesvalles și care e aceiași cu romanța spaniolă:

> Mala la vistes, Franceses,
> A caza de Roncesvalles, etc. [3]

Este foarte probabil că romanța spaniolă a fost tradusă și răspîndită prin scris, deoarece versiunea rusă are aceleași expresiuni și un ritm identic. Și tot unei traduceri răspîndite pe cale cărturărească trebue să se datorească povestea rusă a lui Bove Korolievici, care se aseamănă atît de mult cu povestirea apuseană din ciclul carolingian (*Reali di Francia*) despre Beuve d'Hanstone [4]. Menținerea nealterată a numelor: *Ronțevalle* din romanță și a lui *Karl veliky* fără plenisonia caracteristică limbii ruse (*Korol*), care ar dovedi traducerea recentă, o aflăm și în povestirea lui Bove: *Beuve* d'Hanstone a devenit *Bove* Karoljevici; tatăl său *Guidon* a fost schimbat în *Gvidon*; unchiul lui *Sinibaldo* a devenit în versiunea rusă *Simbalda*; *Macabruno* a fost tradus prin *Marcobrun*, iar *Lucca Ferri* prin *Lukaper*. Alterațiile minime ale acestor nume și menținerea lor în bylina rusă nu se pot explica decît tot prin traducere literară. Transmise pe cale orală, prin intermediul altor popoare, aceste nume ar fi suferit schimbări mai mari ori chiar ar fi fost înlocuite cu altele indigene. Astfel, ca introduse prin traduceri literare se poate explica apariția celor două urme occidentale în Rusia și prin aceasta, cad nedumeririle cauzate de existența lor izolată la o depărtare apreciabilă de sursa de origină [5], precum și constatarea

1 Toldy, *Geschichte der ungarischen Literatur im Mittelalter*, Pest, 1865, p. 235 și G. Paris, *Histoire poétique de Charlemagne*, p. 133.

2 *La Yougoslavie*, éd. de l'Association des professeurs yougoslaves Belgrad, 1925, p. 140.

3 v. începutul romanței rusești în G. Paris, *Histoire poétique de Charlemagne*, p. 134, iar restul la Ermann, *Reise um die Erde durch Nordasien*, Berlin, 1833, t. I, p. 514.

4 G. Paris, *Histoire poétique de Charlemagne*, p. 165; L. Gautier, *Les Épopées françaises*, t. I, p. 430; A. Rambaud, *La Russie épique*, Paris 1876, p. 429 sqq.

5 G. Paris, *op. cit.*, p. 134: „Comment cette histoire est-elle arrivée en Russie? On ne le sait pas au juste".

lui A. Rambaud asupra chipului cum „geniul rus și-a însușit atît de complect o povestire care s'ar fi putut considera ca pur occidentală, ca o parte integrantă a ciclului carolingian" [1].

In opoziție cu izolarea complectă a acestor urme despre care am vorbit, apar în literatura populară rusă unele producțiuni, care deși origina lor occidentală este evidentă, se pot explica totuși ca provenind dela popoarele vecine, adică printr'o răspîndire continuă din vestul Europei prin intermediul Germanilor. Astfel, bylina rusă în care se menționează Portugalia [2] și care după Wesselofski ar fi un amestec al tradiției locale cu o legendă occidentală, are numeroase paralele la popoarele germanice, la Evreii germani și chiar la Romîni, aparținînd toate la acelaș ciclu al „Cymbelinei" ori cum l-a numit Gaston Paris „de la gageure" [3]. Deasemenea este explicabilă apariția în poezia populară rusească a variantelor din ciclul „fetei soldat" [4] atît de răspîndit în Grecia, Albania, Boemia, dar mai ales la popoarele romanice (în Franța, Spania, Portugalia și Italia), fapt care a determinat pe C. Nigra să-i atribue [5] o origină provensală, de unde s'ar fi răspîndit în peninsula italiană și iberică și apoi la Greci și la Slavi („passando poi colle prime crociate in Grecia e n'paesi slavi").

Prin urmare cele două producții populare rusești izolate care derivă necontestat din versiuni carolingiene occidentale nu pot fi decît literare și deci recente. La Unguri, după cum am spus, urmele de legende carolingiene lipsesc complect; iar Sîrbii nu au decît împrumuturi nouă dela Italieni, care nu se găsesc însă transmise și Romînilor [6]. Un împrumut transmis prin inter-

1 A. Rambaud, *La Russie épique*, p. 433.

2 Rambaud, *La Russie épique*, p. 117; cf. și versiunea asemănătoare portugheză din O. Targioni Tozzeti, *Cantare di madona Eléna imperatrice*, Livorno, 1880.

3 Ciclul „Cymbelinei" a fost studiat de Reinhold Köhler în *Kleinere Schriften zur Märchenforschung* (hgg. von Johannes Bolte), 1898, t. I, p. 212 sqq. și de G. Paris, *Romania*, XXXII (1903), p. 481 sqq.

4 v. Rambaud, *La Russie épique*, p. 83 sqq. și L. Leger, *Chansons populaires slaves*, p. 204.

5 Nigra, *Canti popolari del Piemonte*, fasc. III, p. 90.—F. Liebrecht, *Heidelberger Jahrbuch*, 1877, p. 874; Fleury, *Littérature orale de la Basse-Normandie*, Paris, 1883 (balada 6-a și a 7-a), Bellermann, *Portugesische Volkslieder und Romanzen*, Leipzig, 1864, I, p. 64; *Romania*, III, p. 96.

6 Este curios felul cum s'a afirmat—și se susține încă—schimbul de literatură populară între Sîrbi și Romîni. Astfel Asmus Soerensen (*Archiv f. slav. Phil.*, XV, 32 întîlnind într'o poezie populară sîrbească numele *Ledena*, în care St. Novakovici vedea un împrumut unguresc (ung. *lengyel*) cu înțelesul de „Polonez" și cunoscînd și numele *Litean* din Balada „Bogdan" (din colecția lui Alecsandri), afirmă că Romînii au împrumutat cîntecul dela Sîrbi sau Bulgari și apoi Sîrbii l-au luat iarăși dela Romîni, cu numele Lituanienilor. Cînd Sîrbii aveau cîntecul, mai trebuiau să-l împrumute din nou? Oricît de multe sînt raporturile între Slavii de sud și Romîni pe acest teren, astfel de schimbări ni se par exagerate.

mediul acestor popoare este exclus; de aceia, apariția izolată a legendei despre Ștefan în Moldova credem că trebue altfel explicată.

* * *

Intre numeroasele lipsuri pe care le-a constatat la noi generația dela 1840, a fost și aceia a unui epos național romînesc. Pentru acel timp de naționalism nelimitat, cînd povestirea în versuri a unui trecut romînesc glorios ar fi avut răsunete cu mult mai mari decît cercetările istorice, lipsa acestui auxiliar prețios de redeșteptare națională a fost adînc simțită. Și după cum aceiași generație a creat un teatru romînesc, prin orice mijloace, au încercat să creeze și un epos național. Alecsandri, alături de Bolintineanu, a fost unul dintre acești făuritori ai eposului lui Ștefan cel Mare. Cît de mult l-a preocupat pe Alecsandri faptele voevodului moldovean, se poate urmări dela primele lui volume de versuri, în colecția de poezii populare mai ales, până tîrziu la apariția poemei *„Dumbrava roșie"*. A scris o poezie „populară": *Ștefan vodă și Șoimul*, în formă de dialog, în care Ștefan spunea:

„Că-s Romîn cu patru mîni,
Și am leacuri de păgîni:
De Tatar, am o săgeată,
De Turci, pala mea cea lată,
De Lifteni, un buzdugan
Și de Unguri un arcan",

Această poezie, din colecția de poezii populare, e scrisă în același ton exagerat (cele „patru mîni" amintesc fără îndoială cele „șapte vieți") pe care poezia populară nu-l cunoaște. Alte versuri scrise de Alecsandri în formă populară și inserate în colecția lui formează *Cîntecul lui Ștefan* [1]. Mai mult încă: chiar într'un cîntec de leagăn Alecsandri a pomenit numele voevodului Ștefan:

„Să te faci un viteaz mare,
Ca Domnul Ștefan cel Mare,
Să fii verde la război
Să scapi țara de nevoi" [2].

ceiace, natural, poporul nu face niciodată. O sursă de subiecte pentru baladele „populare" au fost legendele scrise de Neculcea; am avut astfel dela Alecsandri: „Movila lui Burcel", „Altarul

1 *Poezii populare ale Romînilor*, pp. 173 și 174.
2 *Ibid.*, p. 381.

Mănăstirii Putna", etc. Numai după ce au fost epuizate subiectele din Neculcea, calea a trebuit să fie mai grea; — atunci însă, s'a recurs la procedeul obișnuit: la împrumut. Imprumuturile trebuesc căutate numai la scriitorii care se bucurau de primire bună în țările noastre. S'au arătat îndeajuns influențele puternice pe care le-au avut marii poeți romantici — mai ales V. Hugo și Lamartine — asupra generației dela 1840; s'a insistat mai puțin totuși asupra romancierilor „en vogue" în acel timp în cele două principate, unii neînsemnați ca valoare artistică (M-me Cottin), alții mai mult propagandiști de idei salvatoare (Eugène Sue, care a influențat — între alții — pe Eliade) ori tovarăși pentru ceasurile de singurătate și monotonie (Ponson du Terrail). Unul din scriitorii care alături de V. Hugo și Lamartine au desfătat mai mult pe cetitorii romîni între 1830 și 1860 a fost Al. Dumas-père. Și numai faptului că lectura lui Dumas-père era necesară și claselor mai puțin instruite din Principate se datorește acea prodigioasă activitate de traducători a lui Eliade, Pelimon, Baronzi, etc. și apariția succesivă în haină romînească a scrierilor: *Antony* (la 1837), *le Coriccolo* (la 1846), *le Speronare* (la 1847), *Thérésa* (1847, 1848, 1853), *Les trois mousquetaires* (la 1853 sqq.), *Isaac Laquedem* (1853), *Les Aventures de Lyderic* (1857), *Le Comte de Monte-Christo* (la 1857 și alte ediții nedatate), *Amaury* (la 1853), *Le chevalier d'Hermenthal* (1857), etc. Cît de adînc au pătruns aceste traduceri chiar în lumea mahalalelor din acel timp, o mărturie sigură sînt *les Aventures de Lyderic*, traduse în volum și într'un calendar, care au fost cetite de un locuitor din marginea Bucureștilor și apoi povestite lui Ispirescu, devenind astfel basmul autentic „popular" intitulat „Gheorghe cel Viteaz" din colecția acestuia. [1]

In același volum cu basmul lui Lyderic, Dumas-père a tipărit și două povestiri istorice, *la Chronique du Charlemagne* și *la Chronique du roi Pépin*. Ultima povestire nu este decît un rezumat al legendei păstrate de chronica dela Weihenstephan, despre care am vorbit mai sus, și e diferită deci de versiunea franceză pe care edițiile populare ale lui Argenson au răspîndit-o în timpurile nouă în Franța. [2] După ce povestește întîmplările copilăriei lui Carol cel Mare și felul cum acesta își petrecea timpul cu copiii vecinilor, Dumas-père scrie și incidentul care a dus la moartea unuia din tovarăși: „Ils lui passèrent donc une corde autour du cou, tandis que d'autres courbaient un petit arbre et attachaient l'autre bout de la corde à sa cime. Or, ce semblant

1 v. A. Gorovei, *Șezătoarea*, X, p. 1 sqq.; Fr. Panzer, *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, vol. III, 1921 (cf. *Viața Romînească*, Noembre, 1921, p. 311—312) și A. Schullerus, *Ein rumänisches Siegfriedmärchen?* (în *Festschrift Eugen Mogk zum 70 Geburtstag*, Halle, 1924, p. 596—611).
2 Reinhold, în *Zeitschrift f. roman. Phil.*, XXXV, p. 147 nu cunoaște povestirea scrisă de Dumas-père.

d'exécution accompli, ils allaient détacher le voleur, lorsque par malheur pour lui, passa un lièvre blanc. Les enfants coururent après lui, et ceux qui tenaient l'arbre le lâchèrent. L'arbre se redressa enlevant le voleur, et le voleur se trouva pendu. Quand les enfants revinrent de poursuivre le lièvre, ils trouvèrent leur camarade mort". [1]

Intrucît legenda cu Stejarul dela Borzeşti nu e populară şi nici nu se poate explica prezenţa ei prin hipoteza că ar fi venită prin intermediul popoarelor învecinate, singura sursă posibilă nu este decît împrumutul literar. Cum o versiune similară nu se găseşte decît în occident—cu privire la Carol cel Mare—şi aceasta de origină germană (versiune pe care în Franţa a scris-o Dumas-père) şi cum Dumas-père a fost scriitorul cel mai răspîndit în ţările romîneşti în epoca precedentă celei în care apare legenda, împrumutul literar dela acest scriitor este mai mult decît probabil. Dacă împrumutul se datoreşte lui Alecsandri — care a povestit legenda lui N. Gane — ori altuia, lucrul nu se poate determina şi nici nu prezintă importanţă.

Ceiace am căutat să arătăm este faptul bizar cum episodul carolingian a ajuns să se atribue unui voevod îndepărtat, datorită întîmplării că Dumas-père a povestit cronicile împăraţilor franci şi fiindcă destinul a voit ca acest scriitor, care a împrăştiat pe toată planeta „ideia franceză", să fie foarte răspîndit pe la jumătatea secolului trecut în cele două principate romîneşti.

I. Şiadbei

Paris, Octombre 1927.

---

1 Al. Dumas-père, *Les Aventures de Lyderic*, Bruxelles, 1842, p. 171.

Amintirile Caterinei State

— Fragment [1] —

...Şi aşa se scurgeau zilele, împărţite între ceasurile petrecute la şcoală, scurtele clipe ce le răpeam acesteia stînd de vorbă cu Adela şi timpul, mai lung, petrecut la grajdiu, în odaia lui Moş Gavril, vizitiul, care, dregînd un ham ori frecînd alămurile, îmi povestea din viaţa boerilor Deleanu, la curtea cărora, bătrînul deschisese ochii, după cum spunea.

„Hei, duduie, pi atunci, pi cînd eram eu aşa, ca di opt, nouă ani, tatu-meu, Ion Moga, Dumnezeu să-l ierte, iera cel mai prima vezeteu al boerului Deleanu—a tatălui aistui di acu—şi, după dînsu, mai iera, la grajdiurile boereşti, Ion Chioru, Alexe Priciuc şi Ioşca unguru. Aiştia iera vezeteii, afară di cii patru rîndaşi, care aşternea şi curăţa pin stănoage. Da numa tata, singur, ţesela cii şăse cai, pi care-i adusese boeru cel bătrîn din străinătate; numa el înhama, în şir şi numa el avè poroncă să se suie pi capra trăsurilor celor mari şi să ducă pi Domniţa, nevasta boerului, la Ieşi, ori pi la Mănăstiri.

Ceialanţi vezetei ave în samă alţi cai, cu care umbla pi moşie ori la plimbare, tatu lui Conu Costache, conu Gheorghe State, Dumnezeu să-l ierte, că el iera pi atunci mîna dreaptă a boerului celui bătrîn cum îi acu, tatu matale, a istui tînăr. Şi ave boerii ciia patru bucatari. Unu, cel mai mare, iera franţuz şi aceala se îmbraca, la treaba, cu un cămeşoiu strîmt, alb ca helgea şi lung pănă'n glezne; işi trîntè, pi o ureche, o tichie albă şi creaţă, curat ca o pungă lărgită di titiun şi umbla di colo până colo, di arata celorlanţi ci să facă; şi el, franţuzu, numa aşaza mîncările pi farfurii di argint.

---

1. „Viaţa Romînească" a publicat altădată o serie din aceste *Amintiri*.

Eu, pe atunci, caram lemne la bucătărie şi mă uitam, cîteodată, cum aduna el păsările, din bucăţi, li înfunda cu feliu di feliu di amestecături şi pi urmă li făcè la loc, de ai hi crezut că-s aiodoma păsările, cu pene şi cu clonţ. Şi, cînd li mai punè pi cîte doi pumni di crison, ori pi spanac trecut pin sită, ai hi giurat că-s colo, di vale, la iaz. Şi mînca, boierii, feliu de feliu di spurcăciuni... Cînd aducè Constantin puşcaşu sitari, îi cenătuiè franţuzu, şi maţele, necurăţite şi prăjite aşa cum iera, li întindè pi felioare di jimblă şi aşa li mînca boierii, zău aşa, ptiu"! Stupea moş Gavril, frecînd înainte alama.

Şi iera, duduie, un bucatar bătrîn, moşu Tudor—ficior di rob iera el—şi aceala făcè numa şi numa mîncările di post. Şi să aducè odată cîte trii, patru mrene proaspete, din Siretiu şi vinè, în postu mare, moron di la Galaţi şi di la moşiile boierului, din Dorohoiu, să aducè lăzi, din papură, pline cu raci...

Atunci ierà ghini, că mîncam şi noi cu gust, că iera proaspăt şi curat...

Da din celelante mîncări, cît di bune ar hi fost, noi nu ni spurcam; şi ci rămînè di la boeri şi nu putè dovidi slugile, lişiţile di pi sus, lepada, franţuzu, la ciubăr. Iera, ci-i drept, mare risipă; da, ci li pasă boierilor, dacă li vinè auru în burduf, di pi la moşii. Ci li pasă? Pe atunci boierii nu-şi ridica singuri batista di gios şi iera slugi, la Curte, pi care noi, iştia di pi la grajdiu ori di la bucătării, nici nu ştiem ci treabă făcè ori cum li chema; li videm şi noi în trăsuri, ori cu boierii, pin grădină ori pi divale, la iaz. Aşa iera slugile celea; mai dihai di cît stăpînii... Că, boierii, cînd îi întîlnem şi plecam genunchiu în pămînt şi li sărutam mîna, tot ni mai spunè cîte o vorbă bună, ori ni întreba, di ieram însuraţi, di nevastă şi di copchii... Da ele, slugile cele străine, se uita la noi di sus şi rîdè şi tot bleotocărè pi limba lor... Şi parcă acu nu-i tot aşa? Ia să vezi mata, duduie, ci are să hie, la Crăciun ori la Paşti, cînd or vini boierii din străinatate, ia să vezi"...

— Da ce are să fie, moş Gavrile?

— Ci să hie? Ia parcă ar hi bejănie şi iarmaroc la Curte. Trăsurile să duc şi vin şi cară boieri din toate părţile lumii şi slugile cele di pi sus aleargă de ai crede că cine ştie ci treburi fac; da ele numa poroncesc şi celelante sî bat cap în cap. Ai să vezi mata ci-i atunci la Curte... Că-ţi vine citeodată să nu-ţi mai întorci capu; să te tot duci...

— Da unde stau toţi boerii aceia?

— Unde si stee? Colo sus, în palat. Sînt acolo, slava Domnului, odăi distule şi cînd nu mai încap, atunci sî mai împărţăsc pi la noi ori pi colo, în casa di la poartă, în odăile di gios. Da acolo îi dă, ştii mata, pi cii cari-s chemaţi aşa... de o vorbă. Am văzut eu că pi boierii cei mai mari, tot în palat îi faci loc ori îi trimete aici, la noi".

Toată seara mă gîndii la ce-mi spusese moş Gavril şi închipuindu-mi, în mulţimea lor, oamenii aceia dintre care zărisem cîţiva şi-mi păruse a fi „Impăraţi din Poveşti", mă hotărîi să mă duc a doua zi, sus, în palatul din parc.

— Tată, du-mă să văd şi eu palatu.

— Da ce crezi că-i de văzut? Odăi pustii şi colb şi painjeni... Las, cînd or veni Delenii, la iarnă, am să te iau să te joci cu copiii.

— Nu, du-mă acu; să văd şi eu ce-i acolo...

— N'am timp; da am să-i spun lui Iacobaş să-ţi arate toată casa, săptămîna ce vine, ori cînd a pune la scuturat de sărbători.

— Da cine are să vie?

— Nu ţi-am spus că vin toţi Delenii dela Paris?

— Aha, din Capitala Franţei, las că ştiu eu... li mai departe decît Ungaria şi Austria şi Germania; îi tocmai la capătu Europei, ştiu". Şi, tăcînd, alergaiu în odaia vecină de unde aduseiu Atlasul Geografiei de clasa a patra, înfigîndu-mi degetul pe punctul cel mai depărtat dinspre Vest.

— Vezi, tată? Aici-i Franţa.

Tata îşi puse ochelarii în vîrful nasului şi pornind, dela Romînia, pe linia mediană a Europei, îşi opri indexul în centrul petei trandafirii; şi caşi cînd i s'ar fi aratat deodată o lume nouă şi ar fi văzut-o în oamenii şi obiceiurile ei, zise ciudos şi răspicat:

— Hm, aici la Paris îşi iroseşte conu Nunuţă averea. El nu ştie că nu vine pe izvor. Tot vinde cîte o moşie, duce banii la Paris şi are să se trezească într'o zi ajuns la fundul fîntînei. Tatu-său cheltuiè bani mulţi, ce-i drept; da din venit, şi de pămînt nu se atingè niciodată; altfeliu, cum i-ar fi ramas lui Nunuţă cinci moşii? Acu mai are trei; că două au datorii mari şi de-aceia o vîndut, anu trecut, Tudora şi acu aud, mi-o spus Cozadini, că are să vîndă ori Ibăneştii ori Ştiubeenii".

— Vinde şi Ibăneştii? întrebă mama, cu interes, oprindu-se din sucitul unei ţigări. Atunci are să-i rămîie numai Ştiubeenii şi Vascanii.

— Da. Numai aeste n'au sarcini până acu; da di ar fi să-şi plătească odată toate datoriile dela Daniil, i-ar rămîne curată, numai moşia asta.

— Are multe datorii la bănci?

— Asta-i doar buba: plăteşte procente care acopăr venitu unei moşii. Cînd o vrut să se facă Domn, o luat bani di la Daniil, şi o dat în dreapta şi în stînga, acelor ce-şi ziceau partizanii lui; şi acu plăteşte, de mai mult de douăzeci de ani, procente mari. Pe lîngă asta, bătrîna, mamă-sa, învăţată să trăiască cum o fost deprinsă din tinereţă, are un palat la Paris, casă deschisă, lux, slugi multe şi nu ştiu zău, cum s'a isprăvi...

— Să se mute în ţară; au doar palat la Ieşi. Aici n'ar cheltui atîta...

— Cui să spui? El nu pricepe, şi bătrîna nu ştie şi nici nu vre să audă de altă viaţă decît aceia pe care o apucat-o ea.

— Să-i vorbeşti lui Deleanu şi să-i arăţi situaţia, că dă... Dacă pierde el, pierdem şi noi, înţelegi?

— Da are el rabdare să asculte? Atîta ştie: „Vinde recolta şi trimite grabnic bani" şi, cînd află că a fost an rău şi venitul s'o mai împuţinat, dacă-i de faţă zice că nu vrea să audă, că lui îi trebue bani, şi dacă-i la Paris, trimete procuri lui Cozadini şi mie, şi ne împuterniceşte să împrumutăm. Iaca, nu mai departe decît eri, i-am trimis la Paris un grop cu optzeci di mii di franci luaţi pe rapiţă şi pe grîu. Da-i ajunge?

— Şi nevastă-sa nu zice nimic?

— Ce să zică? Parcă îi spune ceva? Parcă ea ştie cum stau? Şi ea îi deprinsă să trăiască bine, să aibă lux şi nu bănuie, că subt ei se surpă în fiecare zi, din mal...

. . . .

. . . .

Ferestrele şi uşa cea mare a palatului din parc sînt deschise în lături; slugi multe umblă şi aleargă, de sus până jos, ca albinele neastîmpărate, într'un stup nou.

De mînă cu Iacobaş, intru în sala pietruită şi boltită şi-mi pare că's într'o biserică pustie, pe ale cărei ziduri groase şi înnegrite nu se mai văd urme de icoane şi nici zugrăveala ştearsă a vreunui sfînt. Glasul lui Iacobaş răsună tare; parcă se înnalţă şi se amestecă într'un feliu de bîzîit, cu vocile subţiri ce se pierd pe sus. Scara lată şi groasă pe care mă sui, ca în pod, ţinîndu-mă strîns de margini, e înflorită în lemn şi printre frunzele răsucite şi florile mari de stejar, painjenii şi-au ţesut pînze şi parcă le-au întins uşor, peste toată scara, în strat cenuşiu de colb. In sala de sus, mare şi luminoasă, spînzură în mijloc un candelabru, ca la bisericile din Mănăstiri şi uşi mici, ca nişte dulapuri de perete sînt deschise în lături; lumină caldă, se răsfrînge pe podeaua de lemn galben şi cafeniu, îmbucătăţit şi strîns în stele şi în ape ce lucesc mai tare ca masa noastră din salon. Canapele, îmbrăcate în matasă şi în catifea, sînt răspîndite pretutindeni şi prin colţuri în dulăpioare cu geam, strălucesc călăreţi de aur, capete de argint, paseri cu pene străvezii şi păpuşi albe şi goale, la care, de ruşine, de abia mă uit... Pe păreţi, ca nişte icoane mari, cu margini aurite, văd chipuri de oameni cum n'am mai văzut; boeri cu faţa maslinie, cu gulere albe şi moi, în care le intră capul pletos, până'n urechi; şi domniţe cu obrazul rumen, cu părul încreţit în tîmple ori lăsat pe spate, în cîrlionţi, îşi reazămă pe marginea unor scaune înnalte ca nişte străni, mînile albe şi mici, cu degete ascuţite ca acele ale păpuşilor de ceară din panorama dela iarmaroc. Perne şi plapome de matasă sînt întinse afară pe balcon, între ale cărui lespezi, înverzite de muşchiu, se arată ici şi colo, cîte un fir de iarbă subţire şi îngălbenită. Ating lucrurile la rînd şi-mi pare că tot ceiace văd, în palat, nu-i aievea şi că-i din poveşti ori din vis.

. . . .

. . . .

Sărbătorile Crăciunului, care se apropiau şi de care vorbeam în recreaţia de la şcoală, erau legate, în mintea mea, de o împrejurare ce întrecea alte copilăreşti aşteptări: Familia Deleanu îşi vestise din nou sosirea la Vascani. Intr'o zi, scurt timp înaintea sărbătorilor, tata primi o telegramă şi tot atunci îl auzii spunînd:

„Iaca, vin mîne. Să se trimită iute după Iacobaş". Din clipa aceia nu mai avui astîmpăr şi-mi amintesc că la şcoală fui pedepsită de domnişoara Platon, care în timpul explicaţiei luptelor lui Ştefan cel Mare cu Sobieski, mă prinse vorbind, în şoaptă, de sala palatului şi de cei aşteptaţi. A doua zi, într'o Duminică, îl văzui pe tata îmbracat de dimineaţă în haină neagră şi umblînd iute şi nerăbdător prin sală, îl auzii spunînd: „Iaca, nu-mi aduce ghetele cele de lac; acuşi vine trenu".

— Incalţă-te cu altele, îi răspunde mama nepăsătoare trecînd înainte.

— Nu se poate. Nunuţă şi nevastă-sa n'ar lua ei sama; da baba, înainte de a-ţi întinde mîna, te măsoară de trei ori; n'o dat odată afară pe doctorul Russ, pentru că nu venise la vizită în haine negre şi în lac?

— La vizită la Iaşi e altceva; aici-i la ţară...

— Ba nu. Russ se dusese s'o vadă, bolnavă; şi eu, acu se cheamă că o primesc şi-s aici, acasă la mine.

— Hai şi tu Tincuţă să-i vezi. Da să săruţi mîna cucoanelor şi să vorbeşti de te-ar întreba ceva, auzi?

Mama mă îmbrăcă în rochia „de Crăciun", îmi smulse în grabă părul legîndu-l cu o cordea; şi ne mai avînd răbdare să aştept trăsura la scară, alerg să mă sui din şopron. In gară stau înşiraţi: primarul Vascanilor, subprefectul, contabilii moşiei, Iacobaş şi cîţiva evrei, trimişi de comunitate, în întîmpinarea „boerului nostru" cum îi ziceau ei. In scurt se adunară la gară ţărani îmbrăcaţi în cămăşi albe şi în bondiţe cusute cu fluturi şi cu arnici roş. Un fluer prelung şi o uşoară sguduire a lespezilor peronului anunţă trenul, care se şi ivi pufăind, ca un zmeu înfuriat şi lăsînd în urmă, ca o dîră de bale, un nor gros de fum.

Dintr'un vagon, cu ferestre mari şi mai lustruit ca toate celelalte, se scoboară două cucoane. Fără să mai întreb, mă grăbesc spre necunoscutele ce par a aştepta; tata mă prinde strîns de mînă şi-mi şopteşte: „Is slugi, nu le săruta mîna".

In uşa vagonului se arată o bătrînă, înfofolită în dantele şi în blăni, ce-i susţinută de un boer mic şi palid, spre care tata

se grăbeşte salutînd adînc. Bătrîna e luată pe sus de cele două cucoane pe lîngă care tata de abia îşi face loc, se închină şi-i sărută mîna pe cînd ea surîde, distrat, vorbind în altă limbă. Nu îndrăznesc să mă apropii şi rămîn lipită de tata aşteptînd să văd pe ceilalţi. Boerul Deleanu sare de pe scară în urale de „Bine aţi venit! Să trăiţi“! Strînge mîna tatei cu care vorbeşte o clipă în timp ce din tren, se scoboară o cucoană înnaltă şi slabă, a cărei faţă e învelită într'un voal cenuşiu. Tata se înclină şi sărutîndu-i mîna îi zice: „Bine aţi venit cuconiţă“!

— Aa! Ce mai faci domnule State, eşti sănătos? Dar ai dumnitale?

— Bine, sărut mîna, sîntem sănătoşi cu toţii.

Tata mă strînge de mînă şi mă îndreaptă spre *cuconiţa*, pe al cărei umeri, alte două „slugi“ aşeză un palton blănit.

— Bonjour, fetiţo, a cui eşti?

— Îi fata mea, spune tata grăbit.

— Daa? Nu ştiam. S'o aduci, domnule State, să se joace cu copiii... zise cuconiţa uitîndu-mi-se în ochi şi netezindu-mi uşor obrazul.

„Emmy, Antoine“! aud strigînd din vagon la a cărui fereastră aburită, zăresc două capete de copii ce seamănă cu heruvimii de pe păretele bisericii din sat; şi în aceiaşi clipă, se scoboară din tren un bărbat mic şi slab, ce duce la subsuoară şi pe braţ un maldăr de ziare şi cărţi; iar două cucoane, bătrîne, mînă din urmă copiii, care de-abia pătrund prin mulţimea adunată până la peron. In piaţa gării, cîţiva ţărani călări tae drumul şi-s gata de plecare, înaintea unei trăsuri mari, cu geamuri, în care bătrîna pierdută între şaluri şi blăni, se reazămă greu de cele două slugi. *Careta*, cum îi zicea tata trăsurei celei mari, porneşte înainte, urmată de trei cupeuri; iar şirul e închis de trăsura noastră după care vine alt rînd de călăreţi. In dealul Vascanilor, pe marginea drumului se adunase lume multă şi printre ţăranii îmbrăcaţi în cămeşi albe, caftanele şi hainele negre ale evreilor erau ca stîlpii vechi şi înegriţi de apă ai podului dela Siret, alături de cei noui şi albi, zidiţi pe mal, de scurtă vreme. Glasurile, în urale de bună venire, erau asurzite de clopotele dela biserică şi de zurnuitul zurgalăilor care împodobeau coamele şi valtrapurile celor trei trăsuri. Suită pe capră, mă uitam înainte şi mare-mi fu mirarea cînd văzui, la fereastra unui cupeu, o mînă ce arunca, în omătul amestecat cu glod, bani albi între care străluceau multe bucăţi de aur.

— Tată! tată! ia uite cum asvîrle banii în glod, strigaiu eu în culmea nedumeririi.

— Aşa face el, răspunse tata, scurt, pe cînd mulţimea, descoperită şi aplecată până pe subt roţile trăsurilor, mulţumea, se îngrămădea şi se ghiontea, lunecînd şi împiedicîndu-le mersul.

. . . .

Ziua aceia şi celelalte până după sărbători, mi se înfăţişară ca un şir de minuni, ca o veghe lungă în noian de poveşti. Sala casei noastre, întotdeauna aşezată şi curată, cu mobila rînduită şi sprijinită de păreţi, era, de un timp, în dezordinea ce se vede la scuturăturile mari, sau în ameninţarea de distrugere a unui foc. Dimineaţa, ca şi după masă, copiii, Emmy şi Anton, însoţiţi de cele două guvernante, veneau să se joace cu mine şi atunci scaunele, trase în mijlocul odăii, înfăţişau, la rînd, podul de la Siret, iar mesele, răsturnate şi acoperite cu şaluri şi cuverturi, erau colibele ţigăneşti de pe mal. Cele două guvernante, înfundate în fotolii, lucrau la broderii şi numai rar, cînd sgomotul era asurzitor şi picioarele podului, subt tren, ameninţau să se rupă, le vedeam ridicînd ochii şi, privind peste ochelari, le auzeam spunînd, oricînd, aceleaşi cuvinte: „Silence, mes enfants“. Sau: „Emmy, Antoine, finissez donc“.

Cu copiii, care vorbeau rău romîneşte, mă înţelegeam mai mult în semne şi adeseori cînd înaintea unui ordin dat de Anton într'o limbă păsărească, stam nemişcată în loc, mă pomeneam împinsă până la celălalt capăt al sălei, ori cozile, ce le purtam pe spate, mi le scotea cu greu, guvernanta, din mînile lui.

. . . .

In ajunul Crăciunului, de dimineaţă, mă trezii în ordinele ce dădea tata, unui pădurar.

— Să aduci un brad, aşa, ca de doi metri şi să fie cu crengi mari, auzi?

— Aduc, cuconaşule, că la noi, la Brăteşti, în vale, sînt brazi adivăraţi, nu-s molifţi.

— Da ce vrei să faci cu bradu, tată?

— Las, că-i vidè tu, colo, la Curte.

Spre seară mă îmbrăcă mama, cu rochia cea de catifea vişinie, îmi strînse părul sburlit de pe frunte, ungîndu-l cu oloiu de migdale şi dîndu-mi un buchet pe care de abia îl puteam duce, îmi zise aspru şi răspicat: „Să te joci liniştit şi să mulţumeşti de ţi-o da ceva“...

— Da tu nu mergi?

— Nu merg. Ei vorbesc franţuzeşte şi au să creadă de cuviinţă să-şi schimbe limba de dragul meu...

Pe scara cea mare, împainjenită şi acoperită de colb cu cîtva timp în urmă, era întins un covor gros şi roşu, în care simţeam că-mi intrau picioarele ca în pleava de la meliţat. Sus, în faţa sălii, stau ca de strajă, înfipţi în ciubere verzi, copaci cu frunze late şi cu flori roşii şi lămîi pe ale căror crengi spînzurau, grele, fructe canarii. O grădină de flori mirositoare, sădită în cutii, era răspîndită pe marginea scării şi până departe în gang. Prin uşa deschisă în lături, aud vorbă străină şi văd umblînd lume multă îmbrăcată în haine frumoase, cum erau numai pe jurnalul croitorului Haim. Un fecior ne ia paltoanele şi, din uşă, ne spune numele închinîndu-se până la pămînt. Lumina sălii mă orbeşte; şi

uitîndu-mă înainte, zăresc în fund, pe cucoana cea bătrînă, rezimată într'un jilţ pe a cărui spetează văd, apropiindu-mă, îngeraşi de lemn ce ţin încolăcite pe braţele rotunde şi grase, cununi de trandafir. Tata îşi pleacă un genunchi şi bătrîna, uitîndu-se prin nişte ochelari prinşi într'un băţ de aur, îi întinde mîna, făcîndu-mi semn să mă apropii. Sastisită şi mută, îi arunc buchetul pe braţe şi rămîn nemişcată în loc, pe cînd ea îmi întinde mîna, mă apropie şi mă sărută întrebînd:

— E fetiţa dumnitale, domnule State?

— Da, Domniţă.

— Cum te cheamă, micuţo?

— State Ecaterina.

— Unde înveţi?

— La şcoală, la domnişoara Platon.

— Şi...

Vorba bătrînei e tăiată de intrarea copiilor, care mă înhaţă de cîte o mînă şi, tărîndu-mă în odaia vecină, trec din minuni în minuni. Pe canapele, pe mese şi pe scaune, stau grămădite şi amestecate jucăriile, cum fusese marfa lipscanilor, a doua zi după iarmaroc. Trenuri mici, răsturnate şi turtite subt greutatea unei hărăbăli cu doi cai ciuntiţi de picioare; soldaţi, cu chipiuri şi pantaloni roşii, sînt striviţi şi aruncaţi pe jos ca la bătălia de la Războieni; săbii îndoite şi puşti fără pat, se încrucişează prin toată odaia în care calc cu grija şi cu frica unor noi stricăciuni.

„Na, sa ia ast tot, sa joc tu", îmi spune Anton, privind sfărmăturile şi aruncînd în sus, cu vîrful pantofului de lac, o trăsurică dintre ale cărei hlube, calului, înjumătăţit, îi rămăsese numai crupa şi coada în doi peri. Guvernanta închide încet uşa; sgomotul vorbei din sală scade şi se aude numai ceva ce seamănă cu huruitul roţilor pe prundiş. Copiii îmi aruncă, una după alta, mingile în cap; eu mă feresc şi Anton mă loveşte, mai de aproape, drept în nas. Plîng de ciudă şi el rîde ca un drac; Emmy, mai milos, mă sărută şi-mi întinde o cloşcă de zahăr, pe cuib.

— Eu dai tot la tu, me nu plîng.

Pe uşa întredeschisă, văd sala cea mare în întuneric; numai cîteva lumini sclipesc şi parcă se tot ridică din podea până'n pod; vorba se aude în şoaptă şi se simte un slab miros de brad. Bîjbîind aproape în întunericul luminat de cele cîteva candele, sîntem mînaţi de guvernantă în mijlocul sălii din al cărei fund se arată, venind încet ca o stafie, un bătrîn, cu barbă albă, ce pare a duce pe umeri, deasupra unei blăni miţoase, doi saci plini şi grei... Inima îmi bate tare, mă cuprinde frica, nu ştiu unde-i tata şi-mi vine să plîng. Moşul se opreşte o clipă; lasă jos sacii şi zice cu glas stins: „Am adus jucării pentru copiii cei buni".

Apoi, năluca, tîrîndu-şi paşii, pare a se topi în întuneric. Alături de mine, copiii, zvîcnesc de nerăbdare subt braţele guvernantelor care-i ţin în loc; iar eu, aiurită, nu-mi mai pot da seamă unde sînt... Pe un brad, cu crengi mari şi drepte, se aprind

de odată mii de lumini; chiciura sclipeşte de-mi ia ochii şi de copac atîrnă, ca ţurţurii de streşini, nuci aurite şi păpuşi de un cot... Nu mai ştiu cînd şi cum ajung la pomul încărcat unde, *cuconiţa*, ne împarte daruri din sacii lui Moş Crăciun. Braţele îmi sînt pline de nu le mai pot duce; îs mută de bucurie şi iar îmi vine să plîng, dar m'ascund de Anton şi de Emmy care despoae bradul de nuci şi de bomboane; cer într'una lucruri, le privesc o clipă şi le aruncă departe, pe mese ori pe jos... Lume multă se ţese prin sală şi vorba străină îmi supără auzul... Aşi vrea să văd ce-i în cutii şi nu îndrăsnesc să caut...

— Ai mulţămit pentru daruri? mă întreabă, tata, venind spre mine.

— Nu ştiu.

— Hai du-te şi sărută mîna domniţei şi mulţămeşte cuconiţei care ţi le-a dat.

Mă îndrept, îndoită, spre bătrînă care stă, în rochia-i largă de mătasă, ca un băţ aplecat, în roata unei umbrele... Aşi vrea să-i sărut mîna şi mi-i frică să nu-i calc pe poale; mă mai învîrt în juru-i şi, chibzuind o clipă, îi prind pe la spate cotul şi mă aplec, cît pot, spre mîna rătăcită în şalul de dantelă... Domniţa surîde, mă sărută şi îmi mai dă un cornet cu bomboane; iar copiii, văzîndu-mă de mînă cu tata, îmi arată jucăriile părăsite, şi-mi spun în limba lor stricată: „Tu iel ast tot. Nu bun pentr' Antoine, ni pentr' la mine"... Tata vorbeşte cu feciorul care a încărcat cutiile şi, la uşă, le trece altui servitor, ce porneşte înainte spre casă. Sînt ameţită şi-mi pare că sbor scoborîndu-mă pe scara cea mare, cu covor roşu, prins în cîrlige şi'n beţe de alamă.

Constanţa Marino-Moscu

ATICE

SUNIUM

«Sunium, Sunium, divin promontoire»
(Jean Moréas)

Vaporul nostru alb plutea
Ca pasărea pe val,
Un cer albastru se-oglindea
Pe marea de cristal,

Cînd ți-am zărit, cînd ți-am aflat
Sus, pe un țărm abrupt:
Etern, senin, în alb sculptat,
Aerian și rupt

O, Sunium, templul tău urcînd
Cu tot trecutul viu,
Cum se înalță sfînt un gînd
Pe un altar pustiu.

Mult timp, mult timp vor stărui
Unite 'n mintea mea
Cu mări pustii, cu ceruri vii,
Coloanele-ți de nea.

HYMET

Profanat de nici o casă,
Umilit de nici un templu,
Munte gol, te rog mă lasă
Forma pură să-ți contemplu.

Zeii n'au voit s'ascundă
Cu păduri și umbră moale
Fruntea 'naltă și rotundă,
Umerile tale goale.

Dar lipsit de-orice podoabă,
Soarele îl ai şi cerul
Şi Athena ca o roabă
Să-ţi învălue misterul.

Lasă barbarii să vină
Din ţări triste, de departe!
De durerea ta senină
Cum vrei tu să aibă parte.

Cum vrei tu să înţăleagă
Luminoasa-învăţătură,
Cînd în suflet besna-i leagă
Tot de patimi şi de ură.

Dar îngădue-mi doar mie
Care cred în cer cu soare,
Să-ţi aştern o poezie
Ca şi umbrele uşoare.

Cînd amurgul mi le scoate
Şi le 'ntinde pe 'ndelete
Până noaptea le ia toate,
Munte plin de violete!

DAFNI

Mănăstire ancorată pe pămîntul lui Apolo,
Dafni, sfinte cărămizi,
Cine va reda vreodată sufletului meu de-acolo
Umbrele de chiparizi,

Cerul dimineţii clasic conturat cum e o cupă
De lumină cu argint,
Şi în inimi călătoare dorul primăverii după
Eleusis şi Corint ?

Cine va suna talanga turmelor depe coline
Ca 'ntr'un viers de Theocrit,
Şi în curte, printre dafini, va lega, o Dafni, cine
Maci de sînge pe granit ?...

Mai trăesc ca altădată zeii veşnici, mănăstire,
Şi zadarnic ai cuprins,
Ca s'o răstigneşti subt cruce, o coloană! Stă subţire,
Pururi vie, cu trup nins,

Cu trup neted, cu trup tînăr, în divină nepăsare,
Ca pe vremea cînd purta
Peste frunte o metopă şi o friză pe spinare
Dă-mi, coloană, pacea ta.

Şi'nflorită printre pietre, floarea morţii, asfodelă
Mă învaţă cum să fiu
Ca să seamăn după moarte cu sculptaţii pe o stelă
Din Ceramicul pustiu.

Iar tu zeu al poeziei, o Apolo, mă îndrumă
Ca să scap biruitor—
Căci în naos, ce patetic cu durerea-i mă sugrumă
Jalnicul Pantocrator.

Atena, Paşti, 1927.

Ion Pillat

Universul este el etern şi infinit?

Chestiunile care privesc Universul în întregime, cum sînt începutul şi sfîrşitul universului, evoluţia şi esenţa lui, n'au interesat până la o epocă relativ recentă, ca studiu, decît pe teologi şi filosofi. Ştiinţa celor vechi consta în geometrie, sau în cunoştinţi de pură logică; de prin secolul al 16-lea şi al 17-lea abia dacă se dezvoltă o ştiinţă fizică care să interpreteze natura, prin observaţie şi experienţă, cu ajutorul ipotezei şi a teoriei. De aceia nu intîlnim o încercare ştiinţifică de cunoaştere a Universului, de cît tare tîrziu; de altfel metoda ştiinţifică cere studii in domenii restrînse, iar generalizarea cere spaţiu şi timp lung, spre deosebire de filosofie, pentru care noţiunea de univers vine totdeauna în perspectiva ei de lucru.

Mecanica şi Astronomia, constituite pe baza legii lui Newton, ajung, în prima jumătate a secolului al 19-lea, la destulă dezvoltare pentru a concepe un plan al Universului, în care Universul este dominat numai de legi mecanice: avem faza întâiu; în a doua jumătate a secolului al 19-lea edificiul universului se complectează de către Fizică, cu alte forţe decît cele mecanice, pe baza legilor şi principiilor energiei: avem faza a doua; iar faza actuală, dezvoltată pe datele nouă ale Astronomiei şi pe teoria relativităţii lui Einstein, cuprinde noi şi vaste perspective în studiul Universului.

Rezultatele căpătate, deşi nu-s comparabile cu cele obţinute în alte domenii ale ştiinţei, totuşi, fiind primele încercări ştiinţifice, le vom expune în rîndurile care urmează, evitînd pe cît posibil de a introduce discuţiuni sau procedee metafizice.

*

Faza mecanistă: *stabilitatea sistemului solar.*

Ştiinţele care au primit să se plimbe prin Univers au fost Astronomia şi Fizica, de la descoperirea legii atracţiei universale a lui *Newton*: doi corpi se atrag proporţional cu massele lor şi

invers proporțional cu patratul distanței care le separă. Această lege este valabilă pe pămînt; este valabilă în sistemul solar căci poate prevedea fenomene de mișcare ale planetelor în jurul soarelui, poate prevedea existența unor corpi necunoscuți în sistemul solar cum s'a întîmplat cu găsirea planetei Neptun de către *Le Verrier* în 1850; este valabilă dincolo de sistemul solar căci poate prevedea apariția și mersul cometelor sau al corpilor cerești îndepărtați; este valabilă pe pămînt la fenomene mai mărunte, mareele oceanelor, sau acțiunile de tot mici ale solidelor asupra lichidelor și atragerea acestora din urmă prin capilaritate, sau fenomenele de elasticitate, sau atracțiunea dintre atomi, dintre molecule.

Legea lui Newton are succes până'n calea lactee și până la atom; succesul se constată cu ocazia prevederii mersului fenomenelor.

Inarmați cu legea lui Newton și călăuziți, în plimbarea prin Univers, de postulatul că oricît ne-am depărta în spațiu și oricît ne-am întinde în trecut și viitor legea lui Newton și celelalte legi ale fizicei rămîn aceleași, putem să ne facem o concepție despre Univers. In mod logic, nimic nu ne oprește de a ne întinde la infinit în timp și spațiu: Universul este veșnic, universul este nesfîrșit, legile se repetă la infinit.

Noțiunea de infinit fiind acea primită de matematică,—adică după un număr oricît de mare, putem găsi un număr și mai mare adăugîndu-i o unitate,—după un spațiu, nimic nu ne împiedică să adăugăm altă porțiune de spațiu.

La aceste atribute: de a fi infinit, de a fi veșnic, Astronomia și Mecanica adaugă un al treilea: Universul revine în mod periodic prin fazele anterioare prin care a trecut.

Această afirmație a fost demonstrată matematicește în cazul soarelui cu planetele lui, și poartă numele de *stabilitatea sistemului solar*. La demonstrație au luat parte cei mai mari matematicieni ai secolului al 19-lea ca *Laplace, Lagrange, Poisson, H. Poincaré.* [1]

Planetele se învîrt în jurul soarelui după niște curbe numite elipse. Această mișcare se repetă fără schimbare de mii și mii de ani. Ceiace caracterizează curba după care se mișcă pămîntul și celelalte planete, este, între altele, poziția axei mari. Această axă mare nu este absolut invariabilă, dar variațiile ei se mărginesc la oscilații de amplitudine mică, deoparte și de alta a unei valori mijlocii. Matematicienii au dovedit că axele mari revin în mod periodic prin aceleași valori, cu condiție ca singurele forțe care contribue la mișcarea corpilor cerești să fie forțele mecanice, dominate de legea lui Newton.

După aceste considerațiuni, sistemul solar revine, ca un pendul ideal, prin aceleași pozițiuni în spațiu; el nu îmbătrînește definitiv, de oarece în mod periodic primește o întinerire.

1 *H. Poincaré. Sur la stabilité du sistème solaire.* (Annuaire du Bureau des longitudes, 1898).

Printr'o generalizare imensă, se poate afirma că tot Universul revine în mod periodic prin configurațiile lui anterioare. [1]

Universul schițat este un univers mecanist, adică urzit din elementele date de mecanică și astronomie. Fizica nu se amestecă de cît mai tîrziu, și la început cu multă timiditate. Fizica consideră și alte forțe decît cele mecanice; în lume nu este numai mișcare, ci este și căldură și electricitate și radiație și forțe chimice; iar aceste forțe pot lua parte la producerea fenomenelor din univers, sau la explicația lor. La anul 1842, fizicianul german *Robert Mayer* descoperă legea prefacerilor energiilor din una în alta și enunță principiul conservării energiei: ori de cîte ori cheltuim energie de un fel, căpătăm energie de alt fel într'o proporție anumită; și suma energiilor dintr'un sistem de corpuri rămîne constantă, prin oricîte prefaceri ar trece sistemul de corpuri. Asta înseamnă că energia nici nu se pierde, nici nu se creează, adică are viață veșnică.

Dacă aplicăm la Univers acest principiu, putem afirma că Universul n'are nici început, dar nici sfîrșit, afară numai dacă o voință exterioară lumii și capricioasă n'a intervenit sau nu va interveni. Universul în mișcare veșnică este un Perpetuum mobile. [2]

Principiul conservării energiei consolidează edificiul universului mecanist.

* * *

Faza energetică: *evoluția universului.*

In a doua jumătate a secolului al 19-lea, Fizica capătă o înfățișare nouă și cu dînsa i se reclădește universului un edificiu nou. Fizicienii dovedesc că în jocul factorilor și legilor ce domnesc natura, trebue să facem loc legilor energiei.

Legea lui Newton este simplă, ea se aplică la atracția corpilor cerești și explică mișcarea lor; la atracția corpilor electrizați sau magnetizați; la dispunerea moleculelor în fenomenele capilare și elastice; dar această lege nu se aplică decît la mișcarea corpurilor; fenomenele mecanice sînt numai un crîmpeiu din fenomenalismul naturii, căci mai sînt și alte forțe sau energii.

Legile energiei intervin chiar în corecția fenomenelor de mișcare. Aceste legi aplicîndu-se la toate energiile, fiind simple și generale, poartă numele de principiile energiei și sînt în număr de două: principiul conservării energiei și principiul evoluției sau al degradării energiei.

Principiul conservării energiei anunță că este o cantitate constantă de energie într'un sistem izolat, și poate, în univers.

1 Necesitatea din punct de vedere filosofic a revenirii universului pe urmele lui dinainte, și poate întineriri și în alte domenii, este discutată în cartea recentă a lui *A. Rey, Le retour éternel et la philosophie de la physique.* (Bibliothèque de philosophie scientifique, 1927).

2 Asupra acestei chestiuni, mai în detaliu se poate vedea in *St. Procopiu, Perpetuum mobile și principiile energiei.* (București, edit. Minerva 1919).

Principiul al doilea al energiei, sau principiul lui *Carnot*, descoperit de acest fizician francez la anul 1824, dar neluat în socoteală decît pe la 1850 în urma studiilor fizicianului german *Clausius*, constată că deşi energia rămîne constantă într'un sistem izolat de corpuri, ori prin cîte prefaceri ar trece sistemul, totuşi valoarea utilizabilă a energiei scade, cu prefacerile, adică prin transformări o parte din energie îşi pierde valoarea de transformare, se degradează. Această degradare provine din faptul că energiile mecanice, electrice, chimice, în transformările lor dau şi căldură, care e mai greu de transformat, are valoare inferioară, şi nu face decît să mărească media de temperatură din spaţiul universului. Cînd toate energiile din univers s'ar preface în căldură, şi această căldură după prefaceri ar ajunge să se găsească la o singură temperatură în tot universul, atunci orice fenomen din lume ar înceta, şi toate mişcările corpilor cereşti, întâiu s'ar încetini prin frecări cu mediul în care se mişcă, şi la sfîrşit ar înceta de tot.

Aplicînd principul lui Carnot la trasformările care se petrec în univers, ar reeşi,—dacă avem dreptul să generalizăm principiul dela sisteme mici, pămînteşti, la tot universul,—ar reeşi că universul, ca orice sistem izolat, nu trece niciodată pe acelaşi drum, energia lui pierzîndu-şi din valoare cu timpul. Universul nu mai este stabil, el avînd o evoluţie.

Viaţa în univers provine din schimbul de energii între corpi la temperaturi deosebite, sau între corpi care au potenţiale deosebite sau energii interne deosebite. Cu vremea aceste diferenţe se egalează şi schimbul de energii tinde să se sfîrşească.

Universul e sortit repausului prin egalarea tuturor temperaturilor; vom avea o moarte termică. Dacă principiul lui Carnot se poate întinde la univers, această moarte a universului este inevitabilă.

Acestea sînt prevederile fizicienilor de marcă de la sfîrşitul secolului al 19-lea, cum sînt *Clausius* (german), *Lord Kelvin* (englez), *H. Poincaré* (francez).

Să luăm un caz mai limitat pentru a arăta semnele şi cauzele îmbătrînirii lumii. Să luăm cazul sistemului solar pentru care matematicienii şi astronomii îşi dăduseră multă caznă să-i dovedească stabilitatea la nesfîrşit.

Planetele se mişcă împrejurul soarelui şi împreună cu el prin spaţiu cătră vre-o constelaţie îndepărtată din cer (Hercule sau alta). Spaţiul prin care se mişcă corpii cereşti cuprinde un mediu, care oricît de fin ar fi, introduce o rezistenţă la mişcare, o frecare care se traduce printr'o provocare de căldură şi printr'o pierdere echivalentă din mişcarea corpilor cereşti.

Corpii cereşti sînt formaţi din solide neperfecte, din lichide şi din gaze, care supuse la atracţia gravitaţională şi găsindu-se în mişcare, dau naştere la maree, care aduc încetinirea mişcării corpilor cereşti prin pierderea forţei lor vii.

Corpii cereşti sînt conductori pentru electricitate, dar sînt

şi magneţi, cum e pămîntul, cum e soarele; şi se cunoaşte că dacă mişcăm un corp conductor printre corpi magnetizaţi, aceştia din urmă frînează la distanţă mişcarea celor dintâiu, cu degajare de căldură şi cu pierdere din mişcarea corpilor (cum e în experienţa cunoscută în fizică subt numele de discul lui Foucault).

Soarele trimite căldură, energia lui oricît de imensă ar fi se cheltueşte, soarele va prinde o coajă, se va strînge, mişcarea planetelor în jurul lui va încetini şi ele vor cădea în soare.

Toate aceste cauze şi altele nebănuite duc sistemul solar, şi prin analogie universul, la repaus. Universul nu dispare, dar pe dînsul nu se mai petrec fenomene.

Evoluţia aceasta durează lung, poate infinit. Cantităţile de energie şi proviziile sînt imense. Numai energia internă a atomilor, faptul că însăşi materia reprezintă energie acumulată, indică că timpul îmbătrînirii universului nu poate fi escomptat. Dar ce pare probabil este că universul are o evoluţie şi tinde spre un repaus, poate definitiv, dacă el nu este guvernat decît de legi ştiinţifice.

Dar timpul de evoluţie al universului va fi fantastic de lung, ultimul strop de materie existentă în univers mai reprezintînd o falnică energie pentru a ţinea impulsul vieţii o clipă de infinit.

Insă în loc de a lăcrăma pentru moartea universului e preferabil să aşteptăm ca fizica să ne procure o soluţie mai liniştitoare [1].

* * *

Faza relativistă: *universul e finit*.

Faza a treia abia se întrevede. Fizica relativităţii începută de Lorentz şi Poincaré pe la 1900, precizată într'un principiu de către *Einstein* la 1905 şi perfecţionată într'o teorie mare, de acesta din urmă, la 1916, ne construeşte un univers care,—veşnic în timp, şi probabil ciclic adică repetabil în formele lui de existenţă, atribute recunoscute sau desbătute de ştiinţa de până acum,—pierde atributul de infinit în spaţiu. După teoria lui Einstein, universul este finit, dar nu are margini sau bariere. Trebue să precizăm aceste noţiuni surprinzătoare pentru intuiţia noastră.

Geometriile moderne ne permit să ne închipuim o lume care să fie finită şi totuşi să nu aibă margini. Să luăm cazul cel mai simplu pe care-l oferă suprafaţa sferică, cum e suprafaţa pămîntului: dacă ne mişcăm pe această suprafaţă nu întîlnim niciodată o margine, şi totuşi suprafaţa sferei este finită. Să imaginăm după *H. Poincaré* (1904) [2], nişte fiinţe infinit de turtite, care să se adapteze complect suprafeţei sferice, adică să fie şi ele cu aceiaşi

1 S'au imaginat şi mecanisme care să scape Universul de la moartea termică, bunăoară de către *Arrhenius*. (Vezi lucrarea pe care am citat-o: Perpetuum mobile p. 170), dar aceste mecanisme au fost criticate.

2 *H. Poincaré*, *La science et l'hypothèse*, 1904, Capitolul Les géométries noneuclidiennes.

încovoere și să nu se poată mișca decît pe sferă. Dacă aceste animale au rațiune și pot să-și construiască o geometrie, geometria lor are numai două dimensiuni, cele două dimensiuni fiind după două cercuri perpendiculare trase pe suprafața sferei, cercurile reprezintînd liniile cele mai scurte ce pot fi trase între două puncte pe o sferă, dimensiunea de-a treia, înălțimea, neputînd fi concepută, dacă această lume este destul de îndepărtată de altele așa ca ființele să nu poată vedea nimic din exterior. Suprafața sferică, pentru aceste ființe este o lume cu două dimensiuni și constitue spațiul lor, în care se petrec toate fenomenele pe care le percep. „Spațiul lor va fi deci *fără limite*, pentru că se poate merge pe o sferă în șir înaintea sa, fără a fi oprit vreodată, și totuși el va fi *finit*; nu va fi găsit niciodată capătul, dar se va putea face înconjurul".

Riemann, matematician german, a plecat de la această geometrie sferică cu două dimensiuni, și a construit o geometrie hypersferică cu trei dimensiuni, care să prezinte aceleași proprietăți ca suprafața sferei, numai să aibă trei dimensiuni. Această lume în trei dimensiuni, constituind o suprafață hypersferică cuprinsă într'un spațiu cu patru dimensiuni, este o *lume neeuclidiană*, geometria ei fiind neeuclidiană, dreptele paralele trase în spațiul ei, întîlnindu-se la infinit.

Ceiace imaginația refuză de a concepe, geometria analitică reușește a construi, adăugînd la cele trei variabile obișnuite în geometria curentă, o a patra variabilă și exprimă în felul acesta un spațiu cu patru dimensiuni, în care se poate plimba o hypersuprafață cu trei dimensiuni.

Matematicienii se amuzaseră demult cu construcția unor astfel de geometrii, cărora le studiaseră proprietățile, dar nu bănuiseră niciodată că o astfel de geometrie ar putea avea o realitate fizică.

Ori, teoria fizică a relativității, dezvoltată de Einstein, descopere că lumea în care trăim noi este o lume neeuclidiană, foarte aproape de lumea euclidiană a cărei intuiție o avem, dar totuși diferită de dînsa. Intr'un articol, publicat în această revistă (Martie 1922), am arătat care sînt motivele experimentale, fizice, care conduc să acceptăm felul de a vedea al lui Einstein, așa că nu voiu reveni asupra lor, ci voiu indica numai consecințele ce decurg din ele.

Spațiul, în care se petrec fenomenele fizice, fenomenele noastre, nu este omogen, ci el are alte proprietăți în jurul corpurilor grele, decît departe de ele; experiența o dovedește, căci o rază de lumină cînd trece pe lîngă un corp greu, cum este soarele, este încovoiată în drumul ei; constatarea acestei încovoeri se face cu ocazia eclipselor totale de soare, cînd soarele este mascat și nu ne mai împiedică să facem observațiuni asupra luminii venite dela stele.

Linia cea mai scurtă între două puncte din spațiu este linia dreaptă și o constatăm cu o rază de lumină. Ori, dacă raza de lumină este curbată din cauza masselor de materie din univers, înseamnă că drumul cel mai scurt între două puncte este o linie curbă, adică spațiul în care trăim noi este un spațiu curb, iar geometria care-l reprezintă exact este o geometrie neeuclidiană.

Așa dar, matematicienii au construit geometrii curbe, neeuclidiene, iar Einstein a descoperit că lumea în care trăim este o astfel de lume neeuclidiană. Această lume va fi o lume închisă, fiind o lume curbă; ea este finită și i se poate atribui dar o rază de întindere. Ce înseamnă curbură? O linie dreaptă, oricît am prelungi-o, capetele ei nu se întîlnesc niciodată; zicem că linia are curbura zero. Un cerc are curbură, și curbura lui este cu atît mai mare, cu cît raza este mai mică. O linie are curbură, cînd prelungind-o cu bucăți asemenea, adică care să se poată suprapune pe dînsa, capetele ei se întîlnesc. Inversul razei, măsură curbura. Geometrii definesc cam în mod asemănător ce este o curbură la o suprafață și la un volum. Așa dar să ne închipuim că știm ce este curbura universului, sau inversul razei lui. *Einstein* a stabilit că curbura universului nostru este datorită materiei care există în univers și anume el stabilește o legătură între curbura universului și densitatea de materie.

Densitatea de materie se socotește cam în felul următor: se socotește massa soarelui și cu a planetelor și se împarte prin volumul care cuprinde sistemul solar până la o altă stea; se rectifică acest număr ținîndu-se socoteală de mai mulți sori, bunăoară totalul căei lactee, și massa lor se împarte prin volumul atribuit căei lactee. In felul acesta se găsește un număr, ce reprezintă massa care s'ar cuprinde într'o unitate de volum, dacă materia din sori ar fi risipită în tot spațiul în mod uniform.

Cunoscînd această densitate de materie, Einstein calculează raza universului. El găsește astfel că pentru a parcurge această rază, dacă ne-am mișca cu o iuțeală egală cu aceia a luminii, adică de 300.000 Km. pe secundă, ar trebui să mergem 100 miliarde de ani. Adică raza universului are o lungime, în kilometri, de:

$$100 \text{ miliarde} \times 365 \text{ zile} \times 24 \text{ ore} \times 60 \text{ minute} \times 60 \text{ secunde} \times 300{,}000 \text{ km.}$$

Oricît de fantastic ar fi acest număr, astronomii nu se simt înfricoșați de el, de oarece ei consideră că au explorat deja din această distanță cam a 500-a parte, și nu se știe ce noi revelații le pot procura cercetările viitoare.

Cunoștințele astronomilor, cît privește întinderea universului, sînt dar de ordinul de mărime calculat de Einstein. Ei au construit pentru univers structura următoare, care, deși nu definitiv adoptată, e interesantă pentru chestiunea care ne preocupă, a potrivirei teoriei relativității cu realitatea probabilă a universului.

* * *

Soarele cu planetele fac parte, împreună cu stelele ce constitue atîtea alte sisteme solare, din calea lactee. Aceasta ar număra un minim de 1 miliard de stele, răspîndite pe un spațiu cu raza, ce ar fi parcurs cu iuțeala luminii în vre-o 30.000 de ani, adică pe o rază de 30.000 de ani—lumină. Această cale lactee ar alcătui în cer, pentru nemărginit, după astronomi, o mică pată luminoasă, din care pleacă niște ramificații slabe în helice, așa cum ei au constatat multe pe cer și le-au numit nebuloase spirale [1].

Astronomii au constatat că nebuloasele spirale, pete luminoase, mai tare la centru și mai puțin pe margini, cu două brațe care se despart de centru, învîrtindu-se în helice în același sens și pierzîndu-se în spațiu, sînt alcătuite dintr'un număr foarte mare de stele, grupări de sori sau de sisteme solare. Spectroscopul arată în ele existența unor sori incandescenți cași soarele nostru. Aceste nebuloase se găsesc la distanțe gigantice. O ființă care se găsește într'o astfel de nebuloasă spirală, adică într'un sistem solar ce contribue la alcătuirea ei, are impresia că trăește într'o cale lactee; iar dacă face astronomie, va găsi pe cerul lui o pată luminoasă care este calea lactee a noastră, în care se cuprinde și soarele și pămîntul.

Voiam să spun că calea lactee este o fărămiță în natura imensă, și că există un număr foarte mare de căi lactee în univers.

Cea mai apropiată din aceste nebuloase spirale, nebuloasa din Andromeda, se găsește la o distanță de vre-un milion de ani lumină, și probabil că posedă, ca și calea noastră lactee, vre-un miliard de stele.

Cea mai îndepărtată nebuloasă spirală, prinsă de marile telescoape americane, care posedă oglinzi de 2 metri și chiar 2,50 metri diametru, ar fi la o distanță de vre-o 200 milioane—ani—lumină, adică la o distanță ce ar veni $\frac{1}{500}$ din raza admisă de teoria relativității ca limită a universului.

Ochianul se apropie de limitele impuse de teorie, dar nu se teme să dărîme barierele impuse și să treacă mai departe. Rezultatele astronomiei stelare ne fac dar sceptici cît privește limitele Universului.

Sînt însă alte motive care fac pe astronomi să accepte un univers finit. Voiu expune unul din aceste motive.

Dacă Universul ar fi infinit, cînd ne-am depărta în spațiu, ar trebui să întîlnim în drumul nostru, mai aproape sau mai departe, totdeauna un soare. Orice linie am trage noi printr'un punct, acea linie va trebui să atingă în spațiu, undeva, un soare, dacă universul este infinit. Adică orice linie din spațiu ar fi o rază de

[1] *P. Salet. Les Univers-Iles.* (Revue g-le des Sciences, 1926).

lumină; tot cerul ar fi luminos. Deoarece cerul nu este complect luminos, ci avem puncte luminoase și părți obscure, universul nu este infinit.

Astronomia convine deocamdată să accepte ideia că Universul este finit scoasă din teoria relativității. Trebue însă a aminti că s'au făcut și cîteva încercări de a salva universul și a-i reda infinitul în cadrul teoriei relativității, dar discuția acestor încercări m'ar duce prea departe.

Să expun o ultimă consecință din teoria spațiului curb a lui Einstein, adică fără limite.

O rază de lumină, pornită dintr'un punct, se încovoae în spațiu și revine la punctul de unde a plecat. Toate razele plecate dela soare, după ce ocolesc universul, vin să se concentreze într'un punct, unde vor da o imagine a soarelui, de acum un miliard, două sau mai multe, de ani: avem *sori fantomă*. Și poate unii din sorii sau stelele observate de noi pe cer, nu sînt decît imaginile a ce a fost milioane de ani în urmă soarele nostru. In felul acesta universul ar trece de un infinit număr de ori prin aceiași fază, cel puțin, dacă nu vom ținea socoteală de degradarea energiei, și în minus efectele datorite materiei, căci sorii-fantomă nu pot poseda decît căldură și lumină. Nu poate fi dar vorba de o întinerire adevărată sau un ciclu perfect. Am ajuns la sfîrșitul schiței pe care mi-am propus-o asupra Universului, văzut de fizica și Astronomia modernă.

După rezultatele acestor științi s'ar putea admite că universul durează la nesfîrșit în timp, dar că este finit în spațiu, structura lui fiind așa fel că nu are limite, iar toate punctele din acest spațiu fiind analoage, nici unul nefiind mai aproape sau mai departe de centrul universului, după cum nici un punct depe suprafața sferei, spațiu cu două dimensiuni, nu se poate considera mai avantajat decît altul față cu centrul sferei.

Dar cetitorul să observe că în aceste deducțiuni și concluzii, ne-a lipsit rigurozitatea științifică, așa că universul clădit de noi este încă un univers foarte ipotetic. Am făcut unele presupuneri, dacă nu arbitrare în orice caz supuse la discuție. Am presupus că densitatea medie a materiei din univers ar fi cam aceiași pretutindeni, lucru pe care astronomia nu-l dovedește. Ba încă, mai mult, Einstein presupune că curbura universului este o cantitate unică, o constantă, cînd din însăși expunerea lui ar eși că curbura universului care este mare lîngă un soare, poate fi aproape nulă în spațiul gol dintre doi sori; în aceste condițiuni se mai poate vorbi de o curbură a universului?

De îndată ce încetăm să ne înțelegem asupra repartiției, densității materiei în spațiu, forma sferică a spațiului va suferi și ea modificări.

Am putea bună oară să susținem, că massele de materie sînt răspîndite în mod discontinuu; acolo unde ele sînt îngrămădite, de ex. într'o nebuloasă spirală, ele alcătuesc o sferă finită neeu-

clidiană, dar din care poate ţişni o întindere infinită, euclidiană, şi atunci lumea în totalitate ar fi de formă hiperbolică. Se pot imagina şi alte feluri de universuri [1].

Discuţia se poate învîrti şi împrejurul concepţiei de univers, a definiţiei lui: dacă astronomii sînt deprinşi cu întinderile gigantice, noţiunea de univers le scapă însă fizicienilor.

Această expunere ne poate duce la o constatare, că se pot discuta unele chestiuni asupra Universului cu luminile aduse de ştiinţă; dar că rezultate riguros ştiinţifice nu putem avea azi. Poate mîne, poate mult mai tîrziu.

St. Procopiu

---

1 Alte universuri imaginate de Sitter, Eddington, Einstein—(Mach), se pot vedea în *A. S. Eddington, Espace, Temps et gravitation*, Paris 1921, mai ales în cap, *Vers l'infini*.

Istorisirea Zahariei fîntînarul *

Incă înainte de a-şi fi sfîrşit orbul istorisirea, liţa Salomia începuse să nu mai aibă astîmpăr, rupîndu-şi degetele şi muşcîndu-şi buzele. Apoi cînd Ancuţa i-a sărutat acelui pribeag şi mîna, punîndu-i dinainte alte fripturi şi plăcinte, nu se putu opri să nu mărturisească felurite vorbe, către noi, cei mai aproape de dînsa.

— Iaca, astfel trăesc unii fără grijă, măcar că-s nişte nevolnici. Umblă duşi de mînă de alţii, că ei singuri nu's vrednici să calce doi paşi; şi pe unde ajung spun nişte minciuni, de stă lumea şi se uită la dînşii cu gura cascată.

— Care minciuni, mătuşă Salomie? întreb eu. A spus nişte întîmplări din viaţa lui ş'o istorisire cu Duca Vodă, care nici nouă nu ne este necunoscută.

— Asta ştiu eu că-i adevărată, căci nici noi nu sîntem de ieri, de alaltă ieri, ş'am auzit şi ştim destule — dar toate ale lui n'aţi auzit dumneavoastră cum le întorcea şi le sucea, ca să se plece o lume către dînsul? Parcă ce-i bun un hîrb? Nu-i bun de nimica. Aşacă eu una m'am umplut de năduf auzind şi mai ales văzînd.

— Mătuşă Salomie, tare te rog nu te supăra. Dumneata nu cunoşti cum îi lumea? Ai fost femee frumoasă în zilele dumnitale ş'ai purtat la gît mărgăritar, cum spunea moş-Constandin. Apoi de ce-ţi ieşeau bărbaţii în preajmă, arătîndu-şi dinţii şi măgulindu-te? Iar la alte femei nu se uitau, căci nu erau ca dumneata. Astfel că lumea asta de-aici, adunată la lucrarea care se vede, are plăcere s'asculte istorisiri, şi cine le spune mai frumoase, acela are laudă mai mare. Bătrînul acela-i orb şi ticălos, dar ştie să spuie şi să cînte, avînd dar dela Dumnezeu. Asemenea dacă te bucuri de-o floare că-i luminată şi are mireazmă, nu te poţi supăra pe cea care-i mohorită şi fără miros, căci nu-i ea vinovată.

---

*) Din ciclul *Hanu-Ancuţei*, care apare în volum, la *Cartea Romînească*.

— Aceia-i bună de leac! se ascuți la mine lița Salomia.

— Precum spui, e bună de leac, și ai dreptate, mătușă Salomie, dar aicea noi nu ne-am strîns pentru meșteșuguri doftoricești. Asemenea cași orbul, au spus alții, înainte de a veni dumneata, niște istorisiri de s'a făcut crîncenă carnea pe mine și n'am să le uit până la ceasul morții. Și mai ales așteptăm acuma să ne spuie comisul Ioniță una cum nu socot c'a fost ș'a mai fi.

— Vorbești de răzeșul cel uscat?

— De dînsul vorbesc, mătușă Salomie.

— Apoi pe-acela mi se pare că l-am mai văzut eu și l-am auzit și altădată. Intr'adevăr, pare un om cum nu sînt mulți. Tot așa, mă uit la toți, și pe unii îi cunosc, văzîndu-i altădată tot aici la han; și mă 'nduplec a crede c'or fi știind ș'or fi spunînd întîmplări. Insă ce crezare poate să aibă cel mai netrebnic dintre toți? Eu, care l-am adus și l-am scos în vederea tuturor, stau deoparte, și el e la mare cinste!

Dar acuma să zicem că nu-i vorba de mine, urmă lița Salomia, împungîndu-mă cu ochii. Dar iată, eu aicea, între dumneavoastră, văd pe unul care s'a întîmplat să vadă niște mari pozne în viața lui. Să spuie acela — să vedem unde rămîn orbii? Ori s'ascultăm pe dumnealui comisul Ioniță: — așa ni s'a ședea mai bine ș'a fi mai frumos!

— Mătușă Salomie, întreb eu, de care pozne vorbești dumneata și de care om?

— Uită-te și-l cunoaște. Stă între călugăr și cioban.

— Acela-i moș-Zaharia fîntînarul, mătușă Salomie. Nu l-am auzit scoțînd glas decînd sînt aicea. Dumnitale nu-ți plac orbii, dar iubești pe semne muții.

— Nu-i mut, nu te teme. Ii place tare băutura și n'are cînd vorbi. Numai să-ți spuie ce i s'a întîmplat ș'apoi să vezi.

— Ce i s'a întîmplat, mătușă Salomie?

— Ce i s'a întîmplat? se amestecă și răzeșul fără să știe despre ce-i vorba. Cui i s'a întîmplat?

— Uite, omului aceluia, cinstite comise Ioniță, răspund eu; lui Zaharia fîntînarul. Imi mărturisea mătușa Salomia despre o poznă care s'ar fi petrecut cîndva.

— Unde?

— Să spuie el, comise, grăi lița Salomia cu glasul deodată îndulcit. Intreabă-l să spuie întîmplarea din pădurea de peste apă. Bădică Zaharie! strigă ea ascuțit.

Fîntînarul întoarse capu-i buhos și barba-i încîlcită.

— Hău! răcni el ca din fundul fîntînei.

— Bădică Zaharie, cinstiții oaspeți de-aici poftesc s'audă ce ți s'a întîmplat dumnitale cînd erai flăcău, în pădurea de peste apă.

— Aha! la Păstrăveni.

— Acolo, bădiță Zaharie, într'o poiană pe care o știi dumneata.

— Intr'o poiană care-a fost și nu mai este, căci acea pădure s'a tăiat. Ii zicea poiana lui Vlădica Sas.

— Auziți? vorbi lița Salomia zîmbind. Apoi se apără de ulcica pe care i-o întindea răzeșul. Iți foarte mulțămesc, cinstite comise, dar eu fiind bolnavă de vătămătură, nu pot suferi în gură nicio picătură de vin. Nu beau decît rachiu. Pot gusta ș'o plăcintă dintre acele, — care-i mai molcuță, cinstite comise, căci nu mai am dinții ca dedemult—și ca în vremea tinereții nu mai pot mușca. Bună plăcintă, n'am ce zice: așa le fac și eu. Acuma parcă tot ași îndrăzni să iau macar în vîrful buzelor oleacă de vin, mai ales că nu-i de cel vechiu.

Spune, bădică Zaharie, întîmplarea dela poiana lui Vlădica Sas.

— Care întîmplare? întrebă iar, alene, fîntînarul.

— Intîmplarea aceia cînd te-a chemat boierul dela Păstrăveni la curte și ți-a poruncit să-i cauți apă în acea poiană.

— Așa-i, încuviință Zaharia. Mă cheamă și-mi poruncește: să-mi găsești apă și să-mi săpi o fîntînă în poiana lui Vlădica Sas. Acolo are să facă popas în toamna asta mare vînătoare domnească — și trebue apă!

Zaharia fîntînarul se opri.

— Ei? îl îndemnă comisul.

— Atîta-i.

— Cum atîta? scutură din cap lița Salomia. Vină-ți, bădică, în simțire și spune toate: cum ai mers cu dînsul la fața locului ș'ai bătut cu piciorul în pămînt ici, ai bătut cu piciorul în pămînt dincolo — ș'ai ascultat semnele pe care le știi. Pe urmă ai scos din chimir cumpăna, care niciodată nu dă greș, ș'ai așezat-o pe fața pămîntului și te-ai uitat la dînsa...

— Mă uitam, vorbi Zaharia, dar boierul acela, cuconu Dimachi Mîrza, măcar că se uita și el, nu înțelegea nimica. Iată, cu această cumpănă am găsit eu apă în poiana lui Vlădica Sas.

Moș Zaharia trase din laturea stîngă a chimirului două bețișoare rotunde și îngemănate, de lemn vechiu și lustruit. Incercă să descurce din jurul lor niște fire nevăzute, și sticli în bătaia focului un buburuz de argint.

— Cumpăna asta, lămuri el, e din lemn de corn. He-he! cine știe cine a făcut-o și cînd a făcut-o. A rămas dela bătrînii cei vechi, care au fost tot fîntînari, ș'au aflat cu dînsa fîntînile și izvoarele, cum am aflat și eu atuncea în poiană, față fiind cuconu Dimachi Mîrza. Asta-i.

— Ei, — și pe urmă?

— Spune, omule, îl sili iar lița Salomia, cîrnind spre el nasul și strîmbînd sprîncenele. Spune cum ai făcut poc! cu talpa opincii.

— Aici, cucoane, dăm de apă.

— In acest loc?

— In acest loc, cucoane Dimachi. Adă-mi robi cu hîrlețe și cazmale, poruncește la douăzeci de cărăuși s'aducă piatră și să

mi-o clădească alături, dă-mi ajutoarele de care am nevoie și ți-dulă la rateș pentru băutură — și pe urmă, în scurtă vreme, te poftesc aici c'un pahar de cleștar, să-ți dau să bei din el lacrima pămîntului.

— Așa-i, încuviință Zaharia.

— Ei, și după aceia boierul zice: Așa să fie și să-mi zidești fîntîna! Și se duce cu fîntînarul la curte și strigă la grămătic să-i aducă o pană de gîscă. După ce-i aduce pana de gîscă, cere cerneală ș'o măsuță, ș'o bucată de hîrtie. Ș'a scris acea țidulă pe care o ceruse Zaharia. Pe urmă a chemat pe slujbași și le-a poruncit la fiecare ce are de făcut, ce robi să deie la săpat, ce oameni cu harabale să rînduiască la piatră, ce ajutoare să-i pregătească fîntînarului la zidărie, — și închinîndu-se toți, s'au dat cu dosul înapoi și s'au dus să îndeplinească poruncile.

— Așa-i, încuviință iar Zaharia. A zvîcnit cătră ei: Țist! Așa avea el obiceiu să facă, și s'a uitat încruntat. Și ei s'au dus cu mare frică.

— S'au dus, urmă lița Salomia, ș'au adus toate la locul hotărît și la vreme. Țiganii au început să sape cu hîrlețele și să bată cu cazmalele; cărăușii aduceau și clădeau piatra pe pajiște și bădița Zaharia sta pe-o coastă, într-un pătul de frunzar, și se uita la dînșii, și tot gusta dintr'un ulcior.

— Rachiu de drojdie dela Cotnari, întregi fîntînarul.

— Așa este. Ș'a stat el așa în colibă și'n pătul până ce-au dat afară robii, cu hîrlețele, pămîntul negru, pe urmă au dat afară lutul, pe urmă au ajuns la năsip și la prund. Și cînd au ajuns la humă, bădița Zaharia s'a sculat în picioare ș'a venit la marginea gropii. Zice: Măi țiganilor, dacă vi-i sete, mai rabdați o țîră, căci în curînd dați de apă.

Așa a fost cum a spus el și cum arătase cumpăna. Au dat, oameni buni, de apă ș'au mai săpat iarăși,—ridicînd afară mocirla cu ciuberele pe scripț. Ș'au săpat, de-și lepădau robii sudoarea cu palma depe frunte. Și întrebau: Mult mai avem, meștere Zaharie? căci deacu răzbim pe cellalt tărîm.

— Sapați, măi, zice fîntînarul, până ce v'oiu spune eu: gata!

Ș'așa într'o zi se scoală iar și poruncește: Gata! De-acu așezăm prag. Curățim frumos, punem sprijinitori bune și începem a zidi.

Așa au făcut. Și s'a coborît el cu zidarii în fîntînă ș'au zidit. Iar cînd s'a scuturat frunza în poiană, a venit boierul cu pahar de cleștar ș'a gustat apă, după hotărîrea lui Zaharia.

— Așa-i, încuviință Zaharia. Coconu Dimachi a făcut: Țist! bună apă, bre Zaharie!—Intr'adevăr era bună apă. Decît eu vinul îl beau mai cu plăcere, căci mi-i mai cu priință.

— Ei, și pe urmă? întrebă comisul.

— Pe urmă, gata. Atîta-i. Am făcut fîntîna și pace bună!

— Stăi, bădică Zaharie, că nu-i așa, urmă rizînd lița Salomia, căci eu am spus acestor oameni ce-ai văzut și ce știi dum-

neata, și te-am lăudat. Așa că după aceia, sfîrșindu-se treaba fîntînei, a venit și dela domnie un călăreț, vestind vînătoarea lui Vodă. Și venind vestitorul, coconu Dimachi a chemat iar pe toți la porunca lui și le-a hotărît să grijească locul în poiană și să dureze coliba pentru popasul vînătoresc. Cînd a descăleca Vodă, Zaharia să-i înfățișeze apă rece în ulcior și din ulcior să i-o toarne în pahar,—ș'alăturea să stee un țigan cu chiseaua cu dulceți și cu linguriță de argint pe tabla.

Toate fiind astfel rînduite, a venit Vodă la Pastraveni cu mare alaiu.

— Vodă Calimah... observă fîntînarul. Avea o barbă ia așa de mare... Și'ntr'una și-o pieptăna cu degetele.

— Și venind Vodă cu mare alaiu, i-a ieșit coconu Dimachi Mîrza înainte cu cucoana dumisale și cu fata, căci avea o fată subțirică și frumoasă. S'au închinat și au sărutat mîna lui Vodă. Iar fata suspina și plîngea.

— Ce este? a întrebat măria-sa Calimah-Vodă. De ce suspină această copilă?

— De mare sfială, măria ta, o răspuns boierul. Și s'a încruntat urît la copilă, zbîrlindu-și sprîncenele. Iar fata aceia...

— Aglăița... întregi Zaharia.

— Iar fata aceia Aglăița n'avea altăceva decît o dragoste a tinereților ei pentr'un fecior de mazil din Războieni. Fiind Ilieș Ursachi mazil, boierul se răstise la el și-i strigase: Țist! să lipsești din ochii mei, mișele, căci ai sucit capu fetei! Iar acuma fata, nemai avînd nicio nădejde pentru dragostea ei, plîngea. Boierul a apucat-o de umăr ș'a încleștat-o de braț ș'a răpezit-o îndărăpt într'o cămară, ca să nu strice petrecerea, nici să oblicească Vodă de asemenea rușine.

Intorcîndu-se spre cinstita barbă a măriei sale, se arătă cu obraz deschis și vesel. Și pe loc, chiemînd pădurarii, i a pus să numere de față cu Vodă, ce căprioare și mistreți au în desimile și rîpele de dînșii știute.

După ce-a fost petrecere a tot norodul, Domnia s'a culcat de vreme, ca să se scoale dimineață. Și'ntr'adevăr Vodă a fost cel dintâiu pe cal—și coconu Dimachi, alăturea de el, rînduia pușcași și hăitași. Au pornit la pădure; au întins volocul de oameni ș'au bătut rîpe și sihle, chiuind și sunînd din cornuri.

Iar în vremea aceasta, Zaharia se grăbise cătră fîntîna lui.

— Așa este! încuviință fîntînarul.

— Și 'nainte de a ajunge la fîntînă, iată vede în cărare pe copila lui coconu-Dimachi. Plîngea cu palmele la tîmple și umbla besmetică printre copaci. Nici nu mai putea vedea de lacrimi.

— Sărut mîna, duducă Aglăița, zice Zaharia. Dar de ce suspini și plîngi mata așa, ca după mort?

— Vai, Zaharie, strigă ea oprindu-se. Cum n'oiu plînge, Zaharie, dacă eu m'am juruit morții? M'am pus în genunchiu la

icoana Maicii Domnului ş'am rugat-o să facă o minune, să se moaie inimile de piatră. Văzînd că la Vodă nu pot îngenunchia şi nu pot spune nimic, de toţi simţindu-mă părăsită, chiar şi de maica mea,—am hotărît în cugetul meu şi 'n inima mea că altfel nu pot face decît să-mi răpun viaţa. Eu, Zaharie, fără Ilieş Ursachi nu pot trăi. Aşa că mă duc să mă dau în fîntînă. Cînd a veni măria sa să bee apă, n'ai să-i poţi da ş'ai să-i spui: Luminate Doamne, iaca aşa ş'aşa. Fata boierului s'a zvîrlit în fîntînă.

— Ş'ai să săvîrşeşti mata, duducă Aglăiţă, o faptă ca aceasta?

— Am să săvîrşesc, Zaharie, zice fata. Intâiu şi'ntâiu eu am trimes răspuns, prin ţiganca mea, lui Ilieş, să vie aici, ca să petrecem acest din urmă ceas, ca nişte ibovnici fără grijă. Pe urmă eu mă dau în fîntînă.

— Dar el n'are să te lese, duducă Aglăiţă. Il ştiu flăcău vrednic. Mai bine te fură şi te duce cu el.

— Atuncea nu mă mai dau în fîntînă, Zaharie, a răspuns fata rîzînd.

— Să nu te dai, duducuţă! Mai bine să ai credinţă în mine. Şi după ce te-i întîlni cu dragostea domnieitale, veniţi la mine la fîntînă, să vă închid eu în coliba de frunzar care este rînduită Domniei. Cînd se face popas de amiază, toată vînătoarea domnească vine în poiana lui Vlădica Sas. Eu înfăţişez lui Vodă ulciorul şi paharul. Ţiganul îi dă pe tabla chiseaua de dulceţi şi lingura. După ce Vodă face: ha-ha! şi zice: bună apă! aferim! —eu mă dau la o parte şi el intră în colibă. Acolo vă găseşte pe dumneavoastră îngenunchiaţi, cu capetele plecate, plîngînd şi cerînd iertăciune... Atuncea Măria-Sa vă ia de mînă şi vă saltă 'n sus, apoi vă pune mînile sale pe capete şi strigă să vie boierul să-şi primească în braţe copiii.

Eu socot, duduiţă, c'aşa-i bine, şi altfel nu poate să fie decît cum socot eu că poate să se întîmple. Mai ales că pe doi ibovnici trebuie să-i ierte lumea. N'are ce le face!

Zaharia începu a rîde în barba-i zbîrlită, părînd mai uimit decît toţi de o întîmplare ca aceia. Contenindu-şi rîsul, îşi lungi gîtul şi-şi înălţă capul, cu ochii holbaţi, ca să afle ce-a mai fost. El ştia, dar altfel era povestea spusă de gură străină.

— Hm! mormăi el, mi se pare că chiar nici n'au avuţ ce le face.

— N'au avut ce le face, urmă liţa Salomia şi mai îndrăzni să apuce, în cleştele a două degete, încă o plăcintă cu poalele'n brîu. Cît au stat acei tineri în sihlă, au aţintit urechea, caşi dihăniile, la chiotele gonaşilor şi la îndemnul surlelor. Apoi s'au tras către fîntînă şi Zaharia i-a dosit în colibă. Iar în astă vreme Vodă cunoscuse dela un boier credincios al lui dece lăcrăma copila sărutîndu-i mîna, căci asemenea lucruri îndată se află. Deci, după ce-a luat dulceţi de cireşe amare ş'a băut paharul de apă—a făcut: ha—ha! şi şi-a pieptănat barba cu degetele. Zîmbind, s'a întors către curteni şi către norodul care era în poiană, căutînd parcă ceva.

— Mă rog, zice, unde-i credinciosul meu Dimachi Mîrza?

— Aici-s, măria-ta.

— Aşi vrea să ştiu de ce eşti mîhnit dumneata, boierule, şi nu-ţi afli astîmpăr? Mare plăcere aşi avea, credinciosule al meu, ca să văd aici, la masa noastră de vînătoare, în poiană, pe copila domniei-tale... cum o chiamă?

— Aglăiţa, măria-ta.

— ...Pe copila domniei-tale Aglăiţa, dregînd vin vechiu Domnului său, în cupă de argint.

Boierul foarte s'a spăimîntat, căci îi sosise şi lui veste dela cucoana domniei-sale, că fiica lor a fugit din casa părinţilor, ca să-şi facă o samă.

— Măria-Ta, a îndrăznit el, nu mai este vreme. Masa-i gata, vînătoarea aşteaptă...

— Aşi dori să ştiu unde-i copila domniei-tale în acest ceas... a zîmbit Vodă.

Atuncea Zaharia fîntînarul, fiind cu mare coraj, ca la o vînătoare ca aceia, a scos din chimir cumpăna pe care aţi văzut-o, şi, potrivind-o între degete, a ţinut-o neclintită. Iar buburuzul, ca o lumină, s'a clătit. Nimene nu înţelegea ce este. Nici boierul nu ştia ce răspuns să deie Domnului său.

— Aista-i Zaharia, fîntînarul domniei tale? a întrebat Vodă, ţuguindu-şi buzele şi privind din înălţime.

— Da, măria-ta.

— Ei, şi ce pofteşte?

— Nu ştiu, măria-ta.

Vodă s'a posomorît către Zaharia:

— Ce ţi-i voia, măi?

Zaharia n'a îndrăznit a răspunde nimica. Ci urmînd semnul cumpenei sale, a deschis uşa colibei Domnului. Şi Vodă a văzut pe tineri îngenunchiaţi şi cu capetele plecate.

Nimene n'a înţeles cum s'a făcut asta şi s'a mirat mai ales Vodă de înţelepciunea cumpenei. Apoi pe urmă Măria sa şi cu Doamna au fost nînaşi, în tîrg la Ieşi, acelor tineri. Impăcîndu-se toţi, s'au veselit şi, din alaiu de vînătoare, au dat-o pe nuntă. Şi purcezînd la scaunul Domniei, au jucat întâiu o toană aici, la hanu-Ancuţei...

— Hm! făcu Zaharia clătinînd din cap, şi închizînd gura; aşa este!

— V'am spus eu, sfîrşi baba, că acest fîntînar a văzut şi ştie lucruri mai presus decît alţii.

— Intr'adevăr, Zaharia a spus o istorie frumoasă, încuviinţă domnia-sa comisul Ioniţă dela Drăgăneşti. Deşi alţii ştiu şi mai frumoase şi mai minunate—n'am ce zice. Aici are el dreptate.

Zîmbea încremenit, privindu-ne ca prin sită şi legănîndu-se uşor. Era un ceas tîrziu; şi cloşca cu pui trecuse de crucea nopţii. Focul se stingea. Cei mai mulţi dintre oamenii de faţă închinau către pămînt oalele de lut şi, de trudă şi somn, le asfinţeau ochii.

Din dosul hanului veni deodată nechezatul iepei celei slabe a răzășului. Așa fel a țipat—spăriat și ascuțit—încît am răsărit din locul meu cu groază.

Lița Salomia, rînjind, șopti încet:

— Să știți că acesta nu-i ceas curat. Eu cunosc semnele nopții și mai ales pe ale lui. Și calul l-a adulmecat, dînd strigăt.

Il simțise și hanul,—căci se înfioră țiuind lung. O ușă, în fundurile lui, se izbi. Se făcu tăcere la vatră și, cu toții privindu-ne, nu ne-am mai văzut obrazurile.

Lița Salomia stupi în spuză de trei ori: Ptiu! ptiu! ptiu!— Și-și făcu cruce. Insfîrșit abia atunci s'a părut că ne luminăm. Și demonul trecu în pustietățile apelor și codrilor, căci nu l-am mai simțit. Am rămas însă după aceia loviți ca de o grea muncă și abia ne puteam mișca, umblînd după cotloane ferite și locuri de hodină. Unii dormeau chiar unde se aflau, frînți și răsuciți. Și comisul Ioniță însuși, după ce a cuprins de după grumaz pe căpitanul Neculai sărutîndu-l, a uitat cu desăvîrșire că trebuie să ne spuie o istorie cum n'am mai auzit.

Mihail Sadoveanu

Nicolae Bălcescu

Cele trei sferturi de veac ce au trecut de cînd Bălcescu a murit într'o pribegie, care i-a consacrat aureola martirilor naționali, așezîndu-l în galeria eroilor indigeni, au măcinat proporțiile date pe timpuri activității sale politice, după cum au risipit laurii pe care o cultură în formațiune se grăbise a-i așeza pe opera sa istorică.

Despovărat de aprecierile uneori greșite, totdeauna însă exagerate, ale unor generații prea superficiale pentru a judeca serios și a aprecia just, Bălcescu își păstrează totuși în istoria noastră socială un loc a cărui însemnătate tinde să crească mereu, cu toate că opera sa răspunde din ce în ce mai puțin multiplelor cerinți ale generațiunii actuale. Intrebuințînd în aprecierea aceste opere concepțiunile noastre actuale, erudiția mereu crescîndă și severitatea mai totdeauna exagerată a școalei istorice contemporane, ar fi să aducem azi acestui om încă o nedreptate, pe lîngă acelea pe care le-a suferit altădată. Privit în activitatea sa oricare ar fi ea, Bălcescu trebue fixat în epoca lui, confruntat cu contemporanii săi, apropiat de societatea sa, astfel cum era în structura, acțiunile și năzuințele ei. Numai așa am putea avea un mijloc de dreaptă apreciere a activității sale politice ori culturale și elementele necesare pentru a înțelege trăinicia amintirii lui. Este cu atît mai necesar de a adopta acest punct de vedere cu cît și Bălcescu n'a conceput posibilă o activitate politică ori culturală, decît ca forme diferite ale activității sociale, produsă din, și pentru societate.

Activitatea politică și culturală exprimă o atitudine socială. Politica și cultura sînt numai mijloace care tind să îndeplinească scopurile care dictează această atitudine. Intreagă această sbuciumată și pătimașă activitate trebue deci privită din punctul de vedere al finalității ei.

Finalitatea activității lui Bălcescu corespunde unei trinități de idealuri: dreptatea socială, unitatea națională și libertatea umană.

Provocată de o reacţiune faţă de starea de fapt trăită ori în parte inspirată de ideologia contemporană curentă, ea exprimă după dînsul sinteza năzuinţilor fireşti ale naţiunii romîne, ca şi a tuturor celorlalte popoare contemporane. Idealurile sale sînt exclusiv sociale iar naţionalismul o formulă care exprima acţiunea de traducere în fapt a acestui idealism social.

Activitatea sa exprima aproape pe deantregul sforţările depuse pentru înfăptuirea lor. Ea va fi hotărîtă şi confirmată în raport cu idealismul său. Această influenţă se resimte mai ales în creaţiunea sa istorică. Cele două caractere principale ale concepţiunii sale, apriorismul şi utilitarismul ca şi modul de a o aplica în subiectele istorice tratate, mărturisesc că este vorba de o activitate îndreptată cătră scopuri mai dinainte stabilite.

Apriorismul în istorie nu este dealtminterea ceva propriu lui Bălcescu. Construirea apriorică a fost metoda dominantă, o lungă durată şi încă azi reminescenţele ei se pot afla în unele cercetări istorice. Metoda adoptării unei idei generale pe care faptele istorice *trebue* s'o confirme, ceiace în fapt duce la folosirea numai a materialului favorabil, tinde să fie însă înlăturată definitiv din ştiinţa istorică pentru a deveni apanagiul aşa numitei filozofii istorice, economice, sociale etc. Ea a făcut însă pe vremuri, faima unui Bossuet, ori unui Augustin Thierry, apreciaţi la noi, împreună cu Guizot, chiar până în al şaselea şi al şaptelea deceniu din veacul trecut.

Originea teologică a apriorismului istoric se resimte în mai toate aceste cercetări. Atît de puternică a fost această influenţă încît se găseşte în ştiinţele-sociale chiar până la mijlocul veacului trecut. Teoriile economice ale fiziocraţilor, sistemul de cugetare al lui Adam Smith, concepţiunea sociologică a lui Auguste Comte ca şi mai toate teoriile economiştilor francezi din prima jumătate a secolului trecut se resimt de influenţa noţiunilor: ordine providenţială, armonie predestinată, etc. Intre Vico, care încerca să demonstreze existenţa unei providenţe bune, drepte şi înţelepte a cărei acţiune se poate urmări oriunde şi oricînd în mijlocul societăţii umane şi între Bastiat apologistul armoniei apriorice universale, nu este în fond nici o deosebire în esenţialul atitudinii faţă de lume şi viaţă.

Impreună cu toată şcoala istorică curentă vremei sale, Bălcescu susţine ca şi Cezare Cantu, luat de altminterea ca model, existenţa unui ordin providenţial. Istoricului îi revine sarcina de a descoperi drumurile ascunse pe care providenţa le-a hotărît fiecărui neam, pentru ca fiecare naţiune mergînd pe căile ei fireşti să-şi asigure fiinţa şi prosperitatea prin ascultarea legilor divine. Astfel se va putea obţine armonia universală, care este o rezultantă a supunerii la îndrumarea predestinată.

Dar dacă dumnezeirea a creat destinul, ea însă nu l-a impus. Panteismul lui Bălcescu nu este integral. Admiţîndu-l pe deantregul, acţiunea sa politică n'ar mai fi putut fi justificată. Deaceia în

concepţia sa fiecărui neam îi rămîne libertatea de a-şi primi şi hotărî destinul. Voinţa umană va decide îndeplinirea sa.

Această concepţiune apriorică a evoluţiunii omenirii este impregnată de un bogat optimism. Armonizarea voinţei umane cu norma providenţială înseamnă înfăptuirea progresului. Ideia progresului continuu dezvoltată cu faima cunoscută, de Condorcet, şi reluată mai tîrziu de Saint-Simon, este folosită de Bălcescu în mai toate scrierile sale. Atît de mult a fost dominat de această idee, încît admite că ar putea fi un progres care să meargă „în sens contrar" sau că el se realizează chiar în epocile cînd voinţa umană ar fi în dezarmonie cu regula divină, deoarece prin perfecţionarea pe care o impune suferinţa, răul este generator de fericire.

Utilitatea practică şi imediată a studiilor istorice este a doua caracteristică a activităţii sale culturale. Aşa cum este înţeleasă ea este o consecinţă a concepţiunii sale apriorice. „Orice naţie şi orice individ—spune Bălcescu—are o misie a îndeplini în omenire, adică a concurge după natura şi geniul său propriu, la triumful ştiinţei asupra naturii, la perfecţionarea înţelegerii şi simţămîntului omenesc potrivit legii divine şi eterne care guvernează ursitele omenirii şi ale lumii". Drepturile actuale ale unei naţiuni decurg din modul cum şi-a îndeplinit misiunea sa în istoria universală. In momentul cînd un popor pretinde un loc pe harta lumii, el trebue să dovedească contribuţia sa la progresul umanităţii, „să arate—după cum spune Bălcescu—formula înţelegătoare ce... reprezintă în marea carte a înţelegerii şi istoriei omeneşti".

Ştiinţa istorică este astfel disciplina care va elabora titlurile justificative ale pretenţiunilor naţionale, actuale şi viitoare. Cercetînd trecutul ea indică viitorul. Cu cît un popor va putea dovedi prin rezultatele sale istorice o contribuţie mai generoasă,—totdeauna plătită cu jertfe nenumărate—la progresul universal, cu atît mai mult se vor afirma necontestabile drepturile sale prezente. Ştiinţa istorică are deci nu numai o însemnătate dar şi o utilitate naţională.

Pe lîngă acest scop al istoriei, afirmat în principal de Bălcescu, cercetările sale pe acest teren au putut răspunde şi altor năzuinţi. Cercetarea istorică poate fi un mijloc de revanşă şi de pilduire. Intr'o epocă de umilinţă şi de aspiraţii, cînd orice iniţiativă particulară netolerată se plătea cu o jertfă, şi orice aspiraţiune era menită să rămînă înăbuşită fără riscul sacrificiului, istoria naţională constitue un refugiu şi o speranţă. Atîtea răspunsuri care nu se pot da, atîtea îndemnuri care nu se pot spune, atîtea sentimente care se pot răscoli,—ce nu poate face o măiastră cercetare din istoria naţională. Nu-i un fapt divers că în producţia literară din prima jumătate a veacului trecut şi chiar mai tîrziu, oricît de săracă şi de puţin valoroasă ar fi, se întîlnesc de atîtea ori, tratate într'un fel sau altul, atîtea subiecte istorice. Cîrlova, Negruzzi, Eliade, Alexandrescu, Bolintineanu, Alecsandri şi alţii mai puţin de seamă şi-au încercat aptitudinile lor literare, poetizînd cu mai

mult sau mai puţin succes diverse fapte din trecut. Vorbind de lucrările sale istorice Bălcescu scrie în 1850 dela Paris că „voiu să sfîrşesc o scriere a lui Mihai Viteazul şi să pui piatra de temelie a unităţii noastre naţionale".

Adoptînd o atare concepţiune despre viaţa istorică şi despre rostul studiilor istorice, Bălcescu îşi pregătea mijloace şi îşi rezerva posibilităţi pe care să le folosească în sprijinul atitudinii sale sociale şi al năzuinţilor ei. Subiectele pe care le-a ales afirmă pe deplin această preocupare.

*

Din toată istoria Romînilor, Bălcescu s'a ocupat cu predilecţie aproape numai de acele fapte care puteau fi interpretate în sensul idealismului său social. Prima sa lucrare istorică tipărită în 1844: „Puterea armată şi arta militară dela întemeierea principatului Valahiei până acum", are un caracter făţiş demonstrativ. Dacă printr'însa el căuta să arate superioritatea militară a Romînilor cărora le atribue şi cea dintâiu armată permanentă din Europa, cît şi valoarea acţiunilor lor întreprinse pentru apărarea „drepturilor sfinte ale omenirii" pe care „le-au preţuit" şi pentru care „s'au jertfit", ea tinde nu mai puţin la stimularea virtuţilor ostăşeşti ale neamului, căci dacă „ţara Romînilor îşi va lua vreodată rangul ce i se cuvine între popoarele Europei, aceasta o va fi ea datoare mai mult regeneraţiei vechilor ei instituţii ostăşeşti". Numai astfel se explică de ce într'o lucrare de istorie, Bălcescu elaborează şi un plan de organizare a armatei, enunţînd cu această ocazie ideia obligativităţii serviciului militar şi organizarea rezervelor naţionale.

Dacă în această lucrare, împrejurările politice îl vor fi împiedicat să afirme cu toată hotărîrea misiunea acestei armate, căreia îi semnalează numai avantagiile morale—întărirea caracterelor prin practicarea meşteşugului armelor,—şi avantagiile economice—stimularea puterilor productive,—mai tîrziu va afirma fără nici o rezervă încrederea sa în puterea mîntuitoare a armatei.

După revoluţia din 1848 Bălcescu nu vrea să mai recunoască decît o singură forţă: armata. „Dumnezeul meu politic—spune dînsul—este Iehova, Dumnezeul armatelor". Armata este forţa şi forţa singură creiază. Pentru ca să se poată realiza un progres în viaţa socială trebueşte cultivată forţa şi practicată violenţa. In puterea creatoare a forţei şi a violenţei Bălcescu a crezut în mod fanatic. Cetind mai ales scrisorile sale din exil ne amintim fără să vrem unele pasagii din Sorel. Intrebuinţînd distincţiunile acestuia dintre forţă şi violenţă, s'ar putea spune că Bălcescu a preconizat violenţa armată pentru a distruge o ordine de lucruri internă, restabilind dreptatea socială şi libertatea umană, şi forţa, ca prin ea să se poată realiza ceva anume, ca ambele principate „să-şi tragă cu sabia hotarele lor naţionale".

Mişcările din 1848 au contribuit ca concepţia lui Bălcescu asupra armatei şi rosturile ei, să capete o preciziune pe care n'o avea cînd scria primul său memoriu istoric. Ea concordă cu ideile sale asupra raportului dintre naţiune şi clasa socială. In „Question economique" el afirmă întâietatea intereselor de clasă asupra celor naţionale. Vorbind de clasa stăpînitoare Bălcescu spune că: „boierii nu sînt Romîni, nu sînt Ruşi; ei sînt boieri, iată totul", iar în „Mersul revoluţiunii" precizează că numai marea mulţime a exploataţilor se confundă cu „partidul Romînismului", cu naţiunea însăşi. Armata preconizată va trebui să fie mijlocul de isbîndă a acestei majorităţi. Ea este un mijloc de răsturnare revoluţionară a privilegiaţilor şi de desfiinţare a privilegiilor, ca şi unul de statornicire a dreptăţii sociale.

Armata şi revoluţia sînt noţiuni care în mentalitatea lui Bălcescu nu se pot despărţi. Vorbind de organizarea forţei armate în legătură cu eşecul din 1848, el schiţează cu o simplitate impresionantă principiile fundamentale ale unei tactici revoluţionare. „Misiunea unui guvern revoluţionar—spune dînsul—este foarte simplă: să propage şi să armeze revoluţia. Adică să toarne revoluţia ca convingere în sufletul poporului şi după aceasta să-i pue arma în mînă şi să-i spună: acum cînd ai o credinţă fii gata să mori pentru ea".

Doi factori pot deci provoca şi hotărî soarta unei revoluţiuni: convingerea şi forţa. Armata este deci unul din cele două mijloace capabile de a desăvîrşi un progres, care nu poate veni decît dintr'o ridicare revoluţionară. Până la moarte Bălcescu a crezut în mitul revoluţiunii, aşa de curent în unele epoci. Numai cu un an înainte de a muri, el preconiza o revoluţie „înfricoşată", pentru care „e bine să ne pregătim", dorind ca ea să capete proporţiile unei „catastrofe europene". Armata şi revoluţia l-au preocupat dealtminterea în toată scurta sa viaţă. Subofiţer în prima tinereţă, conspirator în 1843, propagandist al rezervelor naţionale în 1844, revoluţionar în 1848 şi iniţiator al organizării dorobanţilor judeţeni, propovăduitor al unei armate revoluţionare în 1849, apologist al revoluţiei şi armatei până la sfîrşitul vieţii.

In opera sa principală „Istoria Romînilor subt Mihai Vodă Viteazul" se vor putea găsi şi mai precis elementele principale care caracterizează structura sa sufletească, dovada preocupărilor sale continui, aplicarea concepţiunii sale despre viaţă şi istorie şi o enunţare definitivă a idealismului său.

Viaţa lui Mihaiu Viteazul reprezintă nu numai o operă de războae crunte şi aventuri eroice care puteau fi pentru dînsul sinteza vitejiei şi jertfei unui neam, ci constitue şi titlul definitiv şi necontestat al drepturilor existenţei noastre actuale şi viitoare. In acei furtunoşi opt ani, Romînii aduc contribuţia lor cea mai de preţ în istoria progresului universal. Chiar dacă Mihai n'ar fi luptat numai pentru unitatea şi libertatea naţională şi încă el ar fi îndeplinit „misiunea evanghelică" destinată fiecărei naţiuni", „căci cine

luptă pentru libertate se luptă pentru Dumnezeu". Atribuindu-i astfel de acțiuni, Bălcescu creează un nou Mihaiu. Dintr'un voevod răsvrătit el a creat un erou al libertății și dreptății omenești. Mai mult chiar, Mihaiu îi apare ca un arhanghel predestinat îndeplinirii legilor divine.

Viața acestui om înceta de a mai fi o serie de fapte vitejești obișnuite; ea căpăta proporțiile pe care numai o epopee este capabilă a le reprezenta. Deaceia „Istoria lui Mihai-Vodă-Viteazul" dacă n'are forma artistică cunoscută epopeelor, are însă mult din fondul lor obișnuit.

Ca în toate epopeele culte ori populare și în istoria lui Bălcescu întîlnim elementele cunoscute acestui gen literar: fapte extraordinare petrecute într'un mediu național și religios, într'o epocă îndepărtată, realizate de către niște oameni care sînt eroii reprezentativi ai unui neam și ai unei epoci. Ceiace împingea pe Bălcescu către epopee era și structura sa sufletească și concepțiunea sa istorică. Elementul principal al poeziei epice este acțiunea, zbuciumul, lupta, iar Bălcescu a fost prin excelență un istoric al luptei și războiului și nu al păcii. Ca mai toți poeții epici și el a fost un admirator al forței, un iubitor al ostășimii.

Odată ce Istoria lui Mihaiu încetează de a mai fi o operă științifică și locul ei este înspre literatură, în apropierea epopeei, această creație nu poate scăpa de soarta epopeelor culte. Dar poate tocmai faptul că fiind menită să facă parte din categoria lucrărilor științifice, însă temperamentul și concepția generală a autorului său i-a schimbat caracterul primordial, este împrejurarea care dă și azi acestei cărți o noutate care aproape totdeauna lipsește unei opere istorice ceva mai veche.

Acolo unde Bălcescu a aplicat mai bine concepțiunile sale istorice și a enunțat mai pregnant idealurile sale sociale dînd o mărturie impunătoare de ceiace înseamnă resurse variate sufletești și bogate puteri intelectuale este în „Question économique des principautés danubiennes". Mai mult decît în oricare alta lucrare se afirmă aci caracterul accesoriu al faptelor istorice. Principal nu este decît interpretarea ce li se poate da, serviciul pe care ele pot să-l aducă unei teze.

Dela doctrina panteistă până la aceia a materialismului istoric, dela teoriile socialiste până la acele ale liberalismului economic, dela faptele celui mai îndepărtat trecut până la evenimentele contemporane, totul este întrebuințat pentru a putea procura nouă ajutoare năzuințelor sale sociale. Atîta risipă de generozitate și sarcasm, atîta pătimașă încredere în progres, atîta elan spre lumi mai bune respiră din această carte, încît în toată literatura noastră din veacul al XIX-lea nu cred că ar putea fi alta care s'o egaleze sub această privință.

*

Timpul care a trecut dela moartea lui Bălcescu a operat multe transformări în aprecierile generațiunilor care s'au perindat de atunci încoace. Astăzi cînd cunoaștem destul de bine faptele dela mijlocul veacului trecut și cînd știm că însemnătatea lor scade cu cît li se descopere lipsa de rezultate, entuziasmul trecut pentru generația acelei epoci nu mai poate fi decît cel mult apanagiul oficialității. Nu activitatea politică a vreunui personaj din acea vreme, fie el cît de important, ar putea să-l fixeze definitiv în istoria noastră actuală. Oricare ar fi fost sbuciumul și suferințele lui Bălcescu, nu aceasta deci ar putea să fie materialul care a cimentat atît de trainic amintirea sa. Opera sa istorică a pierdut și ea admiratorii înflăcărați de pe vremuri. Atît de mult a evoluat la noi știința istorică și atît de mult s'au schimbat preferințele noastre literare încît și această activitate, considerată cu mare drept ca o etapă în cugetarea romînească, ar fi fost insuficientă ca să-l ridice așa de sus în ochii generațiunilor următoare.

Ceiace cred că a creiat și asigurat lui Bălcescu un statornic loc în cultura noastră este tocmai idealismul său social și formele în care s'a manifestat. Oricît de mult s'ar transforma structura unei societăți, ea își păstrează totdeauna năzuința către mai bine. Aceasta este de cele mai multe ori o expresiune colectivă, însă afirmarea hotărîtă, energică, efectivă a acestei tendinți este o operă adeseaori individuală. Din mulțimea colectivității se ridică elementele mai ușor impresionabile de suferințele văzute, mai dornice de mulțumirea altuia și mai ales mai clar văzătoare de evoluția viitoare a lucrurilor. Ele formulează idealurile acelei societăți, îi indică căile de urmat și cîte odată devin luptătorii sacrificați ai lor. Cu atît mai mult își găsesc un loc mai statornic în galeria eroilor socia'li acei dintre noi care trăiesc într'o societate săracă în valori individuale, dar bogată în năzuinți.

Bălcescu a raspuns în vremea sa acestei nevoi dînd o pildă răsunătoare de ce înseamnă un exponent al aspirațiunilor populare înăbușite sau izbucnite. Atîta timp cît un idealism va fi o nevoe socială, oameni din categoria rară a lui Bălcescu vor putea fi luați totdeauna ca model.

Cînd acest idealism social este activ și optimist, cum este acela al lui Bălcescu, el devine o reală valoare creatoare. Idealismul acestuia tinde oricînd și oriunde la realizare. Știința și politica sînt numai mijloace; ele sînt forme variate ale unei activități continui, entuziaste și viguroase. Această activitate nu poate fi judecată și apreciată în faptele ei izolate și nici măcar în ansamblul ei fără a se ține seamă de mobilele și scopurile ei. Valoarea lor indică valoarea însăși a omului. Optimismul, forță comună tuturor spiritelor constructive, este provocat la Bălcescu nu numai de o structură sufletească anumită, ci inspirat și de viziuni grandioase ale viitorului. In exil, bolnav și sărac, el își păstrează ca o calitate

naturală, credinţa statornică în înfăptuirea cîndva a idealurilor sale de tinereţe. In momentul cînd cei din generaţia sa îşi vor fi pierdut poate pedeantregul speranţa într'o zi mai bună a ţărilor romîne, Bălcescu afirmă cu o încredere profetică: „Notre Romaine donc existera. J'en ai la foi intime. Aveugle qui ne la voit pas".

In viaţa curentă o structură sufletească ca aceia a lui Bălcescu nu este un mijloc de uşoară acomodare tuturor împrejurărilor. Ea exclude oricînd tranzacţiunile, condamnă totdeauna compromisurile. Incă din timpul acţiunii dela 1848 lipsa putinţei de-a se acomoda cerinţelor unei lumi creată totdeauna după mijlocia valorilor curente îl pune în opoziţie cu una dintre categoriile principale ale politicei de pretutindeni: popularitatea. Ea nu poate fi preocuparea sa nici principală şi nici secundară; „eram prea mîndru—spunea dînsul—pentru a o cerşi ca alţii şi prea puţin comedian pentru a o obţine".

O atitudine socială provocată de o pornire dezinteresată şi inspirată de un idealism social nu poate fi decît aşa: intransigentă, hotărîtă, independentă. In scrierile lui Bălcescu este o frază care cetită, nu se poate uita şi care ne spune mai mult despre dînsul decît toate mărturiile contemporanilor şi orice analiză a operelor. Vorbind de atitudinea sa socială atît de colorată şi de spirit şi de fapte considerate revoluţionare, şi amintindu-şi că încă din tinereţă a dat tributul său închisorilor menite să-i înăbuşe năzuinţele, cu mîndria unui nobil care vorbeşte de obligaţiile sale, el îşi afirmă datoriile revoluţionare spunînd: *prison oblige comme noblesse.*

G. Z.

Centenarul romantismului *)

In anul acesta se împlinesc o sută de ani de cînd V. Hugo a scris celebra sa prefaţă la „Cromwel", considerată unanim ca manifestul oficial al romantismului, însemnînd pentru această şcoală, cam ceiace a însemnat pentru socialism „Manifestul comunist" al lui Marx şi Engels.

E adevărat că omenirea modernă, mai ales de cînd a apărut spiritul istoric, e mai recunoscătoare decît cea veche. Dar gratitudinea are şi ea adînci motive interesate. Nu se manifestă la întîmplare. Ascultă de o logică internă, a cărei bază e aproape totdeauna o afinitate între momentul actual care comemorează şi momentul trecut care e comemorat. Centenarele acestea sînt de cele mai multe ori certificate de asemănare. Selectăm din trecut ceiace ne convine. Sărbătorirea nu e un act de dezinteresată pietate, ci de multe ori, o calculată căutare de precursori pentru a justifica unele afirmaţii ale actualului.

In rezumat, dacă se pomenesc acum o sută de ani de la manifestarea oficială a romantismului, înseamnă că nu am încetat complect de a fi romantici. Şi dacă ne uităm cu atenţie la ceiace se petrece în jurul nostru încheerea va fi rapidă. Iată cîteva constatări. Au ajuns până şi la noi valurile unui înverşunat misticism. Prin acest cuvînt, deobiceiu nelămurit, se înţelege cam tot ceiace se opune raţionalismului şi sistemelor exclusiv intelectualiste. Adică se adoptă ca mijloc superior de cunoaştere sau măcar de revelaţie, sentimentul, intuiţia ori instinctul. Marele preot al acestei concepţii e astăzi Bergson, pe care un comentator, R. Berthelot l-a numit foarte nimerit un romantic utilitarist. Dacă Franţa, ţară de bun simţ şi de clară inteligenţă, nu şi-a pierdut încă complect cumpătul în faţa acestei brusce renaşteri mistice subt aspectul filosofic, cultura germană voeşte astăzi o reînoire a vitalităţii, o transfuziune de sînge proaspăt dela civilizaţiile mistice ale Extre-

* Acest articol conţine ideile unei conferinţe ţinute la ciclul organizat de Societatea de Filosofie din Iaşi, despre romantism.

mului Orient. Tinerimea germană de azi trăeşte subt constelaţia lui H. Kayserling şi O. Spengler. Romantismul acestuia din urmă e evident şi înrudirea sa cu Bergson a dovedit-o d. P. Andrei într'un studiu din „Viaţa Romînească". Prezicerile acestea de decadenţă, de ruină a lumii vechi, de întoarcere la o altă lume, la o altă civilizaţie amintesc grozav de doctrina fraţilor Schlegel, de a lui Chateaubriand şi chiar de a lui J. J. Rousseau. Din toate părţile se ridică astăzi în filosofie conceptul de „viaţă", prezentat ca o spontaneitate pură, indeterminabilă, etern creatoare. Vitalismul e religia noastră şi dacă Bergson pe lîngă speculaţia pură, ar fi scris şi o morală pe care ar fi încercat s'o trăiască în erou, cu siguranţă că astăzi ar fi avut rolul lui J. J. Rousseau.

In literatură acelaşi lucru. Un aşa de perfect şi de genial artist ca Anatole France, e puţin gustat de ultima generaţie, fiindcă, după cum remarcă A. Gide îi lipseşte „inchietudinea", adică... romantismul. Acelaşi critic, în altă parte vrea o literatură de temperament, de forţă şi nu de ticluială. Charles Louis Philippe ne spune iarăşi că timpul diletantismului elegant a trecut şi că acum ne trebuesc barbari în literatură. Exotismul lui P. Morand, tristeţa incurabilă, metafizică (aşa de asemănătoare cu „mal du siècle") a lui H. de Montherlant, exuberanţa lui Giraudoux, Pirandello, Unamuno, etc. etc., toate temperamente evidente de neoromantism. Rămîne excepţia lui Paul Valéry şi Ch. Maurras. Dar asupra clasicismului celui dintăiu se poate discuta. Puritatea sa aproape supra verbală, în orice caz supra conceptuală, aminteşte grozav de acea „schéma dinamique" a lui Bergson. Şi apoi fireşte că rămîn şi excepţii.

Să mai pomenim de artele plastice? Acolo, în toată anarhia contemporană, se poate desluşi o singură trăsătură unitară: desfiinţarea frumosului, vechiul apanaj clasic şi înlocuirea lui cu caracteristicul, virtute eminamente romantică. Rodin, Bourdelle, Cézanne, Van Gogh, zeii unanim respectaţi astăzi, precursorii expresionismului, au înlăturat aproape tot ce e senzual armonic, pentru a pune în loc pitorescul, decorativul şi mai ales caracterul.

Sîntem, aşa dar, în plin romantism. Generozitatea celor care amintesc de trecut nu e altceva decît o imperioasă nevoe a prezentului. Mulţi vor obiecta foarte uşor că unele din aspectele menţionate mai sus nu sînt chiar acelea ale romantismului, fiindcă ei se pun pe terenul unor definiţii care n'ar putea să le înglobeze. Şi discuţia ar putea urma la infinit. După o sută de ani am putea să ne înţelegem asupra noţiunii de romantism. Dar la constituirea acestei noţiuni va trebui să ţinem seamă de toate formele mentalităţii romantice: de cea literară, ca şi de cea plastică, juridică, filozofică ori politică. Să alcătuim aşa dar un concept care să conţină şi oarecum să explice prin caracterele sale toate manifestările romantice în diferite domenii.

Avem pănă acum două opoziţii de idei care ne-au ajutat altădată la delimitarea acestui concept. Cea dintăiu e *opoziţia raţiune-sentiment*.

Clasicismul ar fi ordonarea unei opere după atotputernicia minţii, care ţine în frîu şi dispune materialul cu disciplina ei severă. „Le Classicisme c'est du romantisme dompté". Veleităţile entuziasmului, ale sentimentului şi pasiunii, sînt înăbuşite şi reduse la rolul de sclavi, de docili.

Din contra, romantismul e o izbucnire de forţă neconţinută, desfăşurată fără disciplină interioară, după drepturile sentimentului şi ale instinctului. Romantismul e etalarea şi dezvoltarea afectivităţii. Elanul se manifestă fără nici o oprire. El e mereu stimulat. Nici o stăpînire de sine, nici o inhibiţie, nici o ierarhie: sentimentele prezentate aşa cum sînt în curgerea lor naturală şi nesilită.

Eroii prezentaţi de clasicism sînt oameni tari, stăpînii lor proprii, cum se întîmplă în comediile lui Corneille unde învinge totdeauna datoria. Tratarea tehnică a temei e strînsă ca în arcane de fier în canoanele neînduplecate ale unei estetici prestabilite. In romantism eroii cîntaţi, de la Abélard şi Héloïse, Obermann, René, Werther, Don Juan şi pănă la Rolla şi Jean Valjean îşi dau libertatea vieţii lor sentimentale pe care o pun deasupra oricărei raţiuni superioare. Iar tehnica, liberă şi ea, dispreţueşte orice normă, orice regulă de conformare.

Aceasta e antinomia cea mai cunoscută pe care se clădeşte definiţia romantismului opus clasicismului. Ne-o indică aproape toate manualele. Dar, oricît de evidentă ne-ar apărea, ea e departe de a ne satisface complect astăzi, cînd cunoaştem mai bine, toate manifestările romantismului. Mai întăiu preamărirea sentimentului şi denigrarea raţiunii nu e aşa de caracteristică romantismului francez. Taine a acuzat marea revoluţie de a fi desfăşurat o orgie de raţionalism, lucrînd cu idei gata făcute, inspirîndu-se de la teorii, contra sau pe deasupra realităţii. Revoluţia franceză operă ideologică a sec. al XVIII-lea credea într'o serie de abstracţiuni cum erau „l'homme abstrait", „l'homme en soi", „l'homme naturel", „le bon sauvage" etc. etc. Dar toate aceste noţiuni abstracte şi gratuite i-au fost oferite de J. J. Rousseau. Cu tot afectivismul său, acesta, ori de cîteori făcea teorie socială, pleca dela aceste idei apriorice care erau bunătatea omului natural, egalitatea desăvîrşită, ideia de progres etc. Romantismul, produs al marei revoluţii franceze, prin gustul său pentru progres prin difuziunea ştiinţei, culturii şi raţiunii s'a menţinut mereu aproape de raţionalism. Franţa n'a putut niciodată asimila complect romantismul care i-a venit din altă parte, după cum de pildă Germania n'a putut niciodată asimila cu desăvîrşire Renaşterea.

S'a crezut multă vreme că în schimb, romantismul german a fost mai mistic. Pentru unii el a fost negarea oricărei puteri a raţiunii. Dar analize mai recente ne duc cu totul la alte concluzii. Unul din cei mai profunzi cunoscători ai romantismului german, O. Walzel e de părere şi dovedeşte cu texte că romanticii nemţi, inspiraţi de Kant, dau o deosebită importanţă conceptului de raţiune.

Numai că ei voesc o dezvoltare armonică a sufletului și fac loc alături de inteligență și inimii. Dar ei sînt departe de a da o preponderență subconștientului și mijloacelor sale de cunoaștere, cum ar fi de pildă presimțirea. Ei nu sînt „Geister—ahner", ci „Geister-seher". „Ei nu se mulțumesc numai cu sentimentul, ci îi subordonează analizei" [1] Perioada „Sturm und Drang", foarte aproape de Rousseau, adică mai ales de afectivismul său excesiv, se teme să nu tulbure sentimentul, să-l disolve, dacă îi alăturează și rațiunea. Romanticii însă nu. Analiza și autoanaliza e pentru ei virtute supremă. Ei vor veșnic să lămurească ceiace e nebulos și vag. Psihologia proprie, sentimentul religios (vezi Schleiermacher), esența artei, totul a fost supus celor mai raționale analize. [2]

Gustul pentru analiza lucidă nu lipsește nici în beletristica romantică. Să compare cineva o poezie sau un capitol de proză din epoca simbolismului, sau o poezie pură de Valéry, cu versurile și proza romantică și va vedea îndată cîtă claritate conțin aceste din urmă. Literatura antirațională, mistică, inspirată de stările subconștiente apare mult mai tîrziu. Că literatura romantică tratează mai mult pasiune și sentimente sau că le justifică psihologia, desigur.

Dar Racine făcuse acelaș lucru cu mult înainte. E adevărat că romanticii au arătat o deosebită predilecție aspectelor afective ale sufletului. Aceasta nu înseamnă că neglijează, disprețuesc ori înlătură rațiunea. Convingerile lor filosofice ca și tehnica lor artistică sînt clădite tot în planul rațional.

O altă definiție a romantismului tot așa de răspîndită ca aceea „rațiune-sentiment", e aceia care prezintă acest curent subt aspect strict individualist. Romanticul ar fi un dezadaptat, un egotist care nu se poate împăca cu timpul și cu semenii săi. S'a spus că el se refugiază în trecut ori viitor, fiindcă n'are îndeajuns atîtea virtuți sociale ca să se poată ajusta grupului în care trăește. Eul său e hipertrofiat. El se crede, cu originalitatea sa, măsura lumii și centrul ei. Solipsismul și izolarea sînt caracterele sale. Turnul de fildeș îi e locuința. Disprețul și oroarea de massă îl țin solitar și îndepărtat.

Această etichetă, devenită astăzi evidentă parcă, conține, fără îndoială mult adevăr. Dar asupra sensului și cerințelor acestui individualism trebue discutat.

Eroul de atunci se prețuia pe sine, desigur. Vom vedea îndată cum. Dar el nu se opunea totdeauna ireductibil și ostil cosmosului. Mulți din romanticii germani cel puțin erau panteiști. Ei voiau, din contra, o contopire cu marele tot, o fuziune cu universul, în care ființa lor mică și firavă să-și piardă urma. Se pare însă că panteismul și individualismul sînt noțiuni care nu se împacă.

1. O. Walzel: Deutche Romantik, p. 5.
2. Ibid, p. 6.

Mai mult decît atît. Una din ideile dominante de care era inspirat romantismul german, era aceia de *organism*. O tratase Goethe. După el Herder, care vedea în spiritul colectiv anonim și inconștient o unitate organică de forță vie. Frații Schlegel susțineau că o operă de artă e cu atît mai perfectă cu cît seamănă cu un organism viu. Ideia unității funcționale o au toți romanticii. Ea apare însă mai evident decît la oricare, la Schelling. Ca și filosofia naturală a Renașterii, ca și Giordano Bruno, Schelling își închipue întreg universul ca un organism ale cărui diverse părți sînt solidare între ele. [1] In aplicațiile pe care le făcea la arta acestor idei, Fr. Schlegel, scria: „Nu există decît două legi pentru arta poetică. Și amîndouă se reduc la acelaș lucru — diversitatea trebue, în mod necesar, să fie legată de o unitate interioară. Totul trebue să fie determinat de această unitate..."

Dar artiști sau critici care concepeau lucrurile așa de organic și unit legate nu puteau prețui excesiv anarhismul egotist. Și dacă unii din eroii romantici francezi pot fi priviți subt prizma individualismului, e greu de făcut acelaș lucru cu romantismul german.

Însăși atitudinea socială a romanticilor germani presupune un puternic simț pentru ascendentul colectiv. Fr. Schlegel își asimilează repede ideia superiorității societății asupra individului, pe baza căreia își justifică politica reacționară Metternich (și pe care o susțineau în Franța un De Bonald ori Joseph de Maistre) și se pune în serviciul conservatorismului austriac (face chiar o campanie de conferințe în Rhenania și la Viena pentru acelaș scop) care combătea individualismul marei revoluții. Wackenroder, Tieck, Novalis, Schelling au cam aceleași idei: societatea e un tot organic a cărei armonie individul nu are dreptul s'o tulbure.

Vom vedea mai departe în ce fel trebue înțeles individualismul romantic. Accepția sa nu e aceia obișnuită, căci nuanța care-l colorează e de natură panteistică.

Ca să ne putem explica mai bine caracterele esențiale ale marelui curent care a îmbrățișat toată prima jumătate a sec. XIX-lea, trebue să căutăm o idee mai generală. O idee care să poată îngloba într'însa nu numai romantismul literar, dar și pe cel politic, filosofic, juridic etc. Cum am putea explica numai cu ajutorul individualismului sau sentimentalismului romantic, intelectualismul unui Hegel, doctrina organistă a lui Schelling, societarismul anti-anarhic, pantheismul, ideia de progres, atîtea și atîtea aspecte și forme ale mentalității romantice, fără să cădem în excluziuni nedrepte ori în contradicții flagrante?

II

Se știe că în Franța, Ch. Maurras și grupul dela „Action française" au deschis încă demult o teribilă campanie contra

1. O. Walzel, op. cit., p. 39.

romantismului. Argumentele lor sînt cam acestea: cultura franceză continuă și perfecționează vechea tradiție clasică greco-latină, făcută din claritate, rațiune și ordine.

Temperamentul național francez nu poate gîndi lumea decît subt prizma acestor criterii. Romantismul pe de altă parte n'are nimic din structura acestor valori. Apărut dincolo de Rhin în lumea germanică, el are misiunea, ca infiltrîndu-se în sufletul francez ca o otravă inasimilabilă, să-l disolve încetul cu încetul. Nimic comun între acest produs străin și civilizația franceză. Rolul său nu poate fi decît subversiv, fiindcă tulbură echilibrul sufletului național așa de bine ordonat.

Ideile lui Maurras, exprimate prin gazete, la intîmplare, au fost sistematizate de un discipol, Pierre Lasserre, într'o teză susținută cu mult scandal acum duăzeci de ani la Sorbona.

Iată însă că acum cîtăva vreme, cunoscutul critic german Robert Ernst Curtius, a publicat în „Revue de Genève", subt titlul „Civilisation et germanisme" cîteva articole ca răspuns la teza lui Maurras.

El arată acolo că concepția clasică și raționalistă a vieții nu sînt singurele posibile. Contribuția germană la istoria ideilor și a sentimentelor nu poate fi situată subt firma rațiunii. Și totuși nimeni nu va contesta că germanismul a adus și el o ideologie proprie și o formă specifică de cultură. Dacă la baza civilizației franco-latine e ideia statică de ordine rațională, de grupare ierarhică, de înlănțuire logică între noțiuni, concepția germană are alte caractere. Cu ajutorul lui Tröltch și a altor cugetători germani Curtius arată că mentalitatea germană pleacă dela ideia unei evoluțiuni spontane a existenței, dela un fel de dinamism istoric, după care, realitatea, viața spirituală se afirmă și se complectează mereu în forme nouă. Rațiunea suficientă, determinismul mecanic, cauzalitatea strînsă, ordinea și subsumarea conceptelor unele în altele sînt tipare arbitrare, în care germanul nu va băga niciodată firea cu sila. El e mai psihologic, mai individual în concepție, privește lucrurile în libertatea și varietatea lor naturală subt lumina spontaneității care le creiază. Existența se transformă mereu complectîndu-se printr'un fel de proteism de aspecte. Cosmosul se realizează pe sine în afirmații succesive.

Privit cu toată atenția necesară, romantismul oferă în structura sa ideologică o adîncă contradicție. Plecînd de la ideia sau dela sentimentul spontaneității literare, a originalității specifice, constituind așa dar noțiunea individualului contra tipicului, romantismul ajunge pe de altă parte la o idee de totalitate, de absolut, de confundare panteistică cu existența. Romantismul presupune diferențieri individuale pe care apoi le îneacă într'o masă vagă de absolut și etern. Dar discontinuismul și monismul sînt incompatibile. Să urmărim cum s'a desfășurat această antinomie internă a mentalității romantice.

Din legătura ideilor între ele, se va vedea că alunecarea dela o noțiune la alta e firească. Ceiace nu se mai potrivește e doar rezultatul final cu premisele. Se va vedea astfel un caz foarte curios de idei contradictorii, care totuși se împacă între ele. Să urmărim efectuarea acestei dificile sinteze.

Ceiace a produs original în cultură germanismul e fără îndoială romantismul. Romantism și germanism sînt până la un punct noțiuni identice. Urmează atunci că ideile de mai sus caracteristice spiritului german sînt valabile și pentru caracterizarea romantismului.

In adevăr, dacă trebue să găsim cea mai generală noțiune care să cuprindă tot romantismul, aceia nu poate fi decît *ideia de spontaneitate*.

Din toate evenimentele cîte se pot intîmpla în jurul nostru, unele pot intra în cadrul gîndirii noastre cauzale: acelea sînt previzibile. Altele prin complexitatea lor depășesc categoriile noastre mentale: sînt imprevizibile. Principiul cauzalității nu poate îmbrățișa toată varietatea infinită a existenței.

Intîmplările care nu se repetă, care nu intră într'o serie, acelea pe care le întîlnim întăia oară le numim originale, individuale, specifice. Cum a arătat W. James, concepția noastră despre lume se poate sprijini ori pe ceiace e tipic, general, comun, ori poate considera mai ales ceiace e inedit, nou, neașteptat. Romantismul dă atenție mai ales fenomenelor spontane, adică acelora care nu-și datoresc existența unui determinism fixat, ușor de întrezărit mai dinainte.

Clasicismul nu a cunoscut acest gust pentru specific, pentru caracteristic și individual. El nu privea lucrurile în deosebirea lor, ci mai ales subt aspectul lor relațional. Il interesa raportul de supraordinație ori de subordonație, aranjarea ierarhică a fenomenelor și lucrurilor între ele. Armonia, una din aceste relații era o calitate esențială a frumosului. Romanticii răstoarnă valorile. Estetica lor nu se inspiră dela frumos, care e o noțiune relațională, ci dela caracteristic, fie el chiar urît, care e realitatea unui lucru ori fenomen privit izolat. Cași creștinismul care altă dată înlocuise frumusețea biologică plastică a păginismului cu aceia sufletească, chiar cînd e reprezentată de un corp monstruos, romantismul alege orice subiect urît cu condiția să fie caracteristic. Atunci se creiază întâia oară noțiunea de pitoresc.

Temele artistice se pot lua de oriunde: din orice timp și din orice loc. E cunoscuta slăbiciune a romanticilor pentru exotism. Cercul preocupărilor estetice se lărgește enorm. Orice e unic, original, nou poate fi tratat.

Aceiași lărgire de sferă se realizează și în etică.

Atîtea acțiuni criminale ori măcar delictuoase se reabilitează, se iartă, se tolerează.

Se știe că Jean Valjean a fost condamnat pentru o pîne

Justiţia severă a ordinei clasice l-a condamnat fără circumstanţe atenuante. Dar romantismul arată că un hoţ poate fi de multe ori un om de treabă. A fura pentru a scăpa pe cineva din mizerie, a omorî pentru a răzbuna o ofensă etc. etc., iată atîtea crime care pot fi iertate. Scopul, intenţia e totul. Dar prin aceasta se salvează multe lucruri nepermise.

Romantismul preţueşte extraordinarul, extravaganţa, curajul, formează virtuţi nouă, lărgeşte cîmpul valorilor morale, reabilitează şi ridică acţiuni considerate până atunci decăzute. „Les forçats sublimes, les paresseux de génie, les empoisonneuses angéliques, les monstres inspirés de Dieu, les comédiens sincères, les courtisanes vertueuses, les saltimbanques metaphisiciens, les adultères fidèles, ne forment qu'une moitié, la moitié sympathique, de l'humanité selon le romantisme" [1]
Romantismul ştie să vadă lucruri interesante pretutindeni. In orice descopere aspecte demne de interes. Curiozitatea sa e universală. Ceiace nu-l preocupă e numai ce e cunoscut, banal, tipic. El răstoarnă criteriile şi nu stimează decît neobişnuitul. Cu toată pornirea sa de pamfletar, Pierre Lasserre are dreptate cînd spune: „En résumé l'autorité sous toutes les formes est usurpation, brigandage, attentat contre la nature humaine, tout au moins simagrée. Ceux qui l'exercent ou y participent forment donc necessairement une portion corrompue, méchante stupide du genre humain" [1]

Revoluţia produsă de romantism în criteriile de apreciere n'are echivalent decît pe aceia produsă de creştinism. Acesta predica respectul bolii, al sărăciei, al umilinţii, al degenerării fizice, într'o mentalitate care iubea până atunci sănătatea, bogăţia, frumuseţea. Şi romantismul ne învaţă să gustăm valori absurde. Numai că le scuzează şi le face primite de hatîrul unui singur merit. El ne arată că sînt mult mai multe lucruri de iubit şi admirat decît credem. Nu e nevoe să ne mărginim la ceiace acceptaseră clasicii. Subt aspecte urîte ori umile se găsesc multe valori necunoscute. Universul e multiplu şi tot e interesant. Romantismul încetăţeneşte pentru atenţia noastră tot ce până atunci fusese eliminat ori dispreţuit.

Cultul originalităţii, al spontaneităţii, al caracteristicului descentralizează firea, printr'o vie multiplicitate, pe care o substitue unui monism searbăd, monoton şi homogen. Cosmosul clasic e centralizat, unitar şi ordonat; cel romantic e viu şi anarhic. Pluralismul şi multiplicitatea apar peste tot. Intr'un studiu recent L. Landry, arată că romantismul se deosebeşte de clasicism ca unul de multiplu. [2] Această opoziţie se poate urmări în toate domeniile. Religiile care presupun o singură forţă

1 P. Lasserre: Le romantisme français p. 215.
1 P. Lasserre ibid. p. 216.
2 L. Landry. Classicisme et romantisme. Essai de Définition, Mercure de France Iulie 1927.

divină ar fi clasice. Dualismul între afirmaţie şi negaţie, lupta între Dumnezeu şi diavol, între Ormuz şi Ahriman ar avea deja un colorit romantic. In filosofie, monismul, speculaţiile asupra substanţei, întinderii, cantităţii se apropie de tendinţa clasică. Cele care tratează calitatea, devenirea, discontinuitatea se pot îngloba mai degrabă în formula romantică. In politică sistemele care se bazează pe acţiunea indivizilor, a sub-grupurilor cum sînt sindicatele, clasele, comunele au în ele ceva romantic. Politica clasică e aceia care stabileşte unitatea şi autoritatea statului, preponderenţa totului social asupra fragmentelor, asupra grupurilor secundare.

Dintre artele plastice, sculptura şi desenul, arte lineare, tind către coordonare şi armonie: ele se inspiră de la spiritul clasic. Aceasta nu înseamnă, fireşte, că nu există şi sculptură romantică. Rodin e doar prezent. Pictura prin masele sale diverse de culoare, e mai aproape de mentalitatea pluralistă a romantismului.

După romantici, această infinită multiplicitate nu e dată de la început. Universul e în perpetuă devenire şi mereu se complectează pe sine, adăugindu-şi un nou aspect. Nevoia aceasta de perfectibilitate se prezintă la Francezi subt un aspect mai clar. Cu un concept împrumutat de la ideologia sec. XVIII încă clasic—romanticii francezi n'au rupt-o niciodată complect cu clasicismul—acela al ideii de progres, ei concep istoria ca o veşnică întregire prin răspîndirea luminilor şi a culturei. Romanticii germani concep acest proces subt forma unei năzuinţe inconştiente, oarbe, de complectare, de ascendenţă perpetuă.

Iată o mostră franceză: „Le progrès est le mode de l'homme. Le cri general du genre humain s'appelle le Progrès; le pas collectif du genre humain s'appelle le Progrès. Le progrès marche; il fait le grand voyage humain et terrestre vers le céleste et le divin" [1]. Idealul suprem către care se îndreaptă întreaga fire e complectarea, adică ideia de totalitate. Niciodată nu s'a vorbit mai mult de absolut ca în timpul romantismului. Exista atunci un sentiment dominant, poate cel mai central, din toate preocupările şcolei, acea sete de a epuiza totul, de a înghiţi în sine ori de a se confunda într'o fiinţă care, aceia măcar, să nu aibă lipsuri, lacune. Romanticul e chinuit de ideia sfîrşitului, a neisprăvirii, a incompletitudinii. Radicalismul lor voia tot ori nimic. Exuberanţa lor era infinită şi orice limită, ori oprire, îi jignea dureros. Divinitatea ea însăşi, idealul suprem, nu putea fi decît acea „UnendlichKeit". Un lucru stăvilit, o dorinţă împlinită numai pe jumătate, un sentiment cu reticenţe ori rezerve, o iubire mediocră, toate acestea făceau suferinţa romanticului. „Le mal du siècle" era neputinţa de a îmbrăţişa eternitatea şi absolutul. Totul până la capăt—dacă capăt există,—iată cuvîntul de ordine.

1 Hugo: Les misérables, partea 5.

Dar cu cît universul e mai multiplu, mai plural, mai divers cu atît mizeria noastră e mai mare. Meschinăria sfîrşiturilor, a frontierelor şi a interdictelor ne condamnă mereu la parţialitate şi unilateralitate. Ce poate face puterea debilă a unui suflet eroic? Care trebue să fie măcar sforţarea sa? Să înghită în sine cît poate din minunatele aspecte ale lumii. Să conţie cît mai multe fragmente de viaţă. Dacă absolutul nu e posibil, să căutăm măcar absolutul personalităţii, adică să ne realizăm complectîndu-ne mereu în maximum de aspecte posibile.

III.

„...Hélas quelque vie je mène, toujours je me tourmenterai d'une âcreté mécontente, pour n'avoir pu mener paralellement les contemplations du moine, les expériences du cosmopolite, la spéculation du boursier et tant de vies dont j'aurais su agrandir les delices". Strigătul acesta e al unui contemporan. E al lui Maurice Barrès. Dar starea de suflet pe care o exprimă e a romanticilor de oriunde şi de totdeauna. Dealtfel ea seamănă teribil cu aceia pe care o aveau acum o sută de ani corifeii romantismului. Ascultaţi pe Novalis: „Omul perfect trebue să trăiască egal în mai multe locuri şi în mai mulţi oameni... trebue să fie prezent la diverse împrejurări. Aceasta e adevărata, măreaţa prezenţă de spirit care face din om un cetăţean al lumii". Şi iată acum pe Fr. Schlegel: „Un om liber şi cultivat trebue să vibreze filosofic şi filologic, critic şi poetic, istoric sau retoric, antic sau modern, oricînd, din plăcere, după cum un instrument se poate acorda în orice timp şi în orice loc" [1].

Romanticul aminteşte de omul Renaşterii: aceiaşi lăcomie de complectare. Dar dacă acela concepea acest lucru, liniştit şi lucid, romanticul îl doreşte febril şi însetat. El voeşte să-şi asimileze toate felurile vieţii deodată. Faust, Rolla, René sufăr de incompletitudine. Şi fiindcă nu au totul deodată se dezgustă şi nu mai vor nimic, se plictisesc de viaţă şi de meschinăria ei. Existenţa turmentată, biciuită mereu de chinul realizării multiple care-l face să îmbrăţişeze rînd pe rînd poezia, viaţa galantă, politica, în fine la urmă războiul pentru o altă ţară, e caracteristică mai ales prin exemplul lui Byron. Şi ceiace admiră mai mult romantismul german, e acea „Allseitigkeit", multilateralitatea desăvîrşită. Eroii romanelor franceze din aceiaşi epocă au în ei toate atributele: ale divinului şi ale diavolului. Găsim de toate în ei şi năzuinţa romantică nu a fost alta decît să arate complexitatea omului. Se ştie cîtă ironie a avut P. Lasserre pentru aceste mozaicuri psihologice ale sufletului romantic. [2]

1 R. Huch: Die Romantik vol. I p. 281 citează şi alte texte asemănătoare.
2 Pierre Lasserre: Le romantisme français, p. 199.

Dincolo, peste Rhin, nevoia de multiplicitate a mers până la un fel de adoraţie a *proteismului*. William Lovell eroul romanului lui Tieck „se mîndreşte că e schimbător ca un cameleon". Fr. Schlegel aplică noţiunile kantiene de unitate, multiplicitate şi totalitate în morală. El mai crede că însuşi adevărul stă în multiplicitate şi transformare. [1] Hegel face din teză, antiteză şi sinteză, baza dialecticei sale. Am văzut mai sus cum voia Novalis să participe la toate transformările vieţii şi să le trăiască rînd pe rînd. Nevoia faustică de schimbare ridică proteismul la o înaltă valoare: „Wie ich beharre, bin ich Knecht". Proteismul e însă o mişcare transcendentă. Fiecare om tinde să se depăşească pe sine. Orice moment trebue să fie superior celui anterior. De la înălţimea ultimei etape săvîrşite în realizarea personalităţii absolute, totale, omul poate să-şi contemple critic drumul parcurs, să privească de la înălţime şi cu luciditate trecutul. Evoluţia noastră sufletească se îndeplineşte astfel, încît fiecare achiziţie nouă poate judeca pe celelalte. Această critică conştientă a sufletului evoluat faţă de formele sale anterioare, mai simple, constitue *ironia romantică*. Novalis spunea că „nobleţa eului constă în libera ridicare deasupra sa însăşi". Fr. Schlegel definea astfel ironia: „Ironia e conştiinţa clară a eternei agelităţi a nesfîrşitului Haos". Şi apoi preciza: „Trebue să ne ridicăm deasupra propriei noastre iubiri şi ceiace adorăm, să putem distruge în minte: altfel ne-ar lipsi simţul pentru totalitatea lumii". [2]

Ironia socratică „care împleteşte ceiace e sacru cu ceiace e vesel şi frivol" e ţinută la înaltă stimă. Esteticianul K. W. Solger îi dă o atenţie şi mai sistematică în „Erwin". Ironia este dovada şi conştiinţa insuficienţei noastre. Ea ne indică obligaţia de a ne complecta încă, de a ne transforma mereu. După concepţia romantică ironia e un moment al evoluţiei. Acesta e şi titlul pe care un critic l-a dat studiului său asupra ironiei la romantici. (F. Brügemann: Die Ironie als entwicklungsgeschichtliches Moment, vezi şi O. Walzel op. cit. p. 15 şi 29).

Totul duce după romantici la ascensiunea şi amplificarea personalităţii, care, în maximul ei de perfecţiune trebue să conţină multiplicitatea întregului Cosmos. Vorbeam mai sus de încercările de definiţie ale romantismului subt lumina individualismului. Incontestabil că marele curent de la începutul secolului trecut era adînc colorat de ideia individului. Numai că acest individualism trebue înţeles într'un anumit fel. Ceiace înţelegem curent prin individualism e opoziţia între individ şi grup la care s'a ajuns prin *diferenţiere* continuă. Concepţia romantică e însă exact contrară. Personalitatea complectă e aceia la care se junge prin *integrare*, prin întregire succesivă. Romanticul n'

1 O. Walzel, op. cit., p. 16.
2. R. Huch, p. 279.

să se opue, să se deosebească de lume. El vrea să absoarbă lumea în el şi să se identifice cu ea. Plecînd de la ideia de spontaneitate şi evoluţie, el ajunge la concepţia pluralistă a multiplicităţii fenomenelor. Această diversitate uriaşă a naturii lasă personalitatea fatal limitată şi redusă *la* o *nostalgie de complectare*, la acea „Sehnsucht", floarea albastră a lui Novalis.

Conştiinţa nu se poate consola de a rămînea unilaterală şi meschină. Ea tinde să îmbrăţişeze, să asimileze totul, să realizeze acel intangibil absolut către care năzueşte inconştient, într'un absolut de personalitate.

Totalitatea lumii poate să se oglindească încetul cu încetul în conştiinţa omenească.

Iată unde ajunge romantismul, adică la un rezultat opus punctului său de plecare. In sînul lui se zbat două tendinţe aproape contrare.

Romantismul pleacă de la discontinuism, pluralism şi proteism ca să ajungă la panteism şi misticism. Ideologie caracterizată contradictoriu, în acelaşi timp de individual şi de absolut, de parte şi de tot; de deosebire şi de confundare, de analiză şi de sinteză. Dar mişcările eşite direct din viaţa istorică nu se încurcă cu contradicţiile pe care numai sistemele raţionale le crelază în setea lor de unitate. Printr'un minunat şi tineresc elan de viaţă, fizionomia specifică a acestui mare curent de sentimente şi idei s'a realizat cu toată antiteza sa internă. Romantismul conţine fără îndoială in el o profundă contradicţie pe care însă viaţa sa bogată a depăşit-o. El este ceiace este, adică aşa cum l-a produs timpul. Avem oare dreptul să-l judecăm după categoriile raţiunii? O formă istorică trebue înţeleasă în ea însăşi. E util să o pricepem subt prisma vieţii, adică să-i prindem caracterele, aşa cum se prezintă ele, nativ, nedesfigurate de nici o interpretare comparativă ori critică.

* * *

O problemă care s'a pus cu destulă insistenţă în legătură cu pomenirea romantismului: e această mişcare o şcoală literară specială, produsă de anumite circumstanţe istorice ori e o trăsătură de temperament, înscrisă în însuşi firea omenească, o aptitudine, o structură sufletească de totdeauna?. H. de Montherlant întrebîndu-se dacă există romantism la antici, remarcă că această şcoală e cu mult mai veche, ea datind încă dela Adam şi Eva [1]. Au existat totdeauna aspiraţii şi tendinţe de felul celor de mai sus, adică exuberante, visătoare, pline de imaginaţie, amorezate de infinit, curioase după detaliul pitoresc, individual şi spontan, după cum au existat constituţii sufleteşti calme, echilibrate, doritoare de ordine şi unitate. Oare Racine nu reprezintă, de pildă, romantismul înainte de romantici? Sau Villon? Sau Petrarca, Shakespeare? Insuşi Dante şi chiar Minesängerii sau poeţii provensali? Astfel pusă problema e insolubilă. Datele ei trebuesc însă aşezate altfel.

1 Cf. Nietzche: „Spiritele clasice şi romantice, au existat totdeauna......" Deosebirea între apolinian şi dionisiac e aproape aceia între clasic şi romantic.

E necesar să distingem, mi se pare, între predispoziţiile şi realizările romantice. *Predispoziţiile* sînt temperamentale. Ele au existat totdeauna, sau cel puţin de cînd sufletul omenesc se prezintă diferenţiat în mai multe tipuri. Realizările romantice, sufăr însă legea timpului, care e trecătoare. Pe aceiaşi virtualitate romantică care e înscrisă în caracterul nostru, istoria poate broda un desen sau altul. Momentul cultural, politic, estetic special apariţiei curentului poate aduce deosebite variaţiuni pe aceiaşi temă.

Locul diferenţiază şi el stofa nativă a aceluiaşi curent. Se ştie cîtă deosebire a fost între romantismul german şi cel francez. Realizările, fatal nu pot fi identice fiindcă ascultă de felurite momente istorice şi de deosebite specificităţi naţionale.

Predispoziţia romantică e o problemă de psihologie. Ca atare ea variază mult mai greu decît realizarea care e viciată, alterată în sensul atîtor factori de actualitate ori de circumstanţe. Au existat şi vor exista totdeauna suflete echilibrate, stabile şi pe de altă parte suflete instabile. Unele care acceptă viaţa cum li se prezintă, cultivă instinctul de conservare, păstrează ceiace au şi trăesc calmi, în deplină concordanţă cu ei şi cu ambianţa. Şi apoi altele care sînt animate de un neastîmpărat diabolism, care iubesc riscul mai mult decît confortul sau comoditatea, care sînt proectaţi mereu înainte, firi subversive, nemulţumiţii tuturor satisfacţiilor, căutători de absolut şi imposibil. In toate grupurile omeneşti cei dintâiu domină în mare majoritate şi impun legea celorlalţi, care n'o ascultă de obiceiu, şi foarte rar reuşesc s'o schimbe. Cînd şi dece izbuteşte cîteodată minoritatea febrilă şi instabilă să fie ascultată şi ea? Aceasta e chestiune de Sociologie.

Saint-Simon, în istoria patetică pe care o face omenirii, din antichitatea cea mai depărtată şi până astăzi, împarte epocile în organice şi critice. In cele dintâiu conformismul şi coheziunea sînt desăvîrşite. Societatea trăeşte în echilibru stabil. Ea se hrăneşte din anumite adevăruri de care ţine seamă, produce valori pe care le respectă, adeseori e satisfăcută cel puţin în aparenţă,—calmul şi ordinea domnesc. E firesc ca asemenea timpuri să trăiască subt semnul clasicismului. Dar de la o vreme timpurile se schimbă. Unii indivizi înţăleg că aceleaşi valori nu pot trăi la infinit. Incep simptomele îngrijitoare de saturaţie, de nervozitate, de nemulţumire. Societatea se desparte în două: în cei care voesc să conserve aceia ce au apucat şi alţii care critică înverşunat tradiţia, voesc s'o distrugă şi să o înlocuească cu valori nouă. Efervescenţa creşte, gustul pentru schimbare e desinat, tensiunea e ridicată. Temperamentele echilibrate, conservatoare, amatoare de comoditate n'au ce căuta în asemenea vremuri. Timpurile îşi aleg alţi oameni.

Apare atunci pe primul plan, ca selectată de imprejurări, acea minoritate exaltată de care era vorba mai sus. Misiunea revoluţionară îşi alege oamenii ei. E nevoe de schimbare. Acum trebuesc oameni noi, prietini ai mişcării, firile nepotolite şi pasionate de excepţional şi extraordinar.

Clasicismul e mentalitatea societăţilor care rumegă şi asimilează pe îndelete o ideologie în baza căreia trăesc. Romantismul e mentalitatea perioadelor revoluţionare, a timpurilor de tranziţie cînd se deseneazâ idealuri nouă, sau a timpurilor de sbucium cînd aceste idealuri găsesc rezistenţă şi nu pot fi primite încă.

Alternanţa clasicism-romantism a fost rară în trecut, fiindcă cursul Istoriei era lent. Astăzi cînd vitesa transformărilor e alta, vom fi poate sortiţi să asistăm, chiar într'o viaţă de om la două, trei ritmuri de acest fel.

Mihai D. Ralea

Scrisori din Paris

In jurul unei cărţi de Charles Maurras *

A apărut decurînd o carte care cuprinde răspunsurile lui Maurras, date în timpul războiului, la următoarele chestiuni: 1) „l'Allemagne a-t-elle le secret de l'organisation" şi 2) „Ce qu'il faudra que soit la France de la Victoire".

Părerile lui Maurras asupra celei de a doua chestiuni sînt cunoscute de multă vreme. Doctrinarul regalitaţii este sigur că regimul democratic nu posedă nici o virtute constructivă şi este deasemenea lipsit de orice facultate creatoare. Dezorganizînd serviciile publice, risipind prestigiul instituţiunilor, destituind autoritatea de forţă şi de eficacitate, un Stat democratic este impropriu pentru o operă de restaurare naţională. Maurras crede, din contra, că principiul monarhic este singur capabil să asigure naţiunii o organizare fermă şi prosperă şi că, sprijinit pe sistemul ereditar în locul celui electiv şi pe dorinţa augustă a principelui în locul voinţei naţiunii, el acordă Statului atributele de permanenţă şi de înţelepciune.

Caracteristicele acestei doctrine—toată lumea o ştie—nu sînt nici eterne, nici constante. Istoria a dovedit că republicile libere şi monarhiile democratice au trăit, au propăşit, au învins tot aşa de bine caşi naţiunile supuse unor regimuri de autoritate strictă. Franţa însăşi, tocmai în momentul cînd Maurras îi făcea o lecţie de reacţiune, desminţea toate învinuirile ilustrului doctrinar printr'un exemplu memorabil de disciplină şi eroism. Ţări mari, cu un Stat puternic, şi-au compus fizionomia etnică, unitatea naţională şi prosperitatea socială fără să fi cunos-

* Charles Maurras.—Réflexions sur l'ordre en France—Edition du Pigeonnier, 1927.

cut în toată existența lor istorică decît regimul republican, sistemul electiv și organizarea democratică. Statele Unite sînt un exemplu decisiv. Astăzi, asistăm noi înșine la dezvoltarea Ceho-Slovaciei, această republică democratică unde marile greutăți ale începutului și dificultățile adăugate de criza mondială au fost învinse de voința colectivă a unor cetățeni liberi.

Maurras face voluntar o eroare: el izolează slăbiciunile democrației, le amplifică și le compară apoi cu un regim monarhic ideal, în care s'ar realiza, prin miracol, toate aspirațiunile juste și simetriile doctrinei sale. El uită toate beneficiile democrației și toate infirmitățile, nedreptățile și dezastrele regalității. El nu vrea să se întrebe de ce a pierit monarhia și să vadă în acest fapt istoric aproape general, o insuficiență profundă a acestui principiu și o nouă și vitală exigență a popoarelor de a-și organiza destinele în alte cadre. El nu vrea să constate că singurele monarhii care se mențin au adoptat regimul democratic, sistemul electiv și libertatea individuală ca bază a funcționării lor normale.

Democrațiile au desigur neajunsurile lor. Ele sînt forme de organizare socială și au, prin aceia, imperfecțiunile umane. Ele caută să se adapteze continuu și direct nevoilor indivizilor și claselor sociale și capătă, în chiar această tendință esențială, defectele și schimbările omului. Ele sînt însuflețite de aspirațiunile populare, organizate și stînjenite de clasele conducătoare și de aceia li se insuflă defectele, nu numai calitățile, societăților.

Ele au însă proprietatea eminentă de a chema la o viață veritabilă un număr cît mai mare de cetățeni și de a oferi națiunii posibilitatea să-și aleagă competințele din toată cuprinderea sa. Democrația nu trebue criticată pentru o oarecare criză momentană, nici pentru niște ipoteze extreme cătră care nu tinde. Ea trebue considerată ca cea mai bună organizare imaginată până astăzi pentru întruparea voințelor populare și ca o expresiune necontestată—dece să contești un fapt?— a unei faze în dezvoltarea istorică a societăților civilizate.

Știu bine că Maurras contestă progresul. Domniasa consideră această noțiune ca utopică și vede într'un anume moment al istoriei Greciei antice formele cele mai perfecționate—formele perfecte—ale civilizațiunii. Exemplul, ca și ideia, este discutabilă. Istoria elenă prezintă aproape o coincidență regulată între epocile de prosperitate și guvernarea democratică. La sfîrșitul unei cărți erudite și frumoase „Les Démocraties antiques", A. Croiset poate afirma necesitatea democrației în fazele istoriei cînd progresul economic și intelectual popularizează un ideal de justiție și de libertate. Democrațiile au virtuți esențiale, ele au și riscuri proprii. Croiset vede în ele toate garanțiile pe care le oferă moralitatea colectivă însăși și constată că cu cît o societate este mai idealistă și mai înțeleaptă cu atît concepe mai repede un ideal de egalitate și de libertate. „Les plus actives (les races) et les plus raisonneuses sont celles qui vont le plus vite et le plus loin" adaugă el.

Dar Maurras nu încetează să proclame că Franța a realizat cele mai mari progrese subt domnia glorioasă și neîntreruptă a Capețienilor. Dela primul și până la al patruzecelea rege, Maurras enumără, cu mari și juste satisfacțiuni, miracolele îndeplinite în această țară.

Nimeni nu le tăgădueşte. Oricine se poate întreba însă dece să credem în teoria progresului până la o dată și să o destituim de orice autoritate de aci înainte.

Franța n'are nevoe să-și schimbe forma de guvernămînt pentru ca să continue glorioasa sa existență. Ea poate desigur să-și amelioreze organizarea și funcționarea instituțiunilor republicane. Și aceasta cu atît mai ușor cu cît este propriu democrației să se adapteze necontenit nouilor cerințe sociale și cu cît găsește o justificare filosofică și morală în doctrina progresului și a mobilității. Din contra, cristalizările definitive pe care le autoriză dogmatismul regalist susținut de Maurras, bazat pe credința în competința ereditară și pe ierarhiile fixe nu se pot supune la modulațiunile neîncetate pe care le impune o viață complexă și rapidă.

Democrația știe că orice organizare socială are nevoe de o ierarhie. Ea se desparte însă de doctrina reacționară a eredității și a privilegiului prin aceia că dorește o selecțiune largă făcută prin concurența întregei națiuni și că preconizează o ierarhie mobilă, vie, în care să pătrundă toate valorile națiunii și toată seva populară. Ea știe deasemenea că o egalitate perfectă nu poate exista în punctul de sosire; dar o dorește în punctul de plecare și de aceia manifestă o tendință fermă cătră ameliorarea diferențelor economice. Ea vrea să stimuleze toți membrii națiunii în opera de colaborare socială și să folosească toate valorile, de aceia respinge sistemul ereditar pentru funcțiunile publice.

Este de remarcat însfîrșit că demonstrația lui Maurras are loc în timpul războiului, cînd condițiuni istorice excepționale fac apel la o concentrare totală a forțelor națiunii. Războiul pretinde o părăsire a idealurilor eterne ale civilizațiunii pentru ca să constringă societatea la un regim de privațiuni și de sacrificiu. Democrația, regim de pace, doctrina de libertate, nu este prin excelență proprie pentru războiu. Ea își modifică radical direcțiunile naturale pentru ca să se supună comandamentelor de strictă autoritate și de violență. Dar o adevărată democrație găsește în voința sa însăși energiile necesare operei de conservare. Războiul a dovedit că democrația franceză a avut dreptate, nu d. Maurras.

* * *

Organizațiunea germană este pentru Maurras o sforțare rară a acestui popor divizat în existența sa intimă și neliniștit

în dezvoltarea lui istorică. Poporul german—crede doctrinarul regalist—nu numai că nu posedă secretul organizațiunii, dar suferă de dezordine în permanență. Istoria sa este istoria luptelor naționale. Pănă la o dată recentă s'a vorbit de Germani, nu de o Germanie. Iar psihologia acestui popor, făcută din mișcare, din neliniște, din o perpetuă căutare arată ce forțe deosebite și ce aspre antagonisme se desbat în sufletul german. In toate tulburările occidentului, Maurras vede o origină germană. Catolicismul, după ce cuprinsese cea mai mare parte din Europa în cadrele și ierarhia organizațiunii sale politice, a suferit prima schismă considerabilă: Reforma. Civilizațiunea franceză, așezată pe doctrinele de ordine și pe respectul necontestat al autorității, a fost, la un moment dat, degradată de anarchia revoluționară a lui J. J. Rousseau în politică și de Romantism în arte. In opera lui Rousseau, Maurras regăsește mistica individualistă a Reformei, iar în ostilitatea sa față de organizarea medievală și de Cetatea antică, o inspirațiune germană. Deasemenea, Romantismul este o agitațiune trecătoare a tradițiunilor culturale franceze subt influența gusturilor dezordonate și falșe ale Germaniei. Insfîrșit, doctrinele politice în Germania sînt individualiste și, făcînd din cetățean un scop, dezorganizează instituțiunile publice și compromite autoritatea. Chiar în momentul cînd provinciile germane acceptau propaganda de uniune națională și renunțau la independența lor pentruca să alcătuiască imperiul, filosofia oficială proclama prerogativele individualiste. Teoria statului individualist și atotputernic a lui Hegel este pentru Maurras un compliment, un corolar al individualismului lui Fichte.

Oricine recunoaște în această teză exagerările obișnuite ale lui Maurras. Ele decurg, pe deoparte, din parțialitatea sa fonciară, pe dealta, din superficialitatea metodei sale care, nevrînd să caute în istoria unui popor caracteristicile lui etnice, se mărginește să tragă, din premise comune, concluziuni formale. Raționalismul lui Mauras se mulțumește să satisfacă exigențele simetriei crezînd că, prin aceia, a descoperit și o explicațiune autentică. Neputînd să creadă în progres și nici măcar într'un dinamism istoric, Maurras adoptă un fel de doctrină conformistă fără nuanțe. Experiența istorică este pentru el un studiu al condițiunilor exterioare fără raport cu momentul istoric, cu faza dezvoltării naționale. Apoi, patriotismul său este atît de adînc încît îl face să creadă că toate posibilitățile umanității sînt închise în hotarele patriei sale.

Oricine poate să-și dea seama de contribuția germană la civilizațiunea occidentală; oricine poate aștepta dela acest popor directive importante în opera de propășire europeană. Nimeni nu poate să nege că în spiritul său neliniștit, însetat de noutate nu se întîlnesc tradițiunile antice cu aspirațiunile obscure ale spiritului uman și nimeni nu poate să nu considere valoarea acestui proces care tinde să le unifice într'o formulă vie și folositoare. Toată lumea admira organizarea reală și productivă a Germaniei deși își da seama de extravaganțele unei voințe de expansiune. Ordinea germană este alta decît ordinea franceză și atîta tot. Ordinea franceză este ordinea unui popor raționalist cu o veche unitate națională și cu o directă moștenire romană. Ordinea germană este din contra constituită din voința unui popor în care se ciocnesc încă amintirile de independență ale unor provincii proaspăt alipite, și din disciplina unui suflet tulburat de problemele destinului. In Franța, chestiunea metodei — fiica cartezianismului - domină activitatea culturală. In Germania, spiritul elitei este supus problemei metafizicei. Prima este mai stabilă dar mai curioasă de înfățișarea lucrurilor, de aspectul lor social; cealaltă este mai neliniștită, dar, preocupată de existența în sine, lasă chestiunea socială pe planul al doilea pentru ca să se poată deda liberă visurilor sale proprii. Deaceia, poate, legea este mai precară în Franța — fiindcă mai des cercetată — decît în Germania, unde autoritatea sa nu este considerată zilnic după un provizoriu criteriu de utilitate.

Respectînd Germaniei calitățile sale și atribuindu-i valoarea unui exemplu, nimeni nu tăgăduește Franței contribuția sa primordială la civilizația europeană și nici necesitatea directivelor sale spirituale.

Const. I. Vișoianu

Cronica artistică

Specularea modernismului

Formarea noastră intelectuală contemporană are prea multe legături cu civilizaţia apusului pentru ca să nu ne aşteptăm în chipul cel mai firesc să întîlnim în toate manifestările vieţii noastre culturale un ecou al evoluţiei ce urmează gîndirea şi simţirea occidentală.

Viaţa noastră însăşi, depăşind sufleteşte marginile etnice naturale a devenit complexă. Fără a sta să mai cercetăm dacă ne-am fi putut lipsi cîndva de influenţele venite de aiurea, trebue să constatăm că deseori s'au altoit cu inteligenţă în trunchiul romînesc şi că astăzi alimentul culturii străine ne-a devenit indispensabil.

Ceiace rămîne însă surprinzător este faptul că după atîta amar de vreme de cînd ne frecăm cu civilizaţia omenirii mai înaintată decît noi, nu am căpătat o înţelegere mai limpede şi mai lăuntrică a mecanismului fenomenelor ce se remarcă în evoluţia culturii apusene. Printre elementele şi formele succesive ce o alcătuesc, am fi putut desigur ajunge să deosebim mai bine ceiace aparţine fondului general şi permanent al sufletului omenesc de unele manifestări şi apariţii, de tendinţe trecătoare sau excepţionale care sînt expresia momentană inevitabilă a unor frămîntări şi prefaceri izvorîte din condiţiuni de existenţă locale, deosebite de ale noastre, deci, fără nici un interes de transplantare. Mai mult decît atît, am putea începe a şti să alegem în producţia culturală străină creaţiunea vie şi rodnică de farsa şi moda negustorească.

Expoziţiile abundente ale ultimelor luni din sezonul trecut încheiat prin Salonul Oficial, judecate din acest punct de vedere ne-au dat o decepţie. Am putut regreta o neînţeleasă risipă pe drumuri înfundate, a unora din talentele ce se găsesc în ţara noastră.

Fără îndoială expoziţii ca ale pictorilor *Bunescu, Dărăscu, Biju, Rodica Maniu-Mützner, Palady, Ştefan Dumitrescu, Tonitza*, sau a sculptorului *Medrea*, ca să citez numai cîţiva din cei ajunşi la o formare serioasă a talentului, ne-au dat opere complect realizate, încărcate de suflet, dovedind asimilarea inteligentă a învăţămintelor culese în contactul lor cu arta apusană. Chiar reminiscenţele ce se pot afla la unii din ei sînt rămase pe planul al doilea, dedesubtul expresiei sincere a unei sensibilităţi proprii.

Dar de ce exemplul lor îmbucurător şi plin de făgăduinţe nu este urmat de atîţia alţii? Prea numeroşi sînt aceia care ne dovedesc cît de înrădăcinată este la noi sistema imitaţiei superficiale şi nesocotite; iar atmosfera de admiraţie gălăgioasă sau de aprobare pedantă ce tinde să se creeze împrejurul lor, în dauna seriozităţii, ne arată bucuria şi mîndria caraghioasă ce se naşte la noi de cîte ori într'o ramură oarecare de activitate intelectuală reuşim imitaţia modei de aiurea. Fără discernămînt şi fără legătură cu viaţa noastră sufletească ne silim în toate să luăm pasul în urmele celor din Apus.

Se pare în adevăr că ceiace atrage pe mulţi din artiştii noştri tineri spre Occident şi în special spre Paris, nu mai este dorinţă firească de a cunoaşte cît mai mult, de a se instrui cu seriozitate folosind toată bogăţia mijloacelor pe care le oferă activitatea multiplă a vieţii artistice de acolo şi în primul rînd muzeele—singurul loc unde se poate căpăta un discernămînt—pentru a-şi forma cu răbdare un simţ artistic hotărît şi o judecată, aşezate pe bază solidă, care să-i poată călăuzi spre crearea unei opere personale. Ambiţia lor de căpetenie rămîne, nu fără fanfaronadă, *adoptarea ultimei mode.*

Ori, ultima modă occidentală este izvorîtă din *specularea modernismului.* Subt eticheta acestui curent, reprezintînd de fapt aspectele unei crize, dar vioiu, ca viaţa însăşi în perpetuă mişcare de scurgere, cu ritmuri neprevăzute, care cere realizărilor sale o inteligenţă mlădioasă şi o sensibilitate primenită neîncetat, se ivesc zilnic anchilozate în artificii, cu atît mai arogante cu cît mai superficiale, toate încercările de mistificare.

Nu cunosc, în această privinţă, nimic mai penibil în mişcarea artistică a Parisului din ultimii ani, de cît priveliştea *Saloanelor de Toamnă* şi *al Independenţilor.* Interesul acestor manifestări colective destinate să înfăţişeze şi să întreţină dezvoltarea liberă a artei moderne, rămîne legat de numele cîtorva individualităţi remarcabile puţin numeroase—nu citez nume fiindcă nu aşi putea-o face aci decît deavalma, deci fără semnificare precisă—ajunse la o notorietate pe care o datoresc unui netăgăduit talent şi unei probităţi entuziaste, care impune oricare ar fi tendinţele uneori discutabile pe care le reprezintă. Iar împrejurul lor pe kilometri de cimeză se desfăşoară parodia zgomotoasă a năzuinţii lor sincere.

Intrînd în Salonul nostru oficial am fost izbit de analogia prea multora din lucrările expuse aici cu acea producție stearpă. Mărturisesc că după un număr însemnat de ani trăiți departe de țară așteptam cu multă nerăbdare și curiozitate o manifestare de ansamblu a artiștilor noștri, care alături de expozițiile individuale recente, să-mi înfățișeze vreo tendință caracteristică în dezvoltarea artelor noastre.

Nu mă așteptam firește mai mult să găsesc la artiștii noștri, mai ales la cei mai tineri o soluție a crizei prin care trece arta contemporană. Mă simțeam numai îndreptățit să cred că voiu afla la noi, popor tînăr și mîndru pe drept cuvînt de vitalitatea sa, cel puțin *o atitudine logică* și *expresia unei încrederi în instinctele proprii*.

In fața zvîrcolirilor și enervărilor uneori sincere și explicabile în Apus, prea des chiar acolo artificiale și pline de snobism, vedeam pe artiștii noștri opunînd unei oboseli de veacuri și confuziunii unei rivalități imperioase—nu numai între forțele vii ale prezentului dar și față de tradițiile trecutului—*o seninătate și o liniște lucidă*. Cred că o asemenea atitudine ar fi fost chiar foarte romînească și că s'ar fi legat de minune cu acea pe care poporul nostru înțelept a știut să o ia pe tărîmul prefacerilor sociale.

Dar, dacă talentele fără îndoială abundă, unde sînt „forțele proaspete" ale națiunii noastre? Unde, mai ales, poezia sensibilității unui suflet tînăr? — și acea exuberantă satisfacție de a fi tînăr adică de a descoperi cu ochii neobosiți minunea lumii?— Pe ici pe colo o floare rară abea ne amintește această simplă, dar neprețuită zestre pe care o aducem—singura pe care o putem aduce—în tovărășia noastră nouă cu civilizația veche a omenirii.

Se pare că talentul de care amintesc mai sus voește să-și ascundă chipul tînăr iluminat de zîmbet, colorat de sănătate, subt fixitatea machiajului convențial adus la modă prin mareta modernismului occidental din ultimii ani care a creat *un tip al artei tinere*.

De aceia în Salonul Oficial și în cîteva expoziții (*Maxy, Marcel Iancu, Milița Pătrașcu, Brătășanu*) impresia mi-a fost neașteptată și fără bucurie. Mi s'a părut că mă aflu iarăși la Salonul de Toamnă sau al Independenților. Am simțit aceiași silă, aceiași gol, am văzut aceiași tinerețǎ moartă pe care le-am cunoscut ani dearîndul în acele săli de periferie și înfundate ale numitelor saloane, în care se dă azil celor ce aprobă ca mamelucii într'un parlament. Menirea lor este să facă număr și ecou: „L'art vivant! l'art Vivant!". Toată gloria lor este de a fi părăsit formule și convenții mai vechi pentru a se îmbrăca cu pantaloni charleston.

Căci, sînt în arta modernă formule de eri îmbătrînite azi și părăsite treptat de chiar acei care le-au încercat o clipă cu

sinceritate. De aci toată dificultatea pentru cine vrea să se țină în hora formelor moderne. Cel care duce jocul în capul șirului de dănțuitori își schimbă pașii după fantezia sa, după impulsiunile sale nouă, îndată ce s'a obosit de ei sau simte că le-a greșit ritmul,—cei ce urmează, continuă mișcări de automat care nu mai sînt potrivite și nu mai participă din vioiciunea celor din frunte. Sau rămîn imobili, înțepeniți în atitudini artificiale și stîngace ca păpușile mecanice cînd le plezneşte resortul.

Cine a avut prilejul să urmărească desvoltarea tendințelor moderne, vorbesc de cele sincere și cu adevărat creatoare și a înțeles jocul viu al acțiunilor libere și al reacțiunilor necesare, nu a putut rămînea nici indiferent nici sceptic în fața efortului de creație modernă. Ar trebui să mă întind prea mult pentru a reaminti aci explicîndu-le și deosebind cabotinajul de pornirile rodnice, toate etapele minunate prin care a trecut pictura ultimelor decenii. Dar trebue să reamintesc că un principiu a fost la baza eforturilor: *liberarea de orice formulă și libera dezvoltare a sensibilității artistului*.

De aceia, cu cît ne este mai mare entuziasmul pentru operele originale de emancipare realizate cu sinceritate în vremurile nouă, cu atîta respingem cu mai multă silă toată producția sarbădă și artificială a acelora care au banalizat tot ce-a fost sincer și spontan prin acea pastișare superficială care, pentru ei, se numește modernism. Aerele pe care și le iau toți pseudo-independenții nu pot înșela și entuziasma decît pe snobi și pe marii naivi sau farsori ai criticii artistice, diletanți în căutarea unei căpătueli care vor cu orice preț să se singularizeze și caută să dea sărăciei duhului și nepregătirilor o speranță de subtilă pricepere exaltînd orice elucubrație goală și orice farsă negustorească.

Personalitatea nu se poate obține prin artificii, nici imitînd fără scrupul și fără a le înțelege spiritul animator, fazele nehotărîte din opera cercetătorilor conștienți și cinstiți. Pastișind numai formele superficiale și mai ales fiindcă e mai ușor neglijențele trecătoare sau deformările accidentale ce se întîlnesc în operele încă incomplect realizate ale maeștrilor moderni—neglijențe și deformări luate din ușurenie și comoditate drept caracteristice esențiale și transformate în formule la modă—toți cabotinii modernismului, pretinși artiști și critici, compromit arta modernă în același chip în care *Bouguereau, Cabanel sau Gerôme* și școala lor au compromis odinioară arta lui *Louis David* și a lui *Ingres* justificînd campania dusă împotriva academismului.

Nu înțeleg prin toate cele spuse pînă aici că artiștii de azi nu trebue să folosească rezultatele, chiar pe cele mai îndraznețe, care au ilustrat epoca modernă. Mi se pare însă că talentele tinere pot avea un rol mai interesant decît pe acela de a sta la pîndă pentru a vulgariza creațiunea altora.

Bine înțeleasă, opera unui artist ne prezintă două laturi egale ca interes dar opuse ca folosință imediată. Una, izvor de satis-

facții intelectuale sau sensoriale, este înfățișarea operei complect realizate în care descoperim gîndirea matură și conștientă a artistului, sensibilitatea sa în plină înflorire, strînse într'o armonie proprie. Aceasta constitue caracterizarea definitivă, bine conturată a personalității creatorului. Altul nu o poate lua decît falșificînd. Pe cealaltă latură descoperim, uneori chiar înafara intențiilor artistului, o sumă de suggestii, lumini sufletești ce abea mijesc, indicații vagi de posibilități viitoare, adevărați germeni de viață nouă care așteaptă și cheamă fecundarea unui suflet nou. De aici pornesc drumurile încă nebătute care trebue să fie tăiate mai departe de generațiile ce vin.

In ceiace privește mai ales timpurile noastre de primenire în toate direcțiile, evoluția artelor trebue dusă mai departe. Individualismul modern a împrăștiat eforturile mînîndu-le spre ținte deosebite. Bilanțul producției artistice moderne este mai bogat în *personalități rare* decît în *opere realizate* și durabile. Sînt multe lucrări în care se găsește *ceva nou*. Dar atîta nu este destul pentru a face gloria unei epoci răspunzînd năzuințelor sale adînc omenești și mai puțin încă pentru a înfrunta viitorul.

Toate cuceririle nouă împrăștiate așteaptă o coordonare și este clar că o asemenea operă de sinteză nu poate lua ființă prin imitația aparențelor exterioare din opera unuia sau a altuia ci prin înțelegerea și utilizarea chibzuită a spiritului ce le-a animat. *Ruskin* spunea: „nici unul din adevărații mei elevi nu va fi ruskinian". Sînt o sumă de artiști moderni care pretind la paternitatea lui *Cézanne*. Dar cîți au încercat măcar să realizeze unul din principiile sale prin care își explică nesfîrșitele dibuiri și perpetua nemulțumire de el însuși: *„Je voudrais refaire Poussin d'après nature?"*. Dorință fecundă care conține în același timp tendința spre expresia liberă a sensibilității naturale și înălțarea sufletească a inspirației—fără îndoială mai greu de adoptat decît clișeul operei sale în care se găsesc atîtea neizbutiri.

O altă deformare a efortului de cucerire în arta modernă a fost comisă în domeniul *mijloacelor tehnice* și sînt foarte numeroși acei ce nu o văd. Dacă dela *Delacroix* încoace, trecînd prin *Impresioniști* si *Neoimpresioniști, Seurat* și *Cézanne*, întîlnim artiști cinstiți căutînd cu rîvnă procedee care să îmbogățească mijloacele de exprimare în pictură, putem constata în același timp lipsa de seriozitate cu care o sumedenie de așa-ziși pictori au speculat prin expediente eftine posibilitățile lăturalnice ușoare pe care renovarea tehnică le oferea. Subt pretextul *„încercărilor"* se ascunde deseori ignoranța.

In genere, chiar atunci cînd este de bună credință, preocuparea prea exclusivă de mijloacele tehnice duce la o sărăcie a cuprinsului operei de artă. Gîndindu-se numai la înfățișarea pe care o va putea avea opera lor, dorind-o cît mai izbitoare și deosebită de a vecinului, prea mulți artiști, dintre cei mai talentați, uită că o operă de artă nu ne cucerește decît prin emoția inte-

lectuală ce procură. Mărginindu-se la procedee —de altfel nu totdeauna seducătoare—unii fiindcă sufletele lor sărace sînt lipsite de viață lăuntrică, alții din prejudecăți învechite, nesocotind tot ce este vis și imaginație, au îngustat domeniul creațiunii lor.

Nimeni nu tăgădueşte că o pictură este înainte de toate „o suprafață acoperită de colori alăturate într'o anumită ordine" și că sculptura se alcătuește prin compoziția armonios echilibrată a volumelor. Dar aceste adevăruri nu trebuesc luate drept pretext pentru a face din artă o distracție sensuală.

S'a împlinit un veac de cînd revoluția romantică a deschis zăgazurile în care școala oficială înăbușea toate avînturile de primenire. Azi artiștii nu mai au nici o libertate de revendicat. Prerogativele de care se bucura în Franța Academia, dacă nu au dispărut încă cu totul sînt atenuate și inoperante. Viața artistică este astfel organizată încît un talent original se poate desvolta fără stavilă cucerindu-și locul ce merită. Erori vechi au fost îndreptate. *Olimpia* lui *Manet* este așezată în sala cea mare a sec. XIX din *Luvru* în fața *Odaliscei* lui *Ingres* și tovărășia lor este plină de cordialitate ca a bunelor rude ce sînt. Același palat al gloriilor consacrate și-a deschis de mulți ani porțile, odinioară păzite de cerberii Institutului, *colecțiunii Camondo* care introducea pe *Manet, Renoir, Claude Monet, Pissaro, Sisley, Degas, Cézanne*. Muzeul *Luxemburgului* a fost în întregime primenit în anul trecut în favoarea Impresioniștilor din *colecțiunea Caillebote*. Primită odinioară de direcțiunea oficială a muzeelor cu discuțiuni ce au rămas celebre în istoria evoluției artei moderne și atîta vreme surghiunită într'o sală neîncăpătoare și lăturalnică, azi a cucerit locul de cinste în mijlocul muzeului, unde triumfă deasupra tuturor Renoir. In vecinătatea cea mai apropiată întîlnim pe *Gauguin, Van Gogh, Odillon Redon, Matisse, Friesz, Utrillo* și atîția alții care dovedesc triumful spiritului nou. *Saloanele oficiale* caută să se întinerească și acel *al Tuileriilor* condus cu vederi largi și născut din necesitatea lor, adună la un loc pe *Albert Besnard* (fost director al Academiei de la Roma, actual director al școalei de Belle-Arte și membru al Institutului) cu *Lucien Simon* sau *Maurice Denis, Bourdelle* sau *Joseph Bernard, Picasso, Braque Leger, Chana Orloff, Fujita*.

Azi declamațiunile și atitudinile războinice în numele Independenței artelor sînt inutile și rămîn expedientul neputincioșilor. Este din potrivă momentul să ne dăm seama că independența este numai *o stare* ce nu implică valoarea definitivă și netăgăduită a operelor ce îngădue. Ea cere mai mult ca oricare alta revizuirea serioasă a valorilor în joc. O asemenea revizuire făcută fără prejudecată și patimă, avînd în vedere numai sufletul omenesc vast și generos, este singura cale pe care arta modernă va eși din criza actuală. Se va constata repede că dacă orice formă de artă nouă și orice pornire sufletească nouă are dreptul la viață, nu tot ceiace a fost sfărîmat în lupta pentru izbînda

libertăţilor de azi trebue nesocotit. Şi mă gîndesc tot atît la întrebuinţarea unor anume procedee — Renoir nu a ezitat să întrebuinţeze *glaciurile* cînd exprimarea senzibilităţii sale fine le cerea — cît şi la conţinutul de idei sau de simţiri al operelor.

De fapt, Academismul cu producţiile sale sarbede a sfîrşit prin a desgusta şi depărta pe moderni de la o sumedenie de preocupări care stimulaseră talentele celor mai mari artişti din epocile de glorie ale timpurilor trecute, dîndu-le prilejul şi materia din care să creeze capodopere. El a compromis ceiace se numea *subiectele nobile* prin platitudinea şi lipsa de gîndire cu care le-a exprimat, înlocuind *portretul*, studiul strîns al fizionomiei în care se exprimă sufletul fiinţei, prin afectarea teatrală sau un realism pur imitativ al formelor, *alegoriile* prin repetarea prostească a formulelor sau atributelor convenţionale şi neînţelegerea ideii vii ce conţin.

Artiştii vor înţelege că dacă fără îndoială natura moartă in care ni se înfăţişează două mere şi un ulcior poate fi o capodoperă, sînt încă în sufletul omenesc năzuinţi sau bucurii mai adînci, mai subtile sau mai dramatice, de o realitate puternică, în care un artist îşi poate descoperi menirea. Sculptorul *Bourdelle*, cea mai desăvîrşită personalitate artistică a timpurilor noastre ne-o dovedeşte în *basoreliefurile de la Teatrul din Champs Elisées*, in monumentul lui *Alvear* (compus după un tipic vechi: un soclu purtînd o statuă equestră; la cele patru colţuri cîte o figură alegorică) sau în ultima sa lucrare de seamă, basoreliefui deasupra scenei noului teatru din Marsilia. Lîncezeala de care suferă arta ultimilor ani provine din meschinăria subiectelor — oricare ar fi uneori farmecul lor intim — şi din lipsa de inspiraţie în care artiştii vor să stea închişi. Aici a dus *specularea modernismului* despre care am vorbit. *O rutină mai nouă* sugrumă sufletele şi talentele de azi, în acelaşi chip în care rutina oficială din veacul trecut sugruma pe cele de eri.

P. I. Georgescu-Rachtivanu

Feţele unei evoluţii

(Despre expoziţia Iser)

Cînd, acum cîţiva ani, Iser ne-a adus priveliştile Balcicului, loc de întrecere pentru toţi artiştii tineri, dornici să fie adevăraţi pictori, am simţit bucuria unei bătălii aproape cîştigate. Dintre toţi cei ce şi-au încercat puterile la Balcic, singurul care-a izbutit să cuprindă formele acelea colţuroase, neregulate, sălbatece, capricioase şi să aducă împrietinire între apa nesfîrşită şi stînca albă, tovarăşe întru veşnicie înţelese în cadrul naturii şi vrăjmaşe doar în pînzele unor artişti, a fost Iser. Planurile larg întinse, ţintuite în piatră şi sfărămate după voia apei ce-şi

repetă voile dealungul secolelor, cuprindeau între ele coclauri de toate chipurile şi felurile, căci nicăeri ca la Balcic pitorescul nu-şi satisface pornirile complexe şi surprinzătoare. Iser izbutise să sintetizeze aspectele şi să liniştească pitorescul. Un cimitir de linişte, o greutate plină, un static ce-ar rîvni doar eternitatea. O fărîmă compusă din piatră, humă, apă, aer dăruită somnului veşnic. Materia era înfăţişată, prin ceiace avea ea mai expresiv şi mai adînc. Se săvîrşise, poate, o permanentizare a pitorescului.

Lipsea totuşi ceva. Duhurile cimitirului. Lumina materiei, care zăcea de plinătate şi greutate. Răsuflarea planurilor prea strînse de puterea liniilor. Iser, care a fost, rînd pe rînd, desenator incisiv cu calităţi psihologice, pe care nici un caricaturist romîn nu le-a avut, şi apoi desenator cu tendinţe picturale, începuse pe-atunci a fi pictor.

Totuşi materia predomnea în dauna culorii, forma în dauna luminii. Iser, desenatorul, cuprinsese de minune aspectul sculptural al Balcicului. Dispoziţiile formale ale peisagiului nimeni nu le redase mai sintetic şi mai expresiv. Lipsea totuşi lumina, duhul materiei. Culorile acelea puţin vii, plimbate de lumină, întreţesute de azurul marin, ce se 'ntindea până dincolo de stîncile 'n formă de animale preistorice, nu trăiau viaţa materiei închisă şi sfinţită în forme veşnice. Iser nu izbîndise şi 'n culoare, ci numai în formă.

Puţini ani mai tîrziu culoarea apăru din ce în ce mai stăpînă, în priveliştele orientale ale lui Iser. Turcoaicele, tătăroaicele, înfăţişate în atitudini oarecum majestuoase, monumentale, erau însufleţite de duhul culorii. Erau culori vii, încă nu întotdeauna acordate, nu întotdeauna armonizate. Intîlneam însă, fericite împreunări. Formele, în schimb, nu mai sufereau nicio obiecţie. Totul era construit. Liniile se continuau şi se intîlneau ca'n opera Dumnezeiască. Trupurile erau pline, grele, deplin aşezate în spaţiu. Raporturile dintre cantităţi erau socotite fără greş. Orientul sălăşluia nu numai prin specificul formal, ci şi prin culorile lui dragi de secole. Rozul şi verdele aveau ceva din simbolizarea obrajilor femeeşti, adăpostiţi de lumină cu vălurile negre, şi speranţei în fatalitatea orînduită de profet. Rămîneau întipărite în ochi şi minte figurile acelea cu umerii obrajilor accentuaţi, cu gurile mici şi cam supărate, cuprinse între culori vii şi sălbatece. Dar tonuri sumbre,—gama dela alb-gris la brun-negru,—discret armonizate apăruseră odată cu aspectele vii şi expresiv orientale. Un bătrîn ce sta lîngă două femei, ne-a rămas deapururi întipărit, datorită tihnei ce emana din el şi frumuseţii culorilor. O barbă răsucită ca fibrele lemnului, era singurul lucru deschis ce eşea cu discreţie din cuprinsul culorilor pămîntii, sumbre şi acordate 'n tihna sufletului oriental. Iser izbutise să împreune forma cu culoarea, sculpturalul cu picturalul, pe un plan propriu de conştiinţă. Influenţele rămăseseră, oarecum, de căruţă. Şi ele vor rămîne din ce în ce mai uitate, cu cît prefacerea se va petrece cu mai mare forţă.

Ultima expoziție a lui Iser, cea și acum deschisă în sala „Ileana" a Cărții Romînești, a adus alte dovezi de înălțare a artistului.

* * *

Iser e acum pictor. A renunțat la greutatea volumului, a uitat unele rigidități formale, nu mai știe atît de mult, ca'nainte, de accentuarea sculpturală a materiei. Acum culoarea e totul. Și e firesc să fie astfel, de vreme ce pictura 'nainte de toate înseamnă culoare. Tehnica e acum puțin simțită. După noi, materia e chiar prea discret enunțată. Culoarea a dinamizat totul. Deaceia a micșorat greutățile volumelor și a schimbat staticul de odinioară. Acum culoarea înviază totul. Planurile sînt însuflețite de culoare, nu de linii. Simplificarea formală e dusă până la nimicirea formelor impozante dinainte. Monumentalul a fost lăsat sculpturii. Iser vrea pictură și doar pictură. Echilibrul dintre formă și culoare l-a părăsit, și poate, cu drept cuvînt. In compoziția cu șase turcoaice (nr. 44), planurile nu mai au adîncime, ci sînt doar enunțate. Totul e acum mai dinamic, mai fluidic. Albastruri de frescă, alături de-un roș viu și magic sau de-un verde curgător ca fierea, ce cuprinde până și ochii omului bolnav. Vietatea culorii preocupă acum pe artistul Iser.

Este un tablou în această expoziție, în care găsim strînse caracteristicile picturii lui Iser. Patru turcoaice stau într'o cameră cu pereții gris-aburiu. Nu mai au atitudinile mîndre de-odinioară. Accentul nu mai cade pe măreția trupească, ci pe armonia coloristică. Și se întîlnesc în acest tablou trei culori: albastru, roz și verde. *Din radierea lor simțim tot farmecul oriental.* Credem că o pictură nu poate rîvni la mai mult. Aspectul dela Curtea de Argeș este deasemenea o enunțare rapidă de pe un singur plan, în care sînt strînse zeci de forme omenești, ce răspund prin culori vii și înțelese între ele.

Peisagiile franceze, pe care noi le prețuim cëva mai puțin decît aspectele orientale, au aceleași caracteristici. Forma este subînțeleasă în ele. Culoarea caracterizează, înfășură și mișcă totul, cu o siguranță măiastră. Iser nu se mai gîndește atîta la formă și la expresia psihologică. Așa se explică de ce și țărancele noastre au chip de tătăroaice (nr. 63 „o țărancă") și de ce unele peisagii ne-amintesc priveliștile unor pictori academici.

Iser s'a dedat cu totul culorii. Deopotrivă culorilor vii, țipătoare, sălbatece ca și celor stinse, surdinizate, înrudite cu cele ale lui Henry Matisse (odalisca ș. cl.). Am pomenit un nume străin. De ce? Nu știm. Căci la ce bun, să amintim nume directorii ca Derain, Matisse, Friesz, Pascin și chiar Delacroix, cînd Iser, ajuns la maturitate, și-a învățat demult lecțiile, devenind

el însuși un profesor, poate, nu numai în pictura romînească. N'avem impresia că fețele evoluției lui Iser s'au sfîrșit și că nu mai are încotro urca. Dar unde-a ajuns acum este un capăt, pe care puțini îl pot ajunge. Că s'ar putea duce și la un altfel de echilibru sau că s'ar putea îndrepta către marea compoziție morală, nu va trebui să ne mire. Iser este în continuă înălțare și prefacere. Ritmul vegetației bate în el. Nimic să nu ne mire. Fața la care a ajuns astăzi Iser, ne bucură și ne dă voe să ne mîndrim cu el.

Petru Comarnescu

Cronica ideilor

Sufletul rusesc după o nouă publicație [1]

Sufletul rusesc se caracterizează prin misticismul religios, cu nuanța mesianică și apocaliptică. Aceste aspecte sufletești sînt puse în relief de studiile publicate în No. 8 al colecției menționate, semnate de N. Berdiaef, S. Bulgakof, M. Zdziechowski și A. Miroglio.

Berdiaef afirmă o tranșantă opoziție între sufletul rusesc, care prin caracterul lui aparține Orientului, și sufletul popoarelor occidentale. Poporul rus își trage viața „nu din cultura intelectuală, ci din religie, din credință". El are cultul sfinților și al sfințeniei, ignorează atașamentul exclusiv față de bunurile pămîntești și, din adîncul sufletului său, își îndreaptă privirile către Ierusalemul celest.

Credința ortodoxă rusă nu e reprezentată însă de teologia oficială. Teologii ortodoxiei rusești, Kirejewski, Chomiakov, Teodorov, Soloviev,- toți aceștia n'au aparținut clerului ortodox rus. Teologia oficială, prea mult pătrunsă de ideia autorității, supusă principiului ierarhiei bisericești, nu putea dezvolta tocmai principiul fundamental al teologiei ortodoxe: libertatea în comuniunea sufletelor, în iubire, în Dumnezeu. Aceasta au putut s'o facă numai oamenii lipsiți de prejudecățile castei clericale.

O altă caracteristică a teologiei rusești e ontologismul conștiinței religioase. Se afirmă realitatea celor două lumi: terestra și celestă, și se admite intervenția ființei divine în mersul lucrurilor pămîntești, prin manifestarea în om a energiei divine. Ca un corolar al acestei credințe ontologice se produce în sufletul rusesc renunțarea la lumea terestră și la bunurile ei pasagere.

[1] *L'Ame Russe.* Collection «Cahiers de la nouvelle journée». Paris 1927.

Insfîrșit, apocaliptismul e ultima și cea mai originală manifestare a conștiinței religioase rusești. Spiritul apocaliptic și ideia apocaliptică rusească sînt produse ale pasivității și potențialității ortodoxiei rusești. Energia ei e îndreptată în interior, către activitatea spirituală, către comuniune în Dumnezeu, ea nu se actualizează în creațiuni de cultură, în activitate istorică. Idealul social al bisericii ortodoxe e situat pe alt plan decît acel al vieții istorice. Creștinismul occidental s'a actualizat în istorie, în civilizație, și, drept consecință, s'a produs „epuizarea forței spirituale concentrate în așteptarea Ierusalemului celest, al Cetății Viitoare, a Regatului Divin". Astfel s'a consumat partea apocaliptică a creștinismului. Aceasta nu s'a întîmplat confesiunii ortodoxe, ceiace îi dă dreptul să afirme că ea reprezintă mai fidel creștinismul primitiv. In schimb, pasivitatea ortodoxiei față de puterea temporală a împiedicat crearea în sufletul rusesc a unor dispoziții către cultura laică.

Afirmațiile lui Berdiaef nu țin seamă însă de unele particularități ale vieții religioase rusești, de aceia trebuesc corectate. Religiositatea Rușilor nu este numai interioară. Poporul de jos dimpotrivă, e atașat unui ritualism excesiv. Bulgakof e mai aproape de adevăr cînd spune că pietatea Rușilor se manifestă în ritul liturgic, arhitectura bisericilor și pictura religioasă. Sciziunea bisericii rusești din sec. XVII e datorită unor chestiuni rituale, nu cu caracter de dogme.

Bulgakof nu relevă însă faptul că ritualismul intolerant a fost cea mai mare piedică pentru dezvoltarea culturii laice în Rusia. Lipsa unei instrucții intelectuale Bulgakof o pune în seama Grecilor, care transmițînd poporului rus creștinismul, nu i-au trasmis și valorile științei laice, pe care le posedau într'o măsură mai întinsă decît Occidentul din același timp (sec. X). Desigur, aceasta este una dintre cauze. Dar mai sînt și altele.

Istoricul bisericii rusești E. Golubinski a avut curajul să arate și vina Rușilor, și nu s'a lăsat ademenit de înclinația de a arunca vina defectelor propriului popor în sarcina altor popoare. După el, înșuși Rușii nu au avut acea tendință către cultura laică, pe care au avut-o popoarele romano-germanice din Europa occidentală. Lipsa de interes la poporul rusesc pentru cultură și civilizație se explică prin condițiile în care s'a întemeiat statul rus și s'a format individualitatea etnică a poporului rus. Rusia nu s'a dezvoltat pe ruinile unei culturi antice, ca popoarele din Apus. Ea nu s'a simțit membru activ al imperiului roman, a cărui existență trebuia s'o continue și al cărui rol cultural și civilizator trebuia să-l moștenească. In schimb, abia tîrziu, în sufletele rusești a încolțit ideia că Rusia e succesoare a imperiului Bizantin, care era cunoscut însă numai subt aspectul vieții religioase, pe cînd bogata cultură intelectuală îi era ignorată.

Istoricul rus Gincevski arată și alte cauze care au determinat la Ruși lipsa de atașament față de viața terestră: luptele

necontenite cu nomazii stepei, procesul de colonizare al pădurilor din şesul rusesc, exploatarea agricolă sui-generis, care silea pe ţăranii ruşi să-şi mute necontenit gospodăriile din loc în loc, etc.

Astfel că explicarea apocaliptismului rusesc trebue căutată mai mult în condiţiile vieţii istorice ruseşti şi nu atît în religia ortodoxă, care la alte popoare ortodoxe n'a dezvoltat aşa de puternic aşteptările apocaliptice. Apoi, apocaliptismul n'a fost numai „un refugiu al neputinţei". Zdziechowski, redînd ideile lui Trubetzkoï scoate în evidenţă caracterul activ al apocaliptismului rusesc, care e „o încurajare către acţiune, o afirmare a misiunii omului exilat pe acest pămînt... A trezi sentimentul originii omului şi a destinaţiei sale divine, devenea o necesitate absolută, trebuia ca o sguduire să-l scoată din amorţeală, trebuia să se strige... Apocaliptismul a fost acest strigăt!"

Iată două afirmaţii ce se bat cap în cap. Pe deoparte, interiorizare şi pasivitate, pe dealtă parte, ritualism şi activism. Şi e greu să afirmi numai pasivitate la un popor a cărui istorie e un şir nesfîrşit de colonizări şi de lupte şi războaie de expansiune. Trebue să observăm însă că interiorizarea, religiozitatea interiorizată, e apanagiul oamenilor culţi. Berdiaef vorbeşte de teologii ortodoxismului rus, care toţi erau oameni de o cultură intelectuală rafinată. Intelectualii ruşi sînt cunoscuţi prin pasivitatea lor. Au fost mai mult un produs al unei clase parazitare, ei aveau toată posibilitatea să facă teorii, să mediteze, să-şi creeze o altă lume, mai ideală decît aceia pe care li-o înfăţişa viaţa de toate zilele cu meschinăria ei. In schimb, poporul de jos — e vorba de poporul velicorus, — se caracterizează prin activism, printr'o tendinţă manifestă către expansivitate, şi astfel scriitorii care afirmă caracterul activ al mesianismului şi apocaliptismului rusesc se bazează şi ei pe o realitate oferită de viaţa rusească.

In general, în cercetarea conştiinţei religioase ruseşti nu trebue să pierdem din vedere caracterul ei mesianic. Acesta e caracterul predominant al sufletului rusesc, care nu lipseşte nici nihiliştilor, nici bolşevicilor. Orice credinţă ar avea un Rus, el caută s'o impună nu numai Ruşilor, ci şi celor de alt neam. Şi întotdeauna Ruşii cred că rolul istoric al Rusiei este de a salva omenirea, fie din mrejele duşmanului omenesc, fie din impasul în care se află ea datorită organizaţiei sociale.

Ori, ideia de salvare trădează activism. Deci, nu poate fi vorba de pasivitatea completă a sufletului religios rus. Singurul lucru de care trebue să ţinem seamă, e alternarea de momente de tensiune cu momente de oboseală, de unde rezultă acţiuni contradictorii, oscilare între pozitiv şi negativ, între bine şi rău, în care Ruşii, deobiceiu, ating punctele maxime fără a trece prin cele intermediare. Acesta e şi suportul apocaliptismului rusesc. Dar momentele de oboseală, de pasivitate, de cădere în păcat, după cum arată cu atîta pătrundere în romanele sale Dostoiewski, sînt urmate de o renaştere, în care tensiunea sufletului e şi mai puternică. Şi e de observat că pe cînd momentele de oboseală sînt cu totul trecătoare, acţiunile izvorîte atunci fiind superficiale, — momentele de tensiune sînt durabile şi cu multe consecinţe pentru ridicarea nivelului vieţii sufleteşti.

Prin aceasta se explică de ce, cu toată alternarea de epoci constructive cu epoci distructive, ultimele sînt, în istoria rusească, relativ rare şi, deşi ne înfăţişează deslănţuirea patimilor celor mai josnice într'o măsură neîntrecută de nici un popor, ele n'au urmări fatale pentru fiinţa morală a poporului rusesc. Deaceia şi rezultatele istorice ale vieţii culturale ruseşti nu sînt nule, cum ar avea aerul s'o afirme Berdiaef. Ele sînt, în orice caz, mai mult pozitive decît negative. Să nu uităm că sînt numai două secole de cînd Rusia a păşit pe calea asimilării culturii europene şi a început să joace un rol mai însemnat în viaţa istorică a Europei. In acest timp scurt Rusia a contribuit la îmbogăţirea culturii europene, prin ceiace e specific rusesc. Ca ceva pozitiv rămîne literatura rusească şi contribuţia muncii ştiinţifice.

Revoluţia rusească nu trebue privită ca o negare a istorismului, ca ceva negativ, cum susţin autorii din volumul discutat. Cel mult, în prima ei fază revoluţia rusească poate fi socotită ca un moment de oboseală a sufletului rusesc, după care a urmat imediat o schimbare, o tendinţă neobişnuit de puternică de creaţiune pozitivă. Să sperăm că această epocă creatoare, cum s'a întîmplat şi pănă acuma în istoria rusească, va fi de lungă durată şi nu se va menţine numai la suprafaţă. Astfel că, pentru viaţa istorică Rusiei îi rămîn rezervate toate posibilităţile.

V. Harea

Cronica psihanalitică

Praznicul [1])

Dacă am avea ochi de văzut am putea ceti dintr'o simplă creangă de copac întregul istoric al universului şi l-am culege din acea creangă întocmai după cum culegem cu ajutorul unui simplu vîrf de ac miliardele de vibraţiuni ale unui cor de sute de persoane. Dar n'avem ochi. Dacă am avea ochi de văzut, i-am putea spune unui călător tot drumul ce l-a făcut, examinîndu-i numai încălţămintea prăfuită şi i-am ceti de pe acea încălţăminte întreaga cale parcursă, întocmai după cum cetim de pe un manometru înălţimea la care s'a ridicat un aeroplan. Dar n'avem ochi.

Se pune chestiunea: putem noi ceti dintr'o apucătură a cuiva întregul său istoric sau, cel puţin, istoricul acelei apucături şi putem noi oare ceti dintr'un obiceiu al unui popor istoricul acelui popor sau cel puţin al acelui obiceiu?

Dacă s'ar putea ceti dintr'un obiceiu sau dintr'o apucătură a cuiva cel puţin istoricul acelui obiceiu sau apucături, atunci ar fi posibil ca, studiind o serie de obiceiuri şi apucături cu toate istoricele lor, să deducem, prin articulaţia acestora, istoricul întreg al acelui individ. Aceasta o încercăm cu ajutorul psihanalizei.

Un simptom psihonervos e urmărit cu tenacitate până la izvor de unde putem pe urmă, pe cale inversă, să vedem toată calea transformărilor pe care le-a suferit acel simptom dela începutul lui şi până în prezent şi, în acelaşi timp, şi raportul dintre el şi restul psihicului acelui individ.

Ceiace e interesant însă e faptul că de multe ori simpto-

1) Din volumul: Iubirea, ura şi frica, ce va apărea.

mele individuale se pierd în negura simptomelor generale, a raselor şi a speţei umane. Astfel, ca să venim cu un exemplu, vom povesti istoricul unui banal simptom psihonervos ce-l prezenta un bolnav de-al nostru. Un bărbat de 35 ani suferea de mai multă vreme de vărsături şi lipsă complectă de poftă de mîncare. Din punct de vedere medical obişnuit, nu se putea descoperi nici o cauză care ar fi explicat simptomele amintite. Urmărind pe cale psihologică acest simptom — deoarece ştim că anumite reprezentări de această natură pot deslănţui astfel de simptome —am ajuns până la un anumit moment din viaţa lui cînd i-au apărut pentru prima oară simptomele amintite. Cu doi ani în urmă fusese la înmormîntarea tatălui unui prieten de-al său. Cînd a zărit coşciugul mortului, i-a venit imediat greaţă şi, după ce a ajuns acasă, a şi vomitat. Pe urmă se repetau aceste simptome ori de cîteori trecea pe lîngă o biserică sau auzea din depărtare un dangăt de clopot. Dece şi cum? Era de nedeslegat. Insistind mai departe bolnavul îşi aminteşte de-odată că a mai avut odată aceste simptome cînd era copil de 7—8 ani cu ocazia morţii tatălui propriu. In timp ce îşi aminteşte şi-mi spune acestea îl văd că se ridică brusc depe scaun şi aleargă afară unde are o vomită extrem de vehementă. Intorcîndu-se înapoi l-am rugat să-mi spue ce idee i-a trecut prin cap înainte de-a i se face aşa de rău. Ideia era destul de interesantă: era amintirea unui vis de pe cînd era tatăl său întins pe catafalc. Visase că era praznic la ei acasă şi, lucru curios, la mese se servea carne din tatăl său care fusese pus la fript şi împărţit în mod egal la toată lumea. In vis nu i s'a părut nimic anormal, a doua zi însă a început a avea greaţă şi vărsături care au durat cîteva săptămîni.

Ajunşi până aci, ni se pare clarificat până la un punct simptomul lui. Imaginea repulsivă din vis i-a pricinuit acel simptom care ni se pare o reacţiune normală pentru un om din societatea şi meleagurile noastre. Moartea tatălui prietinului său i-a retrezit vechea poveste care a reprodus aceleaşi simptome pe cale absolut inconştientă, automată.

Prin urmare se pare că s'a limpezit chestiunea şi, cu toate acestea, dacă urmărim mai departe, vedem că acel simptom ne duce în domenii ce depăşesc istoricul individului, călcînd pe terenul rasei din care face parte şi de aici pe cel al speţei umane întregi şi, dacă vreţi, poate şi mai departe.

Bolnavul de mai sus ne-a dus cu istoricul simptomelor sale până la praznicul tatălui său, praznicul însă e un rit al poporului nostru şi, subt diferite forme, al tuturor popoarelor. Dece s'o fi prăznuind moartea cuiva? Cînd ne gîndim la tristul eveniment care-l determină ni se pare foarte straniu acest obiceiu. Ai crede că un cadavru de om nu-i poate trezi nimănui poftă deosebită de mîncare, băutură şi petrecere şi cu toate acestea, se face praznic. Se înţelege că i s'a căutat o raţionalizare, mo-

tivîndu-l prin concepţii religioase şi că se mănîncă pentru sufletul mortului, atribuindu-i-se acestuia aceleaşi necesităţi pe care le-a avut şi în viaţă. Aşa ar părea, dar nu e nici pe departe aşa. Visul pe care l-a avut bolnavul nostru ne clarifică mai mult. In vis s'au reactivat tendinţi străvechi, depe cînd se făcea praznic într'adevăr cu carnea mortului. Praznicul de astăzi e un derivat al canibalismului ascuns binişor în cutele inconştiente ale sufletului nostru. E absurd? Dar antropologia ne spune că şi astăzi sînt popoare care îşi ospătează morţii. In riturile popoarelor primitive se pare că mai ales taţii nu mureau de moarte bună ci erau ucişi şi mîncaţi apoi de către fii, care voiau prin aceasta să se identifice cu victima. Mai tîrziu, după înfiinţarea totemului — un animal sfînt al familiei cu rol de tată-zeu — s'a trecut obiceiul asupra acestuia care era prăznuit cu fast mare numai la anumite ocazii şi fiecare membru al familiei sau tribului căruia îi aparţinea acel totem era obligat să consume din el. Ritul totemului există şi astăzi ca manifestare a celei mai primitive forme de religie. „Ţapul ispăşitor" al israeliţilor ne face să bănuim că totemul lor a fost ţapul, sau în orice caz o vită cornută cu unghia despicată care pentru ei e „coşer".[1]

Se întrevede prin urmare destul de limpede, după cum ni se pare, că alimentele ce le mîncăm la praznic ţin locul chiar al celui mort. De altfel şi Crist, în religia noastră, şi-a prăznuit moartea oferindu-şi carnea şi sîngele său subt simbolul pînii şi al vinului. Şi acesta a fost un ecou al altor vremuri reactivat în sufletul *Lui*, dacă nu cumva a fost „cina cea de taină" un adaos ulterior al învăţăceilor săi, dovedind prin aceasta că în sufletul lor s'a produs acea reactivare a vechilor rituri.

Moartea se vede că a fost întotdeauna un eveniment ambivalent, adică şi trist şi vesel. Trist, pentrucă pierdem o persoană care a cîştigat drept de cetăţean al sufletului nostru prin faptul că am trăit atîta timp cu el şi vesel pentrucă am scăpat de un concurent.[2] Tristeţa e deschisă, veselia e mascată, inconştientă. La priveghiurile dela ţară vedem ambele laturi reprezentate, despicate însă şi proectate asupra diferitelor categorii de persoane: cei din familie sînt trişti, pe cînd cei străini sînt obligaţi să fie veseli, să facă diferite ghiduşii şi să se joace de-a fel de fel de fleacuri infantile care îi fac să rîdă cu poftă. Raţionalizare au şi aici: motivează că trebue să-i înveselească pe cei de casă, în fond însă e straniu şi acest obiceiu caşi praznicul şi, dacă nu ne-ar ajuta simptomatologia psihonervoasă şi antropologia nu ne-am putea lumina deloc. E jocul sălbaticilor în timpul cît se prăjeşte victima.

1. Vezi *Fr. Fromm-Reichmann:* Das jüdische Speiseritual, *Imago*, 1927, Pag. 235.

2. La anumite popoare, cînd se întîmplă să moară un fiu în casă, familia mamei înscenează o răsvrătire contra tatălui mortului pe motiv că i s'a îndeplinit dorinţa să scape de acesta.

Ceiace e mai interesant din toate acestea e altceva: e faptul că un individ care se află atît de departe de acele epoci cînd se obişnuia prăznuirea cu însuşi trupul mortului, e capabil în anumite situaţii sau cel puţin în vis să reactiveze aceleaşi tendinţi fără ca măcar să fi auzit vre-odată de ele. Aceasta însemnează că noi sîntem osîndiţi să ducem nu numai crucea individuală în spate dar şi pe cea a întregei speţe umane, fapt ce e exasperant cîteodată. De unde ştia croitorul Iohannes Binggeli, un făuritor de sectă religioasă din Şvitera[1], că a existat odată şi că mai există şi astăzi pe faţa pămîntului cultul falusului? Acest individ şi-a ridicat organul lui genital la rangul de zeitate iar urina lui o împărţea ca balsam ceresc contra boalelor. El era după concepţia noastră un nebun, dar cu aceasta n'am explicat nimic. Se vede că fiecare individ păstrează în sufletul său conturul paşilor ce i-a imprimat în drumul său evolutiv întreaga speţă umană şi că aceleaşi procese psichice ce i-au condus pe strămoşi la cultul falusului l-au condus şi pe Binggeli, şi aceleaşi procese ce-i mînau pe aceia la ospăţul morţilor ne îndeamnă şi pe noi să facem praznic şi, în fine, că nu numai din punct de vedere organic ontogenia repetă filogenia ci şi din punct de vedere psihologic, fapt ce-l susţine *Freud*.

Sufletul nostru e o carte de istorie în care se imprimă evenimentele singure. Cine vrea să înveţe istorie?

Sufletul nostru e o liră pe care cîntă timpul cu degete invizibile, iar lira păstrează toate cîntecele dela cel dintîiu acord până la cel din urmă.

Cine vrea să asculte cîntecele ei?

Dr. C. Vlad

Bucureşti, 10. XI. 927

1. Vezi *Hermann Rorschach:* Zwei schweizerische Sektenstifter.

Cronica teatrală

IAŞI

Activitatea teatrului naţional din Iaşi mult criticată, în ultimul timp, a fost obiectul unor vii polemici.

Cîteva fapte nu pot fi fără îndoială negate. Unii artişti şi artiste de valoare au părăsit sau sînt pe cale de a părăsi Iaşul. Repertorul e alcătuit la întîmplare şi în cea mai mare parte, din piese autohtone asupra calităţii cărora e preferabil să nu insistăm, sau din comedii pariziene de o speţă inferioară şi de un gust îndoelnic. O direcţie de scenă abilă şi fermă, care să dea ansamblului un stil propriu şi să facă din el o unitate vie, lipseşte. Dar mi se pare nedrept, ca vina pentru această stare de lucruri s'o atribuim, cum fac unii, numai lipsei de competenţă sau de energie a oamenilor.

Cauza răului trebue s'o căutăm, mai degrabă, într'un complex fatal de împrejurări, a căror existenţă împiedică sau face vremelnică şi iluzorie, orice încercare serioasă de ameliorare.

Reforma proiectată de priceputul şi activul fost secretar general al artelor al ultimei guvernări, e singurul lucru care în somnolenţa şi marasmul ce apasă aproape toate teatrele noastre provinciale, ar fi adus posibilitatea unei înviorări.

Din nefericire, jocul fluctuaţiilor politice de care în fericita noastră ţară, arta nu a izbutit nici cînd să fie ferită, a împiedecat, cine ştie pentru cîtă vreme, realizarea acestui efort salvator.

Cu toate scăderile şi lipsurile pomenite, asupra gravităţii cărora, pentru a nu jigni unele susceptibilităţi respectabile sau altele prea lesne iritabile, am trecut poate mai uşor decît s'ar fi cuvenit, o datorie elementară ne face să recunoaştem că teatrul ieşan a izbutit să monteze totuşi în ultimul timp şi în mod destul de onorabil „Doctorul în dilemă" a lui Bernard Shaw şi „Noaptea Regilor" a lui Shakespeare, piese demne de sigur, de o cercetare atentă.

*

Celebrul scriitor englez nu e dintre dramaturgii care emoţionează prin tragicul situaţiilor, nici din acei care se disting prin adîncimea şi subtilitatea lor psihologică.

Teatrul lui rece şi pur cerebral, pune în mişcare aproape numai inteligenţa şi nu trăeşte prin studiul aprofundat al mediului sau caracterelor, ci prin expresia vie şi frapantă pe care reuşeşte s'o dea discuţiilor de idei sau conflictelor de opinii.

Deşi un entuziasm mai mult abstract, care are totuşi ceva din zelul predicatorului, pentru un ideal individualist de renovare morală animă pe alocuri cugetarea lui liberă, îndrăzneaţă şi clară, partea ei negativă rămîne covîrşitoare. Figura lui Shaw e în primul rînd aceia a unui luptător şi a unui iconoclast.

Scuturînd apatia unui public a cărui gîndire leneşă sau inertă nu e deprinsă cu critica intelectuală, el dezbracă în chip brutal fragmente de realitate de crusta convenţiilor şi prejudecăţilor tradiţionale, făcînd să iasă uneori cu spirit alteori cu umor, aproape totdeauna cu o diabolică vervă, minciuna, ipocrizia sau iluziile semi voluntare, care se ascund îndărătul atîtor idoli ai societăţii moderne veneraţi de cugetarea oficială: familia, proprietatea, religia, ştiinţa.

Nu ştiu, dacă dela comediile lui Molière, s'a scris împotriva medicinei şi a breslei care o reprezintă, o satiră mai virulentă şi mai incisivă ca „Doctorul în dilemă". Spiritul de reclamă, dorinţa sau mania de a aplica cu orice preţ o teorie deşi aplicaţia poate cauza pacienţilor grave suferinţe sau chiar moartea, suficienţa ca şi şarlatanismul medical subt diversele lui forme sînt zugrăvite în cele mai tari culori.

Deşi nota paradoxală de exagerare şi şarjă ca în cele mai multe din piesele lui Shaw e şi aicea vizibilă, ea nu reuşeşte să întunece efectul artistic total. Căci dramaturgul englez e din scriitorii care dacă nu conving totdeauna, izbutesc, în faţa celor mai multe probleme, să ne irite, să ne deschidă ochii, să reînoiască viziunea noastră asupra lucrurilor şi să ne strecoare în suflet îndoiala uneori chinuitoare dar adesea fecundă, ferment util al higienei mentale şi cîteodată, al transformării etice.

Un medic cu mare renume, Sir Colenso Ridgeon, e rugat cu insistenţă de o tînără şi frumoasă doamnă să salveze pe soţul ei, pictor, grav atins de ftizie. El refuză la început, ne mai avînd în clinică nici un loc liber. Dar frumuseţea femeii îl impresionează şi lăsînd-o să spere, o invită împreună cu soţul ei la un banchet, oferit de colegi. Aici, medicii fac cunoştinţă cu tînărul pictor, care îi seduce prin talentul şi spiritul lui dar îi îngrozeşte în aceiaşi vreme, printr'o amoralitate şi un cinism fără margini, cînd e vorba de bani sau femei. In sufletul lui Ridgeon, atras de farmecul lui Jennifer Dubedat şi devenit amic intim al casei, lucru care îl costă de altfel mulţi bani, se strecoară pe

nesimţite ideia culpabilă de a lua locul soţului bolnav. Acesta nu e ce e dreptul, direct sacrificat, ci încredinţat tratamentului unui medic prietin. Dar Ridgeon se convinge în curînd de zădărnicia crimei înfăptuite, căci Jennifer, continuînd să cultive memoria soţului defunct, se căsătoreşte cu un altul.

Printre piesele lui Shaw, în care predomină de obiceiu ideile, şi personajele nu sînt adesea, decît simpli interpreţi ai opiniei autorului, „Doctorul în dilemă" e aproape o excepţie.

Caracterele sînt aici bine individualizate, în trăsături desigur simple, dar de un uimitor relief.

Fiecare, din cei şase medici are fizionomia lui distinctă: Ridgeon cu gravitatea, îndoelile, pasiunea care nu poate fi stăpînită şi deziluzia finală, Sir Patrick Cullen bătrînul cu bun simţ, totdeauna sceptic în faţa invenţiilor recente ale ştiinţei, Sir Ralph Bloomfield practicianul sigur de el şi îngîmfat de succese mondene, Cutler Walpole chirurgul reclamagiu şi maniac care vrea să opereze toată lumea de apendicită, Loony Schutzmacher, evreul cu simţul practic şi însuşirile specifice ale rasei, Blenkinsop, medicul sarac şi bolnav, care-şi îndeplineşte apostolatul cu eroism şi abnegaţie.

Dacă figura lui Jennifer e mai ştearsă (stîngăcia intelectualului şi raţionalistului Shaw în domeniul psihologiei femenine e o lipsă serioasă în teatrul său) aceia a pictorului Dubedat, bohemul cinic care îşi bate joc cu o admirabilă desinvoltură de orice normă morală, neavînd alt crez decît frumosul, mi se pare una din cele mai minunate creaţii.

Rareori, doctrina artei pure cu tot ce are în ea mistic a fost exprimată cu un accent mai superb ca în scena morţii lui Dubedat şi în acelaşi timp prin reflexiile medicilor şi prezenţa reporterului, comentată cu o mai superioară ironie. Piesa lui Shaw care prin indicaţiile minuţioase şi precise ale autorului cere un studiu serios şi îndelungat, a fost remarcabil interpretată.

D. Ghiţescu în rolul lui Ridgeon a avut momente excelente, cu deosebire în actul final. D. Vernescu a pus multă bonhomie şi spirit în acel al bătrînului medic. D. Gheorghiu a jucat cu naturaleţă rolul chirurgului maniac şi D. Miron Popovici a reuşit să aibă o notă personală în acel al medicului evreu.

In rolul atît de dificil al pictorului, D. Munteanu, vioiu şi spiritual în primele acte, mi s'a părut în scena morţii, afectat şi uneori falş.

*

In „Noaptea regilor", lucru obişnuit în comediile lui Shakespeare, intriga, în cea mai mare parte împrumutată nuveliştilor italieni ai Renaşterii, Bandello sau Cinthio, e de un naiv şi copilăros romanesc.

Frumoasa şi avuta contesă Olivia, neconsolată de moartea unui

frate, rămîne insensibilă la dragostea ducelui Orsino. Acesta e în schimb iubit cu pasiune de tînăra Viola, care pentru a se apropia de dînsul se deghizează în paj.

Cîştigînd repede subt numele de Cezario încrederea ducelui, ea e trimisă la Olivia ca mesager al dragostei. Dar contesa care refuzase pe duce se înamorează din prima clipă de frumosul paj. Misteriosul şi orbul joc al înclinaţiilor, totdeauna impresionant în teatrul lui Shakespeare e pe cale de a deveni tragic, dar un frate al Violei, Sebastian, care-i samănă aidoma şi pe care ea îl credea pierdut într'un naufragiu, apare la timp.

Sebastian se căsătoreşte cu Olivia iar ducele Orsino descoperind că Cesario e Viola, rămîne sedus de devotamentul şi farmecul ei.

Cu această aventură ilustrată prin travestiri, iluzii şi recunoaşteri care aduc un desnodămînt fericit, e însă întreţăsută o amuzantă farsă.

Intendentul Oliviei, Malvolio, personaj încîntat de dînsul şi de un puritanism antipatic, tulbură prin mustrările lui rigoriste cheful unui vesel trio format din cavalerul Toby, unchiul totdeauna beat al contesei (figura înrudită cu Falstaff), lăudărosul şi laşul cavaler Andreas şi bufonul curţii, neasămănat mai înţelept decît ei.

Inspiraţi de camerista contesei, Maria, revoltată şi ea de tirania şi aroganţa intendentului, cei trei tovarăşi pun la cale o cursă. Camerista, imitînd scrisul stăpînei, trimite o misivă de dragoste lui Malvolio care primind-o, se crede iubit de contesă. Atitudinea lui schimbată intrighează bine înţeles pe aceasta şi e de un nespus efect hilariant.

Dar ceiace farmecă în comedia lui Shakespeare nu sînt desigur situaţiile şi amuzantul lor imbroglio ci tonul liber, fantazia inepuizabilă şi graţia aeriană a dialogului.

„Dacă muzica e alimentul iubirii, cîntaţi mereu, cîntaţi cu prisosinţă, ca pasiunea mea îndestulată să devină bolnavă şi să expire! Incă odată, această măsură care a murit! Ea mi-a atins ah, urechea ca şi suavul zefir care suflă peste un strat de violete şi le ripeşte parfumul".

Astfel vorbeşte ducele Orsino şi acelaşi ton melodios şi înaripat îl întîlnim în monologurile în care Viola sau Olivia îşi destăinuesc taina lor de dragoste, de suferinţă sau de speranţă.

Nici un poet poate nu a avut, în acelaşi grad cu Shakespeare secretul imaginaţiei feerice şi nu a amestecat atît de măestrit, emoţia cu rîsul, seriozitatea cu gluma, lirismul eterat cu farsa exuberantă.

Elementul neverosimil, arbitrar sau pueril al comediilor shakesperiane va impresiona recunoaştem, întotdeauna nefavorabil unele spirite prin temperament rebele iluziei, realiste şi pozitive.

Pentru alţii însă, aceste conversaţii de prinţi şi bufoni, de fete în căutarea norocului, de cavaleri şi beţivi, desfăşurîndu-se

într'o imaginară Ilyrie, în cadrul unor evenimente surprinzătoare și neprevăzute, reprezintă una din formele cele mai pure ale artei, un vis delicios și efemer, care mascînd c'un văl azuriu realitatea, ne face să-i uităm, pentru cîteva clipe, amarul.

Avînd norocul să trăiască într'un moment unic al istoriei, în care emanciparea de sombrele viziuni ale creștinismului medieval nu fusese încă înlocuită prin nici o disciplină raționalistă, oamenii fericiți ai Renașterii au simțit parcă mai spontan, mai liber și desigur, mai intens decît noi, fiorul misterios ca și poezia ascunsă a existenții.

In ce privește interpretarea, ea a fost, cum era de așteptat, mulțumitoare în scenele de farsă.

D-nii Profir, Gheorghiu și Handoca erau la largul lor în rolul veselilor tovarăși, iar D. Ramadan a excelat aproape, în acel al lui Malvolio.

Nu se poate spune însă același lucru despre Viola și mai ales despre Olivia!

Din lirismul delicat și grațios, care e însăși tonalitatea profundă a comediei shakesperiane, și vina aici nu e numai a artiștilor dar și a unei imperfecte traduceri, prea puțin a străbătut până la noi.

O. B.

BUCUREȘTI

— Omul cu mîrțoaga. — Cîntecul de toamnă. — Ratații. — Teatrul Mic și Teatrul Nostru. —

In cursul acestei stagiuni, două piese originale au avut succes: „Domnișoara Nastasia" de d. G. M. Zamfirescu și „Omul cu mîrțoaga" de d. G. Ciprian.

Autorii sînt doi debutanți în literatură—unul mai tînăr, altul mai „stătut"... oameni încadrați în diferite bresle.

Aceștia s'au apucat pesemne de teatru, fiindcă scriitorii de meserie—cu piese jucate—au dat rînd pe rînd faliment pe scena teatrelor din București.

Scriitorii făceau literaturism. „Slujbașul" Zamfirescu și „actorul" Ciprian s'au hotărît însă să facă literatură. Au redat scene de viață și au luat înainte pe scriitori.

In „Omul cu mîrțoaga", d. Ciprian aduce la rampa Teatrului Național pe un smerit arhivar: Chirică, un om copleșit de umilinți, de necazuri financiare și pe de-asupra de infidelitățile nevestei. Chirică înțelege totul și iartă totul, subt mirajul unei credințe: izbînda la cursele de cai... (Nu prea înțelegem compensația între premiu și „coarne",—dar să trecem înainte).

Chirică cumpără un cal prăpădit, o „mîrțoagă", cu care crede că va birui. Este sigur că va birui... Mîrțoaga ese la curse, dar rămîne în urma tuturor cailor. Ridicolul acopere și mîrțoaga, și pe proprietar. Chirică devine obiectul de distracție al familiei, al colegilor de slujbă, al întregului tîrg—ba chiar al provinciei... Copiii lui sînt prigoniți, i se ia postul, nevasta îl părăsește... Eroul se refugiază într'o mansardă—sărac și bolnav. Nu pierde însă, nici o clipă, credința. Speranța îi dă puteri nouă. Chirică se îngrijește, zi cu zi, de cal. Il hrănește, îl țesală—cu mîinile lui... Și, în cele din urmă, se produce minunea: „mîrțoaga" își ia vînt și cîștigă un premiu, apoi altul și altul... Toate premiile se atribue eroului, care nu-i încîntat de bani (nici nu le mai știe rostul), ci de victorie. Opinia publică i se prosternă la picioare. Nevasta se întoarce acasă și-i cade în brațe.

Ideia piesei, sufletul personagiilor, cît și mobilurile omenești—în general vulgare—au asigurat, prin originalitatea și autenticitatea lor, succesul acestei lucrări dramatice.

Dar piesa are și unele defecte.

Autorul în multe puncte forțează nota, căzînd în șarjă. Intervin, ici-colo, situații false. Astfel d. Ciprian n'avea nevoe să aducă pe un provincial să vadă, după panorame și menagerii, și „Omul cu mîrțoaga". De prisos este și căderea în genunchi a slujbașilor în fața fostului Arhivar. Iar nimbul divin pe care nevasta îl vede, printre spini, pe fruntea lui Chirică—este pur și simplu deplasat... Merită toată considerația personagiul principal,— dar iertarea soției infidele și renunțarea la copii nu-s jertfe suficiente pentru dobîndirea aureolei de Crist.

Praznicul calicilor din ultimul act are ceva de reprezentație pentru scopuri de binefacere.

Iar apostrofele lui Varlam împotriva josniciilor omenești, cît și a orînduirilor sociale—n'au destulă originalitate și vigoare de protest. Ele par mai mult palavre.

De-asemeni stilul are unele asperități.

Totuși d. Ciprian, cu piesa, a cîștigat premiul—și pe bună dreptate.

Rolul lui Chirică a fost interpretat de d. G. Calboreanu.

Una din cele mai bune creații ale acestui artist de mare talent. D. Calboreanu parcă n'a jucat, ci a trăit—subt o fizionomie aparte—adversitățile și nădejdile unui om zbuciumat. Numărul cunoscuților noștri a crescut încă cu unul: Arhivarul Chirică.

Dar Teatrul Național, ridicat o clipă peste genul „Victor Eftimiu", a căzut îndată în acest gen. Nu-i vorba de-o nouă piesă a d-lui Eftimiu (piesa d-sale anuală se va reprezenta în curînd), ci de o fantezie în versuri din școala „Glafirii" și a „Meșterului Manole". Ne gîndim la piesa „Cappelia" a d-lui N. Ottescu, care și-a proclamat banalitățile sunătoare, în mijlocul unor decoruri somptuase, cu ajutorul corurilor și al orchestrelor—cît și a actorilor prea bine îmbrăcați și a balerinelor prea desgolite.

Dar,—trebue să recunoaștem,—*astfel* de piese atrag mai mult la teatru publicul în formație de după războiu. Acest public s'a educat la cinematograf. El nu poate sări de-odată la piesele de atmosferă, el are nevoe de un intermediar: piesele colorate, cromolitografii dinamice, din școala d-lui Victor Eftimiu—un fel de cinematograf vorbitor...

De-aceia, poate, n'a avut succes de public piesa lui I. Surguciov: „Cîntecul de toamnă", reprezentată la Teatrul Regina Maria.

„Cîntecul de toamnă" cuprinde lichidarea unei legături sentimentale.

Toamna,—„cînd cad frunzele, cînd nourii plutesc încet pe cer, cînd paserile zboară în caravane"... atunci „toate inimile simțitoare sînt triste și ascultă cîntecul vioarelor de toamnă—vioarele fine și nespus de gingașe". Intr'o astfel de zi de toamnă, Dumitru Ivanovici Lavrov capătă o bănuială: că Varvara Vasilevna, nevasta lui—cu care dusese o viață de dragoste liniștită—este amanta lui Victor Ivanovici Baranovski.

Varvara Vasilevna,—și ea în toamna vieții, cași soțul său,—se hotărăște să renunțe la dragostea-i vinovată. Se hotărește din duioșie pentru bărbat, din frica de scandal, din alarma în fața nepotrivirii de vrîstă între ea și Baranovski—nepotrivire care, mai devreme sau mai tîrziu, tot va duce la același desnodămînt.

Varvara Vasilevna inventează o soluție: căsătoria lui Baranovski cu Vera, fiica adoptivă a familiei Lavrov. Această căsătorie ar șterge orice urmă de bănuială în ochii soțului, ar explica față de opinia publică rostul vizitelor lui Baranovski în casa Lavrov și, mai ales, ar reține pe cel iubit în apropiere, în familie, în casă chiar... Varvara Vasilevna putînd astfel acoperi cu dragoste maternă și pe dînsul, și pe Vera lui, și pe copiii lor.

Baranovski primește cu greu soluția. Din acea clipă Varvara Vasilevna, renunțînd definitiv la dînsul, îi refuză chiar o sărutare. Vera și Victor Ivanovici se apropie zi cu zi. Intre dînșii se naște o adevărată dragoste.

Varvara Vasilevna își stăpînește sufletul în zbucium,—gelozia însă își strecurase prea adînc fiorul. Intr'o convorbire despre Victor cu Vera,—Varvara Vasilevna o sărută cu pasiune pe păr, acolo unde—cu cîteva clipe mai înainte—o sărutase logodnicul. Toată ființa Verei se crispează. Fata înțelege totul. Vera și Varvara Vasilevna sînt două rivale.

Varvara Vasilevna duce lupta sufletească mai departe. Se apropie nunta... are chiar loc. Dumitru Ivanovici vrea să afle adevărul: de-aceia roagă pe Varvara să cînte, iar mirii să danseze după cîntecul ei. Ea primește cu greu, începe la pian o melodie de vals,—dar cînd îl zărește pe Baranovski dansînd cu Vera... degetele-i pierd siguranța, cîntecul i se distramă și capul îi cade pe clape. Soții au, pe urmă, o emoționantă explicație.

Mirii se pregătesc de plecare. Cuferele sînt gata. Mai sînt cîteva zeci de minute până la plecarea trenului. Personagiile umblă pe scenă, își spun vorbe... Dar spectatorii înțeleg, că fiecare personagiu este torturat de drama din sufletul său. Se face chiar un răgaz de tăcere—anume ca dramele să se desfășoare în liniște. Publicul trebue să urmărească și să înțeleagă tăcerile. Iși iau rămas-bun femeile cu răceală. Vera trece ușa, se întoarce însă îndărăt și, în hohote de plîns, cade în brațele Varvarei Vasilevna care, și ea, izbucnește în lacrămi. Acest salt sufletesc se face în tăcere. Cele două femei nu-și spun nicio vorbă. Sufletele lor însă, în mister, se înțeleg, se iartă și se compătimesc. Autorul se dă într'o parte, personagiile deasemeni,—și rămîne singur spectatorul cu conflictul dramatic în suflet.

Mirii pornesc în voiajul de nuntă, iar Dumitru Ivanovici și Varvara Vasilevna se pregătesc, după această vifornița de toamnă, să-și așeze pentru iarnă fotelul la sobă și samovarul pe masă...

D. I. Manolescu a jucat, cu concentrare, rolul lui Dumitru Ivanovici. A redat sub-înțelesuri, a sugerat tristeți și melancolii... Acest rol, prelungit dincolo de cuvinte, este un model de subtilă interpretare a teatrului rusesc.

Varvara Vasilevna, redată de d-na Lucia Sturdza-Bulandra, a avut distincție și finețǎ. Durerea însă i-a fost cam convențională.

D. Tony Bulandra—sobru în Baranovski.

Parcă din aceiași familie sufletească cu Surguciov,—H. R. Lenormand, în „Ratații" (piesă reprezentată la Teatrul Caragiale), a pus aceiași neliniște lăuntrică—aceiași milă pornită pe urmele suferinții omenești.

„Ratații" sînt cabotinii scenei, ai muzicii și ai scrisului—care au simțit în sufletul lor cîteva tresăriri de artă adevărată, care au țintit un ideal... dar realitatea i-a dezamăgit.

Lenormand zugrăvește lumea culiselor cu ironie, înduioșare și tragism. Un actor se bucură lîngă corpul unui coleg în spasmele epilepsiei:—Eu am să-i iau rolul! Alții, amestecîndu-și propria viață cu viața scenei, fac teatru chiar la căpătăiul unui mort.

In această lume de umilinți și de mizerii, Lenormand leagă o intrigă de amor între un scriitor și o actriță—doi ratați, vrednici de-o milă fără de sfîrșit.

Actrița pornește în turneu. Scriitorul o însoțește. Amîndoi („El" și „Ea", cum sînt numiți de autor) cunosc cele mai de jos adîncuri ale mizeriei și ale umilinții omenești. *Ea*, după multă rezistență, se vinde. *El* o iartă,—dar neliniștea începe să-l tortureze. Caută, în alcool, uitare... Se duce chiar după o femee străină.

„*El*.—... Şi nu o doream. Nici n'o vedeam măcar. Ea mi-a aruncat o privire, trecînd înaintea mea pe stradă. Atunci o forţă necunoscută, un soiu de trebuinţă bizară... m'a agăţat de fustele ei. Era o fată cum sînt mii şi mii. Nu cred să fi fost frumoasă. Nu-mi aduc aminte decît de o carne albă, foarte rece, şi de nişte braţe tari care atîrnau, inerte, ca lipsite de viaţă...

Ea.—De ce-ai făcut asta?

El.—M'am gîndit mereu în aceste două zile... şi nu pot înţelege.

Ea.—Şi acum ai înţeles?

El.—Nu sînt sigur. In orice caz, nu e ceva frumos, ştii...

Ea.—Reazimă-ţi capul de mine. Pun mînile pe ochii tăi. Îi închid pe ai mei. Nu te mai văd.

El.—(Incet, caşi cînd i-ar fi ruşine, căutînd cuvintele): Ei bine, a fost poate orgoliu... ultima tresărire a unui orgoliu imbecil. Am vrut să-mi dovedesc mie însumi că nu-s o fiinţă umilită, distrusă... Era ceva în mine, ceva care vroia să regăsească onoarea, demnitatea pierdută. Caşi cînd mi-aşi fi pierdut onoarea! Şi caşi cînd, ducîndu-mă cu o femee, aşi fi putut-o regăsi! (Pauză). Nu! Prea e absurd. N'a fost asta. Trebue să fi fost mai repede una din acele porniri răzbunătoare, inconştiente, care fac pe o femee să se dea primului venit, atunci cînd află că soţul ei o înşeală...

Ea.—Ai vrut să te răzbuni pe mine, dragul meu?

El.—Nu, n'am vrut. Dar cine poate şti ce vor în noi instinctele noastre murdare? (Pauză) Şi nu a fost numai asta. A fost şi o dorinţă obscură de a mă înjosi, de a mă murdări, ca să fiu şi mai aproape de tine...

Ea.—Mai aproape de mine?

El.—(Incet de tot): Dorinţa de a fi caşi tine. De a mă murdări cum te-ai murdărit şi tu".

El îşi urmează viaţa de dezagregare sufletească. Vine beat acasă, face scandal... *Ea* îl descalţă şi plîngînd, cu faţa pe genunchii lui, e mulţumită—că-i poate erta şi ea, ceva, lui...

Sfîrşitul se apropie. Intr'o scenă de beţie şi ceartă, *El* o ucide: „Totdeauna sfîrşeşti prin a ucide ceiace iubeşti. Da. Sau ceiace iubeşti te ucide... Una sau alta se întîmplă în mod fatal. Nu e decît o chestie de timp".

Rolul actriţei,—plin de nervi, de dragoste supusă, de sacrificiu extrem pentru cel iubit,—a fost jucat, vibrînd, de d-na Dida Solomon care şi-a purtat prin această piesă ochii tragici şi glasul emoţionant.

Dar Teatrul Caragiale, cu „Rataţii", şi-a închis porţile. O încercare, făcută cu muncă şi cu jertfe, care n'a fost încurajată nici de oficialităţi şi, într'o oarecare măsură, nici de public... Capitala nu poate pesemne suporta atîtea teatre, pe lîngă atîtea cinematografe. Şi-i păcat...

Dacă acest teatru, specializat parcă în contorsiuni ale spiritului şi'n panici sufleteşti, a fost silit de împrejurări să tragă definitiv cortina—alte teatre, de comedii însă, s'au înfiinţat în Bucureşti subt bune auspicii: Teatrul Mic (Mişu Fotino şi R. Bulfinsky) şi, de curînd, Teatrul Nostru (Lică Alexandrescu).

După o zi de agitaţii şi de supărări, publicul—chiar cel subţire—preferă cîteva ceasuri de rîs sănătos tîmpului sumbru, petrecut la o dramă sau la o tragedie, care-ţi tulbură în plus şi somnul. La Teatrul Mic se rîde cu poftă. Piesele nu-s de cele mai multe ori mare lucru: nici nu-i nevoe! Actorii sînt sprinteni şi hazlii. Chiar d. Bulfinsky a căpătat o oarecare agilitate: fiorosul Holofern de altădată face acum tot felul de năzbîtii.

D. Mişu Fotino, cu vervă şi vioiciune, întreţine buna dispoziţie în sală—pe care spectatorii o duc pe stradă până acasă, unde replici şi gesturi de-ale d-sale sînt reproduse cu succes în mijlocul familiilor.

Teatrul Nostru îşi face drum în aceiaşi direcţie. Despre reprezentaţiile sale—în numărul viitor.

M. Sevastos

Miscellanea

Maximilian Harden

Celebrul publicist şi polemist german a murit în Elveţia, în indiferenţa generală, uitat de generaţia sa, ignorat de cea de astăzi. Născut în 1861 la Berlin, Maximilian Harden nu era prea bătrîn. Îşi pierduse însă publicul. Nu se mai putea sprijini pe elementele reacţionare fiindcă îşi imblînzise oarecum ideile şi pe de altă parte origina sa evreiască nu era de natură să placă grupului „Deutsch-national", antisemit prin excelenţă. Democraţii, oameni tineri, post-belici, îşi aveau publiciştii lor. Poate şi felul de a scrie al lui M. Harden, în acelaşi timp pitoresc şi nervos, dar şi greoiu, încărcat de incidentale şi paranteze, nu convine frazei scurte şi suple gustată de timpul nostru.

El a început ca amic şi susţinător al lui Bismarck. Cînd bătrînul cancelar a trebuit să se retragă, apărarea lui Maximilian Harden i-a adus oarecare consolare în izolarea sa. Talentul polemistului s'a năpustit atunci contra succesorului său, prinţul Caprivi. Articolele sale pline de vervă şi puternica independenţă de cuget nu-şi aveau egalul, într'o ţară lipsită de curaj civic cum era Germania de atunci, decît tocmai în articolele lui Börne, cu care de altfel Harden semăna prin multe trăsături de spirit.

De multe ori, el a încercat să justifice politica forţei şi a violenţei. Prin una din acele ironii pe care le păstrează de multe ori destinul, Maximilian Harden a trebuit să suporte îndreptată asupra sa în perioada de după războiu, contemporană cu asasinarea lui Rathenau, acea violenţă brutală pe care a scuzat-o altă dată.

Ani dearîndul a scos revista săptămînală „Die Zukunft", scrisă în bună parte de el singur, ca şi altă dată la noi „Săp-

tămîna" lui G. Panu. Prin logica lor polemică, prin combativitatea lor, aceşti doi oameni au avut mai mult decît o singură asemănare.

In afară de activitatea politică, Maximilian Harden a avut şi una artistică, în special aceia de critic teatral. Studiile sale asupra lui Hebbel, Ibsen etc. sînt remarcabile. Din acest domeniu a rămas dela el şi un volum: „Kampfgenosse Sudermann". Cea mai cunoscută din cărţile sale, e culegerea de portrete: „Köpfe", în care sînt schiţate cu ascuţită pătrundere fizionomii foarte variate ca de pildă: Briand, artista Réjane, Nicolae II, Wilhelm II, etc. etc.

O ultimă dată, cînd numele său a strălucit în opinia publică, a fost atunci cînd s'a ridicat plin de indignare contra imoralităţii curţii imperiale cu ocazia afacerii Eulenburg. După aceia a continuat să-şi consemneze însemnări mai mărunte în „Zukunft", fără însă să fie iar centrul vieţii politice.—*M. R.*

Pentru d. Paul Zarifopol

La o notiţă publicată în acest loc în numărul trecut, al cărui sens clar şi direct n'a scăpat nimănui, d. Paul Zarifopol răspunde cu susceptibilitate exagerată, cu o enervare nepotrivită printre' altă notiţă din „Adevărul literar". Presimţeam demult că firea ascuţită, de fin artist, a d-lui Paul Zarifopol, trebue să fie subiectivă peste măsură. Să-mi mai permit încă o ipoteză explicativă? D. Paul Zarifopol trăeşte izolat. Simţul său social se dezadaptează dela ajustările necesare conversaţiei care-şi permite cîteodată, în obiceiul oamenilor civilizaţi, şi cîte o glumă inofensivă.

Mi se pare că notiţa mea nu avea de ce să-l supere pe d. Zarifopol. In rezumat, ea arată cum pot fi folosite şi compromise ideile unui om inteligent. D. Paul Zarifopol are destulă experienţă ca să ştie că ideile noastre nu-şi ating totdeauna scopul pe care-l urmărim.

Iată, de pildă, un bogătaş a cărui succesiune e destinată să întreţie creaţiunea unui spital. După cîteva decenii succesiunea sa ajunge să servească (lucrul s'a întîmplat) o casă de prostituţie. Bacşişul a avut la început un scop filantropic, apoi a devenit un instrument de corupţie. Un proprietar donează ţăranilor de pe moşie o serie de terenuri pentru construit case. Dar peste cîţiva ani terenul se surpă în mare cu case şi cu oameni (cazul e descris într'un roman de Johan Boyer). Un altul refuză să gireze o poliţă unui amic viţios crezînd că-l lecueşte de patimă, dar acesta se sinucide fiindcă banii îi trebuiau pentru o datorie de onoare. D. Paul Zarifopol susţine critica estetică şi o ilustrează cu remarcabile aplicaţii, şi tineri neofiţi înţelegînd lucrul pe dos fac din el o propagandă caraghioasă de un amuzant radicalism, interzicînd barbaţilor să-şi sărute nevestele, inginerilor să construiască poduri ori băcanilor să vîndă cafea altfel decît estetic.

Toate acestea, în filosofie formează o lege, pe care Wundt a botezat-o „heterogenia scopurilor". Firește că d. Zarifopol nu e responzabil—decît indirect și involuntar,—de prostia celorlalți. Tot ce putem să-i reproșăm e doar imprudența și necunoașterea mediului în care scrie.

Ceiace ne-a surprins însă, e că d. Zarifopol, un așa de sever vinător al tuturor strîmbăturilor, al „grimaselor" unei culturi firave, care abia acum se înfiripează, un așa de aspru cenzor al tuturor „mofturilor" culturale și spirituale, n'a băgat de seamă că una din cele mai savuroase probe de moftangism mahalagesc, e tocmai această estetomanie națională, subt forma în care ne-o prezintă anumite școli literare și estetice. Tocmai observației d-sale așa de ascuțite să-i scape un subiect așa minunat de ilustrativ! Și tocmai fiindcă iubește așa de mult Estetica, era cel mai indicat s'o apere de tristele contrafaceri subt care e prezentată la noi. Pe noi, ceva mai puțin amorezați de Estetică, ne distrează puțin (ca să fim mizerabili) halul în care au adus-o adepții romîni. Dar pe d. Zarifopol! Să privească cu atîta indiferență denigrarea unui idol?

Dar d. Paul Zarifopol nu avea, încă odată, de ce să se supere de o notiță, nu numai inofensivă, dar și mult amabilă.

Astfel sînt greu de priceput aprecierile sale, așa din senin sau căutate cu laborioase asociații (spuse pe un ton a cărei forțată obiectivitate și liniște maschează cu greu iritarea), asupra „je m'enfichismului" meu sau asupra caracterului meu glumeț (noroc de el în asemenea împrejurări!). Aprecieri interesante, desigur, dar fără nici un raport cu discuțiunea în chestie.

Toate acestea ne amintesc o întîmplare. Două studente dela facultatea de Științe discutau într'o zi aprins pe stradă o gravă problemă științifică, mi se pare, „Darwinismul". Și amîndouă argumentau cîte o teză contrară. Una din ele, opunea probe din ce în ce mai decizive pentru poziția sa. Atunci cealaltă, enervată, roșie, a găsit acest minunat răspuns:

— Așa-mi trebue mie dacă stau de vorbă cu o ofticoasă.

Oricare ar fi gravitatea apucăturilor mele sufletești, ele ar fi putut fi discutate poate și cu altă ocazie decît cu prilejul problemei criticei estetice.—*M. R.*

Știința literară și psihologia modernă

Tinerii fervenți admiratori ai unei estetici pure, nu sînt totdeauna oameni cultivați. Li se întîmplă astfel că ori să descopere America după Columb, ori să invoace prestigiul străinătății în favoarea lor, numai din un svon necontrolat. Am spus de atîtea ori că nicăeri nu se face atîta știință a frumosului într'un fel așa de radical ca la noi. Aici am întrecut pe toată lumea.

Mai spuneam altă dată—că în mod natural—și deci și științific—nu se poate izola atitudinea estetică de celelalte facultăți sufletești, spre a forma o esență abstractă aparte, fiindcă personalitatea umană formează o sinteză, un tot indivizibil. Pentru complectarea instrucției acestor tineri neinformați voi rezuma aici, în cîteva cuvinte un articol al lui Friedrich Rainz: „Știința literară și psihologia nouă", apărut în revista de istorie literară „Euphorion" No. 2, 1927.

Ceiace domină azi ca tendință principală în psihologia contemporana e ceiace se cheamă *psihologia structurală*. Această concepție consideră sufletul ca o structură individuală, ca un tip determinat specific. Toate actele sufletești, dela percepție la gîndire se resimt de această coloratură generală a personalității. Sîntem departe de psihologia facultăților, ori de atomismul asociaționist care credea că sufletul e o colecție, o juxtapunere de elemente—senzații, idei, imagini—și nu o realitate bine închegată, formînd o individualitate. Această concepție duce azi la Caracterologie, la Tipologie, la psihologie diferențială. Fiecare individ e o realitate sui-generis indivizibilă.

Aceste concepții generale au avut puternice influențe asupra Esteticei și Științei literare germane. Numele cele mai cu autoritate astăzi în acest domeniu: Oskar Walzel autorul manualului estetic „Gehalt und Gestalt im Kunstwerk des Dichters", Gundolf autorul celei mai bune monografii despre Goethe, Bertram cu al său Nietzche, Simmel, Eysarz („Istoria literaturei ca știința-sufletelor), Unger, Stefansky, țin seamă de acest punct de vedere. Ei sînt mai mult ori mai puțin influențați de Dilthey care cerea de baza criticii literare, nu numai o seacă analiză a operii dar și o înțelegere comphesensivă, intuitivă a omului, în totalitatea sufletului său.

Consecințele acestui mod de a vedea sînt enorme pentru diferitele probleme de detaliu ale științei literare.

In ce privește *biografia*. Vechile biografii erau de multe ori o juxtapunere de elemente eterogene, fără prea multă legătură între ele. Nu se desena personalitatea, *forma* spirituală a autorului. Toți biografii lui Goethe, până la Gundolf nu ne reprezentau individualitatea acestuia, pierzîndu-se în amănunte, ca ceva total organic, ca un tot închis, cu necesitate devenit ceiace este. Viața și opera lui Goethe, în expunerea lui Gundolf apar ca două atribute diferite ale uneia și aceiași substanțe.

In ce privește grupurile din istoria epocilor literare, vechea „Mosaikliteraturgeschichte" le consideră ca *agregate* nu ca *forme colective*, compuse din indivizi diferiți, parcă adunați la întîmplare. Așa a fost cu istoricii romantismului. Dela cartea Richardei Huch, avem înfine o lucrare care ne prezintă acest grup ca un tot organic.

Noțiunile de stil epocal, de stil regional, de stil național pleacă din aceiași tendință de a deosibi aspecte unitare, organice

ale vieții literare. Esteticii germani merg așa de departe, încît pretind că—citez textual—, „determinarea unității vieții individuale este expresia unității structurale a sufletului grupului (O. Walzel: Analytische und synthetische Literaturforschung).

Orice talent individual sufere astfel legea structurei superioare lui, care e stilul epocei ori al națiunii din care face parte,—al formei colective superioare care o conține. Această ierarhie de structuri, cele mai generale conținînd și explicînd pe cele mai speciale, e considerată astăzi în Germania—țara clasică a speculației estetice — ca metoda estetică cea mai legitimă. Ea e aplicată și în artele plastice. Wölfflin a putut cu ajutorul ei să constituească celebrele sale unități de stil în cunoscuta sa „Kunstgeschichtlichen Grundbegriffe".

Ideia aceasta de unitate și de totalitate a fost împinsă așa de departe, încît e aplicată chiar și la determinarea *genurilor literare*. Se spunea, de pildă mai înainte că balada e un amestec de epic și liric: formă lirică și conținut epic. Se tinde azi să se considere balada ca un gen propriu, cu legile sale specifice, cu stilul său particular. Stilul fiecărui gen literar e ceva special și autonom. El are coloritul său individual. Nu mai procedăm azi prin adițiune de fracțiuni și Hartl a arătat că fiecare gen literar ori artistic are motivația sa psihologică specială. Cu atît mai mult aceste considerații sînt valabile pentru Estetica generală.

Producțiile noastre sufletești sînt opera sufletului întreg, al totalității noastre psihice. O operă de artă se resimte de toate convingerile și sentimentele artistului, dela cele etice și sociale până la cele pur artistice. A diviza sufletul pe facultăți înseamnă a continua erezia vechii psihologii.—*M. R.*

Un incident între esteți

Anî dearîndul o subțire școală estetică din București a dat, în dreapta și în stînga, lecții de eleganță. Acești „arbiter elegantiarum" ne învățau, de sus, maniere frumoase, superbe atitudini eterice și dezinteresate de contemplație eminent artistică. Din colțul nostru „anestetic", încriminați de oribila grosolănie de a fi confundat o clipă etnicul cu esteticul, nici nu suflam de frică să nu fim prinși iarăși cu vreo greșală de gust. Cînd ceteam—plini în același timp de admirație și invidie—dările de seamă ale unor elegante și prea „fashionable" ceaiuri literare din București, lăsam imaginația să vagabondeze visătoare la acel cuib de supremă distincțiune și ne închipuiam relațiile dintre fericiții care participau, animate de cele mai subțiri moravuri „Régence". Romantici și provinciali, vedeam ca în vis reverențe, subtile formule academice, grațioase etichete și cîte și mai cîte delicioase și rafinate precauțiuni de politeță, amenitate și cochetărie.

Dar într'o zi crudă, pe neașteptate, ne-a fost dat să asistăm la zdrobirea visului nostru.

Un membru al cenaclului, supărat că șeful n'a putut să-i treacă un volum la editura Casei Școalelor, l-a atacat vehement într'o revistă. Un critic din același cerc, devotat șefului (care ne denunță și motivul supărării celuilalt) i-a luat apărarea. La care, poetul modernist, mai vehement încă i-a răspuns. Apoi iarăși criticul etc. Iată ce scria poetul modernist:

„In aceiași foae, P. C., un misterios orificiu al „Zburătorului", anunță alarmist și bufon: atentatul literar... Cît privește șubredul și mercenarul condei"... Iată acum ce răspunde criticul modernist: „Incercînd să reducă ființa poeziei la maniera sa poetică din urmă, frazele critice... sînt doar aruncături strîmbe de vorbe printre dinți, ca țîșniri de spută, prezentate drept critică de idei".

Dar consternarea noastră ajunge la culme, cînd găsim că într'o discuție pornită pe chestiuni de gust, relativă la poezia pură, combatanții esteți se caracterizează mereu cu atribute antropologice depănîndu-și respectiv originile, făcînd cu alte cuvinte o gravă confuzie între „etnic și estetic". Căci iată ce spune poetul estet despre criticul estet: „Curios de romînism, dar încă incompetent,... prietin israelit... cu fața sufletului încă siriană... țap impenitent... etc.". Și criticul ca să pue lucrurile la punct și să repare probabil greșala îi zice celuilalt, caracterizînd o altă origine etnică: mai brună „Balaoacheșul egiptean din Balcani este incapabil să-și miște altfel mintea decît între înjurătură și formulă".

Astfel încurcătura și stupefacția noastră sînt extreme. Așa dar maniere frumoase și estetică numai Duminica, pentru musafirii din salon. In dos, în sufragerie, în viața cotidiană, realități naționale ca la ușa cortului, cum se cuvine și se practică copios în țara noastră. Și cînd spuneam aici că toată această distincție e o pură mitocănie fardată cu artă! In orice caz iată încă o temă în care ascuțitul spirit critic al d-lui P. Zarifopol va ști să deosibească „grimasa" de realitate.—*M. R.*

Arta d-lui T. Arghezi și Magia

D. Tudor Arghezi a publicat în „Adevărul literar" cîteva reflecții autocritice asupra „Cuvintelor uitate". In afară de frumusețea prezintării lor, aceste confidențe estetice sînt interesante fiindcă lămuresc anumite aspecte ale operei sale. Intr'o cronică din numerele trecute, încercam să arăt că poezia d-lui Arghezi trădează o stare de spirit magică: gust pentru alchimia miraculoasă, pentru esențe, elixiruri, curiozitate a fenomenelor rare și a coincidențelor bizare, evocarea vracilor, a doctorilor și a procedeelor lor, încrederea în puterea sacramentală și misterioasă a cuvintelor, a descîntecelor și a virtuților lor. Iată, din suscitatul articol cîteva rînduri asupra magiei cuvintelor și —desigur și asupra artei în general—care confirmă întru cîtva diagnoza noastră:

„Apoi evident am căutat cuvinte virginale, cuvinte puturoase, cuvinte cu rîe: le-am excitat aroma, le-am avivat rănile cu sticlă pisată şi le-am infectat pe unele complect. Şi cum dela ele la azur e o distanţă directă, o corespondenţă, am făcut pe cale artificială şi cuvinte oglinditoare sau străvezii şi am silit să intre în lumina lor eterogenul ca într'o vitrină de optician ambulant.

Mai pe scurt, m'a posedat intenţia de-a împrumuta vorbelor însuşiri materiale, aşa încît unele să supere pupila prin scînteere, altele să fie pipăibile, dure sau musculate şi cu păr de animal" —*M. R.*

Trădarea clericilor

Intr'o serie de articole minunate, publicate în „Nouvelle revue française", ideologul francez Julien Benda, aspru critic al mobilismului bergsonian, partizan al raţionalismului imanentist şi eleiat, a pus o prea interesantă problemă. După el, în toate societăţile omeneşti, până către aurora timpurilor moderne, au existat, pe lîngă masa mare a politicianilor, miniştri ori militari, însărcinaţi cu apărarea practică a societăţii, un grup restrîns de preoţi şi filosofi care aveau altă misiune de îndeplinit. Pe cînd politicianii pledau pentru instinctul de conservare, apărînd oarecum o situaţie biologică, clericii (preoţi ori intelectuali), plutind deasupra intereselor meschine de o clipă, aveau datoria să facă înalta educaţie morală şi intelectuală a masei, să susţie justiţia imanentă, adevărul etern, chiar deasupra patimilor politice şi patriotice. Aşa a făcut Socrat, Spinoza, Erasm, Goethe. Dar de la o bucată de vreme — acest lucru e o inovaţie a secolului al 19-lea, — clericii şi-au trădat misiunea, părăsind poziţia lor senină de îndrumători către eternitate, adevăr şi justiţie şi s'au coborît în rîndul politicianilor de rînd, justificînd cu mintea şi cu ştiinţa lor apetiturile şi orgoliile naţionale.

Maurice Barrès şi Ch. Maurras au excitat pasiunea patriotică franceză, Georges Sorel pe cea de clasă a muncitorilor. Cei 93 de profesori din Germania au justificat încălcarea Belgiei. Nu mai vorbim de rasa Chaimberlaini-ilor, Nietzsche etc. Iată „trădarea clericilor". Toate aceste constatări sînt sprijinite în studiile lui Julien Benda, pe nenumărate texte şi pe argumente grupate după o logică de fier. Articolele conţin nu ştiu ce frumuseţe severă, aspră, matematică.

Evident concluziile de mai sus sînt în cea mai mare parte adevărate. Intelectualismul desinteresat, deasupra binelui şi al răului, „au dessus de la mêlée", aşa cum l-a încercat în timpul războiului Romain Rolland, e din ce în ce mai rar. „Condeele" se vînd propagandei. Militanţa practică înăbuşă mereu libertatea cugetului şi curajul exprimării sincere şi drepte. „Clericii" sînt plătiţi astăzi şi în dependenţă strictă de interesele naţiunilor sau ale claselor sociale.

Cauzele acestei „dezertări", J. Benda le vede în fenomenu universal de „Belphegorism", descris de el cu altă ocazie şi care constă într'o extenziune din ce în ce mai mare a filosofiilor mobiliste, a decadenţei raţiunii, a sensibilăriei estetice, feminine care ne invadează. Apoi în faptul că intelectualii scriu pentru bani, căci acei care-i plătesc — burghezii, — le cer o atitudine militantă în favoarea lor.

Răul e grav. Dar după cum observă criticul Thibaudet, comentînd aceste articole, cangrena nu e încă complectă. Dacă M. Barrès sau Ch. Maurras au avut succes în Franţa, dacă Treitchke şi Nietzsche au fost adoraţi de generaţia războiului în Germania, nu e mai puţin adevărat că şi „clericii" adevăraţi, acei care s'au menţinut pe poziţiile de justiţie şi umanitate, un Anatole France sau Tolstoi, au avut şi ei acelaşi succes. Iar ceiace au făcut după războiu un Einstein, Nicolai, Förster, un Barbusse şi grupul „Clarté", nu ne permit să desperăm. Numai că intelectualii din toate ţările în faţa acestei desperate denunţări, îşi datoresc un adînc şi sincer examen de conştiinţă.

P. Nicanor & Co..

Recenzii

D. Ciurezu, *Răsărit*, ed. Scrisul romînesc, Craiova.

La 16 ani aproape toate fetele sînt frumoase. La 18 ani aproape toţi tinerii sînt poeţi. Seva abundentă crapă mugurii şi se revarsă generos, la întîmplare. Din această amplitudine şi rezervă de forţă iese şi acel joc inutil care e poezia. E greu de deosebit, la această vrîstă temperamentul, adică tinereţea de adevărata poezie.

Şi poezia d-lui d. Ciurezu e de temperament. Dar nu e numai exprimarea directă, inconştientă a acestuia. Tinereţea şi exuberanţa nu sînt decît pretexte pentru elaborarea artistică. Poetul domină palpitarea vieţii dintr'însul şi o ia drept temă poetică. Unii poeţi se uită afară: cîntă florile, nopţile cu lună, grădinile. Alţii ne vorbesc de tristeţea vieţii, de măreţia ideilor şi pasiunilor, de sufletul şi singurătatea lui. D. D. Ciurezu îşi consideră corpul său propriu şi vitalitatea lui. El ştie că existenţa e creaţiunea noastră, adică proecţiunea obiectivă a bunei noastre dispoziţii organice. Dimensiunile vieţii şi ale universului măsurate de-o cenestezie abundentă: iată sursa acestor poezii. Fiindcă viaţa svîcneşte într'un ritm brusc şi neînfrînat, proecţiunea ei în afară îşi va alege pretexte adequate: haiduci, goană de stepă fără sfîrşit pe coama calului, instincte violente, iubiri romantice. Altă dată e atent numai la senzaţiile sale a căror bucurie o descrie. Niciodată viaţa viscerală n'a fost prezintată într'o poezie mai stenică, mai vie, mai sinceră, mai tonică.

Senzaţii olfactive:

> Am speriat o ciută de pe mal.
>
> . . . .
>
> Şi mi-a venit atuncea să mă plec.
> Să-i miros urma suptă de pămînt
> Să gem preluug cu nările în vînt
> Şi'n fundul vieţii mele să m'aplec.

Senzaţii tactile:

> Am aruncat sămînţa ieri pe cîmp
> Pe brazdele jilave şi săine.
> Şi soarele domol curgea pe mine
> Pe trupul meu cu svîcnet în răstimp.

Gustative:

> Stă Fira sub vîsla de coarnă
> Şi stoarce pe gură un strugure nou
> Pe drum se deşiră un muget de bou
> Şi toamna se joacă cu ciucuri de boarnă.

Din toate simţurile d. D. Ciurezu face o sărbătoare. Dar mai ales din acele a văzului. Se bucură vibrant de lumina orbitoare a zilelor de vară şi se confundă în plăcerea ei strălucitoare, în modulaţiile ei simfonice ca în poezia „Joc în soare":

> Şi-un copil pitit în brusturi chicote de rîs şi sare,
> Sare'n ploaia de lumină ce se varsă pe poteci
> Şi copiii toţi aleargă şi-i aruncă melci în cale
> Melci vărgaţi, căzuţi din pumnii primăverii pe cărare.

Cîte-odată izbucnirea de viaţă e aşa de exubeantă încît duce la o frenizie de mişcări fără finalitate, fără senz: nevoe pură de cheltuială, de uşurare:

> Am alergat buiac ca să m'astîmpăr
> Prin ierburi verzi cu mirosul amar
> Am răşghinat o creangă de arţar
> Vigoarea mîinii mele s'o astîmpăr.

Puterea de viaţă e aşa de ofensiva, aşa de proectiva, încît, e *continuată*, presupusă şi în lumea exterioară. Sînt bănuite şi acolo senzaţii şi fioruri în oameni, ierburi şi pietre. E firesc ca poetul să vadă peste tot mai ales ce simte el.

> Un mînz a dat năvala în livezi
> Nărod şi svelt de multă sănătate
> Un faun gol cu buzele muşcate
> Prin mărăcini îşi pierde ochii verzi.
>
> O fată'n lan cu trupu 'ncetărat
> Işi lasă sînii rumeni şi aprinşi
> Pe-un prund de maci cu dărnicie întinşi
> Din inima pămîntului arat.

In coapsa unui deal, un plop de-argint
Țîșnit vioi cu creștetul spre soare
Iși mișună o taină care doare
Prin foile cu vine de argint.

Eu frîng în mîini o joardă de alun
Și rup un rug crescut peste cărare
Arunc un bulgăr de pămînt spre soare
Și rîd.
Și fug în ochi suișul lui nebun.

Astfel natura vibrează la unison cu poetul. Și ea e închipuită printr'un fel de pansensualism să simtă aceleași lucruri ca poetul.

Există o poezie de temperament, de viață, care reese tocmai dintr'o insuficiență, dintr'o criză de viață. E dorul nostalgic al convalescenților. E cazul poeziei lui Nietzche, Verhaeren ori Whitman. Firi clorotice își răzbună o dorință realizîndu-se mereu în contrariul lor. Cîntecul lor e afirmația unor lacune.

Și apoi există o poezie de temperament care iese dintr'un plin de putere. Atunci versurile nu mai caută viața ca un bun depărtat și neajuns, ci ca ceva posedat, pe care se mulțumesc să-l descrie. E cazul printre altele al Contesei de Noailles. Poetul, în posesiunea vieții, o contemplează, amănunțind toate detaliile care dau acea „Joie de vivre" toată orgia de bucurii ce ies din nimicuri de voluptate: dintr'o rază de soare, din gustul unui fruct, din freamătul unor frunze, din calmul serii, din tulburarea furtunii, din suavitatea florilor. Totul e pretext de plăcere.

Poezia d-lui D. Cinveza are și ea acest dar. E contagioasă prin clarul ei. Se prelungește în noi în unde de vibrații sănătoase și întăritoare.

Jocul are printre alte semnificații și acela de a fi efectul unui lux de energie. O estetică vitalistă identifică arta cu plenitudinea de viață. E firesc, oricum, ca cel bogat să se joace. D. Ciurezu cînd nu se bucură de senzațiile sale organice, cînd nu-și gustă cenestezia, începe să se joace grațios și inocent cu sunete și cuvinte

Cic-cicoare
cîntătoare
din glădicii
plini de floare,
Cic cu gușea
încărcată
de cicicuri
și de soare.

Sau

Leroi, Leroi 'mărgărint
Prin nămezii de argint.

Și trecînd mai departe, acest joc inofensiv s'a schimbat în altul mai grav de tehnică. Poezia „Haiducul" amintește prin muzicalitatea ritmului său frînt și mereu variat de unele coruri ucraniene. Tot din nevoe de joc, poate și ca efect al inspirației direct folklorice, d. Ciurezu alege termeni neaoși regionali, de multe ori necunoscuți limbei literare. Dacă acest abuz de cuvinte prea locale supără prin manieră cîteodată, de multe ori adaugă la pitorescul și la culoarea expresiei. In total, impresie de tînără vigoare și de sinceră frescheță, virtuți de artă care nu pot fi, tocmai prin acuratețe și natural, produse ale nativității sufletești, ci ale elaborării estetice.

M. R.

* * *

Prof. P. Andrei, *Das Problem der Methode in der Soziologie*, Otto Harrassowitz, Leipzig, 1927.

Cu prilejul apariției volumului d-lui Prof. *P. Andrei* „*Probleme de Sociologie*", publicat anul acesta în editura Casa școalelor, spuneam că cugetătorii romîni pot fi înregimentați în două categorii distincte. Unii tratează știința în funcție de cerințele mediului nostru cultural, pe cînd alții fac știință pentru știință. D. Profesor P. Andrei poate fi socotit printre partizanii concepției pentru care știința e mai presus de contingențele imediate ale necesităților patriotice.

Noua d-sale lucrare destinată intelectualității germane, „*Das Problem der Methode in der Soziologie*", confirmă din plin afirmația noastră. Dealtfel d-sa a mai publicat în nemțește pătrunzătorul studiu: *Die Soziologische Auffassung der Erkenntnis*", apreciat destul de elogios de critica germană.

Concepția profesorului de sociologie ieșan despre metoda pe care Sociologia trebue s'o întrebuințeze în cercetarea fenomenelor sociale, ține mai mult de adevăr decît de originalitate extravagantă. Luînd atitudine față de monismul metodologic al lui Riehl, Mill, Marx și Durkheim, d-sa împărtășește părerea că viața socială nu poate fi studiată numai cu ajutorul metodelor de care uzează științele naturale, întrucît fenomenele sociale sînt de natură psihică. De-aci absoluta necesitate ca realitatea socială să fie instrumentată de-o metodă psihologică, menită să adîncească și complecteze rezultatele procedeelor împrumutate dela științele lumii fizice.

Aportul personal al d-lui P. Andrei constă în critica și depășirea conștiinței colective susținută de Durkheim, și precizarea conceptului de relație în societate.

Interpretînd noțiunea de „*Instituție*" din sociologia lui Durkheim în sens genetic, autorul dovedește că'n evoluția societății individul apare într'un rol dublu: într'o ipostază determinată de societate și'n alta influențînd societatea.

Concepţia d-lui P. Andrei va stîrni fără îndoială discuţii. Noi vom lua probabil cunoştinţă de ele după ce gînditorul romîn va fi desbătut în alte ţări. Faptul acesta ne va dovedi încă odată capacitatea noastră de apreciere şi orientare în domeniul ştiinţific, căci pentru a reliefa meritele unui cărturar romîn de elită trebue să folosim oglinzile Apusului.

Ştefan George

* * *

Anuarul Şcoalei Normale „Vasile Lupu" din Iaşi, Anul şcolar 1926—1927. Institutul de Arte Grafice „Tataraşi" Iaşi 1927.

Părăsind clişeul tradiţional, în bună parte oficial, directorul Şcoalei normale „Vasile Lupu" din Iaşi, d. dr. St. Bîrsănescu, împreună cu colegii d-sale publică un interesant Anuar, care merită să fie scos din noianul publicaţiilor de acest soiu şi reliefat cu tărie din mai multe puncte de vedere.

Mai întâiu, Anuarul de faţă are deosebitul merit că intenţionează să oglindească viaţa intelectuală a şcoalei normale prin contribuţiile aduse de însăşi dascălii ei.

Eram obişnuiţi să credem că sarcina de profesor secundar se limitează la un conformism stringent faţă de manualele aprobate de Ministerul Instrucţiunii, ele alcătuind hotarul dincolo de care ştiinţa profesorului nu încearcă să se avînte mai departe. Inmormîntarea culturală la care se lasă duşi unii ne mărturisea cu prisosinţă lucrul acesta. Profesorii dela şcoala normală fac figură aparte. Studiile lor pătrunzătoare despre „Istoricul şcoalei", Didactica şi metodica ştiinţelor fizico-chimice, Unirea Basarabiei, Manualele de limbă romînească, Observaţiuni asupra predării hărţii în învăţămîntul geografiei, Şcoala normală faţă de problema naţională, Invăţămîntul matematicii în şcoala noastră, Rolul învăţătorului în ridicarea stării economice la sate, Ludwig van Beethoven, Impodobirea sălilor de clasă, Observări istorice, Centenarul lui Beethoven, Centenarul morţii lui Pestalozzi, Aurel C. Popovici şi Situaţia economică a Romîniei după întregirea teritorială, impun publicului intelectual numele Domnilor V. Petrovanu, D. M. Cădere, I. Tufescu, Radu Manoliu, I. Rick, G. Dornescu, M. G. Botez, N. D. Cojocaru, M. Barbu, M. Costăchescu, Dr. St. Bîrsănescu, M. Bantaş şi G. Florea.

Destinat foştilor şcolari, Anuarul ajută ca raporturile dintre profesori şi elevi să fie socotite o adevărată camaraderie spirituală. Cît priveşte articolul d-lui Profesor Universitar I. Simionescu despre „Rolul cultural al învăţătorului" el dovedeşte entuziasta şi sincera dragoste a cărturarului ieşan pentru arsenalele noastre culturale de orice grad.

Dorim ca Anuarul şcoalei noastre din Iaşi, această lucrare de netăgăduită valoare, să fie şi la anul viitor la înălţimea celui de astăzi. Cerem lucrul acesta fiindcă o scriere care a reuşit să se impună ca un îndreptar al şcoalei romîneşti, are obligaţia să-şi continue existenţa ca atare.

Şt. G.

* * *

Dumitru Theodosiu: *Pedologie* (studiul copilului). Premiată de Academia romînă.
Editura Socec, Bucureşti, 1926.

Ca o reacţiune împotriva bătrînilor pedagogi de catedră, care socoteau fiinţa copilului un material amorf pe care-l poţi sculpta după voe şi imaginaţie cu ajutorul treptelor herbartiene, cercetările ştiinţifice nouă tind să revoluţioneze pedagogia punînd-o în funcţie de un complex de cunoştinţi referitoare la studiul copilului, în funcţie de Pedologie. In străinătate studiile pedologice au înviorat demult prin seva lor tînără trupul secătuit al pedagogiei formaliste. La noi nu s'a petrecut până astăzi acest reviriment fiindcă lipsea un tratat sistematic de psihologie infantilă.

Sarcina grea de a umple această lacună şi-a luat-o d. Dumitru Theodosiu, profesor de pedagogie, cunoscut din alte două lucrări serioase, Didactica şi Metodica.

Folosind o literatură filosofică în majoritate de bună calitate, în special pe Binet şi Claparède, adăogînd experienţa sa personală, autorul înfăţişează cu o metodă ştiinţifică riguroasă, psihologia copilului, atît de originală şi de deosebită de-a adultului. Suggestiile pe care un asemenea studiu le oferă pedagogiei, sînt urmărite cu mult interes şi agerime de autor. Regretăm doar că d. Theodosiu n'a folosit în afară de indicaţiile psihologiei diferenţiale şi rezultatele actuale ale psihologiei structurale, rezultate care ar putea aşeza Pedologia pe adevăratele ei fundamente.

Cum studiul copilului interesează în deaproape pe orice părinte, nu numai pe pedagogii cu sau fără vocaţie, credem că Pedologia d-lui profesor D. Theodosiu va căpata extensiunea pe care o reclamă o lucrare aşa de interesantă. Dealtmineri, expunerea limpede a ideilor într'o formă populară ajută ca studiul de faţă să fie accesibil marelui public.

Şt. G.

* * *

V. Boutenko. *Un projet d'alliance franco-russe en 1856.* (Revue historique, juillet-août, 1927, pp. 227-325).

Pe baza unor documente inedite extrase din archivele ministerului de externe din Petrograd, autorul, profesor la univer-

sitatea din Saratov, expune sforțările diplomației rusești de-a rupe înțelegerea între Franța și Anglia, și, printr'o apropiere de cea dintâiu, de a-și recîștiga influența pierdută la Constantinopol. Investigațiile d-lui Boutenko aruncă o vie lumină asupra chestiunii orientale și prezintă pentru noi un interes deosebit.

Primii pași pentru o apropiere franco-rusă au fost făcuți, de-o parte și de alta, îndată după moartea lui Nicolae I, și au fost accentuați după căderea Sevastopolei. Prin victoriile din Crimea, Napoleon III și-a atins scopurile care l-au împins, alături de Anglia, în războiu contra Rusiei: Franța a eșit din izolarea în care a fost ținută și Nicolae I, care se pusese în fruntea tuturor coalițiilor anti-franceze, a fost învins și umilit. Prestigiul Franței și al dinastiei era restabilit. Influența ambasadorului francez la Constantinopol deveni din nou preponderentă. De vreme ce Anglia refuza să continue lupta pentru revizuirea tratatelor din 1815 și pentru restaurarea Poloniei, războiul devenea pentru Franța fără obiect. Austria nu era mai mult decît Anglia, dispusă să susțină politica externă a lui Napoleon care urmărea, în numele principiului naționalităților o remaniere, plină de primejdii pentru monarhia habsburgică, a hărții Europei. Dimpotrivă, se putea aștepta să găsească Napoleon dispoziții favorabile la curtea Rusiei. Alexandru II a înțeles greșala predecesorului său și toate avantagiile pe care Rusia le-ar fi putut trage dintr'o alianță cu Franța. Războiul a revelat lipsuri grave în organizația tehnică și administrativă a imperiului, și regenerarea Rusiei nu putea fi întreprinsă fără concursul capitalului străin. O înțelegere cu Anglia, care considera Rusia ca o primejdie pentru siguranța coloniilor engleze din Asia și care făcuse din integritatea imperiului otoman o condiție de siguranță pentru Indii, era greu de realizat. Austria și Prusia au produs prin „ingratitudinea" lor cea mai penibilă impresie asupra Rușilor. Din toate aceste motive, o alianța franco-rusă apărea diplomației rusești ca o condiție de succes și de independență pentru ambele țări.

Desbaterile conferinței dela Paris au scos nu odată la iveală comunitatea de vederi și de interese între cele două țări. Napoleon III n'a scăpat nici o ocazie de-a fi agreabil Rușilor. El a susținut proiectul rus în chestiunea delimitării Basarabiei și a izbutit să reducă la o treime teritoriul pe care Rusia avea să-l cedeze Moldovei, conform ultimatului adresat de către Austria. Napoleon III a menajat delegației ruse o retragere onorabilă în chestiunea protectoratului asupra ortodocșilor din imperiul otoman și asupra locurilor sfinte. Orlof la rîndul său a susținut votul emis de Walewsky pentru unirea principatelor romîne, și dacă propunerea a fost respinsă faptul se datorește numai împotrivirii Turciei și Austriei. Nesselrod se credea autorizat să se felicite că a rupt coaliția îndreptată contra Rusiei. Succesorul său, Gorciacof credea că a găsit în Napoleon III omul care să-l ajute la revizuirea tratatului din Paris în ceiace privește neutralitatea mării Negre și a frontierelor Basarabiei.

In schimb Rusia era gata să susțină proiectele lui Napoleon III relativ la Italia și la Romînia și să încredințeze unui consorțiu francez finanțarea construcției noilor linii ferate rusești.

Aplicarea tratatului dela Paris, trebuia să fie, în spiritul lui Gorciacof, piatra de încercare a relațiilor franco-engleze. Incidentele n'au lipsit. Rusia, înainte de-a evacua Kars, Reni și Ismail, le-a aruncat în aer fortificațiile și a refuzat să cedeze Moldovei Bolgradul, iar Turciei Delta Dunării și insula Șerpilor. Anglia a protestat energic împotriva acestor încălcări ale tratatului de pace și a amenințat cu convocarea unei conferinți internaționale care n'ar fi făcut decît să accentuieze izolarea Rusiei. In momentul acesta de tensiune, Gorciacof se declară dispus să remită lui Napoleon III, „soluția tuturor diferendelor existente, să cedeze Turciei insula Șerpilor și Delta Dunării, iar Moldovei Bolgradul, contra compensației pe care acesta o va judeca echitabilă". (Morny către Walewski 22 Oct. 3 Nov. și 28 Oct. 9 Nov. 1856). Compensația pe care o cerea Rusia era încheerea unei convenții speciale între cele două imperii. Dat fiind conflictul ruso-englez, convenția ar fi luat un caracter ostil Angliei și ar fi rupt înțelegerea franco-engleză. Ambasadorul francez la curtea Țarului, găsea condițiile acceptabile cu atît mai mult cu cît Gorciacof promitea Franței sprijinul Rusiei în cazul unor eventuale cuceriri de teritorii la est (Nice-Savoie). Morny și Gorciacof redactară împreună textul depeșei care trebuia adresată lui Napoleon III și la care trebuia alăturat proiectul de tratat prin care puterile contractante conveneau să garanteze *„împreună și reciproc principiile: 1 închiderii Strîmtorilor Bosforului și Dardanelelor; 2 neutralitatea Mării Negre; 3 garanției colective a Principatelor Moldovei și Munteniei, cu excluderea orcărei protecții, ingerințe și intervenții a unei sau mai multor puteri"*. Infracțiunea oricăruia din aceste principii trebuia să atragă intervenția solidară a celor două puteri aliate. Primele două puncte erau îndreptate contra Angliei, al treilea contra Austriei care continua să ocupe Principatele Romînești. Insfîrșit, un memoriu alăturat condiționa cesiunea Bolgradului la semnarea acestei convenții.

Răspunsul lui Napoleon III întîrzie peste orce așteptare, iar cînd sosi, el fu evasiv. D. Boutenko explică ezitarea lui Napoleon III prin presiunea înaltei finanțe engleze și prin imposibilitatea în care se găsea Franța de-a face față crizei financiare fără concursul băncilor engleze. Impăratul primi foarte rece pe noul ambasador rus, Kiselef (12 Nov.) și făcu în discursul de primire o semnificativă aluzie la legăturile „indisolubile" dintre Franța și Anglia. Cu toate acestea Napoleon III a continuat negocierile pentru încheerea convenției pentru a facilita aranjamentul diferendelor ivite în urma aplicării tratatului de pace. Astfel conferința reunită la Paris putu înregistra cedarea de către Rusia a insulei, Șerpilor a Deltei, Dunărei și a Bolgradului, în schimbul unei fîșii a teritoriului din Basarabia.

A. Oțetea.

* * *

Constantin Marinescu. *Mélanges d'Histoire générale*, Cluj. „Cartea Romînească", 1927. 1 vol. în 8°, 379 p.

Publicaţiile, deja numeroase şi remarcabile, ale Universităţii din Cluj (Dacoromania, Anuarul Institutului de Istorie Naţională, Lucrările Institutului de chimie, speologie, geografie, medicină etc.) s'au îmbogăţit cu un volum care, sperăm, va face serie: *Mélanges d'Histoire générale*, întocmit de d. C. Marinescu, profesor de istorie universală.

Noua publicaţie, cum era şi firesc, a fost dedicată d-lui Iorga, şeful necontestat al cercetărilor istorice dela noi şi animatorul întregii generaţii care s'a consacrat studiului istoriei. Cu greu va putea întreprinde cineva ceva în domeniul istoriei la noi fără să calce pe urmele d-lui Iorga şi fără să se sprijine pe cercetările sale anterioare. Astfel aceste *Mélanges*, ai căror autori de altfel sînt în cea mai mare parte foşti elevi ai d-lui Iorga, constitue un adevărat omagiu adus maestrului.

Volumul îl deschide un excelent articol intitulat *„Les aventures „sarrazines" des Français de Bourgogne au XV-e siècle"*, în care d. Iorga evocă, pe baza unor documente inedite, un episod suggestiv din acele cruciate dela sfîrşitul evului mediu pe care toată lumea apuseană le proclamă necesare contra Turcului năvălitor, dar care nu mai raliază decît cîţiva aventurieri, animaţi mai mult de setea de pradă, decît de sentimentul solidarităţii creştine. Astfel şi expediţia lui Geoffroy de Thoisy, „bourguignon" al lui Filip cel Bun, se rezolvă în fructuoase razii pe coasta africană şi pe malul mării Negre, fără alt rezultat decît apărarea insulei Rodos (1444-5). O a doua tentativă se isprăveşte cu un insucces pe care Ţara Romînească îl plăteşte cu prada luată de „cruciaţi" şi explică poate defecţiunea de pe Cîmpul Mierlei a lui Vladislav, fiul lui Dan, pe care scrisoarea anonimă (p. 43-5) din 7 Dec. 1448 o confirmă. Scrisoarea Franciscanului Bartolomeo din Geneva dela 3 Februarie 1443 (p. 35-42) dă d-lui Iorga prilejul să precizeze împrejurările în care Vlad Dracul, „bănuit de înţelegere cu puternicul guvernator al Ungariei" a fost mazilit de Turci.

Astfel articolul acesta n'aduce numai unele preciziuni de amănunt interesînd istoria noastră: el lămureşte atmosfera, prin ecourile ei apusene, a luptei cu Turcii. Procedeul ne pare caracteristic pentru ideia stăpînitoare care animă de mai muţi ani efortul d-lui Iorga: aceia de a insera viaţa poporului nostru în mişcarea generală a popoarelor europene. Nu există problemă mai grandioasă pentru un istoric romîn, nici sinteză care să încunune mai demn o uriaşă activitate istorică.

*

St. Bezdechi, fixează pe baza unor scrisori ale lui Nicefor Grigoraş, publicate de d-sa în Anuarul Şcoalei Romîne din Roma (II, 1924) unele trăsături din figura lui Teodor Metochit, marele logofăt al împăratului Mihail Paleologul, şi într'un al doilea articol un proiect de reforma calendarului al lui Nicefor Gregoraş, proiect care constitue un progres de preciziune faţă de calculele astronomilor Hipparc şi Ptolemeu (anul topic de 365 zile 5^h 54′ 32″ în loc de 365 zile 5^h 55′ 12″) dar care e depăşit de calculele astronomilor occidentali.

*

G. I. Brătianu: *Les origines de la guerre de Curzola* (1294—1299) entre Gènes et Venise.

Articolul d-lui G. I. Brătianu expune precedentele şi fazele cele mai importante ale conflictului dintre Genova şi Veneţia pentru Monopolul Comerţului din Marea Neagră. Autorul enumeră incidentele care revelă antagonismul şi prevestesc lupta pe viaţă şi pe moarte din care Veneţia avea să iasă învingătoare. În ciuda stipulaţiilor tratatului dela Nimfea care rezerva Genovezilor şi Pisanilor accesul în Marea Neagră, vasele veneţiene continuă să treacă strîmtorile chiar şi după căderea imperiului latin din Orient. Veneţia caută chiar, pentru a rezista cu succes Genovei, alianţa hanului Nogai. Genova răspunde încercînd o apropiere de hanul mongol al Persiei. D. Brătianu a stabilit cu ajutorul documentelor notariale din Arhivele Genovei că stabilimentul genovez din Caffa a trimis în scopul acesta un emisar la curtea hanului mongol din Persia. Cele două rivale caută să profite de antagonismul religios şi politic care exista între cele două imperii. „Alianţele orientale creiază noi cauze de conflict şi complică şi mai mult chestiunea deja aşa de delicată a libertăţii de navigare în Marea Neagră. „Chestiunea strîmtorilor, această luptă continuă pentru liberul acces al Mării Negre sau Egee, conclude d. Brătianu, rămîne de-alungul veacurilor elementul invariabil al chestiunii orientale: orice putere care încearcă să stabilească în mările Răsăritului o supremaţie politică sau comercială, aprinde veşnicul focar de discordie". Articolul d-lui Brătianu e un model de documentare precisă şi de expunere concentrată, care dintr'odată deschide privirii vaste perspective asupra viitorului.

*

C. Giurescu: *Une relation inédite sur la campagne de Pierre le Grand en Moldavie* (1711), stabileşte că Dimitrie Cantemir nu numai n'a îndemnat pe Petru cel Mare să se coboare spre gurile Prutului, cum îndeobşte s'a crezut, dar a încercat să-l reţină, sfătuindu-l să facă mai înainte provizii. „Relaţiunea" d-lui Giurescu dă în afară de asta o interesantă descriere a mizeriei care domneşte în tabăra rusească.

*

T. G. Bulat în *„La croisade de Nicopolis dans la littérature du temps"*, recheamă atenția asupra răsunetului pe care „cruciata de la Nicopole" l-a găsit în poeziile lui Eustache Deschamps, ale austriacului Petru de Rez și în scrierile lui Philippe de Mézières.

*

In două „note", una „asupra fastului la Curtea lui Alfonso de Aragon", a doua „asupra corsarilor în serviciul lui Alfons V de Aragon", d. Marinescu publică și comentează optsprezece piese extrase din „archivele Coroanei de Aragon" din Barcelona. Prima serie de acte (I-XI) consistă din misive adresate unor comercianți sau emisari pentru a achiziționa pe seama regelui diverse „obiecte de lux": covoare, tablouri, pietre scumpe, mirodenii etc. A doua serie (I-VII) se rapoartă la măsurile navale luate de Alfons V în vederea unor represalii de exercitat asupra sultanului egiptean și aliaților săi florentini, venețieni, provensali etc. care împiedecau comerțul negustorilor catalani. D. Marinescu promite să revină asupra acestor chestiuni. Sperăm că o va face în cadrul unui studiu mai amplu și mai compact, și ne rezervăm dreptul de-a reveni mai pe larg asupra expunerii d-sale.

*

P. P. Panaitescu, schițează diferitele încercări făcute de Polonezi între 1830—1863 de a răspîndi limba și istoria Romînilor. Aceste încercări, observă autorul, erau însuflețite de nădejdea de a atrage și pe Romîni într'o revoluție împotriva Rusiei și au încetat deodată cu eșecul revoluției polone din 1863 și cu urcarea pe tronul Principatelor Unite a lui Carol de Hohenzollern. D. Panaitescu aduce într'un al doilea articol o prețioasă contribuție la „bibliografia călătoriei Occidentalilor în Romînia".

*

C. Petranu: *Die Kunstdenkmäler der Siebenbürger Rumänen.*
Interesantă și reușită încercare de sinteză asupra „monumentelor de artă ale Romînilor din Transilvania". Autorul, sprijinit pe rezultatele cercetărilor anterioare, romîne și străine, și pe propriile sale observații, clasifică principalele monumente bisericești ale Transilvaniei, după influențele pe care le trădează și caută să le stabilească data nu numai pe baza documentelor scrise, produse de istorici, ci și pe aceia a criteriilor arheologice. Partea cea mai importantă și mai nouă a studiului d-lui Petranu, e cea consacrată minunatelor bisericuțe de lemn din județele Hunedoara, Bihor, Turda și Cojocna pe care le revendică, cu bune argumente, patrimoniului nostru național. Excelente clișee ilustrează această expunere care ar merita să fie dezvoltată într'o monografie destinată publicului romînesc care nu are mai puțină nevoe decît publicul străin de-a fi instruit asupra acestor admirabile creații ale artei țărănești.

*

G. D. Serra, profesor de limba și literatura italiană la Universitatea din Cluj, publică un erudit *„contributo toponomastico alla descrizione delle vie romane e romee nel Cavanese"*.

*

N. Tolu publică și examinează într'un articol solid argumentat: *„Un récit français du XVI-e siècle sur les affaires de Hongrie"*, textul editat în 1565 dar devenit extrem de rar, al povestirei lui Jean de Malmédy despre războiul din 1565 între împăratul Maximilian II și principele Ioan Sigismund Zápolya. D. Tolu arată că autorul a fost martor ocular al evenimentelor pe care le povestește. Ce căuta acest Malmédy în Ungaria? Cercetînd genealogia lui Antoine de Croy, marchiz de Raynel, căruia i e dedicată povestirea, și care se pretindea descendent al lui Ștefan, fiul lui Bela II, regele Ungariei, d. Tolu emite ipoteza verosimilă că Malmédy a fost trimis în Ungaria de Antoine de Croy, suveranul său, obligat de legăturile sale cu casa domnitoare a Ungariei să trimită trupe în ajutorul acesteia. Această atașare la cauza Habsburgilor explică, după autor, și tonul pornit contra lui Ioan Zápolya și a sultanului Soliman, prietinii Franței în lupta contra Casei de Habsburg.

*

I. Crăciun închee acest volum, care atestă o îmbucurătoare năzuință spre lărgirea cîmpului de acțiune a istoriografiei romînești, după îndemnul și exemplul dat de d. Iorga, printr'un studiu și o bibliografie, cît se poate de oportune, despre *„Contributions roumaines à l'historiographie générale"*.

A. Oțetea

* * *

G. Volpe. *Il Medioevo.* (1 vol. in 16°, 578 p. Firenze, Vallecchi, 1926).
G. Volpe trece azi de cel mai bun istoric al Italiei, și cu drept cuvînt, dacă facem abstracție de d. Gaetano Salvemini,

maltratat şi proscris de fascişti. D. Volpe s'a făcut cunoscut prin studiile sale asupra constituţiei Comunei din Pisa, studii care, împreună cu lucrările erudite ale lui Villari, Salvemini, Caggese şi Davidsohn, au reînoit istoria instituţiilor comunale şi a luptelor politice din timpul Renaşterii.

Din haosul revoluţiilor necurmate, al războaelor civile şi rivalităţilor între principalele familii, care constituie materia cronicelor contemporane, aceste studii au degajat factorii economici care au determinat revoluţiile în care contemporanii nu vedeau decît efectele unor cauze fortuite sau răutăţii omeneşti. In *Evul mediu* d. Volpe extinde concluziile la care l-a condus studiul republicelor italiene asupra Europei întregi. Această împrejurare explică calităţile şi defectele cărţii sale. Scrisă într'o limbă colorată şi abundentă, într'un stil vioi şi adeseori (prea adeseori) eliptic şi impresionist, desbrăcat de orice aparat ştiinţific, fără note, bibliografie şi referenţe, volumul acesta nu pretinde decît să aducă „o viziune unitară şi organică, un profil limpede şi o reconstrucţie personală a unei epoci determinate din Istoria Europei". De fapt, *Evul mediu* al d-lui Volpe e evul mediu italian, care nu prezintă decît o vagă asemănare cu evul mediu francez, german, spaniol şi englez. Italia e deja modernă cînd încetează de-a mai fi romană. Nimic din ceiace constitue fondul propriu al Evului mediu n'a putut prinde rădăcini adînci în Italia. Italienii n'au cunoscut feodalitatea decît din cîntecele epice traduse din franţuzeşte; scolastica a rămas între ei o disciplină de mănăstire fără înrîurire asupra spiritului naţional; ideia imperială n'a fost decît o armă de apărare împotriva pretenţiilor temporale ale Sfîntului Scaun; Biserica, un mijloc de expansiune economică, iar cruciatele, o întreprindere de colonizare şi de comerţ. Jumătate din cartea d-lui Volpe arată cum s'a descompus lumea romană, jumătate cum s'a format lumea modernă. Aceasta din urmă e cea mai nouă, mai solidă şi mai interesantă. Ţinînd „le juste milieu", între manualul de şcoală şi cartea de erudiţie, *Evul mediu* al d-lui Volpe se citeşte cu plăcere şi cu folos de oricine se interesează de lucrurile trecutului.

A. Oţetea

* * *

L. Casso. *La Russie au Danube et l'organisation de la Bessarabie.* s. a. s. l. 70 p. 8°.

Din cartea cu titlul de mai sus, apărută în limba rusă în 1913 se dă un rezumat şi traducerea complectă a capitolului final. Pentru noi Romînii, lucrarea lui Casso are o însemnătate deosebită căci conţine cîteva informaţiuni preţioase despre viaţa Basarabiei în primii ani ai alipirii sale de Rusia, date după izvoare ruseşti.

Rezumatul prezintă un interes secundar. Nu aflăm din el nimic nou, căci probabil amănuntele au fost lăsate deoparte după cum sînt lăsate şi izvoarele. Se amintesc cunoştinţi vechi despre împrejurările care au determinat deslipirea Basarabiei de Moldova şi cauzele pentru care Rusia s'a mulţumit numai cu atît. Astfel ideia rezumării nu trebue socotită ca prea fericită.

Capitolul „o ţară nouă", redat în întregime, precizează după izvoare, din care parte utilizate şi de istoricii noştri, starea demografică, economică, juridică şi socială a Basarabiei în epoca alipirii. Se găsesc ştiri despre populaţia acelor vremi, al cărei număr nu trecea de 200.000 locuitori, informaţiuni despre bogăţiile naturale,—grîu şi fîneţe,—şi despre legislaţie, căreia Casso i-a dedicat şi o lucrare specială. Ceiace este interesant sînt cele două evenimente nouă asupra cărora Casso insistă mult, despopularea ţării şi abuzurile administrative, ambele produse odată cu regimul rusesc.

Scrisă cu căldura pe care totdeauna o dă amintirea locului natal, pe care la moarte Casso a voit să-l reîntîlnească pentru totdeauna, căci după dorinţa sa el a fost înmormîntat la Ciutuleşti în judeţul Soroca, această lucrare prezintă în chip leal şi foarte obiectiv adevărata situaţiune politică şi economică a Basarabiei. Autorul său nu se sfieşte de a aminti chiar şi lipsa drepturilor ruseşti asupra Basarabiei pe care unele cercuri din Rusia o relevau încă dela sfîrşitul veacului trecut. Situaţiunea lui Casso, fost profesor universitar şi ministru al instrucţiunii subt vechiul regim rusesc, dă vederilor pe care le exprimă un plus de prestigiu care nu poate fi în lumea europeană, deloc dăunător punctului de vedere romînesc, în chestiunea Basarabiei.

G. Z.

* * *

Dr. Ferdinand Friedensburg. *Münzkunde und Geldgeschichte der Einzelstaaten des Mittelalters und der neuren Zeit...* München şi Berlin, 1926, 196 p + 230 ilustraţii 8°.

In colecţia „Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte" publicată de v. Below şi Meineske, profesorul Friedensburg publică această introducere în numismatică. Ea este mai mult un manual exprimînd rezultatele actuale ale ştiinţii numismatice referitoare la evul mediu şi timpurile mai nouă. Astfel găsim informaţiuni concentrate asupra monetelor tuturor popoarelor europene şi a unora dintre cele mai de seamă ale altor continente.

Partea referitoare la Europa răsăriteană şi sud-răsăriteană ar fi putut fi şi mai complect şi mai exact înfăţişată. Autorul însă a fost constrîns la o exprimare cu totul sumară fiind străin de izvoarele şi lucrările interne ale acestor popoare. Referitor la numismatica ţărilor romîneşti—pe care o expune în paragraful con-

sacrat ţărilor sud slave (!), Friedensburg dă informaţiuni în parte dovedite azi ca neexacte, deoarece se ia după cartea lui Sturza, singura de altminterea dintre cercetările mai ample ale ştiinţii numismatice romîne, scrisă într'o limbă străină. Mult mai bogată şi precis orientată este partea privitoare la Europa apuseană ca şi bibliografia pe care o dă referitor la aceste ţări.

Cartea lui Friedensburg excelează prin ilustraţiuni, se dau fotografiate pe avers şi revers foarte clar şi chiar artistic 230 monete de diferite specii. Găsim specii variate de taleri dintre care unii au ajuns până la noi, circulînd chiar din abundenţă ca talerii spanioli, numiţi propriu zis piastri sau colonaţi in terminologia populară, taleri papali sau scuzi, Kronentaleri, taleri de-ai Mariei Teresa, Löwentaleri, sau taleri leonini care nu erau altceva decît moneta leu, ducaţi veneţieni, carolini, ţechini etc, groşi, florini, pfenigi ş. a.

Orientarea în lucrare este organizată cu pricepere, astfel că manualul poate fi repede utilizat. Din acest punct de vedere, noua carte a lui Friedensburg, are toate calităţile tehnicii germane.

G. Zane.

* * *

D. Z. Furnică, *Industria şi dezvoltarea ei în Ţările Romîneşti*, cu o scrisoare de introducere de N. Iorga, Bucureşti, 1926.

După lucrarea „Din istoria comerţului la Romîni" în care sînt publicate numeroase documente cu privire la trecutul nostru comercial, d. Furnică ne dă după optsprezece ani o nouă contribuţie pe care titlul ar indica-o că se referă la industrie.

Propriu zis nu avem de-a face de această dată cu o istorie a industriei, ci găsim mai mult fragmente cu privire tot la comerţ, pentru epoca posterioară tratatului dela Cuciuc Cainardgi, complectate cu informaţiuni mai mult sau mai puţin ample referitoare la meserii şi industrii. Ce trebue de avut în vedere după lectura acestei cărţi este că autorul său nu e un specialist şi pentru aceasta nu trebue să se pretindă şi lucrării sale rigurozitatea unei execuţiuni ştiinţifice.

In prima parte, fiind informată aproape exclusiv după Ureche, nu putem găsi alte ştiri despre vechiul comerţ decît cele aflate în volumele acestuia, pe care însă d. Furnică, cu tot martiriul reclamat de o asemeni operaţiune, a avut răbdarea de a le cerceta până la capăt. Se găsesc şi cîteva informaţiuni culese din alte surse, care nu totdeauna sînt dintre cele mai sigure sau tocmai exact indicate. De pildă se atribue lui Sestini originalul lucrării după care Lejeune a dat în 1822 „Voyage en Valachie et en Moldavie etc," cînd în realitate avem de-a face cu cunoscuta operă a lui Raicevich. Din prefaţa scrisă de d. Iorga la cel de al zecelea volum al colecţiei Hurmuzaki, d. Furnică ar fi putut lua mai mult decît cîteva informaţiuni; ea îi putea servi ca un model strălucit de rezultatele care se pot obţine printr'o bună orientare bibliografică.

In istoria comerţului pentru epoca mai nouă, d. Iorga a dus mai departe investigaţiunile din trecut pe baza în mare parte a aceloraşi izvoare, care utilizate ar fi putut schimba unele din concluziile d-lui Furnică. Cîteva indicaţiuni nouă şi oarecare bibliografie încă neconsultată asupra aceloraşi chestiuni am dat recent şi noi în „Die österreichischen und die deutschen Wirtschaftsbeziehungen zu den rumänischen Fürstentümern 1774—1874. (Weltwirtschaftliches Archiv. vol. 26).

In ceiace priveşte industria găsim în această primă parte un capitol asupra cunoscutelor fabrici de la sfîrşitul secol. XVIII şi începutul celui următor, cu informaţiuni culese tot în Ureche.

Un interes deosebit prezintă partea finală a lucrării d-lui Furnică. Aci sînt întrebuinţate amintirile, cunoştinţele şi observaţiile d-sale personale, reuşind să dea uneori descrieri chiar pitoreşti despre viaţa economică a vechiului regim. Se găsesc amănunte cîteodată nouă despre diferitele feluri de isnafuri în legătură cu arta clăditului, ornamentării şi mobilării locuinţelor, cît şi a producţiei materialului de construcţie, a breslelor de meşteşugari, a îmbrăcăminţii, producţiei alimentare etc.

Această a doua parte, scrisă cu căldură aminteşte că autorul său, un mare negustor, e un iubitor al întregei categorii sociale din care face parte, dornic de a o cunoaşte în toate tainele trecutului său, mai ales al acelui trecut, pe care l-au trăit ai noştri şi care a dispărut atît de grabnic la cel dintâiu asalt al nouălor forme profesionale.

G. Zane

* * *

Felix Pinner. *Das neue Palästina.* Volkswirtschaftliche Studien. Berlin 1926. 8°.

Despre organizarea noului stat al Palestinei s'a scris relativ mult în ultima vreme. Felix Pinner încearcă de această dată o descriere a situaţiunii economice actuale pe care o însoţeşte de oarecare consideraţiuni personale asupra diferitelor probleme mai principale care se pun în conducerea statului palestinian.

După cum observă cu multă dreptate, acest stat nou ridică o chestiune cu totul nouă, pentrucă în alcătuirea sa nu avem de a face cu organizarea pe bazele dreptului public modern a unei populaţiuni care ocupă un anumit teritoriu, ci este vorba de a creia prin emigrare o populaţiune care vine cu un patrimoniu moral, social şi naţional cu totul specific pentru ca să ocupe un teritoriu cu totul nou şi în parte inadaptabil pentru ea. Este vorba deci de creiarea unui stat naţional a cărui populaţiune naţională încă nu există, căci cu toate imigrările, în 1926 nu se găseau în Palestina mai mult de 110.000 Evrei, ocupînd un procent de 15—16 % din suma populaţiei totale.

Dar și repartizarea acestei populațiuni este făcută în mod special; marea sa majoritate este îngrămădită în orașe iar la țară nu se găsește decît în proporție de 3,6% față de 96.4% de Arabi.

Productivitatea economiei se bazează exclusiv pe aceia a solului, astfel că cu totul altă populație decît aceia evreiască este creatoarea bogăției naționale. Problema principală a politicii economice palestiniene este, după Pinner, „cucerirea solului". In această privință trebue avută în vedere o situațiune specială. Spiritul filantropic al lui Rotschild a dus la creiarea unor colonii agricole care posedă azi mai mult de jumătate din pămîntul deținut de Evrei și a cărui suprafață poate fi evaluată la 10–12% din întreg teritoriul cultivabil. Populația evreiască a acestor colonii nu este o populație muncitoare a solului; ea întrebuințează forța de muncă a Arabilor, astfel că nu se deosebește deloc de situația coloniștilor din coloniile propriuzise. Un proletariat agricol evreiesc, a cărui dezvoltare s'a încercat după revoluția rusă din 1905, nu a putut să reziste. Felahii obișnuiți cu clima, cu meseria și mai ales puțin pretențioși în materie de întreținere, n'au putut fi concurați și deplasați de pe pozițiile lor anterioare.

Spre deosebire de această organizare, emanată din spiritul filantropic, se poate vorbi azi de un început de constituire organică a economiei agrare. Ea este opera unei politici agrare naționale evreești, care a dus la încurajarea comunităților agricole mari și mici, lucrătoare și producătoare direct. Desigur că rezultatele obținute până acum sînt cu totul insuficiente pentru a preciza drumul viitorului mai ales ținînd seama că tendința imigranților continuă a fi stabilirea la orașe. Haifa a devenit oarecum centrul marei industrii, iar Tel-Aview a celei mici și mijlocii.

Situațiunea Palestinei pe piața mondială nu poate fi încă satisfăcătoare căci noul stat are de învins în primul rînd piedicile organizării interne. La această organizare, contribue după Pinner într'o bună măsură muncitorimea, care joacă un mare rol. Există azi o asociațiune muncitorească care numără 16.000 de membri, dintre care 10.000 din industrie. Principiile sale călăuzitoare ar fi acele ale socialismului, căruia condițiile proprii ale economiei evreești, îi dau prilejul să facă operă constructivă.

G. Zane

* * *

Matilla C. Ghica, *Esthétique des proportions dans la nature et dans les arts* (La pensée contemporaine N. R. F.).

Cu tot mai multă rîvnă se întrunesc în jurul esteticii, știința raporturilor armonioase, eforturile de tălmăcire nu numai ale artei ci și ale naturii însăși.

Cartea d-lui Ghica, o spunem dintru început, ne lasă impresia unei lucrări de matematician, care s'a ocupat cu estetica.

Aceasta poate și din faptul că două treimi din cuprinsul cărții sînt umplute cu demonstrații matematice pe cînd raportarea acestor învățăminte la operele de artă, și din acestea aproape numai la acele arhitecturale, este făcută numai în restul cuprinsului. Desigur că estetica d-lui Ghica trebue să se bazeze pe matematică, de vreme ce demonstrarea strînsei legături dintre *număr* și *opera de artă* este leit-motivul cărții, lucrarea de sinteză în care s'au strîns laolaltă, cu pricepere, toate eforturile de seamă, privind armonia ritmată, degajată sau exprimabilă prin numere și notații matematice.

In fruntea cărții aflăm portretul lui *Luca Facioli di Borgo*, strîns în haina călugărească, plină de falduri, cu o mînă urmărind slova unei cărți și cu cealaltă trasînd pe-o placă o figură geometrică. Iacopo da Barbari însă, a voit să ne arate pe autorul cărții *„De divina proportione"* în tovărășia unui ucenic, în stînga, și alături de sclipirile dodecaedrului, „corp foarte nobil între toate celelalte" socotit de Platon ca simbolul armoniei cosmice.

Concepția numerică a artei e veche și în decursul veacurilor nu s'a făcut altceva, decît expuneri mai limpezi și mai științifice. Dela Pitagora care susținea că „orice armonie depinde de-o proporție, de-o relație numerică" și până la C. J. Keyser care „caută *invariabilul* într'o lume în fluctuație", *ideea de număr* a fost incontinuu cercetată (între timp și de artiști, arhitecți, gînditori, dintre care pomenim pe Leonardo da Vinci, A. Dürer, Fra Luca Pacioli, Vignola, Michel Angelo, Bramante, Rafael, care cu toții meditau asupra perspectivei, asupra proporției, asupra formei armonioase din spațiu).

Nu-i pentru nimeni un mister că *Pietro dela Francesca* este cîștigătorul spațiului în pictură și poetul formei cristalizate, smulse din tumultul primitivismului, sau că și astăzi un sculptor ca *Bourdelle* consideră arta ca o algebră învăluită. Renașterea a limpezit eforturile antichității, dar și timpurile noastre pot fi mîndre de investigațiile unui *Theodor Cook* (The Curves of line), Jay Hambidge, Lund, autori pe care d. M. Ghica îi citează des, sprijinindu-se pe constatările lor. D. Ghica a săvîrșit o operă de coordonare, ocupîndu-se de formele din natură, de proporție, de entitățile geometrice în plan și spațiu, de spațiu, de formele vii și creațiunile artistice, și în sfîrșit, de volum.

Perceperea în mod conștient a raporturilor dintre formele naturale este strădania esteticii acestea. Vom insista asupra proporției, celelalte capitole înșirate, din voluminoasa carte a d-lui Ghica (444 pagini, 93 planșe, peste o sută de figuri geometrice) rămînînd a fi subînțelese.

Proporția, pe care Pacioli o numea cu drept cuvînt „divină", se obține „împărțind o lungime în două părți inegale, astfel ca raportul între cea mai mică și cea mai mare, să fie egal cu raportul dintre aceasta din urmă și suma amîndorora". *Kepler* numea această proporție „sectio divina" iar *Vinci* „sectio

aurea", de unde va deriva cunoscuta denumire „section dorée" sau „nombre d'or", dată unei *invariante* foarte importante în reuniunea numerică.

Legea proporţiilor se găseşte *realizată* în proporţiile corpului omenesc şi al animalelor, în anumite temple greceşti (Partenonul), în botanică, în muzică. (Zeysing a studiat sute de corpuri de masculi şi femele pentru a stabili fazele creşterii proporţionate). Formele corpurilor se dezvoltă cu o energie superficială minimum compatibilă cu forţele orientatoare. Ca suprafeţi şi volume sînt preferate pentagonul (Vignolo ridică pe el palatul Caprarole) şi dodecaedrul care este şi el o amplificare, la cîteşitrele dimensiunile, a simetriei pentagonale, sau hexagonul (şase fiind un număr perfect), dreptunghiul şi mai ales profilul triunghiular (egiptean, transmis prin cruciaţi, occidentalilor). Cîtă importanţă s'a dat esoterismului matematic platonician, bazat pe pentagramă şi secţiunea de aur, se poate vedea şi din cugetarea maestrului *Jean Vignot*, care pe la 1398 spunea „*ars sine scientia nihil est*".

Evident că astăzi nu mai spunem astfel. Arta modernă lucrează instinctiv, ştiind că talentul închide ştiinţa. Doar arhitectura mai are nevoe de-o atenţie special îndreptată asupra volumului în spaţiu, asupra raporturilor lui elementare, care există armonizate în piramida lui Cheops, în arta greacă, în cea gotică, în Renaştere, dovedind viaţă veşnică, tocmai pentrucă au închis în ele o parte din pulsarea vieţii. D. Ghica, din cauza acestei importanţe dominante a arhitecturii ne face o interesantă şi cu totul remarcabilă schiţă a evoluţiei arhitectonice, ajungînd pînă la cubismul de azi, curent folositor acestei arte, care a fost salvată de încărcătura grosolană, fantazia neregulată, clişeele academice ale ultimelor secole.

Din acest cuprinzător studiu sintetic se mai degajă o idee importantă deşi uşor de susţinut: „cei vechi ne-au fost superiori". Că însăşi arta actuală, reîntoarsă la clasicism, la volum, la ştiinţa lui Pytagora ne-ar dovedi aceasta, nu ne îndoim.

Totuşi, chiar cartea d-lui Ghica ne dovedeşte eforturile secolului nostru de a înţelege şi recrea o artă nouă, bazată pe fundamente, nu vechi, ci veşnice. Că „sgîrie nourii" de azi ar fi fost mai puţin mîndri în faţa septizoniului lui Sever sau a farului din Alexandria n'ar fi de mirat, deoarece legile au rămas eterne şi cine le-a prins cel dintâiu e mai tare, tocmai ca şi focul prometeian pentru troglodiţii legendari, decît ceilalţi veniţi mai tîrziu, care nu se pot bucura mai mult decît primul om ce s'a găsit pe sine în Dumnezeu, în natură şi fireşte, în el însuşi.

Petru Comarnescu

Revista revistelor

Arhiva pentru reforma socială. No. 1–2.

Oridecîteori primim această revistă avem regretul că nu apare mai des. Desigur, eforturile eroice ale lui Gusti, întîmpină atîtea dificultăţi, încît trebue să-i fim prea recunoscători chiar pentru faptul că această publicaţie poate să apară. Asemenea periodice sînt acelea care formează o cultură şi o civilizaţie naţională proprie.

Numărul de faţă cuprinde două contribuţii străine. Una a d-lui L. Duguit, asupra sindicalismului în Franţa, alta a d-lui H. Truchy asupra capitalismului internaţional. Din celelalte lucrări remarcăm:

«Biologia satelor» de dr. G. Banu studiu aprofundat de extremă utilitate asupra vieţii satelor; «Istoria şi o nouă metodă de determinare a raselor», învechită poate ca concepţii antropologice generale dar interesantă prin aplicaţii. O cronică asupra filosofiei istorice la Rickert semnează cu competinţă N. Bagdasar.

Gîndirea No. 10—11.

Cu aceiaşi ţinută tehnică şi strict literară s'a menţinut «Gîndirea» şi anul acesta. Un frumos articol de d. T. Vianu, despre sentimentul pesimist al artei şi vieţii cu exemplificări din Paul Valéry, iar în ultimul număr începutul unei nuvele a d-lui Damian Stănoiu. Regretăm tonul nepotrivit de violent al concluziilor unui articol pornit savant şi obiectiv, al d-lui P. Marcu-Balş. Tinerii confundă adesea brutalitatea cu energia, care poate fi şi perfect dulce. Nepotrivită de asemenea intoleranţa pentru vederile altora la un om ce pare aşa de cultivat. Protestăm, în orice caz, contra modului ireverenţios şi nedrept în care e caracterizată metoda d-lui P. Zarifopol.

Scrisul romînesc No. 1 Craiova.

Dela primul său număr, această revistă se prezintă în condiţiunile cele mai fericite. Pe lîngă condiţii tehnice excelente, Scrisul romînesc aduce şi semnături interesante printre colaboratori. Găsim numele d-lor Cezar Petrescu, Gib. Mihăescu, Pillat etc.

Dar celace e mai ales lăudabil e faptul că tînăra revistă craioveană a înţeles că publicul caută informaţii asupra actualităţii şi a întemeiat astfel o serie de cronici; adică a înţeles că o revistă e mai mult a publicului decît a scriitorilor, care scot deobicei o publicaţie ca să-şi cultive amorul propriu personal ori să-şi videze patimile de cenaclu.

Minerva No. 2.

Abia ajunsă la numărul doi, această excelentă revistă de sinteza culturală, în care ideile generale din toate ştiinţele, morale ori exacte, sînt egal tratate, şi-a cîştigat o deosebită autoritate asupra cetitorilor...

Numărul doi e tot aşa de bogat,

tot aşa de competent, şi de îngrijit ca şi numărul unu.

Relevăm printre contribuţiile numărului de faţă studiul complect şi adîncit asupra „Fascismului" datorit d-lui P. Andrei, un altul asupra „Metafizicei contemporane" al d-lui I. Petrovici, apoi „Note pentru o introducere în filosofia lui Hegel" ale d-lui D. Roşca; „Mesianismul rusesc din sec. XV şi XVI" de V. Harea, „Naţionalizarea oraşelor" de St. Zeletin «Consideraţii asupra spiritului şi genezei Renaşterei» de A. Oţetea, „Observaţii asupra psihologiei Simbolului" de M. Ralea.

Adevărul literar.

Iată o revistă care şi-a înţeles cu adevărat rostul—de unde şi succesul său—, o revistă care dacă ar dispare ar lăsa un adînc gol în mişcarea noastră publicistică. Nu se poate spune acelaşi lucru despre multe altele. Literară în adevăratul sens al cuvîntului şi populară ca tendinţi în acelaşi timp, „Adevărul literar" prin priceputa şi harnica conducere a d-lui M Sevastos e astăzi publicaţia de bază a marelui public care se interesează de literatură.

Remarcăm printre colaborările anului acesta: fragmentele de roman ale d-lui Ionel Teodoreanu, notele de călătorie ale d-lui M. Sadoveanu, Schiţele d-lui Jean Bart, articolele d-lui P. Zarifopol, ale d-lui Tudor Arghezi, versurile d-rei Otilia Cazimir, cronicele d-lor Suchianu, Blazian, Isabela Sadoveanu etc. etc.

G. K. Chesterton

D. G. K. Chesterton se străduește de douăzeci şi cinci de ani să dobîndescă dreptul de a trăi la adăpostul credinţelor şi al ideilor sale ca într'o oază în mijlocul deşertului înconjurător. Reclamă dreptul de a exprima cu neglijenţă gîndiri utile, de a scrie numai pentru a comunica.

Aceste drepturi pe car d-sa le revendică ne vom feri de a i le contesta, căci d. Chesterton posedă o calitate cu care ne-a cîştigat respectul odată pentru totdeauna.

Dacă sîntem de acord asupra ceiace numim as ăzi intelectualism atunci vom reaminti că d-sa, este singurul scriitor din generaţia sa, care a luat apărarea acelui aspect al omului care scapă intelectualismului.

Intelectualismul în timpul d-lui Chesterton se numea Darwin, Pater. Oscar Wilde, Nietzsche, Herbert Spencer, „esteţii" credeau în floarea de crin iar „Scientiştii" în maimuţă.

In acel timp estetismul şi scientismul se afişau cu acea candoare, care ne seduce încă la Remy de Gourmond. Un univers estetic şi un univers ştiinţific pot exista, populate de fiinţele imperceptibile vulgului şi care presupune un divorţ total între vizlunea omului mijlociu şi viziunea intelectualului.

D. Chesterton şi-a făcut o adevarată plăcere, arătînd în studii de critică într'adevăr remarcabile asupra lui Dickens şi Browning, cum o mare operă nu pierde niciodată contactul cu izvoarele populare şi cum o formă grea ascunde o profundă şi misterioasă simplicitate. D. Chesterton nu cere unui artist să fie accesibil tuturor ci de a întrebuinţa o materie accesibilă tuturor. Principala obiecţiune pe care o face intelectualismului, este o obiecţiune mai degrabă morală. Suferă de atîtea ori de cîte ori nu mai este în comunitate sau mai bine la nivelul mulţimii.

Marea originalitate a d-lui Chesterton apare mai ales în felul în care ştie să-şi separe gîndirea de teoriile care ar putea exercita asupra ei un farmec puternic. Duşman declarat al exproprierii ţaranului englez, fidelitatea sa faţă de sentimentele actuale ale oamenilor îl împiedică de a adera cu entuziasm la socialism; iar cînd de pildă scrie că socialismul va fi poate odată salvarea omenirii, însă că nu este dorinţa acestei omeniri, pare destul de greu de combătut.

Marele merit al d-lui Chesterton era că deşi s'a dezvoltat la o epocă în care intelectualii uitaseră cu desăvîrşire constanţele umanităţii, d-sa a ales uitarea transformărilor posibile ale umanităţii fără însă a uita revendicările reale ale omului.

(Ramon Fernandez. *Nouvele Revue Française*).

Dificultăţile Marei Britanii

Marea Britanie cunoaşte şomajul· produce puţin fiindcă vinde puţin. Vinde puţin fiindcă vinde scump, şi vinde scump pentrucă preţurile sale de cost sînt mari.

Explicaţiile prodigate bucuros: de anarhie mondială, de putere de cumparare mondială redusă, nestabilitate monetară, naţionalism, economic, graniţi vamale supraridicate alcătuesc scuze perimate ori improprii.

Răul este de fapt în interiorul ţării. Marea Britanie a pierdut o bună parte din privilegiile sale tradiţionale. industria sa a ramas în urmă, rendamentul este insuficient, salarii prea mari din cauza costului de viaţă excesiv, impozitele prea grele.

Peste zece ani, dacă această stare de lucruri nu va fi remediată, Englezul va persista să-şi pue fracul pentru masa de seară, însă va risca să găsească farfuria goală.

Franţa va fi prima pentru a plînge acest fapt.

(Jean Lescure. *Revue de France*).

Moravuri: Virtuţile şi viţiile bucătarilor chinezi

Bucătarii chinezi sînt deobiceiu servitori devotaţi şi afectuoşi, capabili să aducă stăpînilor lor servicii reale, dacă sînt la rîndul lor bine trataţi. Sînt cazuri cînd servitori chinezi stau neplătiţi luni de zile; mai mult, ei ajută uneori cu bani pe foştii lor stăpîni ruinaţi.

Aceste sentimente frumoase nu-i împiedică însă să fure pe stăpînii lor de cîte ori se prezintă ocazia. Hoţia dela servitor la stăpîn nu constitue în China şi mai ales în mentalitatea servitorului un delict prea grav.

Bucatarii chinezi sînt destul de caracteristici, cu figura nemişcată, aproape solemnă şi cu manierele şi vorba discretă şi plină de curtoazie.

Ei sînt însă, şi aci originalitatea dispare, tot atît de lacomi ca bucatarii din toate ţările.

Deşi profesează un mare dispreţ pentru felurile şi băuturile străine, ei sînt ades surprinşi cu degetele în borcanul cu dulceaţă sau cu sticla de porto la gură.

Se pare că în China asemenea delicte se pedepsesc printr'o puternică doză de purgativ pe care stăpînii o amestecă în vin.

(Harold Weber. *Westermann Monatshefte*).

Un nou pericol demografic: naturalizarea în bloc a străinilor

1500000 de Francezi şi-au jertfit viaţa pentru a respinge invazia străinilor şi acum această invaziune se efectuează în Franţa în proporţii considerabil amplificate.

In 1911, 1100.000 de străini locuiau în Franţa; în 1921, 1500000 în 1925, 2845000; actualmente, după ultimele statistici 3.000000, dintre care 800.000 Italieni, 500000 Belgieni, 400.000 Spanioli, 300.000 Polonezi; şi importante contingente, aparţinînd diferitelor state europene.

Această invaziune era nu numai de prevăzut dar chiar până la un punct, utilă după marele războiu. Ea facilita renaşterea vieţii economice compromisă prin împuţinarea de lucru şi împiedica afluxul prea mare de ţarani la oraşe, fapt care ar fi atras o mare mizerie la ţară determinînd astfel un dezechilibru total al economiei naţionale.

Dar avantagiile nu trebuesc exagerate. Dimpotrivă ele trebuesc puse în cumpănă cu desavantagiile şi căutat a vedea dacă concluzia care o vom putea trage este de natură să ne înveselească sau dimpotrivă, să ne lase în îndoială.

Să vedem care ar putea fi dezavantagiile.

In primul rînd bogăţiile, proprietăţile naţionale sînt achiziţionate pe un preţ foarte modic de financiarii străini.

Apoi mîna de lucru străin nu constitue de cele mai multe ori decît un contingent de degeneraţi care îmbogăţesc spitalele şi rubricile faptelor diverse criminale ale cotidianelor franţuzeşti.

D. Lambert arată care este avantajul politic al naţionalizării acestor străini; rezolvirea pericolului unei Germanii de 60.000.000 la pîndă în faţa unei Franţe de 40.000000. Această sporire a populaţiei constitue ea însă un avantaj real. Inlesnind încetăţenirea franţuzească, numeroşi străini şi nu din cei mai buni, dornici de profitul politic şi social, legat de această încetăţenire, consultîndu-şi numai interesele personale vor deveni Francezi, păstrînd însă sentimente străine şi considerîndu-se liberi de orice solidaritate naţională.

Legea Lambert merge mai departe: ea suprimă dreptul individului născut în Franţa din părinţi străini sau a copilului născut din părinţi naturalizaţi, de a declina naţionalitatea franceză.

Şi aci este uşor de imaginat pericolul introducerii unor molecule străine care pot vatăma coeziunea omogenă de până acum.

Acestea ar fi pericolele politice la care însă trebue să adăugăm altul demografic, poate tot atît de considerabil. Surplusul de sînge străin riscă să degenereze rasa franţuzească. Excesul elementului latin poate fi dăunător şi insuficienţa neutralizată de cel slav ori german.

Repopularizarea Franţei pe calea naţionalizării în masă a unor străini dubioşi nu pare a fi remediul ideal; el trebue căutat aiurea.

Scaparea Franţei nu trebue căutată în afară. Premii de încurajarea familiilor numeroase precum şi eforturi neîncetate prin igienă, pentru combaterea mortalităţii infantile sînt singurele mijloace eficace.

(Lucien Bee. *La Revue Mondiale*).

Maurice Utrillo

Maurice Utrillo este fiul d-nei Suzanne Valadon. In copilărie se „juca" deja cu culorile pe care le găsea în atelierul mamei sale. La douăzeci de ani pictează cu o furie magistrală străzile Parisului, a vechiului Montmartre, a mahalalelor sordide în care primăvara răspîndeşte verdeaţă de buchet. El glorifică decorul de mizerie în mijlocul căreia se dezvolta tinereţa sa exaltată.

Pictează cu genialitate, sorditatea tavernelor şi lepra zidurilor părăginite; le pictează sub impulzia foamei şi a nevoii de bani. Dădea un tablou în schimbul unei mese sau îl vindea cu cincizeci de franci unui intermediar care la rîndul său îl plasa unui amator pentru o sută său o sută cincizeci. Mulţi amatori au vîndut apoi pînze astfel dobîndite cu cîteva zeci de mii de franci.

Ceiace este remarcabil în opera lui Utrillo este noutatea. El a ştiut, a izbutit să fie nou cu toată violenţa tinereţii, a acelei stări critice care este tinereţea, a acelui rău trecător, fecundator şi devastator în acelaşi timp şi care la el nu cunoştea frîu.

Apropierea maturităţii, o sănătate slăbită tocmai prin excesele tinereţii, transformă felul său de a picta. Drama a dispărut. Tragedia a lăsat locul comediei.

D. Utrillo, care este acum la Paris unul din pictorii cei mai buni şi mai apreciaţi expune cîteva pînze nouă şi vechi la Galeria Bernheim.

(Albert Flament. *Revue de Paris*).

Influenţa internaţională a crizei agricole

Se prevedea în Franţa o gravă criză economică datorită instabilităţii francului şi a inflaţiunii. Graţie însă măsurilor luate, mişcările de schimb precum şi transportul mărfurilor întîmpină de sigur greutăţi reale, dar nu insurmontabile.

Dar dacă temerile unei crize industriale nu par justificate, posibilitatea unei crize agricole este evidentă.

Cauza o găsim în scăderea bruscă a preţurilor mărfurilor alimentare care nu corespunde de loc cu o scădere a preţurilor obiectelor industriale.

Această stare de lucruri a trezit fireşte grave nemulţumiri în lumea producătorilor, iar remedii au fost numai decît propuse: recăpătarea libertăţii exportului, degrevarea fiscală, ridicarea taxelor vamale etc.

Această criză agricolă determină o diminuare sensibilă a puterii de cumpărare a produselor agricole atît în raport cu cumpărăturile în legătură cu mărfurile necesare pentru exploatare cît şi cu mărfurile necesare consumului domestic a acelor care exploatează.

Ancheta făcută anul trecut arată că această criză nu există numai în Franţa, ci se întinde la întreaga Europă. In Europa valoarea produselor agricole nu reprezintă decît 93% din valoarea lor dinainte de războiu şi 70% în raport cu consumaţiunea domestică. De asemenea în Statele Unite raportul este tot de la 91% şi 79%.

Dacă acum observăm că în marea majoritate a ţărilor Europene, cu excepţia Angliei şi Belgiei, 50% din populaţie este agricolă, atunci este clar că pacea şi echilibrul economic al tuturor naţiunilor este condiţionat de prosperitatea exploataţiunilor agricole.

Criza franceză este un aspect al unei probleme esenţiale şi vaste. Importă deci ca soluţia să fie găsită cît mai repede.

Veritabilele remedii ale acestui grav pericol au fost din fericire definite la Conferinţa Economică, iar aplicarea lor depinde în primul rînd de agricultori.

Adoptarea generalizată a progreselor tehnice, organizarea ştiinţifică a producţiei, a crescătoriei, a vînzărilor, a creditului, a asigurărilor, standardizarea produselor agricole. Acestea ar fi măsurile eficace. Ele însă nu pot fi adoptate decît după ce prealabil, se va stabiliza moneta şi se vor găsi capitaluri cu o dobîndă normală.

(Roger Auboni. *L'Europe Nouvelle*).

Amokul şi Latahul

In insulele neerlandeze dintre Asia şi Australia, cea mai mare parte din populaţie aparţine rasei malaeze, care ocupă un loc intermediar între negri şi galbeni. Rasa aceasta are, pe lîngă caracterele psihice, şi credinţele specifice primitivilor, cîteva psihoze proprii, care aproape nu se observă la alte rase. Printre acestea se citează în primul rînd *Amokul* şi *Latahul*. Amokul este atacul ucigaş, brusc, complect neaşteptat", căci „Malaezul se repede asupra primului venit (chiar şi asupra familiei sale), îl omoară sau răneşte grav" (112). Amokul apare deci ca un asasinat comis asupra uneia sau mai multor persoane. Boala aceasta e aproape numai la Malaezi. Se pare că e adevărată halucinaţie, căci pentru Malaez e un adevărat „atac de apărare". Foarte adeseori amokul urmează unei malarii, febre tifoide, sifilis, gripe. Kraegeni vede în Amok un simptom al epilepsiei. Cînd individul, care a fost în stare de Amok recapătă conştiinţa, are o complectă amnezie, căci nu-şi mai aminteşte nimic din cele ce a făcut.

Latahul seamănă întrucîtva cu mania, deoarece are un caracter de veselie şi de mimare a tuturor mişcărilor pe care le fac persoanele prezente. E o psihoză aproape exclusiv a femeilor malaeze la vîrsta între 35 şi 50 de ani.

Pe cînd Amokul este inconştient, în Latah femeia—care adeseaori în starea aceasta exprimă dorinţi erotice şi pronunţă cuvinte obscene—îşi dă sama de ceiace face, dar simte o constrîngere internă, nu poate rezista impulsiunii.

(F. H. G. Van Loon. *Revue Anthropologique*).

Negrul este inferior biologiceşte?

Autorul pune în discuţie mult dezbătuta problemă a deosebirii de valoare a raselor omeneşti. Dacă în Europa aceasta e o chestie, pe care o cercetează în genere numai oamenii de ştiinţă, în America ea e un fapt trăit în viaţa de toate zilele. Conflictul dintre rase este acolo destul de acut.

Dar diferenţele fizice dintre Negri şi Albi nu ne arată de loc inferioritatea lor, căci sînt mai viguroşi şi mai rezistenţi. S'ar putea deduce această inferioritate din faptul că Negrii au un indice cefalic mai mic ca Albii, dar nici aceasta nu e absolut exact, deoarece după constatările făcute se observă o mare variaţie de indice la diferiţi Negri dela nord şi dela sud. Insfîrşit se recurge la un ultim argument: mortalitatea Negrilor e mult mai mare ca a Albilor, ceiace ar dovedi inferioritatea forţei fizice în lupta cu mediul. Dar cauza acestei mari mortalităţi nu e de natură biologică, ci de natură socială, căci Negrii trăesc în cele mai rele condiţii igienice şi în mizerie.

Deasemenea nu se poate spune că Negrul este inferior din punctul de vedere intelectual, pe baza constituţiei sale psihice. Dacă nu a ajuns la gradul de cultură al Albilor aceasta se datoreşte faptului că el a stat mai departe de cultură, dar dispoziţiile sale prielnice nu-l condamnă la stupizenie. Rasiştii conced cel mult că Negrul este un bun imitator, dar nu poate fi creator, nu are originalitate. Ori oficiul de patente din Washington dovedeşte prin date statistice că Negrii sînt şi inventatori. Tablourile şi legendele, melodiile, literatura ca şi dansurile lor sînt probe de capacitatea lor spirituală.

E uşor pentru un grup cu avantagii politice, cu o poziţie socială şi economică superioară, să se creadă superior din natură chiar. Aşa se credeau în antichitate Evreii, apoi Grecii şi Romanii, care aveau o desvoltare culturală şi politică superi-

oară și de aceia disprețuiau pe străini.
(James Reinhardt. *The American Journal of Sociology)*.

Natura și limitele fenomenelor sociale

Deosebirea diferitelor domenii de fenomene este mijlocul cel mai potrivit pentru dezvoltarea unei științi, căci numai astfel se poate observa și defini fiecare clasă de fenomene cu caracterele lor specifice. Autorul deosebește două grupe de fenomene; *sociale* și *non sociale*, încercînd să arăte linia de demarcație între ele și definind mai ales domeniul social.

Gillette înțelege prin societate totalitatea fenomenelor sociale; dar această totalitate nu e ceva momentan, care se face sau se desface, ci ea presupune o continuitate în procesele sale, în conținuturile și forma sa. Continuitatea socială e legată de cea solară, geografică, biologică, etc. - și apare în transmisiunea de idei, norme și practici dela generație la generație. Dar care e natura societății? In toate fenomenele sociale avem de a face cu forțe psihice, căci „social activities and association are the result of psychic activities" (pg 562). Societatea e o asociație continuă, adică relații între ființi simțitoare; ea presupune deci un proces mental. Activitatea socială nu e altceva decît acțiunea individuală, care are consecințe referitoare la alți indivizi. Se pare că autorul este influențat de concepția lui Max Weber, deoarece înțelege fenomenul social în sensul sociologului german.

Omul trăește însă într'un mediu fizic, într'un univers material, în anumite condiții geografice, care fără îndoială influențează asupra acțiunilor. Cu toate acestea „condițiile fizice rămîn întotdeauna externe pentru relațiile dintre persoane sau ființa înzestrată cu simțire" (562). O acțiune e socială numai cînd e determinată de influența altor indivizi și cînd are efecte asupra acțiunilor altora. Unde nu e cooperație și interstimulație a indivizilor nu avem a face cu fenomene sociale. Diferitele condițiuni fizice, tehnice nu sînt sociale, ci ele servesc numai ca mijloace pentru îndeplinirea unor activități și funcțiuni puternice.
(J. M. Gillette. *Social Forces*).

Originile grecești ale ideii de cosmopolitism

Grecii au fost primii Europeni, care au promulgat ideia cosmopolitismului și dela ei a moștenit-o civilizația de vest. Această idee se găsește nu numai la stoici, ci și în perioada clasică anterioară, de exemplu în epoca homerică.

Homer descrie pe Phaeaceeni și pe Abii ca „oamenii cei mai drepți"; el privește cu simpatie pe străini și din scena dintre Priam și Achile se vede clar spiritul său umanitar. Priam apelează la bunăvoința dușmanului său, iar Achile devine senzibil la solidaritatea umană, bazată pe un destin comun. Unii comentatori ai Iliadei cred că simpatia autorului e mai mult de partea lui Hector decît a lui Achile.

Tradiția homerică a unei simpatii, care trece dincolo de patriotism, se vede și la Euripide, cînd acesta abordează teme troiene. De ex. în „femeia troiană" Euripide deși audă gloria Grecilor, descrie totuși atrocitățile comise de ei contra Troienilor. In „Andromaca", Hermiona observă că legile barbare nu sînt un model pentru cetățile grecești, dar primește dela captivă replica „în Grecia ca și în Asia infamia întovărășește acțiunile josnice". Euripide afirmă că omul găsește o patrie oriunde se poate nutri și că pentru un om nobil orice țară poate fi patrie.

In domeniul științific, *Herodot* e absolut lipsit de șovinism. Vorbind despre înfrîngerea Perșilor la Plataea, susține că aceasta se datorește inferiorității armamentului și lipsei de disciplină, recunoscînd valoarea lor.

Ideia cosmopolită se vădește însă mai ales în filosofia grecească. Heraclit și Emperdocles formulează doctrina legii morale a rațiunii ca o forță imanentă a universului; ei susțin că toți oamenii sînt creațiuni raționale, ori legea aceasta e baza principiului cosmopolitismului. Mai mult încă, Empedocle leagă ideia de lege naturală cu acea de pace universală, care ar fi, după dînsul, starea originară a omenirii. Deasemenea Socrates se intitula „cetățean al lumii". Cinicii dau o mare importanță ideii de egalitate a ființelor raționale, iar stoicii întemeiază și reprezintă în mod tipic cosmopolitismul.

Nici chiar religia grecească, deși are un caracter național, nu este lipsită de elemente cosmopolite. Orphismul, care influențează sec. 6, 5 și 4 a. Chr. afirmă o minune naturală a tuturor ființelor vii și predică o valoare pentru toată lumea, pentru Greci ca și pentru barbari, pentru sclavi și pentru oamenii liberi.

Prin urmare toate domeniile culturii grecești cuprind ideia cosmopolită, pe care civilizația apusană o amplifică și o teoretizează mai temeinic.
(Hugh Harris. *The International Journal of Ethics*).

Cîteva remedii pentru criza actuală a regimului parlamentar

Situația politică a multor țări europene, într'o permanentă criză, a provocat numeroase critici și tot atîtea propuneri de reformă a regimului parlamentar. Unele chiar au mers atît de departe încît cer reîntoarcerea la monarhia absolută sau intronarea unui regim de dictatură. In faza actuală a democrației, o dictatură nu aste proprie decît unei perioade anormale. „Regimul democratic este incompatibil cu dictatura prelungită ca și cu monarhia absolută". Democrațiile actuale nu mai pot admite decît o singură autoritate, aceia a legii, deci a majorității parlamentului.

Pentru ca această autoritate să poată funcționa în raport cu nevoile naționale și să se poată exercita fără abuzul incompetenței și neresponsabilității, parlamentul trebue să-și modifice structura și tendințele. Parlamentarismul actual este politic, individualist, oligarhic. El trebue să devină politic-economic și popular, prin lărgirea sufragiului, chemîndu-se la viața politică noui pături sociale.

O suprimare a sufragiului universal și deci a parlamentului politic și înlocuirea sa cu o adunare de „specialiști", în sensul italian fascist sau rusesc bolșevic nu poate avea loc în țările de veche tradiție parlamentară pentru că orice politică, în sensul adevărat al cuvîntului este „considerația intereselor generale ale Statului", chiar „aplicarea unei filosofii, a unei anumite concepțiuni de viață națională, socială, umană, care depășește cadrul „intereselor" care depășește știința însăși".

Remedierea parlamentarismului stă în îmbunătățirea, și nu în distrugerea sa. Cea dintîiu grijă a parlamentarismului care trebue democrației actuale este menită a fi „desoligarhizarea" sa, consultarea tuturor forțelor sociale, economice, intelectuale și morale ale națiunii.

Incompetența, neresponsabilitatea și lipsa de continuitate care sînt marile defecte ale regimului parlamentar actual ar putea astfel dispărea, mai ales cînd în locul regimului administrativ actual s'ar introna sistemul unei administrațiuni autonome emancipată de politică și impregnată de un spirit modern.
(Georges Guy-Leyrand. *L'année politique française et étrangère)*.

Mica Înțelegere

Scopul realizării Micei Înțelegeri a fost consolidarea nouii stări de lucruri din Europa Centrală, iar fundamentul său juridic s'a bazat pe principiile stabilite în tratatele dela Trianon și Neuilly.

Mijloacele de acțiune ale Micei Înțelegeri au fost și sînt defensive și active. In scurta istorie a acestei grupări politice se poate vorbi chiar de două faze, deosebite după dominarea uneia sau alteia dintre aceste două categorii de mijloace. Dela întemeerea sa și până la înlăturarea pericolului habsburgic, prin forțarea Ungariei de a renunța definitiv la ideia intronării împăratului Carol, Mica Înțelegere poate fi socotită în faza sa defensivă. Dela această dată și până azi s'a accentuat însă un element activ. El se exprimă printr'o serie de măsuri menite ca relațiunile economice și financiare dintre Romînia, Jugo-Slavia și Ceho-Slovacia să devină cît mai dezvoltate, și apoi ca raporturile Micei Înțelegeri cu țările vecine să fie cît mai amicale.

In aceiași vreme acțiunea sa a tins la o înțelegere și cu Ungaria, atît pe terenul politic cît și pe cel comercial.

Se poate spune azi că țelurile imediate urmărite au fost atinse și printre care mai principale se pot enumera: impunerea țărilor participante în M. I. față de puterile apusene,

consolidarea relaţiunilor amicale cu ţările vecine, dezvoltarea unor valori pacifice în Centrul Europei, şi mai ales asigurarea stării de fapt şi de drept stabilită prin tratatele de pace.

Anumite evenimente recente, ca acordurile dintre Italia şi Romînia, Italia şi Ungaria, Italia şi Albania nu sdruncină de loc situaţia Micei Inţelegeri. Intrunirea celor trei miniştri de externe, care a avut loc recent la Iachymov, a dovedit complecta soliditate a acestei grupări politice.

(Eduard Beneş. *L'esprit International*).

Antecedentele doctrinei lui Monroe

Doctrina lui Monroe privită în Statele-Unite cu respect religios, mistic aproape, îşi găseşte o aplicare în fiecare act din politica externă a acestei republici. Această doctrină este încheerea unei serii de evenimente cari se desfăşoară în America în special la începutul veacului trecut. Incepînd dela 1808 izbucnesc în America Centrală şi de Sud numeroase războaie de independenţă. Ele erau duse mai ales contra Spaniei şi în urma cîştigării lor, o serie nouă de state apare, care reprezinta geograficeşte vechile diviziuni administrative. Organizarea şi apararea lor insuficientă era destul ca să tenteze statele colonizatoare ale Europei. Două fapte le salvează: doctrina lui Monroe şi flota engleză.

Regele Spaniei pentru a-şi recîştiga coloniile perdute se adresează Sfintei Alianţe, a cărei acţiune reacţionară era în floare. In Europa războaele de independenţă ale Americii nu erau bine văzute. Situaţialor fu discutată la Congresul din Aix-la-Chapelle din 1818 şi la cel din Verona din 1822. La o eventuală intervenţiune a Europei, mai precis a Franţei, Anglia s'a opus însă categoric şi flota sa a făcut această intervenţiune efectivă. Trei împrejurări dictau Engliterei această atitudine: presiunea exercitată de negustorii englezi, grija ca imperiul colonial francez să nu se mărească şi importanţa unei înţelegeri a Engliterei cu Statele-Unite. Guvernul Engliterei credea că a sosit momentul ca să-şi întindă sfera de influenţă în America, protestînd alături de Statele-Unite contra proectatei intervenţiuni a Sfintei Alianţe. In această vreme, (1823) prezidentul Monroe pronunţa celebra sa declaraţiune. Ea exprima un sentiment unanim de neîncredere a Americanilor faţă de Europa şi anunţa voinţa de izolare a Statelor-Unite în politica mondială. In concepţia politică a guvernului american era ideia centrală că numai o politică de izolare ar fi putut garanta independenţa.

Acesta era atitudinea pe care numeroşi barbaţi de stat americani o afirmase deja mai înainte de Monroe. Acesta i-a dat numai preganţa formei care într'un moment bine ales a reuşit să se impună definitiv fiind socotită drept culminarea politicii americane.

(John B. Whitton, *Revue de droit international*).

Mişcarea intelectuală în străinătate

Literatură

Jacques de Lacretelle, *Lettres espagnoles*, „Ed. Nouvelle Revue Française", Paris.

Un tînăr elegant şi de o cultură rafinată este torturat de un amor violent şi pe care-l crede neîmpărtăşit.

Intr'o zi crede că a descoperit remediul într'o despărţire voluntară de cîteva săptămîni.

Pleacă în Spania unde meditaţiunile toledane şi confruntarea impresiilor sale cu ale lui Théophile Gautier îl vor distrage dela amorul său absorbant.

Imaginea şi numele obiectului adorat persistă însă mai puternic ca parfumul din grădinile palatului Alhambra, mai tare ca trecutul melancolic al vechiului Toledo.. până în ziua cînd întîlnirea neîncetată a sute de perechi îndrăgostite pe străzile Cordovei, îl fac să întrevadă, prin excesul suferinţei pe care o determină în sufletul său, vindecarea posibilă.

Marcel Proust, *Chroniques*, Ed. N. R. F.

Se poate urmări în articolele lui Marcel Proust din 1892 şi până în 1921 şi care sînt pentru prima oară strînse într'un volum, diferitele faze şi evoluţia gîndirii „proustiene".

Saloanele pe care le frecventa atunci, ale Prinţesei Matilda ori ale d-nei Lemaire, schiţează deja viitoarele saloane ale d-nei Verdurin ori a Ducesei de Guermantes. „Cronicele" sînt un complement indispensabil al operei întregi: A la recherche du Temps perdu.

Pierre Louys, *Pages*, Edition Montaigne Paris.

De obiceiu „paginile alese" din opera unui autor nu arată decît preferinţa aceluia care s'a însărcinat cu acest triaj.

Aci avem pentru întîiaşi dată pagini alese, transcrise, clasate de însuşi autorul şi din toată opera sa atît cea cunoscută cît şi cea inedită.

Prosper Merimée: *Lettres d'Espagne* 1830—1833), Edition Lemargei, Paris.

„Scrisorile din Spania" sînt astăzi pentru prima oară strînse în volum. Erau până acum împrăştiate în toată opera lui Merimée, iar altele, cum de pildă scrisoarea relativă la „Muzeul din Madrid" era încă din 1831 îngropată într'un număr din revista „l'Artiste" care nu se mai găsea, şi scrisoarea atît de amuzantă publicată pentru întîiaşi dată la anul 1900 în „le Carnet historique et littéraire"

Thomas Mann, *Lübeck als geistige Lebensform*, Otto Quetzow, Lübeck.

Cu ocazia celui de al şaptelea centenar al alipirii oraşului liber Lübeck la liga hansiatecă, romancierul Thomas Mann a pronunţat un discurs la

Teatrul Național al orașului său natal.

Nu trebue luat ca o efuziune de o retrospectivă sentimentalitate, acest discurs ușor colorat de humor și în care autorul caută să arate influența orașului său natal asupra personalității, operei și chiar stilului său.

Jurnalul lui E. A. Peretz, Gosesdal, 1927.

Memoriile lui E. A. Peretz cuprind perioada dintre 1880 și 1885. O epocă interesantă a istoriei Rusiei: „Sfîrșitul domniei lui Alexandru al II-lea și începutul domniei lui Alexandru al III-lea.

„Goloss Minouvchavo". *(Vocea trecutului)*.

Al cincelea număr din revista istorică rusească: „Goloss Minouvchavo" apare la Paris subt îngrijirea d-lor Melgounov și Polner.

Se găsesc înăuntru documente interesante printre care urmarea jurnalului lui Tolstoi, asediul Sebastopolului și o scrisoare adresată de Dostoïevski lui V. A. Alexis care a fost violonist solo în orchestra marei Opere din Petersburg.

Romane

Panait Istrati: *Mickail*, Ed. Rider, Paris.

Acest nou volum, al șaseiea din seria «Adrien Zograffi», este romanul prieteniei și al epocei de vagabondaj în care autorul găsește în persoana emoționantului Mihail un prietin devotat. Același Mihail este primul profesor de limba franceză al viitorului romancier parizian.

Emanuel Bove: *La Coalition*, Edition Emile-Paul-Frères, Paris.

Noua carte a lui Emanuel Bove, autorul lui «Mes Amis» și al lui «Armand», este imaginea uimitoare a vieții de care se sfărîmă ființele slabe și care-și închipue că sînt jucăria unor forțe obscure.

Marcel Auclair: *Toya*, Ed. Nouvelle revue française, Paris.

Este romanul unei femei urîte într'o țară în care femeile sînt mai frumoase ca ori unde, și în care frumuseța este mai prețuită ca ori care altă calitate.

Ea caută în jurul ei compensații morale care să-i îndulcească viața: nici o cale nici o meserie nu-i este accesibilă, nimic nu este oferit inteligenței și sufletului său într'o țară în care totul favorizează amorul.

Eroina, Toya îmbătrînește fără a fi cunoscut vre-o mulțumire; un copil se apropie de ea ca s'o mîngîie, apoi o părăsește, și viața ei se scurge alături de fericirea unei surori mai norocoase.

Singura resursă este devoțiunea în care dealtfel sombrează ca într'un naufragiu.

Romanul se petrece în America de Sud.

Paul Morand: *Boudha Vivant* Ed. Grasset.

«Nu există de cît două țări, spunea Balzac: Orientul și Occidentul».

«Boudha Vivant» nu e altceva decît aventura individuală a unui tînăr prinț oriental în Occidentul de astăzi, – aventura văzută subt o formă și trăită pe un plan care ne permite să cuprindem în ansamblul ei problema Asiei contra Europei și a aceleia și mai generale, a conflictului raselor în lume.

Gomez Carrillo, *Fes*. Ed. Fasquelle.

Gomez Carrillo este Spaniol și Spania a fost mult timp stăpînită de Mauri.

De aceia Fès, capitala Marocului, are pentru el un farmec plin de nostalgie, dealtfel cartea se cheamă «Fes ou les nostalgies andalouses».

Intr'adevăr la Fez găsim atmosfera unei Spanii care s'ar fi putut conserva maură iar riturnelele ghitarelor au ritmul grenadin ori cordovan care acompaniază perfect dansul perechilor preocupate numai de amor, gelozie și pofte.

Guy Mazeline, *Piège du Dêmon*, Ed N. R. F., Paris.

«Piège du Dêmon" este o impresionantă poveste a unei întregi familii care suferă, speră și desperă în interval de cîteva ore după reacțiunile provocate de un personagiu bizar și oribil care dealtfel nu apare. Acest personaj, obsedat de ideia morții copleșește pe toți acei care-l apropie.

J. H. Rosny Aîné, *Les navigateurs de l'Infini*, – Ed. O. R. C. Paris.

Președintele academiei Goncourt, d. Rosny, a publicat o nouă carte, care este romanul «turismului» din anul 2000.

Maurice Bédel, *60° Latitude nord* Ed. N. R. F.

Este povestea tînărului Jérôme care descoperă Norvegia.

D. Bédel nu pretinde că toate fetele în Norvegia sînt medice legiste ori consilieri municipali, destinul lui Jérôme însă îl face să cunoască numai astfel de femei. El se amorezează de o studentă în astronomie în care crede că regăsește pe Solveig din Peer Gynt iar raporturile dintre o tînără fată din țara în care amorul și căsătoria se confundă într'un sistem sentimental unic, și un francez cu sufletul deviat, dau naștere unor neînțelegeri foarte amuzante.

Cartea d-lui Maurice Bédel a fost premiată cu premiul Goncourt.

Palacios Valdès, *Le roman d'un romancier*, Ed. N. R. F.

Romanul d-lui Palacios Valdès de la Academia Regală din Spania este o autobiografie tradusă în limba franceză de d-na Tessier de Mallerais.

Este o colecție de scene din copilăria și adolescența autorului, petrecute în micul sat din Entralgo în care poporul dansează mereu și este îndrăgostit de artă.

Jean Fournier, *Iggins et Co.*, Detectives, Librerie Gallimard, Paris.

O poveste stranie, o serie de mistere care se succed și pe care printr'o tenacitate neobosit și o rară putere de investigație, Iggins parvine să le descurce.

In vila pe care o locuia la Rancey senatorul Poivrier este găsit asasinat. Alături fiica sa rănită mortal și mai departe un necunoscut cu figură anglo-saxonă zace într'o baltă de sînge cu craniul sdrobit.

Cîteva zile mai tîrziu căpitanul de Limaudoux logodit cu nepoata senatorului Poivries este de asemeni asasinat iar în timpul anchetei polițienești se descoperă cadavrul unei fetițe.

Toate probele par a fi contra tînărului aviator Jaques Dambleuse și justiția îl acuză.

Atunci Iggins et Co. intervin și clarifică misterele.

Léonce Grasellier, *L'affaire Petit du Petit-Val*. Ed. Perrin Paris.

D. L. Grasellier a spulberat misterul care acoperea «l'affaire Petit du Petit Val, una din crimele cele mai înfricoșătoare ale secolului al XVIII-lea.

François Malbaut. *Le roman de Dante*, Ed. Perrin, Paris

Această carte intitulată romanul lui Dante este mai degrabă decît un roman, istoria, interpretată liber, a povestei unei pasiuni cît se poate de pure și de frumoase.

Bruno Brunelli, *Une amie de Casanova*, Ed. Perrin.

O serie de documente care alcătuesc un roman trăit și care ilustrează toată viața secolului al XVIII-lea în Veneția, Paris și Londra.

Louis Guichard, *Bleu-Marine*, Societé d'Editions geographiques, maritimes et Coloniales, Paris.

D. Louis Guichard servește de interpret între marinari și public și ne spune ceiace aceștia din urmă gîndesc despre ei și despre alții. Ce a devenit în haosul de după războiu acel admirabil spirit de corp cu care se fălea altă dată marina militară și dacă acest ultim bastion al idealismului a putut rezista deslănțuirii apetitelor bestiale.

René Trintzius, *Le Soleil du Père*, Ed. N. R. F.

Marie Vallèry, eroina cărții, ne povestește singură, visurile și aspirațiile sale și neputința de a eși din casa părintească pentru a trăi liberă.

Dealtfel Marie Vallèry odată scăpată, în urma unei drame din familia sa, pe care o părăsește, nu parvine să scape de amintirea părinților, nici de «amorul-admirație» pe care-l nutrea pentru tatăl său și în schimb se vede complect deposedată de tot ceiace constituia rațiunea sa de-a exista.

Pierre Humbourg, *Vieux comme le monde*, Ed. N. R. F.

Philippe ar fi putut trăi fericit și singur. A comis însă o mare greșală vrînd să împărtășească fericirea sa. Două ființe care se iubesc nu sînt întotdeauna stăpînele destinelor lor și cînd Sericuse îl părăsi pe Philippe, Philippe se omorî.

Marcel Proust, *Le Temps retrouvé*, Ed. N. R. F., două volume.

Ultimul volum din «A la recherche du temps perdu», în care regăsim pe Gilberte, văduva lui Robert de Saint-Loup, pe Madame Verdurin, căsătorită cu prințul de Guermantes, pe Bloch, pe ducesa de Guermantes etc. etc..

Italo Svevo, *Zéno*, tradus din limba italiană în limba franceză, de Paul Henri Michel, Ed. N. R. F., Paris.

D. Italo Svevo este un industriaș din Triest. La vîrsta de șaizeci și patru de ani nu a publicat decît trei romane.

Zéno, un negustor triestian, de șaizeci de ani, se consideră bolnav deși nu simte nicio incomoditate fizică. Doctorul psihanalist pe care-l consultă, îl sfătuește să-și scrie jurnalul, acesta fiind un bun remediu contra bolilor nervoase. Manuscrisul lui Svevo pare deci a fi datorit unei cure medicale.

Romanul este împărțit în cinci capitole.

Primul intitulat «Dernières Cigarettes» arată lupta sa contra pasiunei fumatului. A doua este consacrată morții tatălui lui Zeno. In «Histoire de mon mariage» Zéno amorezat de o tînără și frumoasă fată Adelina-Malfenro, sfîrșește, după ce a cerut mîna Albertei, sora Adelinei, să se căsătorească cu cea mai mică soră Augusta, urîtă și insignifiantă. In partea patra e vorba de legătura dintre Zeno și o dansatoare Carla.

Asociația comercială a lui Zéno cu cumnatul său Guido, soțul Adelinei se termină prin sinuciderea involuntară a lui Guido și formează partea cincea a romanului care se termină prin o serie de deducții psihologice.

Italo Svevo este considerat de mulți critici ca un Marcel Proust italian.

Mario Puccini, *Quatre-vingt-dix ans*, Tradus din limba italiană în limba franceză de L. Leluc et V. H. Michel, Edition Kra, Paris.

Quatre-vingt-dix ans, sînt o serie de patru nuvele. In prima «l'Ecoulement» este vorba de un permisionar care se reîntoarce în orașul natal unde-și găsește copilașul mort.. Tatăl nu știe nimic dar la o masă într'o cîrciumă, prin aluzii groase ceilalți caută să-l pregătească.

Sfîrșește prin a ghici nenorocirea însă incapabil de a-și exterioriza durerea, rămîne petrificat. Celelalte nuvele sînt în același spirit realist.

Guido da Verona, *Mimi Bluette*, Ed. Calman Lévy, Paris.

Bluette este o tînără italiancă de o mare frumusețe. Un cavaler de industrie o transportă la Paris unde devine stea de music-hall, admirată de public și întreținută de cei mai bogați financiari din Paris.

Mimi Bluette păstrează însă un suflet candid și avid de dragoste simplă și ca s'o dovedească se amorezează de un personaj modest, spaniol și tenebros, abandonînd imediat pe toți președinții de consilii de administrație, de consilii de miniștri etc. Cei doi îndrăgostiți duc o viață solitară și fericită până în ziua cînd misteriosul amant dispare. Mimi merge până în Sahara, unde află că a murit.

Atunci nemărginata ei durere se exprimă într'un dans foarte aplaudat de public pe care-l creiază înainte de-a se otrăvi.

Valentin Mandelstamm, *Le Crack*, Ed. Calman Lévy, Paris.

Un detectiv amator, descoperă și trădează intrigile variate ale unei bande întregi de hoți internaționali al cărei șef este marele elector din Chicago și care se îndărătnicește să urmărească pe mare și pe uscat pe un prietin. Scena se petrece cînd pe vas, cînd pe un cîmp de curse americane.

Este un roman în același timp sportiv, de aventuri, și maritim.

Știința

Etienne Rabaud, *l'Orientation lointaine et la Reconnaissance des lieux*, Ed. Felix Alcan.

Cu toate că orientarea în depărtare și recunoașterea locurilor la animale, sînt fapte care au atras luarea aminte a observatorilor, soluționarea acestei probleme nu constitue o preocupare pentru naturaliști decît de o jumătate de veac.

Chestiunea care se pune și pe care d. Rabaud o rezolvă este următoarea: Animalul se orientează cu ajutorul unor „repere sensoriale“ și întrebuințează senzații analoage celor omenești, sau posedă un simț intern al direcției care-l călăuzește?

Albert Spaier, *La pensée et la quantité*, Ed. Felix Alcan, Paris.

D. Albert Spaier, profesor la facultatea de litere din Caen, se ocupă în lucrarea sa, cu origina și semnificația noțiunei de număr, altfel spus, cu conceptul cel mai fundamental al științei.

Gustave du Pasquier, *Le calcul des probabilités*, Ed. Hermann, Paris.

D. Gustave du Pasquier, publicînd cartea d-sale „Le calcul des probabilités, son evolution mathématique et philosophique“ a voit să scrie un studiu care să fie util tuturor acelora a căror cunoștinți matematice nu depășesc algebra elementară și care au o cultură generală comună oamenilor instruiți.

Medicină

E. Forque, *Au seuil de la chirurgie*, Ed. G. Doné.

Volumul profesorului E. Forque cuprinde șapte conferinți ori lecțiuni: „Sfaturi unui student care se destină chirurgiei“, „Empiricii și Chirurgii, „Medicină și Chirurgie“, „Chirurgii și Doctorii“, „Respectul Vieții“, „Rolul moralului în chirurgie“, „Responsabilitatea chirurgului“, „Euthanasia“.

Ed. Rist, *La Tuberculose*, „Armand Colin“.

„Tuberculoza este o boală achiziționată după naștere prin contagiune și numai baccilul descoperit de Koch o poate produce. Ea nu este niciodată ereditară. Noul născut din părinți tuberculoși nu conține nici un germen al maladiei și nu moștenește nici o predispoziție ereditară.

Omul prezintă un anumit grad de rezistență naturală în fața baccililor tuberculozei în sensul că o mică cantitate de baccili care pătrund pentru prima oară în organismul său nu produce decît o leziune foarte mică și a cărei evoluțiune avortează.

Existența unei astfel de leziuni determină la el și o sensibilizare dar în același timp și o imunizare contra unor nouă infecțiuni.

Pierre Borel, *La paralysie générale de Maupassant*.

Boala care a zdrobit pe Maupassant pare a fi fost o infecție a sîngelui a cărui deznodămînt a fost o paralizie generală cu o formă progresivă și ale căror simptome au fost perfect studiate de alienistul doctor Lagriffe.

Această infecție a avut la Maupassant o formă așa zisă „neurotropă“ care atacă în mod insidios sistemul nervos fără a da leziuni cutanate și mucoase (formă dermotropă) care au avantajul de-a atrage atenția și de-a recurge la un tratament salvator.

Călătorii

Léon Heuzey, *Excursion dans la Thessalie Thurque en 1858*, Société d'Edition „Les Belles Lettres“, Paris.

Volumul d-lui Heuzey prezintă tot interesul lucrurilor retrospective. Sînt note de călătorie luate imediat după războiul Crimeei, de către autorul atunci elev la Atena și care arată vechea stare a acestei țări.

Francis James, *Basses-Pyrénées*, Ed. Emile, Paul frères, Paris.

Cartea d-lui Francis James apare în colecția „Emile, Paul“ (Portraits de la France).

Un fel de comentariu asupra preistoriei și a zoologiei acelei regiuni aduce numeroase detalii utile. O legendă pretinde că ar fi locul unde a ancorat corabia lui Noe.

Apoi urmează o revizuire a tuturor plantelor și animalelor din acea regiune.

COMPILATOR

Bibliografie

I. Simionescu, *Lecturi astronomice*, Chişinău, 1927.
„ *Albinile şi viespele noastre.* Buc. 1927.
„ *Plante depe lingă drumuri*, Buc. 1927.
„ *Lecturi Geografice*, Buc., 1927.
Iosif Popovici, *Vocalele romîneşti.*
A. Dominic, *Clopote peste adîncuri*, ed. Poesis, 1927.
Al. Popescu-Telega, *Asemănări şi Analogii în folklorul romîn şi iberic*, Craiova, 1927.
S. Pelico, *Despre îndatoririle barbaţilor*, 1927.
Andrei Alexandru, *Medicii romîni şi străini din Moldova şi Muntenia între 1800 şi 1860*, Cluj, 1927.
I. Prelipceanu, *Ciuma dela Iaşi din 1770*, Cluj, 1927.
Dr. V. Bologa, *Două aniversări*, (Davila, Sydenham).
„ *Terminologia medicală romînească*, Cluj, 1926.
„ *Contribuţii la Istoria Medicinei în Ardeal*, Cluj, 1926.
Dr. Jules Guiart, *Les origines du peuple roumain*, Lyon, 1926.
„ *Medicina în timpul Faraonilor*, Cluj, 1926.
Sandu Teleajean, *Moşnenii*, Arad, Preţul Lei 15.
C. Marinescu, *Mélanges d'histoire générale*, 1927.
I. Clopoţel, *Antologia Scriitorilor romîni dela 1821 încoace*, Bibl. Semănătorul.
D. Ciurezu, *Răsărit*, ed. Scrisul romînesc, Craiova.
Teodor Balan, *Familia Onciul*, Cernăuţi, 1927.
Tudor Popescu, *Concordatul cu Papa*, Buc., 1927.
T. Balan, *Forum nobilium din Bucovina*, Cernăuţi, 1927.
A. Boldur, *Societatea Naţiunilor şi ştiinţa dreptului internaţional*, Chişinău, 1927.
G. Bărgăuanu, *Pămînt şi Soare*, Iaşi, 1927, Preţul 80 lei.
T. Siemenchy, *Le complement des verbes qui signifient „entendre" chez Homer*, ed. Casa Şcoalelor, 1927, Preţul 30 lei.
C. Pajură, *Cîntece 'n amurg*, T. Severin, 1927.
Bucura Dumbravă, *Ceasuri Sfinte*, Editura, «Cartea Romînească», Preţul Lei 90.
Demostene Botez, *Zilele Vieţii*, Editura «Cartea Romînească», Preţul Lei 60.
Liviu Rebreanu, *Ciuleandra*, Edit. «Cartea Romînească». Preţul Lei 96.

Bucura Dumbravă, *Ceasuri sfinte*, Edit. «Cartea Romînească», Preţul 90 lei.
Henry Murger, *Viaţa de Boem*, Edit. «Cartea Romînească, Preţul Lei 90.
I. Simionescu, *Calendarul Gospodarilor pe 1928*, Edit. «Cartea Romînească», Preţul Lei 30.
Dr. M. Căhănescu, *Ficatul (Maiul) Pancreasul şi boalele lor*, Editura «Cartea Romînească», Cunoştinţe Folositoare Preţul Lei 5
N. N. Botez, *Electroliza şi Electrochimia*, Edit. «Cartea Romînească», Cunoştinţe Folositoare, Preţul Lei 5.
G. A. Florea, *Industria materiilor colorante*, Edit. «Cartea Romînească», Cunoştinţe Folositoare, Preţul Lei 5.
V. Ciurea, *Vechiul Ţinut al Sucevei* Edit. «Cartea Romînească», Cunoştinţe Folositoare, Preţul Lei 5.
Nicolae Orghidan, *Ţara Bîrsei*, Edit. «Cartea Romînească», Cunoştinţe Folositoare, Preţul Lei 5.
Locotenent M. Zapan, *Fotografia*, Edit. «Cartea Romînească», Cunoştinţe Folositoare, Preţul Lei 5.

Reviste primite la redacţie:

Ardealul artistic No. 6.—Scrisul romînesc No. 1.—Comoara Satelor No. 3—4.—Ţara de jos, No. 6—9.—Revista funcţionarilor publici, No. 9.—Peninsula Balcanică, No. 5—6.—Revue mondiale, No. 21.—Revista Critică, No. 3—4.—Răsăritul, No. 2.—Correspondance Economique, No. 5—10.—Ideia Europeană 205.—Arhiva, No. 3—4.—Glasul minorităţilor No. 10.—Mărgăritare basarabene, No. 2.—Vitrina literară, No. 4, 5—6.—Pleiada, No. 1.—Favonius, No. 7—10.—Minerva, No. 2.—Viaţa literară, No. 59—61.—Ideia, No. 5—6.—Vlăsia, No. 24.—Scoala activă, No. 3—4.—Biserica Ortodoxă-Romînă, No. 11.—Natura, No. 10.—Le Monde Nouveau, Octombre-Noembrie 927.—Roma, No. 4.—Spectatorul, No. 8.—Revista contribuţiunilor.—Lamura, Septembrie.—Transilvania, No. 7.—Societatea de mîine, No. 44—50. Gîndul nostru, No. 9—10.—Gîndirea, No. 11.—Nouă revistă bisericească, No. 4—7.—Falanga, No. 29.—Adevărul literar, 361—367.—Mercure de France, No. 705—706.—Nouvelle revue française, Noembrie-Decembrie, (No. 12).—Arena literară, No. 1.—Democraţia, No. 11.—Cîmpul, No. 18—22.—Foaia tinerimei, No. 22.—Înfrăţirea romînească, No. 1—3.—Buletinul Inst. de Literatură No. 35—42.

Tabla de Materie

a

VOLUMULUI LXXII

(Anul XIX, Numerele 10, 11 şi 12).

I. Literatură

II. Studii.—Articole.—Scrisori din ţară şi din străinătate

III. Cronici

IV. Miscellanea

V. Recenzii

VI. Revista Revistelor